శ్రీ

శ్రీరస్తు.

శ్రీమద్ధారీతకులతిలకైర్వైదికసార్వభౌమైః

శ్రీమద్వేఙ్కటనాథార్యైః

అఖిలవైదికకర్మానుష్ఠానసౌకర్యాయవిరచితమ్

స్మృతిరత్నాకరో నామ

ధర్మశాస్త్రమ్

కోంబూరు, వఙ్గిపురమ్, శ్రీనివాసరాఘవాచార్య

ఫణిపురమ్, కేశవభట్టార్యసహాయేన

కణ్డియమ్, దామోదరమ్, అళశిఙ్గరాచార్యేణ

పరిశోధ్య

మద్రాస్ తిరువల్లిక్కేణి శ్రీ సరస్వతీభణ్డారాధ్యక్షైః

స్థాపితాయామ్

మైసూరు సద్విద్యామన్దిరముద్రాశాలాయామ్

ముద్రాపితస్సవిజయతేతరామ్

౧౮౯౫ - ౧౧ - ౫.

ప్రకటనా

యదృభిలషితాని గృహ్యరత్నాది పుస్తకాని, మైసూరు హిందూ లైఫ్ ఇన్‌ష్యూరెన్స్ కంపెని మ్యానేజర్ ఆజీ, అయ్యావైయ్యాఙ్గార్యణాతోఽ ధిగన్తవ్యాని, తేహి ప్రదానే ప్రేషణెచ సముద్యుక్తాః.

పుస్తకనామాని.	మూల్యమ్	టపాల్
గృహ్యరత్నకణ్ఠభూషణమ్	౧ - ౧౨ - ౦	౦ - ౩ - ౦
స్మృతిరత్నాకరః	౩ - ౮ - ౦	౦ - ౫ - ౦
ఆశౌచశతకవ్యాఖ్యానమ్	౧ - ౩ - ౦	౦ - ౨ - ౦
దశనిర్ణయః	౧ - ౬ - ౦	౦ - ౨ - ౦
షష్ఠివిలోచనమ్	౩ - ౪ - ౦	౦ - ౫ - ౦
వైద్యనాథీయశ్రాద్ధకాణ్డః	౪ - ౦ - ౦	౦ - ౫ - ౦
వైద్యనాథీయాశౌచకాణ్డః	౧ - ౨ - ౦	౦ - ౨ - ౦
ప్రయోగచన్ద్రికా	౦ - ౭ - ౦	౦ - ౧ - ౦
ప్రయోగదర్పణః	౧ - ౮ - ౦	౦ - ౧ - ౦
చణ్డకౌశికనాటకమ్	౦ - ౯ - ౦	౦ - ౧ - ౬
ప్రపన్నపారిజాతమ్	౦ - ౨ - ౦	౦ - ౧ - ౬
ధనఞ్జయవిజయవ్యాయోగః	౦ - ౨ - ౦	౦ - ౦ - ౬
దివ్యసూరిచరితమ్	౦ - ౧౨ - ౦	౦ - ౨ - ౦
ఆర్తిప్రబన్ధః	౦ - ౭ - ౦	౦ - ౧ - ౦
ఉన్మత్తరాఘవమ్	౦ - ౨ - ౬	౦ - ౦ - ౬

గృహ్యరత్నాది పుస్తకగళు అపేక్షితగళాదరే అవుగళన్ను, మైసూర్లిరువ హిన్దూలైఫ్ ఇన్‌ష్యూరెన్స్ కంపెని మ్యానేజర్ ఆజీ, అయ్యావైయ్యాఙ్గార్యరింద పడయబహుదు. అవరు కొడువదక్కాగలి కళుహిసువదక్కాగలి ఉద్యుక్తరాగిరుత్తారే.

మూల్యవన్ను లేబిల్ రూపదిందకళుహిసువవరు రూపాయి౧ క్కే౧ఆణేప్రకార అధికవాగి కొడబేకు.

స్మృతిరత్నాకరస్థవిషయానుక్రమణికా

విషయానుక్రమణికా

ః విషయానుక్రమణికా

విషయానుక్రమణికా

విషయానుక్రమణికా.

పదార్థాః.

సంస్కృతమ్	ద్రామిడమ్	తెలుగు
వేణవః	మూఙ్గిలరిశి	వెదురుబీయమ్
షష్టికాః	కార్నెల్లు	కాగువడ్లు
నీవారాః	కుళచ్చనెల్లు	దూసవడ్లు
ప్రియఙ్గవః	దీపమల్లికై, కురట్టుల్	కొర్రలు
శాలిభేదాః	రాజాన్నమ్,దీపమల్లికై	రాజాన్నంమొదలైనవి
వరకమ్	వరక్ [మొదలానదు	వరిగెలు
కోద్రవమ్	వరహుభేదఙ్గళ్	ఆళ్ళుమొదలైనవి
కుధాన్యమ్	శోళం కంబుమొదలా	జొన్నలు, సజ్జలుమొద
ప్రతిలోమాః	హీనజాతికళ్ [నదు	లైనవి
కదలీ	వాళై	అరటి
చూతకమ్	మా	మామిడి
పనసమ్	పెలా	పనసకాయ
కారవల్లీ	పాహల్	కాకర
వ్యాఘ్రీ	కణ్డంకత్తిరి	ముల్లుములక
శిమ్బమ్	అవరై	చిక్కుడు
సింహీ	శిరువళుదలై	పెద్దములుక

పదార్థాః

సంస్కృతమ్	ద్రావిడమ్	తెలుగు
వ్యాఘ్రనఖీ	పుఙ్గు	కానుగ
కర్కన్ధూః	యలన్దై	రేగు
ఉర్వారుకమ్	వెళ్ళరి	దోసకాయ
కారోటకమ్	వఴ్త్తపాహల్	తెల్లకాకర
సూరణమ్	కర్నై	కన్ద
క్షుద్రకన్దమ్	శిరుకఴఙ్గు	చిలుగోరు
మహాకన్దమ్	పెరుకఴఙ్గు	పెద్దగెణసు
వల్లికన్దమ్		కాయికన్ద
ఉత్పలకన్దమ్	శెఙ్గఴనీర్కఴఙ్గు	చఙ్గల్వ
పిణ్డీతకమ్	మున్నై	నెల్లిగూర
శాకుటమ్	శెమ్బ	చామ
ముద్గమ్	పయిర్	పెసలు
ఆఢకమ్	తువరై	కంబులు
కుళుత్థమ్	కొళ్ళు	వులువలు
తిల్వాః		లొద్దక
మసూరమ్	కడలై	శనిగలు
మాషమ్	ఉళున్దు	మినుములు
జీవన్తీ	పాలై	పాల
ఝురసీ	తురాయి	చాగరాశి
బాష్పమ్	కీరై	తోటకూర
కోశాతకీ	పెరుంపీర్కమ్	బీరద్వయమ్
అలాబు	కుంభైచ్చొరైకాయ్	కుణ్డసొరకాయ
సూరణద్వయకన్దమ్	కాట్టుకఴ్ణై	అడవికన్ద, ఊరుకన్ద
హింగుః	శొన్ద పెరుఙ్గాయమ్	యెఱ్ఱహిఙ్గువ
గృఞ్జనాదికశాకాః	మురఙ్గైకుఞ్జిముళ్ళానవై	యెఱ్ఱమునుగ, తెల్లమునుగ మొదలైనవి
ఆరనాళద్వయమ్	త్రిఫలైయోడుకూడిన కాడియుమ్, వెఱుం కాడియుమ్	త్రిఫలామిశ్రితకలిన్ని ఉత్తకలిన్ని
త్రిఫలా	కడుకాయ్, తాన్రికాయ్	కరకతాడి, వుశిరికలు

పదార్థాః.

సంస్కృతః.	ద్రావిడమ్.	తెలుగు.
శాకులభేదాః	శెమ్బు, నీర్చేమ్బు, కొల్లైచ్చేమ్బు.	చామ, నీరుచామ మొదలైనవి
బిమ్బమ్	కోవై	తొండకాయ
అలకః	కువళై, శిత్తవళై, కుమ్మట్టిముదలానవై	విరుచిక్కుడు. తుగజ్జెమొదలైనవి
ఉత్పలత్రయమ్	అల్లి, శెవ్వల్లి, ఆమ్బల్	తెల్లఉల్లి, యర్రఉల్లి, చిన్నఉల్లి
కుముదద్వయమ్	నైదల్, కరునైదల్	తెల్లకలువ, నల్లకలువ
బృహతీభేదః	కత్తిరి, ముళ్ళుకత్తిరి, శెజ్ఞత్తారిముదలానదు	వంకాయ, ముల్లువంకాయముదలైనవి
కారవల్లీభేదః	మెరిపాహల్ కొమ్బుపాహల్, కాట్టుప్పాహల్	పొట్టకాకర, పెద్దకాకర, అడవికాకర
పిణ్డీతకమ్	మరుక్కారై	బహూర
సహకారభేదః	తేమా, మఞ్జనారిమా, కమ్భైమా	తీయమామిడి మొదలైనవి
పనసద్వయమ్	పలా, కాయిప్పలా	వేరుపనస, కొమ్మపనస
కదలీభేదః	పోనాళ్, పేయన్, శెవ్వాళైముదలానదు	ఎర్రఅరటి, నల్లఅరటి మొదలైనవి
కూశ్మాణ్డమ్	పూశణిక్కాయ్	గుమ్మడికాయ
కళ్లజ్ఞాదని	గాజ్ఞాముదలానవై	పుట్టగొడుగులు మొదలైనవి
కర్కటీ	కత్తరిక్కాయ్	వంకాయ
కరవన్దమ్	పెరుంకిళాక్కాయ్	వాకిలికాయ
నిష్పావమ్	అవరైక్కాయ్	అనప, చిక్కుడు
గవాక్షమ్	మితుక్కాయ్	బెజ్జకాయ
త్రపుసమ్	కర్కటీభేదమ్	కర్కటీభేదమ్
వాస్తుకమ్	పస్తుకీరై	శాకవిశేషమ్
కుంభీఫలమ్	తాయ్‌నీణ్డకొవ్వైయిలై	ఆనగపాకు
భాంజీ	ముళుక్కీరై	బొద్దికూర
ముద్గదళమ్	పయఱిలై	పెసరాకు
శాకినీ	కీరై	కొయ్యకూర

సంస్కృతమ్	ద్రామిడమ్.	తెలుగు.
శతపర్ణ	పార్డై	యిలకి వెప్పిహూర
అభ్రమ్	సోమలతై	సోమలతా
కాలాయమ్	కడలై	శెనిగెలు
రాజాదనమ్	పలాప్పళమ్	పాలపణ్డు
మాతులుఙ్గమ్	మాదళంపళమ్	దాడింబ
పర్పటః		పాపటకాయ
కలిఙ్గమ్	కొమ్మడికాయ్	పుచ్చకాయ
శిరః	తేఙ్గాయ్	టెంకాయ
కపాలమ్	శురైకాయ్	సొరకాయ
ఆన్త్రమ్	పుడోలుఙ్గాయ్	పొళ్ళకాయ, తెల్లములకె
నిర్యాసమ్	పిశిన్	బంక
శ్వేతవృన్తాకమ్	వెణ్కత్తిరి	తెల్లవంకాయ
అమాషముద్గమ్	ఉళున్దుపయర్ వ్యతిరిక్తం	మాషముద్గవ్యతిరిక్తమ్
పిడమహాలకమ్	మూలఙ్గి	ముల్లఙ్గి
కరఞ్జకమ్	పుఙ్గు	కానుగ
తిలపిష్టమ్	పుణ్ణాక్	గానిగెపిణ్డి
గృఞ్జనమ్	ఉళ్ళి	ఉల్లి

స్మృతిరత్నాకరస్థశుద్ధాశుద్ధపత్రికా.

పుటే	పఙ్క్తౌ	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్.
౨	౧౩	దత్తానుపాదానమ్	అదత్తానుపాదానమ్
౫	౩	ధర్మజ్ఞానాం	ధర్మజ్ఞానానాం
౧౬	౭	హవస్యాశ్చ	హవణ్యాశ్చ
౩౨	౧౪	ఋత్వాదితా	ఋత్వాదితా
౩౭	౨	రాత్ర్యర్థం	రాత్ర్యర్థం
౪౮	౯	ముచ్ఛరణ	ముచ్చరణ
౪౯	౧౩	దావసథా	దావసథా
౬౨	౧౪	ఆతో	అతో
౮౪	౧౬	పారాన్తరమ్	పాఠాన్తరమ్
౯౦	౧౭	శతం చగుణం	శతం చతుగుణం
౯౯	౭	జసోదానం	జపోదానం
,,	౧౨	రచిన్త్వాత్మా	రచిన్త్యాత్మా
౧౦౦	౨	ద్వయోస్నానం	ద్వయోస్స్నానం
౧౦౧	౨౩	ఛియతే	ఛిధీయతే
౧౦౫	౨	ద్విశతిం	ద్వింశతిం
౧౦౮	౧౮	భృత్యకయో	భర్తృకయో
౧౧౫	౧౧	తస్మాన్నిపీడ	తస్మాన్నపీడ
౧౧౬	౧౭	వయంధిష్మ	వయంధ్విష్మ
౧౧౯	౧౮	విషేషమాహ	విశేషమాహ
౧౨౯	౯	నక్షైస్పృశేత్	నక్షైస్సస్పృశేత్
౧౨౨	౩	దవిగత	దవిగీత
,,	౯	నరస్యపాకాది	నరశ్వపాకాది
౧౨౬	౩	గర్థభా	గర్దభా
,,	,,	గర్థభ	గర్దభ
,,	౧౨	పుణ్డ్రివినా	పుణ్డ్రింవినా
,,	౧౩	స్మశాన	శ్మశాన

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
౧౨౬	౧౮	స్మశాన	శ్మశాన
౧౨౭	౧౯	ఉమాయా	ఉమయా
,,	౨౧	ఆత్ర	అత్ర
౧౩౨	౨౨	ప్రోక్తాశ్యద్భిః	ప్రోక్తాప్యద్భిః
౧౩౪	౫	ఋచస్యాన్తే	తృచస్యాన్తే
,,	౧౦	తృృచస్సాస్య	తృచస్యా
౧౩౫	౨	ఋషిచ ఛన్దో	ఋషిశ్ఛన్దో
,,	౩	ఋషిచఛన్దో	ఋషిశ్ఛన్దో
,,	౧౨	వలోర్క్యపితామహ, నారాయణ	వలర్క్యపితామహనారాయణ
౧౩౬	౧౬	క్షీరుద్ధృత్య	క్షీరఉద్ధృత్య
౧౩౭	౨౧	లోకప్రసక్తేః	లోపప్రసక్తేః
౧౪౩	౨౩	ధీయోయోనశ్చ	ధియోయోనశ్చ
౧౪౪	౩	కలాకల్ప	గళాకల్ప
౧౪౭	౧౩	ఛన్దాసి	ఛన్దాంసి
,,	౨౧	కాన్త్యర్థా	కాన్త్యర్థా
౧౪౮	౨౩	కరన్యాసం	కరన్యాసౌ
,,	౨౪	న్యాసమనన్త	న్యాసఅనన్త
,,	,,	అఙ్గన్యాసంతతఃప్రోక్తమేతన్న్యాస	అఙ్గన్యాసస్తతఃప్రోక్తపతన్న్యాస
౧౫౦	౮	దుర్వాసః	దుర్వాసాః
౧౫౩	౧౫	ముత్పత్తిర్న్యాస	ముత్పత్తిన్యాస
,,	౧౭	గృహాస్థే	గృహాస్థై
౧౫౪	౨౧	ముద్రాప్రోరభేయా	ముద్రాప్రసారభేయా
౧౫౯	౫	సర్వాభిష్టం	సర్వాభీష్టం

పుట	పఙ్క్తిః	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
౧౫౯	౫	మార్గేణసఞ్జపేత	మార్గేణ సంజపేత
,,	౬	దీశ్వరీస్మృతః	దీశ్వరఃస్మృతః
౧౬౧	౪	తిసిద్దమ్ ।	తిసిద్ధమ్ ।
౧౬౩	౫	ద్దైవతబ్రాహ్మణేన	ద్దైవతేన
,,	౬	న్త్రైణజపతి	న్త్రైణయజతి
,,	,,	వాసస్థాణుత్వమృచ్ఛతి	వాస్థాణుంవర్ఛతి
,,	౮	యోవేదమన్త్రైస	యోమన్త్రైమన్త్రైవేదస
,,	౯	ఛన్దాసి	ఛన్దాంసి
,,	,,	తస్మాదేవమన్త్రై	తస్మాదేతానిమన్త్రై
౧౯౪	౯	యావ్యయే	యాత్యయే
౨౦౫	౨౦	ధ్యయనవర్జనార్థః	ధ్యయనవిధానార్థః
౨౧౧	౧౯	గృహ్ణాస్త్రియే	గృహ్ణాన్నివై
౨౧౩	౧౭	విశ్వాంహసా	విశ్వావసా
,,	౨౦	కూర్చశ్రేష్ఠో	కూర్చశ్శ్రేష్ఠో
౨౧౮	౬	స్యాధికాః,ప్ర	స్యాధికాఃప్ర
,,	౧౨	అత్రవిషేష	అత్రవిశేష
౧౨౧	౭	క్రయాః - ప్రసిద్ధః	క్రయాఃప్రసిద్ధః
,,	౮	క్షత్రియేస్యైవ	క్షత్రియస్యైవ
,,	౯	వృద్వర్థం	వృద్ధ్యర్థం
౨౪౮	౨	పతైవర్ణైతై	పతైర్వర్ణైతై
౨౫౪	౨౦	యశ్చిత్తిభ	యశ్చిత్తీభ
౨౭౪	౯	స్త్రీశుద్దిరర్థ	స్త్రీశుద్ధిరర్థ
౨౭౬	౭	దుగణద్ది	దుగణద్ధి
౨౭౮	౮	యేద్విజః ।	యేద్విజః
౨౭౯	౮	ద్వ్యధావిధి	ద్వ్యధావిధి
౨౮౧	౨౩	త్ప్రసంసేత్త	త్ప్రశంసేత్త

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
౨౮౨	౬	గఙ్గామహా	గఙ్గామాహా
,,	౧౩	సన్ధ్యాపాసన	సన్ధ్యోపాసన
౧౮౩	౧౮	స్నాయాద్వి	స్నాయాద్ద్వి
౨౮౪	౧౯	నిరఞ్జమ్	నిరఞ్జనమ్
,,	౨౩	మధ్యన్దిదినేతు	మధ్యన్దినేతు
,,	౨౫	మధ్యాహ్నత్వ	మధ్యాహ్నేత్వ
౨౯౦	౧౭	యోగాదిగమ్యమ్।	యోగాధిగమ్యమ్
,,	౨౪	అథాతే	అథాతే
౨౯౨	౨౪	అనుష్ఝుబ	అనుష్టుబ
౨౯౯	౧౮	శృఙ్గబేరో	శృఙ్గిబేరో
౩౦౦	౧౨	కోద్రవాది	కోద్రవాదీ
,,	౧౯	ధాన్యగాత్రి	ధాన్యంగాత్రి
౩౩౯	౨౪	కుత్సుయక్ష	కుత్సయక్ష
౩౪౪	౧	త్ర్యృచం	త్ర్యృచం
౩౪౫	౧	చ్ఛిష్టాసనే	చ్ఛిష్టాశనే
౩౪౯	౧	న్నంచ	ష్టంపర్యాయాన్నంచ
౩౬౧	౧౦	త్రికాణ్డీస్మరణాత్	త్రికాణ్డిస్మరణాత్
౩౬౪	౬	పితస్సర్వే	పితరస్సర్వే
౩౬౯	౧౧	బాహ్యోభన్తర	బాహ్యాభ్యన్తర
,,	౧౮	నిషిన్ధమ్	నిషిద్ధమ్.
౩౭౦	౨౨	ద్బాబాహుభ్యాం	ద్బాబహుభ్యాం
౩౭౫	౨౦	వృపతోదః	వృపతోదః.
౩౭౯	౧౫	ద్గృహోత్వాప్రి	ద్గృహీత్వాప్రి
౩౮౦	౧౬	గృహేషువు	గృహేపుష్వ

శ్రీ

శ్రీరస్తు

స్మృతిరత్నాకరప్రారమ్భః

వర్ణాశ్రమాణాం ధర్మాణాం వ్యవస్థాత్రే యుగే
యుగే । లీలయైవగృహీతేచ్ఛావపుషే విష్ణవేనమః ॥
యత్ప్రీత్యై బ్రహ్మరుద్రాద్యా యదీయాజ్ఞా శ్రు
తిస్మృతీ । యః ప్రభుర్జగతాం తస్మై పరస్మై మహసె
నమః ॥ సర్వాన్తర్యామిణే సర్వకర్మారాధ్యా
యవిష్ణవే । సర్వోత్తరాయ సర్వాత్మశరణ్యాయ
నమోనమః

యతో వచనరత్నానామాకరోఽయంతదుజ్జ్వలః । స్మృతిరత్నాకరో నామ వక్ష్యతేస్మృతిసంగ్రహః ॥ నకైశ్చిల్లిఖ్యతేయుక్త్యా కిన్తుస్మృతివచాంసిహి । అతోఽయం నిఖిలైర్గ్రాహ్యః కృత్యాకృత్యబుభుత్సుభిః ॥ సన్తోఽపి సుస్సారమమత్సరాస్తేసార్థోఽత్ర యత్నోమమ సన్ముదేసః । వేద్యాంశపూర్ణం సకలస్మృతీనాం సారం బుధాస్సఙ్గ్రహమాద్రియధ్వమ్ ॥ అయంభావః - మను యాజ్ఞవల్క్య పరాశర వ్యాస దక్ష సంవర్త గౌతమాపస్తమ్బ కాత్యాయన బోధాయన శాతాతప శాణ్డిల్య హారీతాశ్వమేధికాదిస్మృతిభ్యః, విజ్ఞానేశ్వరస్మృత్యర్థసారస్మృతిచన్ద్రికా స్మృతిరత్న స్మృతిమాధవీయాఖణ్డాదర్శ స్మృతిసారసముచ్చయేతిహాససముచ్చయాది స్మృతిసఙ్గ్రహేభ్యః, వచనరత్నాని సఙ్గృహ్యాఅస్య కృతత్వేన, అత్రోక్తస్య సర్వస్య స్మృతిమూలత్వాత్సారాంశత్వాచ్చ, నిర్విశఙ్కమయం రత్నాకరో నామస్మృతిసఙ్గ్రహో మాత్సర్యముత్సృజ్య సదాదరణీయఇతి .

అథ ధర్మలక్షణమ్

అత్ర "చోదనాలక్షణోఽర్థో ధర్మః" ఇత్యాదినా చోదనైకప్రమాణకో ధర్మ ఇత్యుక్తమ్ । తస్య సామాన్యలక్షణమాహ మనుః — ॥ శ్లో ॥ విద్వద్భిస్సేవితస్సద్భిర్నిత్యమద్వేషరాగిభిః । హృదయేనాభ్యనుజ్ఞాతో యోధర్మస్తం నిబోధత ॥ * ॥ అనేన గ్రన్థేన "యే తత్ర బ్రాహ్మణాస్సంమర్శినః" ఇత్యుక్తశ్రుత్యర్థ ఏవోక్తః । విశ్వామిత్రః — ॥ శ్లో ॥ యమార్యాః క్రియమాణన్తు శంసన్త్యాగమవేదినః । స ధర్మో యం విగర్హన్తే తమధర్మం ప్రచక్షతే ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ యత్త్వార్యాః క్రియమాణం ప్రశంసన్తి, స ధర్మః । యద్గర్హన్తే, సోఽధర్మః ॥ * ॥ తథా విశేషమాహ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ధృతిః క్షమా దమోఽస్తేయం శౌచమిన్ద్రియనిగ్రహః । హ్రీర్విద్యా సత్యమక్రోధో దశకం ధర్మలక్షణమ్ ॥ * ॥ ధృతిః - చిత్తస్య స్థాపనమ్, క్షమా - అపకారేపి చిత్తస్యావికారః, దమః - అన్తఃకరణసంయమః, అస్తేయం - దత్తానుపాదానమ్, శౌచమ్ - బాహ్యమాభ్యన్తరఞ్చ, ఇన్ద్రియనిగ్రహః - విషయేభ్యో నిషిద్ధేభ్య ఇన్ద్రియాణాం నివారణమ్, హ్రీః - అకార్యనివృత్తిః, విద్యా - ఆత్మజ్ఞానమ్, సత్యమ్ - యథార్థకథనమ్, తత్తు ప్రియమేవ వక్తవ్యమ్ ॥ తథా చ మనుః — ॥ శ్లో ॥ సత్యం బ్రూయాత్ప్రియం బ్రూయాన్న బ్రూయాత్సత్యమప్రియమ్ । ప్రియఞ్చ నానృతం బ్రూయాదేష ధర్మస్సనాతనః ॥ అక్రోధః - కోపరాహిత్యమ్, ఏతద్దశకం ధర్మలక్షణమ్, ధర్మస్వరూపమిత్యర్థః । అత్ర పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ న సా సభా యత్ర న సన్తి వృద్ధా వృద్ధా న తే యే న వదన్తి ధర్మమ్ । నాసౌ ధర్మో యత్ర న సత్యమస్తి న తత్సత్యం యచ్ఛలేనానువిద్ధమ్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ సత్యం దమస్తపశ్శౌచం సన్తోషో హ్రీః క్షమార్జవమ్ । జ్ఞానం శమో దయా ధ్యానమేష ధర్మస్సనాతనః ॥ సత్యాదీనాం లక్షణం స ఏవాహ ॥ శ్లో ॥ సత్యం భూతహితం ప్రోక్తం మనసో దమనం దమః । తపస్స్వధర్మవర్తిత్వం శౌచం సఙ్కరవర్జనమ్ ॥ సన్తోషో విషయత్యాగో హ్రీరకార్యనివర్తనమ్ । క్షమా ద్వన్ద్వస

సహిష్ణుత్వమార్జవంసమచిత్తతా ॥ జ్ఞానంతత్త్వార్థసంబోధ శ్శమశ్చిత్తప్ర
శాన్తతా । దయాభూతహితైషిత్వం ధ్యానంనిర్విషయంమనః ॥ తథాధ
మాన్తరాణ్యపి సఏవాహ — ॥ శ్లో ॥ దానంయజ్ఞస్సతాంపూజా వేద
ధారణమార్జవమ్ । ఏషధర్మః పరోజ్ఞేయః ఫలవాన్ప్రేత్య చేహచ ॥ * ॥
సాధారణధర్మానాహ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అహింసాసత్యమస్తేయం
శౌచమిన్ద్రియనిగ్రహః । దానందమోదయాక్షాన్తిస్సర్వేషాం ధర్మసాధన
మ్॥ * ॥ ఆత్మధర్మానాహగౌతమః— ॥ వా ॥ అథాష్టావాత్మగుణాః । దయా
సర్వభూతేషు, క్షాన్తిః, అనసూయా, శౌచమ్, అనాయాసః, మఙ్గలమ్,
అకార్పణ్యమ్, అస్పృహా, ఇతియస్యైతేఖలుసంస్కారాణామేకదేశేవ్య
ష్టావాత్మగుణాః, అథసబ్రహ్మణస్సాయుజ్యం సలోకతాం గచ్ఛతీతి ॥ * ॥
క్షాన్తిః - దుఃఖోత్పాదేపి క్రోధాభావః, అనసూయా - గుణేషుదోషానావి
ష్కరణమ్, శౌచమ్ - అత్ర బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ అభక్ష్యపరిహారశ్చసంస
ర్గశ్చాప్యనిన్దితైః । స్వధర్మేచవ్యవస్థానంశౌచమేతత్ప్రచక్షతే ॥ అనా
యాసః - శుభేకృత్యేయథాశక్తికరణమ్, మఙ్గళమ్ - ప్రశస్తాచరణమ్,
నిత్యమప్రశస్తస్య వర్జనమిత్యుక్తమ్ ।అకార్పణ్యమ్ - బృహస్పతిః —
॥ శ్లో ॥ స్తోకాదపిహిదాతవ్యమదీనేనాన్తరాత్మనా । అహన్యహని యత్కిం
చిదకార్పణ్యంతదుచ్యతే ॥ అస్పృహా - ॥ శ్లో ॥ యథోత్పన్నేనసన్తోషః
కర్తవ్యస్స్వగతైర్ధనైః । పరార్థానాభిలాషేతసాఽస్పృహాపరికీర్తితా ॥
అసాధారణధర్మమాహసుమన్తుః ॥ శ్లో ॥ వర్ణత్వమేకమాశ్రిత్యయోధర్మస్సం
ప్రవర్తతే । వర్ణధర్మస్స ఉక్తస్తు యథోపనయనాత్కిల ॥ యస్త్వాశ్రమత్వ
మాశ్రిత్యహ్యధికారఃప్రవర్తతే । సఏవాశ్రమధర్మస్స్యాద్భిక్షాతశ్చోదితో
యథా ॥ వర్ణత్వమాశ్రమత్వంచయోఽధికృత్యప్రవర్తతే । సవర్ణాశ్రమ
ధర్మస్తు యథామౌఞ్జీతుమేఖలా ॥ యోగుణేనప్రవర్తేతగుణధర్మస్సఉచ్యతే ।
యథామూర్ధాభిషిక్తస్య ప్రజానాంపరిపాలనమ్ ॥ నిమిత్తమేకమాశ్రిత్య
యోధర్మస్సంప్రవర్తతే । నైమిత్తికస్సవిజ్ఞేయః ప్రాయశ్చిత్తవిధిర్యథా ॥ * ॥

అథ శ్రుత్యాదీనాం బలాబలచిన్తా

అత్ర మనుః ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిద్వైధన్తుయత్ర స్యాత్తత్ర ధర్మావుభౌ స్మృతౌ । ఉభావపిహితౌధర్మౌసమ్యగుక్తౌమనీషిభిః ఇతి ॥ * ॥ స్మృత్యోర్ద్వైధేఽపి త్వేతు వికల్ప ఏవ । తథాగౌతమః — ॥ వా ॥ తుల్యబలవిరోధే వికల్ప ఇతి । శ్రుతిస్మృత్యోర్విరోధేస్మృతేర్బాధమాహ లోకాక్షిః — ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిస్మృత్యోర్విరోధేతుశ్రుతిరేవబలీయసీ । అవిరోధేతదాకార్యంస్మార్తం వైదికవత్సదా ॥ * ॥ ఏవమాచారస్యాపి స్మృతివిరోధే బాధ ఏవ । "శ్రుతిస్మృతివిహితో ధర్మః, తదలాభే శిష్టాచారః ప్రమాణమ్" ఇతి వసిష్ఠస్మరణాత్ । ఏవం పరిషద్వచనేపిద్రష్టవ్యమ్ । తథాచచతుర్వింశతిమతే — ॥ శ్లో ॥ స్మృతేర్వేదవిరోధేనపరిత్యాగో యథాభవేత్ । తథైవలౌకికంవాక్యంస్మృతిబాధాత్పరిత్యజేత్ ॥ * ॥ యత్రపునర్మానవస్యస్మృత్యన్తరేణవిరోధః, తత్ర మనువచనమేవశ్రేయః ॥ శ్లో ॥ యత్పూర్వంమనునాప్రోక్తంధర్మశాస్త్రమనుత్తమమ్ । నహితత్సమతిక్రమ్య వచనంహితమాత్మనః ॥ * ॥ ఇతి స్మృతేః, మనూక్తమతిక్రమ్యాన్యదీయంవచనమాత్మనోహితాయనభవతీత్యర్థః । బృహస్పతిరపి — ॥ శ్లో ॥ వేదార్థోపనిబద్ధత్వాత్ప్రాధాన్యన్తుమనోః స్మృతమ్ । మన్వర్థవిపరీతాతుయాస్మృతిస్సానశస్యతే ॥ * ॥ శ్రుతిశ్చ — "యద్వైకించమనురవదత్తద్భేషజమ్" ఇతి । యత్ర పునర్ధర్మద్వయవిరోధస్తత్రలఘుధర్మస్యైవబాధ ఇత్యాహ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ధర్మంయోబాధతేధర్మో నసధర్మః కదాచన । అవిరోధీతుయోధర్మస్సధర్మస్సదిష్యతే ॥ తస్మాద్విరోధే ధర్మస్య విచార్య గురులాఘవమ్ । యతో భూయస్తతో విద్వాన్ కుర్యాద్ధర్మవినిర్ణయమ్ ॥ ఇతి .

అథ ధర్మప్రమాణాని

అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ పురాణన్యాయమీమాంసాధర్మశాస్త్రాఙ్గమిశ్రితాః । వేదాఃస్థానాని విద్యానాంధర్మస్యచ చతుర్దశ ॥ * ॥ పురాణాని - బ్రాహ్మాదీని, న్యాయః - తర్కః, మీమాంసా - వేదవాక్యార్థ

విచారః, ధర్మశాస్త్రమ్ - మన్వాదిస్మృతిః ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిస్తు వేదో విఖ్యాతో ధర్మశాస్త్రం తు వై స్మృతిః ॥ వా ॥ అఙ్గైర్వ్యాకరణాదిభిర్యుక్తాశ్చత్వారో వేదాః । ఏతాని చతుర్దశ విద్యానాం ధర్మజ్ఞానాం స్థానాని ప్రమాణాని ధర్మస్య చ విద్యాద్వారా ॥ * ॥ మనురపి — ॥ శ్లో ॥ వేదోఽఖిలో ధర్మమూలం స్మృతిశీలే చ తద్విదామ్ । ఆచారశ్చైవ సాధూనామాత్మనస్తుష్టిరేవ చ ॥ * ॥ అయమర్థః ; వేదో ధర్మమూలమ్ - ధర్మే ప్రమాణమ్ , తథా వేదవిదాం స్మృతిశీలే చ , శీలమ్ - రాగద్వేషాది వినా శుచి చరిత్రమ్ , ఆచారః - కఙ్కణబన్ధనాదిః , ఆత్మతుష్టిః - వైకల్పికేషు పదార్థేషు యస్మిన్గృహ్యమాణే ఆత్మనః ప్రీతిః , సాపి ప్రమాణమితి । వ్యాసోఽపి — ॥ శ్లో ॥ ధర్మమూలం శ్రుతిం ప్రాహుర్ధర్మరాశిమకృత్రిమమ్ । తద్విదాం స్మృతిశీలే చ సాధ్వాచారో మనఃప్రియమ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యశ్చ — ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిస్మృతిస్సదాచారస్స్వస్య చ ప్రియమాత్మనః । సమ్యక్సఙ్కల్పజః కామో ధర్మమూలమిదం స్మృతమ్ ॥ శిష్టాచారః స్మృతిర్వేద స్త్రివిధం ధర్మలక్షణమ్ । శిష్టానామపి స్వరూపమాహ స ఏవ ॥ శ్లో ॥ ధర్మేణాధిగతో యైస్తు వేదస్సపరిబృంహణః । తే శిష్టా బ్రాహ్మణా జ్ఞేయాః శ్రుతిప్రత్యక్షహేతవః ॥ * ॥ ఇతిహాసపురాణాన్యఙ్గాని వేదస్య పరిబృంహణాని । తథా బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ ఇతిహాసపురాణాభ్యాం వేదం సముపబృంహయేత్ । బిభేత్యల్పశ్రుతాద్వేదో మామయం ప్రహరిష్యతి । ఇతి ॥ * ॥ నను , యది వేదవిదాం శీలం ప్రమాణమ్ , తర్హి ఇన్ద్రచన్ద్రాదేరహల్యాతారాదిగమనమపి ప్రమాణం స్యాదితి , కథమాచారః ప్రమాణమ్ ? తదాహ గౌతమః — దృష్టో ధర్మవ్యతిక్రమస్సాహసం చ మహతామ్ । ఇతి ॥ * ॥ సాహసమ్ - పరశురామాదేర్మాతుశ్శిరచ్ఛేదాది । ఉచ్యతే ; సత్యమ్ , అహల్యాదిగమనమిన్ద్రాదీనామస్తి , తథాపి తేషాం తపస్సఞ్జనిత తేజోవిశేషయోగినాం ప్రత్యవాయో న భవతి , అస్మదాదీనాం తదభావేన తత్కరణే భవతి ప్రత్యవాయః । తదాహ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ దృష్టో ధర్మవ్యతిక్రమస్సాహసఞ్చ పూర్వేషామ్ । తేషాం తేజోవిశేషేణ ప్రత్య

వాయో నవిద్యతే ॥ తదస్మిన్నప్రయుఞ్జానస్సీదత్యవరజోఽబలః । ఇతి ॥*॥ యత్ర శ్రుత్యాదయో న సన్తి తత్ర పరిషద్వచనం ప్రమాణమిత్యాహ మనుః — ॥ శ్లో ॥ అనామ్నాతేషు ధర్మేషు కథం స్యాదితి చేద్భవేత్ । యం శిష్టా బ్రాహ్మణా బ్రూయుస్స ధర్మస్స్యాదశఙ్కితః ॥*॥ ధర్మేషు - ధర్మప్రమాణేష్విత్యర్థః । తే చ శిష్టా దశావరాః । తథాహ గౌతమః — ॥ వా ॥ అనామ్నాతే దశావరైశ్శిష్టైరూహవద్భిః ప్రశస్తం కార్యమ్ । ఇతి ॥*॥ యత్తైః ప్రశస్తమిత్యుక్తం తత్కార్యమిత్యర్థః । పురాణే — ॥ శ్లో ॥ యస్తు విష్ణుపరో ధర్మో యో వా నారాయణేరితః । యేన విష్ణురమేయాత్మా ప్రసాదమధిగచ్ఛతి ॥ స ఏవ పరమో ధర్మస్సర్వలోకపరాయణః ॥*॥ బోధాయనోఽపి — ॥ వా ॥ తదభావే దశావరా పరిషత్ । ఇతి ॥*॥ యాజ్ఞవల్క్యోఽపి — ॥ శ్లో ॥ చత్వారో వేదధర్మజ్ఞాః పరిషత్త్రైవిద్యమేవ వా । సా బ్రూతే యం స ధర్మస్స్యాదేకో వాఽధ్యాత్మవిత్తమః ॥*॥ ధర్మజ్ఞాః — ధర్మశాస్త్రజ్ఞాః, తిస్రో విద్యా యేషాం తే త్రివిద్యాః, తేషాం సమూహస్త్రైవిద్యమ్, ఋగాది వేదత్రయజ్ఞాః ధర్మజ్ఞాశ్చ త్రయో వా పరిషదిత్యభిప్రాయః । తథా చ మనుః ॥ ॥ శ్లో ॥ ఋగ్వేదవిద్యజుర్విచ్చ సామవేదవిదేవ చ । త్ర్యవరాః పరిషజ్జ్ఞేయా ధర్మసంశయనిర్ణయే ॥*॥ వసిష్ఠోఽపి — ॥ శ్లో ॥ త్రైవిద్యవృద్ధా యం బ్రూయుర్ధర్మం ధర్మవిదో జనాః । పతనే పావనే చైవ స ధర్మో నాత్ర సంశయః ॥*॥ తచ్చ శ్రుత్యాదివత్ప్రమాణమిత్యాహ యమః — ॥ శ్లో ॥ వేదాః ప్రమాణం స్మృతయః ప్రమాణం ధర్మార్థయుక్తం వచనం ప్రమాణమ్ । యస్య ప్రమాణం న భవేత్ప్రమాణం కస్తస్య కుర్యాద్వచనం ప్రమాణమ్ ॥*॥ యస్య శ్రుత్యాదికం ప్రమాణం న భవతి, న తస్య వాక్యం ప్రమాణమ్ ; అతస్తత్పరిత్యాజ్యమిత్యభిప్రాయః । అత ఏవ ప్రచేతాః — ॥ శ్లో ॥ అమీమాంసా బహిశ్శాస్త్రా యే చాన్యే వేదవర్జితాః । యత్తే బ్రూయుర్న తత్కార్యం వేదాద్ధర్మో విధీయతే ॥*॥ పరాశరశ్చ — ॥ శ్లో ॥ త్రైవిద్యో హైతుకస్తర్కీ హ్యఙ్గవిద్ధర్మపారగః । త్రయశ్చాశ్రమిణః పూర్వే ప

రి షదేషాదశావరా ॥ అవ్రతానామమన్త్రాణాం జాతిమాత్రోపజీవినామ్ । సహస్రశస్సమేతానాం పరిషత్త్వం నవిద్యతె ॥ యాంవయాం వేదవిదోబ్రూయుత్త్రయోప్యేనస్సనిష్కృతిమ్ । సా తేషాం పావనాయస్యాత్పవిత్రం విదుషాంహి వాక్ । ఇతి ॥ * ॥ ఏతద్వచనమత్యల్పపాపవిషయమ్ । అన్యత్ర ॥ శ్లో ॥ పాతకేతు శతంపరిషత్సహస్రం మహాదాదిషు । ఉప పాతకేతు పఞ్చాశత్స్వల్పే స్వల్పం తథాభవేత్ ॥ * ॥ ఇత్యుక్తం ద్రష్టవ్యమ్ । బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ బహుద్వారస్య ధర్మస్య సూక్ష్మాదురనుగాగతిః । తస్మాదవాచ్యో హ్యేకేన బహుజ్ఞేనాపి సంశయే ॥ * ॥ అత్ర హైతుకాదీనాం లక్షణం సంజ్ఞాప్రకరణే ద్రష్టవ్యమ్ । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అజ్ఞేభ్యోగ్రన్థినశ్శ్రేష్ఠా గ్రన్థిభ్యో ధారిణోవరాః । ధారిభ్యోజ్ఞానినశ్శ్రేష్ఠాజ్ఞానిభ్యోవ్యవసాయినః ॥ ఏకోపి వేదవిద్ధర్మం యంవిపశ్యేద్విచక్షణః । సఏవపరమోధర్మో నాజ్ఞానాముదితోదితైః ॥ * ॥ బోధాయనోపి — ॥ శ్లో ॥ ధర్మశాస్త్రరథారూఢా వేదఖడ్గధరాద్విజాః । క్రీడార్థమపియంబ్రూయుస్సధర్మఃపరమోమతః ॥ * ॥ తథాసంప్రదాయోపి ప్రమాణమిత్యాహమనుః — ॥ శ్లో ॥ యేనాస్య పితరోయాతా యేనయాతాః పితామహాః । తెన యాయాత్సతాం మార్గస్తెనగచ్ఛన్నరిష్యతి ॥ * ॥ యస్స్వకులపరమ్పరాయాత ఆచార స్ససంప్రదాయః । స్వకులపరమ్పరాయాతస్యాపిప్రమాణత్వం ధర్మశాస్త్రావిరుద్ధత్వేనస్మార్గవృత్తిత్వేచ వెదితవ్యమ్ ; అన్యథాఽతిప్రసఙ్గాత్ । సోపి ధర్మవిప్రతిపత్తౌద్రష్టవ్యః । తథాచ సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ యత్రశాస్త్రగతిర్భిన్నా సర్వకర్మసుభారత । ఉదితేఽనుదితెచైవ హోమే భేదోయథాభవెత్ ॥ తస్మాత్కులక్రమాయాతమాచారంత్వాచరేద్బుధః । నగరీయాన్మహోబాహో ధర్మశాస్త్రోదితాదపి ॥ * ॥ ధర్మజ్ఞసమయోపి ప్రమాణమిత్యాహ ఆపస్తమ్బః — ॥ పా ॥ ధర్మజ్ఞసమయఃప్రమాణం వేదాశ్చ । ఇతి ॥ * ॥ ఏవంచ ధర్మశాస్త్రస్యాపిధర్మోపయోగిత్వాత్తదధ్యయనె ఫలశ్రవణాచ్చ , తదధ్యేతవ్యమిత్యా

హావనుః — ॥ శ్లో ॥ యస్త్వైవవేదాధ్యయనం ధర్మశాస్త్రమిదంతథా । అ
ధ్యేతవ్యంప్రయత్నేన నియతం స్వర్గమిచ్ఛతా ॥ * ॥ యమోపి —
॥ శ్లో ॥ ధన్యంయశస్యమాయుష్యం పుణ్యంస్వర్గ్యం తథైవచ । ధారణా
ద్ధర్మశాస్త్రస్య బ్రహ్మలోకమవాప్నుయాత్ ॥ * ॥ బృహస్పతి పరాశ
రౌ — ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిస్మృతీతు విప్రాణాం చక్షుషీ ద్వేవినిర్మితే । కాణస్త
త్రైకయా హీనో ద్వాభ్యామన్ధః ప్రకీర్తితః ॥ అధీత్య చతురో వేదాన్
సషడఙ్గపదక్రమాన్ । స్మృతిహీనా నశోభన్తే చన్ద్రహీనేవ శర్వరీ ॥ * ॥
స్మృతిరత్నావల్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ స్మృతిం వినా నవిజ్ఞానం ధర్మస్య భవతి
క్వచిత్ । నజాతుజ్ఞాయతే రూపమాదర్శేన వినాయథా ॥ * ॥ మనురపి —
॥ శ్లో ॥ ఇదం శాస్త్రమధీయానో బ్రాహ్మణస్సంశితవ్రతః । మనోవాక్కా
యజైర్నిత్యం కర్మదోషైర్నలిప్యతే ॥ * ॥ అత్ర బ్రాహ్మణగ్రహణం ద్వి
జోపలక్షణమ్ । తథాయమః — ॥ శ్లో ॥ ఇదంశాస్త్రమధీయానోబ్రా
హ్మణఃక్షత్రియోపివా । పునాతిహిపితౄన్సర్వాన్సప్తసప్తపరావరాన్
॥ * ॥ యత్పునర్మనునోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ విదుషాబ్రాహ్మణేనేదమధ్యే
తవ్యంప్రయత్నతః । విద్వద్భిశ్చప్రవక్తవ్యం నమ్యజ్ఞాన్యేనకేనచిత్ ॥
॥ * ॥ తచ్ఛూద్రాధికార నిరాసపరమ్ । అతఏవశూద్రంప్రతియమః—
॥ శ్లో ॥ తస్మాదస్యాధికారోఽస్తి నవేదేషునతుస్మృతౌ । ఇతి ॥ * ॥ అతస్సి
ద్ధంద్విజాతీనామేవాధ్యయనేఽధికారఇతి । ఏవంతదర్థానుష్ఠానేఽపిద్రష్టవ్య
మ్ । అతఏవమనుః — ॥ శ్లో ॥ నిషేకాదిశ్మశానాన్తో మన్త్రైర్యస్యోది
తోవిధిః । తస్యశాస్త్రేఽధికారోఽస్తి జ్ఞేయోనాన్యస్య కస్యచిత్ ॥ * ॥
నిషేకః - గర్భాధానమ్, శ్మశానమ్ - ప్రేతకర్మ, సఏవ ॥ శ్లో ॥ అధీ
యీరంస్త్రయోవర్ణాః స్వధర్మస్థాద్విజాతయః । ప్రబ్రూయాద్బ్రా
హ్మణస్తేషాం నేతరావితి నిశ్చయః ॥ * ॥ వ్యాసోఽపి ॥ శ్లో ॥ తతః స్మార్త
ఃసనుష్ఠానమన్తరేణ నవైదికమ్ । ప్రవర్త్యతే ద్విజాతీనాం ధర్మశుద్ధిర్మహ
ర్షిభిః ॥ * ॥ అత్రధర్మశాస్త్రాపరిజ్ఞానే యథావిధ్యనుష్ఠానాసమ్భవాత్

కృతమపికర్మ నిరర్థకంస్యాత్ । తథా జాబాలిః — ॥ శ్లో ॥ స్వాభిప్రాయకృతంకర్మ యత్కించిద్విధివర్జితమ్ । క్రీడాకర్మేవ బాలానాంతత్సర్వం స్యాన్నిరర్థకమ్ ॥ ఇతి ॥ * ॥ అమార్గనివర్తకత్వాచ్చావశ్యం జ్ఞేయమిత్యాహ శఙ్ఖః ॥ శ్లో ॥ అమార్గేణ ప్రవృత్తానాం వ్యాకులేన్ద్రియచేతసామ్ । నివర్తకం ధర్మశాస్త్రం వ్యాధీనామివ భేషజమ్ ॥ * ॥ యత్పునశ్శాక్యాదిప్రణీతం ; తన్నానుష్ఠేయం , తస్యావేదమూలత్వాత్ । తదుక్తం చతుర్వింశతిమతే — ॥ శ్లో ॥ అర్హచ్చార్వాకవాక్యాని బౌద్ధాది పఠితానిచ । విప్రలమ్భకవాక్యాని తాని సర్వాణి వర్జయేత్ ॥ పురాణం మానవో ధర్మస్సాఙ్గో వేదశ్చికిత్సకమ్ । ఆజ్ఞాసిద్ధాని చత్వారి న హన్తవ్యాని హేతుభిః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ అఙ్గాని వేదాశ్చత్వారో మీమాంసా న్యాయవిస్తరః । పురాణం ధర్మశాస్త్రంచ విద్యాహ్యేతాశ్చతుర్దశ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ ఏతేభ్యోపి యదన్యత్స్యాత్కించిద్గ్రన్థాభిధాయకమ్ । తద్దూరతరతో విద్ధి మోహశాస్త్రాశ్రయో మతః ॥ * ॥ తమోగుణస్య మోహజనకత్వాత్తామసపురాణాదేర్మోహాశ్రయత్వేన తదుక్తం దూరతో వర్జయేదిత్యర్థః । యద్వా స్మృత్యుక్తవిపరీతార్థబోధి సర్వం వర్జయేదితి । తదాహ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ వేదార్థవిత్తమైః కర్మ యత్స్మృతం మునిభిః పురా । తద్యత్నేనానుష్ఠేయం తన్నిషిద్ధన్తు వర్జయేత్ ॥ యేహి వేదార్థతత్వజ్ఞా లోకానాం హితకామ్యయా । ఆదిష్టవన్తో యంధర్మం తంధర్మం నవిచాలయేత్ ॥ * ॥ మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ యా వేదబాహ్యాః స్మృతయో యాశ్చ కాశ్చకుదృష్టయః । సర్వాస్తానిష్ఫలాః ప్రేత్య తమోనిష్ఠాహి తాః స్మృతాః ॥ * ॥ అనేన తామసపురాణాదీనాం తమోనిష్ఠత్వేన తదుక్తానుష్ఠానేఽపి పరలోకే నిష్ఫలత్వాత్ , తాని వర్జయేదితి సిద్ధమ్ .

సాత్వికాది పురాణవిభాగః

తాని తాని తామసపురాణానీత్యాకాఙ్క్షాయామ్ , పాద్మే పురాణే భగవాన్ రుద్ర ఆహ — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మం పాద్మం వైష్ణవంచ శైవం

భాగవతం తథా । తథాన్యన్నారదీయఞ్చ మార్కణ్డేయఞ్చ సప్తమమ్ ॥ ఆగ్నేయమష్టమం ప్రోక్తం భవిష్యన్నవమం తథా । దశమం బ్రహ్మవైవర్తం లైఙ్గమేకాదశం తథా ॥ వారాహం ద్వాదశం ప్రోక్తం స్కాన్దం చాత్ర త్రయోదశమ్ । చతుర్దశం వామనంతు కౌర్మం పఞ్చదశం తథా ॥ మాత్స్యంచ గారుడంచైవ బ్రహ్మాణ్డఞ్చ తతః పరమ్ । అష్టాదశపురాణానాం కర్తా సత్యవతీసుతః ॥ పురాణం వైష్ణవం హిత్వా తద్విచక్రే పరాశరః । వైష్ణవం నారదీయఞ్చ తథా భాగవతంపరమ్ ॥ గారుడఞ్చ తథా పాద్మం వారాహం శోభనం స్మృతమ్ । సాత్త్వికాని పురాణాని శోభనాని వరాననే ॥ బ్రహ్మాణ్డం బ్రహ్మవైవర్తం మార్కణ్డేయం తథైవచ । భవిష్యద్వామనం బ్రాహ్మం రాజసాని నిబోధమే ॥ శైవ మాగ్నేయకం చైవ లైఙ్గం స్కాన్దం తథైవ చ । కౌర్మం చైవ తథా మాత్స్యం తామసాని ప్రచక్షతే ॥ వేదేషు పౌరుషం సూక్తం పురాణేషు చ వైష్ణవమ్ । భారతే భగవద్గీతా ధర్మశాస్త్రేషు మానవమ్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ సాత్త్వికైరేవ వర్తేత సాత్త్వికోక్తం సమాచరేత్ । రాజసం తామసంచైవ దూరతః పరివర్జయేత్ ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ మధ్యమో రాజసో ధర్మో తామసస్త్వధమః స్మృతః । సాత్త్వికస్తూత్తమో జ్ఞేయస్తస్మాత్సాత్త్వికమాచరేత్ ॥ * ॥ .

నను, కిమత్ర సకలస్మార్తోపసంహారేణానుష్ఠానముత నవా; యదినోపసంహారః, తదా ॥ శ్లో ॥ సర్వశ్రుత్యుపసంహారాదుక్తశ్శ్రౌతో యథావిధిః । సర్వస్మృత్యుపసంహారాత్ స్మార్తోప్యుక్తస్తథావిధిః ॥ ఇత్యాదిభిర్విరోధస్స్యాత్ । అథోపసంహారః, తథాఽనుష్ఠాతుం నశక్యమ్; విరుద్ధోపసంహారసమ్భవాత్ । సత్యం; యది సర్వోపసంహారస్స్యాత్, కింతు యనామ్నాతం స్వసూత్రే తన్మాత్రపరిపూరణమేవాన్యతః క్రియత ఇత్యవిరోధః । అత ఏవ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ యన్నామ్నాతం స్వశాఖాయాం పారక్యం నవిరోధిచ । విద్వద్భిస్తదనుష్ఠేయమగ్నిహోత్రాదికర్మవత్ ॥ ఇతి ॥ * ॥ అనేనైవాభిప్రాయేణోక్తమ్, సర్వస్మృత్యుప

సంహారాదితి । యత్తుకాత్యాయనేనోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ బహ్వల్పంవా స్వగృహ్యోక్తం యస్యకర్మ ప్రకీర్తితమ్ , తస్య తావతిశాస్త్రార్థేకృతే సర్వం కృతం భవేత్ ॥ * ॥ తన్నిరాకాఙ్క్షాభిప్రాయమ్ । యతః, స ఏవాహ — ॥ శ్లో ॥ ఆత్మతన్త్రేతు యన్నోక్తం తత్కుర్యాత్పరతన్త్రితః । ఇతి .

అథ స్వసూత్రత్యాగేదోషః

యస్స్వసూత్రోక్తం పరిత్యజ్య గృహ్యాన్తరోక్తం కరోతి ; తస్య దోషమాహ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ స్వకం కర్మ పరిత్యజ్య యదన్యత్కురుతే ద్విజః । అజ్ఞానాదథవా లోభాత్త్యక్తేన పతితోభవేత్ ॥ * ॥ అత్ర కశ్చిత్స్వసూత్రాలాభే విశేషమాహ వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ స్వసూత్రే విద్యమానేపి పరసూత్రేణవర్తతే । బోధాయనమతం కృత్వా స్వసూత్రఫలభాగ్భవేత్ ॥ * ॥ ఇతి .

అథ జపాది కర్మకరణే కాలాది నియమః

పరిభాషామాహ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ యత్రోపదిశ్యతే కర్మ కర్తురఙ్గం నతూచ్యతే । దక్షిణస్తత్ర విజ్ఞేయఃకర్మణాం పారగః కరః ॥ యత్ర దిఙ్నియమో నస్యాజ్జపహోమాదికర్మసు । తిస్రస్తత్ర దిశః ప్రోక్తా ఐన్ద్రీసౌమ్యాఽపరాజితా ॥ అపరాజితా - ఐశానీ దిక్ ॥ ఆసీన ఊర్ధ్వః ప్రహ్వో వా నియమో యత్ర నేదృశః । తదాసీనేన కర్తవ్యం నప్రహ్వేన నతిష్ఠతా ॥ ప్రవృత్తమన్యథా కుర్యాద్యది మోహాత్కథఞ్చన । యతస్తదన్యథాభూతం తతఏవ సమాపయేత్ ॥ సమాప్తం యదిజానీయాన్మయైతదయథాకృతమ్ । తావదేవ పునఃకుర్యాన్నావృత్తిస్సర్వకర్మణామ్ ॥ ప్రధానస్యాక్రియాయాన్తు సాఙ్గం తత్క్రియతే పునః । తదఙ్గస్యాక్రియాయాన్తు నావృత్తిర్నైవతత్క్రియా ॥ యస్మిన్కర్మణ్యపికృతే మనసస్స్యాదలాఘవమ్ । తావదేవపునఃకుర్యాద్యావత్తుష్టికరంభవేత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ — ॥ శ్లో ॥ అకాలేచేత్కృతంకర్మ కాలంప్రాప్య

పునః క్రియాః । కాలాతీతస్తుతత్కర్మాద్యదకృతంతద్వినిర్దిశేత్ ॥ * ॥ కా
త్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ ముఖ్యకాలేయదావశ్యం కర్మకర్తుంనశక్యతే ।
గౌణకాలేపికర్తవ్యం గౌణోప్యత్రేదృశోభవేత్ ॥ రాత్రౌప్రహరపర్య
న్తం దివాకృత్యానికారయేత్ । బ్రహ్మయజ్ఞంచ సౌరంచ వర్జయిత్వా వి
శేషతః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఆసనంస్వస్తికంప్రోక్తం జపాదీ
న్ప్రకుర్వతః । కుశేశయాసనం వాపి వీరాసనమథాపివా ॥ * ॥ స్మృత్య
ర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ ఉపాత్తేతుప్రతినిధౌ ముఖ్యార్థోయదిలభ్యతే ।
తత్రముఖ్యమనాదృత్య గౌణేనైవసమాపయేత్ ॥ ముఖ్యాభావే యదాగౌ
ణముపాత్తం సద్వినశ్యతి । తత్రముఖ్యోపమంగౌణం గ్రాహ్యంగౌణో
పమంనతు ॥ ముఖ్యద్రవ్యాపచారేతు ప్రతినిధ్యభిసన్ధినా । ప్రయుఞ్జానస్య
ముఖ్యార్థలాభేగ్రాహ్యస్సఏవహి ॥ యస్మిన్కస్మిన్నుపాత్తేతు ముఖ్యేఽ
పచరితేసతి । అన్యద్ద్రవ్యం సజాతీయం విజాతీయమథాపివా ॥ ఉపాదా
యప్రయుఞ్జానః పూర్వం కృత్స్నమవాప్నుయాత్ । సంస్కారాణామ
యోగ్యోఽపి ముఖ్యఏవ హి గృహ్యతే । నతు సంస్కారయోగ్యోఽపి
గృహ్యతే ప్రతిరూపకః ॥ కార్యేష్వపి తథాన్నైః క్షీరైః పుష్పైః ఫ
లైరపి । గన్ధైర్..స్సదృగ్గ్రాహ్యం పూర్వాభావే పరంపరమ్ ॥ హవ్యా
ర్థం గోఘృతం గ్రాహ్యం తదలాభే తు మాహిషమ్ । ఆజం వా తదలా
భే తు సాక్షాత్తైలం తు గృహ్యతే ॥ ఏషాం కేషాంచిదన్యేషాం హవిషామప్యస
మ్భవే । సర్వప్రాజ్యముపాదేయం భరద్వాజమునేర్మతాత్ ॥ నిమిత్తానామి
హైకేషాంనిర్దిష్టైక్యంయదుచ్యతే । తత్సర్వేషు నిమిత్తేషుజాతీయాత్ప్రతి
పాదితమ్ । ఇక్షూనాపః ఫలంమూలం తామ్బూలంపయఔషధమ్ । భక్షయిత్వా
పికర్తవ్యాః స్నానదానాదికాః క్రియాః ॥ గోదాసీకన్యకాశ్చైవ తిష్ఠన్నే
వప్రయోజయేత్ । వాలం కేశం తథా హస్తం న్యస్య హస్తేజలంక్షిపేత్ ॥
॥ * ॥ హేమాద్రౌ ॥ — ॥ శ్లో ॥ కణ్ఠేఽజంపశవశ్చసర్వే గ్రాహ్యాః పుచ్ఛే
విచక్షణైః । గృష్టీనాం మహిషీణాం శృఙ్గే ఖరం వై పృష్ఠభాగతః ॥ లాజహూ

మే చ సీమన్తే దేవతావాహనేవరే । అగ్న్యే తిష్ఠే పదస్థానే షడేతే భృగు చోదితాః ॥ * ॥ భరద్వాజః ॥— ॥ శ్లో ॥ అజ్ఞాతా యది వా మన్త్రాః స్వస్వగృహ్యేషు చోదితాః । ఉపవీత ప్రముఖ్యానాం తేషాం స్థానే ధారణే ద్విజాః ॥ కేవలం ప్రణవో వాపి వ్యాహృతి త్రయస్తథా । స్మృతాం విప్రా నిజగృహ్యేషు ద్వావేతౌ సర్వశాఖినామ్ ॥ * ॥ స్మృతిరత్నావళ్యామ్ ॥ శ్లో ॥ ముఖ్యకాలం సమాశ్రిత్య గౌణం యస్తు సాధనమ్ । న ముఖ్యప్రయత్నో భేం గౌణకాల ప్రకీర్తితమ్ ॥ కాలాతీతాని కర్మాణి ప్రాప్నువన్త్యుత్తరాణి తు । కాలాతీతాని కృత్వైవ విదధ్యాదుత్తరాణి చ ॥ అకృత్వాతీతకర్మాణి యః కుర్యాదుత్తరాణి తు । న చ దేవాన్న చ పిత్రాన్న స్నాత్వా చ తమనుహారేత ॥ * ॥ స్మృతిసారావళ్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ ఆజ్యం హవ్యమనాదేశే జుహోతిషు విధీయతే । మన్త్రస్య దేవతాయాస్తు ప్రజాపతిరితి స్థితిః ॥ * ॥ కాలనిర్ణయే ॥ శ్లో ॥ యో యస్య విహితః కాలః కర్మణస్తదుపక్రమే । విద్యమానో భవేదఙ్గం నోష్ఠితోపక్రమేణ తు ॥ యాం తిథిం సమనుప్రాప్య ఉదయం యాతి భాస్కరః । తయా కర్మాణి కుర్వీత హ్రాసవృద్ధీ న కారణమ్ ॥ * ॥ పితృప్రశ్న్యబ్దికదర్శాది వ్యతిరేకేణ, తత్ర విశేషస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥ హారీతశ్చ ॥ శ్లో ॥ ఉత్పత్తౌ చ విపత్తౌ చ మైథునే దన్తధావనే । అభ్యఙ్గే పుణ్యదానే స్నానే తిథిస్తాత్కాలికీ స్మృతా ॥ * ॥ బోధాయనశ్చ —॥ శ్లో ॥ మృతాభావేయథా తైలం ఘృతప్రతినిధిర్భవేత్ । పుత్రాభావే తథా దాయే పుత్రీపుత్రస్య నశ్యతే ॥ ఇతి.

—* అథ సూత్రాణి *—

అగ్నివైశ్యసూత్రే — ॥ వా ॥ అథాతస్సూత్రగణానాం వ్యాఖ్యాస్యామో బోధాయనమాపస్తమ్బం సత్యాషాఢం ద్రాహ్యాయణమాగస్త్యం శాణ్డిల్యమాశ్వలాయనం శామ్భవీయం కాత్యాయనమితి నవాని పూర్వసూత్రాణి । వైఖానసం శౌనకీయం భారద్వాజమాగ్నివైశ్యం జైమినీయం వాధూలం మాధ్యన్దినం కౌణ్డిన్యం కౌషీతకమితి నవాన్యపర సూత్రాణి అష్టాదశసఙ్ఖ్యా శాఖారీతసంస్కారా ఇతి.

అథ కలియుగధర్మాః

తత్ర వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ధ్యాయన్ కృతే యజన్యజ్ఞైస్త్రేతాయాం ద్వాపరేఽర్చయన్ । యదాప్నోతి తదాప్నోతి కలౌ సంకీర్త్య కేశవమ్ ॥ ధర్మోత్కర్షమతీవాత్ర ప్రాప్నోతి పురుషః కలౌ । అల్పాయాసేన ధర్మజ్ఞాస్తేన తుష్టోఽస్మ్యహం కలౌ ॥ * ॥ ఆదిపురాణే — ॥ శ్లో ॥ యస్తు కార్తయుగో ధర్మో న కర్తవ్యః కలౌ యుగే । పాపప్రసక్తాస్తు యతః కలౌ నార్యో నరాస్తథా ॥ న విద్వత్తా న శుద్ధోఽర్థో న శుద్ధిర్మనసః కలౌ । యతోఽతస్సత్యమేవైకం నరాణాముపకారకమ్ ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ కలౌ జగత్పతిం విష్ణుం సర్వస్రష్టారమీశ్వరమ్ । నార్చయిష్యన్తి మైత్రేయ పాషణ్డోపహతా జనాః ॥ సర్వే బ్రహ్మ వదిష్యన్తి సమ్ప్రాప్తే తు కలౌ యుగే । నానుతిష్ఠన్తి మైత్రేయ శిశ్నోదరపరాయణాః ॥ యదా యదా సతాం హానిర్వేదమార్గానువర్తినామ్ । తదా తదా కలేర్వృద్ధిరనుమేయా విచక్షణైః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే చ ॥ శ్లో ॥ సర్వాణి ధర్మజాలాని సాపాయాని కలౌ యుగే । అన్నదానం హరౌ భక్తిరనపాయమిదం ద్వయమ్ ॥ * ॥ నారదశ్చ ॥ శ్లో ॥ హరేర్నామైవ నామైవ నామైవ భవభేషజమ్ । కలౌ నాస్త్యేవ నాస్త్యేవ నాస్త్యేవ గతిరన్యథా ॥ స ఏవాన్యత్ర ॥ శ్లో ॥ కలౌ కృతయుగం తస్య కలిస్తస్య కృతే యుగే । యస్య చేతసి గోవిన్దో హృదయే యస్య నాచ్యుతః ॥ * ॥ హారీతశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ముఖం దగ్ధం పరాన్నేన హస్తౌ దగ్ధౌ ప్రతిగ్రహాత్ । మనో దగ్ధం పరస్త్రీభిర్బ్రహ్మశాపః కుతః కలౌ ॥

కలౌ నిషిద్ధధర్మాః

నిషిద్ధధర్మా అప్యాదిపురాణే దర్శితాః — ॥ శ్లో ॥ దీర్ఘకాలం బ్రహ్మచర్యం ధారణం చ కమణ్డలోః । గోత్రాన్మాతృసపిణ్డాత్తు వివాహో గోవధస్తథా ॥ నరాశ్వమేధౌ మద్యం చ కలౌ వర్జ్యా ద్విజాతిభిః ॥ * ॥ క్రతురపి — ॥ శ్లో ॥ దేవరాన్న సుతోత్పత్తిర్దత్తా కన్యా న దీయతే । న యజ్ఞే గోవధః కార్యః కలౌ చ న కమణ్డలుః ॥ * ॥ ఆదిపురాణే —

॥ శ్లో ॥ ఊఢాయాః పునరుద్వాహం జ్యేష్ఠాంశం, గోవధం తథా । కలౌ పఞ్చ న కుర్వీత భ్రాతృజాయాం కమణ్డలుమ్ ॥ * ॥ తథాఽన్యేఽపి ధర్మజ్ఞసమయప్రమాణకాస్సన్తి; తే యథా — ॥ శ్లో ॥ విధవాయాం ప్రజోత్పత్తౌ దేవరస్య నియోజనమ్ । బాలికాక్షతయోన్యోశ్చ వరేణాన్యేన సంస్కృతిః ॥ కన్యానామసవర్ణానాం వివాహశ్చ ద్విజన్మనామ్ । ఆతతాయిద్విజాగ్ర్యాణాం ధర్మయుద్ధేన హింసనమ్ ॥ ద్విజస్యాబ్ధౌ తు నౌయాతుః శోధితస్యాపి సంగ్రహః । సత్రదీక్షా చ సర్వేషాం కమణ్డలువిధారణమ్ ॥ మహాప్రస్థానగమనం గోసంజ్ఞప్తిశ్చ గోసవే । సౌత్రామణ్యామపి సురాగ్రహణస్య చ సంగ్రహః ॥ అగ్నిహోత్రహవన్యాశ్చ లేహో లీఢాపరిగ్రహః । వానప్రస్థాశ్రమస్యాపి ప్రవేశో విధిచోదితః ॥ వృత్తం స్వాధ్యాయసాపేక్షమఘసంకోచనం తథా । ప్రాయశ్చిత్తవిధానం చ విప్రాణాం మరణాన్తికమ్ ॥ సంసర్గదోషః స్తేనాద్యైర్మహాపాతకనిష్కృతిః । వరాతిథిపితృభ్యశ్చ పశూపాకరణక్రియా ॥ దత్తౌరసేతరేషాం చ పుత్రత్వేన పరిగ్రహః । సవర్ణానాం తథా దుష్టైస్సంసర్గశ్శోధితైరపి ॥ అయోనౌ సంగ్రహే వృత్తే పరిత్యాగో గురుస్త్రియాః । అస్థిసంచయనాదూర్ధ్వమఙ్గస్పర్శనమేవ చ ॥ శమితృత్వం చ విప్రాణాం సోమస్యగ్రహణం తథా । షడ్భక్తానశనేనాన్నహరణం హీనకర్మణః ॥ శూద్రేషు దాసగోపాలకులమిత్రార్ధసీరిణామ్ । భోజ్యాన్నతా గృహస్థస్య తీర్థసేవాతిదూరతః ॥ శిష్యస్య గురుదారేషు గురువద్వృత్తిరీరితా । ఆపద్వృత్తిర్ద్విజాగ్ర్యాణామశ్వస్తనికతా తథా ॥ ప్రజార్థన్తు ద్విజాగ్ర్యాణాం ప్రజారణిపరిగ్రహః । బ్రాహ్మణానాం ప్రవాసిత్వం ముఖాగ్నిధమనక్రియా ॥ బలాత్కారోఽతిదుష్టస్త్రీసఙ్గ్రహో విధిచోదితః । యతేశ్చ సర్వవర్ణేషు భిక్షాచర్యా విధానతః ॥ నవోదకే దశాహం చ దక్షిణా గురుచోదితా । బ్రాహ్మణాదిషు శూద్రస్య పచనాదిక్రియాపి చ ॥ భృగ్వగ్నిపతనైశ్చైవ వృద్ధాదిమరణం తథా । గోతృప్తిశిష్టే పయసి శిష్టైరాచమనక్రియా ॥ పితా

పుత్రవిరోధేషు సాక్షిణాం దణ్డకల్పనమ్ । యతేః సాయంగృహస్థత్వం సూరిభిస్తత్త్వదర్శిభిః ॥ ఏతాని లోకగుప్త్యర్థం కలేరాదౌ మహాత్మభిః । నివర్తితాని కర్మాణి వ్యవస్థాపూర్వకం బుధైః ॥ సమయశ్చాపి సాధూనాం ప్రమాణం వేదవద్భవేత్ ॥ ఇతి ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారేఽపి — ॥ శ్లో ॥ దత్తాక్షతాయాః కన్యాయాః పునర్దానం పరస్య చ । సముద్రయానస్వీకారః కమణ్డలువిధారణమ్ ॥ మహాప్రస్థానగమనం గోవధశ్చ సురాగ్రహః । అగ్నిహోత్రహవన్యాశ్చ లేహో లీఢాపరిగ్రహః ॥ అసవర్ణాసు కన్యాసు వివాహశ్చ ద్విజాతిషు ॥ వృత్తస్వాధ్యాయసాపేక్షమఘసఙ్కోచనం తథా । అస్థిసఞ్చయనాదూర్ధ్వమఙ్గస్పర్శనమేవ చ ॥ ప్రాయశ్చిత్తవిధానం చ విప్రాణాం మరణాన్తికమ్ । సంసర్గదోషః పాపేషు మధుపర్కే పశోర్వధః ॥ దత్తౌరసేతరేషాం చ పుత్రత్వేన పరిగ్రహః । మాంసదానం తథా శ్రాద్ధే వానప్రస్థాశ్రమస్తథా ॥ దీర్ఘకాలం బ్రహ్మచర్యం నరమేధాశ్వమేధకౌ । కలౌ యుగే త్విమాన్ధర్మాన్ వర్జ్యానాహుర్మనీషిణః ॥ * ॥ బృహన్నారదీయే — ॥ శ్లో ॥ సముద్రయాతుః స్వీకారః కమణ్డలువిధారణమ్ । ద్విజానామసవర్ణాసు కన్యాసూపయమః క్రియా ॥ దేవరేణ సుతోత్పత్తిర్మధుపర్కే పశోర్వధః । మాంసదానం తథా శ్రాద్ధే వానప్రస్థాశ్రమస్తథా ॥ దత్తాక్షతాయాః కన్యాయాః పునర్దానం పరస్య చ । దీర్ఘకాలం బ్రహ్మచర్యం నరమేధాశ్వమేధకౌ ॥ మహాప్రస్థానగమనం గోవధశ్చ తథా మఖే । ఇమాన్ధర్మాన్కలియుగే వర్జ్యానాహుర్మనీషిణః ॥ న విద్యత్తానశుద్ధోఽర్థో న శుద్ధిర్మనసః కలౌ । యతోఽతస్సత్యమేవైకం నరాణాముపకారకమ్ ॥ * ॥

॥ అథ చతుర్యుగధర్మాః ॥

పరాశరశ్చ — ॥ శ్లో ॥ అన్యే కృతయుగే ధర్మాస్త్రేతాయాం ద్వాపరే తథా । అన్యే కలియుగే నౄణాం యుగానామనురూపతః ॥ తపః పరం కృతయుగే త్రేతాయాం జ్ఞానముచ్యతే । ద్వాపరే యజ్ఞమేవాహుర్దానమేవ కలౌ యుగే ॥ తపః - కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాది । పరమ్ - ప్రధానమి

త్యర్థః ॥ కృతేతుమానవోధర్మస్త్రేతాయాం గౌతమస్యతు । ద్వాపరేశఙ్ఖలిఖితః కలౌ పారాశరస్మృతిః ॥ త్యజేద్దేశంకృతయుగే త్రేతాయాంగ్రామముత్సృజేత్ । ద్వాపరేకులమేకంతుకర్తారంతుకలౌయుగే ॥*॥ స్మృతిరత్నావళ్యామ్—॥ శ్లో ॥ కృతేత్వస్థిగతాఃప్రాణాస్త్రేతాయాం మాంసమాశ్రితాః । ద్వాపరేరుధిరంచైవ కలౌ త్వన్నాదిషుస్థితాః ॥ కృతేసమ్భాష్యపతతి త్రేతాయాంస్పర్శనేనతు । ద్వాపరేత్వన్నమాదాయ కలౌపతతికర్మణా ॥ కృతేతాత్క్షణికశ్శాపస్త్రేతాయాం దశభిర్దినైః । ద్వాపరేచైకమాసేన కలౌసంవత్సరేణతు ॥ అభిగమ్యకృతేదానంత్రేతాస్వాహూయదీయతే । ద్వాపరే యాచమానాయ సేవయాదీయతేకలౌ ॥ జితోధర్మోహ్యధర్మేణ సత్యంచైవానృతేనచ । జితాశ్చోరైశ్చరాజానః స్త్రీభిశ్చపురుషాఃకలౌ ॥ సీదన్తిచాగ్నిహోత్రాణి గురుపూజాప్రణశ్యతి । కుమార్యశ్చప్రసూయన్తేతస్మిన్కలియుగేసదా ॥ యుగేయుగేతుయేధర్మాస్తత్రతత్రచయేద్విజాః । తేషాంనిన్దా నకర్తవ్యా యుగరూపాహి తేద్విజాః ॥ యుగేయుగేచసామర్థ్యమశేషంమునిపుఙ్గవాః । పరాశరమతంపుణ్యం పవిత్రంపాపనాశనమ్ ॥ లవణం మధు తైలంవా దధితక్రం ఘృతంపయః । నదూష్యేచ్ఛూద్రజాతీనాం కుర్వన్సర్వేషు విక్రయమ్ ॥

* అథ కలియుగవిశేషధర్మాః *

॥ శ్లో ॥ అతఃపరంగృహస్థస్య కర్మాచారంకలౌయుగే । ధర్మంసాధారణంశక్త్యా చాతుర్వర్ణ్యక్రమాగతమ్ ॥ షట్కర్మసహితోవిప్రఃకృషికర్మసమాచరేత్ । స్వయంకృష్టైస్తు సుక్షేత్రైర్ధాన్యైశ్చ స్వయమార్జితైః ॥ నిర్వపేత్పఞ్చ యజ్ఞాంశ్చ క్రతుదీక్షాంచ కారయేత్ । బ్రాహ్మణస్తు కృషింకుర్వన్నన్వహం దోషమాప్నుయాత్ ॥ సంవత్సరేణ యఃకుర్యాన్నివృత్తఃప్రాణినాంవధమ్ । అయోముఖేనకాష్ఠేన తమేకాహేన లాఙ్గలీ ॥ వృక్షాంశ్ఛిత్వా మహీం భిత్వా హత్వాచ క్రిమికీటకాన్ । కర్షకఃఖలయజ్ఞేన సర్వపాపైఃప్రముచ్యతే ॥ యోనదద్యాద్ద్విజాతిభ్యో

రాశిమూలముపాగతే । సచ్చారస్సచ షాష్ఠో బ్రహ్మక్షున్నమముచ్యతే ॥
రాజ్ఞైదద్యాత్తుషడ్భాగం దేవానాం చైకవింశకమ్। విప్రాణాం త్రింశకం
భాగం తతః పాపైః ప్రముచ్యతే ॥ క్షత్రియోఽపి కృషిం కృత్వా దేవాన్వి
ప్రాంశ్చ పూజయేత్ । వైశ్యశ్శూద్రస్తథా కుర్యాత్కృషిం వాణిజ్యమే
వ చ ॥ చతుర్ణామపి వర్ణానామేష ధర్మస్సనాతనః ॥ * ॥ ఇతి, షట్కర్మ
సంజ్ఞాప్రకరణే ద్రష్టవ్యమ్ । బృహస్పతిరపి — ॥ శ్లో ॥ తపో ధర్మః కృ
తయుగే జ్ఞానం త్రేతాయుగే స్థితమ్ । ద్వాపరే చాధ్వరః ప్రోక్తస్తిష్యే
దానం దయా దమః ॥ * ॥ తిష్యః - కలిః । మనుః — ॥ శ్లో ॥ అన్యే కృ
తయుగే ధర్మాస్త్రేతాయాం ద్వాపరే యుగే । అన్యే కలియుగే నృణాం
యుగహ్రాసానురూపతః ॥ తపః పరం కృతయుగే త్రేతాయాం జ్ఞానముచ్య
తే । ద్వాపరే యజ్ఞమేవాహుర్దానమేవ కలౌ యుగే ॥ * ॥ బృహస్పతిః
॥ శ్లో ॥ కృతే యదబ్దాద్ధర్మస్స్యాత్త్రేతాయాం తదృతుత్రయాత్ । ద్వా
పరే తత్త్రిపక్షేణ కలావహ్నా చ తద్భవేత్ ॥ * ॥ విష్ణుపురాణే ॥ శ్లో ॥ య
త్కృతే దశభిర్వర్షైస్త్రేతాయాం హాయనేన తు । ద్వాపరే తచ్చ మాసేన
అహోరాత్రేణ తత్కలౌ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే చ — ॥ శ్లో ॥ ధ్యాయన్కృతే
యజన్యజ్ఞైస్త్రేతాయాం ద్వాపరేఽర్చయన్ । యదాప్నోతి తదాప్నోతి కలౌ
సంకీర్త్య కేశవమ్ ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డే చ — ॥ శ్లో ॥ త్రేతాయామాబ్దికో ధర్మో
ద్వాపరే మాసికః స్మృతః । యథాశక్తి చరేత్ప్రాజ్ఞస్తదహ్నా ప్రాప్నుయా
త్కలౌ ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ పుష్కరం తు కృతే సేవ్యం త్రేతా
యాం నైమిశం స్మృతమ్। ద్వాపరే తు కురుక్షేత్రం కలౌ గఙ్గాం సమాశ్రయేత్ ॥
కలేర్దోషనిధే రాజన్నస్తి హ్యేకో గుణో మహాన్ । కీర్తనాదేవ కృష్ణస్య ముక్త
బన్ధః పరం వ్రజేత్ ॥ కలౌ కృతయుగం తస్య కలిస్తస్య కృతే యుగే । యస్య చే
తసి గోవిన్దో హృదయే యస్య నాచ్యుతః ॥ * ॥ ఇత్యేవం విహితమపి ధర్మం లో
కవిద్విష్టం వర్జయేదిత్యాహ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అస్వర్గ్యం లోక
విద్విష్టం ధర్మ్యమప్యాచరేన్న తు ॥ * ॥ యమశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ధర్మం

చాప్యసుఖోదర్కం లోకవిద్విష్టమేవచ। త్యజేదిత్యశిష్టాభిమతం యత్నాదే
వసమాచరేత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ యద్యపిస్యాత్త్రిలోకజ్ఞస్త్రి
లోకాకర్షణక్షమః। తథాపిలౌకికాచారం మనసాపి నలఙ్ఘయేత్ ॥ * ॥
ఆపస్తమ్బశ్చ — ॥ సూ ॥ ఆవృతాశ్చస్త్రీభ్యః ప్రతీయెరన్నితి ॥
గ్రాహ్య ధర్మవిషయె, యత్ స్త్రియఆహు స్తత్కుర్వన్తి ॥ దశాహా
దికృత్యవిషయే, స్త్రీభ్యస్సర్వవర్ణేభ్యశ్చధర్మశేషాన్ప్రతీయాదితి ॥ * ॥
కర్తవ్యధర్మవిషయే, ఏతేనతత్తద్దేశాచారాశ్చ ప్రమాణమిత్యుక్తంభవతి త
దపిసపవాహ— ॥ వా ॥ ఏతేనదేశకులధర్మా వ్యాఖ్యాతా ఇతి ॥ * ॥ దేవలశ్చ
॥ శ్లో ॥ ఆదౌతావద్దేశధర్మా విచిన్త్యాదేశేదేశేయాస్థితిస్సైవకార్యా। లోక
ద్విష్టంపణ్డితావర్జయన్తిదైవజ్ఞో ఽతోలోకమార్గేణయాయాత్ ॥ యెషుదేశే
షుయెదేవాయెషుదేశేషుయెద్విజాః। యెషుదేశేషుయచ్ఛౌచంయాశ్చయ
త్రైవమృత్తికాః ॥ యెషుదేశేషుయత్తోయం ధర్మాచారశ్చయాదృశః।
తత్రతాన్నావమన్యేత ధర్మస్తత్రైవతాదృశః ॥ * ॥ అత్ర గౌతమో
విశేషమాహ — ॥ వా ॥ దేశకులధర్మాశ్చామ్నాయైరవిరుద్ధాఃప్రమాణ
మితి ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ యస్మిన్దేశే యఆచారో వ్యవ
హారఃకులస్థితిః। తథైవపరిపాల్యోసౌ యదావశముపాగతః ॥ * ॥ స్మృత్య
న్తరేచ— ॥ శ్లో ॥ ఇతరస్మిన్స్వకంధర్మం దేశేకుర్యాద్ద్విదేశికః। కుర్వన్ధర్మం
తుతత్రత్యం తద్గతస్తత్రదుష్యతి ॥ ఇతి । బోధాయనశ్చ — ॥ వా ॥ ప
ఞ్చధావిప్రతిపత్తిః, దక్షిణతస్తథోత్తరతః। యానిదక్షిణతస్తాన్యనువ్యా
ఖ్యాస్యామః, యథైతదనుపనీతేనసహభోజనమ్, స్త్రియాసహభోజనమ్,
పర్యుషితభోజనమ్, మాతులసుతాగమనమ్, పితృష్వసృదుహితృగమన
మితి। అథోత్తరతఊర్ణావిక్రయః, శీధుపానమ్, ఉభయతోదద్భిర్వ్య
వహారః, ఆయుధీయకమ్, సముద్రయానమితి। ఇతరఇతరస్మిన్ కుర్వన్
దుష్యతి, ఇతరఇతరస్మిన్। తత్ర తత్ర దేశప్రామాణ్యమేవస్యాది
తి ॥ * ॥ గౌతమః — ॥ వా ॥ ఉభయథుంచైవనాద్రియేత, శిష్టస్మృతివిరో
ధదర్శనాత్। ప్రాక్ వినశనాత్, ప్రత్యక్కాలకవనాత్, దక్షిణేన

హిమవన్తమ్, ఉదక్పారియాత్రమ్, పతదార్యావర్తమ్। తస్మిన్ య ఆచారః స ప్రమాణమ్। గఙ్గాయమునయోరిత్యేక ఇతి॥ * ॥ మాఘమాహాత్మ్యే దూతవాక్యమ్ — ॥ శ్లో ॥ గోవిన్దేతి జపన్యత్ర కుత్రచిద్రమతే భువి। స నరో న యమం పశ్యేత్తత్ఛన్నేక్షామ హే వయమ్॥ ఇతి।

అథ దుష్టలక్షణమ్

అథ ధర్మశాస్త్రోపయోగి సంజ్ఞానిర్వచనం కించిదుచ్యతే॥ తత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ అధోదృష్టిర్నైష్కృతికస్స్వార్థసాధనతత్పరః। శఠో మిథ్యావినీతశ్చ బకవృత్తిరుదాహృతః॥ ధర్మధ్వజీ సదాలుబ్ధశ్ఛాద్మికో లోకదామ్భికః। బైడాలవృత్తికో జ్ఞేయో హింస్రస్సర్వాతిసన్ధకః॥ యస్య ధర్మధ్వజో నిత్యం స్వార్థధ్వజ ఇవోచ్ఛ్రితః। చరితాని చ పాపాని బైడాలం నామ తద్వ్రతమ్॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ కానీనః కన్యకాజాతో గోళకో విధవోద్భవః। కుణ్డస్సుమఙ్గలీజాతో బ్రాహ్మణాద్బ్రాహ్మణాన్వయే॥ తథైవైతాసు విజ్ఞేయాః స్త్రీషు క్షత్రియవైశ్యయోః। స్వజాతిపురుషాజ్జాతాస్సగోత్రాదియథాక్రమాత్॥ ఆసు సంన్యాసినో జాతా స్సగోత్రపురుషాద్యది। తే చణ్డాలా ఇతి జ్ఞేయా న తు పూర్వోదితా ఇహ॥ * ॥ బృహన్నారదీయే — ॥ శ్లో ॥ కుణ్డాశీ గోళకాశీ చ తథైవ గ్రామయాజకః। అయాజ్యయాజకశ్చైవ మహాపాతకినస్స్మృతాః॥ వ్రాత్యస్సంస్కారహీనస్స్యాదవకీర్ణీ క్షతవ్రతః॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సావిత్రీపతితా వ్రాత్యా వ్రాత్యాస్తోమాదృతే క్రతోః॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ పరదారేషు జాయేతే ద్వౌ సుతౌ కుణ్డగోళకౌ। పత్యౌ జీవతి కుణ్డస్తు మృతే భర్తరి గోళకః॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ విభవే సతి నైవార్థం దదాతి న జుహోతి చ। తమాహురాఖుం తస్యాన్నం భుక్త్వా కృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతి॥ న జుహోతి యదితే కాలే న స్నాతి న దదాతి చ। యథా దారుమయో హస్తీ యథా చర్మమయో మృగః॥ తథా విప్రోఽనధీయానస్త్రయస్తే నామధారకాః॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ గృహస్థో ధర్మవృత్తో యో దదాతి

రివర్జితః । మునిభిర్ధర్మతత్త్వజ్ఞైరపచః పరికీర్తితః ॥ * ॥ చతుర్వింశతిమతే ॥ శ్లో ॥ గర్భాధానాదిసంస్కార వేదోపనయనైర్యుతః । నాధ్యాపయతి నాధీతే సభవేద్బ్రాహ్మణబ్రువః ॥ * ॥ స్మృతిమాధవీయే — ॥ శ్లో ॥ శూద్రప్రేష్యో ధృతో రాజ్ఞా వృషలగ్రామయాజకౌ । వధబన్ధోపజీవీ చ షడేతే బ్రహ్మబన్ధవః ॥ మహిషీత్యుచ్యతే భార్యా సావైవ వ్యభిచారిణీ । తద్దోషం క్షమతే యస్తు సవై మాహిషికః స్మృతః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ గాయత్రీమాత్రసారాయె సన్ధ్యామాత్రముపాసకాః । అజ్ఞానాత్కృషికర్మాణో బ్రాహ్మణానామధారకాః ॥ * ॥ ఉశనాః — ॥ వా ॥ ఉపనీ

నగ్నాదిస్వరూపనిర్ణయః

తమాత్రో హ్యబ్రాహ్మణః బ్రాహ్మణోఽధీతవేదోఽనుష్ఠితవేదవ్రతః ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ బ్రాహ్మణ్యాం బ్రాహ్మణాదుత్పన్నః ప్రాగుపనయనాజ్జాత ఇత్యభిధీయతే, ఉపనీతమాత్రో హ్యబ్రాహ్మణః, వ్రతానుచారీ వేదానాం కించిదధీత్య బ్రాహ్మణః, ఏకాం శాఖామధీత్య శ్రోత్రియః, అఙ్గాధ్యాయ్యనూచానః, కల్పాధ్యాయీ ఋషికల్పః, ప్రవచనాధ్యాయీ భ్రూణః, చతుర్వేదాధికారీ ఋషిః, అత ఊర్ధ్వం దేవ ఇతి ॥ * ॥ సఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ శీలవృత్తగుణోపేతో జ్ఞానీ స్వాధ్యాయవాఞ్ఛుచిః । భ్రూణ ఇత్యుచ్యతే శిష్టైః శేషభోజీ జితేన్ద్రియః ॥ * ॥ మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ధర్మేణాధిగతో యైస్తు వేదస్సపరిబృంహణః । తే శిష్టా బ్రాహ్మణా జ్ఞేయాః శ్రుతిప్రత్యక్షహేతవః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ సాధవః క్షీణపాపాస్తు సచ్ఛబ్దస్సాధువాచకాః । తేషామాచరణం యత్తు సదాచారస్స ఉచ్యతే ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యోఽపి — ॥ శ్లో ॥ అధ్వనీనోఽతిథిర్జ్ఞేయః శ్రోత్రియో వేదపారగః ॥ * ॥ పరాశరశ్చ — ॥ శ్లో ॥ అభ్యాగతో జ్ఞాతపూర్వస్త్వజ్ఞాతోఽతిథిరుచ్యతే ॥*॥ చతుర్వింశతిమతే — ॥ శ్లో ॥ విప్రవీర్యసముత్పన్నో మన్త్రసంస్కారవర్జితః । జాతిమాత్రోపజీవీ చ హ్యసావబ్రాహ్మణః స్మృతః ॥ * ॥ యాజ్ఞవ

లిఖ్యః —॥ శ్లో ॥ నవిద్యయాకేవలయాతపసావాపిపాత్రతా । యత్రవృత్తమిమేచోభేతద్ధిపాత్రంప్రచక్షతే ॥ * ॥ దక్షః —॥ శ్లో ॥ యోహిహిత్వావివాహాగ్నిం గృహస్థఇతిమన్యతే । అన్నంతస్యనభోక్తవ్యం వృథాపాకోహిసస్మృతః ॥ * ॥ వర్ణాశ్రమధర్మత్యాగే —॥ శ్రుతి ॥ వీరహావాఏషదేవానామ్, యోఽగ్నిముద్వాసయతే ॥ * ॥ సంగ్రహేచ —॥ శ్లో ॥ అధీతమపి యోవేదం విముఞ్చతియదానరః । భ్రూణహాసతువిజ్ఞేయోవియోనిమధిగచ్ఛతి ॥ యస్తుధ్వంసయతేగర్భం భ్రూణహాసచసమ్మతః । బ్రహ్మహాబ్రాహ్మణఘ్నస్స్యాద్గోఘ్నోగోవధకస్స్మృతః ॥ * ॥ విష్ణుపురాణేచ —॥ శ్లో ॥ ఋగ్యజుస్సామసంజ్ఞేయం త్రయీవర్ణావృతిర్ద్విజ । ఏతాముజ్ఝతియోమోహాత్సనగ్నః పాతకీద్విజః ॥ యస్తుసన్త్యజ్యగార్హస్థ్యం వానప్రస్థోనజాయతే । పరివ్రాడ్వాపి మైత్రేయ సనగ్నఃపరికీర్తితః ॥ బ్రాహ్మణాద్యాస్తుయేవర్ణా స్వవర్ణాదన్యతోముఖాః । యాంతితేనగ్నసంజ్ఞాంతు హీనకర్మస్వవస్థితాః ॥ ఏతేపాషణ్డినఃపాపాః

పాషణ్డిలక్షణమ్

నహ్యేతానాలపేద్బుధః । శ్రీభాగవతే —॥ శ్లో ॥ విష్ణోరన్యంపరత్వేనచేతసావేత్త్యచేతనః । సపాషణ్డీతివిజ్ఞేయః సర్వకర్మబహిష్కృతః ॥ * ॥ ప్రాజాపత్యస్మృతౌ, బృహన్నారదీయేచ —॥ శ్లో ॥ యస్స్వధర్మపరిత్యాగీపాషణ్డీత్యుచ్యతేబుధైః । తత్సఙ్గకృత్తత్సమస్స్యాత్తావుభావపిపాపినౌ॥ యేతుసామాన్యభావేన మన్యన్తే పురుషోత్తమమ్ । తేవైపాషణ్డినోజ్ఞేయా నరకార్హానరాధమాః ॥ యేఽన్యందేవం పరత్వేన వదన్త్యజ్ఞానమోహితాః । నారాయణాజ్జగన్నాథాత్తేవైపాషణ్డినఃస్మృతాః ॥ * ॥ విశ్వామిత్రః —॥ శ్లో ॥ జటాభస్మాస్థిరుద్రాక్షలిఙ్గపాషాణధారిణః । యేభవవ్రతికలావిప్రాస్తేవైపాషణ్డినఃస్మృతాః ॥ అగ్నిదోగరదశ్చ

ఆతతాయిలక్షణమ్

వశస్త్రపాణిర్ధనాపహః । క్షేత్రదారహరశ్చైవ షడేతేహ్యాతతాయి

అవకీర్ణిలక్షణమ్

నః ॥ * ॥ జాతుకర్ణిః — ॥ శ్లో ॥ ఖణ్డితం వ్రతినో రేతో యదిస్యాద్బ్రహ్మచారిణః । కామతోఽకామతో వాఽపి చ రవకీర్ణీతి తం బుధాః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః—॥ శ్లో ॥ అవకీర్ణీ భవేద్గత్వా బ్రహ్మచారీ తు యోషితమ్ ।

అన్తావసాయిలక్షణమ్

పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అగ్నికార్యపరిభ్రష్టాః సన్ధ్యోపాసనవర్జితాః । వేదం చ యేఽనధీయానా స్తే సర్వే వృషలాః స్మృతాః ॥ వైశ్వదేవేన యే హీనా హ్యాతిథ్యేన బహిష్కృతాః । సర్వే తే వృషలా జ్ఞేయాః ప్రాప్తవేదా అపి ద్విజాః ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలశ్శ్వపచః క్షత్తా సూతవైదేహకౌ తథా । మాగధాయోగవాంశ్చైవ సప్తైతేఽన్తావసాయినః ॥ * ॥ జ్యోతిశ్శాస్త్రే — ॥ శ్లో ॥ రౌద్రశ్చైత్రశ్చ మైత్రశ్చ తథా సాల్వాటకః స్మృతాః । సావిత్రశ్చజయన్తశ్చ గాన్ధర్వఃకుతపస్తథా ॥ రౌహిణశ్చ విరిఞ్చిశ్చవిజయో నైరృతస్తథా । మాహేన్ద్రో వరుణశ్చైవ భటఃపఞ్చ

మహాపాతకిలక్షణమ్

దశకిస్మృతః ॥ * ॥ సంవర్తః ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మఘ్నశ్చ సురాపశ్చ స్తేయీచ గురుతల్పగః । మహాపాతకినస్త్వేతే తత్సంయోగీ చ పఞ్చమః ॥ ఆకృష్టస్తాడితో వాపి ధనైర్వా విప్రయోజితః । యముద్దిశ్య త్యజేత్ప్రాణాంస్తమాహుర్బ్రహ్మఘాతకమ్ ॥ జ్యోతిషం వ్యవహారంచ ప్రాయశ్చిత్తం చికిత్సకమ్ । వినా శాస్త్రేణ యో బ్రూయాత్తమాహుర్బ్రహ్మఘాతకమ్ ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ రజకశ్చర్మకారశ్చ నటో బురుడ ఏవ చ । కైవర్తమేదభిల్లాశ్చ సప్తైతే త్వన్త్యజాతయః ॥ * ॥ గ్రామాన్త్యజానాహ శౌనకః —॥ శ్లో ॥ అయస్కారస్స్వర్ణకారస్తక్షా పాషాణవర్ధకః । కాంస్యతామ్రకరౌ తన్తువాయశ్చ ధ్వజినోఽన్త్యజాః ॥ * ॥ బోధాయనశ్చ— ॥ శ్లో ॥ పితుర్గురోర్నరేన్ద్రస్య భార్యాం గత్వా ప్రమాదతః । గురుతల్పీ భవత్యేష పూర్వోక్తా తస్య నిష్కృతిః ॥ సఖ్యుర్భార్యాం కుమారీం చ

స్వయోనించాన్త్యజామపి । సగోత్రాం స్వాం స్నుషాం పుత్రీం శ్వశ్రూం స్వసృసుతామపి ॥ పితుస్స్వసారం మాతుశ్చ మాతులానీం సఖీమపి । మాతుస్సపత్నీం భగినీ మాచార్యతనయాం తథా ॥ ఆచార్యపత్నీం గత్వైవ గురుతల్పీ భవేన్నరః । అతిపాతకిన స్త్వేతే ప్రవిశేయుర్హుతాశనమ్ ॥ కన్యాం ప్రవ్రజితాం గత్వా నిక్షిప్తాం శరణాగతామ్ । ఉదక్యాం బ్రాహ్మణీం శూద్రామనుపాతకినః స్మృతాః ॥ * ॥ త్రయస్స్నాతకా భవన్తి, విద్యాస్నాతకో వ్రతస్నాతకో వేదవిద్యావ్రతస్నాతక ఇతి । యస్సమాప్య వేదం అసమాప్య వ్రతాని సమావర్తతే, స విద్యాస్నాతకః । యస్సమాప్య వ్రతాని అసమాప్య వేదం, స వ్రతస్నాతకః । యః పునరుభయం, స వేదవిద్యావ్రతస్నాతక ఇతి । మనుః — ॥ శ్లో ॥ నిషేకాదీని కర్మాణి యః కరోతి యథావిధి । సంభావయతి చాన్నేన స విప్రో గురురుచ్యతే ॥ అల్పం వా బహు వా యస్య శ్రుతస్యోపకరోతి యః । తమపీహ గురుం విద్యాచ్ఛ్రుతోపక్రియయా తయా ॥ ఉపనీయతు యశ్శిష్యం వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః । సకల్పం సరహస్యంచ తమాచార్యం ప్రచక్షతే ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఉపనీయ దదద్వేద మాచార్యస్స ఉదాహృతః । ఏకదేశముపాధ్యాయ ఋత్విగ్యజ్ఞకృదుచ్యతే ॥ * ॥ వేదస్యైకదేశమధ్యాపయితోపాధ్యాయః ॥ శ్లో ॥ ఉపాధ్యాయః పితా జ్యేష్ఠో భ్రాతా చైవ మహీపతిః । మాతులశ్శ్వశురస్త్రాతా మాతామహపితామహౌ ॥ వర్ణజ్యేష్ఠః పితృవ్యశ్చ పుంసస్తే గురవస్స్మృతాః । మాతా మాతామహీ గుర్వీ పితుర్మాతుశ్చ సోదరాః ॥ శ్వశ్రూః పితామహీ జ్యేష్ఠా ధాత్రీ చ గురవః స్త్రియః । విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ పితుః పితృష్వసుః పుత్రాః పితుర్మాతృష్వసుస్సుతాః । పితుర్మాతులపుత్రాశ్చ విజ్ఞేయాః పితృబాన్ధవాః ॥ మాతుః పితృష్వసుః పుత్రా మాతుర్మాతృష్వసుస్సుతాః । మాతుర్మాతులపుత్రాశ్చ విజ్ఞేయా మాతృబాన్ధవాః ॥ ఆత్మపితృష్వసుః పుత్రా ఆత్మమాతృష్వసుస్సుతాః । ఆత్మమాతులపుత్రాశ్చ విజ్ఞేయా ఆత్మబాన్ధవాః ॥ * ॥

భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఏకాన్తే శక్తితః కుర్యాద్విహితాని సముత్సుకః । అ
కుర్వన్విహితం కర్మ సద్యస్తు పతితో భవేత్ ॥ * ॥ మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ ప
ఞ్చమేన స్తమేచైవ యేషాంవై నాహికీ క్రియా । క్రియాపరా అపిహి తే ప
తితాశ్శూద్రతాం గతాః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ విధినాబుద్ధిపూర్వే
ణయస్స్వం నాన్యసిగృహీ భవేత్ । సపవారూఢపతితస్సర్వకర్మ బహిష్కృ
తః ॥ భ్రష్టోయస్స్వశ్రుతాచారాత్ స్వపతితస్సోఽభిధీయతే ॥ * ॥ హారీతః
॥ శ్లో ॥ మాతుస్స్వసుశ్చ సోదర్యాం గత్వా కన్యాముద్వహేద్ద్విజః । గురుతల్పీ
సవిజ్ఞేయస్సగోత్రాంచైవముద్వహన్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ ఏకదేశే
పిశాఖానాం మధ్యేయోఽన్యశాఖాం వ్రజేత్ । స్వశాఖాం సంపరిత్యజ్య శా

(శాఖారణ్డపస్వరూపమ్)

ఖారణ్డస్స ఉచ్యతే ॥ * ॥ లోకాక్షిః — ॥ శ్లో ॥ యస్స్వశాఖాం పరిత్యజ్య
పారక్యమనుగచ్ఛతి । శాఖారణ్డస్స విజ్ఞేయస్సర్వకర్మ బహిష్కృతః ॥ * ॥
వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ యచ్ఛాఖీయైస్తుసంస్కారైస్సంస్కృతో బ్రాహ్మ
ణో భవేత్ । తచ్ఛాఖాధ్యయనం కుర్యాత్ త్యాగేన పతితో భవేత్ ॥ నజాతు
పరశాఖోక్తం బుధః కర్మ సమాచరేత్ । ఆచరన్పరశాఖోక్తం కర్మా రణ్డః

(వృషలీపతిస్వరూపమ్)

ప్రకీర్తితః ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ యావచ్చేలం న గృహ్ణాతి యావ
త్క్రీడతి పాంసుభిః । యావద్దోషం న జానాతి తావద్భవతి నగ్నికా ॥ యా
వన్నలజ్జయాఽఙ్గాని కన్యా పురుషసన్నిధౌ । జాన్వాదీన్యవగూహేత తావ
ద్భవతి నగ్నికా ॥ * ॥ యమదత్తౌ — ॥ శ్లో ॥ అష్టవర్షా భవేత్కన్యా
నవవర్షా తు రోహిణీ । దశవర్షా భవేద్గౌరీ అత ఊర్ధ్వం రజస్వలా ॥ * ॥
స్మృత్యన్తరే —॥ శ్లో ॥ ఏకాదశాబ్దాదారభ్య సర్తునామాఽబలా భవేత్ ।
తత్ప్రస్థా వృషలీజ్ఞేయా తద్భర్తా వృషలీపతిః ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ వ
ధ్యాచ వృషలీజ్ఞేయా వృషలీ చమృతప్రజా । అపరా వృషలీజ్ఞేయా కుమారీ
యాతురజస్వలా ॥ యస్తాం వివాహయేత్కన్యాం బ్రాహ్మణో మదమోహి

తః । అసంభాష్యోహ్యపాఙ్క్తేయస్స విప్రో వృషలీపతిః ॥ * ॥ ఋతముఞ్ఛ

(దుష్టవృత్తిః)

శిలం జ్ఞేయమమృతం స్యాదయాచితమ్ । మృతం తు యాచితం ప్రోక్తం ప్రమృతం కర్షణం స్మృతమ్ ॥ సత్యానృతం తు వాణిజ్యం తేన వా పీహ జీవ్యతే ।. సేవా శ్వవృత్తిరాఖ్యాతా తస్మాత్తాం పరివర్జయేత్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ సమార్ఘంధనముద్ధృత్య మహార్ఘంయః ప్రయచ్ఛతి । స వై వార్ధుషికో నామ బ్రహ్మవాదిషు గర్హితః ॥ స్నేహ ద్రవ్య రసానాం చ సత్త్వానాం జీవతామపి । విక్రేతా దానపుణ్యానాం పోఽచ్యతే బ్రహ్మ

(దుష్టధనలక్షణమ్)

హా బుధైః ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ తత్పునస్త్రివిధం జ్ఞేయం శుక్లం శబలమేవ చ । కృష్ణం చ తస్య విజ్ఞేయః ప్రభేదస్సప్తధా పునః ॥ శ్రుత శౌర్యతపః కన్యా శిష్యదాయాన్వయాగతమ్ । ధనం సప్తవిధం శుక్లముదయోఽప్యస్య తద్విధః । కుసీద కృషి వాణిజ్య శుల్క శిల్పాదివృత్తిభిః । కృతోపకారాదాప్తం చ శబలం సముదాహృతమ్ ॥ పాశకద్యూతచౌర్యార్త ప్రతిరూపకసాహసైః ।. వ్యాజేనోపార్జితం ద్రవ్యం తత్కృష్ణం సముదాహృతమ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ పితృమాతృపతిభ్రాతృదత్తమధ్యగ్న్యుపాగతమ్ । ఆధివేదనికాద్యఞ్చ స్త్రీధనం పరికీర్తితమ్॥

(శిల్పిలక్షణమ్)

పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ హిరణ్యరూప్యవస్త్రాణాం కాష్ఠపాషాణచర్మణామ్ ॥ సంస్కర్తా తత్క్రియాభిజ్ఞశ్శిల్పీ చోక్తో మనీషిభిః ॥ * ॥ శాతాతపః

(పూర్ణపాత్రలక్షణమ్)

॥ శ్లో ॥ గ్రాసమాత్రా భవేద్భిక్షా హ్యగ్రం గ్రాసచతుష్టయమ్ ॥ అగ్రం చతుర్గుణీకృత్య హన్తకారం విదుర్బుధాః ॥ అష్టముష్టిర్భవేత్కించిత్కించిచ్చత్వారిపుష్కలమ్ ॥ పుష్కలానిచ చత్వారి పూర్ణపాత్రం ప్రచక్షతే ॥

(పోష్యవర్గః)

దక్షః - ॥ శ్లో ॥ మాతాపితాగురుర్భార్యా ప్రజాదీనస్సమాశ్రితః ॥ అభ్యా

గతోఽతిథిశ్చాగ్నిః పోష్యవర్గఉదాహృతః ॥ * ॥ శ్రీభాగవతే ॥ శ్లో ॥ గృ

(సద్గృహలక్షణమ్)

హం శ్మశానం తవవిష్ణువర్జితం కథావిహీనాశ్చగిరశ్శివాయుతమ్ । శ్వసంశ్చ
వో దాస్యవినాకృతం వపుర్వదన్తి హిత్వాయ్యనివేదితం విషమ్ ॥ జీవంశ్శవో
భాగవతాఙ్ఘ్రిరేణుంనజాతు మర్త్యోఽభిలషేత యస్తు ॥ శ్రీవిష్ణుపదాబ్జమను
జస్తులస్యాః శ్వసంశ్శవోయస్తు నవేదగన్ధమ్ ॥ యస్యాత్మ బుద్ధిః కుణపేత్రి
ధాతుకే స్వధీః కలత్రాదిషు భౌమ ఇజ్యధీః । యత్తీర్థ బుద్ధిశ్చ జలేనక
ర్హిచిజ్జనేష్వభిజ్ఞేషు సఏవగోఖరః ॥ * ॥ ఉత్తరగీతాయామ్ — ॥ శ్లో ॥
చతుర్వేదధరోవిప్రో వాసుదేవంనవిన్దతి । వేదభారభరాక్రాన్తస్సవైబ్రా

(పరివేత్తా)

హ్మణగర్దభః ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ జ్యేష్ఠే నివిష్టే భార్యార్థంతు కని
ష్ఠస్య విధీయతే । సవిష్టశ్చానివిష్టేతు పరివేత్తా సఉచ్యతే ॥

(భాగవతలక్షణమ్)

ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ అనన్యదేవతాభక్తా యేమద్భక్తజనప్రి
యాః । మామేవశరణంప్రాప్తాస్తేమద్భక్తాః ప్రకీర్తితాః ॥ ద్వాదశాక్ష
రతత్వజ్ఞశ్చతుర్వ్యూహవిభాగవిత్ । అచ్ఛిద్రపఞ్చకాలజ్ఞస్సవై భాగవ
తః స్మృతః ॥ అర్థపఞ్చకతత్వజ్ఞాః పఞ్చసంస్కారసంయుతాః । ఆకా
రత్రయసంపన్నా మహాభాగవతాఃస్మృతాః ॥ * ॥ శ్రీభాగవతే — ॥ శ్లో ॥
అర్చాయామేవచహరేః పూజాం యః శ్రద్ధయేహతే । నతద్భక్తేషు చా
న్యేషు సభక్తః ప్రాకృతః స్మృతః ॥ ఈశ్వరే తదధీనేచ బాలిశేషు ద్వి
షత్సుచ । ప్రేమమైత్రీకృపోపేక్షా యః కరోతి సమధ్యమః ॥ సర్వభూ
తేషుయః పశ్యేద్భగవద్భావమాత్మనః । భూతాని భగవత్యాత్మ న్యేషభా

(వైష్ణవలక్షణమ్)

గవతోత్తమః ॥ * ॥ పురాణే — ॥ శ్లో ॥ పూర్వభాషీ ప్రసన్నాత్మా స
ర్వేషాం వీతమత్సరః । అనసూయో గుణగ్రాహీ ధార్మికో వైష్ణవః స్మృ

తః ॥ * ॥ స్కాన్దే — ॥ శ్లో ॥ పరమాపదమాపన్నో హర్షే వా సముపస్థితే । నైకాదశీం త్యజేద్యస్తు యస్య దీక్షాస్తు వైష్ణవీ ॥ సమాత్మా సర్వభూతేషు నిజాచారాదవిప్లుతః । విష్ణ్వర్పితాఖిలాచారస్స హి వైష్ణవ ఉచ్యతే ॥

(బ్రహ్మచర్యలక్షణమ్)

భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ విహితాచరణం కర్మ వైరాగ్యం నిన్ద్యవర్జనమ్ । జ్ఞానం సుదృష్టిర్భక్తిస్తు హరిదిహ్మ సమాశ్రయః ॥ * ॥ సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మచర్యం తపో భైక్షం సన్ధ్యయో రగ్నికర్మ చ । స్వాధ్యాయో గురువృత్తిశ్చ చర్యేయం బ్రహ్మచారిణః ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ స్మరణం కీర్తనం కేళిః ప్రేక్షణం గుహ్యభాషణమ్ । సఙ్కల్పోఽధ్యవసాయశ్చ క్రియానివృత్తిరేవ చ ॥ పతన్మైథునమష్టాఙ్గం ప్రవదన్తి మనీషిణః ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఋతావృతౌ స్వదారేషు సఙ్గతిర్యా విధానతః । బ్రహ్మచర్యం తదేవోక్తం గృహస్థాశ్రమ వాసినామ్ ॥ కర్మణా మనసా వాచా సర్వావస్థాసు సర్వదా । సర్వత్ర మైథున త్యాగం బ్రహ్మచర్యం ప్రచక్షతే ॥ బ్రహ్మచర్యమిదం ప్రోక్తం యతీనాం బ్రహ్మచారిణామ్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ అన్తరా ప్రాతరాశఞ్చ సాయమాశం తథైవ చ । నిత్యోపవాసీ భవతి యో భుఙ్క్తే నకదాచన ॥ * ॥ శా

(ప్రణామ లక్షణమ్)

ణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ ఉరసా మనసా దృష్ట్యా శిరసాపి ధియాపి చ । పద్భ్యాం కరాభ్యాం వాచా చ ప్రణామోఽష్టాఙ్గ ఉచ్యతే ॥ పాదౌ శిరస్తథా హస్తౌ ని కుక్ష్యౌముకుళాకృతీ । మనోబుద్ధ్యభిమానైశ్చ ప్రణామోఽష్టాఙ్గ ఈరితః ॥

(అర్ధోదయలక్షణమ్)

పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ చతుర్దశ్యష్టమీ చైవ హ్యమావాస్యా చ పూర్ణిమా । పర్వాణ్యేతాని రాజేన్ద్ర రవిసఙ్క్రాన్తిరేవ చ ॥ * ॥ అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ అమార్కపాతశ్రవణైర్యుక్తా చేత్పుష్యమాఘయోః । అర్ధోదయస్స విజ్ఞేయః కోటిసూర్యగ్రహైస్సమః ॥ * ॥ ఆత్రేయః — ॥ శ్లో ॥ వక్రస్థేర్కే

వైష్ణవే భానువారే పాతేదర్శే ఒనక్తం అర్ధోదయస్యాత్ ॥ * ॥ అనక్తమితిప దచ్ఛేదః । రాత్రియోగే, నార్ధోదయఇత్యర్థః ॥ శజ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ అమావాస్యాతుసోమేన సప్తమీ భానునాసహ । చతుర్థీ భానుపుత్రేణ సోమపుత్రేణ చాష్టమీ । చతస్రస్తిథయో హ్యేతాః సూర్యగ్రహణసన్నిభాః ॥ * ॥

(ఆశ్రమిలక్షణమ్)

యమః ॥ యతిలిఙ్గసముచ్చయే ॥ శ్లో ॥ శిఖాయజ్ఞోపవీతఞ్చవస్త్రంజన్తు నివారణమ్ । త్రిదణ్డంయస్యవిద్యేత సయతిర్నేతరోయతిః ॥ శిక్యపాత్రం బ్రుసీ చైవ కౌపీనం కటివేష్టనమ్ । బ్రహ్మసూత్రం త్రిదణ్డంచ శిఖాచైవైక వస్త్రకమ్ ॥ యస్యైతద్విద్యతే లిఙ్గం సయతిర్నేతరోయతిః ॥ * ॥ దక్షశ్చ — ॥ శ్లో ॥ మేఖలాజినదణ్డేన బ్రహ్మచారీతిలక్ష్యతే ॥ గృహస్థో యష్టివేదాద్యైర్నఖరోమైర్వనాశ్రమీ । త్రిదణ్డేనయతిశ్చైవ లక్షణాని పృథక్పృథక్ ॥ యస్యైతల్లక్షణంనాస్తి ప్రాయశ్చిత్తీనచాశ్రమీ ॥ * ॥ జాతి

(దశవిధవిప్రలక్షణమ్)

నిర్ణయే — ॥ శ్లో ॥ దేవోమునిర్ద్విజో రాజా వైశ్యశ్శూద్రో బిడాలకః । పశుర్మ్లేచ్ఛశ్చచణ్డాలో దశవిప్రాః ప్రకీర్తితాః ॥ ఉఞ్ఛవృత్తిమితాహారస్సన్తుష్టస్సంయతేన్ద్రియః । వేదశాస్త్రార్థతత్వజ్ఞో దేవోవిప్రస్స ఉచ్యతే ॥ ఫలమూలాశనోదాన్తస్తపస్వీ వేదశాస్త్రవిత్ । కృత్యాకృత్యవిశేషజ్ఞ స్సవిప్రో మునిరుచ్యతే ॥ షట్కర్మనిరతోనిత్యం దేవతాతిథిపూజకః । స్వాధ్యాయనిరతస్సాధు స్సవిప్రోద్విజఉచ్యతే ॥ ధనుర్వేదవిశేషజ్ఞో రాజసేవాపరశ్చయః । త్రికర్మకృన్మహోత్సాహీ విప్రఃక్షత్రియఉచ్యతే ॥ త్రికర్మాణి - ఇజ్యాధ్యయనదానాని ॥ హేమరత్న విశేషజ్ఞో యోనిపోషణతత్పరః । క్రయవిక్రయతత్వజ్ఞ స్సవిప్రో వైశ్య ఉచ్యతే ॥ కృషిసేవ్యసమాచారో ధాన్యసంగ్రహణేరతః । కృత్యాకృత్యవిహీనశ్చ సవిప్రశ్శూద్రఉచ్యతే ॥ యత్రకుత్రప్రతిగ్రాహీ నిత్యం భ్రమణతత్పరః । కార్యముద్దిశ్యలుబ్ధశ్చ సబిడాలఇతిస్మృతః ॥ గమ్యాగ

మ్యంనజానాతి స్త్రీముఖోహినిరర్గళః । కృత్యాకృత్యం నజానాతి సవిప్రఃపశురుచ్యతే ॥ వాపీకూపతటాకాదిదేవాయతనభేదకః । విప్రదేవాపవాదీచ సవిప్రో మ్లేచ్ఛఉచ్యతే ॥ పరహింసాపరఃక్రూరః పరదారపరాయణః । పరద్రవ్యాభిలాషీచస చణ్డాలోహి నిర్దయః ॥ * ॥ పరాశరః —

(షట్కర్మవివరణమ్)

॥శ్లో॥సన్ధ్యాస్నానంజపోహోమోదేవతానాంచపూజనమ్ । వైశ్వదేవాతిథేయంచషట్కర్మాణిదినేదినే ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే ॥ శ్లో ॥ క్షాన్తం దా

(అగ్రిమబ్రాహ్మణస్వరూపమ్)

న్తం జితక్రోధం జితేన్ద్రియమకల్మషమ్ । తమగ్ర్యం బ్రాహ్మణం మన్యే శేషాశ్శూద్రా ఇతిస్మృతాః ॥ కామక్రోధానృతద్రోహ ద్వేష లోభమదాదయః । నసన్తియత్ర రాజేన్ద్ర తం దేవాబ్రాహ్మణంవిదుః ॥ ప్రాణాయామస్తు యత్కాలే యత్కాలేమానుష్య రేత్ । తత్కాలేబ్రాహ్మణోజ్ఞేయ శ్శేషకాలేతథేతరః ॥ యేనకేనచిదాచ్ఛన్నో యేనకేనచిదాశ్రితః । యత్రక్వచనశాయీస్యాత్తందేవాబ్రాహ్మణంవిదుః ॥ * ॥ సంవ

(నగ్నలక్షణమ్)

ర్తః — ॥ శ్లో ॥ కటిసూత్రం వినాకర్మ శ్రౌతంస్మార్తం కరోతియః । తత్సర్వంనిష్ఫలంవిద్యాత్సోపినగ్న ఇతిస్మృతః ॥ * ॥ మాధవీయే — ॥ శ్లో ॥ నగ్నోమలినవస్త్రస్స్యాన్నగ్నో నీలపటస్తథా । వికచ్ఛోఽనుత్తరీయశ్చనగ్నశ్చావస్త్రఏవచ ॥ శ్రౌతంస్మార్తంతథాకర్మనగ్నశ్చిన్తయేదపి । పరాశరః ॥ శ్లో ॥ అకచ్ఛఃపుచ్ఛకచ్ఛోవాఽద్వికచ్ఛఃకటివేష్టితః । కౌపీనకధరశ్చైవ నగ్నఃపఞ్చవిధస్స్మృతః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ అకచ్ఛఃపుచ్ఛకచ్ఛశ్చ తిర్యక్కచ్ఛోఽర్ధకచ్ఛకః । కటిసూత్రైబద్ధకచ్ఛోనగ్నఃపఞ్చవిధ

(ఆరూఢపతితలక్షణమ్)

స్మృతః ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ యఃప్రాప్యమానుషంలోకంముక్తిద్వారమపావృతమ్ । గృహేషు ఖరవత్తిష్ఠేత్తమారూఢచ్యుతంవిదుః ॥ * ॥

(యమనియమాదివివరణమ్)

యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అహింసాసత్యమస్తేయం బ్రహ్మచర్యం దయార్జవమ్ । క్షమా ధృతిర్మితాహారశ్శౌచం చైతే యమా దశ ॥ తపస్సన్తోష ఆస్తిక్యం దానమీశ్వరపూజనమ్ । వేదాన్తశ్రవణం చైవ హ్రీర్మతిశ్చ జపో హుతమ్ । దశైతే నియమాః ప్రోక్తా మునిభిస్తత్త్వదర్శిభిః ॥ * ॥ ఆర్జవం త్రివిధః కరణైక్యమ్, ఆస్తిక్యమ్ - పరలోకోఽస్తీతి వ్యవసాయః, మతిర్విహి

(దేవలకస్వరూపమ్)

తేషు । అశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ దేవార్చనపరో విప్రో విత్తార్థీ వత్సరత్రయమ్ । స వై దేవలకో నామ సర్వకర్మబహిష్కృతః ॥ * ॥ సఙ్కర్షణసంహితాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ కర్మణా దేవలకాః కేచిత్కల్ప్య దేవలకాః పరే । శుద్ధదేవలకాః కేచిన్మిశ్రా దేవలకాస్స్మృతాః ॥ అర్థార్థీ కాలనిర్దేశీ యో దేవపూజయేత్సదా । కర్మదేవలకో నామ సర్వకర్మబహిష్కృతః ॥ పఞ్చరాత్రవిధానజ్ఞో దీక్షావిరహితోఽర్చకః । చతుర్వేదాధికారోఽపి కల్ప్య దేవలకస్స్మృతః ॥ ఆగమోక్తవిధానజ్ఞో నుక్రకాల్యుపజీవకః । శుద్ధదేవలకో నామ సర్వకర్మవిగర్హితః ॥ ఆగమోక్తేన విధానేన దేవలత్వం న విద్యతే । తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన వైదికేనైవ పూజయేత్ ॥ * ॥ అత్రిః — వైదికేనైవ విధినా దర్శ్యాలోభవివర్జితః । పూజయేద్భక్తితో విష్ణుం స హి దేవలకో న వై ॥ * ॥ విష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ చణ్డికాయాశ్చ దుర్గాయా జ్యేష్ఠాయా భైరవస్య చ । రుద్రస్య పూజకా యే తు తే వై దేవలకాః స్మృతాః ॥ యేన కేన ప్రకారేణ విష్ణోరారాధనం పరమ్ । తస్మాద్దేవలకత్వం తు న విష్ణువిషయే క్వచిత్ ॥ * ॥ పురాణే — ॥ శ్లో ॥ దేవార్చనపరో హ్యేసిత్పరార్థం విత్తకాఙ్క్షయా । చతుర్వేదధరో విప్రస్స చణ్డాలసమో భవేత్ ॥ * ॥

(సఙ్కరజాతిస్వరూపమ్)

యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ విప్రాన్మూర్ధావసిక్తో హి క్షత్రియాయాం విశస్త్రియామ్ । అమ్బష్ఠశ్శూద్ర్యాం నిషాదో జాతః పారశవో

పిహా । వైశ్యాశూద్ర్యోస్తు రాజన్యాన్మాహిష్యోగ్రౌ సుతౌ స్మృతౌ ॥ శూద్రాయాం కరణో వైశ్యాద్విన్నాస్వేష విధిస్స్మృతః । బ్రాహ్మణ్యాం క్షత్రియాంతు సూతో వైశ్యాద్వైదేహకస్స్మృతః ॥ శూద్రాజ్జాతస్తు చణ్డాలః సర్వకర్మబహిష్కృతః । క్షత్రియామాగధం వైశ్యా చ్ఛూద్రాత్ క్షత్తారమేవచ ॥ శూద్రాదాయోగవం వైశ్యాజనయామాస వైసుతమ్ । మాహిష్యేణ కరణ్యాంతు రథకారః ప్రజాయతే ॥ అసత్సన్తస్తు విజ్ఞేయాః ప్రతిలోమానులోమజాః ॥ * ॥ అస్యార్థః — బ్రాహ్మణేన క్షత్రియాయాంవిన్నాయాముత్పన్నో మూర్ధావసిక్తః । వైశ్యకన్యాయాం విన్నాయామమ్బష్ఠః । శూద్రాయాం విన్నాయాం నిషాదః । నిషాదో నామమత్స్యఘాతజీవీ । పారశవో నిషాద ఇతి వికల్పః । వైశ్యాయాంశూద్రాయాం చ విన్నాయాం రాజన్యాత్ మాహిష్యోగ్రౌసుతౌ క్రమాద్భవతః । వైశ్యేన శూద్రాయాం విన్నాయాం జాతః కరణః । ఏతే చ మూర్ధావసిక్తామ్బష్ఠ నిషాదమాహిష్యోగ్రకరణాష్షడనులోమజాః । బ్రాహ్మణ్యాం క్షత్రియ వైశ్య శూద్రైరుత్పాదితా యథాక్రమం సూతవైదేహక చణ్డాలా భవన్తి । క్షత్రియా వైశ్యాన్మాగధంనామ పుత్రం జనయతి । సైవ శూద్రాత్ క్షత్తారంనామపుత్రమ్, వైశ్యస్త్రీతు శూద్రాదాయోగవం పుత్రం జనయతి । ఏతే చ సూతవైదేహకచణ్డాలమాగధ క్షత్త్రాయోగవాష్షట్ప్రతిలోమజాః । క్షత్రియేణ వైశ్యాయాముత్పాదితో మాహిష్యః । వైశ్యేన శూద్రాయాముత్పాదితా కరణీ ॥ తస్యాం మాహిష్యేణోత్పాదితో రథకారో నామ జాత్యన్తరంభవతి । అసన్తః ప్రతిలోమజాః, సన్తశ్చానులోమజా జ్ఞాతవ్యా ఇతి ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ శూద్రాదక్తో ఽమ్బ

(కాణ్డపృష్ఠాది దురాచారాః)

సాదక్తో యెచైవ సివకాస్సుతాః । సర్వేతే మైత్రిణః ప్రోక్తాః కాణ్డపృష్ఠానసంశయః ॥ యమః — స్వకులం పృష్ఠతః కృత్వా యో వైపరకులం వ్రజేత్ । తేన దుశ్చరితేనాసౌ కాణ్డపృష్ఠ ఇతిస్మృతః ॥ * ॥ స్మృతిమాధవీయే —

॥ శ్లో ॥ నజుహోత్యుదితేకాలే నస్నాతి నదదాతి చ । పితృదేవార్చనా
ధీనస్సషణ్ఢః పరికీర్తితః ॥ విభవేసతి నైవార్థం దదాతి న జుహోతి చ । త

(అభోజ్యాన్నవివరణమ్)

మాహురాఖుం తస్యాన్నం భుక్త్వాకృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతి ॥ ఉదాస్యాగ్నేరాంజ
పతేయస్తు తప్యతేచ తపస్తథా । నపరిత్రిధర్మమిత్యుక్తం సమూర్ఖాదికః ప్ర
కీర్తితః ॥ సభాగతో నాంయస్సభ్యః పక్షపాతంసమాచరేత్ । తమాహుః
కుక్కుటందేవాస్తస్యాప్యన్నం వివర్జయేత్ ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥
శూద్రస్పృష్టంచ తత్పక్వం తద్దృష్టం తన్నిమన్త్రితమ్ । తదుచ్ఛిష్టం త
దామంచ శూద్రాన్నం షడ్విధంస్మృతమ్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥
ఆమంశూద్రస్య శూద్రాన్నం పక్వముచ్ఛిష్టభోజనమ్ । తస్మాదామంచ
పక్వంచ మాదితః పరివర్జయేత్ ॥ యోహిహిత్వావివాహాగ్నిం గృహస్థఇ
తి మన్యతే । అన్నం తస్యనభోక్తవ్యంవృథాపాకోహిసస్మృతః ॥ గృహీ

(కదర్యహైతుకాదిస్వరూపమ్)

త్వాఽగ్నింసమారోప్యపఞ్చయజ్ఞాన్ననిర్వపేత్ । పరపాకనివృత్తోఽసౌము
నిభిఃపరికీర్తితః ॥ పఞ్చయజ్ఞాంస్స్వయంకృత్వా పరాన్నముపజీవతి । సతతం
ప్రాతరుత్థాయ పరపాకరతస్తుసః ॥ నభోజనార్థంస్వేవిప్రః కులగోత్రే
నివేదయేత్ । భోజనార్థంహితేశంసన్వాన్తాశీత్యుచ్యతేబుధైః ॥ * ॥ మ
నుః — ॥ శ్లో ॥ ఆత్మానంధర్మకృత్యంచ పుత్రదారాంశ్చపీడయేత్ । లో
భాద్యఃపితరౌ మోహాత్సకదర్యఇతిస్మృతః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥
యుక్తిచ్ఛలేనసర్వత్రయశ్శాస్త్రవిహితేష్వపి । సంశయంకురుతేసోఽయం
హైతుకోనాస్తికాధమః ॥ ధర్మవ్యవస్థాంయఃకుర్యాద్విరోధేసతియుక్తిభిః ।
న్యాయవిద్ధర్మశాస్త్రజ్ఞో హైతుకఃపరిమన్మతః ॥ * ॥ బోధాయనః ॥ శ్లో ॥
శఙ్కాపిహితచారిత్రో యస్స్వాభిప్రాయమాశ్రితః । శాస్త్రాతిగః
స్మృతోమూర్ఖో ధర్మతన్త్రోపరోధనాత్ ॥ అన్యత్ర ॥ శ్లో ॥ బౌద్ధమా

(అథ షట్సమయాః)

ర్హతకంచైవ శైవం పాశుపతంతథా । కాపాలంపఞ్చరాత్రంచ షడేతే

(అవిద్యస్వరూపమ్)

సముయాస్స్మృతాః ॥ * ॥ పురాణె — ॥ శ్లో ॥ అవిద్యాఃపా ప్రకృతః ప్రో క్తో వైద్యోవైష్ణవఉచ్యతే । అవిద్యేనన కేనాపి వైద్యైః కించిత్సమాచరేత్ ॥

(దైవాసురసృష్టివిభాగః)

బృహన్నారదీయే — ॥ శ్లో ॥ సృష్టిస్తు ద్వివిధాప్రోక్తా దేవాసురవిభేద తః । హరిభక్తియుతా దేవా స్తద్ధీనా హ్యసురా స్మృతాః ॥ * ॥ పురాణా న్తరె — ॥ శ్లో ॥ ద్వివిధో భూతసర్గస్స్యాద్దైవ ఆసుర ఏవ చ । హరిభక్తి యుతోదైవోవిపరీత స్తథాసురః ॥ శ్రీవైకుణ్ఠసంహితాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ తెదెవాః పరికీర్త్యన్తె యె సురాలయవాసినః । వైకుణ్ఠవాసినస్సర్వే సా

(పిణ్డావదానప్రమాణమ్)

ధ్యాదేవాః ప్రకీర్తితాః ॥ * ॥ కుక్కుటాణ్డకమాత్రస్తు పిణ్డ ఇత్యభిధీయ తె । అఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రం స్యాదవదాన మితి స్మృతమ్ ॥ * ॥ అథ సంజ్ఞా

(అథ విష్ణునామనిర్వచనమ్)

ప్రసఙ్గాద్విష్ణునామ నిర్వచనం కించిదుచ్యతె ॥ * ॥ హరివంశే — ॥ శ్లో ॥ మావిద్యాచహరేః ప్రోక్తా తస్యాఈశోయతోభవాన్ । తస్మాన్మాధవనా మాసి ధవః స్వామీతిశబ్దితః ॥ * ॥ స్కాన్దే — ॥ శ్లో ॥ కఇతిబ్రహ్మణో నామ ఈశోఽహంసర్వదేహినామ్ । ఆవాంతవాఙ్గె సమ్భూతౌతస్మాత్కే శవనామవాన్ ॥ నష్టాం వైధరణీం పూర్వమవిన్దన్వైగుహాంగతామ్ । గో విన్దఇతి తెనాహం దేవైర్వాగ్భిరభిష్టుతః ॥ * ॥ హరివంశే — ॥ శ్లో ॥ మ మోపరియథేన్ద్రత్వం స్థాపితో గోభిరీశ్వరః । ఉపేన్ద్ర ఇతి కృష్ణత్వాంవ క్ష్యన్తి భువిదేవతాః ॥ * ॥ శ్రీభగవాన్ — ॥ శ్లో ॥ ఛాదయామి జగత్స ర్వం భూత్వాసూర్యఇవాంశుభిః । వాయుశ్చ తెజసాసార్ధం వైకుణ్ఠత్వం త తోమమ ॥ * ॥ సనత్కుమారః — ॥ శ్లో ॥ ప్రణమన్తిహ్యముం దేవా స్త స్మాత్ప్రణవఉచ్యతే । అధోనక్షీయ తేజాతు స్మృత స్తస్మా దధోక్షజః ॥ * ॥ మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ నరాజ్జాతాని తత్వాని నారాణీతితతోవిదుః ।

తా న్యేవ చాయనం తస్య తేన నారాయణః స్మృతః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే —
॥ శ్లో ॥ ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః । తా యదస్యాయనం పూ
ర్వం తేన నారాయణః స్మృతః ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ కృషిర్భూవాచ
కశ్శబ్దో ణశ్చ నిర్వృతివాచకః । తయోరైక్యం పరం బ్రహ్మ కృష్ణో భవతి శా
శ్వతః ॥ మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ వ్యాప్తా మే రోదసీ పార్థ కాన్తిరభ్య
ధికా తథా । క్రమణాచ్చాప్యహం పార్థ విష్ణురిత్యభిధీయతే ॥ * ॥ శ్రీ
విష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ అశుభాని నిరాచష్టే పుష్ణాతి శుభసన్తతిమ్ ।
స్మృతిమాత్రేణ యత్పుంసాం బ్రహ్మ తన్మఙ్గళం విదుః ॥ యదాప్నోతి
యదాదత్తే యచ్చాత్తి విషయానిహ । యచ్చాస్య సన్తతో భావస్తస్మాదాత్మేతి
కథ్యతే ॥ పురాణపూర్వసద్భావాత్పురదానాత్తథైవ చ । శయనాత్పురి
సర్వేశః పురుషః పరికీర్తితః ॥ పురమారుహ్య సకలం తస్మింశ్శేతే మహాప్ర
భుః । తస్మాత్పురుష ఇత్యేవ ప్రోచ్యతే తత్త్వచిన్తకైః ॥ ప్రలౌ కార్త్స్న్యగూ
పం జగే సప్వత్తం బ్రహ్మాణం ప్రతి భగవానాహ — “పూర్వమేవాహమి
హాసమితి, తత్పురుషస్య పురుషత్వమ్” ఇతి ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మాదిషు ప్రలీనేషు న
ష్టే లోకే చరాచరే । ఏకస్తిష్ఠతి విశ్వాత్మా స తు నారాయణో విభుః ॥ ఇతి మ
హాభారతే ॥ “న బ్రహ్మా నేశానో నేమే ద్యావాపృథివీ” ఇతి శ్రుతిశ్చ ॥ * ॥
సృష్టౌ వసతి భూతేషు సంహారే తత్ర తత్ర చ । వసన్తి యస్మిన్ సర్వా
ణి వాసుదేవస్తతః స్మృతః ॥ వ్యాపనాద్వ్యాప్య భూతస్య చేతనాచేతనస్య
చ । సర్వస్య జగతః ప్రోక్తో విష్ణురిత్యభిధీయతే ॥ బృహత్త్వాద్బృంహణత్వా
చ్చ సర్వలోకైకకారణమ్ । సర్వేశ్వరః శ్రియో భర్తా పరం బ్రహ్మేతి గీయ
తే ॥ బ్రహ్మాణం శితికణ్ఠం చ యమం వరుణమేవ చ । ప్రసహ్య హరతే యస్మా
త్తస్మాద్ధరిరిహోచ్యతే ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ జ్ఞానశక్తిబ
లైశ్వర్యవీర్యతేజాంస్యశేషతః । భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినా హేయైర్గుణాది
భిః ॥ శుద్ధే మహావిభూత్యాఖ్యే పరే బ్రహ్మణి శబ్ద్యతే । మైత్రేయ భగవచ్ఛ
బ్దస్సర్వకారణకారణే ॥ తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషాసమన్వితః । శ

ద్గౌణోఽయం నోపచారేణ హ్యన్యత్ర త్వౌపచారికః ॥ అత ఏవోపచారప్రయోగప్రవృత్తినిమిత్తమాహ — ॥ శ్లో ॥ ఉత్పత్తిం ప్రలయం చైవ భూతానామాగతిం గతిమ్ । వేత్తి విద్యామవిద్యాం చ స వాచ్యో భగవానితి ॥ అత ఏవ విష్ణువ్యతిరిక్తానాం తదంశత్వేన పురుషశబ్దవాచ్యత్వౌపచారికమితి ద్రష్టవ్యమ్ ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మాద్యాస్సకలా దేవా యక్షతుమ్బురుకిన్నరాః । తే సర్వే పురుషాంశత్వాదుచ్యన్తే పురుషా ఇతి ॥ ఇతి వచనాత్ । ఏవం చ సతి యత్ర యత్ర భగవత్పురుషపరమాత్మేశ్వరాదిశబ్దాః ప్రయుజ్యన్తే, తత్ర తత్ర విష్ణువిభూత్యేకశబ్దత్వాత్తచ్ఛబ్దవాచ్యత్వం ద్రష్టవ్యమ్ ॥ * ॥

(ప్రదోషనిర్ణయః)

ప్రదోషమాహ బృహన్మనుః — ॥ శ్లో ॥ త్రయోదశ్యాం తు సప్తమ్యాం చతుర్థ్యామర్ధరాత్రతః । అర్వాఙ్నాధ్యయనం కుర్యాద్యదిచ్ఛేత్తస్య ధారణమ్ ॥ రాత్రౌ యామత్రయాదర్వాగ్యది పశ్యేత్త్రయోదశీమ్ । సా రాత్రిస్సర్వకర్మఘ్నీ శఙ్కరారాధనం వినా ॥ * ॥ వృద్ధగార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ రాత్రౌ యామద్వయాదర్వాక్సప్తమీ స్యాత్త్రయోదశీ । ప్రదోషస్స తు విజ్ఞేయస్సర్వవిద్యావిగర్హితః ॥ రాత్రౌ నవసు నాడీషు చతుర్థీ యది దృశ్యతే । ప్రదోషస్స తు విజ్ఞేయో వేదాధ్యాయవిగర్హితః ॥ * ॥ విశ్వామిత్రః — ॥ శ్లో ॥ మధ్యే ద్వియామయో రాత్రౌ నాధీయీత కదాచన । వేదవేదాఙ్గకానిచ్ఛన్నాయుర్విద్యాం యశో బలమ్ ॥ ఆద్యన్తయోః కలామాత్రం యది పశ్యేత్త్రయోదశీమ్ । ప్రదోషస్స తు విజ్ఞేయస్సర్వశబ్దవివర్జితః ॥ * ॥ శ్రీధరీయే — ॥ శ్లో ॥ ఆదౌ మధ్యే తథాఽన్త్యే వా యస్యాం రాత్ర్యాం త్రయోదశీ । అస్తి తత్ర కలామాత్రా ప్రదోష ఇతి విశ్రుతః ॥ త్రయోదశీ యదా రాత్రౌ యామస్తత్ర నిశాముఖే । ప్రదోష ఇతి విజ్ఞేయో జ్ఞానార్థీ మౌనమాచరేత్ ॥ భోజనం మైథునం యానమభ్యఙ్గం హరిదర్శనమ్ । అన్యాని శుభకార్యాణి ప్రదోషే నైవ కారయేత్ ॥*॥ స్కాన్దే — ॥ శ్లో ॥ త్రిముహూర్తం ప్రదోషః స్యాద్రవావస్తం గతే త

తః । మితసద్వ్యత్రయోదశ్యాం సంస్మరన్నాత్మనో హితమ్ ॥ అహ్నాఽ
ష్టమాంశసంయుక్తం రాత్ర్యర్ధం వా నమాచరేత్ ॥ * ॥ ఇతివచనాచ్చ, త్రి
ముహూర్తద్వయాత్మకయోః ప్రదోషత్వం వికల్ప్యతే । ప్రకారాన్తరం
స్మృతిచన్ద్రికాయామ్ ॥ — ॥ శ్లో ॥ చతుర్థీసప్తమీచైవ త్రయోదశ్యస్త
మానతః । ప్రదోషమపికుర్వీత ద్వ్యేకార్ధఘటికాః క్రమాత్ ॥ * ॥ అస్త
మయాదూర్ధ్వం ద్వ్యేకార్ధఘటికాః క్రమేణ చతుర్థీ సప్తమీ త్రయోద
శ్యోయది స్యుస్తదా ప్రదోషం కుర్యాదిత్యర్థః ॥ * ॥ అస్యాపవాదః —
॥ శ్లో ॥ అర్చకాన్పరిచారాంశ్చ వైష్ణవాన్ జ్ఞానినో యతీన్ ॥ దాసీదా
సాదికాంశ్చైవ ప్రదోషస్తు న బాధతే । ప్రదోషే భానువారే చ చరరాశ్యు
దయే తథా ॥ స్వల్పదానాదృణం శిష్టం వినశ్యతి న సంశయః ॥ * ॥ వ్యా

(చూడామణిలక్షణమ్)

సః — ॥ శ్లో ॥ సోమవారే విధోర్గ్రాహః సూర్యవారే రవేర్గ్రహః । చూ
డామణిరితి ఖ్యాతస్తత్రానన్తం ఫలం లభేత్ ॥ * ॥ మన్వన్తరాణ్యాహ

(మన్వన్తరాది నియమః)

దక్షః — ॥ శ్లో ॥ ఆశ్వయుక్ఛుక్లనవమీ కార్తికీ ద్వాదశీ సితా । తృ
తీయా చైత్రమాసస్య తథా భాద్రపదస్య చ ॥ ఫాల్గునస్యాప్యమావా
స్యా పుష్యేఽప్యేకాదశీ సితా । ఆషాఢస్యాపి దశమీ మాఘమాసే తు స
ప్తమీ । శ్రావణస్యాష్టమీ కృష్ణా ఆషాఢస్యాపి పూర్ణిమా ॥ కార్తికీ ఫా
ల్గునీ జ్యేష్ఠా చైత్రీ పఞ్చదశీ తిథిః । మన్వన్తరాదయశ్చైతే దత్తస్యాక్ష

(యుగాది నిర్ణయః)

యకారకాః ॥ * ॥ యుగాదీనాహ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ వైశాఖమాస
స్య సితా తృతీయా నవమ్యసౌ కార్తికశుక్లపక్షే । నభస్యమాసస్య చ కృ
ష్ణపక్షే త్రయోదశీ పఞ్చదశీ చ మాఘే ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥

(అపవిత్రప్రాణినః)

లోకే త్రీణ్యపవిత్రాణి పఞ్చ చ మేధ్యాని భారత । శ్వా చ శూద్రశ్చ కా

శ్చ పఞ్చపవిత్రాణి పాణ్డవ ॥ దేవలః కుక్కుటోయూప ఉదక్యా వృషలీ పతిః। పఞ్చైతేస్య రమేధ్యాని నస్ప్రష్టవ్యాః కదాచన ॥ * ॥ చతుర్వ్వ

(దేహదోషవిభాగః)

దవిధశ్చాపి దేహేషష్వ్యృషలాః స్మృతాః। క్షత్రియాస్సప్తవిజ్ఞేయా వైశ్యా స్త్వష్టౌ ప్రకీర్తితాః ॥ నియతా పాణ్డవశ్రేష్ఠ శూద్రాణామేకవింశతిః। కామః క్రోధశ్చ లోభశ్చ మానశ్చ మదఏవచ। మహామోహశ్చ ఇత్యేతే దేహేషడ్వృషలాః స్మృతాః ॥ గర్వస్తమ్భోహ్యహంకార ఈర్ష్యాభిద్రోహ ఏవచ। పారుష్యం క్రూరతా చేతి సప్తైతే క్షత్రియామతాః ॥ తీక్ష్ణతా నికృతిర్మాయా శాఠ్యందమ్భోహ్యనార్జవమ్। పైశున్యమనృతంచేతి వైశ్యా స్త్వష్టౌ ప్రకీర్తితాః ॥ తృష్ణాబుభుక్షానిద్రాచ హ్యాలస్యంచాఘృణాఽ దయా। ఆధిశ్చాపి విషాదశ్చ ప్రమాదో హీనసత్వతా ॥ భయం విక్లబతా జాడ్యం పాపితా మన్యురేవచ। ఆశౌచాఽశ్రద్ధధానత్వే హ్యనవస్థా వ్యయన్త్రిణమ్ ॥ అశౌచం మలినత్వంచ శూద్రాహ్యేతే ప్రకీర్తితాః।

(సద్బ్రాహ్మణలక్షణమ్)

యస్మిన్నేతే ప్రవర్తన్తే సహిబ్రాహ్మణఉచ్యతే ॥ యేషుయేషుచ భావేషు యతాలం వర్తతే ద్విజః। తత్తత్కాలం సవిజ్ఞేయో బ్రాహ్మణో జ్ఞానదుర్బలః ॥ భూర్భువస్సురితిబ్రహ్మ యో వేద పరమం ద్విజః। స్వదారనిరతశ్శాన్తో విజ్ఞేయస్సహిభూసురః ॥ * ॥ సముచ్చయే — ॥ శ్లో ॥ కామక్రోధానృతద్రోహ దేష్వషలోభమదాదిభిః। దోషైశ్శైవిర్ముక్తో యస్సశాన్తస్సర్వనిస్పృహః ॥ భుక్త్వా స్పృష్ట్వాచ దృష్ట్వాచ శ్రుత్వా ఘ్రాత్వాచయోనరః ॥ నహృష్యతిగ్లాయతివా సవిజ్ఞేయోజితేన్ద్రియః ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ సాధవః క్షీణపాపాస్తు సచ్ఛబ్దస్సాధువాచకః ॥ తేషామాచరణంయత్తు సదాచారస్స ఉచ్యతే ॥ * ॥ సఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥

(పరివేత్త్రాదిస్వరూపమ్)

దారాగ్నిహోత్రసంయోగంకురుతే యోఽగ్రజేస్థితే ॥ పరివేత్తాసవిజ్ఞే

యః పరివిత్తిస్తుపూర్వజః ॥ తయోః పర్యాయతో జ్యేష్ఠః పరివేత్తా కనీయ

(వేదవిక్రయి నిరూపణమ్)

కః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ యోఽర్థార్థీ పరాం ద్విజే ప్రదద్యాత్పతే జైత్ర్యవాపిధానతః । అనధ్యాయేఽపి చ తం ప్రాహుర్వేదవిప్లావకం బుధాః ॥ ప్రఖ్యాపనం ప్రాధ్యయనం ప్రశ్నపూర్వప్రతిగ్రహః । యాజనాధ్యాపనే వాదష్షడ్విధో వేదవిక్రయః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఉపవీతం

(యజ్ఞోపవీతనామాని)

బ్రహ్మసూత్రం సూత్రం యజ్ఞోపవీతకమ్ । యజ్ఞసూత్రం దేవలక్ష్మ ఇత్యాఖ్యాష్షట్క్రమేణతు ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ అప్రసూతాఃస్త్రి

(దర్భభేద నిరూపణమ్)

తాదర్భాఃప్రసూతాస్తుకుశాః స్మృతాః । సమూలాః కుతపాఃప్రోక్తాశ్ఛిన్నాగ్రాస్తృణసంజ్ఞికాః ॥ కుశాః కాశా యవా దూర్వా గోధూమాశ్చాపికున్దురాః । ఉశీరా వ్రీహయో మౌఞ్జో దశదర్భాశ్చ బల్బజాః ॥ * ॥

(వ్రతస్వరూపమ్)

విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ గురుపూజాఘృణాశౌచం సత్యమిన్ద్రియనిగ్రహః । ప్రవర్తనంహితానాంచ తత్సర్వం వ్రతముచ్యతే ॥ మున్యన్నాని

(హవిర్లక్షణమ్)

పయస్సోమో మాంసం యచ్చానుపస్కృతమ్ । అక్షారలవణం యచ్చప్రకృత్యాహవిరుచ్యతే ॥ * ॥ ప్రచేతాః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాయో నామతపః ప్రో

(ప్రాయశ్చిత్తనిర్వచనమ్)

క్తం చిత్తం నిశ్చయ ఉచ్యతే । తపోనిశ్చయసంయోగాత్ప్రాయశ్చిత్త

(దీక్షాశబ్దనిర్వచనమ్)

మితి స్మృతమ్ ॥ దీయతేజ్ఞానసమ్బోధః క్షీయతేపాపసఞ్చయః । దీయతేక్షీయతేయస్మాత్సాదీక్షేత్యభిధీయతే ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ జకారో

(జపశబ్దార్థః)

జన్మవిచ్ఛేదః పకారః పాపనాశనః । జన్మపాపహరో యస్మాజ్జప ఇత్యు

చ్యతే బుధైః ॥ * ॥ వృద్ధవసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ కన్యాయాం మిథునే మీనే

(షడశీత్యాది పుణ్యకాలః)

ధనుష్యపి రవేర్గతిః । షడశీతిముఖాః ప్రోక్తాః షడశీతిగుణాః ఫలే ॥ వృ షభవృశ్చికకుమ్భేషు సింహేచైవ రవేర్గతిః । ఏతద్విష్ణుపదంనామ విషువాద ధికం ఫలైః ॥ మృగకర్కటసఙ్క్రాన్తీ ద్వేతూదగ్దక్షిణాయనే । విషువే తుతులామేషే గోలమధ్యేతథాపరాః ॥ * ॥ హేమాద్రౌ — ॥ శ్లో ॥

(అహతవస్త్రలక్షణమ్)

ఈషద్ధౌతం నవం శ్వేతం సదశం యన్నధారితమ్ । అహతం తద్విజానీయా

(నీలవృషభలక్షణమ్)

త్సర్వకర్మసుపావనమ్ ॥ లోహితోయస్తువర్ణేన ముఖేపృష్ఠేచ పాణ్డురః । శ్వేతః ఖురవిషాణాభ్యాం సవృషోనీల ఉచ్యతే ॥ * ॥ కార్ష్ణాజినిః —

(ఏకోద్దిష్టపార్వణవివేకః)

॥ శ్లో ॥ ఏకముద్దిశ్యయచ్ఛ్రాద్ధం తదేకోద్దిష్టం ప్రకీర్తితమ్ । త్రీనుద్దిశ్యతుయచ్ఛ్రా ద్ధం పార్వణంమునయోవిదుః ॥ * ॥ మైత్రాయణీయశ్రుతిః — “ ఏత

(సవితృశబ్దనిర్వచనమ్)

త్సవితుర్వరేణ్యం ధ్రువమచలమమృతం భర్గాఖ్యం విష్ణుసంజ్ఞం సర్వా ధారంధామ ” ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఈశ్వరంపురుషాఖ్యం తుసత్యధర్మాణమచ్యుతమ్ । భర్గాఖ్యంవిష్ణుసంజ్ఞంతుజ్ఞాత్వాఽమృతము పాశ్నుతే ॥ ప్రసౌతి సకలాంచేష్టాం ప్రసూతే సకలం జగత్ । అవతేర్గ తికాన్త్యర్థాత్తరతేర్దానకర్మణః ॥ గతోహ్యవతిసర్వత్రషడ్భిఃకాన్తో గుణైస్సహ ॥ భోగాపవర్గయోర్దాతా సవితేతినిరుచ్యతే ॥ * ॥ యోగ్యదే

(ధర్మానుష్ఠానయోగ్యదేశః)

శౌ వాహ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ స్వభావాద్యత్ర చరతికృష్ణసారస్స దామృగః । ధర్మ సంరక్షణార్థాయతస్మిన్దేశేవసేద్ద్విజః ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ యస్మిన్దేశే మృగః కృష్ణస్తస్మిన్ధర్మాన్నిబోధత । ధర్మదేశస్సవిజ్ఞే

యోద్విజానాంధర్మసాధనః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ స్వభావాద్యత్రవిచరేత్కృష్ణసారమృగోద్విజ । విజ్ఞేయో ధార్మికోదేశో మ్లేచ్ఛదేశ

(ధర్మదేశ విభాగః)

స్తతః పరః ॥ * ॥ ధర్మదేశానాహ — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మావర్తః పరో దేశో ఋషిదేశస్త్వనన్తరః । మధ్యదేశస్తతో న్యూన ఆర్యావర్తస్త్వనన్తరః ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ యత్ర భాగవతానిత్యం పఞ్చకాలపరాయణాః । నివసన్తి సదాయుక్తా స్తత్ క్షేత్రం నైమిశంవిదుః ॥ నివసన్తి మహాత్మానో యత్రచైకాన్తినో ద్విజాః । దేవా దేవర్షయో నిత్యం తందేశం పర్యుపాసతే ॥ * ॥ ఏతానాహమనుః — ॥ శ్లో ॥ సరస్వతీదృషద్వత్యోర్దేవనద్యోర్యదన్తరమ్ । తమేవచోత్తమందేశం బ్రహ్మావర్తం ప్రచక్షతే ॥ కురుక్షేత్రం చ మాత్స్యశ్చ పాఞ్చాలశ్శూరసేనకః । ఏష బ్రహ్మర్షిదేశోవై బ్రహ్మావర్తాదనన్తరః ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థానం యస్మిన్ దేశేనివర్తతే । మ్లేచ్ఛదేశస్సవిజ్ఞేయోహ్యార్యావర్తాదనన్తరః ॥ ఆర్యావర్తసముత్పన్నో ద్విజోవాప్యథవాఽద్విజః । నర్మదాసిన్ధుపారంచ కరతోయాంనలఙ్ఘయేత్ ॥ ఆర్యావర్తమతిక్రమ్యవినాతీర్థక్రియాంద్విజః । ఆజ్ఞాంచైవతథాపిత్రోర్దైన్యవేన విశుధ్యతి ॥ న శూద్రరాజ్యే నివసే న్నాధార్మికజనావృతే । నపాషణ్డజనాక్రాన్తే నోపసృష్టేఽన్త్యజైర్నృభిః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ప్రభూతైధోదకే గ్రామే యత్రాత్మాధీనం ప్రయమణం తత్రవాసోధర్మ్యో బ్రాహ్మణస్య ॥ * ॥ విష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ ప్రభాసేపుష్కరే కాశ్యాం నైమిశే మణికర్ణికే । గఙ్గాయాం సరయూతీరే నివసేద్ధార్మికోజనః ॥ శూద్రశ్చ యస్మిన్ కస్మిన్వా నివసేద్వృత్తికర్శితః ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ నగరే పత్తనే వాపి యోద్వాదశసమావసేత్ । సజీవన్నేవశూద్రత్వమాశుగచ్ఛతి సాన్వయః ॥ రాజాశ్రయేణ యోమర్త్యో ద్వాదశాబ్దం వసేద్ద్విజః । జీవమానోభవేచ్ఛూద్రో నాత్రకార్యావిచారణా ॥ * ॥ అథస్మృ

(శ్రుతిస్మృతిప్రవర్తనప్రకారః)

తికర్తారః — తత్ర మునిభిస్సహ వ్యాసేన ॥ శ్లో ॥ యస్మిన్మన్వన్తరే ధర్మాః కృతత్రేతాదికే యుగే ॥ సర్వే ధర్మాః కృతాద్యుక్తాః సర్వే నష్టాః కలౌ యుగే। చాతుర్వర్ణ్యసమాచారం కేచిత్సాధారణం విదుః ॥ చతుర్ణామపి వర్ణానాం కర్తవ్యం ధర్మకోవిదైః । బ్రూహి ధర్మస్వరూపం తు స్థూలం సూక్ష్మం చ విస్తరాత్ । ఇతి పృష్టస్సు ॥ వ్యాసవాక్యావసానే తు మునిముఖ్యైః పరాశరః । శృణు పుత్ర ప్రవక్ష్యామి శృణ్వన్తు మునిపుఙ్గవాః ॥ కల్పే కల్పే క్షయోత్పత్త్యాం బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరాః । శ్రుతిస్మృతిసదాచారనిర్ణేతారస్తు సర్వదా ॥ న కశ్చిద్వేదకర్తా చ. వేదస్మర్తా చతుర్ముఖః । తథైవ ధర్మం స్మరతి మనుః కల్పాన్తరాన్తరే ॥ * ॥ ఇతి ప్రాహ । తదేవమ్ - వేదస్తావదనాదిః, తతో ధర్మస్మరణస్య, బ్రహ్మాద్యుపదేశపరమ్పరాయాతస్య కర్తారో మన్వాదయః ॥ ఏతదుక్తం భవతి - కల్పాదౌ చతుర్ముఖం సృష్ట్వాఽణ్డమధ్యే తస్మై వేదాన్ విష్ణురుపదిశతి । తతో బ్రహ్మా వేదశబ్దేభ్య ఏవ చాతుర్వర్ణ్యకృత్యజాతం సృజతి । ఏవం చతుర్ముఖోపదిష్టం మన్వాదయః కల్పాన్తరేషు తమేవ ధర్మం స్మృత్వా లోకానుగ్రహార్థం ధర్మశాస్త్రం కుర్వన్తీతి ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ వేదో హి భగవానేష సర్గప్రళయవర్జితః। అచిన్త్యస్సర్వభూతానాం ధర్మశాస్త్రం తతోఽభవత్ ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ నామరూపం చ భూతానాం కృత్యానాం చ ప్రపఞ్చనమ్ । వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార సః ॥ * ॥ అన్యత్ర చ — ॥ శ్లో ॥ న జాతు విచికిత్సేత ధర్మశాస్త్రం ద్విజోత్తమః । తస్య ధర్మప్రమాణత్వాద్వేదాద్ధ

(స్మృతిప్రణేతారః)

ర్మో హి నిష్ప్ర[illegible] * ॥ మన్వాదీనాహ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ మన్వత్రివిష్ణుహారీత యాజ్ఞవల్క్యోశనాఙ్గిరాః । యమాపస్తమ్బసంవర్తాః కాత్యాయనబృహస్పతీ ॥ పరాశరవ్యాసశఙ్ఖలిఖితా దక్షగౌతమౌ । శాతాతపో వసిష్ఠశ్చ [illegible] ప్రయోజకాః ॥ ప్రచేతా నారదో యోగీ బోధాయన పి

తా మహ । సుమన్తుః కాశ్యపో బభ్రుః పైఠీనో వ్యాఘ్ర ఏవ చ ॥ సత్యవ్రతో భరద్వాజో గార్గ్యః కార్ష్ణాజినిస్తథా । జాబాలిర్జమదగ్నిశ్చ లోకాక్షిర్బ్రహ్మసమ్భవః ॥ ఇతి ధర్మప్రణేతారః షట్త్రింశదృషయస్స్మృతాః । అష్టాశీతిసహస్రాణి మునయో గృహమేధినః ॥ పునరావర్తినో బీజభూతా ధర్మ

(సదాచార నిరూపణమ్)

ప్రవర్తకాః ॥ * ॥ విష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ వర్ణాశ్రమాచారవతా పురుషేణ పరః పుమాన్ । విష్ణురారాధ్యతే పన్థా నాన్యస్తత్తోషకారకః ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ వేదాధ్యయనహీనోఽపి శ్రద్ధధానో జితేన్ద్రియః । ఆచారయుక్తో విప్రస్తు పుణ్యాం గతిమవాప్నుయాత్ । శ్రౌతం కర్మ న చేచ్ఛక్తిః కర్తుం స్మార్తం సమాచరేత్ ॥ తత్రాప్యశక్తః కరణే సదాచారం లభేద్బుధః । న జాతిర్న కులం తాత న స్వాధ్యాయో న చ శ్రుతమ్ । కారణాని ద్విజత్వస్య వృత్తమేవ తు కారణమ్ ॥ * ॥ మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ సర్వాగమానామాచారః ప్రథమం పరికల్ప్యతే । ఆచారప్రభవో ధర్మో ధర్మస్య ప్రభురచ్యుతః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ గృహస్థధర్మమాశ్రిత్య యో ధర్మం న సమాచరేత్ । స యాతి నరకం ఘోరం తస్మాద్ధర్మం సమాచరేత్ ॥ * ॥ సఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ గాయత్రీమాత్రసారోఽపి వరో విప్రస్సుయన్త్రితః । నాయన్త్రితశ్చతుర్వేదీ సర్వాశీ సర్వవిక్రయీ ॥ * ॥ పురాణే — ॥ శ్లో ॥ వృత్తం యత్నేన సంరక్షేద్విత్తమేతి చ యాతి చ । అక్షీణో విత్తతః క్షీణో వృత్తతస్తు హతో హతః ॥ * ॥ సదాచారహీనో హతః, ధర్మకృత్యేషు బహిష్కృత ఇత్యర్థః । అత ఏవ తదభావే దోషమాహ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ చతుర్ణామపి వర్ణానామాచారో ధర్మపాలనమ్ । ఆచారభ్రష్టదేహానాం భవేద్ధర్మః పరాఙ్ముఖః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే చ — ॥ శ్లో ॥ సముల్లఙ్ఘ్య సదాచారం కశ్చిన్నాప్నోతి శోభనమ్ । ఇత్యాహ భగవానౌర్వో మైత్రేయ పరిపృచ్ఛతే ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ ధిగ్జన్మా నారరహితం జన్మ ధిగ్జన్మానవస్థితమ్ । కూపేఽపి దృశ్యతే సూత్రం బ్రా

హ్మణె నతుదృశ్యతే ॥ శూద్రోఽపిబ్రాహ్మణోజ్ఞేయో బ్రాహ్మణశ్శూద్రఏ వసః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ సదాచారేణ దేవత్వమృషిత్వంచ తథైవచ । ప్రాప్నువన్తి కుయోనిత్వం మనుష్యాస్తద్విపర్యయే ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ శౌర్యవీర్యార్థరహితస్తపోజ్ఞానవివర్జితః । ఆచారహీనఃపుత్రస్తుమూత్రోచ్చారసమఃస్మృతః ॥ * ॥ శౌర్యాదిరహితః క్షత్రియపుత్రః, అర్థరహితో వైశ్యపుత్రః, తపోజ్ఞానరహితో బ్రాహ్మణపుత్రః, బ్రాహ్మణాదీనాం శుశ్రూషారహితశ్శూద్రపుత్ర ఇతివివేకః । అనేనముముక్షూణామపి వర్ణాశ్రమాచారోఽనుష్ఠేయ ఇతి సిద్ధమ్; అన్యథాప్రత్యవాయస్మరణాత్ । యదగాయిభగవతా గీతాచార్యేణ — ॥ శ్లో ॥ యశ్శాస్త్రవిధిముత్సృజ్య వర్తతే కామకారతః । నససిద్ధిమవాప్నోతి నసుఖం నపరాంగతిమ్ ॥ తస్మాచ్ఛాస్త్రం ప్రమాణం తే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ । జ్ఞాత్వాశాస్త్రవిధానోక్తంకర్మ కర్తుమిహార్హసి ॥ * ॥ అన్యత్ర స ఏవాహ — ॥ శ్లో ॥ వర్ణానామాశ్రమాణాంచ మర్యాదా యామయాకృతా । తాం యె సమనువర్తన్తె ప్రసాదస్తేషు మేభవేత్ ॥ తస్మాత్సంసారిణాం పుంసాం మత్ప్రసాదంవినా క్వచిత్ । నిఃశ్రేయసకరంనాన్యద్బుధ్యస్వ కమలాసన ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికె — ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిః స్మృతిర్మమైవాజ్ఞా యస్తాముల్లఙ్ఘ్య వర్తతే । ఆజ్ఞాచ్ఛేదీ మమద్రోహీ మద్భక్తోఽపి నవైష్ణవః ॥ * ॥ అనుష్ఠానప్రకారంచ స ఏవాహ — ॥ శ్లో ॥ ఏతాన్యపితు కర్మాణి సఙ్గం త్యక్త్వాఫలానిచ । కర్తవ్యానీతి మేపార్థ నిశ్చితంమతముత్తమమ్ ॥*॥ ఇతి, ఫలసఙ్గకతృత్వత్యాగపూర్వకం కేవలంవిహితత్వాత్, భగవత్కైంకర్యబుధ్యాఅనుష్ఠేయమిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ అనాశ్రితఃకర్మఫలంకార్యంకర్మ కరోతియః । ససంన్యాసీచ యోగీచననిరగ్నిర్నచాక్రియః ॥ * ॥ఇతి । తస్మాన్ముముక్షోరపి కామ్యనిషిద్ధకర్మణీ త్యాజ్యే । నిత్యంతు క్వచిత్ఫలశ్రవణేఽపి తత్త్యాగపూర్వకం స్వతన్త్రాజ్ఞాసిద్ధత్వేన కార్యమెవేతి సిద్ధమ్ ॥ శ్లో ॥ నియతస్యతుసంన్యాసః కర్మణో నోపపద్యతే । మోహాత్తస్యపరిత్యాగస్తా

(సదాచారపరిత్యాగే ప్రత్యవాయః)

మసః పరికీర్తితః ॥ ఇతి గీతత్వాత్ । తథా లక్ష్మీతన్త్రే చ — ॥ శ్లో ॥ యథాహివల్లభో రాజ్ఞో నదీం రాజ్ఞాప్రవర్తితామ్ । లోకోపయోగినీం రమ్యాం బహుసస్యవివర్ధినీమ్ ॥ లఙ్ఘయంశ్శూలమారోహేదనపేక్షోపి తాంప్రతి । ఏవం విలఙ్ఘయన్మర్త్యో మర్యాదాం వేదనిర్మితామ్ ॥ ప్రియోపి నప్రియోఽసౌమె మదాజ్ఞావ్యతివర్తనాత్ । ప్రియాయ మమవిష్ణోశ్చ దేవదేవస్య శార్ఙ్గిణః ॥ సంరక్షణాయధర్మాణాం పాలనాయకులస్యచ । లోకసంరక్షణార్థాయ మర్యాదాస్థాపనాయచ ॥ మనీషీవైదికాచారం మనసాపి న లఙ్ఘయేత్ ॥ * ॥ శ్రీవారాహేచ — ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిస్స్మృతిర్మమైవాజ్ఞా తాముల్లఙ్ఘ్యయజంశ్శుభే । సర్వస్వేనాపి మాం దేవి నాప్నోత్యాజ్ఞా విఘాతకృత్ ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ జ్ఞానస్యద్వివిధౌజ్ఞేయౌ పన్థానౌ శ్రుతిచోదితౌ । అనుష్ఠితౌతౌ విద్వద్భిః ప్రవర్తకనివర్తకౌ ॥ వర్ణాశ్రమోక్తం కర్మైవ కామసఙ్కల్పపూర్వకమ్ । ప్రవర్తకం భవేదేతత్పునరావృత్తిహేతుకమ్ ॥ కర్తవ్యమితి విధ్యుక్తం కామసఙ్కల్పవర్జితమ్ । యేన యత్క్రియతే సమ్యగ్జ్ఞానయుక్తం నివర్తకమ్ ॥ ప్రవర్తకంహి సర్వత్ర పునరావృత్తిహేతుకమ్ । నివర్తకంహి పురుషం నివర్తయతి జన్మతః ॥ సంసారభీరుభిస్తస్మాద్విధ్యుక్తం కామవర్జితమ్ । విధివత్కర్మ కర్తవ్యం జ్ఞానేనసహసర్వదా ॥ నదేహినాం యతశ్శక్యం కర్తుం కర్మాణ్యశేషతః । తస్మాదామరణాద్వైధం కర్తవ్యం యోగినాసదా ॥ * ॥ శ్రీగీతాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ నహిదేహంభృతాశక్యం త్యక్తుంకర్మాణ్యశేషతః ॥ * ॥ ఇతి । ఆచారహీనస్య వేదశాస్త్రాదికం కార్యకరం నభవతీత్యాహ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ ఆచారహీనం నపునన్తి వేదా యద్యప్యధీతాస్సహషడ్భిరఙ్గైః । ఛన్దాంస్యేనం మృత్యుకాలేత్యజన్తి నీడం శకున్తా ఇవజాత

(కర్మభేద నిరూపణమ్)

(ఆచారహీనస్య అనర్థప్రాప్తిః)

పక్షాః ॥ కపాలస్థం యథాతోయం శ్వదృతంచ తథాపయః । దుష్టంస్యా త్స్థానదోషేణ వృత్తహీనేతథాశ్రుతమ్ ॥ బ్రాహ్మణస్యతు దేహోఽ యం నోపభోగాయకల్పతే । ఇహ క్లేశాయ మహతే ప్రేత్యానన్తసుఖా యవై ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ విహితస్యాననుష్ఠానాన్నిన్దిత స్య నిషేవణాత్ । అనిగ్రహాచ్చేన్ద్రియాణాంనరః పతనమృచ్ఛతి ॥ *॥ రత్నావళ్యాంచ — ॥ శ్లో ॥ శుచింరక్షన్తి దేవాశ్చ రక్షన్తి పితరశ్శుచి మ్ । శుచేర్బిభ్యన్తి రక్షాంసి యేచాన్యే దుష్టచారిణః ॥ * ॥ మనుః —

(సదాచారానుక్రమః)

॥ శ్లో ॥ అర్థకామేష్వసక్తానాం ధర్మజ్ఞానం విధీయతే । ధర్మంజిజ్ఞాసమా నానాం ప్రమాణం ప్రథమం శ్రుతిః ॥ ద్వితీయం ధర్మశాస్త్రంతు తృతీ యంలోకసంగ్రహః । ఆచారాచ్చ స్మృతిం జ్ఞాత్వా స్మృతేశ్చ శ్రుతిక ల్పనా ॥ శ్రుతిస్తువేదోవిఖ్యాతో ధర్మశాస్త్రంతు వైస్మృతిః ॥ * ॥ ఇత్యా ది । సదాచారస్యాపి మూలం స్మృతిః । స్మృతేర్మూలం శ్రుతిః । శ్రు తిస్తు స్వయంభూః । తథాసతి శ్రుతిస్మృత్యవిరుద్ధ ఏవాచారః ప్రమాణమ్, నాన్యథేతి మన్తవ్యమ్ । ఏవం నిజధర్మానుష్ఠానేనాన్తరాళిక ఫలాన్యపి సి ధ్యన్తీత్యాపస్తమ్బః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ యథేక్షుహేతోస్స లిలం నిషేచితం తృణాని వల్లీరపిచప్రసిఞ్చతి । ఏవంనరోధర్మపథేన వర్త యన్యశశ్చకామాంశ్చవసూనిసోఽశ్నుతే ॥ * ॥ ఏవమాచారయుక్తానాం

(మనుష్యతారతమ్యనిరూపణమ్)

శ్రుతిస్మృతిభిః శ్రైష్ఠ్యం ప్రతిపాదితమ ఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ భూ తానాం ప్రాణినశ్శ్రేష్ఠాః ప్రాణినాం బుద్ధిజీవినః । బుద్ధిమత్సునరాశ్శ్రే ష్ఠా నరేషుబ్రాహ్మణాః స్మృతాః ॥ బ్రాహ్మణేషుచ విద్వాంసో విద్వత్సు కృతబుద్ధయః । కృతబుద్ధిషు కర్తారః కర్తృషు బ్రహ్మవేదినః ॥ బ్రహ్మవి ద్భ్యః పరంనాస్తి నభూతం నభవిష్యతి ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సర్వస్య ప్రభవో విప్రాశ్శ్రుతాధ్యయనశాలినః । తేభ్యః క్రియాపరాః

శ్రేష్ఠాస్తేభ్యోఽప్యధ్యాత్మవిత్తమాః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఆర్షం ధర్మోపదేశంచ వేదశాస్త్రావిరోధినా । యస్తర్కేణానుసంధత్తే సధర్మం వేద నేతరః ॥ హతం జ్ఞానం క్రియాహీనం హతా స్త్వజ్ఞానినః క్రియాః । అపశ్యన్నంధకోదగ్ధః పశ్యన్నపిచ పఙ్గుకః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ ఆచారః పరమోధర్మః ఆచారః పరమాగతిః । ఆచారయుక్తోవిప్రస్తు పుణ్యాంగతిమవాప్నుయాత్ ॥ వేదాభ్యాసస్తపోజ్ఞానమిన్ద్రియాణాంచనిగ్రహః । అహింసాగురుసేవాచ నిశ్శ్రేయసకరః పరః ॥.

ఇతి సంజ్ఞాప్రకరణమ్

(అథాహ్నికముచ్యతే)

ఆహ్నికంనామ, అహ్నిభవంసచ్చరిత్రమ్ ; తచ్చసంగ్రహేణోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ కల్యోదోద్భవోఽచ్యుతాఙ్ఘ్రిస్మరణముషసిచ స్నానముష్యం జపోఽగ్నిహోమశ్చ బ్రహ్మయజ్ఞో హితభజనమథ స్నాన మధ్యాహ్నకృత్యే । విష్ణ్వర్చా వైశ్వదేవం మఖవిధిరశనం సత్ప్రబన్ధానుసన్ధా సన్ధ్యాహోమార్చనాన్నంశ్రుతిమననమితిప్రత్యహంసచ్చరిత్రమ్ ॥

ప్రాతరుత్థానవిధిః

అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మే ముహూర్త ఉత్థాయ ధర్మార్థావనుచిన్తయేత్ । కాయక్లేశాంశ్చతన్మూలా న్వేదతత్త్వార్థమేవచ ॥ వేదతత్త్వార్థః - పరమాత్మా ॥ * ॥ శాణ్డిల్యశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ఉచ్చైస్స్వరేణయోగాతు మిచ్ఛేత్ స్తోత్రై రనన్యధీః । వాసుదేవాది దేవానాం నామసంకీర్తనం చరేత్ ॥ ప్రాదుర్భావగణంచాపి సంస్మరేత్సర్వసిద్ధయే । కీర్తయేత్తద్గుణాన్భక్త్యా పరమార్థవిచేష్టితాన్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మే ముహూర్తఉత్థాయ చిన్తయేదాత్మ నోహితమ్ ॥ ధర్మార్థకామాంత్స్వకాలె యథాశక్తినహాపయేత్ ॥ * ॥ అత్రగౌతమః — నపూర్వాహ్ణమధ్యాహ్నాపరాహ్ణా నఫలాన్ కుర్యాద్యథాశక్తిధర్మార్థకామే

భ్యః ॥ * ॥ రత్నావళ్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మే ముహూర్తే నిద్రాం చ కురుతేసర్వదాతుయః । అశుచింతంవిజానీయాదనర్హం సర్వకర్మసు ॥ బ్రాహ్మే ముహూర్తేయానిద్రా సాపుణ్యక్షయకారిణీ । తాంకరోతితు యోమోహాత్పాదకృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతి ॥ రాత్రేస్తు పశ్చిమో యామో ముహూర్తో బ్రాహ్మ ఉచ్యతే । తతఃపూర్వం సముత్తిష్ఠేద్ధరిహరిరితి బ్రువన్ ॥ ఉత్తిష్ఠంశ్చింతయహరిం వ్రజంశ్చింతయకేశవమ్ । భుఞ్జంశ్చిన్తయగోవిందం స్వపం శ్చింతయ మాధవమ్ ॥ ఉత్థాయతస్మాచ్ఛయనాత్పాదౌప్రక్షాళ్యవాగ్యతః । ఆచమ్యసంస్పృశేద్భూమిం మన్త్రమేతం సముచ్చరన్ ॥ మం ॥ సముద్రమేఖలేదేవిపర్వతస్తనమణ్డితే । విష్ణుపత్నినమస్తుభ్యం పాదస్పర్శం క్షమస్వమే ॥ * ॥ అఙ్గిరాః — ॥ శ్లో ॥ ఉత్థాయ

॥ మూత్రపురీషోత్సర్గవిధిః ॥

పశ్చిమేయామే రాత్రేరాచమ్యచోదకమ్ । వాచం నియమ్యయత్నేనష్ఠీవనోచ్ఛ్వాసవర్జితః । అన్తర్ధాయ తృణైర్భూమిం శిరఃప్రావృత్యవాససా ॥ కుర్యాన్మూత్రపురీషేతు శుచౌదేశేసమాహితః ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ తత ఉత్థాయ శయనాన్నదీతీరమథాపివా । తటాకతీరమభ్యేత్య దూరంగత్వాభువోఽన్తరమ్ ॥ యజ్ఞోపవీతం కర్ణేతు దక్షిణేతునిధాయచ । కృత్వాఽవకుణ్ఠనంవిప్ర ఉత్తరీయేణవాససా ॥ పవిత్రం దక్షిణే కర్ణే కృత్వా శుచిధరాతలే ॥ కుశకపత్రదళచ్ఛన్నే విణ్మూత్రేతు విసర్జయేత్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ అయజ్ఞీయై రనార్ద్రైశ్చ తృణైస్సంచ్ఛాద్యమేదినీమ్ । ఘ్రాణాస్యేవాససాఽఽవేష్ట్య మలమూత్రేత్యజేద్బుధః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ తిరస్కృత్యోచ్చరేత్కాష్ఠంలోష్ఠంపత్రతృణానివా । నియమ్యప్రయతోవాచంసంవీతాఙ్గోఽవకుణ్ఠితః ॥ తిరస్కృత్య - సంచ్ఛాద్య, సంవీతాఙ్గః - వస్త్రేణాచ్ఛాదితదేహః, ॥ శ్లో ॥ పురీషమూత్రోత్సర్గంతు దివాకుర్యాదుదఙ్ముఖః । దక్షిణాభిముఖోరాత్రౌ సంధ్యయోస్తు యథాదివా ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ దివా సం

ధ్యాసు కర్ణస్థబ్రహ్మసూత్ర ఉదఙ్ముఖః । కుర్యాన్మూత్రపురీషే తు రాత్రౌ చేద్దక్షిణాముఖః ॥ * ॥ వివరణమ్ - ఉచ్చరేద్దక్షిణాముఖః , ఉదఙ్ముఖో మూత్రం కుర్యాదిత్యాద్యస్తాన్వవచనం , మన్వాదిస్మృత్యపరోధాయ తస్య మానార్థం సంగ్రహణీయమ్ । హారీతః — ॥ శ్లో ॥ అప్రావృతశిరా యస్తు విణ్మూత్రం విసృజేద్ద్విజః । తచ్ఛిరశ్శతధా భూయాదితి దేవాశ్శపన్తి తమ్ ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ నోర్ధ్వం నాధో నతిర్యక్చ కించిదీక్షేత బుద్ధిమాన్ । నభోభూమ్యన్తరం పశ్యేన్మూత్రాద్యాస్యన్యజ్ఞోపవీతకమ్ ॥*॥ పితామహః — ॥ శ్లో ॥ నక్షత్రజ్యోతిరారభ్య సూర్యస్యోదయనం ప్రతి । ప్రాతస్సన్ధ్యేతి తాం ప్రాహుః శ్రుతయో మునిసత్తమాః ॥ తతః పూర్వం సముత్థాయ ప్రాచీమేవోపనిష్క్రమేత్ । ఉదీచీం ప్రాగుదీచీం వాశౌచాచారక్షమాం దిశమ్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ ఆరాచ్చావసథాన్మూత్రపురీషే కుర్యాద్దక్షిణాం దిశం , దక్షిణాపరాం వా ఇతి । గత్వేతి శేషః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ దూరాదావసథాన్మూత్రం పూరాత్పాదావనేజనమ్ । ఉచ్ఛిష్టాన్ననిషేకంచ దూరాదేవసమాచరేత్ ॥ నాన్యదిత్త్రశ్చరంతిష్ఠేన్నస్పృశేత్పాణినాశిరః । నబ్రూయాన్నదిశః పశ్యేద్విణ్మూత్రోత్సర్జనేబుధః ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ సజలం భాజనం స్థాప్య మృత్తికాంచ పరీక్షితామ్ । కుర్యాన్మూత్రపురీషే తు నాన్యథా శుద్ధిమాప్నుయాత్ ॥*॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ ఆదాయదణ్డవస్త్రాది గృహీత్వా చకమణ్డలుమ్ । ప్రావృతశ్ఛన్నమూర్ధా చ కర్ణస్థోపవీతో వ్రజేత్ ॥ గ్రామాద్బహిర్వినిర్గత్య విసృజేత్సహచారిణః ॥ * ॥ సహచారిణః - మూత్రపురీషాణి , బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ ఫాలకృష్టే జలే చిత్యాం వల్మీకే గిరిమస్తకే । దేవాలయే నదీతీరే దర్భపృష్ఠేతు శాద్వలే ॥ ఛాయాయాం వృక్షమూలేవాపి విణ్మూత్రే నత్యజేద్బుధః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ నతు మేహేన్నదీచ్ఛాయావర్త్మగోష్ఠామ్బుభస్మసు । నప్రత్యగ్న్యర్కగోసోమసన్ధ్యామ్బుస్త్రీద్విజన్మనామ్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ దేవాలయే సుఖ

స్థానే శ్మశానాచలవారిషు । తటాకాబ్ధినదీతీర వృక్షచ్ఛాయాసుభస్మసు॥ గోష్ఠే సస్యచయేశ్వభ్రే సురాశుచ్యూషరేషుచ । నత్యజేన్మలమూత్రే తు స్థానేష్వేతేషు బుద్ధిమాన్ ॥ * ॥ వృక్షగ్రహాణాంచ ఛత్రాదిచ్ఛాయాసునదోషః ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యగ్ని ప్రతిసూర్యంచ ప్రతిసోమోదకద్విజాన్ । ప్రతిగాం ప్రతిసంధ్యాంచ ప్రజ్ఞానశ్యతి మేహతః ॥ * ॥ గౌతమః — ॥ వా ॥ నవాయ్వగ్నివిప్రాదిత్యాపోదేవతాగాశ్చప్రతిపశ్యన్వామూత్రపురీషామేధ్యాన్యుదస్యేత్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యాదిత్యంనమేహేతనపశ్యేదాత్మనశ్శకృత్ । దృష్ట్వాఽఽదిత్యంనిరీక్షేతగామగ్నిం బ్రాహ్మణంతువా ॥ గృహీతోదకపాత్రశ్చేత్కుర్యాన్మూత్రపురీషకే । తత్తోయం మూత్రతుల్యంస్యాత్పీత్వాచాన్ద్రాయణంచరేత్ ॥ తుషాఙ్గారకపాలాని దేవతాయతనానిచ । రాజమార్గశ్మశానాది క్షేత్రాణిచ జలానిచ ॥ నోపరుద్ధోపి సేవేత ఛాయాందృశ్యం చతుష్పథమ్ ॥ ఉదకంచోదకాన్తంచ పన్థానంచ వివర్జయేత్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నసోపానన్మూత్రపురీషే కుర్యాత్ ॥ * ॥ హారీతః — ॥ వా ॥ నచత్వరోపద్వారయోర్గృహే మూత్రపురీషే కుర్యాత్, నగోమయే, నగోష్ఠే, నసస్యపూర్ణే, నయజ్ఞభూమిషు, నయాజ్ఞీయానాం వృక్షాణామధస్తాత్, నాకాశే, ఇతి ॥ * ॥ యత్తు దేవలోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ సదైవోదఙ్ముఖః ప్రాతస్సాయాహ్నే దక్షిణాముఖః । విణ్మూత్రా వాచరేన్నిత్యం సన్ధ్యాసు పరివర్జయేత్ ॥ ఇతి, తన్నిరుద్ధేతరవిషయమ్ । నవేగంధారయేన్నోపరుద్ధః క్రియాంకుర్యాద్యావద్వేగంధారయతి తావదప్రయతః స్యాత్, ఇతిచరకస్మరణాత్ । యచ్చ మనూక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ ఛాయాయామన్ధకారే వారాత్రావహనివాద్విజః । యథాసుఖముఖః కుర్యాత్ప్రాణబాధాభయేషుచ ॥ * ॥ ఇతి, తన్నీహారాద్యన్ధకారజనితదిఙ్మోహనవిషయమ్ । యదపియమోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యఙ్ముఖస్తు పూర్వాహ్ణేఽపరాహ్ణే ప్రాఙ్ముఖస్తథా । ఉదఙ్ముఖస్తు మధ్యాహ్నే నిశాయాం దక్షిణాముఖః ॥ ఇతి, తజ్జలాద్యభిముఖ్యవిషయమ్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః ।

॥ శ్లో ॥ నసత్త్వేషువగర్తేషు నగచ్ఛన్నాపిచస్థితః । నోషరే నచసస్యేషు నకు
ష్ఠేషు మలంత్యజేత్ ॥ * ॥ విష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ విష్ణ్వాలయేషు ప
రిత శ్మశదణ్డాద్బహిర్ధ్మనే । విణ్మూత్రకరణంకుర్యాత్క్రోశాద్బహిరథా
పివా ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ వ్యాయామోద్వర్తనం నిద్రాంస్నా
నపానాని భోజనమ్ । క్రీడార్థం మైథునం ద్యూతం యః కుర్యాత్తు సురాల
యే ॥ నరకాన్ననివర్తేత యావచ్చన్ద్రదివాకరౌ । విధిస్థానేషు సర్వేషు
విణ్మూత్రాణి నకారయేత్ ॥ దశవర్షాదతిక్రాన్తో యథాకామంచరేద్య
ది । విణ్మూత్రకరణే బ్రహ్మా పతితో నాత్ర సంశయః ॥ అజ్ఞానేనతువిప్రే
ణ విణ్మూత్రకరణం యది । సవినాశంవ్రజేత్సద్యః కుప్యతే భగవాన్హరిః ॥
సమీపే మన్దిరస్యాపి శకృన్మూత్రం కరోతియః । సమూత్రగర్తే నిపతేద్యా
వదాభూతసంప్లవమ్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ మలమూత్రం త్య
జేద్యస్తు విస్మృత్యైవోపవీతధృక్ । తత్సూత్రంతు పరిత్యజ్య దద్యాదన్య
న్నవం పునః ॥ * ॥ అఙ్గిరాః — ॥ శ్లో ॥ కృత్వామూత్రంపురీషంవాయ
ద్యానైవోదకం భవేత్ । స్నాత్వా శుద్ధోదకః పశ్చాత్సచేలంతు విశుధ్య
తి ॥ * ॥ పైఠీనసిః — ॥ వా ॥ అనుదక మూత్రపురీషకరణే సచేలస్నా
నం, మహావ్యాహృతిభిర్హోమః ॥ * ॥ జాబాలిః — ॥ శ్లో ॥ స్నానం కృ
త్వార్ద్రవస్త్రస్తు విణ్మూత్రంకురుతే యది । ప్రాణాయామత్రయంకృ
త్వా పునస్స్నానేన శుధ్యతి ॥ * ॥ గౌతమః — ॥ వా ॥ నపర్ణలోష్టా
దిభిర్మూత్రపురీషాపకర్షణం కుర్యాత్ ॥ దేవలః ॥ — ॥ శ్లో ॥ ధృతో
ర్ధ్వమేహనోవస్త్రముత్క్షిప్యవ్రతముత్థితః । ఆశౌచాన్నోత్సృజేచ్ఛి
శ్నం ప్రస్రావోచ్చారయోరపి ॥ * ॥ యతిధర్మసముచ్చయే — ॥ శ్లో ॥
స్నానేచావశ్యకే చైవ భోజనే జపకర్మణి । స్వాధ్యాయే చైవ నిద్రాయా
ముపదణ్డేనబన్ధయేత్ ॥ వా ॥ ఉపదణ్డాభావే నిధానస్థలే చాశుద్ధి విశేషస్త
త్రైవోక్తః ॥ శ్లో ॥ త్రిదణ్డముపవీతంచ శిఖావద్బిభృయాద్యతిః । కుర్యా
న్మూత్రపురీషేతు త్రిదణ్డరహితో యతిః ॥ ఇతి .

అథ శౌచవిధిః

భరద్వాజః --- ॥ శ్లో ॥ ఉత్థాయ వామహస్తేన గృహీత్వోర్ధ్వస్య మేహనమ్ । శౌచదేశమథాభ్యేత్య కుర్యాచ్ఛౌచం మృదాఽమ్బుభిః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ తీర్థే శౌచం న కుర్వీత కుర్వీతోద్ధృత్య వారిణా । మృత్తికావారిశౌచాన్యే విజ్ఞేయాపరిచారకా ॥ * ॥ స్మృతిచన్ద్రికాయామ్ — యదా కథంచిదప్యుద్ధరణం న సమ్భవతి, తదా విశేషమాహవ్యాసః ॥ శ్లో ॥ అరత్నిమాత్రం జలం త్యక్త్వా కుర్యాచ్ఛౌచమనుద్ధృతే । పశ్చాత్తచ్ఛోధయేత్తీర్థమన్యథా న శుచిర్భవేత్ ॥ * ॥ తీర్థమ్ - శౌచస్థలమ్, యదాహర్ష్యశృఙ్గః — ॥ శ్లో ॥ యస్మిన్దేశే కృతం శౌచం వారిణా తం తు శోధయేత్ । అశుద్ధిస్తు భవేత్తావన్మృత్తికాం యో న శోధయేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ నదీనదతటాకేషు వాపీకుణ్డప్రదేశేషు చ । నిర్ఝరే దేవఖాతేషు ద్విజశ్శౌచం న కారయేత్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ ఆహరేన్మృత్తికాం విప్రః కూలాత్ససికతాం తు వా । నాఖుకృష్టాన్న వల్మీకాత్పాంసులాన్న చ కర్దమాత్ ॥ న మార్గాన్నోషరాన్నైవ శౌచశిష్టాత్పరస్య చ । ఏతాస్తు వర్జయేన్నిత్యం వృథా శౌచం హి తత్స్మృతమ్ ॥ వాపీకూపతటాకేషు నాహరేద్బాహ్యమృత్తికామ్ । అన్తర్జలగతాం గ్రాహ్యా పరతో మణిబన్ధనాత్ ॥ * ॥ చతుర్వింశతిమతే --- ॥ శ్లో ॥ వాపీకూపతటాకేషు నాన్యతో మృదమాహరేత్ । అరత్నిమాత్రాద్గృహ్ణీయాజ్జలే వా మణిబన్ధతః ॥ పూర్వం జలేన ప్రక్షాళ్య మృదా పశ్చాత్తతోఽమ్బుభిః । ఏవం ద్వాదశకృత్వస్తు గుదశౌచం సమాచరేత్ ॥ ప్రథమా ప్రసృతిర్జ్ఞేయా ద్వితీయా చ తదర్ధికా । ఉత్తరోత్తరతస్సర్వా ద్వితీయేవ తథా బుధైః ॥ దశకృత్వో వామహస్తం సప్తకృత్వః కరావుభౌ । సంయోజ్య చైవం ప్రక్షాళ్య సకృచ్ఛౌచం సమాచరేత్ ॥ పఞ్చకృత్వః కరౌ క్షాళ్య మృదాఽఽమలకమాత్రయా । త్రిఃకృత్వో లిఙ్గశౌచం చ హస్తౌ క్షాళ్య పదద్వయమ్ ॥ సంయోజ్య త్రిర్మృదా క్షాళ్య క్షాళయేచ్చ భూతలమ్ ॥ * ॥ యమః -

॥ శ్లో ॥ ఆపన్నతోవినాతోయం శారీరంయోనిషేవతే । ఏకాహంక్షపణం కృత్వా సచేలం స్నానమాచరేత్ ॥ * ॥ అనేనైవాభిప్రాయేణ స్మృత్యన్తరేచ — ॥ శ్లో ॥ రేతోమూత్రపురీషేషు ఉత్సర్గవదుపస్థితే । అకృతాచమనోవిప్రస్తిష్ఠేదాసూర్యదర్శనాత్ ॥ * ॥ రేతోమూత్రపురీషేషు, కస్యచిదుత్సర్జనే జలాభావే, అకృతాచమనశ్చేత్ - అకృతశౌచశ్చేత్, ఆసూర్యదర్శనాత్తిష్ఠేదిత్యర్థః । భగవచ్ఛాస్త్రేఽపి — ॥ శ్లో ॥ ఊరుద్వయాన్తరస్థేన సవ్యేనఘ్రాణయోన్యుపదమ్ । బహిర్జానుస్థితేనామ్భో దేయం దక్షిణపాణినా ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ ఆశౌచాన్నోత్సృజేచ్ఛిశ్నం ప్రస్రావోచ్చారయోరపి ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ విరంస్తోపవిశేన్నాతిపీడయేన్నాగ్రవైశసమ్ । గృహీతశిశ్నశ్చోత్థాయసంలిప్త్వాగ్ర్యాక్షనాసధి ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మచారీయతిశ్చైవనాన్తర్లిఙ్గం విశోధయేత్ । అన్తర్లిఙ్గస్యశౌచేన తయోశ్చాన్ద్రాయణంస్మృతమ్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఉత్థాయ సవ్యహస్తేన గృహీత్వాచోర్ధ్వమేహనమ్ । శౌచదేశముపాగత్య శౌచం కుర్యాన్మృదాఽమ్బుభిః ॥ కుర్వీతైవం దివాశౌచం రాత్రౌ తస్యార్ధముచ్యతే । అశక్తస్యయథాశక్తి శౌచముక్తంతథాఽధ్వని ॥ యోషితాముక్తశౌచార్ధంశూద్రాణామప్యుదీరితమ్ । ఏవంశౌచవిధిః ప్రోక్తో ద్విజానాంశుద్ధిహేతవే ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఏతచ్ఛౌచం గృహస్థానాం ద్విగుణంబ్రహ్మచారిణామ్ । త్రిగుణంతువనస్థానాం యతీనాం తుచతుర్గుణమ్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ పిట్యాచం ప్రథమంకుర్యాన్మూత్రశౌచమతః పరమ్ । పాదశౌచంతతః కుర్యాత్కరశౌచమతః పరమ్ ॥ ఏవంశౌచంపురాకృత్వా సకృచ్ఛౌచం పునశ్చరేత్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ ద్వేలిఙ్గేమృత్తికేదేయే పఞ్చాపానే కరేదశ । ఉభయోస్సప్తదాతవ్యామృదశ్శుద్ధిమభీప్సతా ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ ఏకాంలిఙ్గేమృదందద్యాద్వామహస్తేతుమృత్త్రయమ్ । ఉభయోర్హస్తయోర్ద్వేతు మూత్రశౌచేప్రచక్షతే ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ ఏకాలిఙ్గేకరేతిస్రస్సవ్యే

ద్వేహస్తయోర్ద్వయోః । మూత్రశౌచం సమాఖ్యాతం శుక్లేతు ద్విగుణంభవేత్ ॥ * ॥ వివస్వాన్ — ॥ శ్లో ॥ పర్వమాత్రప్రమాణాస్తు లిఙ్గశౌచేమృదః స్మృతాః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ లిఙ్గేతు మృత్సమాఖ్యాతా త్రిపర్వం పూర్యతేయథా ॥ * ॥ మరీచిః — ॥ వా ॥ హస్తాదిష్వవదాన సమాన్మృత్స్యేతి । యదా వాలుకాభిశ్శౌచం కుర్యాత్తదా ద్విగుణం కుర్యాదితిభార్గవః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ అర్ధప్రసృతిమాత్రాతు ప్రథమామృత్తికాస్మృతా । ద్వితీయాచ తృతీయాచ తదర్ధేనప్రకీర్తితా ॥ అఙ్గిరాః --- ॥ శ్లో ॥ ప్రథమాప్రసృతిర్జ్ఞేయా ద్వితీయాచతదర్ధికా । ఉత్తరోత్తరతస్సర్వా ద్వితీయైవ ధృతా బుధైః ॥ .

అథ శౌచే దిఙ్నియమః

బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ ఉద్ధృతోదకమాదాయ మృత్తికాం చైవ వాగ్యతః । ఉదఙ్ముఖో దివాశౌచం రాత్రౌ చేద్దక్షిణాముఖః ॥ కుర్యాదితి శేషః । అనయోస్తు శౌచానామద్భిః ప్రక్షాళనంస్మృతమ్ । సునిర్ణిక్తే జలం దద్యాన్మృదన్తే జలమేవచ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ యావన్నాపైత్యమేధ్యాక్తాద్గన్ధో లేపశ్చ తత్కృతే । తావన్మృద్వారిదేయంస్యాత్సర్వాసుద్రవ్యశుద్ధిషు ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ ప్రదేయా వామహస్తస్య పశ్చాద్భాగేషుషణ్మృదః । తిస్రస్తుమృత్తికాదేయాః కృత్వాతు నఖశోధనమ్ ॥ * ॥ మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ తిసృభిశ్చ తథాపాదా వఙ్గుల్యాఘ్నన్తం తథైవచ । హస్తావా మణిబన్ధాత్తు గన్ధలేపాపకర్షణమ్ ॥ * ॥ సామ్బపురాణే — ॥ శ్లో ॥ మృత్తికాభిర్ద్వాదశభిస్తుదం షడ్భిశ్చ మేహనమ్ । అన్తరాచాన్తరా వామం హస్తంప్రక్షాళ్య మృజ్జలైః ॥ మృన్మాత్రాభిస్తదన్తేవా కరౌద్వాదశసఙ్ఖ్యయా । విశోధ్య మృజ్జలైర్జఙ్ఘే కటిమూరూచవారిభిః । ప్రత్యేకం మృత్తికామాత్రా చతుష్కేణాభిశోధయేత్ ॥ * ॥ పతచ్చ తత్సర్గకాలే మలస్పర్శే, అన్యథా కటూర్వోరు శోధనం నాస్త్యేవ । తథా పారమేశ్వరే —॥ శ్లో ॥ తిస్రో లిఙ్గే మృదో దేయా ప్యేకైకాఽన్తర

మృత్తికా । పఞ్చ వామకరే దేయాస్తిస్రః పాణ్యోర్విశుద్ధయే ॥ మూత్రోత్సర్గే శుద్ధిరేషా పురీషస్యాప్యనన్తరమ్ । దశ వామకరే దేయాస్సప్త తూభయహస్తయోః ॥ పాదయోస్తిసృభిశ్శుద్ధిర్జఙ్ఘాశుద్ధిస్తుపఞ్చభిః । నియోజయేత్తథావిప్రః కట్యాంవైసప్తమృత్తికాః ॥ స్వదేహస్వేదదోషఘ్నా బాహ్యకర్దమశాన్తయే । భక్తానాంశ్రోత్రియాణాంచ వషాణ్స్వేవం ప్రకీర్తితమ్ ॥ * ॥ ద్వాదశమలోపహతస్య శుద్ధిమాహ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ ఆదదీత మృదః పఞ్చ షట్సుపూర్వేషు శుద్ధయే । ఉత్తరేషుచషట్స్వద్భిః కేవలాభిర్విశుధ్యతి ॥ * ॥ మనుస్తు, ఉత్తరేష్వపి కర్ణవిణ్మూత్రాదిషు మృజ్జలాభ్యాం శుద్ధిమాహ — ॥ శ్లో ॥ విణ్మూత్రోత్సర్గశుద్ధ్యర్థం మృద్వార్యాదేయమర్థవత్ । దైహికానాం మలానాంచ విశుద్ధ్యై ద్వాదశస్వపి ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ మూత్రే తిస్రః పాదయోస్తు హస్తయోస్తిస్ర ఏవచ । మృదః పఞ్చదశ స్వేతుహస్తాదీనాం విశేషతః ॥ ఏతదాత్మీయమూత్రాదిస్పర్శే శౌచముదాహృతమ్ । ఉత్సర్గకాలాదన్యత్రపరకీయేషుపఠ్యతే ॥ * ॥ దేవలః — మనుష్యాస్థివసాం విష్ఠామార్తవం మూత్రరేతసీ । మజ్జానంశోణితంస్పృష్ట్వాపరస్యస్నానమాచరేత్ ॥ తాన్యేవస్వానిసంస్పృశ్య ప్రక్షాళ్యాచమ్య శుధ్యతి ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ పరస్యశోణితస్పర్శే రేతోవిణ్మూత్రజేతథా । చతుర్ణామపి వర్ణానాంద్వాత్రింశన్మృత్తికాస్స్మృతాః ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ వా ॥ నాభేరధస్తాద్బాహుషుచ కాయికైర్మలైస్సురాభిర్మద్యైర్వోపహతో మృత్తోయైస్తదఙ్గంప్రక్షాళ్యాచాన్తః శుధ్యేత్ । అన్యత్రోపహతో మృత్తోయైస్తదఙ్గం ప్రక్షాళ్యస్నానేన, ఇన్ద్రియేషూపహత ఉపోష్యస్నాత్వా పఞ్చగవ్యేన, దశనచ్ఛదోపహతశ్చేతి ॥ * ॥ మృత్తోయైః - పఞ్చభిరిత్యర్థః । శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ మేహనే మృత్తికాస్సప్త లిఙ్గేద్వే పరికీర్తితే । ఏకస్మిన్వింశతిర్హస్తే ద్వయోర్దేయాశ్చతుర్దశ ॥ తిస్రస్తుమృత్తికాదేయాః కృత్వాతు నఖశోధనమ్ । తిస్రస్తుపాదయోర్దేయాశ్శౌచకామస్య నిత్యశః ॥ ఏతచ్ఛౌ

చంగృహస్థానాం తథాగురునివాసినాం । ద్విగుణంస్యాద్వనస్థానాం య
తీనాం త్రిగుణంభవేత్ ॥ * ॥ మహానసప్రాయః । విష్ణుస్సద్దిరె —
॥ శ్లో ॥ సప్తభిర్గుహ్యదేశేచ శిశ్నం తిసృభిరాచరేత్ । అన్తరాన్తరయోగేన
హస్తప్రక్షాళనంచరేత్ ॥ * ॥ పరాం కాష్ఠామాహ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥
పఞ్చధాలిఙ్గశౌచంస్యాద్గుదశౌచం త్రివేష్టనమ్ ॥ పాదయోర్లిఙ్గవచ్ఛౌ
చం హస్తయోస్తు చతుర్గుణమ్ ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ ఆర్ద్రా
మలకమాత్రాస్తు గ్రాసా ఇన్దుప్రతేస్మృతాః । తద్ధైవాహుతయస్సర్వా
శ్శౌచార్థే యాశ్చ మృత్తికాః ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ ప్రమాణంశౌచ
సఙ్ఖ్యాయా నశిష్టైరుపదిశ్యతే । యావత్తు శుద్ధింమన్యేత తావచ్ఛౌచం స
మాచరేత్ ॥ * ॥ విహితసఙ్ఖ్యాసు యావద్గన్ధలేపాపకర్షణం మన్యేతేత్య
ర్థః । యత్తు దక్షేణోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ న్యూనాధికం నకర్తవ్యం శౌచంశు
ద్ధిమభీప్సతా । ప్రాయశ్చిత్తేన యుజ్యేత విహితాతిక్రమేకృతే ॥ * ॥
ఇతి తత్సఙ్ఖ్యయా అర్వాక్ఛౌచసమాపనే, గన్ధాద్యనపగమే, వేదితవ్యమ్ ॥
మృత్సఙ్ఖ్యాతాగతమ్యస్మరణగతిమాహ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ దేశం
కాలం తథాత్మానం ద్రవ్యం ద్రవ్యప్రయోజనమ్ । ఉపపత్తిమవస్థాంచ
జ్ఞాత్వాశౌచం సమాచరేత్ ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ ఉపవిష్టస్తు
విణ్మూత్రం కర్తుంయస్తన్నవిన్దతి । తథాపికుర్యాచ్ఛౌచార్థం స్వస్యశౌచ
స్యసర్వదా ॥ భుఞ్జానస్యతువిప్రస్య కదాచిత్ప్రస్రవేద్గుదమ్ । ఉచ్ఛి
ష్టమశుచిత్వంచ తస్యశౌచంకథం భవేత్ ॥ పూర్వంకృత్వాతు శౌచం
హి పశ్చాత్స్నానంసమాచరేత్ । తతః కృతోపవాసంచ పఞ్చగవ్యేన
శుధ్యతి ॥ * ॥ అనుపనీతాదివిషయె పితామహః — ॥ శ్లో ॥ నయావదుప
నీయన్తే ద్విజాశ్శూద్రాస్తథాఽఙ్గనాః । గన్ధలేపక్షయకరంశౌచమేషాంవిధీ
యతె ॥ * ॥ చతుర్వింశతిమతె — ॥ శ్లో ॥ యద్దివావిహితంశౌచం త
దర్ధం నిశికీర్తితమ్. । తదర్ధమాతురేప్రోక్తమాతురస్యార్ధమధ్వని ॥ * ॥ ప
తత్స్వసామర్థ్యయుక్తాతురవిషయమ్ ॥ తథాచాదిపురాణే — ॥ శ్లో ॥ దివా

శౌచస్యనిశ్చ్యర్థం పథిపాదం విధీయతే । ఆర్తఃకుర్యాద్యథాశక్తి స్వస్థఃకు
ర్యాద్యథోదితమ్ ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ గృహీత్వావామహస్తేన
శేఫోగ్రం బాహ్యతశ్చరేత్ । హస్తోద్ధృతైర్జలైశ్శౌచం కుర్యాన్నాన్తర్జ
లేబుధః ॥ * ॥ బాహ్యతః - జలాద్బహిః । వివస్వాన్ — ॥ శ్లో ॥ అన్య
తోఽద్ధృత్యశౌచార్థ్వఽమృద్గ్రాఽహ్యాతదసమ్భవే । అరత్నిమాత్రం
జలంత్యక్త్వాకుర్యాచ్ఛౌచమనుద్ధృతే ॥ * ॥ తదసమ్భవే కథంచిదుద్ధరణా
యోగే భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ధర్మవిద్దక్షిణం హస్తం నాధశ్శౌచే ని
యోజయేత్ । తత్రైవవామహస్తేన నాభేరూర్ధ్వం నశోధయేత్ ॥ * ॥ ద
క్షః — ॥ శ్లో ॥ నాభేరధస్తాత్సకలం క్షాళయేత్సవ్యపాణినా । కుర్యా
ద్దాచమనాదీని సర్వాణీతరపాణినా ॥ * ॥ వైయాఘ్రపాదః — ॥ శ్లో ॥
శౌచంతుద్వివిధంప్రోక్తం బాహ్యమాభ్యన్తరం తథా । మృజ్జలాభ్యాం
స్మృతంబాహ్యం భావశుద్ధిస్తథాన్తరమ్ ॥ గఙ్గాతోయేనకృత్స్నేనమృద్భా
రైశ్చసగోమయైః । ఆమృత్యోరాచరంశ్శౌచం భావదుష్టోనశుధ్యతి ॥ * ॥
వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ ఆపద్గతోవినాతోయం శారీరంసన్నిషేవ్యతు । స
చేలోజలమాప్లుత్యగామాలభ్యవిశుధ్యతి ॥ * ॥ శారీరమ్ - విణ్మూత్రాది ॥ స్మృ
త్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ కృతేమూత్రేపురీషేవాభుక్త్వోచ్ఛిష్టే తథైవచ । శ్వా
దిస్పృష్టోజపేన్మన్త్రం సహస్రం స్నానపూర్వకమ్ ॥ పలాణ్డులశునస్ప
ర్శే కృతేస్నానంసమాచరేత్ । కృత్వోచ్చారస్త్వహోరాత్రముచ్ఛి
ష్టేద్వ్యహమేవచ ॥ * ॥ అఙ్గిరాః — ॥ శ్లో ॥ కృత్వామూత్రంపురీషం
వాయదానైవోదకంలభేత్ । స్నాత్వాలబ్ధోదకఃపశ్చాత్సచేలంతువిశుధ్యతి ॥
విప్రకృష్టేజలే పైఠీనసినోక్తోవిశేషః ॥ శ్లో ॥ మూత్రయిత్వావ్రజన్మార్గే
సవాసాజలమావిశేత్ । మహావ్యాహృతిభిర్హోమం కుర్యాదేవం మ
లోజ్ఝితః ॥ * ॥ అత్రపాద్మే విశేషః — ॥ శ్లో ॥ దక్షిణేతరహస్తేన గృ
హీత్వామేహనంద్విజః । దక్షిణేమృత్తికాంహస్తే సముద్ధాయ జలాశయ
మ్ ॥ ప్రాగుదీచ్యాముదీచ్యాంవా గత్వా శౌచం సమాచరేత్ ॥ * ॥

ఇదం ప్రాగ్గృహీతమృత్తికవిషయమ్, ఉత్సర్గాదూర్ధ్వం తద్గ్రహణేస్నానస్మరణాత్ ॥ తథా దేవలః — ॥ శ్లో ॥ విణ్మూత్రకరణాత్పూర్వమాదద్యాన్మృత్తికాం సదా । ఆదదానస్తు తాం పశ్చాత్సవాసా జలమావిశేత్ ॥ సజలం భాజనంస్థాప్య మృత్తికాం చేతి వ్యాసః ॥ * ॥ అతః పూర్వగృహీతనిక్షిప్తమృద్గ్రహణపరమేతత్ । జలాశయం గత్వేతి పునర్జలగ్రహణార్థం నతు శౌచార్థమ్ ; తత్ర ప్రాఙ్మృత్తికాగ్రహణనియమాభావాత్, నాహరేద్బాహ్యమృత్తికామితి నిషేధాచ్చ ॥ శఙ్ఖః — ॥ వా ॥ ఆత్మమూత్రస్పర్శే తిస్రో మృదః పాదహస్తాదిషు, స్వామేధ్యస్పర్శే మృదః పఞ్చదశ ; ఏవం పరస్య శోణిత రేతో విణ్మూత్రస్పర్శే చేతి ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ శౌచేయత్నస్సదా కార్యస్తన్మూలో హి ద్విజః స్మృతః । శౌచాచారవిహీనస్య సమస్తా నిష్ఫలాః క్రియాః ॥ యస్య శౌచేపి శైథిల్యం వృత్తం తస్య పరిక్షతమ్ । తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన ద్విజశ్శౌచం సమాచరేత్ ॥

అథాచమనవిధిః

యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అన్తర్జాను శుచౌదేశ ఉపవిష్ట ఉదఙ్ముఖః । ప్రాగ్వా బ్రాహ్మేణ తీర్థేన ద్విజో నిత్యముపస్పృశేత్ ॥ * ॥ అన్తర్జాను - జాన్వోరన్తరా అరత్నిం కృత్వేత్యర్థః । దేశగ్రహణాత్పీఠాదేర్నిషేధః । ఉపవిష్ట ఇతి - స్థితప్రహ్వయోః, ఉదక్ప్రాగితి - పశ్చిమదక్షిణయోః, బ్రాహ్మేణేతి - కరాగ్రస్య చ, నిషేధః । నిత్యగ్రహణాదాశ్రమాన్తరేపి । మనుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మేణ తీర్థేన ద్విజస్సర్వకాలముపస్పృశేదితి ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ జఙ్ఘాన్తం జానుపర్యన్తమపి వా చరణద్వయమ్ । కూర్పరాన్తం కరౌ సమ్యక్ క్షాళయేత్ప్రథమం బుధః ॥ ఉపవిశ్య శుచౌదేశే ప్రాఙ్ముఖో బ్రహ్మసూత్రధృత్ । బద్ధచూడః కుశకరో ద్విజశ్శుచిరుపస్పృశేత్ ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ సపవిత్రేణ హస్తేన కుర్యాదాచమనక్రియామ్ । నోచ్ఛిష్టం తత్పవిత్రంతు భుక్త్వోచ్ఛిష్టంతు వర్జయేత్ ॥ * ॥ ఏతద్గ్రన్థివిహీనపవిత్రాభిప్రాయమ్ । త

దాహ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ కుశహస్తః పిబేత్తోయం కుశహస్తస్సదాచమేత్ । సగ్రన్థికుశహస్తస్తు నకదాచిదుపస్పృశేత్ ॥ * ॥ ఏతత్కర్మాఙ్గవ్యతిరిక్తాచమన విషయమ్ ॥ శ్లో ॥ సపవిత్రస్సదర్భోవా కర్మాఙ్గాచమనంచరేత్ । నోచ్ఛిష్టంతత్సదర్భశ్చ భుక్తోచ్ఛిష్టంతు వర్జయేత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ నబ్రహ్మగ్రన్థినాచామేన్నదూర్వాభిఃకదాచన । నకాశైర్న చఘాన్యైశ్చ కుశపాణిరుపస్పృశేత్ ॥ సకృత్ప్రదక్షిణీకృతం పవిత్రం నిష్టకర్ణం - బ్రహ్మగ్రన్థిః । గ్రన్థియుక్తపవిత్రేణకుర్యాదాచమనంయది । తత్పవిత్రం పరిత్యజ్యపునరాచమ్యశుధ్యతి ॥ * ॥ ఇతి వచనం కేవలాచమనవిషయమ్ । కర్మాఙ్గాచమనే నదోషః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మేణ విప్రస్తీర్థేన సర్వకాలముపస్పృశేత్ । కాయత్రైదశికాభ్యాంవా నపిత్ర్యేణ కదాచన ॥ * ॥ కాయమ్ - ప్రాజాపత్యమ్, త్రైదశికమ్ - దేవతీర్థమ్, తాభ్యాం ప్రాశనమాపద్విషయమ్, ఆచారాభావాత్ ॥ శ్లో ॥ తోయం పాణినఖస్పృష్టం బ్రాహ్మణోనపిబేత్క్వచిత్ । సురాపానేన తత్తుల్యమిత్యేవం మనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ ఇత్యత్రిస్మరణాత్ । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ కనిష్ఠాదేశిన్యఙ్గుష్ఠమూలాన్యగ్రంకరస్యతు । ప్రజాపతిపితృబ్రహ్మదేవతీర్థాన్యనుక్రమాత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ అఙ్గుష్ఠస్య కనిష్ఠాయాస్తర్జన్యామూలమగ్రకమ్ । కరస్య మధ్యమంచాహుః పఞ్చతీర్థానిసాధవః ॥ తర్పణం దేవతాదిభ్యస్స్వస్వతీర్థేన తర్పయేత్ । పిబేదాచమనేవారి వీక్షితం బ్రహ్మతీర్థతః ॥ రాత్రావవీక్షితేనైవ శుద్ధిరుక్తామనీషిభిః ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ తావన్నోపస్పృశేద్విద్వాన్యావద్వామేన నస్పృశేత్ । వామేహిద్వాదశాదిత్యా వరుణశ్చజలేశ్వరః ॥ * ॥ వైయాఘ్రపాదః — ॥ శ్లో ॥ గాత్రస్థానాని సర్వాణి స్పృష్ట్వాస్పృష్ట్వాజలం స్పృశేత్ । ఆచామన్బ్రాహ్మణోనిత్యమిత్యాహభగవాన్భృగుః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ గోకర్ణాకృతిహస్తేన త్రిః పిబేద్బ్రహ్మతీర్థతః । పరిమృజ్యద్విరాస్యంతు ద్వాదశాఙ్గా

నిచాలభేత్ ॥ ప్రత్యఙ్గముదకస్పర్శనం కుర్యాదాచమనే బుధః ॥ * ॥ సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ దక్షిణస్యతుహస్తస్య తలం గోకర్ణతుల్యకమ్ । విన్యస్యబ్రహ్మతీర్థేన త్వశబ్దం తోయమాపిబేత్ ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ అప్సు ప్రాప్తాసు హృదయం బ్రాహ్మణశ్శుద్ధిమాప్నుయాత్ । రాజన్యః కణ్ఠతాలూచ వైశ్యశ్శూద్రస్తథాస్త్రియః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ హృత్కణ్ఠతాలుగాద్భిస్తు యథాసఙ్ఖ్యం ద్విజాతయః । శుధ్యేరన్ స్త్రీ చ శూద్రశ్చ సకృత్స్పృష్టాభిరన్తతః ॥ * ॥ అన్తత స్తాలునా సకృత్స్పృష్టాభి రద్భిః స్త్రియశ్శూద్రాశ్చ శుధ్యన్తీత్యర్థః । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ గోకర్ణాకృతిహస్తేన మాషమగ్నం జలం పిబేత్ । తన్న్యూనమధికంపీత్వా సురాపానసమంభవేత్ ॥ * ॥ తత్ప్రమాణోపాయమాహసఏవ ॥ శ్లో ॥ సంహతాఙ్గుళినాతోయంగృహీత్వాపాణినా ద్విజః । ముక్త్వాఙ్గుష్ఠకనిష్ఠేతుశిష్టస్యాచమనం భవేత్ ॥ (శేషేణాచమనం చరేదితిపాఠాన్తరమ్) సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ శిరః ప్రావృత్యకణ్ఠంవా తిష్ఠన్ముక్తశిఖోపివా । అకృత్వాపాదయోశ్శౌచమాచాన్తోప్యశుచిర్భవేత్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ జాన్వోరధస్తాత్సలిల ఉపవిష్ట ఉపస్పృశేత్ । జలాశయాదేష్వాచామేదూర్ధ్వాన్మ్భస్యూర్ధ్వన్ సంస్థితః ॥ * ॥ ఏతత్ ఆర్ద్రవస్త్రవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ ఆర్ద్రవాసా జలేకుర్యాత్తర్పణాచమనేజపమ్ । శుష్కవాసాఃస్థలేకుర్యాత్తర్పణాచమనేజపమ్॥ ఇతి హారీతస్మరణాత్ । సఏవాహ ॥ శ్లో ॥ జాన్వోరూర్ధ్వమథాచామేజ్జలే తిష్ఠంశ్శుచిర్భవేత్ । అధస్తాచ్ఛతకృత్వోపి సమాచాన్తో నశుధ్యతి ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఉదకేతూదకస్థస్తు స్థలస్థ స్థలకేశుచిః । పాదౌకృత్వోభయత్రాపి హ్యాచమ్యోభయతశ్శుచిః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ జానుమాత్రే జలేతిష్ఠన్నాసీనః ప్రాఙ్ముఖఃస్థలె । సర్వతశ్శుచిరాచాన్త స్తయోస్తు యుగపత్స్థితః ॥ * ॥ తయోః స్థలజలయోర్యుగపత్స్థితిప్రకారమాహ పైఠీనసిః — ॥ వా ॥ అన్తరుదకమాచాన్తోహ్యన్తరేవశుధ్యతి ।

బహిరుదకమాచాన్తో బహిరేవ శుధ్యతి । తస్మాదన్తరేకం బహిరేకంచ పాదం కృత్వా ఆచామేత్సర్వత్ర శుద్ధో భవతి ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ స్నాత్వాఽఽచామేద్యదా విప్రః పాదౌ కృత్వా జలేస్థలే । ఉభయోరప్యసౌ శుద్ధస్తతః కర్మక్షమో భవేత్ ॥ * ॥ పైఠీనసిః — ॥ వా ॥ శుచౌదేశ ఆసీనో దక్షిణం బాహుం జాన్వన్తరా కృత్వా యజ్ఞోపవీతీ ప్రాఙ్ముఖ ఉదఙ్ముఖో వా వాగ్యతః ప్రక్షాళ్య పాదౌ పాణీచాఽఽమణిబన్ధనాద్దక్షిణహస్తతలం గోకర్ణాకారం విన్యస్య, బ్రాహ్మణతీర్థేన, అశబ్దం మాషనిమజ్జనమాత్రా హృదయఙ్గమా స్త్రిరపః, ఋగ్యజుస్సామవేదాన్ ధ్యాయన్ పీత్వా, అథర్వణవేదేతిహాసపురాణాన్ ధ్యాయన్ బ్రాహ్మణ తీర్థేనోష్ఠౌ సంమృజ్య, మధ్యమాభిస్త్రిభిరఙ్గుళీభిస్సకృదోష్ఠావుపస్పృశ్య ముఖం పరిమృజేదగ్నిం ధ్యాయన్ । తతో దక్షిణేన పాణినా సవ్యం పాణిం ప్రోక్ష్య, పాదౌ విష్ణుం ధ్యాయన్ ప్రోక్షేత్ । తతశ్శిరశ్చ ప్రోక్ష్య, అఙ్గుష్ఠాపకనిష్ఠాభ్యాం నయనే చన్ద్రాదిత్యౌ ధ్యాయన్నుపస్పృశేత్ । తతోఽప ఉపస్పృశ్య తర్జన్యఙ్గుష్ఠాభ్యాం నాసికే ప్రాణాన్ ధ్యాత్వా, తతోఽప ఉపస్పృశ్య కర్ణౌ దిశో ధ్యాత్వా కనిష్ఠాఙ్గుష్ఠాభ్యామ్, తతోఽప ఉపస్పృశ్య బాహూ చతసృభిరఙ్గుళీభిరిన్ద్రం ధ్యాత్వా, తతోఽప ఉపస్పృశ్య అఙ్గుష్ఠేన కేవలేన నాభిం పృథివీం ధ్యాత్వా, తతోఽప ఉపస్పృశ్య తలేన హృదయం పరమాత్మానం ధ్యాత్వా, తతోఽప ఉపస్పృశ్య సర్వాఙ్గుళీభిః శ్రియం ధ్యాయన్ మూర్ధ్ని ప్రక్షిపేత్ । తతస్సవ్యే పాణౌ శేషా అపో నినయేత్, ఇతి ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ ఆర్ద్రవాసాః స్థలస్థస్తు యదాచామేన్నరాధమః । వస్త్రనిశ్చ్యోతనం ప్రేతా అపవార్య పిబన్తి తే ॥ * ॥ అపవార్య - తద్భాగినం పితృగణం వారయిత్వేత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ శుష్కేణాన్తర్జలే చైవ బహిరప్యార్ద్రవాససా । స్నానం దానం జపో హోమస్సర్వం భవతి నిష్ఫలమ్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ తిష్ఠన్నాచామేత ప్రహ్వో వా ఆసీనస్త్రిరాచామేత్ । ఇతి ॥ * ॥ తిష్ఠన్నితి స్థలవిషయమ్ । అత ఏవ జానుదఘ్నముదకం ప్రవిశ్యశిష్టా ఆచామన్తి ॥ * ॥ స్మృతిచన్ద్రికా

యామ్ ॥ శో ॥ జానుమాత్రే తదూర్ధ్వం వా జలే తిష్ఠన్ శుచిర్భవేత్ ।
అధస్తాచ్ఛతకృత్వోఽపి సమాచాన్తో న శుధ్యతి ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే —
॥ శ్లో ॥ అలాబూతామ్రకాంస్యేషు కరకప్రభృతిష్వపః । గృహీత్వా స్వ-
యమాచామేన్న తేనాప్రయతో భవేత్ ॥ కరపాత్రే చ యత్తోయం యత్తో-
యం తామ్రభాజనే । సౌవర్ణే రాజతే కాంస్యే నైవాశుద్ధం తు కర్హిచిత్ ॥
భరద్వాజః — ॥ శో ॥ తామ్రచర్మాశ్వవాలైశ్చ నారికేళాశ్మపాత్ర-
కైః । ఉపస్పృశేత్స్వహస్తస్థైరేతైరపి విచక్షణః ॥ * ॥ యత్త్విదం వచనమ్
॥ శో ॥ ఉపవిశ్యాసనే శుద్ధే కుర్యాదాచమనం బుధః । ఇతి, తద్భుక్త్వాచమ-
నవిషయమ్॥శో॥భుక్త్వాఽఽసనస్థోఽప్యాచామేన్నాన్యకాలే కదాచన ।ఇతివచ-
నాత్ । అత్ర మన్వాదిభిః త్రిరపాం ప్రాశనమ్,ద్విః పరిమార్జనమ్, సకృ-
దుపస్పర్శనం చోక్తమ్। "త్రిశ్చతుర్వాఽప ఆచామేత్ త్రిరోష్ఠౌ పరిమృజే-
ద్విరిత్యేకే సకృదుపస్పృశేద్ద్విరిత్యేకే" ఇతి।గౌతమాదిభిః ప్రకారాన్తరం చో-
క్తమ్ ।తథా మూర్ధస్పర్శాన్తమాచమనం బహుస్మృతిసిద్ధమ్।బాహ్వన్తం
క్వచిత్ ।అతో యథోపదేశమనుష్ఠేయమ్,సముపదేశాత్ । అత్ర భరద్వా-
జః — ॥ శ్లో ॥ ప్రక్షాళ్య చరణౌ హస్తౌ ప్రాఙ్ముఖో వాప్యుదఙ్ముఖః।
ఉపవిశ్యాసనే శుద్ధే కుర్యాద్గోకర్ణవత్కరమ్ ॥ సపవిత్రే కరే తస్మిన్ మా-
షోన్మానమితం జలమ్ । ఆనీయ త్రిః పిబేద్ధీమాన్ వేదత్రితయ తుష్టయే ॥
కర్మావసానే కర్మాదౌ చైవమాచమనం పునః । కుర్యాత్స్వకర్మసిద్ధ్యర్థం
సర్వదా సర్వకర్మసు ॥ వినా విధ్యుక్తమార్గేణ సమాచామతి యో ద్విజః।
శతకృత్వస్సమాచాన్తోఽప్యశుద్ధ ఇతి భాషితః ॥ ఉపస్పర్శనకాలే నస్మరేత్త్వా-
నాఙ్గదేవతాః। ఉపస్పృష్టం భవేత్తేన రుధిరేణ మలేన చ ॥ * ॥ పైఠీనసిః—
॥ వా ॥ పాదప్రక్షాళనోచ్ఛేషేణ నాచామేత్ । యద్యా భూమౌ స్రావ-
యిత్వాఽఽచామేత్ । న వర్షధారాస్వాచామేత్ ॥ * ॥ స్మృతిరత్నే —
॥ శ్లో ॥ ఏలాలవఙ్గకర్పూరగన్ధాద్యైర్వాసితైర్జలైః । నాచామేదద్భి-
రుష్ణాభిస్తథా శౌచావశేషితైః ॥ శస్తమాచమనం తోయైరుష్ణైః శేవోష్ణ-
పాయినామ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అద్భిస్తు ప్రకృతిస్థాభి-

హీనాభిః ఫేనబుద్బుదైః । త్రిః ప్రాశ్యాపో ద్విరున్మృజ్య ఖాన్యద్భిస్స
ముపస్పృశేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ పక్వం సఫేనం కలుషం స
దుర్గన్ధం సబుద్బుదమ్ । ఉష్ణం సవృత్తికం క్షారం త్యజేదాచమనే జలమ్ ॥
ఆన్తరిక్షం నఖస్పృష్టం భిన్నరన్ధ్రవినిర్గతమ్ । ఏకహస్తార్పితం వారి
త్యజేదాచమనే బుధః ॥ ఛన్నం పర్యుషితం స్పృష్టమన్త్యజైః క్రిమిసం
యుతమ్ । దేవాభిషిక్తం హేయం చ త్యజేదాచమనే జలమ్ ॥ * ॥ ఆపస్త
మ్బః — ॥ వా ॥ నాగ్న్యుదకశేషేణ వృథాకర్మాణి కుర్వీతాచామేద్వా,
న శూద్రాశుచ్యేకపాణ్యావర్జితేన । ఇతి ॥ * ॥ వృథాకర్మాణి - పా
దప్రక్షాళనాదీని, ఆచామేదితి విశేషణాద్వృథాకర్మత్వాభావాచ్చ, అగ్ని
పరిషేచనశిష్టం జలమన్యస్య పరిషేచనార్హమేవ । భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥
తిష్ఠన్ నమన్ హసన్ జల్పన్ శృణ్వన్నన్త్యజభాషణమ్ । అన్యం స్పృశన్
దిశః పశ్యన్న కదాచిదుపస్పృశేత్ ॥ కాకశ్వఖరవిట్క్రోడతామ్రచూ
డరజస్వలాః । వ్రాత్యాన్త్యపతితాన్ పశ్యంస్తతో నోపస్పృశేద్బుధః ॥
దేవాజీవభిషక్శూద్రాన్ చణ్డాలానురుపాతకాన్ । పశ్యన్నోపస్పృశేద్ధీ
మానన్యాన్ సఙ్కరజానపి ॥ శయానః పాదుకాస్థశ్చ బహిర్జానుకరోఽన్య
ధీః । ఉష్ణీషీ కఞ్చుకీ నగ్నో న కదాచిదుపస్పృశేత్ ॥ * ॥ నమన్ - ప్ర
హ్వః, దేవాజీవః - త్రివిధో దేవలకః । చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ శి
రః ప్రావృత్య కణ్ఠం వా తిష్ఠన్ముక్తశిఖోఽపి వా । అకృత్వా పాదయోశ్శౌ
చమాచాన్తోఽప్యశుచిర్భవేత్ ॥

అథ ద్విరాచమనవిధిః

భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ స్నానపానక్షుతస్వాపహోమాసు భోజ
నకర్మసు । రథ్యోపసర్పణే మూత్రవిడుత్సృష్టౌ ద్విరాచమేత్ ॥
జపే శ్మశానాక్రమణే పరిధానే చ వాససః । చత్వరక్రమణే చైవ ద్వి
జాతిర్ద్విరుపస్పృశేత్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ స్నా
త్వా పీత్వా క్షుతే సుప్తే భుక్త్వా రథ్యోపసర్పణే । ఆచాన్తః పునరాచా
మేద్వాసోఽపి పరిధాయ చ ॥ * ॥ స్మృత్యర్థరత్నే — ॥ శ్లో ॥ దానే ప్రతిగ్ర

హే హోమే జపే సంధ్యాత్రయే తథా । బలికర్మణి చాచామే దా
దాద్విస్సకృదన్తతః ॥ భోజనేచ ద్విరాచామేదాదావన్తేచనిత్యశః ॥ * ॥
విష్ణుః — ॥ వా ॥ రథ్యాక్రమణ మూత్రపురీషోత్సర్జన చణ్డాలమ్లేచ్ఛ
భాషణేషు ద్విరాచామేత్ ॥ * ॥ అత్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ చణ్డా
లైరన్త్యజైరుక్త్వా మలమూత్రవిమోచనే । దక్షిణే శ్రవణే విప్రో బ్రహ్మ
సూత్రం వినిక్షిపేత్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ భోజనేహవనేదా
నే హ్యుపహారే ప్రతిగ్రహే । హవిర్భక్షణకాలేచ ద్విద్విరాచమనం
స్మృతమ్ ॥ * ॥ ఉపహారః - దేవార్చనమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ భోక్ష్య
న్భుక్త్వాచ హోమేచ సన్ధ్యయోరుభయోరపి । ఆచాన్తః పునరాచా
మేజ్జపదానార్చనాదిషు ॥ * ॥ కౌర్మే — ॥ శ్లో ॥ ఓష్ఠావిలోమకే స్పృ
ష్ట్వా వాసోపి పరిధాయచ । రేతోమూత్రపురీషాణాముత్సర్గే శూద్రభా
షణే ॥ ష్ఠీవిత్వాఽధ్యయనారమ్భే కాసశ్వాసాగమే తథా । చత్వరంవా
శ్మశానంవా సమాగమ్యద్విజోత్తమః ॥ సన్ధ్యయోరుభయోస్తద్వదాచా
న్తోఽప్యాచమేత్పునః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మయజ్ఞే విశే
షోఽస్తి కశ్చిదాచమనక్రమః । ప్రవక్ష్యేతేతదేతద్ధి తత్కర్మఫలసిద్ధయే ॥
పానత్రయం యథాపూర్వం తథాద్విః పరిమార్జనమ్ । ఉపస్పృశేచ్ఛిర
శ్చక్షుర్నాసికావివరద్వయమ్ ॥ శ్రోత్రద్వయంచహృదయం పూర్వో
క్తవిధినాఽఽలభేత్ । ఏవమాచమనంప్రోక్తం బ్రహ్మయజ్ఞేమహర్షిభిః ॥

ఆచమననిమిత్తాని

మనుః — ॥ శ్లో ॥ కృత్వా మూత్రం పురీషంవా ఖాన్యాచాన్త
ఉపస్పృశేత్ । వేదమధ్యేష్యమాణశ్చ హ్యన్నమశ్నంశ్చసర్వదా ॥ * ॥
ఖాని - ఇన్ద్రియాణి, అచాన్తః - త్రిః పీత్వా ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥
స్వప్నే క్షువథౌ శిఙ్ఘాణికాశ్రావాలమ్భే లోహితస్య కేశానామగ్నేర్గవాం
బ్రాహ్మణస్య స్త్రియాశ్చాలమ్భె మహాపథం గత్వా అమేధ్యంచోపస్పృ
శ్యాప్రయతంచ మనుష్యం, నీవీంచ పరిధాయాపఉపస్పృశేత్ ॥ * ॥
ఆలమ్భః - స్పర్శః , క్షువథుః - క్షుతమ్ , శిఙ్ఘాణికా - నాసామలమ్,

నీవిశబ్దేనాధోవాసోలక్ష్యతే । వాసోగ్రన్థనమ్ - నీవీ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలమ్లేచ్ఛసంభాషే స్త్రీశూద్రోచ్ఛిష్టపూరుషైః । స్పృష్ట్వాఽఽచామేదశ్రుపాతే లోహితస్య తథైవ చ ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ దేవార్చనాదికార్యాణి తథా గుర్వభివాదనమ్ ॥ కుర్వీత సమ్యగాచమ్య తద్వదేవ భుజిక్రియామ్ ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ ఆచామేచ్చర్వణే నిత్యం ముక్త్వా తామ్బూలచర్వణమ్ । ఉపక్రమే శిష్టస్య కర్మణః ప్రయతోఽపి సన్ ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ సుప్త్వా క్షుత్వా చ భుక్త్వా చ నిష్ఠీవ్యోక్త్వాఽనృతం వచః । రథ్యాం శ్మశానం చాక్రమ్య హ్యాచామేత్ప్రయతోఽపి సన్ ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ అధోవాయుసముత్సర్గే ఆక్రన్దే క్రోధసమ్భవే । మార్జారమూషికాస్పర్శే ప్రహాసేఽనృతభాషణే ॥ నిమిత్తేష్వేషు సర్వేషు కర్మ కుర్వన్నుపస్పృశేత్ ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ సన్దేహేషు చ సర్వేషు శిఖామోక్షే తథైవ చ । ఉపవీతవిపర్యాసే నిత్యమేవముపస్పృశేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఆచమ్య ప్రయతో నిత్యం జపేదశుచిదర్శనే ॥ * ॥ అశుచిః - శూద్రాదిః । పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలాదీఞ్జపే హ్యామే దృష్ట్వాఽఽచామేద్ద్విజోత్తమః । శ్వాదీన్ దృష్ట్వా తథైవాపి కర్ణం వా దక్షిణం స్పృశేత్ ॥ శ్వశూద్రపతితాంశ్చైవ రాసభం చ రజస్వలామ్ । దృష్ట్వా తోయముపస్పృశ్యాభాష్య స్నాత్వా పునర్జపేత్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ క్షుతే నిష్ఠీవనే సుప్తే పరిధానేఽశ్రుపాతనే । పఞ్చస్వేతేషు చాచామేత్కర్ణం వా దక్షిణం స్పృశేత్ ॥ * ॥ తథా పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ క్షుతే నిష్ఠీవనే చైవ దన్తస్పర్శే తథాఽనృతే । పతితానాం తు సంభాషే దక్షిణం శ్రవణం స్పృశేత్ ॥ ప్రభాసాదీని తీర్థాని గఙ్గాద్యాస్సరితస్తథా । విప్రస్య దక్షిణే కర్ణే సన్తీతి మనురబ్రవీత్ ॥ అగ్నిరాపశ్చ వేదాశ్చ చన్ద్రసూర్యానిలాస్తథా । సర్వ ఏతే హి విప్రాణాం కర్ణే తిష్ఠన్తి దక్షిణే ॥ గఙ్గాద్యా దక్షిణశ్రోత్రే నాసికాయాం హుతాశనః । ఉభావపి సకృత్స్పృష్ట్వా తత్క్షణాదేవ శుధ్యతి ॥ * ॥ తస్మాదాచమనాసమ్భవే నాసికాకర్ణస్పర్శః కార్యః ॥

మార్కండేయః — ॥ శ్లో ॥ యథావిభవతో హ్యేతత్పూర్వాభావే తతః పరమ్ । అవిద్యమానే పూర్వోక్తే హ్యుత్తరప్రాప్తిరిష్యతే ॥ ఓషధిం గాం శకృద్భూమిం శాద్వలం వా స్పృశేద్బుధః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే —॥ శ్లో ॥ సత్యమాచమనాశక్తౌ వభావే సలిలస్య వా । పూర్వోక్తేషు నిమిత్తేషు దక్షిణం శ్రవణం స్పృశేత్ ॥ ముహూర్తమప్యప్రయతో న భవేదనుపస్పృశన్ ।

అథాచమనాపవాదః

తత్ర యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ముఖజా విప్రుషో మేధ్యాస్తథాఽఽచమనబిన్దవః । శ్మశ్రు చాస్యగతం దన్తసక్తం త్యక్త్వా తతః శుచిః ॥ * ॥ ముఖజాః - ముఖనిస్సృతాః, విప్రుషః - బిన్దవః, మేధ్యాః - ఉచ్ఛిష్టం న కుర్వన్తి, అఙ్గే నిపాతాభావే । తథా గౌతమః — ॥ వా ॥ న ముఖ్యా విప్రుష ఉచ్ఛిష్టం కుర్వన్తి, న చేదఙ్గే నిపతన్తి ॥ * ॥ ఇతి । అతోఽఙ్గేషు లస్పర్శే తన్నిమిత్తాచమనం కార్యమేవ । అఙ్గాస్పర్శేఽప్యాచమనమాహ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ య ఆస్యాద్బిన్దవః పతన్త ఉపలభ్యన్తే తేష్వాచమనం విహితమ్ । యే భూమౌ న తేష్వాచామేదిత్యేకే ॥ * ॥ ఇతి । స్వమతం త్వాచామేదేవ । గౌతమః — ॥ వా ॥ మన్త్రబ్రాహ్మణముచ్చారయతో య ఆస్యాద్బిన్దవశ్శరీర ఉపలభ్యన్తే, న తేష్వాచమనం విహితమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ స్పృశన్తి బిన్దవః పాదౌ య ఆచామయతః పరాన్ । భూమిగైస్తే సమా జ్ఞేయా న తైరప్రయతో భవేత్ ॥ * ॥ యమః - ॥ శ్లో ॥ ప్రయాన్త్యాచామతో యాశ్చ శరీరే విప్రుషో నృణామ్ । ఉచ్ఛిష్టదోషో నాస్త్యత్ర భూమితుల్యాస్తు తాః స్మృతాః ॥ * ॥ అనుపహతదేశస్థలజలతుల్యాస్తా విప్రుష ఇత్యర్థః । ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ న శ్మశ్రుభిరుచ్ఛిష్టో భవత్యన్తరాస్యే సద్భిర్యావన్న హస్తేనోపస్పృశతి ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ దన్తవద్దన్తలగ్నేషు జిహ్వాస్పర్శేఽశుచిర్న తు । పరిచ్యుతేష్వవస్థానాన్నిగిరన్నేవ తచ్ఛుచిః ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ వా ॥ దన్తవద్దన్తలగ్నేషు రసవర్జమన్యత్ర జిహ్వాభిమర్శనాత్ ॥ * ॥ ఇతి । జిహ్వాభిమర్శనాభావే దన్తలగ్నం శుచిరసోపలబ్ధౌ వశుచీత్యర్థః । గౌతమః

॥ వా ॥ దన్తశ్లిష్టేషు దన్తవదన్యత్ర జిహ్వాభిమర్శనాత్, ప్రాక్చ్యుతేరితి త్యేకే ॥ * ॥ శ్లో ॥ చ్యుతేష్వాస్రావవద్విద్యాన్నిగిరన్నేవ తచ్ఛుచిః ॥ * ॥ ఇతి । యథానాస్రావోఽశుద్ధికృదిత్యర్థః । దేవలః — ॥ శ్లో ॥ భోజనే దన్తలగ్నాని నిర్హృత్యాచమనంచరేత్ । దన్తలగ్నమసంహార్యం లేపం మన్యేత దన్తవత్ ॥ నతత్ర బహుశః కుర్యాద్యత్నముద్ధరణేపునః । భవేదశౌచమత్యర్థం తృణవేధాద్వ్రణేకృతే ॥ * ॥ ఏవంచ యద్రసహీనమజిహ్వాస్పృష్టమసంహార్యంచ, తద్దన్తవదశుచికరం నభవతీత్యర్థః । తథా శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ దన్తలగ్నేఫలేమూలే భుక్తస్నేహానులేపనే । తాంబూలే చేక్షుఖణ్డేచ నోచ్ఛిష్టోభవతిద్విజః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ తాంబూలభక్షణేచైవ భుక్తస్నేహానులేపనే । ఇక్షుఖణ్డె తిలేసోమే నోచ్ఛిష్టం మనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ అతస్తేష్వాచమనం నకార్యమితి భావః । ముఖహస్తే భుక్తకృతలేపసద్భావేపి తేన నచోచ్ఛిష్టత్వమిత్యర్థః । షట్త్రింశన్మతె — ॥ శ్లో ॥ అద్భిఃపత్రైర్మూలఫలపుష్పైస్తృణకాష్ఠమయైఃఫలైః । సుగన్ధిభిస్తథాద్రవ్యైర్నోచ్ఛిష్టోభవతిద్విజః ॥ * ॥ భక్షితైరితిశేషః । అద్భిః ఆపోశనీయాభిః । అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ మధుపర్కేచసోమేచ హ్యప్సుప్రాణాహుతీషుచ । నోచ్ఛిష్టస్సభవేద్విప్రస్తత్రేస్తు వచనంయథా ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాణాహుతిషుసోమేచ మధుపర్కేతథైవచ । సూర్యగ్రహోపరాగేషు సర్వేషు నోచ్ఛిష్టోభవతిద్విజః ॥*॥ ప్రాణాహుతిషు ఉత్తరోత్తరమన్త్రోచ్చారణె, పాత్రస్థానేచ, ప్రాణాహుత్యన్తముచ్ఛిష్టదోషో నాస్తి । తథా ఫలేషుచ ॥ శ్లో ॥ ఆచామేచ్చర్వణెనిత్యం ముక్త్వా తాంబూలచర్వణమ్ । ఇక్ష్వాద్యాచమనంచ నాస్తీత్యర్థః ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ సోపానత్కోజలస్థో వా ముక్తకేశోపివాపునః । ఉష్ణీషీ వాపినాచామేద్వస్త్రేణావేష్ట్య వాశిరః ॥ నాన్తరీయైకదేశస్య కృత్వా చైవోత్తరీయతామ్ । కేశాన్నీవీమధః కాయం నస్పృశేద్ధరణీమపి ॥ యదిస్పృశతిచైతాని భూయస్త్వాచమనంచరేత్ ॥ మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ నబహిర్జాను నత్వరయా నాసనస్థో నచోత్థితః । న

పాదుకాస్థో నాచిత్తశ్శుచిః ప్రయతమానసః ॥ భుక్త్వోపనస్థో పాన్యాచామే న్నాన్యకాలేకదాచన ॥ * ॥ భృగుః --- ॥ శ్లో ॥ వినాయజ్ఞోపవీతేన తథాధౌతేనవాససా। ధౌతమ్ - ఉత్తరీయమ్ । ముక్త్వాశిఖాంవాప్యాచామె త్కృతస్యైవపునః క్రియా ॥ * ॥ కృతస్యకర్మణః , ఆచమనస్యేతివా శేషః । అత్ర దేవలః --- ॥ శ్లో ॥ సదోపవీతినాభావ్యం సదాబద్ధశిఖేనచ । విశిఖోఽనుపవీతీచయత్కరోతినతత్కృతమ్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః ॥ వా ॥ దక్షిణేనపాణినాసవ్యంప్రోక్ష్య పాదౌశిరశ్చేన్ద్రియాణ్యుపఉపస్పృశేచ్చక్షుషీ నాసికేశ్రోత్రేచాథాఽప ఉపస్పృశేత్ ॥ * ॥ ఇత్యేవముక్తమ్ । స్మృత్యన్తరేతు , ఇన్ద్రియాన్తరాణిచోక్తాని ; తత్రాఙ్గుళిభేదశ్చోక్తః । మధ్యమాఙ్గుష్ఠాభ్యామేవ బాహుస్పర్శనం శిష్టాచారః । అథాచమనస్య లక్షణముక్తం దక్షేణ — ॥ శ్లో ॥ గోకర్ణాకృతిహస్తేన త్రిః పిబేద్బ్రహ్మతీర్థతః । పరిమృజ్య ద్విరాస్యంతు ద్వాదశాఙ్గాని చాఽఽలభేత్ ॥ ప్రత్యఙ్గముదకస్పర్శంకుర్యాదాచమనే బుధః । అఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాంవా చక్షుషీ సముపస్పృశేత్ ॥ అఙ్గుష్ఠతర్జనీభ్యాంతు నాసాపుటముపస్పృశేత్ । కనిష్ఠాఙ్గుష్ఠయోగేన శ్రోత్రేచైవ సమాలభేత్ ॥ మధ్యమాఙ్గుష్ఠయోగేన బాహుమూలముపస్పృశేత్ । కేవలాఙ్గుష్ఠతోనాభిం తలేన హృదయంస్పృశేత్ ॥ సర్వాఙ్గుళీర్న్యసేన్మూర్ధ్ని జలంస్పృష్ట్వాఽన్తరాఽస్తరా ॥ * ॥ అన్యదప్యాచమనవిషయం కించిదుచ్యతె । వసిష్ఠః - ॥ శ్లో ॥ ప్రచరన్నవహార్యేషు ఉచ్ఛిష్టం యదిసంస్పృశేత్ । భూమౌనిక్షిప్య తద్ద్రవ్యమాచమ్య ప్రచరేత్పునః ॥ * ॥ ప్రచరణ - భోజనస్థానేషు పర్యటన్నిత్యర్థః । ద్రవ్యస్యోచ్ఛిష్టత్వేన తత్ త్యాజ్యమేవ । తదాహాసఏవ ॥ వా ॥ ఉచ్ఛిష్టమగురోరభోజ్యం స్వయముచ్ఛిష్టోపహతముచ్ఛిష్టంచ త్యాజ్యమ్ ॥ * ॥ ఇతి । బృహస్పతిర్వికల్పమాహ — ॥ శ్లో ॥ ప్రచరన్నన్నపానేషు యదోచ్ఛిష్టముపస్పృశేత్ । భూమౌనిధాయతద్ద్రవ్యమాచమ్య ప్రచరేత్పునః ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ ఉచ్ఛిష్టేనతుసంస్పృష్టో ద్రవ్యహస్తో నిధాయవా । ఆచమ్య ద్రవ్యమభ్యుక్ష్య

పునరాదాతు మర్హతి ॥ * ॥ " ద్రవ్యస్య నిధానాభ్యుక్షణాభ్యాం శుద్ధిః,
స్వస్యత్వాచమనాత్ " ఇతి । ద్రవ్యస్య నిధానమనిధానం వా కార్య
మిత్యర్థః । కౌర్మే — ॥ శ్లో ॥ తైజసం వై సమాదాయ యద్యుచ్ఛి
ష్టో భవేద్ద్విజః । భూమౌ నిక్షిప్య తద్ద్రవ్యమాచమ్యాభ్యుక్షయేత్తు త
త్ ॥ యదిద్రవ్యం సమాదాయ భవేదుచ్ఛేషణాన్వితః । అనిధాయైవ
తద్ద్రవ్యమాచాన్తశ్శుచితామియాత్ ॥ * ॥ వస్త్రాదిహస్తవిషయమి
దమ్ । తథా మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఉచ్ఛిష్టేనతు సంస్పృష్టే ద్రవ్యహస్తః
కథంచన । అనిధాయైవ తద్ద్రవ్యమాచాన్తశ్శుచితామియాత్ ॥ * ॥ ద్ర
వ్యమత్రాన్నభ్యవహార్యం వస్త్రాది । పక్వాన్నమాదాయ మూత్ర
పురీషకరణే శ్లోకాః ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ భూమౌ నిక్షిప్య తద్ద్ర
వ్యం శౌచం కృత్వా యథావిధి ॥ ఉత్సఙ్గోపాత్తపక్వాన్నముపస్పృశ్య
తతశ్శుచిః ॥ ఏతదాపద్యశక్యనిధానద్రవ్యవిషయమ్ ॥ * ॥ తథా బృ
హస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ అరణ్యేఽనుదకే రాత్రౌ చోరవ్యాఘ్రాకులే ప
థి । కృత్వా మూత్రం పురీషం వా ద్రవ్యహస్తో న దుష్యతి ॥ * ॥ అత్ర వి
శేషమాహ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ పక్వాన్నేన గృహీతేన మూత్రో
చ్చారం కరోతి యః । అనిధాయైవ తద్ద్రవ్యమఙ్కే కృత్వా సమాశ్రితమ్ ।
శౌచం కృత్వా యథాన్యాయ్యముపస్పృశ్య యథావిధి । అన్నమభ్యుక్షయే
చ్చైవ ఉద్ధృత్యార్కస్య దర్శయేత్ ॥ త్యక్త్వాగ్రమాత్రం వా తస్మాచ్ఛేషం
ప్రోక్ష్య విశుధ్యతి ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాఙ్ముఖోదఙ్ముఖో వాపిస
మాచమ్య విశుధ్యతి । పశ్చిమే పునరాచమ్య యామ్యేస్నానేన శుధ్యతి ॥ ఆ
మ్రేక్షుఖణ్డతామ్బూలచర్వణే సోమపానకే । విష్ణ్వఙ్ఘ్రితోయపానే చ నా
ద్యన్తాచమనం స్మృతమ్ ॥ విష్ణుపాదోద్భవం తీర్థం పీత్వా న క్షాళయేత్కరమ్ ।
క్షాళయేద్యది మోహేన పఞ్చపాతకమాప్నుయాత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః -
॥ శ్లో ॥ యాః క్రియాః కురుతే మోహాదనాచమ్యైవ నాస్తికః ॥ భవన్తిహి వృ
థా తస్య క్రియాస్సర్వా న సంశయః ॥ * ॥ హారీతోఽపి విశేషమాహ —
॥ శ్లో ॥ శ్రౌతస్మార్తేషు గర్హ్యేషు కృత్యేష్వవిధివత్స్పృధః । ద్విరాచామేత్తు స

ర్వత్ర విజ్ఞాతోఽత్సర్జనేత్రయమ్ ॥ * ॥ అత్రాపస్తమ్బ సూత్రతా త్పర్యం కిఞ్చిదుచ్యతే — ॥ వా ॥ తిష్ఠన్నాచామేత్ప్రహ్వో వాఽఽసీన స్త్రిరాచామేద్ధృదయంగమాభిరద్భిస్త్రిరోష్ఠౌపరిమృజేత్, ద్విరిత్యేకే, సకృదుపస్పృశేత్, ద్విరిత్యేకే । దక్షిణేనపాణినాసవ్యంప్రోక్ష్య, పాదౌ శిరశ్చేన్ద్రియాణిఉపస్పృశేచ్చక్షుషీనాసికే శ్రోత్రే చాథాపఉపస్పృశేత్ । భోక్ష్యమాణస్తుప్రయతోఽపిద్విరాచమేద్ద్విఃపరిమృజేత్సకృదుపస్పృశేత్ । శ్యావాన్తపర్యన్తావోష్ఠావుపస్పృశ్యాచామేత్ । తిష్ఠన్నితి స్థలవిషయమ్ । శ్రోత్రే చేతిచశబ్దేన ॥ శో ॥ ముఖాక్షినాసికే శ్రోత్రభుజనాభిభుజాన్తరమ్ । శిరశ్చేతిద్వాదశాఙ్గాన్యాచామః సంస్పృశేత్పృథక్ ॥ * ॥ ఇత్యాదిస్మృత్యన్తరోక్తాఙ్గాన్తరం సముచ్చీయతే । ద్విః పరిమృజేత్సకృదుపస్పృశేదితి । పూర్వోక్తవికల్ప నిరాసార్థమితి నపునరుక్తిః । అనన్తరం స్వప్నే క్షవథావిత్యాదీన్యాచమననిమిత్తాని పరిగణయ్యాప్యుపస్పృశేదిత్యాచమనం విహితమ్ । తత్ర పూర్వోక్తేషు స్వల్పనిమిత్తేషు ఆర్ద్రం వాశకృదోషధిం భూమిం వేతి వికల్ప ఉక్తః । తత్ర ॥ వా ॥ అమేధ్యంచాపస్పృశ్యాప్రయతంచమనుష్యమ్ ॥ * ॥ ఇత్యత్రాప్యాచమనమేవ, నస్నానమ్, ప్రకరణ విరోధాత్ । మూత్రంకృత్వా పురీషంవా, మూత్రపురీషలేపానన్నలేపానుచ్ఛిష్టలేపాన్ రేతసశ్చ యెలేపాస్తాన్ ప్రక్షాళ్యపాదౌచ, ఆచమ్య ప్రయతోభవతీతి తేనైవస్మరణాచ్చ ॥ శో ॥ ఊర్ధ్వమాచమనంప్రోక్తమ్ ॥ * ॥ ఇతి సంవర్తాద్యుక్తోఽశుచిస్పృష్టస్తృతీయ ఏవాత్రాప్రయతఃపురుషః । లోహితకేశౌ స్వదేహస్థౌ భూమిగతౌ చాచమననిమిత్తమ్, అతస్సర్వత్రాచమనమేవ । ఏవంగురునిమిత్తేషు సత్స్వాచమనంకృత్వా క్షణమపి నాశుచిస్తిష్ఠేదిత్యాహ — ॥ వా ॥ భూమిగతాస్వప్స్వాచమ్యప్రయతోభవతి, యంవాప్రయతఆచమయేత్ । నవర్షధారాస్వాచామేత్, తథాప్రదరోదకే, తప్తాభిశ్చాకారణాత్, రిక్తపాణిర్వయస ఉదద్యమ్యాప ఉపస్పృశేత్ । శక్తివిషయె నముహూర్తమప్యప్రయతస్స్యాత్ । ఇతి ॥ * ॥ భూమీతి - ॥ శో ॥ భూమిష్ఠముద్ధృతాత్పుణ్యమ్ । ఇతి స్మృతేః ॥ యంవే

ఈ పాత్రాద్వర్జితజలేన ఆచమనమనుజ్ఞాతమ్ । నవర్షేతి వర్షగ్రహణా త్పాత్రధారాసు "నదూషాస్యస్సంతతాధారాః" ఇతి బోధాయనోక్త నిరన్తరధారాసుచ నదోషః । ప్రదరేతి - ॥ శ్లో ॥ గోతృప్తిశిష్టేపయసి శిష్టైరాచమనక్రియా ॥ * ॥ ఇతి । కలౌనిషేధాచ్ఛృద్ధమపి పల్వలోదకమాచమనానర్హమిత్యర్థః । అకారణాత్ - జ్వరాదౌ నదోష ఇతిభావః వయసే - పక్షుల్యత్పాదినార్థం తృణదణ్డాదిరహిత హస్తోద్యమనకాలైకకృతే ఆచామేదిత్యర్థః । శక్తివిషయె - అశక్తావప్రాయత్యంనేతిభావః । అత్ర పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ ఆపత్కాలేతు సంప్రాప్తే శౌచాచారం నచిన్తయెత్ । శుద్ధింసమాచరేత్పశ్చాదితి వేదవిదోవిమః ॥ * ॥ సూ ॥ శిరస్తుప్రావృత్యమూత్రపురీషె కుర్యాత్ । భూమ్యాం కించిదన్తర్ధాయఛాయాయాం మూత్రపురీషయోఃకర్మవర్జయెత్ । స్వాంతు ఛాయామవమేహేత్,నసోపానన్మూత్రపురీషెకుర్యాత్కృష్టేపథ్యప్సుచ । తథా ష్ఠీవనమైథునయోఃకర్మాప్సువర్జయేత్ , అగ్నిమాదిత్యమపో బ్రాహ్మణం గాం దేవతాశ్చాభిముఖో మూత్రపురీషయోఃకర్మవర్జయెత్ । అశ్మానం లోష్టమార్ద్రానోషధివనస్పతీనూర్ధ్వానాచ్ఛిద్యమూత్రపురీషయోశ్శుద్ధనే వర్జయెత్ ॥ * ॥ ఇతి । శిరస్త్వితి - అప్రావృతశిరా ఇతి దోషస్మృతేః । అన్తర్ధాయ - నాచ్ఛాదితాయాం భూమావితి నిషేధాత్ । ఛాయాయామ్ - పాన్థవిశ్రమచ్ఛాయాయామ్ , నచోపజీవ్యచ్ఛాయాసు మెహేత్, ఇతి స్మృతేః, నయాజ్ఞీయానాం వృక్షాణామధస్తాదితి విశేషణాదన్యవృక్షచ్ఛాయాసుప్రాప్తేః । ఏవమెవ ॥ శ్లో ॥ నతు మేహే న్నదీఛాయా వర్త్మగోష్ఠామ్బుభస్మసు । నప్రత్యగ్న్యర్కగో సోమసన్ధ్యామ్బుస్త్రీ ద్విజన్మనామ్ ॥ ఇత్యాదిషూక్తఛాయాచవిజ్ఞేయా ॥ శ్లో ॥ నగ్రామమధ్యే విప్రేన్ద్రకుర్వీతమలమోచనమ్ । ఆత్మచ్ఛాయాం నరచ్ఛాయాం నమేహేతకదాచన ॥ విభీతకకపిత్థార్క స్నుహిచ్ఛాయాంనచాశ్రయేత్ । స్తమ్భదీపమనుష్యాణామన్యేషాం ప్రాణినాం తథా ॥ * ॥ ఇతి శాణ్డిల్యాది వచనైస్స్వతస్త్యాజ్యచ్ఛాయాసు నప్రసఙ్గః । ఆత్మశబ్దేన ॥ శ్రు ॥ యావతీర్వై దేవ

తాస్తాసర్వా వేదవిద్బ్రాహ్మణే వసన్తి ॥ * ॥ ఇతిసర్వదేవతావాసభూతోవిప్రఏవోచ్యతే । అయంతు స్వచ్ఛాయాయాం నమేహేత్ , దేవతావాసభూతదక్షిణభాగస్థీవనవత్ । అన్యస్తు కామమ్ । అతస్స్వంతు ఛాయామవమేహేదితి నవిరోధః । మధ్యాహ్నే స్వస్యఛాయాయాం మెహనం సమ్భవతీతి నచోద్యావకాశః । వేదవిద్విప్రః స్వదేహం పురతఃకించిత్ప్రసార్యమేహేత్ । యత్తూక్తమ్ ॥ సూ ॥ అస్తమితేచ బహిర్గ్రామాద్దారాదావసాథాచ్చ మూత్ర పురీషయోఃకర్మ వర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇతి, తద్గాఢాన్ధకారపరమ్ । నచోరవ్యాఘ్రాదిభీతిపరమ్ , దివాపి గ్రామఏవ తత్ప్రసక్తేః , అస్తమితేతి విశేషణ వైయర్థ్యాపత్తేశ్చ । యచ్చోక్తమశ్మానం లోష్టమార్ద్రానోషధివనస్పతీనూర్ధ్వానాచ్ఛిద్య మూత్ర పురీషయోః శుద్ధనేవర్జయెదితి , తదపి విశిష్టవిధిపరమ్ , ఆగ్నేయాదివాక్యవత్ । అతఉచ్ఛిష్టఓషధివనస్పతిచ్ఛేదనం నకుర్యాదితిసిద్ధమ్ ॥ శ్లో ॥ లోష్టాద్యైః కేనచిద్వాపి నమలం మార్జయేద్బుధః ॥ * ॥ ఇతిస్మరణాత్ , శుష్కైః పత్రైర్వా గుదశుద్ధిం నకుర్యాదిత్యలమ్ । స్మృతిసారసముచ్చయె — ॥ శ్లో ॥ నచాఙ్గుళిభిరాచామే న్నాతీర్థేన నిశబ్దవత్ । నాస్వభావంనత్వరయానోష్ణం జలమకారణాత్ ॥ * ॥ అత్ర వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ అపఃపాణినఖస్పృష్టా ఆచామేద్యస్తు బ్రాహ్మణః । సురాపానేన తత్తుల్యం మనుస్స్వాయంభువోఽబ్రవీత్ ॥

అథ దన్తధావనవిధిః

వృద్ధశాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ ముఖే పర్యుషితే నిత్యం భవత్యప్రయతోనరః । తస్మాచ్ఛుష్కమథార్ద్రంవా భక్షయెద్దన్తధావనమ్ ॥ * ॥ ఆస్యప్రవేశాద్భక్షణోపచారః । దన్తధావనమ్ - దన్తకాష్ఠమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ప్రక్షాళ్య పాదౌ హస్తౌచ ముఖంచాద్భిః సమాహితః । దక్షిణం బాహుముద్ధృత్య కృత్వా జాన్వన్తరాతతః ॥ ఆచమ్య ప్రాఙ్ముఖఃపశ్చాద్దన్తధావనమాచరేత్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ కణ్టకిక్షీరివృక్షోత్థం ద్వాదశాఙ్గుళమవ్రణమ్ । కనిష్ఠికాగ్రవత్ స్థూలం పర్వా

ప్రకృతకూర్చకమ్ ॥ దన్తధావనముద్దిష్టం జిహ్వోల్లేఖనికా తథా ॥ * ॥
భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఆయురిత్యాది మన్త్రోఽయముక్తః శాఖాభిమ
న్త్రణే ॥ వినాఽభిమన్త్రణం తూష్ణీం వృథా స్యాద్దన్తధావనమ్ ॥ * ॥
దన్తధావనమన్త్రః — ॥ శ్లో ॥ ఆయుర్బలం యశో వర్చః ప్రజాః పశు
వసూనిచ । బ్రహ్మ ప్రజ్ఞాంచ మేధాంచ త్వంనో దేహి వనస్పతే ॥ అస్య
ప్రజాపతి ఋషిశ్ఛన్దోఽనుష్టుబ్వనస్పతిః । దేవతేతి హృదిస్మృత్వా న్యస
న్త్రిరమ్భ ఏదేవ్యగః ॥ అభిమన్త్ర్య గృహీతాం శాఖాం మన్త్రేణానేన
వైద్విజః ॥ అథ ఊర్ధ్వం క్రమేణైవ ధావయేచ్ఛాఖయా తయా । వామ
భాగం సమారభ్య ప్రాదక్షిణ్యక్రమేణ తు ॥ శాఖాం విదార్య తత్రైవభా
గ్వైనైకేన మార్జయేత్ । జిహ్వాం తతో ద్వితీయేన గృహస్థశ్చ యతిస్తథా ॥
ప్రక్షాళ్య దన్తకాష్ఠంతు శుచౌ దేశే తతస్త్యజేత్ । విధవా కన్యకా బ్ర
హ్మచారిణాం నాస్యశోధనమ్ ॥ కరఞ్జార్జున వైకఙ్కత్య శిరీష ఖదిరాదిషు ।
ద్విజశ్శుద్ధిం యతిః కుర్యాత్సదాష్టాఙ్గుళశాఖయా ॥ * ॥ కాత్యాయనః
॥ శ్లో ॥ పూర్వాభిముఖో ధృతిం విన్ద్యాచ్ఛరీరారోగ్యమేవచ । దక్షిణేచ
తథా క్రౌర్యం పశ్చిమేతుపరాజయమ్ ॥ ఉత్తరేతు గవాం నాశం స్త్రీ
ణాం పరిజనస్యచ । పూర్వోత్తరేతు దిగ్భాగే సర్వాన్కామానవా
ప్నుయాత్ ॥ * ॥ కాష్ఠేన దన్తధావనే దుర్లభపవకాలః, అతస్సన్ప్ర
దశ్యన్తే । మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ శాల్మల్యశ్వత్థ హవ్యానాం
ధవకింశుకయోరపి । కోవిదార శమీపీలు శ్లేష్మాతక విభీతకాః ॥ వర్జయే
ద్దన్తకాష్ఠేషు గుగ్గులుం క్రముకం తథా । త్యాజ్యం సపత్రమజ్ఞాతమూ
ర్ధ్వశుష్కంచ పాటితమ్ ॥ త్వగ్ఘీనం గ్రన్థిసంయుక్తం తథా పాలాశశింశు
పే ॥ * ॥ ఉశనా — ॥ శ్లో ॥ తిన్దుకేఙ్గుదబన్ధూక మోచామరజవల్లిజాః ।
కార్పాస దన్తకాష్ఠంచ శక్రస్యాపి శ్రియం హరేత్ ॥ * ॥ గర్గః —
॥ శ్లో ॥ కుశం కాశం పలాశంచ శింశుపాం యస్తు భక్షయేత్ । తావద్భవ
తి చణ్డాలో యావద్గఙ్గాం న పశ్యతి ॥ * ॥ గోభిలః — ॥ శ్లో ॥ గుడాక్ష
తాలహిన్తాల కేతకంచ బృహద్వటమ్ । ఖర్జూరం నారికేళంచ సప్తైతే

తృణరాజకాః ॥ తృణరాజసమోపేతం యఃకుర్యాద్దన్తధావనమ్ । నరశ్చణ్డాలయోనిస్స్యాద్యావద్గఙ్గాం నపశ్యతి ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ వానీరశిగ్రుబన్ధూక క్షీరికా కోవిదారకాః । కాశాఙ్గుళికశాశ్చైతే వివర్జ్యా దన్తధావనే ॥ * ॥ అత్ర తర్జనీమధ్యమాకనిష్ఠాఙ్గుళీనామేవ నిషేధః । తథా వృద్ధయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఇష్టకాలోష్టపాషాణైరితరాఙ్గుళిభిస్తథా । ముక్త్వాచానామికాఙ్గుష్ఠౌ వర్జయేద్దన్తధావనమ్ ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ యస్తు గణ్డూషసమయే తర్జన్యావక్త్రచాలనమ్ । కుర్వీత యదిమూఢాత్మా నరకే పతతిద్విజః ॥ * ॥ పైఠీనసిః — ॥ నా ॥ తృణపర్ణోదకేనాఙ్గుళ్యా వా దన్తాన్ధావయేత్, ప్రదేశినీవర్జమ్ ॥*॥ అఙ్గుళ్యా - అనామికాఙ్గుష్ఠాభ్యామ్ । వ్యాసః— ॥ శ్లో ॥ ప్రతిపత్పర్వషష్ఠీషు నవమ్యాం దన్తధావనమ్ । పర్ణైరన్యత్ర కాష్ఠైస్తు జిహ్వోల్లేఖస్సదైవతు ॥ * ॥ అన్యత్ర - అనిషిద్ధాహస్సు, సదా - నిషిద్ధానిషిద్ధేష్వపి కాష్ఠైనైవ జిహ్వోల్లేఖః కార్య ఇత్యర్థః । ఏవంచ ॥ శ్లో ॥ అఙ్గారవాలుకాపర్ణ తృణవస్త్రనఖాదిభిః । నకుర్యాద్దన్తధావంతు భస్మలోష్టేష్టకాదిభిః ॥ * ॥ ఇతి రత్నావళీవచనమ్, నిషిద్ధకుశ కాశ పలాశపర్ణాశ్వత్థాదిపర్ణవిషయమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ అలాభే దన్తకాష్ఠానాం ప్రతిషిద్ధదినేష్వపి । అపాం ద్వాదశగణ్డూషైర్ముఖశుద్ధిర్భవిష్యతి ॥ ప్రతిపత్పర్వషష్ఠీషు నవమ్యాం హరివాసరే । దన్తానాం కాష్ఠసంయోగో దహత్యాసప్తమం కులమ్ ॥ అష్టమ్యాంచ చతుర్దశ్యాం పఞ్చదశ్యాం త్రిజన్మసు ॥ తైలం మాంసం వ్యవాయంచ దన్తకాష్ఠంచ వర్జయేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ జన్మత్రయాపరాహ్ణోర్ధ్వ దివసవ్యతిపాతకాః । షట్సంక్రమా వివర్జ్యాస్స్యుర్దన్తధావనకర్మణి । నద్యాం దేవాలయే గోష్ఠే శ్మశానే జలమధ్యమే ॥ యాగస్థానే శుచౌదేశే నాచరేద్దన్తధావనమ్ ॥ దక్షిణాభిముఖస్తిష్ఠం శ్చయానశ్చ విదిఙ్ముఖః । గచ్ఛన్ప్రత్యఙ్ముఖోభూత్వా నాచరేద్దన్తధావనమ్ ॥ కృష్ణశార్దూలగోకృత్తౌ యష్టవృక్షతృణేషుచ । ఉపవిశ్య నకుర్వీత వక్త్రశుద్ధిమనాసనః ॥ * ॥

అనాసనపవ దన్తశుద్ధిం కుర్యాదిత్యర్థః । గర్గః — ॥ శ్లో ॥ దన్తకాష్ఠే త్వమావాస్యా మైథునేచ చతుర్దశీ । అష్టమీ గ్రామ్యధర్మేచ జష్వ లన్తముపిపాతయేత్ ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ ఉపవాసదినే రాజన్ దన్తధావనకృన్నరః । స ఘోరం నరకం యాతి వ్యాఘ్రభక్షశ్చతుర్యుగమ్ ॥ స్త్రీసఙ్గం ఖాదనం పానం స్వాధ్యాయం క్షురకర్మ చ । సపరాన్య దన్తకాష్ఠంచ తైలేతుశిరసిస్థితే ॥ * ॥ గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ శన్యర్కశుక్రవారేషు కుజాహే వ్రతవాసరే । జన్మభే శ్రాద్ధదివసే దన్తకాష్ఠం వివర్జయేత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ బాహూజాన్వన్తరాకృత్వా కుక్కుటాసన సంస్థితః । తర్పణాచమనోల్లేఖ్యదన్తశుద్ధీస్సమాచరేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ యావన్తో నియమాః ప్రోక్తా ద్విజశ్రేష్ఠస్య భుఞ్జతః । శ్రేష్ఠ్యాపేప్రోక్తేష్వపు కర్తవ్యా దన్తధావనకర్మణి ॥ ముఖశుద్ధిం ప్రయత్నేన కృత్వైవాహరహర్ద్విజః । ప్రాతస్సన్ధ్యాముపాసీత తాంవినా నశుచిర్భవేత్ ॥

అథ ప్రాతఃస్నానవిధిః

తత్ర యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అగమ్యగమనాత్ స్తేయాత్ పాపేభ్యశ్చ ప్రతిగ్రహాత్ । రహస్యాచరితాత్పాపాన్ముచ్యన్తే స్నానమాచరన్ ॥ మనఃప్రసాదజననం రూపసౌభాగ్యవర్ధనమ్ । శోకదుస్స్వప్నహం స్నానం మోక్షదం హ్లాదనం తథా ॥ స్నానమూలాః క్రియాస్సర్వాశ్శ్రుతిస్మృత్యుదితా నృణామ్ । తస్మాత్ స్నానం నిషేవేత శ్రీపుష్ట్యారోగ్యవర్ధనమ్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ స్నానం ప్రదానం భక్తానాం సమ్యస్మృద్ధ్యుపపాదకమ్ । వక్ష్యామి యోగామాద్ధ్వం యత్కర్తవ్యం స్నానపూర్వకమ్ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ యామ్యంహి యాతనాదుఃఖం ప్రాతఃస్నాయీ న పశ్యతి । ప్రాతఃస్నానేన పూయన్తే యేహి పాపకృతో జనాః ॥ అస్నాతో నాచరేత్కర్మ జపహోమాది కించన । లాలాస్వేదసమాకీర్ణశ్శయనాదుత్థితః పుమాన్ ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ గుణా దశ స్నానపరస్య పుంసో రూపంచ తేజశ్చ య

శశ్చ శౌచమ్ । ఆయుష్య మారోగ్య మలోలుపత్వం దుస్స్వప్ననాశశ్చ తపశ్చ మేధా ॥ * ॥ సత్యవ్రతః — ॥ శ్లో ॥ బలం రూపం యశోధర్మం శౌచమాయుస్సుఖం ధృతిమ్ । ఆరోగ్యం పరమాప్నోతి ప్రాతఃస్నానేన మానవః ॥ * ॥ చతుర్వింశతిమతే — ॥ శ్లో ॥ ఉషస్యుషసి యత్స్నానం సన్ధ్యాయాముదితే రవౌ । ప్రాజాపత్యేన తత్తుల్యం మహాపాతకనాశనమ్ ॥ * ॥ సన్ధ్యాయాముషస్యుషసి యత్ స్నానమ్, అపివాఉదితేసూర్యేయత్ స్నానమ్, తద్వయం ప్రాజాపత్య తుల్యమిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ అత్యన్తమలినఃకాయో నవచ్ఛిద్ర సమన్వితః । స్రవత్యేషదివారాత్రం ప్రాతఃస్నానం విశోధనమ్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతఃస్నానం ప్రశంసన్తి దృష్టాదృష్టకరంహితత్ । సర్వమర్హతి శుద్ధాత్మా ప్రాతఃస్నాయీ జపాదికమ్ ॥

అథ స్నానభేదాః

శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ స్నానంతు ద్వివిధం ప్రోక్తం గౌణముఖ్యప్రభేదతః । తయోస్తు వారుణం ముఖ్యం తత్పునష్షడ్విధంభవేత్ ॥ నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం క్రియాఙ్గం మలకర్షణమ్ । క్రియాస్నానం తథాషష్ఠం షోఢాస్నానం ప్రకీర్తితమ్ ॥ అస్నాతస్తు పుమాన్నార్హో జపాగ్నిహవనాదిషు । ప్రాతఃస్నానంతదర్థంతు నిత్యస్నానం ప్రకీర్తితమ్ ॥ చణ్డాల శవ యూపాది స్పృష్ట్వాఽస్నాతాం రజస్వలామ్ । స్నానార్హస్తు యదాస్నాతి స్నానం నైమిత్తికంహితత్ ॥ పుష్యస్నానాదికం యత్తు దైవజ్ఞ విధిచోదితమ్ । తద్ధికామ్యంసముద్దిష్టం నాకామస్తత్ప్రయోజయేత్ ॥ దైవజ్ఞః - జ్యోతిశ్శాస్త్రవిత్ ॥ శ్లో ॥ జప్తుకామః పవిత్రాణి హ్యర్చిష్యన్దేవతాః పితౄన్ । స్నానం సమాచరేద్యత్తు క్రియాఙ్గం తద్విదుర్బుధాః ॥ మలాపకర్షణం స్నానం స్నానమభ్యఙ్గపూర్వకమ్ । మలాపకర్షణార్థం తు ప్రవృత్తిస్తస్యనాన్యథా ॥ సరస్సు దేవఖాతేషు తీర్థేషు చ నదీషు చ । స్నానం తత్ర సమాదిష్టం క్రియాస్నానమితిస్మృతమ్ ॥ * ॥ గోభిలః — ॥ శ్లో ॥ నిత్యంసన్తతనిర్వర్త్యం కామ్యం కామాయ యద్ధితమ్ । నిమిత్తా

దుపజాతంతు స్నానం నైమిత్తికం స్మృతమ్ ॥ * ॥ అనేన మధ్యాహ్నస్నానస్యాపి నిత్యత్వం సిద్ధమ్, తస్యాపి సతతనిర్వర్త్యత్వాత్ । తథాచ వైయాఘ్రపాదః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతఃస్నాయీభవేన్నిత్యంమధ్యస్నాయీ సదాభవేత్।

అథ గౌణస్నానాని

గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ దివ్యం వాయవ్యమాగ్నేయం బ్రాహ్మంసారస్వతం తథా । మానసంచేతివిజ్ఞేయం గౌణస్నానంతు షడ్విధమ్ ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ మాన్త్రంభౌమం తథాఽఽగ్నేయం వాయవ్యం దివ్యమేవచ । వారుణంమానసంచేతి సప్తస్నానాన్యనుక్రమాత్॥ ఆపోహిష్ఠాదిభిర్మాన్త్రం మృదాలమ్భస్తు పార్థివమ్ । ఆగ్నేయంభస్మనా స్నానం వాయవ్యంగోరజఃస్మృతమ్ ॥ యత్తు సాతపవర్షేణ దివ్యం తత్ స్నానముచ్యతే । వారుణంచావగాహస్తు మానసం విష్ణుచిన్తనమ్ ॥ మానసం ప్రవరంస్నానం సర్వే శంసన్తి సూరయః । అత్మతీర్థప్రశంసాయాం వ్యాసేన పఠితం యతః ॥ * ॥ ఇతి । ఆగ్నేయమత్ర పాశుపతవిషయమ్, అథర్వశిఖాయాం పాశుపతవ్రతం విధాయాగ్నిరిత్యాదినా భస్మేతి తస్యైవతద్విధానాత్, జటాధారణేనస్నాతుమశక్యత్వాచ్చ । అన్యస్యతు ప్రచ్య ॥ శ్లో ॥ విరుద్ధం వర్జయేత్కర్మ ప్రేతధూమవదీరితమ్ । కేశభస్మతుషాఙ్గార కపాలేషుచ సంస్థితమ్ ॥ * ॥ వా ॥ నవర్ణలోష్టాశ్మభిర్మూత్రపురీషాపకర్షణం కుర్యాత్ । నభస్మకేశ తుషకపాలామేధ్యాన్యధితిష్ఠేత్। ఇతి యాజ్ఞవల్క్యగౌతమాదిభిర్భస్మవర్జన స్మరణాత్, స్పర్శేతు ॥ శ్లో ॥ దీపాగ్నిం దీపతైలంచ భస్మచాస్థి రజస్వలామ్ । ఏతాని బ్రాహ్మణః స్పృష్ట్వా సవాసాజలమావిశేత్॥ * ॥ ఇతి స్నానవిధానాచ్చ, హస్తౌముక్త్వా దేహస్పర్శేస్నానమితినచోద్యావకాశః। యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ శంన ఆపస్తు ద్రుపదా ఆపోహిష్ఠాఽఘమర్షణమ్ । ఏతైస్తు పఞ్చభిర్మన్త్రైర్మన్త్రస్నానముదాహృతమ్ ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ వాయవ్యం గోరజః ప్రోక్తమస్తం గచ్ఛతి గోపతౌ । విద్వత్సరస్వతీప్రాప్తంస్నానం

సారస్వతం స్మృతమ్ ॥ ప్రాప్యసారస్వతం తీర్థం భవేన్ముదితమానసః ।
సర్వతీర్థాభిషేకార్థి పవిత్రం విముషాంహి వాక్ ॥ * ॥ తథా ॥ బ్రాహ్మ
మాగ్నేయకం భౌమం వాయవ్యం దివ్యమేవ చ । వారుణం యౌగికం చైవ
షోఢాస్నానం ప్రకీర్తితమ్ ॥ భువిమూర్ధ్ని తథాఽఽకాశే మూర్ధ్న్యాకాశే
తథాభువి । ఆకాశేభువి మూర్ధ్నిస్యాన్మన్త్రస్నానం విధీయతే ॥ పాదా
దిప్రణవంకుర్యాదర్ధరాత్రే తథైవచ । ఋగాదిప్రణవంకుర్యాన్మన్త్రస్నా
నేష్వయం విధిః ॥ శుచిదేశాన్మృదానీయ కుర్యాద్గాత్రోపలేపనమ్ । మ
న్త్రంపార్థివసంయుక్తం భౌమస్నానం తదుచ్యతే ॥ గోఖురాద్రజ ఆదా
య గోసావిత్రీంజపేద్బుధః । గాత్రేష్వథ తదాలిప్య స్నానంవాయవ్య
ముచ్యతే ॥ ఉత్తరాయణమధ్యేతు యదావర్షతి వాసవః । ఆతపేనసహ
స్నానం దివ్యంస్నానం తదుచ్యతే ॥ స్నానమబ్దైవతైర్మన్త్రైర్జలమజ్జనగా
హనైః । తర్పణం పితృదేవానాం స్నానం వారుణముచ్యతే ॥ * ॥ అనేన
గౌణస్నానేషు తర్పణంనాస్తీతిగమ్యతే ॥ శ్లో ॥ యౌగికం స్నానమాఖ్యాతం
యోగోవిష్ణువిచిన్తనమ్ । ఆత్మతీర్థప్రశంసాయాంవ్యాసేనపరికీర్తితమ్ ॥ మా
నసం ప్రవరంప్రోక్తంసేవితంబ్రహ్మవాదిభిః । మనశ్శుద్ధికరంపుంసాం ని
త్యం తత్స్నానమాచరేత్ । శక్తశ్చేద్వారుణంస్నానమప్రాయత్యైతదే
వహి । హృత్స్థితం సర్వభూతానాం రవిమణ్డలసంస్థితం ॥ నీలజీమూ
త సంకాశం వాసుదేవం చతుర్భుజమ్ । శఙ్ఖచక్రగదాపద్మధారిణం వన
మాలినమ్ ॥ తత్పాదోదకజాం ధారాం నిపతన్తీం స్వమూర్ధని । చిన్త
యేద్బ్రహ్మరన్ధ్రేణ ప్రవిశన్తీం స్వకాంతనుమ్ । తయాప్రక్షాళితంస
ర్వం స్వదేహం పరిచిన్తయేత్ ॥ ఇదం స్నానంపరంమన్త్రిస్సహస్రా
దధికంస్మృతమ్ । ఏవంస్నాత్వావిశేషేణసర్వపాపైఃప్రముచ్యతే ॥ * ॥
పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ వారుణం దివ్యమాగ్నేయం వాయవ్యం పార్థివం త
థా । మాన్త్రం మానసమిత్యేవం స్నానం సప్తవిధం భవేత్ ॥ ప్రశ
స్త పర్వతాగ్రాదౌ జాతయా శ్వేతమృత్స్నయా । ఉచ్చార్య కేశవా
దీని నామాన్యఙ్గే యథాక్రమమ్ ॥ లలాటాదౌయద్విధానమూర్ధ్వపుణ్డ్రి

న్య తద్భవేత్ । పార్థివం స్నానమబ్లిఙ్గైర్మృత్తైరివప్రకీర్తితైః ॥ ఆమోభిః ప్రోక్షణం కుర్యాత్తన్మాన్త్రం స్నానమిష్యతే ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ అసామర్థ్యాచ్ఛరీరస్య వైషమ్యాద్దేశకాలయోః । స్నానాన్యేతానితుల్యాని మానసం శ్రేష్ఠముచ్యతే ॥ * ॥ కార్ష్ణే — ॥ శ్లో ॥ అప్రాయత్యే సముత్పన్నే స్నానమేవ సమాచరేత్ । బ్రాహ్మ్యాదీన్యన్యథాఽశక్తౌ స్నానాన్యాహుర్మనీషిణః ॥

అథ స్నానార్హజలాని

తత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ నదీషు దేవఖాతేషు తటాకేషు సరస్సుచ । స్నానంసమాచరేన్నిత్యం గర్తప్రస్రవణేషుచ ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ నదీనదతటాకేషు దేవఖాతజలేషుచ । నిత్యంక్రియార్థం స్నాయీతగిరిప్రస్రవణేషుచ ॥ * ॥ నదః - ప్రత్యక్స్రోతః । మనుః — ॥ శ్లో ॥ కూపేషూద్ధృత తోయేన స్నానం కుర్వీతవాభువి । స్నాయీతోద్ధృతతోయేన హ్యథవా భువ్యసంభవే ॥ * ॥ భూమిస్థ జలస్నానాసంభవే, కూపాదుద్ధృత్య మృణ్మయపాత్రావర్జితజలైః స్నాయాదిత్యర్థః । తథా అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ శూర్పవాతనఖాగ్రామ్బుస్నానం వస్త్రఘటోదకమ్ । మార్జనీరేణుకేశామ్బు హన్తి పుణ్యం.పురాతనమ్ ॥ * ॥ జాబాలిః - ॥ శ్లో ॥ నపారక్యే సదాస్నాయాన్నభుఞ్జీతమహానిశి । నార్ద్రమేకంచవసనం పరిదధ్యాత్కదాచన ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ పరకీయనిపానేషు న స్నాయీతకదాచన । నిపానకర్తుస్స్నాత్వాతుదుష్కృతాంశేనలిప్యతే ॥*॥ ఏతత్పతితాది జలవిషయమ్ । మహాత్మనాం నిపానేషు న దోషః । తథా మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ పురాణానాం నరేన్ద్రాణాం ఋషీణాంచ మహాత్మనామ్ । స్నానంకూపతటాకేషుదేవతానాం సమాచరేత్ ॥ * ॥ వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ అనార్యయోపాత్త విత్తస్య పతితస్యచ వార్ధుషేః । నస్నాయాదుదపానేషు స్నాత్వాకృచ్ఛ్రంసమాచరేత్ ॥ * ॥ నద్యాద్యలాభే విశేషమాహ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ వాపీకూపతటాకేషు యదిస్నాయాత్కథంచన । ఉద్ధృత్యమృత్తికాపిణ్డాన్ దశపఞ్చాథవా క్షిపేత్ ॥*॥

ఏతత్పరకీయనిపానవిషయమ్ । యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ పరకీయనిపానేషు యదిస్నాయాత్కథంచన । సప్తపిణ్డాంస్తతోద్ధృత్య తత్ర స్నానం సమాచరేత్ ॥ అలాభే దేవఖాతానాం సరసాం సరితామపి । ఉద్ధృత్య చతురః పిణ్డాన్ పారక్యే స్నానమాచరేత్ ॥ త్రీన్ పిణ్డానథవోద్ధృత్య స్నాయాదాపత్సు నో సదా । అన్యైరపి కృతేకూపే సరోవాప్యాదికే తథా ॥ తత్ర స్నాత్వాచ పీత్వాచ ప్రాయశ్చిత్తం నవిద్యతే ॥ * ॥ ఇదమత్యన్తాపద్విషయమ్ । అనాపది, విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ అన్త్యజైఃఖానితాః కూపాస్తటాకా వాప్య ఏవచ । ఏషు స్నాత్వాచ పీత్వాచ ప్రాజాపత్యేనశుధ్యతి ॥ అకామాద్బ్రాహ్మణశ్శుధ్యేద్బ్రహ్మకూర్చోపవాసతః ॥ * ॥ పిణ్డానుద్ధరణే శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ అనుద్ధృత్యతు యః స్నాయాత్పరకీయజలాశయే । వృథాభవతి తత్స్నానంకర్తుః పాపేనలిప్యతే ॥ అత్ర విశేషః । అనుత్సృష్టేషు నస్నాయాత్తథైవాసంస్కృతేషుచ ॥ * ॥ అసంస్కృతమ్ - అప్రతిష్ఠితమ్, సర్వసతోద్దేశేనాకృతమనుత్సృష్టమ్ । ఉత్సృష్టేషు సర్వార్థత్వేన కృతత్వాత్పిణ్డానుద్ధరణేపి నదోషః ॥ అత్ర శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ స్నాతస్య వహ్నితప్తేన తథైవ పరవారిణా । శరీరశుద్ధిర్విజ్ఞేయా నతుస్నానఫలం లభేత్ ॥ * ॥ పిణ్డానుద్ధరణే నపరవారిస్నానేన స్నానఫలమ్, కింతు శరీర శుద్ధిమాత్ర మిత్యర్థః । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ వృథాతూష్ణోదకైః స్నానంవృథాజప్యమవైదికమ్ । వృథాత్వశ్రోత్రియేదానం వృథాభుక్తమసాక్షికమ్ ॥ * ॥ యత్తు షట్త్రింశన్మతే — ॥ శ్లో ॥ ఆపఃస్వభావతోమేధ్యాః కింపునర్వహ్నిసంయుతాః । తేన సన్తః ప్రశంసన్తి స్నానముష్ణేన వారిణా ॥ * ॥ తదాతురవిషయమ్ । తథా యమః — ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యకిరణైః పూతం పునః పూతంతువహ్నినా । ఆమ్నాతమాతురస్నానే ప్రశస్తంతు శృతోదకమ్ ॥ నిత్యం నైమిత్తికం స్నానం క్రియాఙ్గం మలకర్షణమ్ । తీర్థాభావేతు కర్తవ్యముష్ణోదకపరోదకైః ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ కుర్యాన్నైమిత్తికంస్నానం శీతాద్భిః కామ్యమేవచ । నిత్యం యాదృచ్ఛి

కం చైవ యథారుచి సమాచరేత్ ॥ * ॥ ఇదం చణ్డాలశవాదిస్పర్శస్నానవిషయమ్ । పూర్వత్రయమోక్తం నైమిత్తికస్నానమస్పృశ్యస్పృష్టస్పృష్టివిషయమశక్తవిషయం వేతి నవిరోధః । వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ మృతౌ జన్మని సఙ్క్రాన్త్యాం శ్రాద్ధే జన్మదినే తథా । అస్పృశ్యస్పర్శనే చైవ నస్నాయాదుష్ణవారిణా ॥ అస్పృశ్యాః - స్వతోఽస్పృశ్యాః, నతు శావాదిస్పృష్టోఽస్పృశ్యో విప్రః ॥ శ్లో ॥ సఙ్క్రాన్త్యాం భానువారే చ సప్తమ్యాం రాహుదర్శనే । ఆరోగ్యపుత్రవిత్తార్థీ నస్నాయాదుష్ణవారిణా ॥ పౌర్ణమాస్యాం తథా దర్శే నస్నాయాదుష్ణవారిణా । సగోహత్యాకృతం పాపం ప్రాప్నోత్యేవ నసంశయః ॥ * ॥ ఏతేనోక్తేషు మరణాదిషు తీర్థాభావేఽపి, నక్వాప్యుష్ణోదకైః స్నాయాత్; పరోదకైరుద్ధృతైః కూపోదకైర్వా స్నాయాదిత్యుక్తం భవతి । అత్ర వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ శీతాస్వప్సు నిషిచ్యోష్ణా మన్త్రసమ్భారసమ్భృతాః । గేహేఽపి శస్యతే స్నానం తద్ధీనమఫలం బహిః ॥ * ॥ మన్త్రాః - అబ్లిఙ్గా వారుణాశ్చ, తద్ధీనమ్-మన్త్రహీనమ్, సమ్భారాః - మృదాదయః, బహిః - తటాకాదౌ । అతస్తీర్థాదౌ స్నానమపి మన్త్రహీనం మణ్డూకాది మజ్జనవత్ । తదాహ వివస్వాన్ — ॥ శ్లో ॥ మన్త్రసమ్భారసంయుక్తముపస్పర్శనముచ్యతే । స్నానేఽవగాహనే చైవ ప్లావనం విధివర్జితమ్ ॥ మత్స్యకచ్ఛపమణ్డూకాస్తోయమగ్నా దివానిశమ్ । న తేషాం హి స్నానఫలం తథైవ వినివర్జితమ్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ నాతురో నారుణకరాక్రాన్తే చ నభస్థలే । నపరాప్సు సి నాల్పే చ నాశిరస్కః కథంచన ॥ * ॥ నారుణకరాక్రాన్తే - అరుణోదయాత్పూర్వం నస్నాయాదిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ నద్యాన్తు విద్యమానాయాం నదీం చోత్సృజ్య కృత్రిమే । నస్నాయాదల్పతోయే తు విద్యమానే బహూదకే ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ భూమిష్ఠముద్ధృతాత్పుణ్యం తతః ప్రస్రవణోదకమ్ । తతోఽపి సారసం పుణ్యం తతో నాదేయముచ్యతే ॥ తీర్థతోయం తతః పుణ్యం గోదావర్యాం తతః పరమ్ ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ వా ॥ ఉద్ధృతాత్పుణ్యం భూమిష్ఠముదకం తస్మాన్నాదేయం తస్మాదపి సాధుపరిగృ

హితంసర్వత్రపవగాఙ్గమ్ । మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ త్రిభిస్సారస్వతంతోయం పఞ్చాహేనతు యామునమ్ । సద్యః పునాతి గాఙ్గేయం దర్శనాదేవనార్మదమ్ ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ జలం శుద్ధమశుద్ధం వా విష్ణువాస్తుసమీపతః । విష్ణుగఙ్గాసమం తోయం మహాపాతకనాశనమ్ ॥ * ॥ శుకానుశాసనే — ॥ శ్లో ॥ యత్ర భాగవతాఃస్నానం కుర్వన్తి విమలాశయాః । తత్తీర్థమధికంవిద్ధిసర్వపాపప్రణాశనమ్ ॥ * ॥ అశ్వత్థస్తవే — ॥ శ్లో ॥ అశ్వత్థస్య జలే యత్ర ఛాయా భవతి కుత్రచిత్ । తత్ప్రయాగసమం తీర్థం తత్రసన్నిహితోహరిః ॥ నద్యామస్తమితే స్నానంవర్జయేత్తుసదా బుధః । నద్యాంస్నాత్వా నదీంచాన్యాం నప్రశంసేత ధర్మవిత్ ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ నదీషు ననదీం బ్రూయాత్పర్వతేషు నపర్వతమ్ । నాన్యం ప్రశంసేత్తత్రస్థ స్తీర్థేష్వాయతనేషుచ ॥ * ॥ శ్రుతిః — సితాసితే సరితౌ యత్రసంగతే తత్రాప్లుతాసో దివముత్పతన్తి । యేవైతన్వాం విసృజన్తి ధీరాః తేజనాసో అమృతత్వం భజన్తే ॥ * ॥ ఇతి । గఙ్గామాహాత్మ్యే — ॥ శ్లో ॥ యస్యాదరే స్థితం తోయం గోదావర్యాశ్చయామతః । నయాత్యసౌ పునర్గర్భమితి వేదవిదోవిదుః ॥ శ్రుతాఽభిలషితా దృష్టా స్మృతా పీతాఽవగాహితా । గఙ్గా తారయతే నౄణాముభావంశౌ భవార్ణవాత్ ॥ * ॥ శ్రీపరాశరః — ॥ శ్లో ॥ సేతుం దృష్ట్వా సముద్రస్య బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ దేవేన సహ తత్రాలె నిమజ్జన్తీహ యే నరాః । తేనిర్ధూయాశుభంసర్వం మహాపాతకమప్యథ ॥ యాన్తి ధ్రువం సుమహ్ప్రస్థానమాచన్ద్రతారకమ్ । యజన్తంవాఽశ్వమేధేన రాజానంపృథివీపతిమ్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నద్యాయచ్చ పరిభ్రష్టం నద్యా యచ్చవివర్జితమ్ । గతప్రత్యాగతం యచ్చ తత్తోయం పరివర్జయేత్ ॥ నమేహేత జలద్రోణ్యాంస్నాతుంచ ననదీం తరేత్ । నాతిక్రమేద్వృథా సిన్ధుం నానుస్నాతుం నదీం తరేత్ ॥ * ॥ సిన్ధుమ్ - నదీమ్ । వృథా - అస్నాత్వాఽనాచమ్యవా నలఙ్ఘయేదిత్యర్థః । బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ స్నానం రజక తీర్థేషు భోజనం

వా స్నానం దానం పరేఽహని ॥ అర్ధరాత్రే తదూర్ధ్వం వా సఙ్క్రాన్తౌ దక్షిణాయనే । పూర్వమేవ దినం గ్రాహ్యం యావన్నోదయతే రవిః ॥ కుర్యాత్సదాఽయనే మధ్యే విష్ణుపద్యాంవిషూవతి । షడశీత్యామన్త్యభాగే స్నానదానాదిమాదృతః ॥ * ॥ భవిష్యోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యూషే కర్కటం భానుః ప్రదోషే మకరంయది । సఙ్క్రామేత్షష్టినాడ్యస్తు పుణ్యాః పూర్వోత్తరాః స్మృతాః ॥ యాయాస్సన్నిహితా నాడ్యస్తాస్తాః పుణ్యతమాః స్మృతాః ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ సూర్యస్య సఙ్క్రమే పుణ్యే నస్నాయాద్యదిమానవః । సప్తజన్మసురోగీస్యాద్దుఃఖభాగీచ జాయతే ॥ * ॥ అత్రాయం వివేకః । ముక్త్వామకరకర్కటౌ స్నానం దానం పరేఽహని । పూర్వమేవదినంగ్రాహ్యమితివిశిష్యనిశ్చితత్వాద్రాత్రౌసంక్రమణేకర్కటకే పూర్వమేవ దినం గ్రాహ్యమ్, స్నానదానాదౌ తథామకరే పరదినమేవ గ్రాహ్యమ్, నరాత్రౌ స్నానదానాదికం కార్యమితి, విశేషణవైయర్థ్యాపత్తేః । రాత్రౌ సంక్రమణే పుణ్యమితీదం కర్కటమకర వ్యతిరిక్తవిషయమితి వ్యాఖ్యాతృభిరాఖ్యాతమ్ । తతశ్చ ॥ శ్లో ॥ రాహుదర్శన సఙ్క్రాన్తి వివాహాత్యయవృద్ధిషు । స్నానం నైమిత్తికం జ్ఞేయం రాత్రావపి నదుష్యతి ॥ * ॥ ఇతివచనంచ తదన్యసఙ్క్రమవిషయమ్ (గ్రహణోద్వాహసఙ్క్రాన్తీతి పాఠాన్తరమ్) అత్యయః - మృతిః, వృద్ధిః - పుత్రజన్మ, అతస్తయోః పూర్వాపరదినఏవ స్నానాదికం కార్యమ్ । తథా భవిష్యోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ మిథునాత్కర్కసఙ్క్రాన్తిర్యదిస్యాదంశుమాలినః । ప్రభాతేవా నిశీథేవా కుర్యాదహనిపూర్వతః ॥ పూర్వతః - పూర్వస్మిన్ ॥ శ్లో ॥ కార్ముకంతు పరిత్యజ్య ఝషం సఙ్క్రమతే రవిః । ప్రదోషేవానిశీథేవాస్నానందానంపరేఽహని ॥ * ॥ వృద్ధగార్గ్యోఽపి — ॥ శ్లో ॥ యద్యస్తమయవేళాయామ్, ఇతి । అతః కర్కటమకర సఙ్క్రమయోరివికల్పేన పూర్వాపరాహ విహితవింశతి షష్టినాడికాదికాలేషు దివసగతపుణ్యకాలతారతమ్యపరమేవ యాయాస్సన్నిహితా ఇతి వచనమితి । యత్త్వాపస్తమ్బేనోక్తమ్ — ॥ సూ ॥ నశిరావమజ్జన మప్సువర్జయే

వా స్నానం దానం పరేఽహని ॥ అర్ధరాత్రే తదూర్ధ్వం వా సఙ్క్రాన్తౌ దక్షిణాయనే । పూర్వమేవ దినం గ్రాహ్యం యావన్నోదయతే రవిః ॥ కుర్యాత్సదాఽయనే మధ్యే విష్ణుపద్యాంవిషూవతి । షడశీత్యాము న్త్యభాగే స్నానదానాదిమాదృతః ॥ * ॥ భవిష్యోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యూషేకర్కటం భానుః ప్రదోషే మకరంయది । సఙ్క్రమేత్షష్టినాడ్యస్తు పుణ్యాః పూర్వోత్తరాఃస్మృతాః ॥ యాయాస్సన్నిహితానాడ్యస్తాస్తాఃపుణ్యతమాఃస్మృతాః ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ సూర్యస్యసఙ్క్రమేపుణ్యే నస్నాయాద్యదిమానవః । సప్తజన్మసురోగీస్యాద్దుఃఖభాగీచ జాయతే ॥ * ॥ అత్రాయం వివేకః । ముక్త్వామకరకర్కటౌ స్నానం దానం పరేఽహని । పూర్వమేవదినంగ్రాహ్యమితివిశిష్యనిశ్చితత్వాద్రాత్రౌసంక్రమణేకర్కటకే పూర్వమేవ దినం గ్రాహ్యమ్, స్నానదానాదౌ తథామకరే పరదినమేవ గ్రాహ్యమ్, నరాత్రౌ స్నానదానాదికం కార్యమితి, విశేషణవైయర్థ్యాపత్తేః । రాత్రౌ సంక్రమణే పుణ్యమితీదం కర్కటమకర వ్యతిరిక్త విషయమితి వ్యాఖ్యాతృభిరాఖ్యాతమ్ । తతశ్చ ॥ శ్లో ॥ రాహుదర్శన సఙ్క్రాన్తి విషువాత్యయవృద్ధిషు । స్నానం నైమిత్తికం జ్ఞేయం రాత్రావపి నదుష్యతి ॥ * ॥ ఇతివచనంచ తదన్యసఙ్క్రమవిషయమ్ (గ్రహణోద్వాహసఙ్క్రాన్తీతి పాఠాన్తరమ్) అత్యయః - మృతిః, వృద్ధిః - పుత్రజన్మ, అతస్తయోః పూర్వాపరదినపవ స్నానాదికం కార్యమ్ । తథా భవిష్యోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ మిథునాత్కర్కసఙ్క్రాన్తి ర్యదిస్యాదంశుమాలినః । ప్రభాతేవా నిశీథేవా కుర్యాదహనిపూర్వతః ॥ పూర్వతః - పూర్వస్మిన్ ॥ శ్లో ॥ కార్ముకంతు పరిత్యజ్య ఝషం సఙ్క్రమతే రవిః । ప్రదోషేవానిశీథేవాస్నానందానంపరేఽహని ॥ * ॥ వృద్ధగార్గ్యోఽపి — ॥ శ్లో ॥ యద్యస్తమయవేళాయామ్, ఇతి । అతః కర్కటమకర సఙ్క్రమయోరివ్వకల్పేన పూర్వాపరాహ విహితవింశతి షష్టినాడికాదికాలేషు దివసగతపుణ్యకాలతారతమ్యపరమేవ యాయాస్సన్నిహితా ఇతి వచనమితి । యత్త్వాపస్తమ్బేనోక్తమ్ — ॥ సూ ॥ నశిరావమజ్జన మప్సువర్జయే

త్ ॥ * ॥ ఇతి తదల్పజలవిషయమ్, సముద్రవిషయంచ । తథాబ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ ప్రవన్నదీషుతుస్నాయాత్ప్రవిశ్యాన్తఃస్థితోద్విజః । తటాకాదిషు తోయేషు ప్రత్యక్షం స్నానమాచరేత్ ॥ గృహస్థస్తు ప్రవన్తీషు నిమజ్జ్య స్నానమాచరేత్ । అన్యత్రాసిచ్యహస్తాభ్యామితరేషాంతుమార్జనమ్ ॥ నాలాప్యమ్భసి శిరోమజ్జై స్నావగాహేన్న హేయాదథా । క్రియాస్నానే శిరోమజ్జై దన్యత్రాపి సరిత్సుచ ॥ స్రోతసోఽభిముఖః స్నాయాన్మార్జనేచాఘమర్షణే । అన్యత్రార్కముఖో రాత్రౌ ప్రాఙ్ముఖోఽగ్నిముఖోఽపివా ॥ సన్ధ్యాముఖస్తుసన్ధ్యాయాం తథాచాద్యన్తయోరపి ॥ * ॥ అన్యత్ర స్థావరోదకే కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ అఙ్గుష్ఠాఙ్గులిభిశ్చైవ శ్రోత్రదృఙ్నాసికాముఖమ్ । పిధాయాన్తర్నిమజ్జ్యాప్సు త్రిర్జపేదఘమర్షణమ్ ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ నద్యాం నాస్తమితే స్నాయాద్విశేషాన్మధ్యయామయోః । అగ్నింప్రజ్వాల్యవా స్నాయాద్వాప్యాదిషు మహాజలే ॥ రాత్రౌ స్నానం నకుర్వీతదానంచాపి యథావిధి । అన్యత్ర ధామ్న ఇత్యేవ తత్రస్థే స్నానమాచరేత్ ॥ బ్రాహ్మణాగ్నిగవామగ్రే స్నానం విజ్ఞాప్య బుద్ధిమాన్ । నిశిస్నానంచదానంచకుర్యాదగ్నింసమిధ్యచ ॥ * ॥ ఏతే అప్పృశ్యస్పర్శన పుత్రజన్మ విషయే స్నానదానే । భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ జన్మర్క్షే వైధృతౌ పుష్యే వ్యతీపాతేచ సఙ్క్రమే । దర్శేమహానదీస్నానం సమస్తదురితక్షయమ్ ॥ యదిచేదర్ధరాత్రేతు భవేదేవంహిసఙ్క్రమః । దివసద్వితయం పుణ్యం స్నానదానజపాదిషు ॥ యద్యర్ధరాత్రసమయాత్పరతస్సంక్రమోభవేత్ । పరస్మిన్దివసేపుణ్యంస్నానాద్యఖిలకర్మసు ॥ * ॥ ఇదం కర్కటకమకర వ్యతిరిక్త సఙ్క్రాన్తి విషయమ్ । భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ససప్తమీ భానుదినే సోమావాస్యేన్దువాసరే । సచతుర్థ్యారవారేచ స్నాపనం పృథుసిన్ధుషు ॥ కృతం షష్టిసహస్రాబ్దకృతస్నానసమం భవేత్ । జపహోమప్రదానాని తాదృశాని భవన్తిచ ॥ పర్వణి స్నపనం శస్తం సర్వేషాం లవణామ్బుధౌ । సాగరేషు తథాఽన్యేషు శుభ

మాస్లావనం స్మృతమ్ ॥ సౌరారవారయోరజ్ఞౌ పర్వణోరుభయోరపి । నస్నానకామీ నస్నానం కుర్యాత్తు గ్రహణం వినా ॥ విద్ధే పర్వణి నస్నాయాచ్చతుర్దశ్యామమావాదథౌ । సాచేద్భౌమయుతా స్నాయాత్తామతిక్రమ్య పర్వణి ॥ * ॥ అన్యత్ర ॥ శ్లో ॥ అశ్వత్థస్సాగరస్సేవ్యౌ నస్పృష్టవ్యౌ కదాచన । మన్దవారే సమ్పృశేత్పూర్వ మపరం పర్వణి స్పృశేత్ ॥ తథా — గర్భిణ్యాం సంప్రవేశంచ గర్భిణీ గృహిణీయది । వపనం సాగరస్నానం శవభారంచవర్జయేత్ ॥

॥ తీర్థయాత్రాయాం వాహననిషేధః ॥

స్మృతిరత్నే — ॥ శ్లో ॥ ఛత్రంతు హరతే పాదమర్ధం హరతి పాదుకా । యానంహరేత్త్రిపాదంతు సర్వంహరతిదోళికా ॥ ఐశ్వర్యాల్లోభమోహాద్వా గచ్ఛేద్యానాదిభిస్తుయః । నిష్ఫలం తస్య తత్తీర్థం తస్మాద్యానాదివర్జయేత్ ॥ * ॥ అత్ర శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ కుటుమ్బినో వినాఽన్యేషాం దృష్టం తీర్థాదిసేవనమ్ । కుటుమ్బినో గృహేసర్వం వికలో నిర్గతోగృహాత్ ॥ * ॥ వికలః - శూన్యనిత్యకృత్యఇత్యర్థః ।

॥ నదీనాం రజోదోషనిర్ణయః ॥

నదీరజోదోషవిషయే కిఞ్చిదుచ్యతే । అత్ర కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ సంప్రాప్తే శ్రావణేమాసి సర్వానద్యోరజస్వలాః । తాసుస్నానం నకుర్వీత వర్జయిత్వాతు జాహ్నవీమ్ ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ ద్విమాసం సరితస్సర్వాభవన్తిహి రజస్వలాః । అప్రశస్తం తతఃస్నానం వర్షార్తౌ నవవారిణి ॥ * ॥ కర్కటసఙ్క్రమమారభ్య సింహాన్తం మాసద్వయంనద్యో రజస్వలాభవన్తి । మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ నభోనభస్యయోర్మధ్యే సర్వానద్యో రజస్వలాః । తాసు స్నానం నకుర్వీత దేవర్షిపితృతర్పణమ్ ॥ * ॥ అత్ర నభస్యశబ్దస్సింహశ్రావణపరః । తథావ్యాఘ్రపాదః — ॥ శ్లో ॥ సింహకర్కటయోర్మధ్యే సర్వానద్యోరజస్వలాః । తాసు స్నానం నకుర్వీత వర్జయిత్వా మహానదీః ॥ * ॥ నారసింహపురాణే — ॥ వా ॥ గఙ్గా యమునా గోదావరీ తుఙ్గభద్రా కావేరీ త్యేతామ

హానద్యః ॥ * ॥ ఇతి । మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యదుహితా గఙ్గాప్లక్షజా తాపరసస్వతీ । రజసా నాభిభూయన్తే వేణాచనదసంజ్ఞితా ॥ * ॥ మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ మహానద్యోదేవికాచ కావేరీ ప్లక్షజాతథా । రజసా తు ప్రమష్టాస్సన్యః కర్కటాకౌత్ర్యహం నృప ॥ * ॥ ప్లక్షజా - గౌతమీ, బాహ్మీ — ॥ శ్లో ॥ గోదావరీ భీమరథీ తుఙ్గభద్రాచ వేణికా । తాపీ పయోష్ణీ విన్ధ్యస్య దక్షిణేతు ప్రకీర్తితాః ॥ భాగీరథీనర్మదాచ యమునాచ సరస్వతీ । విశోకాచ వితస్తాచ విన్ధ్యస్యోత్తరతః స్థితాః ॥ ద్వాదశైతా మహానద్యో దేవర్షిక్షేత్రసమ్భవాః ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ ప్రవృత్తే శ్రావణే మాసి త్ర్యహం గఙ్గా రజస్వలా । చతుర్థేఽహని సంప్రాప్తే శుద్ధాభవతిజాహ్నవీ ॥ * ॥ ఏతచ్ఛాన్ద్రమానాభిప్రాయమ్ । అన్యథా — ॥ శో ॥ ప్రథమం కర్కటకేఽపి త్ర్యహం గఙ్గా రజస్వలా । సర్వారక్తవహానద్యః కరతోయాఽమ్బువాహినీ ॥ * ॥ ఇతివచనవిరోధఃస్యాత్, శ్రావణమాసప్రవృత్తేరర్వాగేవ కర్కటకసఙ్క్రాన్తేః । కరతోయా - నదీ, కాత్యాయనః — ॥ శో ॥ కర్కటాదౌ రజోదుష్టా గౌతమీ వాసరత్రయమ్ । చన్ద్రభాగాసతీగఙ్గాసరయూర్నర్మదాతథా ॥ తదేవమ్ ॥ శో ॥ తపనస్య సుతా గఙ్గా గోమతీచ సరిద్వరా । రజసా నప్రమష్యన్తి యేచాన్యే పున్నదాః స్మృతాః ॥ * ॥ ఇతి కాత్యాయనవచనమ్, మాసద్వయ దోషాభావపరమ్ । సఏవ ॥ శో ॥ నభోనభస్యయోర్మధ్యే సర్వా నద్యోరజస్వలాః । నసన్ధ్యోపాసనం స్నానం దేవర్షి పితృతర్పణమ్ ॥ * ॥ ఏవమపి నదాః పుమాంసఇతి రజోదోషోవాస్త్యేవ ॥ శ్లో ॥ రజసానాభిభూయన్తే యేచాన్యే నదసంజ్ఞితాః । ఇతి స్మృతేః । ప్రత్యక్స్రోతసో నదాః । అస్యక్వచిదపవాదమాహ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ ఉపాకర్మణిచోత్సర్గే§ ప్రేతస్నానే తథైవచ । చన్ద్రసూర్యగ్రహేచైవరజోదోషోనవిద్యతే ॥ సర్వథునద్యమ్భస్సమానిసర్వస్సర్వాణ్యమ్భాంసి భూతలే । కూపస్థాన్యపి సోమార్కగ్రహణే నాత్ర

§ ప్రాతఃస్నాన ఇతి పాఠాన్తరమ్.

సంశయః ॥ సర్వం గఙ్గా సమం తోయం సర్వే బ్రహ్మ సమాద్విజాః । సర్వం భూమిసమం దానం గ్రహణే చన్ద్రసూర్యయోః ॥ * ॥

—॥ గ్రహణకాలస్నానశ్రాద్ధాదివిధిః ॥—

మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ గఙ్గా స్నానం ప్రకుర్వీత గ్రహణె చన్ద్రసూర్యయోః । మహానదీషు చాన్యాసు స్నానం కుర్యాద్యథావిధి ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ వాపీ కూప తటాకేషు గిరిప్రస్రవణేషు చ । నద్యాం నదే దేవఖాతే సరసీషూద్ధృతామ్బుషు ॥ ఉష్ణోదకేఽపివా స్నాయాద్గ్రహణె చన్ద్ర సూర్యయోః ॥ * ॥ ఉష్ణోదకస్నానం రోగివిషయమ్ । తథా వైయాఘ్రపాదః — ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్య కిరణైఃపూతం పునఃపూతంతు వహ్నినా । అతోవ్యాధ్యాతురః స్నాయాద్గ్రహణెప్యుష్ణవారిణా ॥ చన్ద్రసూర్యగ్రహేస్నాయాన్మృతకే సూతకేఽపివా । అస్నాయీమృత్యుమాప్నోతి స్నాయీమృత్యుం నవిన్దతి ॥ గ్రహణే సఙ్క్రమే వాఽపి నస్నాయాద్యదిమానవః । సప్త జన్మ సురోగీస్యా ద్దుఃఖభాగీచ జాయతె ॥ * ॥ మహాభారతె — ॥ శ్లో ॥ సర్వస్వేనాపి కర్తవ్యం శ్రాద్ధంవై రాహుదర్శనే । అకుర్వాణస్తునాస్తికాత్పఙ్కే గౌరివ సీదతి ॥ భూమిర్గావస్సువర్ణం వా ధాన్యంవాయదభీప్సితమ్ । తత్సర్వం గ్రహణె దేయమాత్మనః శ్రేయఇచ్ఛతా ॥ * ॥ నైమిత్తికశ్రాద్ధేషు పతితత్వాద్గ్రహణే శ్రాద్ధ మామేన కర్తవ్యమ్ । తథా వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ఆపద్యనగ్నౌతీర్థేచ గ్రహణె చన్ద్రసూర్యయోః । ఆమశ్రాద్ధం ద్విజోదద్యా చ్ఛూద్రో దద్యాత్సదైవహి ॥ * ॥ అతః సతిసమ్భవేఽప్యామేనైవ శ్రాద్ధంకార్యమ్, నత్వన్నేనేతి । బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ అశ్రోత్రియః శ్రోత్రియోవాహ్యపాత్రం పాత్రమేవవా । విప్రబ్రువోవాఽపిస్యాద్వా గ్రహణే దానమర్హతి ॥ * ॥ అశ్రోత్రియః - వేదహీనః, శ్రోత్రియః - ఏకశాఖాధ్యాయీ, అపాత్రమ్ - విద్యాతపోహీనః, పాత్రమ్ - తద్యుక్తః, విప్రబ్రువః - అధ్యయనాధ్యాపనరహితః, తద్యుక్తోవిప్రః, వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ త్రిదశాః స్పర్శసమయే తృప్యన్తి పితరస్తథా । మ

నష్టా మధ్యకాలేతు ముక్తికాలేతు రాక్షసాః ॥ * ॥ § ఇదం త్రిదశాదికాలపరమ్, నతూత్తమాదిపరమ్ । బ్రహ్మకైవర్తే — ॥ శ్లో ॥ స్నానంస్యాదుపరాగాదౌ మధ్యే హోమస్సురార్చనమ్ । గ్రస్యమానె భవేత్స్నానం గ్రస్తే హోమోవిధీయతె ॥ ముచ్యమానెభవేద్దానం స్నానంముక్తే విధీయతె । గ్రస్యమానే రవౌస్నాయా న్ముచ్యమానే నిశాకరే ॥ ప్రాక్పశ్చాత్ సంక్రమేషూక్తః పుణ్యకాలోఽపి భాగశః । చన్ద్రసూర్యోపరాగేతు యావద్దర్శనగోచరః ॥ * ॥ బ్రాహ్మే — ॥ శ్లో ॥ ఉపమధ్యేలక్షగుణం గ్రహణే చన్ద్రసూర్యయోః । పుణ్యం కోటిగుణంమధ్యే ముక్తికాలేత్వనన్తకమ్ ॥ * ॥ స్నానదానాదిః శేషః । నిగమే — ॥ శ్లో ॥ యదాసూర్యగ్రహో రాత్రౌ దినాచన్ద్రగ్రహోయది । తత్రస్నానం నకుర్వీత దద్యాద్దానంతు కించన । * ॥ వైయాఘ్రపాదః — ॥ శ్లో ॥ స్మార్తకర్మపరిత్యాగో రాహోరన్యత్రసూతకే ॥ * ॥ స్మార్తకర్మ-శ్రాద్ధదానాది । అఙ్గిరాః — ॥ శ్లో ॥ సర్వేవర్ణానాం సూతకేచ మృతకే రాహుదర్శనే । స్నాత్వాశ్రాద్ధం ప్రకుర్వీత దానం శాఠ్యవివర్జితాః ॥ * ॥ శాఠ్యమ్ - లోభః । అతో గ్రహణె స్నానాదావాశౌచం నాస్త్యేవ । తథారజోదోషశ్చ నాస్తీతిసిద్ధమ్ । సఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ కాలేనవోదకం శుద్ధం నపిబేత్త్ర్యహమేవతత్ । అకాలె సప్తరాత్రంతు పీత్వావాద్యాదహర్నిశమ్ ॥ * ॥ భవిష్యత్పురాణే — ॥ శ్లో ॥ మహాదమ్బసమం వాపి యదితిష్ఠేత్పురాతనమ్ । నవామ్బుమిశ్రితం తేన నదుష్టమితి సూరయః ॥ * ॥ వైయాఘ్రపాదః — ॥ శ్లో ॥ అభావేకూపవాపీనా మనపాయిపయోభృతామ్ । రజోదుష్టేఽపిపయసి గ్రామభోగోనదుష్యతి ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ ఉపాకర్మణిచోత్సర్గే ప్రేత స్నానేచనిర్గతౌ । చన్ద్రసూర్యగ్రహేచైవ రజోదోషో నవిద్యతె ॥

॥ మాఘస్నానవిధిః ॥

అథ మాఘస్నానవిషయే కించిదుచ్యతె । పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ ఆపో

---

§ ఇదం గ్రహణస్య స్పర్శ మధ్య మోక్షకాలపరమితిపాఠాన్తరమ్.

నారాయణో దేవస్సర్వవేదేషు పఠ్యతే ॥ గ్రహాణాంచ యథాసూర్యో నక్షత్రాణాంయథాశశీ । మాసానాంచ తథామాఘ శ్శ్రేష్ఠస్సర్వేషు కర్మసు ॥ యోగోఽపిమర్త్యభూ రాజన్ త్రైలోక్యే సచరాచరే । అస్మిన్యోగేఽప్యశక్తోహి స్నాయాదపిదినత్రయమ్ ॥ యోగః - మకరే కార్త్స్న్యేన మాఘాన్వయః ॥ శ్లో ॥ అథాతస్సంప్రవక్ష్యామి మాఘస్నానవిధింపరమ్ । కర్తవ్యో నియమః కశ్చిద్వ్రతరూపో నరోత్తమైః ॥ ఫలాతిశయహేతోర్వై కించిద్భోజ్యం త్యజేద్బుధః । భూమౌశయీత హోతవ్యమాజ్యం తిల విమిశ్రితమ్ ॥ త్రికాలం చార్చయేన్నిత్యం వాసుదేవం సనాతనమ్ । దాతవ్యోదీపకోదణ్డో దేవముద్దిశ్యమాధవమ్ ॥ ఇన్ధనం కమ్బళం వస్త్రముపానత్కుఙ్కుమం ఘృతమ్ । అన్నం చైవ యథాశక్తి దేయంమాఘే నరాధిప ॥ పరస్యాన్నం నసేవేత త్యాజ్యోవిప్రైః ప్రతిగ్రహః । మాఘాన్తే భోజయేద్విప్రాన్ యథాశక్తి నరాధిప ॥ దేయాతుదక్షిణా తేభ్యోహ్యాత్మనోహితమిచ్ఛతా । మకరస్థే రవౌ మాఘే గోవిన్దాచ్యుత మాధవ ॥ స్నానేనానేన మేదేవ యథోక్తఫలదోభవ । ఇతిమన్త్రం సముచ్చార్యస్నాయాన్మౌనసమాశ్రితః ॥ బహిస్స్నానంతు వాప్యాదౌ ద్వాదశాబ్దఫలప్రదమ్ । తటాకే ద్విగుణం రాజన్ నద్యావౌతు చతుర్గుణమ్ ॥ దశధా దేవఖాతేచ శతధాచ మహానదీ । శతం చర్గుణం రాజన్ మహానద్యోస్తు సంగమే ॥ మహానదీ - మహానద్యామ్ । సహస్రగుణితం సర్వం తత్ఫలం మకరేరవౌ । గఙ్గాయాం స్నానమాత్రేణ లభతే మానుషో నృప ॥ పాపానాం భూరిభారస్య దాహదేశం ప్రజాపతిః । ప్రయాగం విదధే భూప ప్రజానాంచ హితేరతః ॥ సితాసితేఽపి యోమజ్జేదపిపాపశతావృతః । మకరస్థే రవౌ రాజన్నగర్భేషు నిమజ్జతి ॥ దుర్జయా వైష్ణవీమాయా దేవైరపి సుదుస్త్యజా । ప్రయాగే దహ్యతేసాపి మాఘమాసే నరాధిప ॥ ధర్మద్రవోహ్యపాం బీజం వైకుణ్ఠచరణాచ్చ్యుతమ్ । ధృతం మూర్ధ్నిమహేశేన యద్గాఙ్గమమలం జలమ్ ॥ తద్బ్రహ్మైవ నసన్దేహో నిర్గుణం ప్రకృతేః పరమ్ । తేన కింసమతాంగచ్ఛేదపిబ్రహ్మాణ్డగోచరే ॥ సర్వేభ్యోఽపి

చ యజ్ఞైర్భోగ్యమాఘోయోగాచ్చ గర్జతి । తీర్థాచ్చ తపసా మాఘో § యో విద్యాధరాశ్చ గర్జతి ॥ అస్మిన్నైవ భారతే వర్షే కర్మభూమావిశేషతః । మాఘస్నానం వినాన్నృణాం నిష్ఫలం జన్మకీర్తితమ్ ॥ మకరస్థే రవౌ మాఘే యత్ర క్వాపి బహిర్జలే । నిష్కామైర్వా సకామైర్వా స్నాతవ్యం హరితుష్టయే ॥ వ్రతైర్దానైస్తపోభిశ్చ న తథా ప్రీయతే హరిః । మాఘస్నానమాత్రేణ యథా ప్రీణాతి కేశవః ॥ అవైష్ణవో హతో విప్రో హతం శ్రాద్ధమదక్షిణమ్ । అబ్రహ్మణ్యం హతం క్షత్రమనాచారం కులం హతమ్ ॥ ఆదీప్తేఽగ్నౌ హతో హోమః స్వార్థే పాకక్రియా హతా । జీవనార్థం హతం తీర్థం జీవనార్థం హతం వ్రతమ్ ॥ సన్దిగ్ధోఽపి హతో మన్త్రో వ్యగ్రచిత్తో హతో జపః । అన్యాయాసం హతం సర్వం యత్కృతం పారలౌకికమ్ ॥ మనుష్యాణాం తథా జన్మ మాఘస్నానం వినా హతమ్ ॥ మకరస్థే రవౌ యో హి న స్నాత్యనుదితే రవౌ । కథం పాపైః ప్రముచ్యేత కథం స త్రిదివం వ్రజేత్ ॥ * ॥ అనేన, మాఘస్నానముదయాత్పూర్వమేవ కర్తవ్యమితి సిద్ధమ్ । తతశ్చ ॥ శ్లో ॥ మాఘమాసే రటన్త్యాపః కించిదభ్యుదితే రవౌ । బ్రహ్మఘ్నం వా సురాపం వా కం పతన్తం పునీమహే ॥ * ॥ ఇతి వచనం స్త్రీశూద్రాది విషయమ్, తేషాం స్నానవ్యతిరేకేణానుష్ఠానాభావాత్ । విప్రాదివిషయే తు సన్ధ్యాతిక్రమదోషో దుర్వారస్స్యాత్, స్నానపూర్వకత్వాత్సన్ధ్యావన్దనాదేః । న హ్యుదయాత్పూర్వమ్, కించిదుదయే చ, కాలద్వయే స్నానమితి యుక్తమ్; మార్జనాద్యుపస్థానాన్తస్యైకకర్మత్వేన, మధ్యే కర్మాన్తరానుష్ఠానాయోగాత్, ఉదయన్తం దివాకరమిత్యుదయకాలే సూర్యోపస్థాన విధానాచ్చ । కించిదభ్యుదితే స్నాత్వాఽనుష్ఠానే, మాసం సన్ధ్యాతిక్రమేణాఽశుచిత్వ కర్మానర్హత్వశూద్రత్వాదిదోషాః ప్రసజ్యేరన్ " అజీర్ణేఽభ్యుదితే వాన్త " ఇతి సన్ధ్యాతిక్రమప్రాయశ్చిత్తత్వేన విహితస్యోదయ స్నానస్య నైమిత్తికత్వస్మరణేన మాఘస్నానాసిద్ధేః । యద్వా ॥ శ్లో ॥ ఉషస్యుషసి యత్స్నానం సన్ధ్యాయా

యో విద్యాధరగర్జతీతి పాఠాన్తరమ్.

ముదితే రవౌ ॥ * ॥ ఇతి స్నానప్రశంసాపరం వా, ఆహోరాత్రైకము
తికన్యాయేన ఉదయాత్పూర్వస్నానపరం వా। అభ్యుదితేఽపి రవౌ, కమ్ -
జలమ్, పతన్తమ్ - స్నానం కుర్వన్తం పునీమహే కిల, కిముతోదయాత్ప్రా
క్ స్నానమిత్యలమ్ ॥ శ్లో ॥ శోచన్తి సర్వపాపాని మాఘమాసే సమాగతే।
నాశకాలోఽయమస్మాకం యది స్నాస్యతి వారిణి ॥ బ్రహ్మహా హేమహా
రీ చ సురాపో గురుతల్పగః। మాఘస్నాయీ విపాపస్స్యాత్తత్సంయోగీ చ
పఞ్చమః ॥ సన్తైవహూ నాత్ర కర్తవ్యో మాఘస్నానే నరాధిప। ప్రా
యశ్చిత్తం పరం చైతన్మాఘస్నానమనుత్తమమ్ ॥ సర్వేఽధికారిణో హ్య
త్ర విష్ణుభక్తా యతో నృప ॥ * ॥ ఇతి। ఏవం ప్రకారపర్యాలోచనయా,
మాఘస్నానం నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం చేతి సిద్ధమ్.

అథ సముద్రస్నానవిధిః

అత్ర సంగ్రహశ్లోకః — ॥ శ్లో ॥ పాషాణమన్త్రం ప్రథమం పుర
స్తాదావాహనం చాత్ర నమస్క్రియా చ। అర్ఘ్యం తథా ప్రార్థనమభ్యను
జ్ఞా స్నానం చ కుర్యాత్పితృతర్పణం చ ॥ * ॥ క్రమేణ మన్త్రోదాహర
ణమ్ ॥ శ్లో ॥ పిప్పలాదసముత్పన్నే కృత్యే లోకభయఙ్కరి। పాషాణం
తే మయా దత్తమాహారార్థం తు కల్పితమ్ ॥ విశ్వాచీ చ ఘృతాచీ చ విశ్వ
యోనే విశాం పతే। సాన్నిధ్యం కురు మే దేవ సాగరే లవణామ్భసి ॥ న
మస్తే విశ్వగుప్తాయ నమో విష్ణుపదాయ తే। నమో జలధిరూపాయ దీనా
నాం పతయే నమః ॥ సర్వరత్నమయ శ్రీమన్ సర్వరత్నాకరాకర। సర్వ
రత్నప్రధానస్త్వం గృహాణార్ఘ్యం మహోదధే ॥ పృథివ్యాం
యాని తీర్థాని ప్రవిశన్తి త్వాం మహోదధే। స్నానం తస్య మే ఫలం దే
హి సర్వస్మాదపి చాంహసః ॥ సమస్త జగదాధార శఙ్ఖచక్రగదాధర। అ
నుజ్ఞాం దేహి మే దేవ యుష్మత్తీర్థనిషేవణే ॥ వేదాదయో వేదవసిష్ఠయో
నిస్సరిత్పతిస్సాగరరత్నయోనిః। అగ్నిశ్చ మే తేజ ఇలా చ తేజో రేతోధా
యజ్ఞమమృతస్య నాభిః ॥ * ॥ వా ॥ ఇదన్తైల అనాద్యభిరసమానమద్భిర్యాః
కాశ్చ సిన్ధుం ప్రవిశన్త్యాపః, సర్పో జీర్ణామివ త్వచం జహాతి పాపం

శరీరాత్సశిరసోఽభ్యుపేత్య ॥ * ॥ ఇదం ద్వయం స్నానమన్త్రైః। తర్పణమన్త్రైః ॥ శ్లో ॥ పిప్పలాదం కవింకణ్వం కృతాన్తం జీవితేశ్వరమ్। మన్యుంచ కాళరాత్రించవిద్యాం చాహర్గణేశ్వరమ్ ॥ § తతోదేవర్షితర్పణాదిసమానమ్ ॥ * ॥ అత్ర విశేషమాహభరద్వాజః — ॥శ్లో॥ దర్భాక్షతతిలైస్సార్థం గత్వా తీరం మహోదధేః। ప్రణమ్య ప్రయతోభక్త్యా దత్వాపుష్పాక్షతాఞ్జలిమ్ ॥ దద్యాదేతైస్త్రిభిర్మన్త్రైః ప్రణమేద్దణ్డవద్బుధః। నమస్తే సర్వలోకేశ నమోఽగమ్భీరమూర్తయే ॥ నమో మేఘనినాదాయ నమస్తే పంచాత్మనే। వివిధాఘౌఘనాశాయసుధాగర్భాయతేనమః ॥ మహోర్మయే మహీనాథాయ మహోరత్నోద్భవాయచ। మహాప్రాణ్యధివాసాయమహాశరీరవతేనమః ॥ సముద్రస్సాగరోఽమ్భోధిరుదన్వానుదధిస్తథా। సరస్వానమ్బురాశిశ్చ పారావారోఽమృతోద్భవః ॥ నామధేయైశ్చతుర్థ్యన్తైః ప్రణవాదినమోన్తకైః। ఏతైర్మన్త్రైర్నమస్కృత్యవరుణం ప్రణమేద్బుధః ॥ ఇమం మేవరుణేత్యాదిద్వాభ్యాంచవరుణంస్తువన్। మహార్తద్వితయంచాత్ర సంసేవ్యాసీతకోవిదః ॥ మహార్తమథవాత్ర తతస్స్నానముపాక్రమేత్। తిలాన్పుష్పాణి దర్భాంశ్చదత్వాస్నాయాద్యథావిధి ॥ * ॥ ఇతి। తతః పాషాణమన్త్రాదిసమానమ్.

అథాభ్యఙ్గస్నానవిధిః

భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ అభ్యఙ్గస్నపనే యోగ్యావారాయై తిథిభిస్సహ। కథ్యన్తే తేఽధునా స్పష్టం పుష్టయే బలవృద్ధయే ॥ ఇన్దోర్బుధస్య సౌరేశ్చ వారేఽభ్యఙ్గం ప్రశస్యతే। కాన్తిం మామఖిలాం దద్య

§ సేతుతర్పణే విశ్వామిత్రో వసిష్ఠమాహ — ॥ శ్లో ॥ వసిష్ఠం వామదేవంచ పరాశర మహాపతిమ్। వాల్మీకిం నారదంచైవ వాలఖిల్యాంశ్చ కాశ్యపమ్ ॥ నళం నీలం గవాక్షంచ గవయం గన్ధమాదనమ్। మైన్దంచ ద్వివిదంచైవ ఋషభం శరభంతథా ॥ జామ్బవన్తం హనూమన్తం సుగ్రీవంచాఙ్గదంతథా। రామంచ లక్ష్మణంచైవ సీతాంచైవ విభీషణమ్। ఏతాంశ్చ తర్పయేద్విద్వాన్దర్భాక్షతతిలైస్సహ ॥

భౌగానాద్వారాధిపాః క్రమాత్ ॥ ద్వితీయాద్యాశ్చతస్రస్తు ప్రశస్తాః సప్తమీతథా । దశమీద్వాదశీచైవ త్రయోదశ్యపిచ స్మృతా ॥ భానుభౌమామరాచార్యశుక్రవారేషు సంక్రమే । వ్యతీపాతేచ జన్మర్క్షే నాభ్యఙ్గస్నానమాచరేత్ ॥ ఏకాదశ్యాం చతుర్దశ్యామష్టమ్యాం ప్రతిపద్యపి । షష్ఠ్యాం పర్వణిచాభ్యఙ్గస్నానం నైవసమాచరేత్ ॥ ఉత్తరాఫల్గునీ జ్యేష్ఠాశ్రవణార్ద్రాసు రాత్రిషు । అభ్యఙ్గస్నపనం ధీమాన్ సుఖార్థీవర్జయేత్సదా । శిశురోగార్తవృద్ధానాంయథాకాలంశరీరిణామ్ ॥ అభ్యఙ్గోష్ణోదకస్నానం నైవదోషావహంస్మృతమ్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ రవౌపుష్పం గురౌదూర్వాం భృగౌ గోమయమేవచ । భౌమే భూమిం వినిక్షిప్య తైలాభ్యఙ్గం సమాచరేత్ ॥ ద్రవ్యాన్తరయుతం తైలం నదుష్యేద్గ్రహణం వినా । తులసీదళసంమిశ్రం గ్రహణేపి నదుష్యతి ॥ * ॥ ఇదమాపద్విషయమ్ । పురాణే — ॥ శ్లో ॥ తిథినక్షత్రవారేషు నిషిద్ధేష్వపి రాత్రిషు । తైలమాజ్యేనసంస్పృష్టమద్భిర్వాశుద్ధిమాప్నుయాత్ ॥ * ॥ సత్యవ్రతః — ॥ శ్లో ॥ పిష్టపక్వౌరనాళేన ఘృతేనాథ జలేనవా । తైల మామయుతంవాపి నకదాచనదుష్యతి ॥ రోగాతురస్యాపితథా తైలంజాతునదుష్యతి ॥ * ॥ ఉమామహేశ్వరసంవాదే — ॥ శ్లో ॥ శిరోభ్యక్తేన తైలేన నాఙ్గం కించిదుపస్పృశేత్ । తిలపిష్టంచ నాశ్నీయాత్తస్యచాయుర్వినశ్యతి ॥ దశమీపుత్రనాశాయ స్వనాశాయత్రయోదశీ । తృతీయాభయనాశాయ తైలాభ్యఙ్గం వివర్జయేత్ ॥ * ॥ ఉక్తవచనం క్షత్రియాదివిషయమ్ । తథాజాబాలిః — ॥ శ్లో ॥ త్రయోదశ్యాం తృతీయాయాం దశమ్యాం చైవసర్వదా । శూద్రవిట్క్షత్రియాః స్నానం నకుర్యుస్తైలసంస్పృతమ్ ॥ * ॥ జ్యోతిశ్శాస్త్రే — ॥ శ్లో ॥ సన్తాపః కీర్తిరల్పాయుర్ధనం నిర్ధనతా తథా । అనారోగ్యం సర్వకామా అభ్యఙ్గాద్భాస్కరాదిషు ॥ నాభ్యఙ్గమర్కేనచభూమిపుత్రే క్షౌరంచశుక్రేచ కుజేచమాంసమ్ । బుధేషుయోషిత్పరివర్జనీయా శేషేషు సర్వాణి సదైవకుర్యాత్ ॥ * ॥ అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ దన్తకాష్ఠేత్వమావాస్యామైథునేచచతుర్దశీ । హన్తిసప్త

కులంపుంసాం తైలగ్రహణతోఽష్టమీ ॥ * ॥ గార్గ్యః — ॥ శో ॥ మాంసా
శనే పఞ్చదశీ తైలాభ్యఙ్గే చతుర్దశీ । అష్టమీ గ్రామ్యధర్మే చ జ్వలత్తమ
పిపాతయేత్ ॥ * ॥ విష్ణుపురాణే — ॥ శో ॥ చతుర్దశ్యష్టమీచైవ హ్య
మావాస్యాతు పూర్ణిమా । పర్వాణ్యేతాని రాజేన్ద్ర రవిసఙ్క్రాన్తిరే
వచ ॥ తైలస్త్రీమాంససమ్భోగీ పర్వస్వేతేషు యః పుమాన్ । విణ్మూ
త్రభోజనం నామ ప్రయాతి నరకం నరః ॥ * ॥ వృద్ధవసిష్ఠః — ॥ శో ॥ కు
హూపూర్ణేన్దుసఙ్క్రాన్తి చతుర్దశ్యష్టమీషుచ । నరశ్చణ్డాలయోని
స్స్యాత్తైలస్త్రీమాంససేవనాత్ ॥ * ॥ గార్గ్యః — ॥ శో ॥ షష్ఠ్యమాపూ
ర్ణిమాపాత చతుర్దశ్యష్టమీషుచ । ఆసుసన్నిహితం పాపం తైలేమాంసే
క్షురేభగే ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధాహే జన్మదివసే వివాహే
సుఖదుఃఖయోః । వ్రతేచైవోపవాసేచ తైలాభ్యఙ్గం వివర్జయేత్ ॥ * ॥
వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ గతే దేశాన్తరం పత్యౌ గన్ధమాల్యాఞ్జనానిచ ।
దన్తకాష్ఠంచ తామ్బూలం వర్జయేద్వనితా సతీ ॥ * ॥ రత్నావళ్యామ్ —
॥ శ్లో ॥ సురయా లిప్తదేహోఽపి ప్రాయశ్చిత్తీయతే ద్విజః । ప్రాతర
భ్యక్తదేహస్య నిష్కృతిర్నైవ విద్యతే ॥ * ॥ అయం నిషేధః ॥ శ్లో ॥ ప్ర
త్యూష ఆశ్వయుగ్దర్శే చతుర్దశ్యామినోదయే । (అరుణోదయ ఇతి కేచి
త్పఠన్తి) స్నానమభ్యజ్య కర్తవ్యం నరైర్నరకభీరుభిః ॥ * ॥ ఇతి స్మర
ణాత్, నరకచతుర్దశీ వ్యతిరిక్తవిషయః । స్మృత్యన్తరే — ॥ శో ॥ ఉపో
షితస్య వ్రతినః కృత్తకేశస్య నాపితైః । తావత్తిష్ఠతి వై లక్ష్మీర్యావత్తైలం
నసంస్పృశేత్ ॥ * ॥ ఏవంచోపోషితవ్రతిక్షౌరిణాం సర్షపాది తైలమపి
వర్జ్యమేవ । అన్యేషాంతు నదుష్టమ్ । తథా ప్రచేతాః — ॥ శ్లో ॥ సా
ర్షపం గన్ధవత్తైలం యత్తైలం పుష్పవాసితమ్ । ద్రవ్యాన్తరయుతం తై
లం నదుష్యతి కదాచన ॥ * ॥ సర్వత్ర సామాన్యేన నిషేధే సత్యపి పున
రపి నిషేధో దోషాధిక్యప్రదర్శనార్థః । తథా మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ సామా
న్యేన నిషేధేఽపి దోషాధిక్యాన్నిషేధనమ్ । తద్దోషభేదహేతుత్వాదితి శా
స్త్రవిదోవిదుః ॥ * ॥ మహాభారతే — ॥ శో ॥ పాదాభ్యఙ్గం శిరోఽభ్యఙ్గం

ద్విజస్యోచ్ఛిష్టమార్జనమ్ । ఏకైకం పాణ్డవశ్రేష్ఠ రాజసూయాద్విశిష్యతే ॥ * ॥ నారదీయే — ॥ శ్లో ॥ తైలాభ్యఙ్గం మహారాజ బ్రాహ్మణానాం కరోతి యః । స స్నాతోఽబ్దశతం సాగ్రం గఙ్గాయాం నాత్ర సంశయః ॥ న తత్కుర్యాత్తృతీయాయాం త్రయోదశ్యాం తిథావపి । శాశ్వతీం భూతిమన్విచ్ఛన్ దశమ్యామపి పణ్డితః ॥ * ॥ భూతిమిచ్ఛతాం తైలస్పర్శననిషేధోఽభ్యఙ్గే నాస్తి, ప్రత్యుతాఽభ్యఞ్జకాభ్యక్తయోర్వృద్ధిస్స్యాదిత్యాహ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ పఞ్చమీం దశమీం చైవ తృతీయాం చ త్రయోదశీమ్ । అభ్యఙ్గస్పర్శనాత్స్నానాద్యశ్చ తైలం నిషేవతే ॥ చతుర్ణాం తస్య వృద్ధిస్స్యాద్ధనాపత్యబలాయుషామ్ ॥

అథ స్నాననిషేధః

అత్ర మేధాతిథిః — ॥ శ్లో ॥ న స్నాయాదుత్సవేఽతీతే మాఙ్గల్యం వినివర్త్య చ । అనువ్రజ్య సుహృద్బన్ధూనర్చయిత్వేష్టదేవతామ్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ న స్నానమాచరేద్భుక్త్వా నాతురో న మహానిశి । న వాసోభిస్సహాజస్రం నావిజ్ఞాతే జలాశయే ॥ * ॥ న వాసోభిరితి - సవాసా జలమావిశేదిత్యుక్తేష్వేవ సచేలస్నానం నాన్యత్రేత్యర్థః । వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ ఆరాధ్యం దేవమారాధ్య బన్ధూనప్యనుసృత్య చ । భుక్త్వా వ్యాధౌ చ న స్నాయాత్ తైలేనాపి నిశాస్వపి ॥ * ॥ అస్యాపవాదమాహ మనుః — ॥ శ్లో ॥ రాహుదర్శనసఙ్క్రాన్తి వివాహాత్యయవృద్ధిషు । స్నానదానాదికం కార్యం నిశి కామ్యవ్రతేషు చ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ గ్రహణోద్వాహసఙ్క్రాన్తి యాత్రార్తి ప్రసవేషు చ । స్నానం నైమిత్తికం జ్ఞేయం రాత్రావపి న దుష్యతి ॥ * ॥ వ్యాఘ్రపాదః — ॥ శ్లో ॥ పుత్రజన్మని యాత్రాయామభిషేకే వ్రతేషు చ । ఉపరాగే వివాహే చ ప్రాణార్తేషు విశేషతః ॥ మన్త్రపూర్వమకాలేఽపి స్నాయాత్తైలేన వా నరః ॥ * ॥ వివాహాదౌ తైలేన స్నానమశక్తవిషయమ్ ॥ పుత్రజన్మాద్యభావే స్పర్శాదినా స్నానే కర్తవ్యే దేవలో విశేషమాహ — ॥ శ్లో ॥ దివాహృతైర్జలైస్స్నానం నిశి కుర్యాన్నిమిత్తతః । నిక్షిప్య చ

సువర్ణంవా సన్నిధాప్యచపావకమ్ ॥ ప్రవేశాద్వరుణస్యాగ్నౌ నరాత్రిజలముద్ధరేత్ । ధామ్న ఇత్యాదిమన్త్రేణ తతో రాత్రౌ జలం హరేత్ ॥ * ॥ తతః - నదీతటాకాదిభ్యః । ఏవం క్వచిత్తిథిదోషాభావమాహ గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ పుత్రజన్మ నిసఙ్క్రాన్త్యౌ శ్రాద్ధే జన్మ దినే తథా । నిత్యస్నానేచ కర్తవ్యే తిథిదోషోనవిద్యతే ॥ * ॥ అత్ర శ్రాద్ధేఽభ్యఙ్గస్నానం వృతబ్రాహ్మణవిషయమ్ ॥

అథామలకస్నాననిషేధః

శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ అమాయాంచనవమ్యాంచసప్తమ్యాంచవిశేషతః । ధాత్రీకల్కేనచస్నానం ప్రాతస్స్నానేచవర్జయేత్ ॥ * ॥ గార్గ్యః— ॥ శ్లో ॥ తైలస్నానం సదాపుణ్యం కుర్యాదామలకైః శ్రియై । సప్తమీనవమీవర్కరవిసఙ్క్రమణాదృతే ॥ * ॥ మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ అమాయాంచైవ సప్తమ్యాం సఙ్క్రాన్త్యాంచరవేర్దినే । చన్ద్రసూర్యోపరాగేచస్నానమామలకైస్త్యజేత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యవారేసఙ్క్రాన్త్యాం నవమ్యాం పర్వణోర్ద్వయోః । నరోనామలకైస్స్నాయాదలక్ష్మ్యాపరిగృహ్యతే ॥ సప్తమ్యన్దునవమీషుచసమ్పదిచ్ఛస్స్నాయాత్కదాచిదపినామలకైర్మనుష్యః । స్నాతుర్జనస్యదశమీతనయంచతుర్దశ్యర్థంనిహన్త్యుభయమేవ సదాద్వితీయా ॥ * ॥ ఏవం ద్వితీయాదిషుచ ప్రాతఃకాలే ధాత్రీకల్కస్నానం త్యాజ్యమితిసిద్ధమ్ .

అథ కామ్యస్నానమ్

భరద్వాజసంవర్తౌ — ॥ శ్లో ॥ జన్మర్క్షే వైధృతౌ పుష్యే వ్యతీపాతేచసఙ్క్రమే । ఆప్లావనం మహానద్యాంసమస్తదురితక్షయమ్ ॥*॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ యోనరః స్నాతితీర్థేషు సముద్రే సేతుబన్ధనే । సప్తజన్మకృతం పాపం తత్క్షణాదేవ నశ్యతి ॥ * ॥ కార్ష్ణే — ॥ శ్లో ॥ పునర్వసు బుధోపేతా చైత్రమాసేసితాష్టమీ । తస్యాంనదీషుస్నాతస్తు వాజపేయఫలం లభేత్ ॥ * ॥ స్మృతిసారసముచ్చయే — ॥ శ్లో ॥ పుష్యేచ జన్మ నక్షత్రే వ్యతీపాతే దినత్రయే । అమాయాంచ నదీస్నా

నం కులకోటింసముద్ధరేత్ ॥ * ॥ మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ యాంమన్వాద్యాం యుగాద్యాశ్చ తిథయస్తాసు మానవః । స్నాత్వాహుత్వాచ జప్త్వాచదత్త్వాఽనన్తఫలంలభేత్ ॥ * ॥ మన్వాదియుగాదీ, సంజ్ఞాప్రకరణే ప్రదర్శితౌ । గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ ఆసుయత్క్రియతే శ్రాద్ధం యచ్చ దానం యదాప్లవః । ఉపవాసాదికంయచ్చ తదనన్తఫలం స్మృతమ్ ॥ * ॥ ఆసు - మన్వాది యుగాదిపుణ్యతిథిషు ॥ శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ అమాసోమేనభామేన గురుణావా యుతాయది । సాతిథిః పుష్కలాప్రోక్తా సహస్రార్కగ్రహైస్సమా ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ పితరంమాతరంవాపి భ్రాతరం సుహృదం గురుమ్ । నిమజ్జేత్తుయముద్దిశ్య ద్వాదశాంశంలభేతసః ॥ తత్ప్రార్థితేష్వష్టమాంశం లభేత్స్నానఫలంనరః ॥ కించ ॥ వా ॥ భావహీనస్య పుణ్యక్షేత్రవాసః పుణ్యతీర్థస్నానాదికంచ నిష్ఫలమేవ । తథా సాత్వతే — ॥ శ్లో ॥ గఙ్గాదితీర్థేషు వసన్తిమత్స్యా దేవాలయేపక్షిసఙ్ఘాశ్చ నిత్యమ్ ॥ భావోజ్ఝితాస్తేనఫలంలభన్తే తీర్థైశ్చ దేవాయతనైశ్చ ముఖ్యైః ॥ * ॥ ఇతిహాససముచ్చయే శుకానుశాసనే — ॥ శ్లో । జ్ఞానంతీర్థం క్షమాతీర్థంతీర్థమిన్ద్రియనిగ్రహః । సర్వభూతదయాతీర్థం సత్యంతీర్థం తథాఽఽర్జవమ్ ॥ దానంతీర్థం దమస్తీర్థం సన్తోషస్తీర్థముచ్యతే । బ్రహ్మచర్యం పరంతీర్థమహింసా తీర్థముచ్యతే ॥ అస్తేయస్తు పరంతీర్థమద్రోహస్తీర్థముచ్యతే । శ్రద్ధాతీర్థం ధృతిస్తీర్థం తపస్తీర్థముదాహృతమ్ ॥ తీర్థానామపితత్తీర్థం సంశుద్ధిర్మనసఃపరా । నజలాప్లుతదేహస్తు స్నాత ఇత్యభిధీయతే ॥ సస్నాతోయోదమస్నాతస్సతు శుద్ధతమోమతః । యోలుబ్ధః పిశునః క్రూరో నాస్తికో విషయాత్మకః ॥ సర్వతీర్థేష్వపిస్నాతః పాపో మలినఏవసః । నశరీరమలత్యాగాన్నరోభవతినిర్మలః ॥ మానసైస్తు మలైస్త్యక్తో భవత్యత్యన్త నిర్మలః । విషయేష్వనిశం రాగోమనసోమల ఉచ్యతే ॥ తేష్వేవవీతరాగత్వం నిర్మలత్వముదాహృతమ్ । చిత్తమన్తర్గతం దుష్టం తీర్థస్నానైర్నశుధ్యతి ॥ శతశోఽథజలైర్ధౌతం సురాభాణ్డమివాశుచి । దానమిజ్యాతపశ్శౌచంతీర్థం వేదశ్రుతంతథా ॥ సర్వాణ్యేతానితీర్థానియ

స్వభావస్సునిర్మలః । నిగృహీతేన్ద్రియగ్రామోయత్రయత్రవసేన్నరః ॥ యత్రరాగాదిరహితా వాసుదేవపరాయణాః । వసన్తిపుణ్యకస్మాణస్తత్క్షేత్రమధికంతతః ॥ తస్మాదేవమహాభాగా వైష్ణవా వీతకల్మషాః । పునన్తి సకలం లోకం కింతీర్థమధికం తతః ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ ఆచారవస్త్రాన్తరగాలితేన సత్యప్రపన్నక్షమశీతలేన । జ్ఞానామ్బునా స్నాతిహి యస్తు నిత్యం కింతస్యభూయస్సలిలేన కృత్యమ్ ॥ * ॥ ఉద్ధవం ప్రతి శ్రీభగవానాహ — ॥ శ్లో ॥ తపస్తీర్థం జపో దానం పవిత్రాణీతరాణిచ । నాలంకర్తుంహి తాంశుద్ధిం యాజ్ఞానకలయా కృతా ॥ * ॥ సముచ్చయే — ॥ శ్లో ॥ జ్ఞానహ్రదే ధ్యానజలే రాగద్వేషమలాపహే । యస్స్నాతి మానసేతీర్థే సయాతి పరమాం గతిమ్ ॥ పృథివ్యాం యానితీర్థాని తానిసర్వాణిసాగరే । సాగరె యాని తానిస్యుః పాదే విప్రస్య దక్షిణె ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ ఆస్తే హరిరదిన్రాత్మాయత్రైవమధుసూధనః । తత్తీర్థం తత్పరంబ్రహ్మ తత్పుణ్యం తత్తపోవనమ్ ॥

అథ నైమిత్తికస్నానమ్

మనుః — ॥ శ్లో ॥ దివాకీర్తిముదక్యాంచ పతితం సూతికాంతథా । శవం తత్స్పృష్టినం చైవ స్పృష్ట్వాస్నానేన శుధ్యతి ॥ * ॥ తృతీయస్యాపి స్నానం వేదితవ్యమ్ । తథాగౌతమః — ॥ వా ॥ పతితచణ్డాలసూతికోదక్యాశవస్పృష్టి తత్స్పృష్ట్యుపస్పర్శనే సచేలముదకోపస్పర్శనాచ్ఛుధ్యేత్ ॥ * ॥ ఇతి । అనేన పతితాదిస్పృష్టినమారభ్య తృతీయస్యాపి సచేలస్నానమితి స్పష్టమ్ । చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శో ॥ చణ్డాలసూతికోదక్యాపతితాశ్శవ ఏవచ । ఏతేషామేవ సంస్పర్శే తత్స్పృష్టిన్యాయ ఇష్యతే ॥ ఏవకారేణ చాన్త్యాది వ్యతిరిక్తస్పర్శే తత్స్పృష్టిన్యాయో నేతి గమ్యతే । తథా సంగ్రహకారః — ॥ శో ॥ కటధూమస్పృశంవాన్తం విరక్తం క్షురకర్మణి । మైథునాచరితారంచ స్పృష్ట్వాస్నానం నవిద్యతే ॥ * ॥ యత్తు సంవర్తః — ॥ శో ॥ తత్స్పృష్టినంస్పృశేద్యస్తు స్నానంతస్యవిధీయతే । ఊర్ధ్వమాచమనంప్రోక్తం ద్రవ్యాణాం ప్రోక్షణంతథా ॥ * ॥ తదబుద్ధి

పూర్వస్పర్శవిషయమ్ । తథా చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ అబుద్ధిపూర్వసంస్పర్శే ద్వయోస్స్నానంవిధీయతే । త్రయాణాంబుద్ధిపూర్వేతు తత్సంస్పృష్టినాన్యయకల్పనా ॥ ఉపస్పృశేచ్చతుర్థస్తు తదూర్ధ్వం ప్రోక్షణం స్మృతమ్ । బహూనామేకలగ్నానాం స్పృష్ట్వా సంస్పృష్టిర్భవేద్యది ॥ తత్సంస్పృష్టస్యైవ తత్సంస్పృష్టి రితరస్తు శుచిర్భవేత్ ॥ * ॥ దుర్బలాదివిషయమేతచ్ఛాస్త్రే విశేషః — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలసూతికాశావై స్సంస్పృష్టం సంస్పృశేద్యది । ప్రమాదాత్తతఆచమ్య జప్యం కుర్యాత్సమాహితః ॥ తత్సంస్పృష్టసంస్పృష్టినంస్పృష్ట్వా బుద్ధిపూర్వం ద్విజోత్తమః । ఆచామేత్తద్విశుద్ధ్యర్థం ప్రాహదేవఃపితామహః ॥ * ॥ అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యాశుచిభిఃస్నాయాత్సంస్పృష్టస్తై రుపస్పృశేత్ । అబ్లిఙ్గాని జపేచ్చైవ గాయత్రీం మనసాసకృత్ ॥ * ॥ అత్ర విజ్ఞానేశ్వరః — ॥ వా ॥ అశుచయః - శవచణ్డాలపతిత సూతికాశావాశౌచినః, ఏతైస్సంస్పృష్టఃస్నాయాత్ । ఏతైః పునరుదక్యాఽశుచిసంస్పృష్టాదిభిఃసంస్పృష్టః, ఉపస్పృశేత్ - ఆచామేత్ । అబ్లిఙ్గాని - ఆపోహిష్ఠా ఇత్యేవమాదీనిమన్త్రవాక్యానిజపేత్, త్రిష్వేవ బహువచనస్య చరితార్థత్వాత్ । తథా గాయత్రీంచ సకృన్మనసాజపేత్ । నను ఉదక్యాసంస్పృష్టస్నాయాదిత్యేకవచననిర్దిష్టస్య కథంతైరితి బహువచనేన పరామర్శః । సత్యమేవమ్, కించ, ఉదక్యాది సంస్పృష్టవ్యతిరిక్త స్నానార్హమాత్రస్పర్శేస్యాచమన విధానార్థం తైరితి బహువచన నిర్దేశ ఇత్యవిరోధః । తేచస్నానార్హాః, స్మృత్యన్తరతోఽవగన్తవ్యాః ॥ * ॥ యథాహపరాశరః—॥శ్లో॥ దుస్స్వప్నే మైథునేవాన్తే విరక్తే క్షురకర్మణి । చితియూపశ్మశానానాం స్పర్శనే స్నానమాచరేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ వాన్తోవిరక్తఃస్నాత్వాతు ఘృతప్రాశనమాచరేత్ । ఆచమ్యైవతు భుక్త్వాన్నం స్నానం మైథునినఃస్మృతమ్ ॥ ఏతద్ఋతుగమనవిషయమ్ । అనృతావపి మైథునే క్వచిత్స్నానంస్మృతమ్ ॥ శ్లో ॥ అష్టమ్యాంచ చతుర్దశ్యాం దివాపర్వణి మైథునమ్ । కృత్వాసచేలం స్నాత్వాతు వారుణీభిశ్చ మార్జయేత్ ॥

యమః — ॥ శ్లో ॥ అజీర్ణేభ్యుదితే వాన్తే తథాహ్యస్తమితే రవౌ । దుస్స్వప్నే దుర్జనస్పర్శే స్నానమాత్రం విధీయతే ॥ * ॥ చ్యవనః — ॥ వా ॥ శ్వానం శ్వపాకం ప్రేతధూమం దేవద్రవ్యోపజీవినం గ్రామయాజకం సోమవిక్రయిణం యూపం చితికాష్ఠంచ మద్యం మద్యభాణ్డంచ సస్నేహం మానుషాస్థి శవస్పర్శినం రజస్వలాం మహాపాతకినం శవం స్పృష్ట్వా సచేలమమ్భోఽవగాహ్యోత్తీర్యాగ్నిముపస్పృశ్య గాయత్ర్యష్టశతం జపేత్ । ఘృతం ప్రాశ్య పునస్స్నాత్వా త్రిరాచామేత్ ॥ * ॥ ఇతి । ఏతచ్చ బుద్ధిపూర్వవిషయమ్ । అన్యత్ర స్పర్శే స్నానమాత్రమ్ । తదాహ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ దివాకీర్తిం చితిం చైవ శవం యూపం రజస్వలామ్ । స్పృష్ట్వా ప్యకామతో విప్రః స్నానం కృత్వా విశుధ్యతి ॥ * ॥ ఇతి । కాశ్యపః — ॥ వా ॥ ఉదయాస్తమయే సన్ధిత్వా అక్షిస్పన్దనే కర్ణాక్రోశనే చిత్యారోహణే యూపస్పర్శనే సచేలస్నానం కృత్వా "పునర్మన" ఇతి జపేత్ । మహావ్యాహృతిభిః సప్తాజ్యాహుతీర్జుహుయాదితి ॥ * ॥ శవస్పృష్టివ్యతిరిక్తస్పర్శే ద్వితీయస్యాచమనమితి సిద్ధమ్ తథా దేవలః — ॥ శ్లో ॥ సంస్పృశ్యాఽశుచిసంస్పృష్టం ద్వితీయం వాపి మానవః । హస్తౌ పాదౌ చ తోయేన ప్రక్షాళ్యాచమ్య శుధ్యతి ॥ * ॥ వృద్ధశాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ అశుచిం సంస్పృశేదన్య మేక ఏవ సమష్యతి । తత్స్పృష్టో నచముష్యేత సర్వద్రవ్యేష్వయం విధిః ॥ * ॥ తదేవమ్, శవాదిస్పర్శే తృతీయస్యాచమనపరం వచనం అకామవిషయమ్, రోగివిషయంచ । తృతీయస్య స్నానపరం వచనం కామవిషయమితి వ్యవస్థాపనీయమ్ । తథా చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ ససూతకం సమృతకం ప్రసూతాం వా రజస్వలామ్। స్పృష్ట్వా స్నాయాత్తు తత్స్పృష్టస్పర్శనాదాచమేద్బుధః ॥ * ॥ అత్ర ప్రచేతాః — ॥ శ్లో ॥ వస్త్రాన్తరితసంస్పర్శస్సాక్షాత్స్పర్శోఽభియతే। సాక్షాత్స్పర్శే తు యత్ప్రోక్తం తద్వస్త్రాన్తరితేపిచ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ ఏకశాఖాం సమారూఢశ్చణ్డాలాదిర్యదిస్థితః । బ్రాహ్మణస్తత్ర నివసన్ స్నానేన శుచితామియాత్ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ తా

కేశ సంస్తరపకస్మిన్ అస్పృశ్యైస్సహ తిష్ఠతి । అస్పృష్టస్తైరదుష్టోఽస్మీత్యే వంమూఢస్తు మన్యతే ॥ * ॥ తార్ణే - తృణనిర్మితే। వైయాఘ్రపాదః— ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలం పతితంచైవ దూరతః పరివర్జయేత్ । గోవాలవ్యజనాద ర్వాక్సవాసాజలమావిశేత్ ॥ * ॥ ఏతదతీవసఙ్కటస్థలవిషయమితి వ్యా ఖ్యాతమ్ । అఙ్గిరాః — ॥ శ్లో ॥ యస్తుచ్ఛాయాంశ్వపాకస్య బ్రాహ్మ ణోఽధ్యధిరోహతి । తత్ర స్నానం ప్రకుర్వీత ఘృతం ప్రాశ్య విశుధ్య తి ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ శైవాన్ పాశుపతాంస్పృష్ట్వాలో కాయతికనాస్తికాన్ । వికర్మస్థాన్ ద్విజాంశ్శూద్రాన్ సవాసాజల మావిశేత్ ॥ * ॥ ఇదం బ్రహ్మాణ్డవచనమ్ । చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ బౌద్ధాన్ పాశుపతాన్ జైనాన్ లోకాయతికనాస్తికాన్ । ఇత్యాది ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ లవణం గుడకార్పాసం కౌసుమ్భం తైలసర్పిషీ । చ ణ్డాలాద్యైస్తు సంస్పృష్టం ప్రోక్షణాదేవశుధ్యతి ॥ చణ్డాలమ్లేచ్ఛపతిత సఙ్కరాం త్యజమృణ్మయమ్ । వస్త్రాది యదిసంస్పృష్టం స్నాత్వా కృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ కాపాలికాంస్తు సంస్పృశ్య ప్రాణాయా మోఽపికోమతః ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ అభోజ్యసూతికాషణ్డ మార్జారాఖుశ్వకుక్కుటాన్ । పతితావవిద్ధచణ్డాలమృతాహారాంశ్చ ధర్మవిత్ ॥ సంస్పృశ్య శుధ్యతేస్నానా దుదక్యాగ్రామసూకరౌ । తద్వచ్చమూషికాశౌచ దూషితౌ పురుషావపి ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలపతితౌదృష్ట్వా నరఃపశ్యేతభాస్కరమ్ । స్నాతస్త్వేతౌసమా లోక్య పునస్స్నానేనశుధ్యతి ॥ సూతికాపతితోదక్యాశ్చణ్డాలశ్చ చతు ర్థకః । యథాక్రమంపరిహరేదేకద్విత్రిచతుర్యుగైః ॥ * ॥ బృహస్ప తిః — ॥ శ్లో ॥ యుగం యుగద్వయంచైవ త్రియుగంచ చతుర్యుగమ్ । చణ్డాలసూతికోదక్యా పతితానామధఃక్రమాత్ ॥ * ॥ పైఠీనసిః — ॥ వా ॥ కాకోలూకస్పర్శనే సచేలస్నానమ్ , అనూదకమూత్రపురీషకరణే సచే లస్నానమ్ , మహావ్యాహృతిభిర్హోమశ్చ ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ విడ్వరాహఖరానుష్ట్రాన్ వృకగోమాయువానరాన్ । కాకకుక్కు టగృధ్రాంశ్చ స్పృష్ట్వా స్నానం విధీయతే ॥

(శ్వాదిస్పర్శే)

శ్వవిషయే విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ నాభేరధఃకరాగ్రంవా శునాయస్య వహన్యతే । ప్రక్షాళ్యతమభిజ్వాల్య పునరాచమ్య శుధ్యతి ॥ నాభేరూర్ధ్వం శునాస్పృష్టో విప్రస్త్వమేధ్యేనవాపునః । ప్రక్షాళ్యమృద్భిరఙ్గాని సచేలస్నానమర్హతి ॥ అత్ర విశేషమాహ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ నఖాస్థిష్ఠీవనంవిష్ఠామార్తవంమూత్రరేతసీ । మజ్జానం శోణితంవాపి పరస్యయది సంస్పృశేత్ ॥ స్నాత్వా ప్రమృజ్యలేపాదీనాచమ్యచ శుచిర్భవేత్ । తాన్యేవస్వాని సంస్పృశ్య పూతస్స్యాత్పరిమార్జనాత్ ॥ ఇతి ॥ * ॥ పరిమార్జనమ్ - ప్రక్షాళనమ్ ॥ శ్లో ॥ రథ్యాకర్దమతోయాని స్పృష్టాన్యన్త్యశ్వవాయసైః । మారుతేనైవశుధ్యన్తి పక్వేష్టకచితానిచ ॥ ఇతి యాజ్ఞవల్క్యః ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ సకర్దమంతువర్షాసు ప్రవిశ్యగ్రామసఞ్చరమ్ । జఙ్ఘయోర్మృత్తికాస్తిస్రః పాదయోర్ద్విగుణం దిశేత్ ॥ * ॥ గ్రామసఞ్చరః - గ్రామసలిలప్రవాహప్రదేశః । అత్ర విశేషమాహ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ ఆజానుభ్యాంభవేత్స్నానమానాభ్యుపవసేదహః । ఊర్ధ్వంనాభేస్త్రిరాత్రంస్యాదమేధ్యస్పర్శనేవిధిః ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ రథ్యాకర్దమతోయేన ష్ఠీవనాద్యేనవాపునః । నాభేరూర్ధ్వం నరస్స్పృష్టస్సద్యస్స్నానేనశుధ్యతి ॥

(బిడాలస్పర్శే)

మనుః — ॥ శ్లో ॥ పుచ్ఛేబిడాలకం స్పృష్ట్వా స్నాత్వావిప్రో విశుధ్యతి । భోజనేకర్మకాలేచవిధిరేష ఉదాహృతః ॥ అన్యకాలే ॥ శ్లో ॥ మార్జారశ్చైవదర్వీచ మారుతశ్చసదాశుచిః ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ శ్వకుక్కుటవరాహాంశ్చ గ్రామ్యాన్ సంస్పృశ్య మానవః । సచేలస్సశిరాస్స్నాత్వా తదానీమేవశుధ్యతి ॥

(అశుద్ధస్య చణ్డాలాదిస్పర్శే)

॥ శ్లో ॥ శ్వపాకం పతితం చాన్త్యమున్మత్తంశవదాహకమ్ । సూతికాంప్రావికాంనారీం రజసాచపరిప్లుతామ్ ॥ అశుద్ధాన్స్వయమప్యేతా

నశుద్ధస్తు యదిస్పృశేత్ । విశుధ్యత్యుపవాసేన తథా కృచ్ఛ్రేణవా పునః ॥ * ॥ సాగ్నికా - ప్రసవస్య కారయిత్రీ । ఏతద్బుద్ధిపూర్వవిషయమ్ । అత్ర కార్ష్ణే — ॥ శ్లో ॥ ఉచ్ఛిష్టోఽద్భిరనాచాన్తశ్చణ్డాలాదీన్ స్పృశేద్ద్విజః । ప్రమాదాద్వాజపేత్స్నాత్వా గాయత్ర్యష్టసహస్రకమ్ ॥ చణ్డాలపతితాదీంస్తు కామాద్యస్సంస్పృశేద్ద్విజః । ఉచ్ఛిష్టస్తత్ర కుర్వీత ప్రాజాపత్యం విశుద్ధయే ॥ * ॥ అనేనాఽభిప్రాయేణవిష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ అనుచ్ఛిష్టేన సంస్పృష్టేస్నానంయేన విధీయతే । తేనైవోచ్ఛిష్టసంస్పృష్టః ప్రాజాపత్యేనశుధ్యతి ॥ * ॥ ఇత్యాదయఃస్నానార్హాః స్మృత్యన్తరతోబోద్ధవ్యాః । ఏవంస్నానార్హాణామశుచిత్వాత్తదభిప్రాయం తైరితిబహువచనమవిరుద్ధమ్ । ఉదక్యాశుచిభిస్స్నాయాదిత్యేతచ్చణ్డాలాద్యచేతనద్రవ్య వ్యవధానస్పర్శే వేదితవ్యమ్ । చేతనవ్యవధానేతు ద్వితీయస్య స్నానమ్ । “ దివాకీర్తిముదక్యాంచ ” ఇతి మనుస్మరణాత్ । తృతీయస్య తు ఆచమనమేవ ॥ శ్లో ॥ తత్స్పృష్టినం స్పృశేద్యస్తు స్నానం తత్ర విధీయతే । ఊర్ధ్వమాచమనం ప్రోక్తం ద్రవ్యాణాంప్రోక్షణంతథా ॥ ఇతిసంవర్తస్మరణాత్ ॥ * ॥ ఇదంచాబుద్ధిపూర్వే, బుద్ధిపూర్వేతు తృతీయస్యాపి స్నానమేవ, పతితచణ్డాలసూతికేతి గౌతమస్మరణాత్ । బుద్ధిపూర్వేపి చతుర్థస్యాచమనమేవ ॥ శ్లో ॥ ఉపస్పృశ్యాశుచిస్పృష్టం తృతీయమపి మానవః । హస్తౌ పాదౌచ తోయేన ప్రక్షాళ్యాచమ్య శుధ్యతి ॥ ఇతిదేవలస్మరణాదితి విజ్ఞానేశ్వరః .

(చణ్డాలాదిచ్ఛాయాస్పర్శే)

స్మృతిరత్నే — ॥ శ్లో ॥ ఛాయామన్త్యశ్వపాకాదే స్పృష్ట్వా స్నానం సమాచరేత్ । చత్వారింశత్పదాదూర్ధ్వం ఛాయాదోషోనవిద్యతే ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ తృణకాష్ఠాదిఖాతేన కుడ్యేనాన్తరితేతథా । గోవాలవ్యజనేవాపి స్నానంతత్ర నవిద్యతే ॥

(వృషలాదిస్పర్శేమజ్జనసఙ్ఖ్యా)

స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ వృషలంచాన్త్యజాతించ చణ్డాలం పతితంతథా ।

ఆర్తవాఽభిప్లుతాం నారీం స్పృష్ట్వా స్నానం సమాచరేత్ ॥ ఏకంచద శకంచైవ ద్వాత్రింశద్విశతిం తథా । ద్వాత్రింశచ్చక్రమేణైవస్నానం కృత్వా విశుధ్యతి ॥ * ॥ ఏవం మజ్జనసఙ్ఖ్యా వ్యవస్థా తత్తద్గాత్ర స్పర్శే, అన్యథాభరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ అస్పృశ్యస్పర్శనేచైవ త్రయోదశనిమజ్జ్యచ । ఆచమ్యప్రయతఃపశ్చాత్స్నానం విధివదాచరేత్ ॥ వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలాదేస్తుసంస్పర్శే వారుణంస్నానమేవహి। ఇతరాణితు చత్వారి యథాయోగం స్మృతానిహి ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అప్రాయత్యేసముత్పన్నేస్నానమేవవిధీయతే। పూర్వోద్దిష్టైస్తథామన్త్రైరన్యథామార్జనంస్మృతమ్ ॥ మన్త్రైః - వారుణైరబ్లిఙ్గైశ్చ.

(అన్తర్దశాహే రోదనే)

పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అస్థిసఞ్చయనాదర్వాగ్రుదిత్వాస్నానమాచరేత్ । అన్తర్దశాహేవిప్రస్య ఊర్ధ్వమాచమనంస్మృతమ్ ॥ రోదః - అత్రాతురవ్యఞ్జనపరః ॥ శ్లో ॥ శావేశవగృహంగత్వాశ్మశానేవాన్తరేపివా । ఆతురవ్యంజనంకృత్వా దూరస్థోఽప్యశుచిర్భవేత్ ॥ ఆతురవ్యఞ్జనమ్ - మృతవిషయవిలాపాది । బహుసమ్భవే ప్రత్యేకంస్నాత్వా అనుగమనాది కార్యమ్, అన్యథా " అశుద్ధాన్స్వయమప్యేతాన్ " ఇతివచనాత్, కృచ్ఛ్రంస్యాత్

(శిశ్వాదీనాం రజస్వలాదిస్పర్శే)

పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ శిశోరభ్యుక్షణంప్రోక్తం బాలస్యాచమనంస్మృతమ్ । రజస్వలాదిసంస్పర్శేస్నానమేవకుమారకే ॥ శిశురాదన్తజననాదా చౌళాద్బాలకస్స్మృతః । కుమారస్తువిజ్ఞేయో బుధైరామౌఞ్జిబన్ధనాత్ ॥

(రాత్రౌనైమిత్తికస్నానమ్)

సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ అప్రశస్తం నిశి స్నానమాసురీచాధిదేవతా । పుత్రోత్సవే వివాహేచ గ్రహణే స్నానమాచరేత్ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ గ్రహణోద్వాహసఙ్క్రాన్తియాత్రాఽఽర్తిప్రసవేషుచ । స్నానం నైమిత్తికం జ్ఞేయం రాత్రావపి నదుష్యతి ॥ ఆత్రిః -

మరణమ్ । పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ పుత్రజన్మని యజ్ఞేచ మృతౌ స
ఙ్క్రమణే రవేః । రాహోశ్చ దర్శనే స్నానం ప్రశస్తం నాన్యథానిశి ॥
యజ్ఞే - అవభృథే, నాన్యథేతి మధ్యమయామద్వయాభిప్రాయమ్ ,
॥ శ్లో ॥ దివాకరకరైఃపూతందివాస్నానం ప్రశస్యతే । ప్రదోషపశ్చిమౌ
యామౌ దినవత్స్నానమాచరేత్ ॥ * ॥ ఇతి చన్ద్రికాయాముక్తేః.

(రాత్రౌ జలోద్ధరణవిధిః)

మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ దివాహృతంతుయత్తోయం గేహే యస్య నవిద్య
తే । ప్రజ్వాల్యాగ్నిం తతస్స్నాయాన్నరాత్రౌ జలముద్ధరేత్ ॥ అన్యత్ర
ధామ్న ఇత్యేవ తత్రస్థైస్స్నానమిష్యతే । యది గేహే జలం నస్యాత్తస్య
శుద్ధిః కథం భవేత్ ॥ ధామో ధామేతి మన్త్రేణ గృహ్ణీయాదగ్నిస
న్నిధౌ । రాత్రౌ గ్రహాంశుభిఃపూతం దివాపూతంతు భానునా ॥

(ఆతురస్నానమ్)

పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ ఆతురస్నానఉత్పన్నే దశకృత్వోహ్య
నాతురః । స్నాత్వా స్నాత్వా స్పృశేదేనం తతశ్శుద్ధ్యేత్సఆతురః ॥

(రజస్వలా నైమిత్తికస్నానవిధిః)

స్నానే నైమిత్తికేప్రాప్తే నారీయదిరజస్వలా । పాత్రాన్తరితతోయే
న స్నానం కృత్వా వ్రతం చరేత్ ॥ సిక్తగాత్రా భవేదద్భిస్సాఙ్గోపా
ఙ్గాకథంచన । నవస్త్రపీడనం కుర్యాన్నాన్యద్వాసశ్చధారయేత్ ॥ * ॥
నైమిత్తిక మత్ర శ్వచణ్డాలాదిస్పర్శజమ్ । ఉశనాః — ॥ శ్లో ॥ జ్వ
రాభిభూతాయానారీ రజసాచపరిప్లుతా । కథంతస్యాభవేచ్ఛౌచం శు
ధ్యతే కేనకర్మణా ॥ చతుర్థేఽహనిసంప్రాప్తే స్పృశేదన్యాతుతాం స్త్రి
యమ్ । సాసచేలాఽవగాహ్యాపస్స్నాత్వా స్నాత్వా పునస్స్పృశేత్ ॥
దశద్వాదశకృత్వో వా హ్యాచామేచ్చపునఃపునః । అన్తేచ వాససాంత్యా
గ స్తతశ్శుద్ధాభవేత్తుసా ॥ దద్యాచ్ఛక్త్యాతతోదానంపుణ్యాహేనవిశుధ్యతి।

(సూతికామరణే)

చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ సూతికాయాంమృతాయాంతు కథం
కుర్వన్తి యాజ్ఞికాః । కుమ్భే సలిలమాదాయ పఞ్చగవ్యం తథైవచ ॥

పుణ్యాభిరభిమన్త్ర్యాపో వాచాశుద్ధిం లభేత్తతః । తేనైవస్నాపయిత్వా
తు దాహంకుర్యాద్యథావిధి ॥ పఞ్చభిఃస్నాపయిత్వాతు గవ్యైః ప్రేతాం
రజస్వలామ్ । వస్త్రాన్తరావృతాంకృత్వా దాహయేద్విధిపూర్వకమ్ ।
అత్ర స్మృత్యన్తరేవిశేషః ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యామరణప్రాప్తే సూతికామర
ణేతథా । అస్పృశ్యవచనాత్పూర్వం లౌకికైరభిషేచయేత్ ॥ ఉద్ధృ
తై రమ్బుభిశ్శుద్ధైః స్నాపయిత్వా తతఃపునః । సప్తభిః పావమానీభిర్య
దన్తియచ్చదూరకే ॥ యజుస్సామ పవిత్రాభ్యాం గోమూత్రేణోదకే
నవా । స్నాప్యపవిత్రైరబ్లిఙ్గైః హిరణ్యేత్యాది మన్త్రకైః ॥ స్నాప
యిత్వాతుగోమూత్రైః స్వపధర్మేణదాహయేత్ ॥ * ॥ బ్రాహ్మణాభ్య
నుజ్ఞానాత్ ,యదన్తియచ్చదూరకఇత్యాదయఃపావమాన్యః , ఋగ్వేదప
రితాః । యజుఃపవిత్రమ్ , ఆపో అస్మానితి మన్త్రః । సామపవిత్రమ్ , క
యానశ్చిత్ర ఇతి మన్త్రః । యచ్చాన్యదనయోర్వక్తవ్యం తత్పితృ
మేధసారవ్యాఖ్యానే స్పష్టం నిర్దిష్టం ద్రష్టవ్యమ్ ।

రజస్వలయోరన్యోన్యస్పర్శే ప్రాయశ్చిత్తమ్

అత్ర రజస్వలాస్పర్శవిషయే కించిదుచ్యతే । బృహస్పతిః —
॥ శ్లో ॥ ఆర్తవాభిప్లుతేనార్యౌ సంభాషేతేమిథోయది । ఉపవాసంతయో
రాహురశుద్ధా శుద్ధికారణమ్ ॥ * ॥ మతిపూర్వం బ్రాహ్మణ్యోస్స్పర్శే,
సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ ఆర్తవాభిప్లుతానారీ సార్తవాంయదిసంస్పృశేత్ ।
ఆస్నానకాలాన్నాశ్నీయాత్స్పృక్త్వాచాన్ద్రాయణంచరేత్ ॥ * ॥ అబుద్ధి
పూర్వే ॥ శ్లో ॥ ఆర్తవాభిప్లుతానారీ సార్తవాభిప్లుతాంస్పృశేత్ । స్నా
త్వోపవాసం కుర్యాత్తాం పఞ్చగవ్యేనశుధ్యతః ॥ కృచ్ఛ్రం తస్యాయయా
స్పృష్టానన్యస్యాస్తు తదర్ధకమ్ । దణ్డాద్యన్తర్హితే నోచేదన్యస్యా అపికృ
చ్ఛ్రకమ్ ॥ * ॥ స్నాత్వా ఉద్ధృతోదకైరితి శేషః , ఉపవాస అశిష్టది
న ఇతి శేషః । చతుర్థాహే పఞ్చగవ్యం ప్రాశ్య శుధ్యత ఇత్యర్థః । దణ్డా
దీత్యాదిశబ్దేన , లోష్టపాషాణాది గృహ్యతే । కాశ్యపః — ॥ శ్లో ॥ ఉ
దక్యయాతుసంస్పృష్టా బ్రాహ్మణ్యా బ్రాహ్మణీయది । ఏకరాత్ర నిరా

హారం పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి ॥ * ॥ ఇదం అజ్ఞానాత్తృతీయాహస్పర్శే । అశక్తౌ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యయా సవర్ణాచ సంస్పృష్టా చేద్రజస్వలా । తస్మిన్నేవాహని స్నాత్వా శుద్ధిమాప్నోత్యసంశయమ్ ॥ * ॥ శూద్రయా కృతే విప్రాస్పర్శే విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ రజస్వలా హీనవర్ణా సార్తవాముత్తమాం యది । స్పృశేత్స్పృష్ట్వా న భుఞ్జీత స్నానాదూర్ధ్వం తు భోజనమ్ ॥ ఉపవాసం తతః కుర్యాద్బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్తతః ॥ * ॥ స్పర్శే సతి ఉద్ధృతైస్స్నాత్వా ఉపోష్య చతుర్థేహ్ని స్నానాదూర్ధ్వం బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వా గవ్యం ప్రాశ్య భుఞ్జీతేత్యర్థః ॥ వా ॥ రజస్వలా హీనవర్ణాం రజస్వలాం స్పృష్ట్వా న తావదశ్నీయాత్, యావచ్ఛుద్ధిస్స్యాత్ । ప్రతిలోమప్రసూతానామన్యతమస్పర్శే, నిరీక్షణే భోజనే పానే వా, రజస్వలాయాస్స్నానాన్తమనశనమ్, తదశక్తౌ ప్రతినిధిత్వేనైకస్య దినస్య పఞ్చ వా త్రీన్వా విప్రాన్ భోజయేత్, ఇత్యఖణ్డాదర్శోక్తమ్ ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ అస్నానాముపవాసంచ కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం తతః । బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్పశ్చాద్విప్రాణామనుశాసనాత్ ॥ * ॥ సాన్తపన ప్రతినిధిః, గోద్వయం నిష్కద్వయం వా । ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణీ చైవ శూద్రా చ స్పృష్ట్వాఽన్యోన్యం రజస్వలే । కృచ్ఛ్రేణ శుధ్యతే విప్రా శూద్రా దానేన శుధ్యతి ॥ * ॥ ఇదమబుద్ధిపూర్వే, కామతస్తు సాన్తపనస్యోక్తత్వాత్ । ఏకభర్తృకయోరకామతస్స్పర్శే అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ రజస్వలే యదాన్యోన్యం సంస్పృశేతాం మిథో యది । సవర్ణే పఞ్చగవ్యేన బ్రహ్మకూర్చేన శుధ్యతః ॥ * ॥ మన్త్రసంయోజితం హుతశిష్టం పఞ్చగవ్యమ్, బ్రహ్మకూర్చమ్ - బ్రహ్మసువర్చలేతి చోచ్యతే । బుద్ధిపూర్వే తు ॥ శ్లో ॥ స్పృష్టే రజస్వలేఽన్యోన్యం సగోత్రే చైకభర్తృకే । కామతోఽకామతో వాపి త్రిరాత్రేణ విశుధ్యతః ॥ త్రిరాత్రేణ - త్రిరాత్రోపవాసేన ।

రజస్వలాయాశ్చణ్డాలాదిస్పర్శే ప్రాయశ్చిత్తమ్

బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ పతితాన్త్యశ్వపాకైశ్చ సంస్పృష్టా చేద్రజస్వలా । తాన్యహాని వ్యతిక్రమ్య ప్రాయశ్చిత్తం సమాచరేత్ ॥

ప్రథమేఽహ్ని త్రిరాత్రంస్యాద్ద్వితీయే ద్వ్యహమేవచ । అహోరాత్రం తృతీయేఽహ్నిచతుర్థేనక్తమాచరేత్ ॥ ఇదమకామతః । కామతస్తు ॥ శ్లో ॥ రజసా భుఙ్క్తేనార్యోఽమోహాత్సంస్పృష్టా శ్వాదిభిః । త్ర్యహేచ వర్యపేతేతు కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణోత్తరమ్ ॥ అమోహాదితిపదచ్ఛేదః, ప్రాయశ్చిత్తస్య గురుత్వాత్ ॥ కృచ్ఛ్రే గార్నిష్కంవా, చాన్ద్రాయణేతు గాస్తిస్రః నిష్కత్రయంవాదద్యాదితి జాతుకర్ణిః ॥ వా ॥ ఉచ్ఛిష్టాశుచిసంస్పర్శనేవా, శ్వసూకరశివాదిస్పర్శనేవా, ఉదక్యయా ఏకరాత్రముపవాసః ॥ * ॥ భృగుః — ॥ శ్లో ॥ రజస్వలా యదానారీ హ్యశుద్ధాన్ స్పృశతేయది । అస్నాత్వా భోజనంకృత్వా ప్రాజాపత్యం సమాచరేత్ ॥ సూతకంప్రేతకం స్పృష్ట్వా శ్రుత్వాబన్ధుషు మారణమ్ । ఆస్నానకాలం నాశ్నీయాత్పిబేద్బ్రహ్మసువర్చలామ్ ॥ * ॥ శాతాతపః ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యా సూతికావాపి అన్త్యజానయది సంస్పృశేత్ । త్రిరాత్రేణ విశుద్ధిస్స్యాదితి శాతాతపోబ్రవీత్ ॥ * ॥ అన్త్యజాః - రజకాదయః, ప్రాయశ్చిత్తస్య లఘుత్వాత్, కృచ్ఛ్రంచాన్ద్రాయణోత్తరమితి చణ్డాలాదిస్పర్శే చాన్ద్రాయణవిధానాత్ । తథాశాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ రజస్వలాయదానారీ చణ్డాలాదీన్ స్పృశేద్యది । అతికృచ్ఛ్రం తతః కుర్యాత్కృచ్ఛ్రమేకమథాపివా ॥ * ॥ కామతోఽతికృచ్ఛ్రః, అజ్ఞానేకృచ్ఛ్రః ప్రాజాపత్యః ।

(కృచ్ఛ్రక్లృప్తిః)

॥ శ్లో ॥ ప్రాజాపత్యేతుగామేకాం దద్యాత్సాన్తపనేద్వయమ్ । పరాకతప్తచాన్ద్రాతికృచ్ఛ్రేతిస్రస్తు గాః స్మృతాః ॥ గవామభావేనిష్కం స్యాత్తదర్థం పాదమేవవా । పాదహీనం నకర్తవ్యమితి వేదవిదోవిదుః ॥ ఇత్యుక్త ప్రతినిధి స్సర్వత్ర శక్త్యపేక్షయాద్రష్టవ్యః ॥ * ॥ అత్రసఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ ఆర్తవాభిప్లుతానారీ చణ్డాలాదీం స్పృశేద్యది । కృచ్ఛ్రమేకంతు మత్యాస్యాదమత్యాతు తదర్ధకమ్ ॥ * ॥ ఏవం సూతికాయాఅపిద్రష్టవ్యమ్ ॥ ఉదక్యాసూతికావాపీత్యాదావహోపాదా

సాద్రజస్వలావిషయోక్తం సూతికాయాస్స్నానమేవ ॥ శ్లో ॥ రజస్వలాయదానారీ యద్యశుద్ధాంస్తు సంస్పృశేత్ । అస్నాత్వా యది భుఞ్జీత ప్రాజాపత్యం సమాచరేత్ ॥ * ॥ యత్తూక్తమఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ ఉచ్ఛిష్టేనతుసంయుక్తా చణ్డాలాదీన్ యదిస్పృశేత్ । కృచ్ఛ్రం సాన్తపనంకుర్యాచ్చాన్ద్రాయణమథాపివా ॥ * ॥ ఇతి తద్విణ్మూత్రోత్సర్గే భుక్త్వావా, అకృతశౌచాయాశ్చణ్డాలాదిస్పర్శే కామతశ్చాన్ద్రాయణం అకామతస్సాన్తపనమితి వ్యవస్థితమ్ ॥ శ్లో ॥ రజస్వలాయదానారీ స్పృశేచ్ఛ్వచాఛవసూతకే । ఊర్ధ్వన్త్రిరాత్రాత్స్నాతాంతు త్రిరాత్రముపవాసయేత్ ॥ * ॥ ఇదం బుద్ధిపూర్వవిషయమ్ । అబుద్ధిపూర్వేతు, సూతకం ప్రేతకం స్పృష్ట్వా ఇత్యాద్యుక్తం ద్రష్టవ్యమ్ .

(ఆశౌచే రజస్సంభవే)

॥ శ్లో ॥ శావేచ సూతకే చైవ అన్తరాచేదృతుర్భవేత్ । నాస్నాత్వాభోజనం కుర్యాద్భుక్త్వాచోపవసేదహః ॥ * ॥ ఉద్ధృతతోయైరస్నాత్వా భోజనే దినముపవాసః । బన్ధుమృతిం శ్రుత్వా తదానీమేవ స్నాత్వా భుఞ్జీతేత్యర్థః ।

(రజోమధ్యే అఘుసమ్భవే)

॥ శ్లో ॥ ఆర్తవాభిప్లుతాయాస్తు శావాశౌచం భవేద్యది । సూతకం వాభవేన్మధ్యే స్నాత్వాభోజనమిష్యతే ॥ * ॥ స్నాత్వా, స్నానే నైమిత్తికే ప్రాప్తే ఇత్యుక్తక్రమేణేతి శేషః । సక్రమః ప్రాగేవోక్తః । ఇదంస్పర్శాభావ విషయమ్ । స్పర్శేతు ॥ శ్లో ॥ ఆర్తవాభిప్లుతా నారీ శవంస్పృష్ట్వావిమోహితా । ఆస్నానకాలం నాశ్నీయాదాసీనావాగ్యతా బహిః ॥ ఇత్యుక్తంద్రష్టవ్యమ్ । ఇదంచాజ్ఞానస్పర్శవిషయమ్, విమోహితేతి లిఙ్గాత్ । కామతస్తు “ పతితాన్త్యశ్వపాకైశ్చ - ఆస్నానాదుపవాసశ్చ కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం స్మృతమ్ ” ఇత్యాదిభిః ప్రాగేవోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ । ఆశౌచే రజస్సమ్భవే ॥ శ్లో ॥ మృతసూతకసంపర్కే రజోదృష్టౌ కథం భవేత్ । బ్రాహ్మణానాం కరైర్ముక్తం తోయం శిరసిధారయేత్ ॥ సర్వతీర్థ

జలాచ్ఛేత్రిష్టం తోయం విప్రకరాచ్చ్యుతమ్ । దద్యాచ్ఛక్త్యా తతోదానం పుణ్యాహేన విశుధ్యతి ॥ * ॥ ఇత్యుక్తం ద్రష్టవ్యమ్ । ఇదంస్నానప్రతినిధిః.

(భుక్తిమధ్యే రజస్వలాయాశ్చణ్డాలాదిస్పర్శే)

కించ ॥ శ్లో ॥ రజస్వలాతు భుఞ్జానా చణ్డాలాదీన్ స్పృశేద్యది । గోమూత్ర యావకాహారా షడ్రాత్రేణవిశుధ్యతి ॥ బుద్ధిపూర్వేకృతే స్పర్శే కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణంచరేత్ । రజస్వలాతుభుఞ్జానాదివాకీర్తిం యదిస్పృశేత్ ॥ ఉపవాసత్రయం కృత్వా బ్రహ్మకూర్చేన శుధ్యతి ॥ రజస్వలాతు సంస్పృష్టా శ్వ జమ్బుక ఖరాదిభిః । నిరాహారా భవేత్తావద్యావత్స్నాత్వాభవేచ్ఛుచిః ॥ అస్నాయతేస్యసముత్పన్నే మలవద్వాససః స్త్రియః । అభిషేకేతుభుక్తిస్స్యాదాశౌచంవా దినత్రయమ్.

(రజస్వలాస్పర్శే తద్వస్త్రపాత్రాదిస్పర్శేచ)

॥ వా ॥ రజస్వలాంతు సంస్పృష్ట్వా ఽస్నాత్వా భుఞ్జే ఉపవాసత్రయం చరేత్ । తచ్ఛయనం భుక్తిపాత్రంవా స్పృష్ట్వా అస్నాత్వాభుఞ్జే ఉపవాసేన శుధ్యేత్ । మలమయం తద్వాసస్తదన్నంచ స్పృష్ట్వా అస్నాత్వాభుఞ్జే ఉపవాసత్రయం చరేత్ । ఉదక్యాపాత్రే అజ్ఞానాద్భుఞ్జే ప్రాజాపత్యమ్, అభ్యాసే ద్విగుణంచరెత్ । ఉదక్యోచ్ఛిష్టంభుఞ్జే కృచ్ఛ్రం సాన్తపనంచరెత్ ॥ శ్లో ॥ శయనం భుక్తిపాత్రంవాస్పృశేన్మోహాద్యదిద్విజః । తత్స్పృష్టిన్యాయమార్గేణ ప్రక్షాళ్యప్రోక్షయేచ్చవా ॥ యత్ర భూమౌజలం నాస్తి తృణంవోదక్యయాసహ । గోవాలవ్యజనాదర్వాక్స్నానంతత్ర విధీయతే ॥ ఆతురాచేద్ఋతుమతీ సూతికావా తథావిధా । స్పృష్ట్వాతామపరాస్నాయాద్ద్వాత్రింశద్వారమేవవా ॥ మన్త్రస్నానం తతఃకుర్యాత్పుణ్యాహేన విశుధ్యతి ॥ * ॥ ఇత్యాది స్మృత్యన్తరవచనాని ద్రష్టవ్యాని.

(ఉత్సవాదౌ స్పృష్టిదోషాభావః)

అత్ర శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ గ్రామేతు యత్ర సంస్పృష్టి ర్యాత్రాయాం కలహాదిషు । గ్రామసన్దూషణేచైవ స్పృష్టిదోషో నవి

దృశ్యతే ॥ * ॥ షట్త్రింశన్మతే — ॥ శ్లో ॥ దేవయాత్రా వివాహేషు యజ్ఞేషు ప్రకృతేషుచ । ఉత్సవేషుచసర్వేషు స్పృష్టాస్పృష్టిర్నవిద్యతే ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ తీర్థేవివాహేయాత్రాయాం సంగ్రామేదేశవిప్లవే । గ్రామదాహేప్రవాసేచ స్పృష్టాస్పృష్టిర్నవిద్యతే ॥ * ॥ ఏతద్వచనత్రయం అత్రాహమనేన స్పృష్ట ఇతి జ్ఞానాభావవిషయమితి కేచిత్ । ఉచ్ఛిష్టాశుచి స్పర్శవిషయమిత్యపరే । అత్ర ఆపస్తంబః — ॥ వా ॥ శక్తివిషయే నముహూర్తమప్యప్రయతఃస్యాదితి ॥ * ॥ అత్ర పాద్మే విశేషః — ॥ శ్లో ॥ ఉత్సవే వాసుదేవస్య యఃస్నాతి స్పర్శశఙ్కయా । స్వర్గస్థాఃపితరస్తస్య పతన్తి నరకేక్షణాత్ ॥ విష్ణ్వాలయసమీపస్థాన్ విష్ణుసేవార్థమాగతాన్ । చణ్డాలాన్ పతితాన్వాపి స్పృష్ట్వా నస్నానమాచరేత్ ॥ విష్ణుసేవార్థమితి విశేషణాత్ , స్వకార్యార్థమాగత విష్ణ్వాలయసమీపస్థ చణ్డాలాదిస్పర్శే స్నానం భవత్యేవ ॥ శ్రీవిష్ణుమన్దిరేచ — ॥ శ్లో ॥ విష్ణోరుత్సవసేవార్థ మాగతాస్త్రయే జనాః । తేఽపిదేవసమాజ్ఞేయాః ప్రతిలోమాదయోపిచ ॥ * ॥

స్నానాఙ్గతర్పణ వివేకః

బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ నిత్యంనైమిత్తికంకామ్యం త్రివిధంస్నానముచ్యతే । తర్పణంత్రివిధస్యాపి హ్యఙ్గత్వేనప్రకీర్తితమ్ ॥ * ॥ తస్య తర్పణస్యక్వచిదపవాదమాహ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ అస్పృశ్యస్పర్శనే వాన్తే త్వశ్రుపాతేక్షురేభగే । స్నానం నైమిత్తికంజ్ఞేయం దేవర్షిపితృవర్జితమ్ ॥ * ॥ అత్ర వాన్తఇతి భుక్త్యనన్తరం వాన్తవ్యతిరిక్తవిషయమ్ । తథామనుః — ॥ శ్లో ॥ వాన్తోవిరక్తస్స్నాత్వాతు ఘృతం ప్రాశ్యవిశుధ్యతి । ఆచమ్యైవతుభుక్త్వాన్నం స్నానం మైథునినఃస్మృతమ్ ॥ * ॥ ఇతి భుక్త్యనన్తరం వాన్తస్యాచమనవిధానాత్ । అశ్రుపాతః - ఆతురవ్యఞ్జనమ్ , అతోదుఃఖాపనోదనేకృతే తన్నిమిత్తస్నానే తర్పణంనాస్త్యేవ । తథాస్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ తూష్ణీంస్నాయాదశుద్ధస్తు మన్త్రసంస్కారవర్జితమ్ । అస్పృశ్యస్పర్శనే స్నానే నాఘమర్షణ తర్పణే ॥

అత్రశౌనకః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతరాచమనంకృత్వా శౌచంకృత్వా యథార్థవత్ । దన్తశౌచం తతః కృత్వా ప్రాతస్స్నానంసమాచరేత్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ అస్నాత్వానాచరేత్కర్మ జపహోమాదికించన । లాలాస్వేదసమాకీర్ణ శయనాదుత్థితః పుమాన్ ॥ ప్రాతస్సంక్షేపత స్స్నానం హోమార్థంతువిధీయతే । మృన్మన్త్రవిధినిష్పాద్యంమధ్యాహ్నే తత్సవిస్తరమ్ ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ అల్పత్వాద్ధోమకాలస్యబహుత్వాత్స్నానకర్మణః । ప్రాతస్సంక్షేపతస్స్నానం హోమకాలోవిగర్హ్యతే ॥ * ॥ తత్స్నానం చతుర్వింశతిమతోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ స్నానమబ్దైవతైర్మన్త్రైర్వారుణైశ్చ మృదాసహ । కుర్యాద్వ్యాహృతిభిర్వాథయత్కించిదమృదాపివా ॥ ద్రుపదాదితివాస్నాయా జ్జుమ్బకాయేతివాపునః । పుణ్యానిచ స్మరేత్తీర్థాన్యశనామనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ అబ్దైవతా - ఆపోహిష్ఠాదయః । వారుణా - హిరణ్యవర్ణా ఇత్యాదయః । విష్ణుః — ॥ వా ॥ ప్రాతస్స్నాయ్యారుణకరగ్రస్తాం ప్రాచీమవలోక్యస్నాయాదితి ॥ * ॥

స్నానాఙ్గతర్పణమ్

యమః — ॥ శ్లో ॥ ద్వౌహస్తౌయుగ్మతః కృత్వా పూరయేదుదకాఞ్జలిమ్ । గోశృఙ్గమాత్రముద్ధృత్యజలమధ్యేజలంక్షిపేత్ ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ వా ॥ స్నాతశ్చార్ద్రవాసాఅమ్భస్థఏవదేవర్షిపితృతర్పణంకుర్యాత్ ॥ * ॥ తత్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ తర్పణందేవతాదిభ్యస్స్వస్వతీర్థేనతర్పయేత్ । గోశృఙ్గమాత్రముద్ధృత్యతర్పణేజలముత్సృజేత్ ॥ ఊర్ధ్వంతిర్యగధస్స్వస్వతీర్థేనైవ క్రమాద్ద్విజః ॥ * ॥ కార్ష్ణాజనిః — ॥ శ్లో ॥ శ్రాద్ధే వివాహకాలేచ పాణినైకేన దీయతే । తర్పణేతూభయేనైవ విధిరేషసనాతనః ॥ యేనతీర్థేన గృహ్ణీయాత్తేనదద్యాజ్జలాఞ్జలిమ్ । అన్యతీర్థేన గృహ్ణీయాత్తత్తోయం రుధిరంభవేత్ ॥ నాభిమాత్రే జలేస్థిత్వా చిన్తయన్నూర్ధ్వమానసః । ఆగచ్ఛన్తుమేపితరో గృహ్ణన్త్వేతాన్పయోఞ్జలీన్ ॥ పితౄణామమ్బరస్థానామమ్భస్థో దక్షిణాముఖః । త్రీంస్త్రీన్జలాఞ్జలీన్ దద్యాదుచ్చైరుచ్చతరాన్బుధః ॥ పూర్వాశాభిముఖో దేవానుత్తరాభి

ముఖ స్తర్పయేద్వృషీ౯ । పిత్రూంస్తు దక్షిణాస్యస్తు జలమధ్యేతుతర్పయేత్ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ బాహుం పూర్ణం తిలైః కృత్వా జలస్థ స్తర్పయేత్పితౄ౯ । స్థలస్థేన నకర్తవ్యం పితౄణాం తృప్తిమిచ్ఛతా ॥ యత్తు గోబిలోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ రోమసంస్థాం స్తిలాన్కృత్వా యస్తు తర్పయతేపితౄ౯ । పితరస్తర్పితాస్తేన రుధిరేణమలేనచ ॥ * ॥ ఇతితద్ద ర్శాది తర్పణవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ నిధాయాఙ్గుష్ఠమూలేతు తిలాన్వైతర్పణ యేత్పితౄ౯ । ఇతివచనాత్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ దేవా౯ బ్రహ్మ ఋషీంశ్చైవ తర్పయేదక్షతోదకైః । తర్పయేత్తు పితౄన్భక్త్యా సతిలోదకచన్దనైః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ గన్ధపుష్పాక్షతతిలై స్సార్థంతర్పణముత్తమమ్ । పితౄన్సాక్షాత్తిలైరేవతర్పయేద్ద్విజసత్తమః ॥ యత్తు శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ శుచివస్త్రధరస్స్నాతః పరిధాయా మ్బరంశుచి । తేషామేవహితార్థేన కుర్యాదుదకతర్పణమ్ ॥ * ॥ ఇతి తదశ క్తవిషయమ్ "స్నాతశ్చార్ద్రవాసా అమ్భస్థఏవ" ఇతి విశేషాభిధా నాత్ । గృహస్నానవిషయంవా తద్వచనమితి నవిరోధః.

ఇతి భానువారాదౌ స్నానాఙ్గతిలతర్పణవివేకః

మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ సప్తమ్యాం రవివారేచ గృహే జన్మ దినేత థా । భృత్యపుత్రకళత్రార్థీ నకుర్యాత్తిలతర్పణమ్ ॥ * ॥ చన్ద్రికా యామ్ — ॥ శ్లో ॥ భానువారె భౌమవారే నన్దాభృగుమఘాసుచ । మృ దాస్నానం పిణ్డదానం వర్జయేత్తిలతర్పణమ్ ॥ * ॥ సఙ్గ్రహే — ॥శ్లో ॥ అర్కేశుక్రే త్రయోదశ్యాం సప్తమ్యాం నిశిసన్ధ్యయోః । తర్పయేత్తిల సంమిశ్రం తత్తోయం రుధిరంభవేత్ ॥ * ॥ పురాణె — ॥ శ్లో ॥ పక్ష యోరుభయోరాజ౯ సప్తమ్యాం నిశిసన్ధ్యయోః । విద్యాపుత్రకళత్రార్థీ తిలా౯ పఞ్చసువర్జయేత్ ॥ భార్గవే భానువారేచ జన్మర్క్షేచతథాదినే । దూర్వాస్నానం నకుర్వీత తిలైఃకృష్ణైశ్చతర్పణమ్ ॥ * ॥ అయంని షే ధో నిత్యస్నానాఙ్గతర్పణె, నదర్శాదౌ । తథాగార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ ఉ పరాగే పితృశ్రాద్ధే పాతేఽమాయాంచ సఙ్క్రమె । నిషిద్ధేపిహిసర్వ

త్ర తిలైస్తర్పణమాచరేత్ ॥ తీర్థే తిథివిశేషేచ ప్రేతకార్యే తథాబ్దికే। నిషిద్ధేఽపిదినేకుర్యాత్తిలైః కృష్ణైశ్చ తర్పణమ్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ — ॥ శ్లో ॥ తిథివారసమాయోగ నిషేధోయ ఉదాహృతః । ఋషిభిస్తర్పణే నిత్యే నిమిత్తేనతుబాధతే ॥ * ॥ నిమిత్తే - గ్రహణాబ్దిక దర్శాదినిమిత్తతర్పణఇత్యర్థః । అతశ్శుక్ర వారాదియోగేఽపిదర్శే తిలైరేవ పితృతర్పణంకుర్యాన్నాక్షతయుక్తైః, దోషాభావాత్ ॥ శ్లో ॥ పితౄణాంసాక్షాత్తిలైరేవ తర్పయేద్ద్విజసత్తమః ॥ ఇతి స్మరణాచ్చ .

వస్త్రనిష్పీడననిషేధః

యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ యావద్దేవానృషీంశ్చైవ పితౄంశ్చైవనతర్పయేత్ । తావన్నపీడయేద్వస్త్రం యేనస్నాతో భవేన్నరః ॥ నిరాశాఃపితరోయాన్తి స్నానవస్త్రనిపీడితే । తస్మాన్నపీడయేద్వస్త్రమకృత్వాపితృతర్పణమ్ ॥ * ॥ వృద్ధవసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ స్నానార్థమభిగచ్ఛన్తం దేవాః పితృగణైస్సహ । వాయుభూతాస్తుగచ్ఛన్తితృషార్తాస్సలిలార్థినః ॥ నిరాశాస్తే నివర్తన్తే వస్త్రనిష్పీడనే కృతే ॥ * ॥ అతస్తర్పణానన్తరమేవ వస్త్రంనిష్పీడయేత్ । పులస్త్యః — ॥ శ్లో ॥ కృత్వాతర్పణమేవంతుసముత్తీర్యజలాశయాత్ । పీడయేత్స్నానశాటీంతుశుచౌదేశేసమన్త్రకమ్ ॥ * ॥ అత్ర విశేషః స్మృత్యన్తరేదర్శితః — ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వం ప్రదక్షిణీకృత్య త్రృప్యన్తేతిస్థలేక్షిపేత్ । స్థలం విశోధయేత్పూర్వమపరంచ విశోధయేత్ ॥ వస్త్రనిష్పీడనేచైవంమహాశౌచేతతఃపరమ్ । చతుస్సంవేష్ట్యవాసోన్తం స్నాత్వా నిష్పీడయేత్స్థలే ॥ యేకేచాస్మత్కులేజాతా ఇతి మన్త్రేణమానవః ॥ మన్త్రశ్చ ॥ యే కేచాస్మత్కులేజాతా అపుత్రా గోత్రజామృతాః । తేగృహ్ణన్తుమయాదత్తం వస్త్రనిష్పీడనోదకమ్ ॥ * ॥ వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ మానుష్యతర్పణేచైవ స్నానవస్త్రనిపీడనే । నివీతీతు భవేద్విప్ర స్తథామూత్రపురీషయోః ॥ వస్త్రం త్రిగుణితం యస్తు నిష్పీడయతిమూఢధీః । వృథాస్నానం భవేత్తస్య యచ్చైవాదశమమ్బుని ॥ * ॥ అదశమ్ - దశాహీనమ్, యద్వస్త్రనిష్పీడ

నమ్ , యచ్చాచమ్యనినిష్ఠీవనం తేనచస్నానం వృథాభవతీత్యర్థః । పు
రాణే — ॥ శ్లో ॥ అప్రాయత్యం నిహన్త్యేవ స్నానేనైకేనమానవః ।
ద్వితీయేన నిమజ్జేన నిర్మలత్వం భవేద్ధ్రువమ్ ॥ తృతీయేనాతితృప్తి
స్స్యాన్నిమజ్జనఫలంత్విదమ్ .

సంకల్పవిధిః

సఙ్కల్పే మనుః ॥ శ్లో ॥ ప్రక్షాళ్య పాదౌహస్తౌచ స్వాచాన్తోవా
గ్యతశ్శుచిః । తిథివారాదికంస్మృత్వా సుసఙ్కల్ప్యయథావిధి ॥ * ॥ భర
ద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ సదర్భహస్తౌజానూర్ధ్వౌ దక్షిణే దక్షిణోత్తరౌ । కృ
త్వాజానునికర్తవ్యమేతత్కర్మకరోమియత్ ॥ స్వమానసేనస్మరణంతత్స
ఙ్కల్ప ఇతిస్మృతః । ఏవం సంకల్ప్యవిధినా తతస్స్నానంసమాచరేత్ ॥
అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ సఙ్కల్పసూక్తపఠనం మార్జనంచాఘమర్షణమ్ ।
దేవర్షితర్పణంచైవ స్నానంపఞ్చాఙ్గమిష్యతే ॥ * ॥

* స్నానవిధిః *

భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ హిరణ్యశృఙ్గమిత్యుక్త్వా జలం సమవగా
హయేత్ । సుమిత్రా ఇత్యుదాహృత్య స్వాత్మానమభిషేచయేత్ ॥ దు
ర్మిత్రా ఇత్యుదాహృత్యమృత్స్థానేజలముత్సృజేత్ । యోఽస్మాన్ద్వేష్టీత్యు
దాహృత్య తథాత్రజలం క్షిపేత్ ॥ యంచవయం ద్విష్మ ఇతి పునస్తత్రజ
లంక్షిపేత్ । ఏవం త్రిర్మృత్తికాస్థానే జలమఞ్జలినోత్సృజేత్ ॥ నమోఽ
గ్నయ ఇతితీర్థం నమస్కృత్యతతోబుధః । యదపామిత్యమేధ్యాంశం నిర
స్యేద్దక్షిణేజలమ్ ॥ అత్యాశనాదితి ద్వాభ్యాం త్రిరాలోడ్యతు పాణినా ।
చతురశ్రంతీర్థపీఠం పాణినోల్లిఖ్యవారిషు ॥ ఆవాహయామిత్వాందేవీత్యా
వాహ్యైవ జాహ్నవీమ్ । ఇమంమేగఙ్గ ఇత్యుక్త్వా పుణ్యతీర్థానిచ స్మరే
త్ ॥ ఆదిత్యాభిముఖోమజ్జేదాపోఅస్మానితిత్ర్యృచా । నిమజ్యచాపోహిష్ఠా
ద్యైర్లిఙ్గైర్మార్జయేత్తతః ॥ ఆపోనారాఇతిప్రోక్తాస్తా ఏవాస్యాయనంపునః ।
తస్మాన్నారాయణందేవంస్నానకాలే సదాస్మరేత్ । తతోఽఘమర్షణం కు
ర్యాదృతంచేతిత్ర్యృచంజపన్ । త్రిషడష్టౌ ద్వాదశ వా వర్తయేదఘమర్ష

ణమ్ ॥ అఘమర్షణసూక్తస్య ఋషిరేవాఽఘమర్షణః । తస్యచానుష్టు
భంఛన్దో భావవృత్తోఽధిదేవతా ॥ ద్విరాచమ్యాథవిబుధానృషీనథపితౄ
న్క్రమాత్ । స్వస్వతీర్థేన వారిస్థస్తర్పయేద్విధివద్బుధః ॥ సన్తర్ప
యేచ్ఛతిసృభిర్వ్యాహృతీభిస్తిలాక్షతైః । కేవలైస్తణ్డులైర్దేవానృషీన్సతి
లతణ్డులైః ॥ పితౄంస్సాక్షాత్తిలైరేవ తర్పయేద్ద్విజసత్తమః । సతిలైస్తణ్డు
లైస్తీరే దద్యాత్త్రీనుదకాఞ్జలీన్ ॥ యేకేచేత్యస్మరామ్యోభిస్తీరే నిష్పీడ
యేత్తిలైః । స్నాత్వైవంవాససాఽన్యేన శిరోఽఙ్గం పరిమార్జయేత్ ॥ శిరో
వారిశరీరామ్బు వస్త్రతోయం యథాక్రమమ్ । పిబన్తిదేవామునయః పి
తరోబ్రాహ్మణస్యతు ॥ తస్మాత్స్నాతోనావమృజ్యాత్స్నానశాట్యా
నపాణినా । స్నానవస్త్రేణహస్తేన యోద్విజోఽఙ్గంప్రమార్జతి ॥ వృథా
భవతితత్స్నానం పునస్స్నానేనశుధ్యతి । స్నానం ప్లవఙ్గమస్యేవకృతం
విధివినాకృతమ్ ॥ వృథాద్విజన్మనస్తస్మాద్విధినాస్నానమాచరేత్ ।
శుచివోహవ్యామరుత ఇత్యుక్త్వా శుద్ధమమ్బరమ్ ॥ సమ్ప్రోక్ష్య దేవ
స్యత్వేతి వ్యాహృత్యాదాయ భాస్కరమ్ । ఉదుత్యం జాతవేదస మి
త్యుక్త్వాదర్శయేత్తతః ॥ ఆవహన్తీత్యుదాహృత్య పరిధాయద్విరాచ మే
త్ ॥ * ॥ గోభిలః — ॥ శ్లో ॥ సురాబిన్దుసమంచామ్బు శ్శిఖాయాఃపృష్ఠ
పాతితమ్ । తదేవపురతోవర్తి గఙ్గామ్బుసదృశంభవేత్ ॥ * ॥ వ్యాసః —
॥ శ్లో ॥ స్నానస్యతోవరుణఃకాన్తిం జుహ్వతోఽగ్నిశ్శ్రియంహరేత్ । భుఞ్జ
తోమృత్యురాయుష్యం తస్మాన్మౌనం చరేత్త్రిషు ॥ * ॥ వ్యాఘ్రపా
దః — ॥ శ్లో ॥ దేవాంశ్చైవఋషీంశ్చైవపితౄంశ్చైవయో నతర్పయేత్ ।
దేవాదీనామృణీనిత్యం నరకం సమ్ప్రజత్యధః ॥ * ॥ కార్ష్ణాజనిః — ॥ శ్లో ॥
దేవతానామృషీణాంచ జలేదద్యాజ్జలాఞ్జలీన్ । స్నానేజపేపితౄణాంచ
నోచేద్దర్భాస్తృతేస్థలే ॥ జలాఞ్జలిత్రయం దద్యాద్యేచాన్యేసంస్కృతా
భువి । అసంస్కృతప్రమీతానామేకమేవతటేక్షిపేత్ ॥ * ॥ యత్వాపస్త
మ్బోక్తమ్ — ॥ వా ॥ శనైరపోభ్యుపేయాదభిఘ్నన్నభిముఖ ఆదిత్య
ముదక ముపస్పృశేదితి, సర్వత్రోదకోపస్పర్శన విధిరితి, తత్ “ యదపా

ఙ్ఘ్రమిత్యమేధ్యాంశం దక్షిణతో నిరస్యేత్ ” ఇతి స్మృతజలనిరసనపరమ్, నపాణిభ్యామభిహననపరమ్। అత్ర శఙ్ఖః — ॥ వా ॥ తుషకేశ కరీష భస్మాస్థి శ్లేష్మ నఖలోమాని అప్సు ననిక్షిపేత్, నపాదేన పాణినా వా జలమభిహన్యాత్ ! ఇతి ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ సర్వదేవమయా హ్యాపో మన్మయాః పాణ్డునన్దన। తస్మాత్తాస్తు నహన్తవ్యా అద్భిః ప్రక్షాళయేత్ స్థలమ్ ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ నజలం తాడయేత్పద్భ్యాం ననద్యాం మలముత్సృజేత్। నమలం క్షాళయేత్తీర్థే హ్యశుద్ధో నవిశేజ్జలమ్ ॥

కాపిలస్నానమ్

భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతస్స్నాతుమశక్తశ్చేత్కాపిలం స్నానమాచరేత్। నాభేరధః ప్రవిశ్యాప్సు కటిం ప్రక్షాళ్య మృజ్జలైః ॥ ఆర్ద్రేణ కర్పటేనాఙ్గమార్జనం కాపిలం స్మృతమ్। తత్రాప్యసామర్థ్యయుతో మన్త్రైస్స్నాయాత్తు పావనైః ॥

వస్త్రధారణవిధిః

మాత్స్యే ॥ శ్లో ॥ ఏవం స్నాత్వా తతః పశ్చాదాచమ్య తు విధానతః। ఉత్థాయ వాససీ శుక్లే శుచీ తు పరిధాపయేత్ ॥ * ॥ వ్యాఘ్రపాదః — ॥ శ్లో ॥ తతో వస్త్రద్వయం శుద్ధం గృహీత్వా ద్విరుపస్పృశేత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ చతుర్నిమజ్య విధివదాచమ్యాదాయ వాససీ। ఖణ్డద్వయం శిరోఽఙ్గం చ ప్రత్యేకం పరిమార్జయేత్ ॥ అన్తరాచ్ఛాద్య కౌపీనం వాససీ పరిధాపయేత్। ఉత్తరీయం సదా దధ్యాత్తద్వినా నాచరేత్క్రియాః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ మార్జయేద్వస్త్రశేషేణ నోత్తరీయేణ వా శిరః। స్నాతో నాఙ్గాని సంమృజ్యాత్స్నానశాట్యా నపాణినా ॥ నచ నిర్ధునుయాత్కేశాన్నతిష్ఠన్ పరిమార్జయేత్। మార్జయేద్వస్త్రఖణ్డేన నాన్యథా మార్జయేత్క్వచిత్ ॥ యది ప్రమాదాన్మృజ్యేత నరకం సంప్రజత్యధః ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ స్నానం కృత్వాఽఽర్ద్రవస్త్రం తు ఊర్ధ్వముద్ధారయేద్ద్విజః। స్నానవస్త్రమధస్తాచ్చేత్పునస్స్నానేన శుధ్యతి ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ నోత్తరీయమధః కుర్యాన్నోపర్యాధస్త్యమమ్బరమ్।

నా_న్తర్వాసా వినాజాతునివసేద్వసనంబుధః॥ నచానులిప్తేవదస్నాత్వాస్నా త్వావాసోననిర్ధునేత్ । ఆర్ద్రఏవతువాసాంసి స్నాత్వాసేవేతమానవః॥ ఉత్తరీయమధోవస్త్రార్థంనకుర్యాత్ । అధోవస్త్రమపి నజాతూత్తరీయా ర్థం కుర్యాదిత్యర్థః । జాబాలిః — ॥ శ్లో ॥ స్నాత్వా నిరస్య వస్త్రం తు జఙ్ఘే శోధ్యే మృదమ్భసా । అపవిత్రీకృతేతేతు కాపీనస్రావవారి ణా ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ స్నాత్వైవం వాససీ ధౌ తే అచ్ఛిన్నే పరిధాయవై । ప్రక్షాళ్యోరూ మృదాఽద్భిశ్చ హస్తౌ ప్ర క్షాళయేత్తతః ॥ * ॥ అచ్ఛిన్నేఇతి శక్తవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ నజీర్ణ మలవ ద్వాసా భవేచ్చ విభవేసతి । ఇత్యాదిస్మృతేః.

* వస్త్రనిష్పీడనవిధిః *

వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ స్నానశాట్యాంచ దాతవ్యా మృదస్తి(స్రో) విశుద్ధ యె । ఉత్తీర్యతాంచనిష్పీడ్యతతశ్శేషం సమాచరేత్ ॥ * ॥ తామ్ - స్నా నశాటీమ్, శేషమ్ - సంధ్యావన్దనాదికర్మ ॥ శ్లో ॥ వస్త్రంచతుర్గుణీకృత్యని ష్పీడ్యచ జలాద్బహిః । వామప్రకోష్ఠేనిక్షిప్య ద్విరాచమ్యవిశుధ్యతి ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతస్సంధ్యాముపాసీత వస్త్రసంశోధపూర్వ కమ్ । ఉపాస్యమధ్యమాంసంధ్యాం వస్త్రసంశోధనంపరమ్ ॥ అనిష్పీడ్య స్నానవస్త్రంసంధ్యాకర్మనచాచరేత్ । అన్యథాకురుతే మోహాత్కృతమ ప్యకృతంభవేత్ ॥ * ॥ అత్ర సంవర్తో విశేషమాహ — ॥ శ్లో ॥ నపీడ యేజ్జలె వస్త్రం పాదే నస్థాపయేత్తథా । బ్రాహ్మణద్వితయంచైవ వర్జయే ద్వస్త్రపీడనే ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ వస్త్రనిష్పీడితం తోయం శ్రాద్ధేతూచ్ఛిష్టభోజనమ్ । భాగధేయంశ్రుతిఃప్రాహ తస్మాన్నిష్పీడయె త్స్థలే ॥ స్నానవస్త్రం తతః పీడ్య పునరాచమనంచరేత్ ॥ * ॥ అఖణ్డా దర్శే — ॥ శ్లో ॥ నప్రహృత్యతుపాణిభ్యాం శాటీం నిష్పీడయేత్ స్థలే । చతుస్సంవేష్ట్య వాసోన్తం తర్పణాన్తే సమన్త్రకమ్ ॥ * ॥ నిష్పీడయే త్ - ధౌతం పరిధాయ స్నానవస్త్రం సమన్త్రకం నపీడయేత్, కేవ లం పీడయేదిత్యర్థః.

స్నానప్రశంసా

విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ స్నాతోఽధికారీభవతి దైవేపిత్ర్యేచకర్మణి । పవిత్రాణాంతథాజప్యే దానేచవిధిచోదితే ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ స్నానమూలాఃక్రియాస్సర్వాస్సన్ధ్యోపాసనమేవచ । తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన స్నానం కుర్యాత్సమాహితః ॥ ప్రాతరుత్థాయయోవిప్రః ప్రాతస్స్నాయీ సదాభవేత్ । సప్తజన్మకృతం పాపం త్రిభిర్వర్షైర్వ్యపోహతి ॥ * ॥ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతరుత్థాయయోవిప్రః ప్రాతస్స్నాయీసదాభవేత్ । సర్వపాపవినిర్ముక్తః పరంబ్రహ్మాధిగచ్ఛతి ॥ * ॥ వ్యాస దక్షౌ — ॥ శ్లో ॥ ధ్యాయేన్నారాయణందేవం స్నానాదిషుచకర్మసు । బ్రహ్మలోక మవాప్నోతి నచేహాజాయతేపునః ॥ * ॥

అథోర్ధ్వపుణ్డ్రవిధిః

ఇదంశ్రుతిస్మృతిశతసిద్ధమ్ । అత్రతావన్మహోపనిషది ॥ శ్రు ॥ ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రః పరమేశితారం నారాయణం సాఙ్ఖ్యయోగాధిగమ్యమ్। ధ్యాత్వావిముచ్యేత నరస్సమస్తైస్సంసారపాశైరిహచేతి విష్ణుమ్ ॥ * ॥ కఠశాఖాయామ్ — ॥ శ్రు ॥ ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రః కృతచక్రధారీ విష్ణుం పరం ధ్యాయతి యోమహాత్మా । స్వరేణమన్త్రేణ సదాహృదిస్థంపరాత్పరం యన్మహతోమహాన్తమ్ ॥ * ॥ అథర్వణి — ॥ శ్రు ॥ ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రః కృతచక్రలాఞ్ఛనో నారాయణం పూజయతిస్మ భక్త్యా । అష్టాదిభిః పౌరుషసూక్తమన్త్రైస్సప్రాప్నుయాద్విష్ణుపదం మహాత్మా ॥ అథతత్రైవ । హరేః పాదాకృతి మాత్మనోహితాయ మధ్యేచ్ఛిద్రమూర్ధ్వపుణ్డ్రం యోధారయతి సపరస్యప్రియోభవతి , సపుణ్యభాగ్భవతి , సముక్తిభాగ్భవతీతి ॥ * ॥ ఏవం సంస్థానవిశేషవిధానాత్పుణ్డ్రాన్తరనిషేధః , తస్యచ ధ్యానపూజాదికర్మాఙ్గత్వావగమాత్సర్వకర్మసు సర్వైరూర్ధ్వపుణ్డ్రమేవధార్యమ్ । వేదవిహితత్వాదిదమేవ వైదికమ్ । పుణ్డ్రాన్తరన్తు తన్త్రసిద్ధత్వాత్తాన్త్రికమ్ । అతోవైదికైర్వైదికమేవకార్యమ్ । ఇదంచోపబృహ్మణశతసిద్ధమ్ । అత్ర బ్రహ్మాణ్డపురాణే బ్రహ్మ

ణం ప్రతి భగవానాపస్తమ్బస్స్మృతిచన్ద్రికాయాముదాహృతవచనాన్యత్ర లిఖ్యన్తే — ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రప్రమాణాని ద్రవ్యాణ్యఙ్గులిభేదతః । వర్ణానిమన్త్రదేశాంశ్చ ప్రవక్ష్యామి ఫలానిచ ॥ పర్వతాగ్రే నదీతీరే మమక్షేత్రే విశేషతః । సిన్ధుతీరేచ వల్మీకే తులసీమూలమాశ్రితే ॥ మృదపతాస్తు సఙ్గ్రాహ్యా వర్జయేదన్యమృత్తికాః । శ్యామం శాన్తికరం ప్రోక్తం రక్తం వశ్యకరం భవేత్ ॥ శ్రీకరం పీతమిత్యాహుశ్శ్వేతం వైష్ణవముచ్యతే । అఙ్గుష్ఠః పుష్టిదః ప్రోక్తో మధ్యమాయుష్కరీ భవేత్ ॥ అనామికాన్నదా నిత్యం ముక్తిదా చ ప్రదేశినీ । ఏతైరఙ్గులిభేదైస్తు కారయేన్న నఖైస్స్పృశేత్ ॥ దశాఙ్గులప్రమాణన్తు ఉత్తమోత్తమముచ్యతే। నవాఙ్గులం మధ్యమం స్యాదష్టాఙ్గులమతః పరమ్ ॥ సప్తషట్పంచభిః పుణ్డ్రం మధ్యమం త్రివిధం భవేత్ । లలాటే కేశవం విద్యాన్నారాయణమథోదరే ॥ మాధవం హృది విన్యస్య గోవిన్దం కణ్ఠకూబరే । ఉదరే దక్షిణే పార్శ్వే విష్ణురిత్యభిధీయతే ॥ తత్పార్శ్వే బాహుమధ్యే తు సంస్మరేన్మధుసూదనమ్ । త్రివిక్రమం కణ్ఠదేశే వామకుక్షౌ తు వామనమ్ ॥ శ్రీధరం బాహుకే వామే హృషీకేశన్తు కణ్ఠకే । పృష్ఠేతు పద్మనాభం చ త్రికే దామోదరం స్మరేత్ ॥ ద్వాదశైతాని నామాని వాసుదేవేతి మూర్ధని । పూజాకాలే చ హోమే చ సాయం ప్రాతస్సమాహితః ॥ నామాన్యుచ్చార్య విధినా ధారయేదూర్ధ్వపుణ్డ్రకమ్ । అశుచిర్వాప్యనాచారో మనసా పాపమాచరన్ ॥ శుచిరేవ భవేన్నిత్యమూర్ధ్వపుణ్డ్రాఙ్కితో నరః । ఊర్ధ్వపుణ్డ్రధరో మర్త్యో మ్రియతే యత్రకుత్రచిత్ ॥ శ్వపాకోపి విమానస్థో మమలోకే మహీయతే ॥ * ॥ సత్యవ్రతోపి ॥ ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రో మృదా శుభ్రో లలాటే యస్య దృశ్యతే । చణ్డాలోపి విశుద్ధాత్మా పూజ్య ఏవ న సంశయః ॥ జాహ్నవీతీరసమ్భూతాం మృదం మూర్ధ్నా బిభర్తి యః । బిభర్తి రూపం సోర్కస్య తమోనాశాయ కేవలమ్ ॥ ఇతి ॥ * ॥ అత్ర మృదేకద్రవ్యగ్రహణవిధానాద్ద్రవ్యాన్తరనిషేధః, న హి ద్రవ్యాన్తరస్య పర్వతాగ్రాది దేశవిశేషకథనం శ్యామత్వాదికం

వా సమ్భవతి, న చ కేశవాదిస్మరణమస్తి ఆచారాభావాత్, న హి శిరో లలాటాదిద్వాదశస్థానేషు ద్రవ్యాన్తరేణ పుణ్డ్రాన్తరధారణం విప్రైరన్యైర్వా క్రియతే, న హ్యేవమస్తి అదర్శనాద విగతశిష్టాచారాభావాచ్చ, న చైవం ద్రవ్యాన్తరం పుణ్డ్రాన్తరం వా చన్ద్రికాది మహాగ్రన్థేషు ఆహ్నికవిహితంస్మృతం వా, "పూజాకాలే చ హోమే చ" ఇత్యాదిషూర్ధ్వపుణ్డ్రస్యైవ కర్మాఙ్గత్వం సుస్పష్టమ్। శ్వేతం వైష్ణవమితి శ్వేతమృద ఏవ సాత్త్వికత్వం సువ్యక్తమ్, విష్ణోరేవ శుద్ధసత్త్వస్వరూపాత్। "అథయో హ ఖలు వా అస్య" ఇతి మైత్రాయణీయాదిషుతథా శ్రుతేః। నరస్య పాకాదిగ్రహణాత్సర్వేషా మూర్ధ్వపుణ్డ్రాధికారస్సిద్ధః। అతో నిత్యమేవోర్ధ్వపుణ్డ్రధారణమ్, అధారణే ప్రత్యవాయస్మృతేః। తథా చ వక్ష్యతే। క్వచిద్ద్రవ్యాన్తరేణ పుణ్డ్రధారణం కామ్యమేవ। అత స్సాత్త్వికైర్వైదికైస్సాత్త్వికం వైదికం నిత్యమూర్ధ్వపుణ్డ్రమేవ ధార్యమ్, న తామసం తాన్త్రికం పుణ్డ్రాన్తరమ్। తథా విష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ సాత్త్వికస్తూత్తమో ధర్మో రాజసో మధ్యమః స్మృతః। తామసస్త్వధమో జ్ఞేయస్తస్మాత్సాత్త్వికమాచరేత్ ॥ * ॥ అతస్తామసతన్త్రోక్తం త్యాజ్యమేవ॥ తథా స్మృతిచన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ ఏతేభ్యోఽపి యదన్యత్స్యాత్కించిద్ధర్మాభిధాయికమ్। తద్దూరగతరతో విద్ధి మోహస్తత్రాశ్రయో మతః॥ * ॥ ఏతేభ్యః - ధర్మస్థానేభ్యః, మోహః - విపరీతజ్ఞానమ్। మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ యా వేదబాహ్యాస్స్మృతయో యాశ్చ కాశ్చ కుదృష్టయః। సర్వాస్తా నిష్ఫలాః ప్రేత్య తమోనిష్ఠా హి తాః స్మృతాః ॥ * ॥ అత్ర తమోనిష్ఠా హీతి హేతూక్త్యా నిష్ఫలత్వస్మరణాత్, తామసతన్త్రం త్యాజ్యమితి సిద్ధమ్, వేదవిరుద్ధత్వాత్। సర్వత్రా విరుద్ధాంశో హి ప్రమాణమ్ "ఆమ్నాయైరవిరుద్ధాః ప్రమాణమ్" ఇతి స్మృతేః। వేదే పునరూర్ధ్వపుణ్డ్రమేవ విహితమ్, తామసతన్త్రే తు త్రిపుణ్డ్రమేవ। అతో విరోధస్సుస్పష్టః। అత ఏవ హి శ్రీవరాహే, తామసతన్త్రం స్వయమేవ రుద్రో నిన్దతి ॥ శ్లో ॥ యద్వేదబాహ్యం కర్మ స్యాన్మాముద్దిశ్యేహ సేవ్య

తే । తద్రౌద్రమితి విఖ్యాతం కనిష్ఠ గతిదం నృణామ్ ॥ యద్ధీనకర్మ సంయుక్తం కేవలం తామసం చ యత్ । తద్దుర్గతి ప్రదం నృణామిహలోకే పరత్ర చ ॥ ఇతి ॥ * ॥ తత్ఖలు, ఊర్ధ్వపుణ్డ్రమేవ సర్వత్ర విధీయతే । అత్ర బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ మదారాధన కాలే చ సదా యజ్ఞాది కర్మణి । అవశ్యం ధారయేదేతదూర్ధ్వపుణ్డ్రం ద్విజోత్తమః ॥ * ॥ మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ చతురఙ్గులమూర్ధ్వాగ్రం ద్వ్యఙ్గులం విస్తృతం మృదా । ద్విజః పుణ్డ్రమృజుం సౌమ్యం సాన్తరాళం తు ధారయేత్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ హోమానుపూజాది సమయే సాయం ప్రాతస్సమాహితః । ఊర్ధ్వపుణ్డ్రధరో మర్త్యో భవేచ్ఛుద్ధో న చాన్యథా ॥ అగ్నివేశ్యగృహ్యే — ॥ శ్లో ॥ త్రిపుణ్డ్రం బ్రాహ్మణో విద్వాన్ లీలయాపి న ధారయేత్ । ధారయేత్ప్రయతస్సమ్యగూర్ధ్వపుణ్డ్రం తు నిత్యశః ॥ * ॥ ప్రయోజనార్థం పుణ్డ్రాన్తరధారణ నిషేధపరస్తు శబ్దః, నిత్యగ్రహణాదాశ్రమాన్తరపరిగ్రహేపి । తథా బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ గృహస్థో బ్రహ్మచారీ చ వానప్రస్థస్తథా యతిః । అవశ్యం ధారయేత్పుణ్డ్రం పుణ్యమూర్ధ్వం సుశోభనమ్ ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం మృదా ధార్యం విప్రేణ బ్రహ్మవాదినా । ఉద్ధృతాసీతి మన్త్రేణ వైష్ణవేన విశేషతః ॥ * ॥ నారదీయే చైతన్నిరుక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వగత్యాం తు యస్యేచ్ఛా తస్యోర్ధ్వం పుణ్డ్రముచ్యతే । ఊర్ధ్వం గత్వా తు దేవత్వం సంప్రాప్నోతి న సంశయః ॥ ఊర్ధ్వం నయతి యత్పుణ్డ్రం ప్రాణినః పాపకారిణః । తస్యాఖ్యా హ్యూర్ధ్వపుణ్డ్రేతి తస్మాత్తద్ధారయేద్ద్విజః ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం మృదా శుభ్రం యో ధత్తే నిత్యమాత్మవాన్ । తస్య ప్రసాదం కురుతే విష్ణుర్లోకనమస్కృతః ॥ * ॥ వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం మృదా ధార్యం యతీనాం చ విశేషతః । భస్మచన్దన గన్ధాదీన్ వర్జయేద్యావదాయుషమ్ ॥ * ॥ తథా బ్రహ్మరాత్రే పారమేష్ఠ్యే వ్యవస్థోక్తా ॥ శ్లో ॥ చన్దనాగరుభిశ్చైవ కర్తవ్యం క్షత్రియైర్బుధైః । వైశ్యైస్తు బిల్వమూలేన శూద్రైర్భూత్యా సతోయయా ॥ విప్రైశ్శ్వేతమృదా కార్యమూర్ధ్వపుణ్డ్రం యథావిధి ॥ * ॥ మృద్వ్యతిరిక్తస్య ద్రవ్యస్యాప్యస్వ

కత్వాద్విప్రైర్నధార్యమిత్యర్థః । తథా బ్రహ్మరాత్రే — ॥ శ్లో ॥ చన్దనంపార్ణిగన్ధశ్చ శ్రీపత్రమగరుం తథా । రాజసంద్రవ్యమేవైతద్వదన్తి బ్రహ్మవాదినః ॥ పఞ్చగవ్యంచ బిల్వంచ శ్రీపత్రం భస్మ తోయకమ్ । తామసంద్రవ్యమేవైతత్సాత్త్వికాః పఞ్చమృత్తికాః ॥ చన్దనం పార్ణిగన్ధంచ శ్రీపత్రమగరుం తథా । శూద్రేణైవ సదాధార్యం భస్మ తోయక్రమేణచ ॥ ఇతి ॥ * ॥ ఏవమపి సర్వవర్ణస్య వైష్ణవస్యమృదోర్ధ్వపుణ్డ్రమేవధార్యమ్ । తథా బ్రహ్మాణ్డే భగవానాహ — ॥ శ్లో ॥ సర్వవర్ణేషు మద్భక్తాకుర్వీరన్నూర్ధ్వపుణ్డ్రకమ్ । బ్రాహ్మణాశ్చ విశేషేణ జపహోమపరాయణాః ॥ * ॥ అతస్సాత్త్వికానాం సాత్త్వికీపఞ్చమృత్తికైవ ధార్యా। తథా పారమేష్ఠ్యే — ॥ శ్లో ॥ శ్వేతమృత్తికయావాపి శ్యామయా పీతయాపివా । ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం ద్విజైఃకార్యం వైష్ణవైశ్చ విశేషతః ॥ * ॥ శ్వేతాభావే శ్యామపీతయోర్విధిః । పఞ్చమృత్తికోక్తా బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ సిన్ధుతీరేథవల్మీకే తులస్యాధోజలాశయే । పర్వతాగ్రేనదీతీరేమమక్షేత్రే విశేషతః ॥ అన్యేష్వపిచతీర్థేషు నళినీమూలకేషుచ । స్థానేష్వేతేషు గృహ్ణీయాత్కుర్యాన్నాన్యత్రమానవః ॥ * ॥ ఇతి సామాన్యేన తదలాభేప్రదేశాన్తరముక్త్వాతామాహ, బ్రహ్మాణ్డే పఞ్చమృత్తికాం భగవాన్ ॥ శ్లో ॥ పర్వతాగ్రే నదీతీరే మమక్షేత్రే విశేషతః । సిన్ధుతీరేఽథ వల్మీకే తులసీమూలమాశ్రితే ॥ మృద ఏతాస్తు సంగ్రాహ్యావర్జ్యాశ్చాన్యత్ర మృత్తికా ॥ * ॥ అత్ర పఞ్చస్వపి మమక్షేత్ర ఇత్యన్వయః । నారదీయే — ॥ శ్లో ॥ మృద్ద్రవ్యం ప్రథమం శ్రేష్ఠం తత్రకారణముచ్యతే । మృత్తికాయాః ప్రధానత్వం వక్తి తత్ర యతశ్శ్రుతిః ॥ తస్మాత్తు మృత్తికా గ్రాహ్యాసర్వద్రవ్యేషు నిత్యశః ॥ * ॥ శ్రుతిః — ఉద్ధృతాసి వరాహేణేత్యాదికా ॥ తత్రైవ ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణానాంతు మృత్ప్రోక్తా క్షత్రియాణాంతు చన్దనమ్ । వైశ్యానాం బిల్వమూలన్తు శూద్రాణాం భస్మ చోచ్యతే ॥ * ॥ తదేవమ్ — ॥ శ్లో ॥ అథద్రవ్యంప్రవక్ష్యేహమూర్ధ్వపుణ్డ్రస్యపద్మజ । మృచ్చన్దనజలాన్యాహుస్తథాభస్మాగ్నిహోత్రజమ్॥

ఇతి బ్రహ్మాణ్డాది వచనం వ్యవస్థితవిషయం మృదలాభవిషయంవా , న స
ర్వవిషయమ్ , నచవాక్రియాఙ్గమ్ , కల్పసూత్రకారాదిభిరగ్నిహోత్ర
హోమాది విధాయక సూత్రేష్వగ్నిహోత్ర భస్మ ధారణస్యానను
శిష్టత్వాత్ । యత్తు పునరథర్వశిరసి - అగ్నిరిత్యాదినా భస్మ విమృజ్యాఙ్గా
ని సంస్పృశేదిత్యనేన భస్మ గ్రహణముక్తమ్ , తత్తు వ్రతమేతత్పాశుప
తమితి తత్రవిహిత పాశుపత వ్రతాఙ్గమితి ప్రకరణేస్పష్టమ్ । అతస్సౌత్రా
మణ్యాం సురాగ్రహణవన్నియత విషయత్వాన్నాన్యస్య నచాఽన్యత్ర
వాతత్ప్రసఙ్గః । అతశ్చాగ్నేయం భస్మనా స్నానమితి చ పాశుపత విష
యమేవ , జటిత్వేన వారుణస్నానాయోగాత్ । యద్వా శరీరాసామ
ర్థ్యాది నిబన్ధనేనైవ గౌణస్నాన విధానాన్నాన్యస్య తత్ప్రసక్తిః , న
హి కాంస్యశుద్ధిహేతుత్వేనోక్తస్య భస్మనస్తామ్రాది శుద్ధి హేతుత్వము
పి । అతః తత్స్పర్శనేఽన్యస్య స్నానమేవ । యథాహశఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥
దీపాగ్నిం దీపతైలఞ్చ భస్మ చాస్థి రజస్వలామ్ । ఏతాని బ్రాహ్మణ
స్స్పృష్ట్వా లోకాయతిక నాస్తికాన్ ॥ వికర్మస్థాన్ ద్విజాంశ్శూద్రాన్
సవాసా జలమావిశేత్ ॥ * ॥ వర్జయేదిత్యనువృత్తౌ । యాజ్ఞవల్క్యశ్చ
॥ శ్లో ॥ కేశ భస్మతుషాఙ్గార కపాలేషుచ సంస్థితిమ్ । ఇతి ॥ * ॥ అత ఏవ
హితత్స్పృష్టిన్యాయేన తత్స్పర్శే స్నానముక్తమ్ । విజ్ఞానేశ్వరాదౌ —
॥ శ్లో ॥ శైవాన్పాశుపతాన్స్పృష్ట్వా లోకాయతికనాస్తికాన్ । వికర్మస్థా
న్ద్విజాం శ్శూద్రాన్ సవాసా జలమావిశేత్ ॥ * ॥ ఆదిత్యపురాణే
గౌతమవచనమ్ — ॥ శ్లో ॥ త్రిపుణ్డ్రధారిణో నిత్యం భస్మోద్ధూళనతత్ప
రాః । భవిష్యథ త్రయీబాహ్య మిథ్యాజ్ఞానప్రలాపినః ॥ * ॥ శ్రీవా
రాహేచ — ॥ శ్లో ॥ గోవధ్యాకారణం మహ్యం యావత్పశ్యతి యోగ
విత్ । ఋషీణాం మాయయా సర్వ మితి సంచిన్త్య తత్ర వై ॥ శశాప తా
న్జటాభస్మ మిథ్యావ్రతధరాం స్తథా ॥ * ॥ యదపి శాతాతపీయమ్ —
॥ శ్లో ॥ మద్యం పీత్వా గురుదారాం శ్చగత్వా స్తేయం కృత్వా బ్రహ్మ
హత్యాంచ కృత్వా । భస్మచ్ఛన్నో భస్మశయ్యాశయానో రుద్రాధ్యాయీ

ముచ్యతే సర్వపాపైః ॥ ఇతి ॥ * ॥ తదపి బ్రహ్మహాదేః ప్రాయశ్చిత్త వ్రతవిశేషవిధిపరత్వాన్న సార్వత్రికమ్, న హ్యవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తత్వేన విహితగర్దభాలంభోఽన్యస్య ప్రసజ్యతే, ప్రత్యుత గర్దభస్పర్శే ప్రాయశ్చిత్తవిధానాత్ । అతః మృదైవోర్ధ్వపుణ్డ్రం ధార్యమితి సిద్ధమ్, అధారణే ప్రత్యవాయస్మరణాత్ । తథా బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ శ్రౌతస్మార్తక్రియాః సర్వా హ్యూర్ధ్వపుణ్డ్రమకుర్వతః । జాయన్తే విఫలా బ్రహ్మన్ బాధితాశ్చ భవన్తి తాః ॥ * ॥ బ్రహ్మరాత్రే — ॥ శ్లో ॥ ఉపవీతం శిఖాబన్ధమూర్ధ్వపుణ్డ్రం వినా కృతమ్ । యాగో దానం జపో హోమః స్వాధ్యాయః పితృతర్పణమ్ ॥ భస్మీ భవతి తత్సర్వమూర్ధ్వపుణ్డ్రం వినా కృతమ్ ॥ యచ్ఛరీరం మనుష్యాణామూర్ధ్వపుణ్డ్రం వినా భవేత్ । తం దృష్ట్వాఽఽనే సూర్యో నిరీక్ష్యస్సాధుభిస్సదా ॥ ఇతి ॥ * ॥ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ సర్వే భవన్తి విఫలా ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం వినా కృతాః । ద్రష్టవ్యం నైవ తత్కాయం శ్మశానసదృశం స్మృతమ్ ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం వినా యస్తు వర్తతే పురుషాధమః । వేదవేదాన్తవిచ్చాపి స వై పురుషతస్కరః ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ రుద్రార్చనం త్రిపుణ్డ్రశ్చ యత్పురాణేషు గీయతే । క్షత్రవిట్ఛూద్రజాతీనాం నేతరేషాం తదుచ్యతే ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం వినా యస్య శరీరం భవతి ద్విజ । తం దృష్ట్వాఽఽనే సూర్యో నిరీక్ష్యస్సాధుభిస్సదా ॥ ఇతి శ్మశానతస్కరసామ్యత్వాత్సూర్యదర్శనరూపం ప్రాయశ్చిత్తమిత్యర్థః ॥ నను ॥ శ్లో ॥ కాంస్యపాత్రే హవిర్దృష్ట్వా కణ్ఠే దృష్ట్వా చ మాలికామ్ । లలాటే తిలకం దృష్ట్వా నిరాశాః పితరో గతాః ॥ ఇతి నిషేధార్థం శ్రాద్ధే తదితి చేత్; మైవం బాలిశవాదీః, వైశ్యవిషయత్వాత్తస్య । తథాఽగ్నివేశ్యసూత్రే — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణస్యోర్ధ్వపుణ్డ్రం స్యాత్ క్షత్రియస్యార్ధచన్ద్రకమ్ । వైశ్యస్య వర్తులాకారం శూద్రస్యైవ త్రిపుణ్డ్రకమ్ ॥ * ॥ పారమేష్ఠ్యే చ ॥ శ్లో ॥ బాలేన్దువత్ క్షత్రియాణాం వైశ్యానాం వర్తులాకృతి । త్రిపుణ్డ్రం శూద్రజాతీనాం విధిరేష సనాతనః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ విప్రాణామూర్ధ్వ

పుణ్డ్రం స్యాత్తదేవచ మహీభృతామ్ । వైశ్యానాం తిలకం ధార్యం శూద్రాణాంవై త్రిపుణ్డ్రకమ్ ॥ * ॥ లలాటే తిలకమితి సఙ్గ్రహవచనమివ కింత్వయా తత్పూర్వవచనం నవిచారితమ్ — ॥ శ్లో ॥ వర్జయేత్తిలకం ఫాలే శ్రాద్ధకర్మణిసర్వదా । తిర్యగ్వాప్యూర్ధ్వపుణ్డ్రంవా ధారయేచ్ఛ్రాద్ధకర్మణి ॥ * ॥ అతోవైశ్యోపి శ్రాద్ధే తిర్యగ్వాప్యూర్ధ్వపుణ్డ్రంవాధారయేన్నతిలకమిత్యేవార్థః । శ్రాద్ధేతూర్ధ్వపుణ్డ్రధారణం స్మృత్యర్థసారే స్పష్టమేవోపదిష్టమ్ — ॥ శ్లో ॥ శ్వోభూతే నిత్యకర్మాణి నద్యాదౌ విమలేజలే। కృత్వాశ్రాద్ధే మృదాశుభ్రాణ్యూర్ధ్వపుణ్డ్రాణి ధారయేత్ ॥ ఇతి ॥ * ॥ అన్యథా ‹‹ విప్రస్యవిఫలం భవేత్ - భస్మీ భవతి తత్సర్వమ్ - జాయన్తే విఫలాబ్రహ్మన్ ” ఇత్యాదిభిః ప్రత్యవాయో దుర్వారస్స్యాత్ । బ్రహ్మరాత్రే — ॥ శ్లో ॥ నాచరేద్వామహస్తేన నఖైరపి ధారయేత్ । ఆత్మనైవాత్మనోఙ్గేషు నేతరేణకదాచన ॥ * ॥ స్కాన్దే — ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం ద్విజఃకుర్యాద్దణ్డాకారం సుశోభనమ్। మధ్యేచ్ఛిద్రం వైష్ణవస్తు నమోన్తైః కేశవాదిభిః ॥ అనేనైవవచనేన ద్విజవ్యతిరిక్తవిషయం పుణ్డ్రాన్తర ధారణమితి సువ్యక్తమ్। బ్రహ్మాణ్డేచ — ॥ శ్లో ॥ నిరన్తరాలం యఃకుర్యాదూర్ధ్వపుణ్డ్రం ద్విజాధమః । సహితత్ర స్థితం విష్ణుం శ్రియంచైవవ్యపోహతి ॥ * ॥ స్కాన్దేచ — ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం త్రిపుణ్డ్రంవా మధ్యేచ్ఛిద్రం ప్రయత్నతః । వత్స్యామిసర్వదా తన్మధ్యే ఉమాయాహం శ్రియాహరిః ॥ * ॥ మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ అచ్ఛిద్రమూర్ధ్వపుణ్డ్రంతు యఃకరోతివిమూఢధీః। సపర్యాయేణయాతీమాన్నరకానేకవింశతిమ్ ॥ * ॥ అత్ర బ్రహ్మరాత్రేవిశేషః — ॥ శ్లో ॥ ఋజుం సుపార్శ్వమూర్ధ్వాగ్రం కుర్యాదత్యచ్ఛముత్తమమ్ । పార్శ్వయోర్న్యూనవిన్యాస మూర్ధ్వపుణ్డ్రమిహోచ్యతే ॥ * ॥ అత్యచ్ఛేవ్యన్తరాళావిరోధాత్తావన్మాత్రస్యావ్యతిమార్జన నిర్బన్ధో నకార్య ఇతి తాత్పర్యమ్ ॥ శ్లో ॥ మధ్యేఽచ్ఛాన్పార్శ్వతఃస్ఫీతానూర్ధ్వపుణ్డ్రాంస్తు ధారయేత్ ॥ * ॥ ఇత్యాదిష్వప్యేవమేవ అర్థో గ్రాహ్యః । నారదీ

మె — ॥ శ్లో ॥ దానహోమజపాద్యాశ్చ సర్వాఃపుణ్యక్రియాస్తథా। విఫలాస్స్యన్తి విప్రాణామూర్ధ్వపుణ్డ్రం వినాకృతాః ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ శిఖోపవీతవద్ధార్యమూర్ధ్వపుణ్డ్రం ద్విజన్మనామ్ । వినాకృతాశ్చ ద్విఫలాః క్రియాస్సర్వాయథాక్రమమ్ ॥ యోనధారయతేవిప్రో మాపుకం చిహ్నమీదృశమ్ । తంత్యజామిధురాత్మానం మదీయాజ్ఞాతిలఙ్ఘనమ్ ॥ ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రం విధివత్తస్య నామాని ద్వాదశ । నమోన్తాన్యఙ్గులిం కుర్యాన్నామాన్యుక్త్వాయథాక్రమమ్ ॥ * ॥ బ్రహ్మరాత్రే — ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రాణికుర్వీత కేశవాద్యైర్యథాక్రమమ్ । నాసికామూలమారభ్య లలాటే ప్రథమం న్యసేత్ ॥ * ॥ పారమేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ ఏవం తదీయావిప్రాశ్చ క్షత్రియా వైశ్యజాతయః । మృదైవ వాచన్దనేన కల్పితైరూర్ధ్వపుణ్డ్రకైః ॥ ద్వాదశైకచతుర్భిర్వా భూషితాస్స్యుస్సదాద్విజాః। భ్రువోరథస్తాదారభ్య కేశాన్తం ధారయేద్బుధః ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ సాన్తరాళమృజుం సౌమ్యం సుపార్శ్వం సుమనోహరమ్ । యః కరోత్యూర్ధ్వపుణ్డ్రం సమమాతీవప్రియోభవేత్ ॥ యావజ్జీవమిదంపుణ్యమూర్ధ్వపుణ్డ్రం దధాతియః । జన్మన్యనన్తరే ముక్తింసద్యఃప్రాప్నోతిదుర్లభామ్ ॥ యఃకరోత్యూర్ధ్వపుణ్డ్రంతుసన్ధ్యావన్దనకర్మసు । తస్యాహం సులభో బ్రహ్మన్నేకస్మిన్నేవ జన్మని ॥ * ॥

శ్రీచూర్ణవిధిః

శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ అభిషిక్తంతు యచ్చూర్ణం విష్ణుబిమ్బేతు యోనరః । హారిద్రం ధారయేన్నిత్యం సోశ్వమేధఫలం లభేత్ ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ వాసుదేవాఙ్గసంస్పృష్టైర్నిశాచూర్ణైస్తు పద్మజ । యఃకరోత్యూర్ధ్వపుణ్డ్రం సవిష్ణులోకేమహీయతే ॥ * ॥

తులసీమణిపద్మాక్షమణిమాలికాధారణవిధిః

నారదీయే — ॥ శ్లో ॥ కణ్ఠేతు ధారయేద్యస్తు తులసీంసతతంనరః। తత్కాష్ఠంవాపి రాజేన్ద్ర తస్యనాస్త్యుపపాతకమ్ ॥ * ॥ పురాణే — ॥ శ్లో ॥ శాన్తయేపుష్టయేముక్త్యై తులసీకాష్ఠజోమణిః । సర్వసిద్ధిప్రదః

పాద్మోమణిర్ధార్యశ్శ్రీమైబుధైః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుమన్దిరె — ॥ శ్లో ॥ ధారయన్తి పవిత్రాణి యె భక్త్యాశ్శ్రద్ధయాన్వితాః । తెపి నిర్ధూతపాప్మానో మోదన్తె దివి దేవవత్ ॥ పద్మాక్షమాలాం గ్రీవాయాం లమ్బయెద్వైష్ణవశ్శుచిః । అకృత్యమపి కుర్వాణో భుఞ్జానో వా యతస్తతః ॥ నిర్ధూయ సర్వపాపాని దేహాన్తరకృతాన్యపి । శ్రీమత్పవిత్రధరణాత్తాని నశ్యన్తి తత్క్షణాత్ ॥ * ॥

అథ సన్ధ్యోపాసనవిధిః

యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ యావన్తోఽస్యాం పృథివ్యాంతు వికర్మస్థాద్విజాతయః । తేషాంహి పావనార్థాయ సన్ధ్యాసృష్టా స్వయంభువా ॥ * ॥ ఆశ్వమెధికె — ॥ శ్లో ॥ తేషాంహిపావనార్థాయ నిత్యమేవ యుధిష్ఠిర । ఉభేసన్ధ్యేఽధితిష్ఠామి హ్యహన్యహం తద్వ్రతంమమ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ నోపతిష్ఠేతయః పూర్వాముపాస్తేనచపశ్చిమామ్ । స శూద్రవద్బహిష్కార్యస్సర్వస్మాత్సాధుకర్మణః ॥ * ॥ పితామహః — ॥ శ్లో ॥ అనాగతాంతు యెపూర్వామనతీతాంతు పశ్చిమామ్ । సన్ధ్యాం నోపాసతేవిప్రాః కథం తేబ్రాహ్మణాః స్మృతాః ॥ సాయంప్రాతస్సదా సన్ధ్యాం యెవిప్రానహ్యుపాసతే । కామంతాన్ధార్మికోరాజా శూద్రకర్మసు యోజయెత్ ॥ సహన్తి సూర్యం సన్ధ్యాయాం నోపాస్తిం కుర్వతే తుయః । యెహింసన్తి సదాసూర్యం మోక్షద్వారమనుత్తమమ్ ॥ కథం మోక్షస్యసంప్రాప్తిర్భవేత్తెషాంద్విజన్మనామ్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యాహీనోఽశుచిర్నిత్యమనర్హస్సర్వకర్మసు । యదన్యత్కురుతేకర్మ నతస్య ఫలమశ్నుతె ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ కామాన్మోహాత్తథా లోభాత్సన్ధ్యాం నాతిక్రమేద్ద్విజః । సన్ధ్యాతిక్రమణాద్విప్రో బ్రాహ్మణ్యాత్పతతే యతః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఋగ్యజుస్సామవేదానాంహూపత్రయమిదం పరమ్ । తస్మాద్ద్విజస్సదాసన్ధ్యాత్రితయోపాస్తిమాచరేత్ ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మణోపాస్యతేసన్ధ్యా విష్ణునాశఙ్కరేణచ । కస్మాన్నోపాసయెద్దేవీం శ్రేయస్కామోద్విజోత్త

మః ॥ * ॥ పితామహః — ॥ శ్లో ॥ నాక్షత్రంజ్యోతిరారభ్యసూర్యస్యో దయదర్శనాత్ । ప్రాతస్సన్ధ్యేతి తాం ప్రాహుశ్శ్రీతయో మునిసత్త మాః ॥ * ॥ ఛన్దోగశ్రుతౌ — ॥ శ్రు ॥ తస్మాద్బ్రాహ్మణో హోరా త్రసంయోగే సన్ధ్యాముపాస్తే సజ్యోతిష్యాజ్యోతిషోదర్శనాత్ । ఇతి ॥*॥ రహస్యామ్నాయబ్రాహ్మణే — ॥ శ్రు ॥ ఆసూర్యోదయాత్పూర్వోత్తరా శాముఖస్త్వపరోత్తరాశాముఖ ఆనక్షత్రోదయాత్ । ఇతి ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ అహోరాత్రస్య యస్సన్ధిస్సూర్యనక్షత్రవర్జితః । సాతుసన్ధ్యాస మాఖ్యాతా మునిభిస్తత్వదర్శిభిః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ప్రారభ్యే తారకాజ్యోతి రాభానూదయదర్శనాత్ । ప్రాతస్సన్ధ్యేత్యభిహితా స్వా ధ్యాయైశ్చ మహర్షిభిః ॥ సూర్యస్యాస్తమయాత్పూర్వమారభ్యా తార కోదయాత్ । సాయంసన్ధ్యేతిసామధ్య మేతయోర్మధ్యమామతా ॥ * ॥ పితామహః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతస్సన్ధ్యాసనక్షత్రాముపాసీత యథావిధి । సాదిత్యాం పశ్చిమాం సన్ధ్యామర్ధాస్తమితభాస్కరామ్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్త రే — ॥ శ్లో ॥ ఉత్తమాతు సనక్షత్రా మధ్యమాలుప్తతారకా । అధమా సూర్యసహితా ప్రాతస్సన్ధ్యా త్రిధామతా ॥ * ॥ ఏతేషాంవ్యవస్థామా హ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ రాత్ర్యన్తయామనాడీద్వే సన్ధ్యాదిః కాల ఉచ్య తే । దర్శనాద్రవిరేఖాయాస్తదన్తో మునిభిస్స్మృతః ॥ * ॥ రవిరేఖాయా దర్శనాదుపలక్షితః కాలస్సన్ధ్యాన్త ఇత్యర్థః । శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యా ముహూర్తమాత్రా వై హ్రాసవృద్ధీ నకారణమ్ । ఇతి ॥ * ॥ తదే వమ్, ప్రాగుదయాత్ ఘటికాద్వయాత్మకస్సన్ధ్యాకాల ఇతిశ్రుతిస్మృతిశత సిద్ధత్వాత్ ॥ శ్రు ॥ తదుహవాఏతేబ్రహ్మవాదినః పూర్వాభిముఖాస్సన్ధ్యా యాం గాయత్ర్యాఽభిమన్త్రితాఽఽప ఊర్ధ్వంవిక్షిపన్తి । ఇతి ॥ * ॥ వి శిష్టవిధిపరే శ్రుతివాక్యే సన్ధ్యాయామేవార్ఘ్యదానశ్రుతేః “ ఊర్ధ్వం త్రిసన్ధ్యయోఃక్షిపేత్ ” ఇతిస్మృతేశ్చ, ఉదయాత్ప్రాగేవ అర్ఘ్యందే యమితిసిద్ధమ్ । అత ఏవహ్యుదయాత్పరమర్ఘ్యదాయినం శిష్టాగర్హన్తే । తతశ్చ ॥ శ్లో ॥ ద్విఘటీమూదయాదర్వాక్ప్రహరార్ధోదయోపరి । స

ధ్యాకాలస్సవిజ్ఞేయోహ్యన్యథా లఙ్ఘనం స్మృతమ్ ॥ న ప్రాతర్న ప్రదో
షాచ్చ సన్ధ్యాకాలోతిపద్యతే । ముఖ్యకల్పోనుకల్పశ్చ సర్వస్మిన్కర్మణి
స్మృతః ॥ * ॥ ఇత్యాదికం బహుశ్రుతిస్మృతివిరుద్ధత్వాదనాదరణీయమ్ ।
యద్వా తద్గౌణకాలకథనం సహస్రావృత్త్యభిప్రాయేణోపస్థానకాలపరమ్ ,
నార్ఘ్యదానకాలపరమ్ । ఏవం చ సతి ॥ శ్రు ॥ ఉద్యన్తమస్తం యన్తమాదిత్య
మభిధ్యాయన్ కుర్వన్బ్రాహ్మణోవిద్వాన్సకలం భద్రమశ్నుతేఽసావాది
త్యోబ్రహ్మేతి బ్రహ్మైవ సన్బ్రహ్మాప్యేతి । ఇతి ॥ * ॥ శ్లో ॥ అథోపతిష్ఠేదా
దిత్యముదయన్తం దివాకరమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభ్య ఉదయోప
స్థానమేవ ముఖ్యమ్ , ఉదయాత్పరం తు గౌణమితి వివేకః । కించ , ఆపత్సు
గౌణాభ్యనుజ్ఞానేపి రాష్ట్రక్షోభ జలాలాభాశక్తయోహ్యత్రాపత్ , త
దభావే సర్వదా తదనుష్ఠానే సన్ధ్యాతిక్రమదోషో దుర్వార ఇత్యలమ్ । అత్ర
శ్రుతిః — బ్రహ్మవాదినో వదన్తి, కస్మాద్బ్రాహ్మణోఽహోరాత్రస్సం
యోగే సన్ధ్యాముపాస్తే, కస్మాద్బ్రాహ్మణస్సాయమాసీనస్సన్ధ్యాముపాస్తే,
కస్మాత్ప్రాతస్తిష్ఠన్ కా సన్ధ్యా కశ్చ సన్ధ్యాకాలః । కించ , సన్ధ్యాయాస్స
న్ధ్యాత్వం దేవాశ్చాసురాశ్చస్పర్ధన్త, తేసురా ఆదిత్యమభిద్రవన్
స ఆదిత్యోబిభేత్తస్య హృదయం రూపేణాతిష్ఠత్స ప్రజాపతిముపాధావత్త
స్య ప్రజాపతి రేతద్భేషజమపశ్యదృతం చ సత్యం చ బ్రహ్మోఙ్కారం చ,
త్రిపదాం గాయత్రీం బ్రహ్మణో ముఖమపశ్యత్ , తస్మాద్బ్రాహ్మణో
ఽహోరాత్రసంయోగే సన్ధ్యాముపాస్తే, సజ్యోతిషోజ్యోతిషో దర్శనాత్సో
స్య సన్ధ్యాకాలస్సా సన్ధ్యా తత్సన్ధ్యాయాస్సన్ధ్యాత్వం యత్సాయమాసీన
స్సన్ధ్యాముపాస్తే తయా వీరస్థానం జయతి యత్ప్రాతస్తిష్ఠన్ తయా స్వర్గ
లోకం జయతి, అథ యదపః ప్రాయుఙ్క్తే తా విప్రుషో వజ్రీభవన్తి తా విప్రు
షో వజ్రీభూత్వా అసురానపాఘ్నన్తి । ఇతి ॥ * ॥ అత్ర యోగయాజ్ఞవ
ల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ పూర్వాసన్ధ్యా తు గాయత్రీ సావిత్రీ మధ్యమా స్మృతా ।
యా భవేత్పశ్చిమా సన్ధ్యా సా విజ్ఞేయా సరస్వతీ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥
గాయత్రీ నామ పూర్వాహ్ణే సావిత్రీ మధ్యమే దినే । సరస్వతీ చ సాయా

హ్నే సైవ సన్ధ్యాత్రయేస్మృతాః ॥ ప్రతిగ్రహాదన్నదోషాత్పాతకాదుప పాతకాత్ । గాయత్రీ ప్రోచ్యతే తస్మాద్గాయన్తం త్రాయతేయతః ॥ సవితృద్యోతనాచ్చైవ సావిత్రీ పరికీర్తితా । జగతః ప్రసవిత్రీసా వాగ్రూపత్వాత్సరస్వతీ ॥ ఉపాస్తే సన్ధివేలాయాం నిశాయా దివసస్య చ । తామేవసన్ధ్యాం తస్మాచ్చ ప్రవదన్తి మనీషిణః ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః - ॥ శ్లో ॥ ప్రాతఃకాలెతు గాయత్రీ సాయంకాలేసరస్వతీ । మధ్యన్దినే తు సావిత్రీ ఉపాస్యానామభేదతః ॥ గాయత్రీతు భవేద్రక్తా సావిత్రీ శుక్లవిగ్రహా । సరస్వతీకృష్ణరూపా ఉపాస్యావర్ణభేదతః ॥ గాయత్రీ బ్రహ్మరూపాతుసావిత్రీరుద్రరూపిణీ । సరస్వతీ విష్ణురూపా ఉపాస్యారూపభేదతః ॥ ఉదయె బ్రహ్మరూపంతు మధ్యాహ్నేతు మహేశ్వరమ్ । సాయాహ్నేవిష్ణురూపంతు త్రిరూపంచైవ ముచ్యతె ॥ నభిన్నాంప్రతిపద్యేత గాయత్రీంబ్రహ్మణాసహ । సాఽహమస్మీత్యుపాసీత విధినాయేన కేనచిత్ ॥ గాయత్రీంచిన్తయెద్యస్తు హృత్పద్మేసముపస్థితామ్ । సర్వధర్మవినిర్ముక్తస్సయాతి పరమాం గతిమ్ ॥ * ॥ ఇతి .

అథ ప్రాతస్సన్ధ్యాకర్మవిధిః

అత్ర దక్షః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మేముహూర్త ఉత్థాయ కృతశౌచవిధిర్ద్విజః । ప్రాతస్సన్ధ్యాముపాసీత దన్తధావనపూర్వకమ్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఉత్థాయ పూర్వంసంధ్యాయాః కృత్వాచావశ్యకాదికమ్ । స్నానాన్తంవిధివత్సర్వం సన్ధ్యాకర్మ సమాచరేత్ ॥ సేవేత పూర్వంప్రాక్సన్ధ్యాం మధ్యసన్ధ్యాం తతః పరమ్ । తత్పశ్చాత్పశ్చిమాం సన్ధ్యాం యమేన సతతంద్విజః ॥ యమేన - నియమేన । తతస్సంకల్పయేత్ప్రాతస్సన్ధ్యోపాస్తిం కరోమ్యహమ్ । ఇతి స్వచేతస్మరణం యతత్సంకల్పఉచ్యతే ॥ * ॥ చర్యాపాదే — ॥ శ్లో ॥ పాదౌహస్తౌచసంక్షాళ్యాచమ్యబద్ధశిఖశ్శుచిః । ప్రాణానాయమ్య సంకల్ప్య సంధ్యోపాస్తిం సమాచరేత్ ॥ ప్రోక్ష్యాబ్లింగైర్వ్యాహృతిభిః పరిషిచ్య సమంత్రకమ్ । పీత్వాచమ్య దధిక్రాద్యైః ప్రోక్ష్యాశ్యద్భిః పరిషిచ్యచ ॥ ఓంపూర్వయా

చవ్యాహృత్యా గాయత్ర్యాచాభిమన్త్రితమ్ । రవేరభిముఖస్తిష్ఠన్నూర్ధ్వం క్షిపేత్సలిలాఞ్జలిమ్ ॥ పరిషిచ్య వ్యాహృతిభిః పరిక్రమ్య ప్రదక్షిణమ్ । తర్పయేదుపవిశ్యాద్భిః కేశవాదీన్ ద్విజోత్తమః ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారే —

॥ శ్లో ॥ ఆపోహిష్ఠేత్యృచాం సమ్యగుల్లేఖ్యం న తు వేత్తి యః । న తస్య విద్యతే సన్ధ్యా యథా శూద్రస్తథైవ సః ॥ ఆపోహిష్ఠేత్యృచామేకముల్లేఖ్యం త్రిషు కారయేత్ । చతుర్థం కారయేద్యస్తు బ్రహ్మహత్యాం స విన్దతి ॥ ఉల్లేఖ్యమ్ - మార్జనమ్ ॥ తచ్చతుర్విధమ్ । మూర్ధ్ని బ్రహ్మ ముఖం స్పృష్ట్వాభిస్తు నాదైవతీర్థతః । చతుర్థం మార్జనం యత్స్యాత్తదుల్లేఖ్యం ప్రచక్షతే ॥ * ॥ బ్రహ్మముఖమాహ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఓంకారపూర్వికాస్తిస్రో మహావ్యాహృతయోऽవ్యయాః । త్రిపదా చైవ గాయత్రీ విజ్ఞేయం బ్రహ్మణో ముఖమ్ ॥ * ॥ అనేన ప్రథమం పాణినా స్పృష్ట్వాऽథ మార్జనం కార్యమ్ । తథా నారాయణః — ॥ శ్లో ॥ స్పృష్ట్వా చాభిస్తు తాతోయం మూర్ధ్ని బ్రహ్మముఖేన చ । ఆపోహిష్ఠేతి మన్త్రేణ దర్భైర్మార్జనమాచరేత్ ॥ * ॥ అత్ర హారీతః — ॥ వా ॥ మార్జనార్చన బలికర్మ భోజన దానాని దేవతీర్థేన కుర్యాత్ ॥ * ॥ ఇతి । చతుర్విధ మార్జనమాహ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ శిరసి మార్జనం కుర్యాత్సకుశోదకబిన్దుభిః । ప్రణవో భూర్భువస్స్వశ్చ గాయత్రీ చ తృతీయకా ॥ అబ్దైవత్యత్యృచం చైవ చతుర్థమితి మార్జనమ్ ॥ * ॥ ప్రణవేన ప్రథమమ్, భూర్భువస్స్వరితి ద్వితీయమ్, గాయత్ర్యా తృతీయమ్, ఆపోహిష్ఠేతి త్యృచేన చతుర్థమితి మార్జనక్రమః । త్యృచే విశేషమాహ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ నవ ప్రణవయుక్తేన ఆపోహిష్ఠేత్యృచేన చ । సంవత్సర కృతం పాపం మార్జనాన్తే వినశ్యతి ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ఆపోహిష్ఠేత్యృచే కుర్యాన్మార్జనం తు కుశోదకైః । ప్రతిప్రణవ సంయుక్తం క్షిపేద్వారి పదే పదే ॥ విప్రుషోऽష్టౌ క్షిపేదూర్ధ్వమధో యస్య క్షయాయ చ । అధో - అధశ్శరీరమిత్యర్థః । రజస్తమో మోహజాతాన్ జాగ్రత్స్వప్నసుషుప్తిజాన్ । వాఙ్మనః కాయజాన్దోషాన్నవైతాన్నవభిర్దహేత్ ॥ నవభిరితి నియమాత్, త్యృచత్రికే ప్ర

త్ర్యృచం మార్జనం కార్యమ్, నచతుర్థమ్ ॥ శ్లో ॥ చతుర్థం కారయేద్య
స్తు బ్రహ్మహత్యాం సవిన్దతి ॥ ఇతి ప్రత్యవాయస్మృతేః । తతః ॥ శ్లో ॥
ఆపోహిష్ఠేత్యృచామేకముల్లేఖ్యం త్రిషు కారయేత్ । ఇతి ప్రతిపాదమేక
మేవ మార్జనం కార్యమిత్యుక్తం భవతి । బ్రహ్మే — ॥ శ్లో ॥ ఋగన్తే మా
ర్జనం కుర్యాత్పాదాన్తే వా సమాహితః । ఋచస్యాన్తేథవా కుర్యాచ్ఛిష్టా
నాం మతమీదృశమ్ ॥ * ॥ పాదాన్తమార్జనమేవ శిష్టాచారః, బహుప్ర
మాణానుగుణ్యాత్ । తథా దేవలః — ॥ శ్లో ॥ అష్టాక్షరైర్నవపదైః పా
దాన్తే మార్జనం భవేత్ । తన్మధ్యే మార్జనం కుర్యాద్బ్రహ్మతేజో వినశ్యతి ॥
తథా యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ వా ॥ ఆచమనం స్వకీయమార్గేణ కృ
త్వా ఋషిచ్ఛన్దోదేవతాస్మరణపూర్వకమాపోహిష్ఠేత్యృచస్యాన్యదితస్స
ప్తభిః పాదైరూర్ధ్వం సప్తవిప్రుష ఉత్క్షిపేదష్టమే నైకాం విప్రుషమధ
శ్శరీరే నిక్షిప్య నవమేనైకామూర్ధ్వముత్క్షిపేత్ ॥ * ॥ ఇతి । అధశ్శరీరమి
త్యనేన ॥ శ్లో ॥ విప్రుషోష్టౌ క్షిపేదూర్ధ్వమధో యస్య క్షయాయ చ । ఇత్య
త్రాఽధశ్శబ్దో వ్యాఖ్యాతః । యోగయాజ్ఞవల్క్యస్తు మార్జనే మన్త్రాన్త
రాణ్యప్యాహ — ॥ శ్లో ॥ ఓంకారో వ్యాహృతీస్సప్త గాయత్రీ శిరసా
తథా । ఆపోహిష్ఠేత్యృచం తిస్రో ద్రుపదా చాఘమర్షణమ్ ॥ ఉదిత్యం
చిత్రం తచ్చక్షుస్తేజోసీతి యథాక్రమమ్ । గాయత్ర్యాశ్చతురీయం చ
సన్ధ్యామేతైస్సమాచరేత్ ॥ * ॥ బోధాయనశ్చ — ॥ వా ॥ అథాతస్స
న్ధ్యోపాసనవిధిం వ్యాఖ్యాస్యామస్తీర్థం గత్వా ప్రయతోఽభిషిక్తః ప్రక్షాళిత
పాణిపాదోఽప ఆచమ్య, అగ్నిశ్చ మా మన్యుశ్చేతి సాయమపః పీత్వా, సూ
ర్యశ్చ మా మన్యుశ్చేతి ప్రాతస్సపవిత్రేణ పాణినా సురభిమత్యాబ్లిఙ్గాభిర్వా
రుణీభిర్హిరణ్యవర్ణాభిః పావమానీభిర్వ్యాహృతిభిరన్యైశ్చ పవిత్రైరా
త్మానం ప్రోక్ష్య ప్రయతో భవతి । ఇతి ॥ * ॥ సురభిమతీ దధిక్రావ్ణ్ణ ఇత్యృక్ ।
అబ్లిఙ్గా ఆపోహిష్ఠేత్యాద్యాస్తిస్రః । అత్ర మన్త్రాచమనాత్ ప్రాగపి
అబ్లిఙ్గైర్మార్జనం కార్యమ్, బహుస్మృతిసిద్ధత్వాదవిగీతశిష్టాచారాచ్చ । త్ర్యృ
చేనైవ మార్జనం కార్యమ్, తావతైవ శాస్త్రసిద్ధేః । తథా భరద్వాజః —

॥ శ్లో ॥ ఆపోహిష్ఠాదిభిర్మన్త్రైస్త్రిభిస్సంమార్జయేచ్ఛిరః । సిన్ధుద్వీప
ఋషిచ్ఛన్దో గాయత్ర్యాపోహి దేవతాః ॥ మార్జనే వినియోగస్తు సూర్య
శ్చేతి జలంపిబేత్ । అస్యానువాకస్యాగ్ని ఋషిచ్ఛన్దో గాయత్రమంశు
మాన్ ॥ దేవతావినియోగోఽపాం పానేఽథ సముపస్పృశేత్ । ఆస్నానం
ప్రోక్షయేత్పశ్చాద్దధిక్రావ్ణ్ణ ఇత్యృచా ॥ ఆపోహిష్ఠాది తిసృభి ఋగ్భి
శ్చ సకుశైర్జలైః । దధిక్రావ్ణ్ణ ఇత్యస్య వామదేవ ఋషిస్స్మృతః ॥ ఛన్దో
నుష్టుబ్విశ్వేదేవా దేవతాః ప్రోక్షణేస్మృతాః ॥ తతోఽపసవ్యం వ్యాహృత్యా
పరిషిచ్యసమస్తయా । పశ్చాదుభాభ్యాం హస్తాభ్యామాదాయాపస్సమా
హితః । అష్టైవత్వాస్తు సప్తర్చో గాయత్ర్యోద్వే అనుష్టుభౌ ॥ * ॥ పితామ
హః — ॥ శ్లో ॥ ఆపోహిష్ఠాది మన్త్రస్య సిన్ధుద్వీప ఋషిస్స్మృతః । ఛన్దో
గాయత్రమాపస్తు దేవతాః ప్రోక్షణేచసః ॥ * ॥ ఏవం బ్రహ్మయోగియా
జ్ఞవల్క్యోఽపి తామాహ, నారాయణ శౌనక వ్యాస భృగు యాజ్ఞవల్క్య
స్మృత్యర్థసారాది వచనేషు త్ర్యృచేనైవ మార్జనవిధానాత్, తేనైవసన్ధ్యా
సు మార్జనమితి నిశ్చీయతే । స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ భూమిష్ఠము
దకం స్పృష్ట్వా ప్రసవ్యేన కరేణచ । మార్జనాద్యాచరేద్విద్వాన్ సన్ధ్యాక
ర్మసు సర్వదా ॥ * ॥ యత్తు హారీతవచనమ్ — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మం స్నా
నంతథాదానం దేవర్షిపితృతర్పణమ్ । జలమధ్యేతుకుర్వాణశ్శుష్కవస్త్రో
ఽపిముష్యతి ॥ ఇతి తజ్జానుదఘ్నోజలవిషయమ్, జానుమాత్రజలేదోషాభావా
త్ । తథాచన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ జానుభ్యాముపరిష్టాత్తు శుష్కవా
స్థితోజలే । సన్ధ్యాచమనం కుర్వన్ శుద్ధస్స్యాదశుచిస్త్వధః ॥ జాను
మాత్రేతమూర్ధ్వంవా జలేతిష్ఠన్ శుచిర్భవేత్ ॥ ఇతి ॥ * ॥ సంగ్రహే —
॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మస్నానేచ సూర్యార్ఘ్యే జలోత్సర్జనతర్పణే । జలేష్వపిహిబా
మేశుష్కేణజలేష్వన్నముష్యతి ॥ * ॥ తతోఽశుచిస్థలశఙ్కాయామనేక
త్వేచ జానుదఘ్నే జలేస్థిత్వా సన్ధ్యాకర్మానుష్ఠానమవిరుద్ధమ్ । యత్త్వవ
మాపస్తమ్బవచనమ్ — ॥ శ్లో ॥ వామహస్తే జలంకృత్వా యేతుసన్ధ్యా
ముపాసతే । సాసన్ధ్యావృషలీజ్ఞేయా హ్యసురాస్తైన తర్పితాః ॥ ఇతి

తన్మృణ్మయావిపాత్రవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ నద్యాం తీర్థే హ్రదే వాపి భాజనే
కాంస్యసమ్భవే । ఔదుమ్బరేఽథ సౌవర్ణే రాజతే దారుసమ్భవే ॥ కృత్వా
తు వామహస్తే వా సన్ధ్యోపాస్తిం సమాచరేత్ ॥ ఇతి బ్రహ్మస్మరణాత్ ।
బ్రహ్మే — ॥ శ్లో ॥ ధారాచ్యుతేన తోయేన సన్ధ్యోపాస్తి విగర్హితా ।
పితరో న ప్రశంసన్తి న ప్రశంసన్తి దేవతాః ॥ * ॥ అతో మార్జన జలబిన్దుర్య
థా క్షితితలే న చ్యుతో భవతి, తథా శిరస్యేవ మార్జనం యత్నతః కుర్యాదితి భా
వః । తదపి బ్రహ్మైవాహ — ॥ శ్లో ॥ మన్త్రపూర్వం జలం యస్మాదా
పోహిష్ఠాదిమన్త్రితమ్ । పతత్యశుచిదేశేషు తస్మాత్తత్పరివర్జయేత్ ॥ * ॥
భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ తతః ప్రదక్షిణీకృత్య హ్యద్భిస్సంప్రోక్షితే శుచౌ ।
ఉపవిశ్య ద్విరాచమ్య గ్రహాదీంస్తర్పయేత్తతః ॥ * ॥ బ్రహ్మే —
॥ శ్లో ॥ కరాభ్యాం తోయమాదాయ గాయత్ర్యా చాభిమన్త్రితమ్ । ఆది
త్యాభిముఖస్తిష్ఠన్నూర్ధ్వం త్రిస్సన్ధ్యయోః క్షిపేత్ ॥ * ॥ హారీతః —
॥ శ్లో ॥ తిష్ఠన్పాదౌ సమౌ కృత్వా జలేనాంజలి పూరణమ్ । గోశృఙ్గమా
త్రముద్ధృత్య జలమధ్యే జలం క్షిపేత్ ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ గోశృఙ్గ
మాత్రముద్ధృత్య రవిం దృష్ట్వా జలాఞ్జలిమ్ । ద్వౌ పాదౌ తు సమౌ కృత్వా పా
ర్ష్ణీరుద్ధృత్య విక్షిపేత్ ॥ * ॥ యమః — ॥ వా ॥ ఏషు వచనేషు సర్వత్ర తి
ష్ఠన్నేవార్ఘ్యం దద్యాదితి నియమాత్సన్ధ్యాసు తిష్ఠన్నేవార్ఘ్యం దద్యాత్,
న ప్రహ్వో నాసీనో వా; వచనాభావాత్, బహువచనవిరోధాత్, శిష్టా
చారాభావాచ్చ । పితామహః — ॥ శ్లో ॥ పాణినా జలమాదాయ సకృత్కు
ర్యాత్ప్రదక్షిణమ్ । ఆదిత్యాదిగ్రహాంస్తత్ర తర్పయేత్తు సమాహి
తః ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ పరిషేకం తతః కుర్యాత్ప్రదక్షిణ్యం సమాచ
రేత్ । సన్తర్ప్య కేశవాదీంస్తానాచామం తు సమాచరేత్ ॥ * ॥ కాణ్వే —
॥ శ్లో ॥ ప్రాతర్మన్త్రవదాచమ్య ప్రోక్ష్య సూర్యాయ చాఞ్జలిమ్ । దత్వా
ప్రదక్షిణం కృత్వా ద్విరాచమ్య యథావిధి ॥ ప్రాక్కూలేషు తతస్స్థిత్వా
దర్భేషు సుసమాహితః । ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా ధ్యాయేత్సన్ధ్యా
మితి శ్రుతిః ॥ అత్ర ధ్యానమ్ — ॥ శ్లో ॥ మన్త్రార్థచిన్తనాభ్యాసో మా

నసోజపఉచ్యతే ॥ * ॥ ఇతి స్మరణాన్మానసో జపఏవ ॥ శ్లో ॥ ఋషిచ్ఛన్దో దేవతాశ్చధ్యాత్వామన్త్రార్థమేవచ । అనుష్ఠానం తతఃకుర్యాదితిమన్త్రవిదాంమతిమ్ ॥ దేవీమావాహ్యగాయత్రీం తతోధ్యాయేద్ద్విజోత్తమః ॥ * ॥ ఇతి బృహస్పతిభరద్వాజాద్యుక్తధ్యానంవా । ధ్యానప్రకారశ్చోపరిష్టాత్స్పష్టం వక్ష్యతె । దక్షః — ॥ శ్లో ॥ అద్భిస్సంప్రోక్షితేతీరే శుచౌదర్భసమాయుతే । వాగ్యతః ప్రాఙ్ముఖస్తిష్ఠన్ సన్ధ్యోపాసన మారభేత్ ॥ సాయమస్తమితేసన్ధ్యామర్ధేచానుదితేపరామ్ । ప్రాతస్సన్ధ్యేతిప్రాహుస్స్వరూపంసన్ధ్యయోరిదమ్ ॥ * ॥ దర్భసమాయుతేతి ప్రాఙ్మూలేష్వితి విశేషణాత్ ప్రాగగ్రదర్భయుక్త ఇత్యర్థః । సన్ధ్యోపాసనం గాయత్ర్యా జపో ధ్యానంవా । భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ తతః ప్రదక్షిణీకృత్య హ్యద్భిస్సంప్రోక్షితే శుచౌ । దేశేచ దర్భసంక్లృప్తే వాగ్యతఃప్రాఙ్ముఖః స్థితః ॥ దర్భాన్ధారయమాణస్సన్నాత్మనోధ్యానమారభేత్ ॥ * ॥ అత్ర ఆత్మా - విష్ణుః, ఆత్మావై విష్ణురేవచేతి స్మరణాత్ । తథా జాబాలి యోగయాజ్ఞవల్క్యౌ — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యయోరుభయోః కాలే ధ్యాత్వావిష్ణుం సనాతనమ్ । నిర్మలాత్మార్కసందర్శే గాయత్రీమారభేద్బుధః ॥ * ॥ అతోఽత్రాత్మా - పరమాత్మావిష్ణురేవ । ఏవమేవధ్యానాభిప్రాయేణైవాపస్తమ్బేన — ॥ వా ॥ సన్ధ్యయోశ్చ బహిర్గ్రామాదాసనంవాగ్యతశ్చ ॥ * ॥ ఇతి వాగ్యమనం విధీయతే ; నమౌనమాత్రమ్, గాయత్రీజపపర వచననిచయవైయర్థ్యాపత్తేః । అతస్తస్మాత్మౌనం చరేత్ । త్రిష్విత్యాదివల్లౌకికవాక్యనివృత్తిపరమేవతత్ , అన్యథా గాయత్రీజపస్నానాదిమన్త్రాణామపి లోకప్రసక్తేః । యమః — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యాముపాసతెయెతు సతతం సంశితవ్రతాః । విధూతపాపాస్తేయాన్తి బ్రహ్మలోకం సనాతనమ్ ॥ * ॥ గోభిలః — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యాయేన నవిజ్ఞాతా సన్ధ్యానైవ హ్యుపాసితా । జీవమానో భవేచ్ఛూద్రోమృతశ్వాఽభిధీయతే ॥ * ॥ కౌర్మే ॥ శ్లో ॥ యోఽన్యత్రకురుతె యత్నం ధర్మకార్యే ద్విజోత్తమః । విహాయసన్ధ్యాప్రణతిం సయాతినరకాయుతమ్ ॥ * ॥ విష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ ఉపతిష్ఠ

న్తివై సన్ధ్యాం యేనపూర్వాం నపశ్చిమామ్ । వ్రజన్తి తే దురాత్మానస్తామి
స్రంనరకంనృప ॥ తస్మాన్నోల్లఙ్ఘనం కార్యంసన్ధ్యావన్దనకర్మణః ॥ * ॥ ఏ
తదనార్తవిషయమ్ । తథా అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ నోపతిష్ఠన్తి యేసన్ధ్యాంస్వ
స్థావస్థాస్వపిద్విజాః । హింసన్తి తే సదాపాపా భగవన్తం దివాకరమ్ ॥
యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అనార్తశ్చోత్సృజేద్యస్తు సవిప్రశ్శూ
ద్రసంమతః । ప్రాయశ్చిత్తీభవేచ్చైవ లోకేభవతినిన్దితః ॥ * ॥ మనుః—
॥ శ్లో ॥ ఉదితేఽభ్యుదితస్సూర్యే శయానఃకామకారతః । అస్తేచైవాభినిమ్రు
క్తో జపన్నుపవసేద్దినమ్ ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ సూర్యాభ్యుదితనిమ్రుక్తః
సచేలంస్నానమాచరేత్ । సావిత్ర్యష్టశతంజప్త్వాశుద్ధిర్భవతినాన్యథా ॥ * ॥
ఇదం కామకారవిషయమ్ । సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యామాపదినోపాస్తే
నాగ్నికార్యం యథావిధి । సావిత్ర్యష్టసహస్రంతు జపేత్స్నాత్వావిశు
ధ్యతి ॥ * ॥ దేవలః — ॥ వా ॥ సన్ధ్యాతిక్రాన్తే కృచ్ఛ్రం కుర్యాత్ ॥
ఇదమనాపద్విషయమ్ । శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ సర్వకాలముపస్థా
నం సన్ధ్యయోః పార్థివేష్యతే । అన్యత్ర సూతకాశౌచ విభ్రమాతురభీతి
తః ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ రాష్ట్రక్షోభే నృపాక్షేపే భయార్తే
శావసూతకే । (రోగార్తే ఇతి కేచిత్పఠన్తి) సన్ధ్యావన్దనవిచ్ఛిత్తిర్నదో
షాయ కదాచన ॥ * ॥ అనాపది మరీచిః — ॥ శ్లో ॥ సూతకే కర్మణాం
త్యాగస్సన్ధ్యాదీనాం విధీయతే ॥ * ॥ ఇదం సన్ధ్యాత్యాగవిధానం వాచకా
భిప్రాయమ్ । తథాపులస్త్యః — ॥ శ్లో ॥ సూతకేమృతకేచైవసన్ధ్యాకర్మ
నసన్త్యజేత్ । మనసోచ్చారయేన్మన్త్రాన్ప్రాణాయామమృతేద్విజః ॥ స
న్ధ్యామిష్టిం చరుం హోమం యావజ్జీవం సమాచరేత్ । నత్యజేత్సూత
కేచాపి త్యజన్గచ్ఛేదధోద్విజః ॥ * ॥ ఏతదాది వచనార్థసమర్థనం అస్మ
దుక్తాశౌచశతక వ్యాఖ్యానే స్పష్టం ద్రష్టవ్యమ్ । అత్ర విశేషమాహ పైఠీ
నసిః — ॥ వా ॥ సూతకే సావిత్ర్యాఞ్జలింప్రక్షిప్య సూర్యంధ్యాయన్న
మస్కుర్యాత్ । ఇతి ॥ * ॥ వ్యాసోపి — ॥ శ్లో ॥ ప్రక్షిపేత్సూతకేప్య
ర్ఘ్యం గాయత్రీంతు సముచ్చరేత్ । దత్వాప్రదక్షిణం కుర్యాత్సూర్యం

ధ్యాయం స్తతో ద్విజః ॥ * ॥ అతోఽర్ఘ్యదానమాత్రస్య వాచామన్త్రో
చ్చారణమ్, మార్జనాదౌ మనసేతి । శ్రీవారాహే — ॥ శ్లో ॥ యస్మి
న్కాలే విశాలాక్షి యస్య యత్కర్మచోదితమ్ । తత్కాలే కర్మతత్త్యక్త్వా
మాముపాస్తే నరో యది ॥ న దోష స్తత్ర దేవేశి భవత్యత్ర న సంశయః । స
ధ్యాంగతేతు దేవేశే హ్యస్థానం చాస్థితే సతి ॥ మధ్యే సన్ధ్యామనుప్రాప్తాం
విప్రా వేదార్థమోహితాః । సన్ధ్యోపాస్యం ప్రకుర్వన్తి నరా విష్ణుపరాఙ్ము
ఖాః ॥ శ్వానయోనిశతం ప్రాప్య చాణ్డాలీం యోనిమాప్నుయుః ॥ * ॥
బోధాయనః — ॥ వా ॥ తత్ర సాయమతిక్రమే రాత్ర్యుపవాసః, ప్రా
తరతిక్రమే అహరుపవాసః ॥ * ॥ ఇదమబుద్ధిపూర్వే, బుద్ధిపూర్వవిషయే
తు ॥ శ్లో ॥ వేదోదితానాం నిత్యానాం కర్మణాం సమతిక్రమే । స్నాత
కవ్రతలోపే చ ప్రాయశ్చిత్తమభోజనమ్ ॥ * ॥ ఇతి మనూక్తదినోపవా
సః కార్యః । యత్త్విదం వచనమ్ ॥ శ్లో ॥ అర్ఘ్యప్రదానతః పూర్వము
దయే స్తమయేపి వా । గాయత్ర్యష్టశతం జప్యం ప్రాయశ్చిత్తం ద్విజాతి
భిః ॥ * ॥ ఇతి తదుపవాసశక్తవిషయమ్ । తతశ్చ “ సన్ధ్యావన్దనహీనాత్తు,
సన్ధ్యామాపది నోపాస్తే ” ఇతి ప్రజాపతి సంవర్తకాద్యుక్తాష్టసహస్రజ
పశ్చిరకాలాపద్విషయ ఇతి మన్తవ్యః । మాసాతిక్రమే కృచ్ఛ్రాదికార్య
మ్ । కార్ష్ణే — ॥ శ్లో ॥ ద్విరాచమ్య శుచిః ప్రాణానాయమ్యోపహూయ
వాగ్యతః । ప్రాఙ్ముఖస్సతతం విప్రస్సన్ధ్యావన్దనమాచరేత్ ॥ * ॥ అత్ర
వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ఉషః కాలేతు సంప్రాప్తే కృత్వా చావశ్యకాదికమ్।
స్నాయాన్నదీషు శుద్ధాసు శౌచం కృత్వా యథావిధి ॥ అశక్తావశిరస్కం
వా స్నానం తత్ర విధీయతే । ఆర్ద్రేణ వాససా వాఙ్గమార్జనం కాపిలం స్మృత
మ్ ॥ ఆచమ్య మన్త్రవన్నిత్యం పునరాచమ్య వాగ్యతః । సంప్రోక్ష్య మన్త్రై
రాత్మానం కుశైస్సోదకబిన్దుభిః ॥ ఆపోహిష్ఠా వ్యాహృతిభిస్సావిత్ర్యా వారు
ణైశ్శుభైః । ఓంకారవ్యాహృతీయుక్తాం గాయత్రీం వేదమాతరమ్ ॥ జప్త్వా
జలాఞ్జలీన్దద్యాద్భాస్కరం ప్రతి తన్మనాః । ప్రాక్కూలేషు సమాసీనో ద
ర్భాగ్రేషు సమాహితః । ధ్యాత్వార్కమణ్డలగతాం గాయత్రీం వై జపే

ద్బుధః ॥ * ॥ ధ్యానే ఆసనస్థితోఽర్ద్వికల్పః, ఆచమ్యాదిద్విరితి శేషః । తథా స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ ఉషఃకాలే సముత్థాయ స్నానంకృత్వాయథావిధి । తతోవస్త్రద్వయంశుభ్రం పరిధాయ ద్విరాచమేత్ ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రధరస్సమ్యక్సన్ధ్యాం కుర్వీతవైదికీమ్ । ఆపోహిష్ఠాదిభిర్మన్త్రైర్నవభిః ప్రోక్షయేద్ద్విజః ॥ అగ్నిశ్చేతిచమన్త్రేణ జలంపీత్వాయథావిధి । సురభిమత్యాచ సంప్రోక్ష్య హ్యాపోహిష్ఠాదిభిఃపునః ॥ సన్ధ్యాస్వర్ఘ్యత్రయందద్యాత్త్రిష్వన్వయథావిధి । పరిషిచ్యతతఃపశ్చాదాచమ్యవిధివద్ద్విజః ॥ కేశవాదీంస్తర్పయిత్వా వన్దనంతుతతశ్చరేత్ । ద్విర్ద్విరాచమనంకార్యమాదావన్తేచ కర్మణామ్ ॥ * ॥ ద్విజైరితి శేషః । తథాసంగ్రహకారః — ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యఙ్ముఖశ్చేదాచామేత్పునరాచమ్యశుధ్యతి । దక్షిణాభిముఖస్తద్వత్పునస్స్నానేనశుధ్యతి ॥ స్నానఖాదనపానేషు సకృదాదౌద్విరన్తతః । జపేచాధ్యయనారమ్భేద్విరాదౌసకృదన్తతః ॥ దానేప్రతిగ్రహేహోమే సన్ధ్యాత్రితయవన్దనే । బలికర్మణి చాచామే ద్విరాదౌ సకృదన్తతః ॥ భోజనేచ ద్విరాచామేదాదావన్తేచ నిత్యశః । తైలాభ్యఙ్గే ఉశీరోద్గారే తథాన్తే ద్విరుపస్పృశేత్ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ స్నానేచభోజనే పానే సన్ధ్యయోరుభయోరపి । ఆచాన్తఃపునరాచామే దన్యత్రతు సకృత్సకృత్ ॥ * ॥ నన్వత్ర వారుణైరిత్యుక్తమ్, యోగయాజ్ఞవల్క్యబోధాయనాభ్యాంచ మన్త్రాన్తరైశ్చ మార్జనమభిహితమ్ । సత్యమేవమ్, తత్పునఃపాపక్షయార్థత్వాభిప్రాయమ్ ॥ శ్లో ॥ కృత్వైవం మార్జనం మన్త్రైః క్షయాయ సకలైనసామ్ ॥ ఇతి స్మృతేః ॥ ఆపోహిష్ఠాదిత్ర్యృచేన మార్జనస్మరణంతు నిత్యత్వాభిప్రాయమిత్యవిరోధః.

అథ ప్రాణాయామవిధిః

తత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ దహ్యన్తేధ్మాయమానానాం ధాతూనాంహి యథామలాః । తథేన్ద్రియాణాందహ్యన్తే దోషాః ప్రాణస్యనిగ్రహాత్ ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ యఏతావ్యాహృతీస్సప్త సంస్మరేత్ప్రాణసంయమే । ఉపాసితం భవేత్తేన విశ్వంభువనసప్త

కమ్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ షోడశాక్షరకంబ్రహ్మ గాయత్ర్యాస్తుశిరఃస్మృతమ్ । సకృదావర్తయన్విప్రస్సంసారాదపి ముచ్యతే ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాణాయామత్రయంకృత్వాసూర్యస్యోదయనంప్రతి । నిర్మలాస్స్వర్గమాయాన్తి సన్తస్సుకృతినోయథా ॥ మానసం వాచికం పాపంకాయేనైవతుయత్కృతమ్ । తత్సర్వంనశ్యతేతూర్ణంప్రాణాయామత్రయేకృతె ॥ * ॥ శ్రీవారాహే మానసాదివివరణమ్ ॥ శ్లో ॥ పరద్రవ్యేష్వభిధ్యానంమనసాఽనిష్టచిన్తనమ్ । వితథాభినివేశశ్చ మానసంత్రివిధంస్మృతమ్ ॥ పారుష్యమనృతంచైవ పైశున్యమపిసర్వశః । అనిబద్ధప్రలాపశ్చ వాచికంస్యాచ్చతుర్విధమ్ ॥ అదత్తానాముపాదానం హింసాచైవావిధానతః । పరదారోపసేవాచకాయికంత్రివిధంస్మృతమ్ ॥ * ॥ ఇతి । యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఏవంసంమార్జనంకృత్వా బాహ్యశుద్ధ్యర్థమాత్మనః । తతోఽభ్యన్తరశుద్ధ్యర్థంప్రాణాయామాన్సమాచరేత్ ॥ సవ్యాహృతింసప్రణవాంగాయత్రీంశిరసాసహ । త్రిఃపఠేదాయతప్రాణఃప్రాణాయామస్సఉచ్యతె ॥ * ॥ పఠేదితి వచనాద్వాచా వచనీయమితి నభ్రమితవ్యమ్, జపేన్మనసేతి శేషః, ఇతి చన్ద్రికాయాముక్తత్వాత్ । సంవర్తశ్చ— ॥ శ్లో ॥ ప్రణవేనతుసంయుక్తావ్యాహృతీస్సప్తనిత్యశః । సావిత్రీంశిరసాసార్ధం మనసాత్రిఃపఠేద్ద్విజః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ స్మృత్వాతువ్యాహృతీః పాదౌప్రక్షాళ్యప్రాఙ్ముఖోద్విజః । ఉపవిశ్య ద్విరాచమ్య ప్రాణాయామాన్ సమాచరేత్ ॥ ప్రణవవ్యాహృతీస్సప్తగాయత్రీంశిరసాసహ । త్రిఃపఠే దాయతప్రాణః ప్రాణాయామస్స ఉచ్యతె ॥ సప్తవ్యాహృతిపూర్వోక్తా మాద్యన్తప్రణవాంహృదా । జపేద్ద్వాదశగాయత్ర్యామేకోఽయంప్రాణసంయమః ॥ ఆద్యన్తయోర్వ్యాహృతీనాం సప్తానాంప్రణవైస్సహ । గాయత్రీం శిరసాయోజ్య జపేత్సప్రాణజపక్రమః ॥ అశక్తస్య యదిప్రోక్తః ప్రాణాయామోద్విజన్మనః । బాలస్యచేతరేషాం చప్రశస్తఃప్రక్రమోదితః ॥ * ॥ అత్ర, ఆయాత్విత్యనువాకోత్తరానువాకే సప్తవ్యాహృతీనామాదావేవ ప్రణవదర్శనాత్తథైవ శిష్టాజపన్తి । తథా

యమః — ॥ శ్లో ॥ ఓంకారపూర్వికాస్సప్త జపేత్తు వ్యాహృతీర్ద్విజః । శిరసాసహ గాయత్రీం ప్రాణాయామే పరన్తప ॥ * ॥ అత్యన్తాశక్తవిషయే భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ సప్తైవ వ్యాహృతీ రేతాః కేవలా వా ద్విజో జపేత్ । జపక్రమోఽయమేవస్యాత్సర్వపాపప్రణాశనః ॥ * ॥ విశ్వామిత్రః ప్రకారాన్తరమాహ — ॥ శ్లో ॥ షట్కృత్వస్త్వభ్యసేద్బద్ధ్వా ప్రాణాపానౌ సమాహితః । ప్రాణాయామోఽయమేకః స్యాత్సర్వపాప ప్రణాశనః ॥ * ॥ అభ్యసేత్త్రికమితి ప్రకృతమ్ - ప్రణవో వ్యాహృతయస్తిస్రస్సావిత్రీ చేతి త్రికమ్ । కర్మప్రదీపే — ॥ శ్లో ॥ దేవార్చనే జపే హోమే స్వాధ్యాయే శ్రాద్ధకర్మణి । స్నానే దానే తథా ధ్యానే ప్రాణాయామాస్త్రయస్త్రయః ॥ ఆదావన్తే చ గాయత్ర్యాః ప్రాణాయామాస్త్రయస్త్రయః । సన్ధ్యాయాం మధ్యే దానే చ ప్రాణాయామైక ఉచ్యతే ॥ అఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాం తు తథైవ చ కనిష్ఠయా । ప్రాణాయామస్తు కర్తవ్యో మధ్యమాం తర్జనీం వినా ॥ తర్జనీ మధ్యయో ర్యోగం ప్రాణాయామే తు వర్జయేత్ । తర్జనీం మధ్యమాం స్పృష్ట్వా జపం శూద్రసమో భవేత్ ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ బద్ధ్వాఽఽసనం నియమ్యాసూన్ స్మృత్వా ఋష్యాదికం తథా । సన్నిమీలిత దృఙ్మౌనీ ప్రాణాయామం సమభ్యసేత్ ॥ * ॥ ఋష్యాదికమాహ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ప్రణవస్య ఋషిర్బ్రహ్మా పరమాత్మా చ దేవతా । ఛన్దస్తు దేవీ గాయత్రీ వినియోగః క్రియావశః ॥ దేవతా జపకాలే తు త్రయీ హోమే హుతాశనః । ధ్యానకాలే పరం బ్రహ్మ విశ్వేదేవాస్తతోఽన్యదా ॥ * ॥ అత్ర వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ప్రణవస్య ఋషి ర్బ్రహ్మా గాయత్రీ ఛన్ద ఉచ్యతే । దేవోఽగ్నిస్సర్వకర్మాదౌ వినియోగః ప్రకీర్తితః ॥ తథా । ప్రణవస్య ఋషి ర్బ్రహ్మా దేవతా చ శ్రుతిత్రయమ్ । ఛన్దస్తు దేవీ గాయత్రీ వినియోగోఽనుసంయమే ॥ * ॥ ఇత్యాదిషు శ్రుత్యగ్న్యాది దేవతా భేద వ్యవస్థా, పూర్వోదాహృతభరద్వాజ వచనే ద్రష్టవ్యా । తథా పితామహశ్చ — ॥ * ॥ ప్రణవస్య ఋషిర్బ్రహ్మా దేవతాఽగ్నిస్త్రయీ తు వా । ఛన్దస్తు దేవీ గాయత్రీ వేదాదౌ వినియుజ్యతే ॥ జపకాలే త్రయీ దే

వో హూమకాలేహుతాశనః । ధ్యానకాలేపరంబ్రహ్మవిశ్వేదేవాస్తతోఽన్యదా ॥ * ॥ అత్ర "ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమ్, తత్సత్యమ్, సఆత్మా" ఇతి సర్వస్యవిష్ణ్వాత్మకత్వశ్రుతేః "యస్యసర్వాణిభూతానిశరీరమ్" ఇతి సర్వభూతస్యనారాయణశరీరత్వశ్రుతేః, శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరివాచిత్వాదగ్నేనయనాదివ్యుత్పత్త్యాచ "వేదైశ్చసర్వైరహమేవవేద్యః, ॥శ్లో॥ నతాః స్మసర్వవచసాంప్రతిష్ఠాయత్రశాశ్వతీ" ॥ * ॥ ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యశ్చ వేదాగ్న్యాదిశబ్దవాచ్యః పరమాత్మైక ఏవేతి నవిరోధః । అత్రబ్రహ్మ —

॥శ్లో॥ అత్రిర్భృగుశ్చకుత్సశ్చ వసిష్ఠో గౌతమస్తథా। కాశ్యపశ్చాఙ్గిరాశ్చ వఋషయస్సప్తర్యథాక్రమమ్ ॥ గాయత్ర్యుష్ణిగనుష్టుప్చబృహతీపఙ్క్తిరేవచ । త్రిష్టుప్చజగతీచైవ ఛన్దాంస్యేతానిసప్తవై ॥ అగ్నిర్వాయుస్తథాఽర్కశ్చ వాగీశోవరుణస్తథా । ఇన్ద్రశ్చ విశ్వేదేవాశ్చ దేవతాస్సముదాహృతాః ॥ బ్రాహ్మీమాహేశ్వరీచైవ ... । ప్రభావతీచలోలాచసప్తవ్యాహృతిశక్తయః ॥ శ్వేతంశ్యామంచపీతంచ పిశఙ్గంనీలలోహితమ్ । నీలంకనకవర్ణంచవర్ణాన్యేతాన్యనుక్రమాత్ ॥ ప్రణవస్యైతయోర్వర్ణశ్శుద్ధస్ఫటికసన్నిభః । తత్త్వమేషాంత్రయాణాంతుసర్వతత్త్వమితిస్మృతమ్ ॥ ఇత్యేవముక్త్వా నత్వాచ ప్రాణాయామాన్ సమాచరేత్ । ఏతయోః - గాయత్రీశిరసోః ॥ శ్లో ॥ విశ్వామిత్రస్తు గాయత్ర్యా ఋషిశ్ఛన్దస్స్వయంస్మృతమ్ । సవితాదేవతాచైవ బ్రహ్మశిర ఋషిస్స్మృతః ॥ అనుష్టుపైచ్ఛవఛన్దస్స్యాత్పరమాత్మాహి దేవతా । ప్రాణాయామప్రయోగేతు వినియోగఉదాహృతః ॥ వ్యాసమాహ సఏవ — శ్లో ॥ పాదయోర్జఙ్ఘయోర్జాన్వోస్తథైవజఠరేఽపిచ । కణ్ఠేముఖేతథామూర్ధ్నిక్రమేణవ్యాహృతీర్న్యసేత్ ॥ హృదితత్సవితుర్న్యస్యన్యసేన్మూర్ధ్నివరేణియమ్ । భర్గోదేవస్యేతికణ్ఠే శిఖాయాంతుతతోన్యసేత్ ॥ ధీమహీతిన్యసేదర్మధియోయోనశ్చనేత్రయోః । ప్రచోదయాదితిపదమస్త్రార్థవినియుజ్యతే ॥ శిరస్తస్యాస్తుసర్వాఙ్గే ప్రాణాయామపరోన్యసేత్ । విన్యస్యైవంతతః కృత్వాముద్రాంధ్యాత్వాక్రమేణతు ॥ రేచకాదిక్రమేణైవప్రాణాయామాన్ సమాచరేత్ ॥

పద్మముద్రా సౌరభేయీ శఙ్ఖముద్రా వరాహకా । వాసుదేవాత్మసంవిచ్చ సప్తముద్రాః ప్రకీర్తితాః ॥ ప్రణవధ్యానమ్ — ॥ శ్లో ॥ విష్ణుం భాస్వత్కిరీటాఙ్గదవలయకలాకల్పహారోజ్జ్వలాఙ్గం శ్రోణీభూషా సువక్షోమణిమకుటమహాకుణ్డలైర్మణ్డితాఙ్గమ్ । హస్తోద్యచ్ఛఙ్ఖచక్రామ్బుజగదమమలం పీతకౌశేయవాసం విద్యోతద్భాసముద్యద్దినకరసదృశం పద్మసంస్థం నమామి॥ సప్తవ్యాహృతిధ్యానమ్ ॥ స్వస్యోక్తవర్ణతనవో రూపయౌవనసంయుతాః । క్షౌమవస్త్రపరీధానాస్సర్వాభరణభూషితాః ॥ దివ్యచన్దనలిప్తాఙ్గా దివ్యమాల్యైరలఙ్కృతాః । సితోపవీతహృదయాస్సపవిత్రచతుష్కరాః ॥ ఉన్నిద్రవదనామ్భోజప్రభామణ్డలమణ్డితాః । జటాకలాపపూర్ణేన్దుప్రభాపూరితదిఙ్ముఖాః ॥ అభయాక్షస్రగప్పాత్రవరహస్తసరోరుహాః । ఏవం హ్యాహూమజపారమ్భే ధ్యేయా వ్యాహృతయో ద్విజైః ॥ గాయత్రీధ్యానమ్ ॥ శ్లో ॥ ముక్తావిద్రుమహేమనీలధవళచ్ఛాయైర్ముఖైస్త్రీక్షణైర్యుక్తామిన్దుకలానిబద్ధమకుటాం తత్త్వార్థవర్ణాత్మికామ్ । గాయత్రీం వరదాభయాఙ్కుశకశాం శుభ్రం కపాలం గుణం శఙ్ఖం చక్రమథారవిన్దయుగళం హస్తైర్వహన్తీం భజే ॥ గాయత్రీశిరోధ్యానమ్ — అమ్భోజాసనసంస్థితం సరసిజం శఙ్ఖం రథాఙ్గం గదాం బిభ్రాణం వరపీతవస్త్రమతులం భాస్వత్కిరీటాఙ్గదమ్। శ్రీవత్సోరసముత్పలాభమఖిలైర్భూషాగణైర్భూషితం వన్దే పద్మనివాసినీసహచరం విష్ణుం సురైర్వన్దితమ్ ॥ * ॥ సంగ్రహేణాహ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ వ్యాహృతీనాం తు సర్వాసాం ప్రజాపతిఋషిః స్మృతః। ఛన్దస్తు దేవీ గాయత్రీ పరమాత్మా చ దేవతా ॥ ఉత్తరస్య తు భాగస్య భూర్భువస్సువరోమితి । అస్య ప్రజాపతిం దేవం కేచిదాహుర్మనీషిణః ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ ఉపాస్య సన్ధ్యాం పూర్వాం తు శుచౌ దేశే జలోక్షితే । దర్భాస్తృతే ద్విజస్తిష్ఠన్ ప్రాణాయామక్రియాం చరేత్ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ వా ॥ ప్రాతస్తిష్ఠన్ ప్రాణాయామేన శుధ్యతి, సాయమాసీనః ప్రాణాయామేన శుధ్యతి ॥ * ॥ అతోఽత్ర ప్రాణాయామాస్తిష్ఠతైవ కర్తవ్యాః । నారదీయే చ — ॥ శ్లో ॥ రేచకః పూరకశ్చైవ కుమ్భకశ్శూ

న్యకస్తథా । ఏవంచతుర్విధః ప్రోక్తః ప్రాణాయామోమనీషిభిః ॥ ప్రాణో వాయుశ్శరీరస్థ ఆయామస్తస్యనిగ్రహః । ప్రాణాయామ ఇతి ప్రోక్తోద్వివిధః ప్రోచ్యతేహిసః ॥ అగర్భశ్చ సగర్భశ్చ ద్వితీయస్తు తయోర్వరః । అపిధ్యానంవినాఽగర్భస్స గర్భస్తత్సమన్వితః ॥ వామేన రేచయేద్వాయుం రేచనాద్రేచకస్స్మృతః । పూరయేద్దక్షిణేనైవ పూరణాత్పూరకస్స్మృతః ॥ స్వదేహపూరితంవాయుంనిగృహ్యానవిముఞ్చతి । సంపూర్ణకుమ్భవత్తిష్ఠేత్కుమ్భకస్సహివిశ్రుతః ॥ నగృహ్ణాతి నత్యజతివాయుమేతం బహిఃస్థితమ్ । జ్ఞేయంతచ్ఛూన్యకంనామ ప్రాణాయామోయథాస్థితమ్॥ యద్యద్రూపంమహావిష్ణోస్తద్ధ్యాయేత్తుమహాత్మనః । తేనధ్యానేన తుష్టాత్మా హరిర్మోక్షందదాతివై ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ పూరకః కుమ్భకోరేచ్యః ప్రాణాయామస్త్రిలక్షణః । నాసికాకృష్ట ఉచ్ఛ్వాసో ధ్మాతఃపూరక ఉచ్యతే ॥ కుమ్భకోనిశ్చల శ్వాసో రేచ్యమానస్తు రేచకః । కుమ్భకేనజపంకుర్యాత్ప్రాణాయామస్యలక్షణమ్ ॥ శనైర్నాసాపుటే వాయుముత్సృజేన్నతువేగతః । నకమ్పయేచ్ఛరీరంతునయోగీపరమోమతః ॥ ఇడయావాయుమారోప్యబాహ్యాంద్వాదశమాత్రకమ్ । పూరయిత్వోదరం తేన నాసాగ్రనయనద్వయః ॥ ధ్యాయన్విరేచయేత్పశ్చాన్మన్దంపిఙ్గళయాపునః ॥ * ॥ ప్రథమవిరేచనాపేక్షయాపునశ్శబ్దః । ఇడా - వామనాడీ, పిఙ్గళా - దక్షిణనాడీ । అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ ఆకేశాగ్రాన్నఖాగ్రాచ్చనిరోధశ్శక్యతేబుధైః । నిరోధాజ్జాయతేవాయుర్వాయోరగ్నిశ్చజాయతే ॥ అగ్నేరాపశ్చ జాయన్తే తతోన్తశ్శుధ్యతేత్రిభిః । దక్షిణఘ్రాణరన్ధ్రేణ రేచయేత్ప్రథమంద్విజః । ప్రాణాయామేఽథవామేన నాసారన్ధ్రేణ పూరయేత్ ॥ తంవాయుం ధారయేచ్ఛక్త్యా దక్షిణేనాథ రేచయేత్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నాభిపద్మ స్థితం ధ్యాయే త్తంరక్తం పూరకేణతు । నీలోత్పలాభం హృత్పద్మే కుమ్భకేనజనార్దనమ్ ॥ లలాటస్థం శివం శ్వేతం రేచకేనాభిచిన్తయేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ సమాహితమనాః ప్రాణానాయమ్యైవ తదాకృతిమ్ । దశకృత్వోజపిత్వైవం ప్రా

గ్గాయత్రీం తతోజపేత్ ॥ జపక్రమోఽయమేవస్యాత్సర్వపాపప్రణాశనః ॥ * ॥ తదాకృతిమ్ - కుమ్భకజపోక్తరూపామ్ । ప్రాణాయామత్రయానన్తరం సప్తవ్యాహృతియుక్తాంగాయత్రీం శిరసాసహ దశ వారంజపిత్వా, పశ్చాద్గాయత్రీమావాహ్య జపేదిత్యర్థః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరేచ ॥ శ్లో ॥ సప్తవ్యాహృతిసంయుక్తాం గాయత్రీం శిరసాసహ । దశవారం జపిత్వైవ గాయత్రీంచ తతోజపేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఆయాత్విత్యనువాకేన హృదయేవాఽర్కమణ్డలే । దేవీమావాహ్య గాయత్రీం తతోధ్యాయేద్ద్విజోత్తమః ॥ * ॥ పితామహః — ॥ శ్లో ॥ ఆయాత్విత్యనువాకస్య వామదేవఋషిఃస్మృతః । అనుష్టుప్ జగతీఛన్దో గాయత్రీ దేవతాస్మృతా ॥ అనేనచానువాకేన త్వావాహ్యైతు యథావిధి । గాయత్రీం విమలాందేవీం హృదివాసూర్యమణ్డలే ॥ ధ్యానయోగేన సంపశ్యేద్వర్ణరూపసమన్వితామ్ ॥ * ॥ అత్ర భేదమాహభరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ వామదేవఋషిశ్ఛన్దోఽనుష్టుప్సావిత్రీదేవతా । ఆవాహనే వినియోగో దేవ్యాఅస్యాయథాక్రమమ్ ॥ * ॥ అత్ర ॥ శ్లో ॥ న్యస్యాధాయాతువరదేత్యనువాకేనమణ్డలే । భానోరావాహయేద్దేవీం సన్ధ్యాం గాయత్రియాహ్వయామ్ ॥ * ॥ ఇతి ఋష్యాదిన్యాసాన్తే భరద్వాజేన గాయత్ర్యావాహనముక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ విన్యస్యైవం జపేద్యస్తు గాయత్రీం వేదమాతరం ॥ * ॥ ఇతివ్యాసేన న్యాసానన్తరం జపఉక్తః, ఏవం సతియథోపదేశమనుష్ఠేయమ్ ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాణానాయమ్యచావాహ్య స్మృత్వర్ష్యాది తతోన్యసేత్ । ముద్రాః ప్రదర్శ్య ధ్యాత్వాఽథ జపేన్మన్త్రమయంక్రమః ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ ఋషిచ్ఛన్దోదేవతాశ్చ ధ్యాత్వామన్త్రార్థమేవచ । అనుష్ఠానంతతఃకుర్యాదితిమన్త్రవిదాంమతమ్ ॥ * ॥ అత్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ తతః ప్రదక్షిణీకృత్య జోర్క్షితేఽద్భిశ్శుచిస్థలే । దర్భేషు వాగ్యతస్తిష్ఠన్ ప్రాఙ్ముఖో దర్భపాణికః ॥ త్రిః ప్రాణసంయమం కుర్యాదృష్యాదీనథసంస్మరేత్ । గాయత్ర్యాస్తుసమస్తాయా ఋషిచ్ఛన్దోఽధిదేవతాః ॥ స్మృత్వా ప్రత్యక్షరం

పశ్చాద్దృష్ట్యాదీనథ సంస్మరేత్ ॥ * ॥ పితామహః — ॥ శ్లో ॥ సవితా దేవతా యస్యా ముఖమగ్నిస్త్రిపాచ్చయా । విశ్వామిత్ర ఋషిశ్ఛన్దో గాయత్రీ సావిశిష్యతే ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ పూర్వార్ణేషు చతుర్థార్ణం బీజమస్యా ఉదాహృతమ్ । చతుర్వింశత్యక్షరాన్తం సదీర్ఘం శక్తిరుచ్యతే ॥ * ॥ విశ్వామిత్రః — ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యమణ్డలస్థం తత్పరం బ్రహ్మాధిదైవతమ్ । ఛన్దో ణిచృత్తస్యా గాయత్రీ మయా దృష్టా సనాతనీ ॥ అత్ర వరేణ్యమిత్యేకాక్షరం స్యాత్, “ ఊనాధికేనైకేన ణిచృద్భురిజౌ ” ఇతిఛన్దోవిచితౌ దర్శనాత్సత్రయోవింశత్యక్షరాస్యాత్ । ఏవం సతి “ ఛన్దో గాయత్రీ, చతుర్వింశత్యక్షరా గాయత్రీ ” ఇత్యాది చతుర్వింశత్యక్షరపరవచన నిచయవైయర్థ్యం స్యాత్ । అతఏవ వశిష్ఠా దేవీగాయత్రీ ఛన్ద ఇత్యేవం స్మరన్తి । కేచిన్మన్దాః పునః ప్రణవగాయత్ర్యాదీనాం దేవీగాయత్రం ఛన్ద ఇతి వదన్తి, తన్నసాధీయః “ ఛన్దస్తు దేవీగాయత్రీ - ఛన్దసాం గాయత్రీ - దేవీగాయత్రీ త్యేతాని ఛన్దాంసి ” ఇత్యాదిస్మరణ విరోధాత్, స్త్రీలిఙ్గనపుంసకలిఙ్గయోరనన్వయాచ్చ । అతస్సర్వత్ర గాయత్రీచ్ఛన్ద ఇత్యేవస్మర్తవ్యమ్ । స్మృతిషుతు, పద్యసౌకర్యాయ గాయత్రం ఛన్ద ఇత్యుచ్యతే । భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ విశ్వామిత్ర ఋషిశ్ఛన్దో గాయత్రీ దేవతా రవిః । సావిత్ర్యస్తు సమాఖ్యాతో వినియోగోపనాయనే ॥ * ॥ అత్ర, సవితృ పరమాత్మ పరబ్రహ్మశబ్దానాం పర్యాయత్వాన్న దేవతాభేదభ్రమః కార్యః, విష్ణోర్నామసహస్రం మే ఇత్యుపక్రమ్య సవితా రవిలోచన ఇతి వ్యాసస్మృతేః, ॥ శ్లో ॥ ప్రసౌతి సకలాం చేష్టాం ప్రసూతే సకలం జగత్ । అవతేర్గతికాన్త్యర్థాత్తరతేర్దానకర్మణః ॥ గతో హ్యవతి సర్వత్ర షడ్భిః కాన్తో గుణైస్సహ । భోగాపవర్గయోర్దాతా సవితేతి నిరుచ్యతే ॥ * ॥ ఇత్యహిర్బుధ్న్యస్మరణాచ్చ । షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే, అవరక్షణే, ఇణ్ గతౌ, తౄప్లవనతరణయోః, ఇత్యేతేభ్యో ధాతుభ్యస్సవితృశబ్దనిష్పత్తేః ఉక్తార్థసిద్ధిరిత్యర్థః । నహి సూర్యస్య జగత్కారణత్వాదికమ్, అన్తః ప్రవిశ్య చోదయితృత్వం వా సమ్భవతి ॥ శ్రు ॥ సయశ్చాయం పురుషే, యశ్చాసావాదిత్యే ॥ * ॥

ఇత్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తిన ఏవ అన్తర్యామిత్వశ్రుతేః ॥ శ్రు ॥ య ఆత్మ నితిష్ఠన్నాత్మనోన్తరః - య ఆత్మానమన్తరోయమయతి ॥ * ॥ ఇతి తస్యైవ నియన్తృత్వశ్రుతేః ॥ శ్లో ॥ యోలోకత్రయమావిశ్య బిభర్త్యవ్యయఈశ్వరః । భ్రామయన్సర్వభూతాని ॥ * ॥ ఇతి గీతత్వాచ్చ । తథాశ్రీవారాహే భువంప్రతి శేషః— ॥ శ్లో ॥ తవాపి సర్వలోకానామణ్డానాం మాదృశామపి । భర్తాకర్తానియంతాచ సాక్షాన్నారాయణోహరిః ॥ * ॥ అతోఽత్ర సవితావిష్ణురేవ, తథాసఏవపరమాత్మాచ । తథాపరాశరః — ॥ శ్లో ॥ పరమాత్మాచ సర్వేషామాధారః పరమేశ్వరః । విష్ణు నామా సవేదేషు వేదాన్తేషు చగీయతే ॥ * ॥ గీతాయాం — ॥ శ్లో ॥ ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః ॥ * ॥ తథాపరంబ్రహ్మ చ విష్ణురేవ । అత్రమహోపనిషది ॥ నారాయణ పరంబ్రహ్మ తత్వం నారాయణఃపరః ॥ * ॥ ఇతి । శ్రీవారాహే — ॥శ్లో॥ విష్ణురేవపరంబ్రహ్మత్రిభేదమిహపఠ్యతే । వేదసిద్ధాన్తమార్గేషు తంనజానన్తిమోహితాః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ నారాయణఃపరంబ్రహ్మ పన్నగాశనవాహనః । అన్తర్బహిశ్చతత్సర్వం వ్యాప్యనారాయణఃస్థితః ॥ * ॥ ఇతిచ । అతో వేదేషు దేవతాన్తర పారమ్యాదిపరం వాక్యం పూర్వపక్షాభిప్రాయమితి సిద్ధమ్ ॥ స్కాన్దేచ — ॥ శ్లో ॥ బన్ధకో భవపాశేన భవపాశాచ్చమోచకః । కైవల్యదఃపరంబ్రహ్మ విష్ణురేవ నసంశయః ॥ * ॥ ఇత్యలమ్ । పునశ్చైవమత్రమన్త్రవ్యాఖ్యానే స్పష్టీకరిష్యతే.

——— న్యాసక్రమః ———

ఇదానీం షడఙ్గన్యాసఉచ్యతే, తత్రభరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ స్వప్రోక్తవిగ్రహోనేతాన్ సర్వాన్స్మృత్వా ప్రణమ్యచ । సమ్యగుక్తప్రకారేణ న్యాసత్రయమథాచరేత్ ॥ ప్రథమంతు కరన్యాసం దేహన్యాసమనన్తరమ్ । అఙ్గన్యాసం తతఃప్రోక్తమేతన్న్యాసత్రయం క్రమాత్ ॥ * ॥ తత్ర తావదాదౌ అస్త్రమన్త్రేణ కరశుద్ధిః । తతోగాయత్ర్యా వ్యాపకం కృత్వా, కరన్యాసపూర్వకమఙ్గన్యాసం కుర్యాత్ ।

అత్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ప్రకోష్ఠాన్తం బహిఃపాణ్యోః స్తలయో స్తలపృష్ఠయోః । తలయోర్మధ్యమేవిప్రః కేవలం ప్రణవం న్యసేత్ ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ భూరఙ్గుష్ఠద్వయేన్యస్య భువస్తర్జనికాద్వయే । జ్యేష్ఠాంగులి ద్వయేధీమాన్ స్వఃపదం వినియోజయేత్ ॥ అనామికాద్వయేధీమాన్న్యసేత్తత్పదమగ్రతః । కనిష్ఠికాద్వయేభర్గః పాణ్యోర్మధ్యే ధియఃపదం ॥ * ॥ తతస్తైనైవ వ్యాపకంకృత్వా అఙ్గన్యాసంకుర్యాత్ ॥ ॥ శ్లో ॥ కరన్యాసవిధింకృత్వా అఙ్గన్యాసం సమాచరేత్ । భూః పదం హృదివిన్యస్యభువశ్శిరసివిన్యసేత్ । (ఓంభూర్హృదిచవిన్యస్యభువశ్శిరసి విన్యసేదితి క్వచిత్) శిఖాయాంస్వః పదంన్యస్య కవచేతత్పదం న్యసేత్ । అక్ష్ణోర్భర్గ పదంన్యస్య న్యసేద్దిక్షుధియఃపదమ్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥శ్లో॥ హృన్మస్తకశిఖాగాత్ర నేత్ర ప్రహరణానిషట్ । అఙ్గాన్యమూనితుక్తాని వక్ష్మిషట్పల్లవానిచ ॥ తిస్రోవ్యాహృతయోమన్త్రే షడఙ్గాహృదయాదయః । చతుర్థ్యన్తాః పల్లవాన్తా ఏ తెజ్గమనవఃస్మృతాః ॥ హృన్మన్త్రంహృదయేకాన్తేశిరోమన్త్రం శిఖామనుమ్ । శిఖాయాంకవచందేహేదృక్ఫాలేషు చదృఙ్మనుమ్ ॥ పార్శ్వయోర్దశదిక్షువస్త్రమన్త్రంకుర్యాద్యధాక్రమ మ్ । తత్తదుక్తక్రమేణైవప్రణవాద్యాంశ్చవిన్యసేత్ ॥ అఙ్గులీభిశ్చతసృభిర్ద్వయోహృదయశీర్షయోః । ముష్టికాఙ్గుష్ఠ శిరసాపశ్చిమేతస్యవర్మణః ॥ బహిః కరాభ్యాం దృక్ఫాలమధ్యే మధ్యాఙ్గులైస్త్రిభిః । అఙ్గుష్ఠతర్జన్యగ్రాభ్యాం సశబ్దం దిక్షుపార్శ్వయోః ॥ షడఙ్గన్యాసమిత్యుక్తమిదమేతత్ప్రకారతః । ఏవం విన్యస్య గాయత్రీమావాహ్యచ యధావిధి ॥ ధ్యాత్వోపచారం సకలం కృత్వాఽథో జపమారభేత్ ॥ * ॥ ఏవంషడఙ్గన్యాసముక్త్వా, తదనన్తరం జపవిధానాన్నిత్యజపేపున రేతావదేవకార్యమితిగమ్యతే । ఫలాధిక్యాపేక్షాయాం, శక్తస్య అక్షరన్యాసాదయః కార్యాః । చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ అఙ్గుష్ఠేచైవ గోవిన్దం తర్జన్యాంతుమహీధరమ్ । మధ్యమాయాం హృషీకేశమనామాయాంత్రివిక్రమమ్ ॥ కనిష్ఠాయాం న్యసేద్విష్ణుం కరమధ్యేతుమాధవమ్ । యత్కృ

తంచహుతంజప్తం దత్తమిష్టం విశేషతః ॥ హస్తన్యాసప్రభావేన సర్వంభవతిచాక్షయమ్ ॥ * ॥ ఏవం సర్వస్మృతిషు న్యాసవిధానే అఙ్గుష్ఠతర్జన్యగ్రాభ్యాం సశబ్దం దిక్షున్యాసవిధానాత్ స ఏవాస్త్రవిన్యాసే కార్యః । హస్తతాడనంతు విచిన్త్యమ్ । అథాప్యాః ప్రత్యక్షరమృషాద్యదికముచ్యతే । అత్ర అగస్త్యః — ॥ వా ॥ ప్రహ్లాదః అత్రిః వసిష్ఠః శుకః కణ్వః పరాశరః విశ్వామిత్రః కపిలః శౌనకః యాజ్ఞవల్క్యః భరద్వాజః జమదగ్నిః గౌతమః ముద్గలః వేదవ్యాసః రోమశః అగస్త్యః కౌశికః వత్సః పులస్త్యః మాణ్డూకః దుర్వాసః నారదః కాశ్యపః, ఇత్యాద్యా ఋషయః । గాయత్రీ ఉఉష్ణిక్ అనుష్టుప్ బృహతీ పఙ్క్తిః త్రిష్టుప్ జగతీ కాన్తిః మహతీ సత్యా ఆస్తారపఙ్క్తిః విరాట్ విష్టారపఙ్క్తిః అక్షరపఙ్క్తిః కాత్యాయనీ జ్యోతిష్మతీ త్రిష్టుప్ జగతీ సర్వచ్ఛన్దః మహాచ్ఛన్దః భూరితిచ్ఛన్దః భువరితిచ్ఛన్దః సువరితిచ్ఛన్దః దేవీగాయత్రీ, ఇత్యేతాని ఛన్దాంసి । అగ్నిః ప్రజాపతిః సోమః ఈశానః అదితిః బృహస్పతిః ఇన్ద్రః అర్యమా భగః సవితా త్వష్టా పూషా ఇన్ద్రాగ్నీ వాయుః వామదేవః మిత్రావరుణౌ ధాతా విశ్వేదేవాః విష్ణుః వసవః రుద్రాః కుబేరః అశ్వినా బ్రహ్మే, ఇత్యేతా దేవతాః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ చతుర్విංశత్యక్షరాణామృషయః పరికీర్తితాః । చతుర్విංశతిరేతాని ఛన్దాංసీహ యథాక్రమాత్ ॥ ప్రోక్తాని గాయత్ర్యాదీని తదాదీనాం పృథక్పృథక్ । ఏషాం యథాక్రమేణైతాశ్చతుర్విංశతి సఙ్ఖ్యకాః ॥ అక్షరాణాం తదాదీనాం సమాఖ్యాతాహిదేవతాః ॥ వా ॥ పృథివీ ఆపః తెజః వాయుః ఆకాశం గన్ధః రసః రూపం స్పర్శః శబ్దః ఉపస్థం పాయుః పాదః పాణిః వాక్ ఘ్రాణం జిహ్వా చక్షుః త్వక్ శ్రోత్రం మనః బుద్ధిః అహఙ్కారః అవ్యక్తమ్, ఇత్యేతానితత్త్వాని ॥ శ్లో ॥ చతుర్విංశతివర్ణానాం తదాదీనాం యథాక్రమమ్ । తత్త్వాన్యమూని ప్రోక్తాని ప్రతివర్ణం పృథక్పృథక్ ॥ ప్రహ్లాదినీ, ప్రభా, నిత్యా, విశ్వభద్రా, విలాసినీ, ప్రభావతీ, జయా, శాన్తా, కాన్తా, దుర్గా, సరస్వతీ, విద్యారూపా, విశాలా, ఈ

శా, వ్యాపినీ, విమలా, తమోపహారిణీ, సూక్ష్మా, విశ్వయోనిః, జయా
వహా, పద్మాలయా, పరా, శోభా, భద్రరూపా, ఇత్యేతాశ్శక్తయః।
॥ శ్లో ॥ చతుర్వింశతిదేతేషామక్షరాణాం పృథక్పృథక్ । యథాక్రమా
త్సమాఖ్యాతా శ్శక్తయస్సర్వకామదాః ॥ చమ్పకం సుమనః పీతమతసీప్ర
సవాసితమ్ । అతసీప్రసవశ్యామమిన్ద్రనీలమణిప్రభమ్ ॥ కృపీటయోనిదీ
ప్తాభం జ్వలద్వహ్నిసమప్రభమ్ । విద్యుజ్జ్వలితసఙ్కాశం తారకాధిపస
న్నిభమ్ ॥ సజలాభ్రఘనశ్యామం రక్తగోరోచమేచకమ్ । మాలతీపుష్పధవ
ళం శుద్ధజామ్బూనదప్రభమ్ ॥ కున్దప్రసూనకసితం స్ఫురచ్ఛోణమణిప్ర
భమ్ । పూర్ణేన్దుశఙ్ఖధవళం పాణ్డురం శక్రగోపకమ్ ॥ గోరక్తసదృశంభా
నోరుదయద్యుతిసన్నిభమ్ । గోరోచనాప్రభాపీతం నీలోత్పలదళాసితమ్ ॥
శఙ్ఖకున్దేన్దుధవళం వర్ణాతీతం తదన్తిమమ్ । చతుర్వింశతివర్ణానాం వర్ణాః ప్రో
క్తా యథాక్రమమ్ ॥ * ॥ సఙ్గ్రహేచ — ॥ శ్లో ॥ క్రమాచ్చమ్పకపుష్పా
భమతసీసూనసన్నిభమ్ । విద్రుమస్ఫటికాకారం పద్మపుష్పసమప్రభమ్ ।
తరుణాదిత్యసఙ్కాశం శఙ్ఖకున్దేన్దుసన్నిభమ్ । ప్రవాళపద్మపత్రాభం ప
ద్మరాగసమప్రభమ్॥ వజ్రనీలమణిప్రఖ్యం మౌక్తికంకుఙ్కుమప్రభమ్।
అఞ్జనాభంచగాఙ్గేయంవైడూర్యక్షౌద్రసన్నిభమ్ ॥ హారిద్రం కృష్ణదూర్వా
భం రవికాన్తిసమప్రభమ్ । శుకపిఞ్ఛసమాకారంక్రమేణపరికల్పయేత్ ॥*॥
ఇతిసప్తవ్యాహృతివదత్రాపిభరద్వాజేనఋష్యాదిభేదఉక్తః । సపునర్యోగా
న్తరవిషయఇతిమన్తవ్యమ్ । గాయత్రీకల్పేతు, ప్రతిపాదమపి ఋష్యా
దికముక్తమ్ ॥ విశ్వామిత్రఋషిః, గాయత్రీచ్ఛన్దఇత్యేతత్పాదత్రయే
పిసమానమ్, బ్రహ్మవిష్ణురుద్రాః క్రమాద్దేవతాః, అక్షరాణాన్తుసర్వే
షాం ప్రజాపతిః ఋషిః, గాయత్రీచ్ఛన్దః, సవితాదేవతా, ఇతి । అథన్యా
సః । అస్త్రమన్త్రేణ కరశుద్ధిం గాయత్ర్యావ్యాపకంచ కృత్వా, కర
న్యాసం పూర్వంకుర్యాత్ । భూరఙ్గుష్ఠద్వయేన్యస్యేతివ్యాసోక్తక్రమేణష
డఙ్గన్యాసాన్తంకృత్వాపాదాదిన్యాసంకుర్యాత్ ॥ శ్లో ॥ శిరసిప్రథమంపా
దం ద్వితీయం నాభిమధ్యతః । తృతీయం పాదయోర్న్యస్యసర్వంసర్వా

జ్ఞతోన్యసేత్ ॥ అథపాదాదిమూర్ధాన్తంపదన్యాసస్తుకథ్యతే । పాదయో
స్తత్పదంన్యస్యసవితుర్జఙ్ఘయోర్న్యసేత్ ॥ జానుద్వయోవరేణీయంభర్గఇ
త్యూరుదేశతః । దేవస్యగుహ్యేవిన్యస్యనాభ్యాంధీమహివిన్యసేత్ ॥ ధియ
ఇతిహృదిన్యస్యకణ్ఠేయఇతివిన్యసేత్ । నఇతిన్యస్యవదనేన్యసేన్మూర్ధ్నిప్ర
చోదయాత్ ॥ ఏవంస్పష్టంపదన్యాసవిధానం సముదాహృతమ్। మన్త్రేణా
నేనసర్వేణసోంకారేణాథవిగ్రహమ్ ॥ కరాభ్యాం సంస్పృశేద్ధీమాన్మూర్ధా
దిచరణావధి । ఏతత్సంహననన్యాసం వజ్రసంహననోపమమ్ । కృత్వాషడ
ఙ్గవిన్యాసంషట్కర్మాణిసమాచరేత్ ॥ అయం సృష్టిన్యాసః । మూర్ధభ్రూ
మధ్యనేత్రేషువక్త్రేహృన్నాభిగుహ్యకే । ఊరుజానుపదేచైవ పదానిక్ర
మశోన్యసేత్ ॥ విపర్యయేణాయమేవసంహారన్యాసః । పదాదినాభ్యన్తంమూ
ర్ధాదిహృదయాన్తం స్థితిన్యాసః । అథాక్షరన్యాసః ॥ శ్లో ॥ ఉభయోరఙ్గుష్ఠ
యోస్స్వస్వతర్జన్యాప్రణవంన్యసేత్ । అష్టానామఙ్గులీనాన్తుచతుర్వింశ
తిపర్వసు ॥ చతుర్వింశత్యక్షరాణితర్జన్యాదిక్రమాన్న్యసేత్ ॥ * ॥ నార
దః — ॥ శ్లో ॥ ఆదితోవామతర్జన్యాః కృత్వాదక్షిణతర్జనీం । న్యాసఉత్పత్తి
సంజ్ఞోయం సంహారాఖ్యోవిపర్యయః ॥ తర్జన్యాదికనిష్ఠాన్త ముభయోరపిహ
స్తయోః । స్థితిర్నామభవేన్న్యాసోనానాభోగసుఖావహః ॥ సంహారస్స్వ
ర్గముముక్షూణాముత్పత్తిర్బ్రహ్మచారిణామ్ । గృహస్థానాన్తుసర్వేషాంస్థితిరే
వవిధీయతే ॥ * ॥ అగస్త్యః — ॥ శ్లో ॥ అఙ్గుష్ఠగుల్ఫజఙ్ఘాసు జానూర్వోర్గు
హ్యకేతథా । వృషణేకటిదేశేచ నాభౌచోదరమధ్యతః ॥ స్తనయోర్హృద
యేకణ్ఠేవక్త్రేతాలునిఘోణకే । చక్షుషోశ్చభ్రువోర్మధ్యేలలాటేపూర్వ
వక్త్రకే ॥ దక్షిణేచోత్తరేవక్త్రేపశ్చిమేమూర్ధ్నిచక్రమాత్ ॥ న్యాసప్ర
కారాంశ్చసఏవాహ ॥ వా ॥ ఓం (తత్) ప్రహ్లాదిన్యైచంపకనిభాయైనమః
ఓమ్ (సమ్) ప్రభాయైఅతసీపుష్పసన్నిభాయైనమః । ఓమ్ (విమ్) నిత్యా
యైపిఙ్గళవర్ణాయైనమః । ఓమ్ (తుమ్) విశ్వభద్రాయైఇన్ద్రనీలనిభాయైన
మః । ఓమ్ (ర్వమ్) విలాసిన్యైవహ్నిరూపాయైనమః । ఓమ్ (రెమ్) ప్ర
భావత్యైనీలవర్ణాయైనమః। ఓమ్ (ణీమ్) జయాయైవిద్యుత్ప్రభాయైనమః।

ఓం (యమ్) శాన్తాయైరక్తవర్ణాయైనమః। ఓం (భమ్) కాన్తాయైజలదవర్ణాయైనమః। ఓం (ర్గోమ్) దుర్గాయై రక్తగౌరాయై నమః। ఓం (దేవ్) సరస్వత్యైమరకతనిభాయైనమః। ఓం (వమ్) విద్యారూపాయైజాతిపుష్పనిభాయైనమః। ఓం (స్యమ్) విశాలాయైస్వర్ణప్రభాయైనమః। ఓం (ధీమ్) ఈశాయైశుద్ధప్రభాయైనమః। ఓం (మహ్) వ్యాప్ిన్యైపద్మరాగనిభాయైనమః। ఓం (హిమ్) విమలాయై శఙ్ఖనిభాయైనమః। ఓం (ధిమ్) తమోపహారిణ్యై పాణ్డురనిభాయై నమః। ఓం (యోమ్) సూక్ష్మాయై ఇన్ద్రగోపనిభాయై నమః। ఓం (యోమ్) విశ్వయోన్యై ఘోరనిభాయైనమః। ఓం (నః) జయావహాయై ఆదిత్యోదయసన్నిభాయై నమః। ఓం (ప్రమ్) పద్మాలయాయై నీలోత్పలనిభాయై నమః। ఓం (చోమ్) పరాయై గోరోచనాభాయై నమః। ఓం (దమ్) శోభాయై కున్దేన్దుశఙ్ఖనిభాయైనమః। ఓం (యాత్) భద్రరూపాయై స్ఫటికనిభాయై నమః॥ * ॥ [ఓం యోమ్ సూక్ష్మాయై శక్రగోపనిభాయైనమః। ఓం యోమ్ విశ్వయోన్యై గోరక్తసదృశాయైనమః, ఇతి పాఠాన్తరమ్] బ్రహ్మప్రోక్తే — ॥ శ్లో ॥ మూర్ధాదిపాదపర్యన్తముత్పత్తిర్న్యాస ఉచ్యతే। పాదాదిమూర్ధపర్యన్తం సంహారన్యాస ఉచ్యతే॥ పాదాదికుక్షిపర్యన్తం శిరః ప్రభృతివక్షసి। కర్తవ్యః కామిభిర్న్యాసో గృహస్థైస్థితిసంజ్ఞకః॥ చతుర్వింశత్యక్షరాణి తదాదీని స్వవిగ్రహే। చతుర్వింశతిదేశేషు ప్రోక్తేష్వేషు ప్రవిన్యసేత్॥ పాతఘ్నముపపాతఘ్నం మహాపాతకనాశనమ్। పితృమాతృవధాఘఘ్నంపూర్వజన్మాఘనాశనమ్॥ విష్ణులోకప్రదంచైవ బ్రహ్మలోకప్రదం తథా। సర్వసిద్ధిప్రదంనిత్యం ధ్యాత్వైనాం వేదమాతరమ్॥ * ॥ అగస్త్యః —॥శ్లో॥ తత్వన్యాసమథోవక్ష్యే సాధకానాం హితాయవై। యత్కృత్వాసాధకోగచ్ఛేన్నిర్వాణంపదమవ్యయమ్॥ ఓంకారమాదావుచ్చార్య మన్త్రబీజమనన్తరమ్। తత్తత్త్వం నమోన్తంచ జపన్న్యాసంసమాచరేత్॥ * ॥ తద్యథా। ఓం (తత్) పృథివ్యాత్మనే నమః, ఓం (సమ్) అబాత్మనే నమః, ఓం (విమ్) తేజ ఆత్మనే నమః, ఓం (తుమ్) వాయ్వాత్మనే న

మః, ఓం (ర్వమ్) ఆకాశాత్మనే నమః, ఓం (రెమ్) గన్ధతన్మాత్రా
త్మనే నమః, ఓం (ణీమ్) రసతన్మాత్రాత్మనే నమః, ఓం (యమ్) రూప
తన్మాత్రాత్మనే నమః, ఓం (భమ్) స్పర్శతన్మాత్రాత్మనేనమః, ఓం
(ర్గోమ్) శబ్దతన్మాత్రాత్మనే నమః, ఓం (దెమ్) ఉపస్థాత్మనే నమః, ఓం
(వమ్) పాయ్వాత్మనే నమః, ఓం (స్యమ్) పాదాత్మనేనమః, ఓం (ధీమ్)
పాణ్యాత్మనె నమః, ఓం (మమ్) వాగాత్మనే నమః, ఓం (హిమ్) ఘ్రా
ణాత్మనే నమః, ఓం (ధిమ్) జిహ్వాత్మనే నమః, ఓం (యోమ్) చక్షురా
త్మనే నమః, ఓం (యోమ్) త్వగాత్మనే నమః, ఓం (నః) శ్రోత్రాత్మ
నె నమః, ఓం [ప్రమ్] మన ఆత్మనె నమః, ఓం [చోమ్] బుధ్యాత్మనె
నమః, ఓం [దమ్] అహఙ్కారాత్మనె నమః, ఓం [యాత్] అవ్యక్తాత్మ
నే నమః, ఇతి తత్తత్ స్థానేషు క్రమాన్న్యసేత్ । స్థానానిచ సఏవాహ
॥ శ్లో ॥ అఙ్ఘ్రోర్జాన్వోశ్చహృదయే ముఖేమూర్ధ్నిచ నాసయోః । జి
హ్వాక్షిత్వక్చక్షుశ్శ్రోత్ర లిఙ్గపాణ్యఙ్ఘ్రిపాణిషు ॥ ముఖేఘ్రాణేచ జిహ్వా
యాం త్వక్చక్షుశ్శ్రోత్రహృత్సుచ । హృద్యేవ విన్యసేదూర్ధ్వంతత్వ
న్యాస ఇతిస్మృతః ॥ ఏవం విన్యస్య సావిత్రీం ధ్యాత్వాసమ్యక్ప్రయత్న
తః । యంయం పశ్యతిచక్షుర్భ్యాం యంయం స్పృశతి పాణినా । యం
యం వాభాషతేవాచాసర్వేపూతా భవన్తితే ॥

శ్రీ గాయత్రీకవచమ్

అథ గాయత్రీకవచమ్ । ఓమితి హృదయె, భూరితి ముఖే, భువ
ఇతి శిరసి, సువరితిసర్వాఙ్గె, ॥ శ్లో ॥ ఏవం విప్రస్య గాయత్రీం తతో ము
ద్రాః ప్రదర్శయేత్ । యోనిముద్రా సోరభేయీ శఙ్ఖముద్రా తథైవచ ॥
ముఖముద్రాచ విజ్ఞేయాః ప్రధానాః పరికీర్తితాః । అథాతో దర్శయేన్ము
ద్రాస్సంముఖంసమ్పుటంతథా । తతోవితతవిస్తీర్ణే ద్విముఖంత్రిముఖం త
థా ॥ చతుర్ముఖం పఞ్చముఖం షణ్ముఖాధోముఖే తతః । వ్యాపకాఞ్జలికా
ఖ్యేచ శకటం తదనన్తరమ్ ॥ యమపాశంచగ్రథితం తతస్స్యాత్సన్ముఖోన్ము
ఖమ్ । ప్రలమ్బముష్టికామీన స్తతః కూర్మవరాహకా ॥ సింహాక్రాన్తంమ

హస్తం తతో ముద్గరపల్లవా ॥ ఏతాసాం లక్షణం సప్రవాహ — ॥ శ్లో ॥ సంముఖం సంహతౌ హస్తావుత్తానౌ కుఞ్చితాఙ్గులీ ॥ కుఞ్చితా - ఈషద్వక్రా అగ్రాఙ్గుళయో యయోరేషా, సంముఖం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ సమ్పుటం పద్మకోశాభౌ కరావన్యోన్యసంహతౌ । వితతం సంహతౌ హస్తావుత్తానావాయతాఙ్గులీ ॥ ఆయతాః - ప్రసారితాః అఙ్గుళయో యయోరేషా, వితతం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ విస్తీర్ణం సంహతౌ పాణీ మిథో ముక్తాఙ్గులిద్వయౌ ॥ అన్యోన్యం ముక్తమఙ్గులిద్వయం యయోస్తౌ పాణీ పరస్పరం సంహతౌ, విస్తీర్ణం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ సంముఖాసక్తయోః పాణ్యోః కనిష్ఠాద్వయయోగతః । శేషాఙ్గులీనాం వైరళ్యే ద్విముఖత్రిముఖాదయః ॥ మిథస్సంముఖాసక్తయోః పాణ్యోః కనిష్ఠాద్వయయోగేన శేషాఙ్గులివైరళ్యే అఙ్గుష్ఠద్వయమారభ్యానామికాన్తం యావద్విముఖాదిముద్రా భవన్తి ॥ శ్లో ॥ శేషాఙ్గులీనాం వైరళ్యే పూర్వయోగవినాశనమ్ । తిర్యక్సంయుజ్యమానాగ్రౌ సంయుక్తాఙ్గులిమణ్డలౌ । హస్తౌ షణ్ముఖమిత్యుక్తం ముద్రా ముద్రావిశారదైః ॥ పూర్వయోగః - కనిష్ఠాద్వయయోగః, తద్వినాశః, ఇతరాఙ్గులీనాం సంయోగాత్తిర్యక్సంయుజ్యమానమగ్రం యయోస్తౌ, సంయుక్తమఙ్గులీమణ్డలఞ్చ యయోస్తౌ హస్తౌ, షణ్ముఖం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ ఆకుఞ్చితాగ్రౌ సంయుక్తౌ న్యుబ్జౌ హస్తావధోముఖం ॥ ఈషద్వక్రాగ్రౌ వక్రాగ్రౌ న్యుబ్జౌ హస్తౌ అధోముఖం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ ఉత్తానౌ తాదృశావేవ వ్యాపకాఞ్జలికం కరౌ ॥ తాదృశౌ సంయుక్తౌ ఉక్తలక్షణౌ కరౌ, వ్యాపకాఞ్జలికం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ అధోముఖం బద్ధముష్టీ ముక్తాగ్రాఙ్గుష్ఠకౌ కరౌ । శకటం నామ కథితమ్ ॥ ముక్తాగ్రాఙ్గుష్ఠౌ యయోరుక్తలక్షణయోస్తౌ కరౌ, శకటం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ బద్ధముష్టికయోః పాణ్యోరుత్తానా వామతర్జనీ । కుఞ్చితాగ్రాఽన్యయా యుక్తా తర్జన్యా న్యుబ్జవక్రయా ॥ బద్ధముష్టికయోరుపర్యధోభాగేనావస్థితయోః పాణ్యోర్యా ఉత్తానా కుఞ్చితాగ్రా వామతర్జనీ సా అన్యయా దక్షిణతర్జన్యా న్యుబ్జవక్రయా యుక్తా, యమపాశం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ ఉత్తానసన్ధిసంలీన బద్ధాఙ్గులితలౌ కరౌ । సంముఖౌ ఘటి

తౌ దీర్ఘౌ వజ్రముష్టౌ గ్రథితం మతమ్ ॥ ఉత్తానాని సన్ధిసంలీనాని బద్ధాన్య ఙ్గుళితలాని యయోస్తౌ పాణీ, తథోక్తౌ తావన్యోన్యసంముఖౌ ఘటితౌ దీర్ఘౌ వజ్రముష్టౌ యయోస్తౌ, గ్రథితం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ సఙ్కుచితోర్ధ్వాఙ్గులిర్వామస్తాదృశాదక్షిణేన తు । అధోముఖేన సంయుక్తః సన్ముఖోన్ముఖ ముచ్యతే ॥ సఙ్కుచితాః - సంబద్ధా ఊర్ధ్వాఙ్గుళయో యస్య స తథోక్తః తాదృశాదక్షిణేనాధోముఖేన కరేణ సంయుక్తః సన్ముఖోన్ముఖం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ ఉత్తానే హ్యున్నతే కోటీ విలమ్బః కథితః కరౌ ॥ ఉత్తానే ఉన్నతే కోటీ యయోస్తౌ విలమ్బో నామ ముద్రా । [ప్రలమ్బ ఇతి కేచిత్పఠన్తి] ॥ శ్లో ॥ ముష్టికశ్చాన్యోన్యసంయుక్తావుత్తానౌ ముష్టికో భవేత్ ॥ అన్యోన్యసంయుక్తావుత్తానౌ, ముష్టికో నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ మీనస్స్యాత్సంముఖీభూతౌ యుక్తానామకనిష్ఠికౌ ॥ ఊర్ధ్వసంయుక్తవక్త్రాగ్రౌ శేషాఙ్గుళితలౌ కరౌ ॥ యుక్తే - సమ్బద్ధే అనామికాకనిష్ఠికే, తావన్యోన్య సంముఖీభూతౌ తతోర్ధ్వసంయుక్తాని వక్త్రాణి శేషాఙ్గుళితలాని యయోస్తౌ, మీనో నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ అధోముఖః కరో వామస్తాదృశాదక్షిణేన తు । పృష్ఠదేశసమాక్రాన్తః కూర్మో నామ విధీయతె ॥ అధోముఖో న్యుబ్జో వామహస్తః తాదృశా దక్షిణకరేణ పృష్ఠదేశే యుక్తః, కూర్మో నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వమధ్యో వామభుజః కక్షాభ్యాశాశ్రయే కరే । వరాహః కథ్యతే ॥ కక్షసమీపాశ్రయే కరే, ఉక్తలక్షణో వామభుజః, వరాహో నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ సింహాక్రాన్తం కర్ణాశ్రితౌ కరౌ ॥ కర్ణద్వయాశ్రితౌ ఆయతాఙ్గుళికౌ కరౌ, సింహాక్రాన్తం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ కిఞ్చిదాకుఞ్చితాగ్రౌ తు మహాక్రాన్తమతః పరమ్ ॥ తావేవ కుఞ్చితాగ్రౌ మహాక్రాన్తం నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వం కిఞ్చిద్గతౌ పాణీ ముద్గరో వామతర్జనీ ॥ గ్రస్తాదక్షిణహస్తేన కించిదూర్ధ్వగతయోః పాణ్యోః వామతర్జనీ దక్షిణహస్తేన గృహీతా, ముద్గరో నామ ముద్రా ॥ శ్లో ॥ పల్లవో దక్షిణకరః ॥ అధోముఖస్థితో మూర్ధ్ని ముద్రాణామ్, ఇత్యుక్తలక్షణో మూర్ధ్ని నిహితో దక్షిణక

రః, అధోముఖః, పల్లవో నామముద్రా ॥ ఏవం ప్రకారేణ ముద్రాణాం లక్షణముక్తమిత్యర్థః। అత్ర మహాసంహితాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ నజాతు దర్శయేన్ముద్రాం మహాజనసమాగమె। క్షుభ్యన్తి దేవతాస్తస్య విఫలంచ కృతం భవేత్ ॥ * ॥ బ్రహ్మే — ॥ శ్లో ॥ కృత్వా చైవేదృశం న్యాస మశేషం పాపనాశనమ్। పశ్చాత్సమాచరేద్ధ్యానం వర్ణరూపసమన్వితమ్ ॥ * ॥ ధ్యానస్వరూపమాహ గోభిలః — ॥ వా ॥ ప్రాతర్గాయత్రీ రవిమధ్యేస్థితా రక్తవర్ణా కుమార్యక్షమాలాహస్తా హంసాసనమారూఢా బ్రహ్మదైవత్యా ఋగ్వేదముదాహరన్తీ, మధ్యాహ్నే సావిత్రీ రవిమధ్యే స్థితా శ్వేతవర్ణా యువతిః శూలహస్తా త్రినేత్రా వృషభాసనమారూఢా రుద్రదైవత్యా యజుస్సముదాహరన్తీ, సాయం సరస్వతీ రవిమధ్యేస్థితా శ్యామవర్ణా వృద్ధా చతుర్భుజా చక్రహస్తా సుపర్ణాసన మారూఢా విష్ణుదైవత్యా సామవేదముదాహరన్తీ, ఏవం క్రమేణ సన్ధ్యాత్రయే గాయత్రీమావాహ్య న్యస్య ధ్యాయేత్ ॥ పితామహః — ॥ శ్లో ॥ గాయత్రీ త్రిపదాజ్ఞేయా షట్కుక్షిః పఞ్చశీర్షకా। అగ్నివర్ణముఖీ శుక్లా పుణ్డరీకనిభేక్షణా ॥ ఋగ్వేదః ప్రథమః పాదో యజుర్వేదో ద్వితీయకః। సామవేదస్తృతీయస్తు చరణః పృథివీస్మృతా ॥ కైలాసమలయావూరూ అమ్బరంత్వమ్బుధిస్స్మృతః। పూర్వాదిక్ప్రథమాకుక్షిర్ద్వితీయా దక్షిణామతా॥ పశ్చిమాతు తృతీయాస్యాచ్చతుర్థీ చోత్తరాస్మృతా। ఊర్ధ్వాదిక్పఞ్చమీకుక్షిరధస్షష్ఠీతిచోచ్యతె ॥ పురాణం నాభిరిత్యుక్తం దేవ్యాకారం జగత్స్మృతమ్। స్తనౌ ఛన్దాంసి హృదయం ధర్మశాస్త్రమకల్మషమ్ ॥ బాహవో న్యాయశాస్త్రంతు కర్ణౌ సాఙ్ఖ్యద్వయం తథా। ప్రథమం శబ్దశాస్త్రంతు శిరశ్శిక్షాద్వితీయకమ్। కల్పస్తృతీయమిత్యుక్తం చతుర్థంతు నిరుక్తకమ్। జ్యోతిషామయనం చైవపఞ్చమం పరమంవిదుః ॥ మీమాంసాలక్షణం తస్యాశ్శ్రేష్ఠా చాథర్వణీశ్రుతిః। బ్రహ్మామూర్ధా శిఖారుద్రో విష్ణురాత్మా హృదిస్థితః ॥ విద్యావిద్యేపురః పశ్చాద్వేదాన్తో విమలం మనః। సాఙ్ఖ్యాయనస్య గోత్రైషా సర్వలోకమహేశ్వరీ ॥ * ॥ ఇతి। భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ సాఙ్

త్వాశుద్ధశ్శుచౌదేశే ప్రక్షాళిత పదద్వయః । సపవిత్రకరద్వన్ద్వః కృతోపస్పర్శనోద్విజః ॥ త్రిః ప్రాణాన్ సంయమేద్ధీమాన్ రేచకాదిత్రయేణతు । రేచకః పూరకశ్చైవతృతీయః కుమ్భకః స్మృతః ॥ ఋషిచ్ఛన్దోదేవతాశ్చ వినియోగంచవర్ణకాన్ । తత్త్వానిశక్తిం బీజంచ కృత్యం చాథక్రమాత్స్మరేత్ ॥ అథ హస్తాఙ్గకాయేషు కుర్యాన్న్యాసత్రయంక్రమాత్ । దిగ్బన్ధనంతతః కృత్వాధ్యాయేద్దేవీంప్రసన్నధీః ॥ ఆయాత్విత్యనువాకేనహృదయే వార్కమణ్డలే । దేవీమావాహ్యగాయత్రీం తతోధ్యాయేద్ద్విజోత్తమః ॥ పఞ్చవక్త్రా దశభుజా షడ్గర్భా చరణత్రయా । త్రిపఞ్చదృష్టిర్వ్యాసాస్యాద్గాయత్రీ పరమేశ్వరీ ॥ వేదాదివిద్యాభూతాశా భూధరార్ణవోజగత్ । బ్రహ్మావిష్ణుశివాశ్చాస్యాః ప్రధానావయవా అమీ ॥ ఋగ్వేదః పూర్వచరణః యజుర్వేదో ద్వితీయకః । సామవేదః స్తృతీయస్తు చరణం పృథివీస్మృతా ॥ శ్వేతాద్రిమలయాపూర్ణా వాసోరత్నాకరః స్మృతః । అష్టాదశ పురాణాని నాభిర్దేవ్యాకృతిర్జగత్ । గర్భోఽనన్తోమరుద్వక్షశ్ఛన్దసాంవిచితిస్తనౌ । హృదయం ధర్మశాస్త్రాణి బాహవోన్యాయవిస్తరః ॥ శిరోధరాగిరిపతి శ్శీర్షాణిచ పృథక్పృథక్ । పూర్వంశిరశ్శబ్దశాస్త్రం శిరశ్శిక్షాద్వితీయకమ్॥ శిరః కల్పస్తృతీయంచ చతుర్థంతు నిరుక్తకమ్ । పఞ్చమం జ్యౌతిషం శీర్షం పరమం పరికీర్తితమ్ ॥ సితేతరగతిర్వక్త్రం వదనానీన్దుమణ్డలమ్ । సమీరణశ్చ నిశ్వాసప్రసరో వాసరోదృశః ॥ కృష్ణాభ్రపఙ్క్తిరలకా దోర్మాలా తిగ్మదీధితిః । రత్నాకల్పో గ్రహావ్యూహా మీమాంసాలక్షణానిచ ॥ వేదాన్తశాస్త్రం విమలం మానసం తదుదీరితమ్ । బ్రహ్మామూర్ధా శిఖారుద్రో విష్ణురాత్మాహృదిస్థితః ॥ ఏతల్లక్షణసమ్పన్నా గాయత్రీతి ప్రకీర్తితా । సాఙ్ఖ్యాయనసగోత్రైషా జగదూత్రిపాఖిలేశ్వరీ ॥ ఏవం ధ్యాత్వా స్వహృత్పద్మకర్ణికామధ్యమస్థలే । హైమే సింహాసనే దేవీం స్థితాం ధ్యాయేద్ద్విజోత్తమః ॥ పద్మపీఠేఽథవావ్యాఘ్రే నానారత్నవిభూషితే । పద్మాసనేఽథవాసౌమ్యే తథాధ్యాయేత్స్వచేతసా ॥ పాద్యమాచమనం చార్ఘ్యం వస్త్రం యజ్ఞోపవీతకమ్ । చన్దనం చాక్షతం పుష్పం ధూపదీ

పానివేద్యకమ్ ॥ కరానులేపం తామ్బూలం దత్త్వాథోజపమాచరేత్ । ప్రదక్షిణప్రణామాంశ్చ యథాశక్త్యథ కారయేత్ ॥ స్తుత్వాథ వివిధైస్స్తోత్రైర్దేవీముద్వాసయేత్తతః । సర్వాణ్యమూని ద్రవ్యాణి ప్రోక్తానీహార్చనేఽధునా ॥ ఏవం ద్విజోత్తమస్సమ్యక్ నియమేన సమన్వితః । యో ధ్యానేనార్చయేద్దేవీం సర్వాభీష్టం లభేత సః ॥ యో నేన ధ్యానమార్గేణ సఞ్జపేత ద్విజోత్తమః । తిష్ఠత్యాశ్రిత్య వేదామ్బాం స సాక్షాదీశ్వరీ స్మృతః ॥ వేదామ్బికాం పరిత్యజ్య గాయత్రీం యే ద్విజాధమాః । పఠన్తి వేదాం స్తే పాపా భవేయుర్గర్దభస్వనాః ॥ ఏతద్ధ్యానం తు యః కుర్యాత్సద్భక్త్యా నియమేన తు । స స్నాతస్సర్వతీర్థేషు కృతాస్తే నాఖిలాధ్వరాః ॥ కృతాని సర్వదానాని భూదానప్రముఖాని చ । కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదీని కృతాన్యుగ్రతపాంసి చ ॥ అన్యాని సర్వధర్మాణి యాని పుణ్యాని తాని చ । యథోదితక్రమేణైవ సమస్తాని కృతాని వై ॥ ద్విజస్య జప్యం ధ్యేయం చ న గాయత్ర్యాః పరం వరమ్ । సర్వప్రకారాద్వేదేషు త్రిషు సత్యం న సంశయః ॥ ప్రాయః కిం జల్పనైర్వ్యర్థైర్భూయోభూయో విమోహనైః । గాయత్ర్యాస్తు పరం నాస్తి దైవతం సద్విజన్మనామ్ ॥ * ॥ అత్ర విశ్వామిత్రః — ॥ శ్లో ॥ దేవస్య సవితుస్తస్య ధియో యో నః ప్రచోదయాత్ । భర్గో వరేణ్యం తద్బ్రహ్మా ధీమహీత్యర్థ ఉచ్యతే ॥ * ॥ అగస్త్యః — ॥ శ్లో ॥ యో దేవస్సవితాస్మాకం ధియో ధర్మాదిగోచరాః । ప్రేరయేత్తస్య యద్భర్గస్తద్వరేణ్యముపాస్మహే ॥ * ॥ అనయోర్వచనయోర్భర్గశబ్దః తేజః పరత్వేన యచ్ఛబ్దశ్చ సవితృపరత్వేన చ వ్యాఖ్యాతః । తథా వరదరాజీయే — ॥ వా ॥ నిత్యమన్త్రవ్యాఖ్యానే చ తచ్ఛబ్దశ్శ్రుతేయచ్ఛబ్దోఽధ్యాహార్యః । సవితుః - జగతాం ప్రసవితుః ॥ శ్రు ॥ సవితా వై ప్రసవానామీశే , ఉత్తేశిషే ప్రసవస్య త్వమేకః ॥ * ॥ ఇత్యాదిశ్రుతేః । వరేణ్యమ్ - వృఙ్ సంభక్తౌ ణ్యప్రత్యయః , సర్వేషాం సంభజనీయమ్ । భర్గస్తేజః , భఞ్జనాద్భర్గః , ప్రకాశప్రదానేన జగతో బాహ్యాభ్యన్తర తమోభఞ్జకతాద్వా భఞ్జనాద్వా , కాలాత్మకతయా సకలకర్మఫలపాకహేతుతాద్భరణాద్వా ,

వృష్టిప్రదానేన భూతానాం భరణహేతుత్వాత్ । దేవస్య ద్యోతమానస్య, ధీమహి చిన్తయామః, ధ్యైచిన్తాయామ్ । దేవస్య సవితుర్వరేణ్యం యద్భర్గస్తధ్యాయామః - ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తినం తేజోమయం పురుషమనుచిన్తయామః ॥ శ్రుతిః ॥ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః । అథ య ఏష ఏతస్మిన్ మణ్డలేఽర్చిషి పురుషః ॥ * ॥ ఇత్యాదిశ్రుతేః । ధియో యోనః - సవితా అస్మాకమ్, ధియః - హానోపాదాన విషయాణి జ్ఞానాని, ప్రచోదయాత్ - ప్రచోదయతి - ప్రవర్తయతి, తత్సవితుస్తద్భర్గశ్చిన్తయామ ఇతి । ప్రపఞ్చసారేచ — ॥ వా ॥ తదితి ద్వితీయైకవచనమ్, అనేనాఖిలవస్తునః సృష్ట్యాదికారణం తేజోరూపమాదిత్యమణ్డలే అభిధ్యేయమ్, సదానన్దం పరబ్రహ్మేత్యభిధీయతే ॥ * ॥ విశ్వామిత్రశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యమణ్డలాసీనం రుక్మాభం పురుషం పరమ్ । ధ్యాయన్ జపేత్తదిత్యేతాం నిష్కామో ముచ్యతే ద్విజః ॥ స్వప్రభం సత్యమానన్దం హృదయే మణ్డలేఽపిచ । ధ్యాయన్ జపేత్తదిత్యేతాం నిష్కామో ముచ్యతే చిరాత్ ॥ * ॥ శ్రు ॥ సయశ్చాయంపురుషే, యశ్చాసావాదిత్యే, స ఏకః । ఇతి ॥ * ॥ ధ్యానార్థ ఇత్యత్ర జగత్కారణభూతం పరం బ్రహ్మ సర్వాన్తర్యామీ సూర్యమణ్డలవర్తీ తేజోమయః పురుష ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ । సతు పురుషః పుణ్డరీకాక్ష ఏవ ॥ శ్రు ॥ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషోదృశ్యతే, హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణః । తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీతి శ్రుతేః । కం జలం పిబతీతి కపిః - సూర్యః, తేన అస్యతే వికాస్యతే ఇతి కప్యాసమ్, రవికరవికసితమిత్యర్థః । తథాన్తర్యామీపురుషో నారాయణ ఏవ ॥ శ్రు ॥ ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మాదివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి శ్రుతేః ॥ * ॥ ఏవంచసతి సవితృమణ్డలాన్తర్వర్తినః పుణ్డరీకాక్షస్య సకలజగదాధారం విష్ణుసంజ్ఞం యద్భర్గః తత్తేజశ్చిన్తయామ ఇతి సిద్ధమ్ । అత్ర మైత్రావరుణీయ శ్రుతిః — ఏతత్సవితుర్వరేణ్యం ధ్రువమచలమమృతం భర్గాఖ్యం విష్ణుసంజ్ఞం సర్వాధారం

న్తు । ఇతి ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ఈశ్వరంపురుషాఖ్యంచ సత్యధర్మాణమచ్యుతమ్ । భర్గాఖ్యంవిష్ణుసంజ్ఞంచధ్యాత్వాఽమృతముపాశ్నుతే ॥ * ॥ అనేన ధీమహీతిధ్యానవిషయభూతో విష్ణు రేవేతిసిద్ధమ్ । అతఏవాగస్త్యసనకస్మృతౌ ధ్యేయోవిష్ణు రేవేతినిశ్చితమ్ ॥శ్లో॥ ఆదిత్యమణ్డలే ధ్యాయేత్పరమాత్మానమవ్యయమ్ । విష్ణుం చతుర్భుజం రక్తపఙ్కజాసనమధ్యగమ్ ॥ కిరీటహారకేయూరనూపురైరుపశోభితమ్ । శ్రీవత్సవనమాలాశ్రీతులసీకౌస్తుభోజ్వలమ్ ॥ హరిం పీతామ్బరధరం శఙ్ఖచక్రగదాధరమ్ । ప్రసన్నవదనం రత్నకుణ్డలైర్మణ్డితాననమ్ ॥ సర్వరత్నసమాయుక్తసర్వాభరణభూషితమ్ । ఏవం ధ్యాత్వా జపేన్నిత్యం మన్త్రిమష్టోత్తరం శతమ్ ॥ సర్వపాపవిశుద్ధాత్మాజితక్రోధో జితేన్ద్రియః । సంసారార్ణవముత్తీర్య పరాంసిద్ధిమవాప్నుయాత్ ॥ ఇతి ॥ * ॥ ఏవంగాయత్రియేదేవతాత్వేన, ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తినః పురుషోత్తమస్యైవ ధ్యేయత్వనిర్ధారణాత్, అస్యాదేవతాన్తరదేవతాత్వాశా, భిక్షోరాజ్ఞః కిరీటాశేవదురాశైవ । అత్రభరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ అథాహమర్థం గాయత్ర్యాః ప్రవక్ష్యామియథా తథమ్ । ద్విజోత్తమానాం సద్భక్త్యా జపాదీని ప్రకుర్వతామ్ ॥ విశ్వాసభక్తిజననం మన్త్రార్థజ్ఞానముత్తమమ్ । తస్మాదర్థంవిజానీయాదుక్తేన జపకృద్ద్విజః ॥ విశ్వాసభక్తిభావ్యాం ద్వాభ్యాం జపాదీనాంమహత్తరమ్ । ఫలంభవేజ్జపకృతామితివేదేషుభాషితమ్ ॥ పదానిదశ మన్త్రిస్య తదాదీనియథాక్రమమ్ । పదప్రత్యయనిష్పత్తి సుస్పష్టంక్రియతేఽత్రతు ॥ తదితి ద్వితీయైకవచనమ్, అనేన అఖిలజగదుత్పత్తి స్థితిలయకారణభూతం ఉపనిషదికథ్యమానం నిరుపమంతేజః, సూర్యమణ్డలాభిధ్యేయపరబ్రహ్మాభిధీయతే । సవితురితి షష్ఠ్యేకవచనమ్, షూఙ్ ప్రాణిప్రసవ ఇత్యస్య ధాతోరేతద్రూపమ్ , సర్వభూతజాతస్య ప్రసవితురిత్యర్థః । వరేణ్యమ్ - వరణీయమ్ ప్రార్థనీయమ్ , నియమాదిభిరపహతకల్మషైస్సన్తతం ధ్యేయమ్ । భర్గః - భ్రజ్జో ఆమర్దనే , భృజ్ భర్జనే , ఇత్యేతయోర్ధాత్వోః , భజతాం పాపభఞ్జనహేతుభూతమిత్యర్థః । భాదీప్తౌ , ఇ

త్యేతస్య ధాతోర్వా భర్గస్తేజ ఇత్యర్థః । దేవస్య - వృష్టిదానాది గుణయుక్తస్య, నిరతిశయస్యేత్యర్థః, దివ్యతేజః ప్రకాశత్వాత్ । ధీమహి - ధ్యై చిన్తాయామ్, నిగమనిరుక్తవిద్యారూపేణ చక్షుషా, యోఽసావాదిత్యేహిరణ్మయః పురుషస్సోఽహమితి చిన్తయామః । ధియ ఇతి ద్వితీయాబహువచనమ్, య ఇతి ఛాన్దసత్వాల్లిఙ్గవ్యత్యయః । యత్సవితుర్దేవస్య వరేణ్యం శ్రేష్ఠమస్మాభిరభిధ్యాతమ్, భర్గో భజతాం పాపభఞ్జనహేతుభూతమ్, నః - అస్మాకమ్, ధియః - బుద్ధీః, శ్రేయస్కరేషు కర్మసు, ప్రచోదయాత్ - ప్రేరయేదిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ ఏషా జప్తాతు గాయత్రీ సర్వపాపప్రణాశినీ । విజ్ఞాతవ్యా ప్రయత్నేన ద్విజైస్సర్వశుభేప్సుభిః ॥ జపస్యానన్తరం వ్యాఖ్యా స్మర్తవ్యాఽహరహర్ద్విజైః । స్మరణాత్సర్వపాపాని ప్రణశ్యన్తి న సంశయః ॥ * ॥ అత్ర సవితృశబ్దం నిరాహాహిర్బుధ్న్యః ॥ శ్లో ॥ ప్రసౌతి సకలాంచేష్టామిత్యాది ॥ * ॥ లౌహిత్యనీలకణ్ఠేనచ నిరుక్తం మన్త్రదీపికాయామ్ — ॥ వా ॥ తచ్ఛబ్దేన భర్గో విశేష్యతే, భర్గ ఇతి తేజః పాదార్థకం సవితృసమ్బధి ॥ శ్లో ॥ దేవస్య సవితుస్తేజో వరేణ్యం భర్గసంజ్ఞితమ్ । ధ్యాయేమహీతిశబ్దోక్త్యా ధీమహీత్యర్థ ఉచ్యతే ॥ యశ్శబ్దశ్చ యదిత్యర్థే లిఙ్గవ్యత్యయతో భవేత్ । ఇతి ॥ * ॥ ఏవం సవితృశబ్దస్య జగత్కారణభూత పరమాత్మపరత్వనిశ్చయాత్, భర్గశబ్దస్య తేజోవాచిత్వనిర్ధారణాత్, విశ్వామిత్రాగస్త్యాది స్మృతిషు ప్రపఞ్చసారే మన్త్రవ్యాఖ్యానేషు చ భర్గశబ్దస్య బహుధార్థప్రతిపాదనేపి రుద్రపరత్వానాఘ్రాణాత్, ఇయంగాయత్రీ పరమాత్మపరైవేతి సిద్ధమ్ । అన్యత్రభక్తివాదాత్ । కించ " ధ్యాత్వా మన్త్రార్థమేవచ । అనుష్ఠానం తతః కుర్యాత్ " ఇతి పితామహవచనాత్, " జపస్యానన్తరే వ్యాఖ్యాస్మర్తవ్యా " ఇతి భరద్వాజస్మరణాచ్చ । జపాద్యన్తయోర్గాయత్ర్యర్థోఽనుసన్ధేయః, మనః ప్రసాదహేతుత్వాదతిశయసమ్బన్ధాచ్చ । కించ, ఋష్యాదిస్మరణం ప్రష్టోదో త్రిర్వసిష్ఠశ్చేతి పద్యరూపేణ నకార్యమ్, తత్రాన్వయవిశేషణబాహుళ్యాత్ । నహి తత్స్మరణం విహితమ్ । నాపి " ప్రథమమాగ్నేయమ్ "

ఇతి గాయత్రీహృదయోక్తప్రకారేణ, తద్ధితాన్తాగ్నేయాదిశబ్దానామ ర్థాన్తరపరత్వేన ప్రకృత్యర్థ దేవతామాత్రవాచిత్వాభావాత్ । అత్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఆరమ్భే సర్వమన్త్రాణామృషిం ఛన్దోఽధిదైవతమ్ । వినియోగం చ శక్తిబీజే స్మృత్వాథో జపమాచరేత్ ॥ * ॥ అత్ర బ్రాహ్మణమ్ — యో హ వా అవిదితార్షేయ చ్ఛన్దోదైవతబ్రాహ్మణేన మన్త్రేణ జపతి యాజయతి వాఽధ్యాపయతి వా స స్థాణుత్వమృచ్ఛతి గర్తం వా పద్యతే ప్ర వా మీయతే పాపీయాన్భవతి యాతయామాన్యస్య ఛన్దాంసి భవన్తి, అథ యో వేదమన్త్రే సశ్శ్రేయాన్భవతి సర్వమాయురేత్యయాతయామాన్యస్య ఛన్దాసి భవన్తి, తస్మాదేవమన్త్రే మన్త్రే విద్యాదితి ॥ * ॥ కించ ॥ వా ॥ కరయోర్దేహే చాక్షరాణి న్యస్య పదన్యాసం కృత్వా, షడఙ్గాని న్యసేత్ ॥ * ॥ ఇతి భరద్వాజః ॥ వా ॥ షడఙ్గన్యాస పాదన్యాస పదన్యాసానన్తరమక్షరన్యాసః ॥ * ॥ ఇతి పితామహోదయః ప్రాహుః । కరన్యాసే చ, ఆదితో వామతర్జన్యా ఇతి కశ్చిత్క్రమః ॥ శ్లో ॥ ఆరభ్య దక్షిణాఙ్గుష్ఠాదా సవ్యాఙ్గుష్ఠమూలతః । ఉత్పత్తిరఙ్గమన్త్రాణాం విపర్యాసేన సంహృతిః ॥ ఆ కనిష్ఠాఙ్గులేః పాణ్యోరఙ్గుష్ఠాదిరనుష్ఠితః । భవేదేషోఽఙ్గమన్త్రాణాం స్థితిర్నామ మహాబాదయః ॥ * ॥ ఇత్యుక్తం ప్రకారాన్తరమ్ । ఏవమాదిషు యథోపదేశమనుష్ఠేయమ్ । కిఞ్చేదం కించిచ్చిన్త్యతే ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యాం ప్రాక్ప్రాతరేవం హి తిష్ఠేదాసూర్యదర్శనాత్ ॥ * ॥ ఇతి వచనాదుదయానన్తరమాసీతేతి చేన్న, "అగ్నికార్యం తతః కుర్యాత్" ఇత్యుదయానన్తరకర్తవ్యహోమవిధిపరత్వాత్, ఉదయానన్తరమాసీతేతి వచనాభావాచ్చ । అర్థసిద్ధమాసనమితి చేన్న "ఆసీనః పశ్చిమాం సన్ధ్యామ్ - జపన్నాసీత సావిత్రీమ్ - ప్రత్యఞ్చా తారకోదయాత్" ఇత్యాదిభిః పశ్చిమాయామేవాసనవిధానాత్, అన్యత్ర స్థితేరర్థసిద్ధేర్వచనసిద్ధత్వాచ్చ ॥ అత్ర శ్రుతిః ॥ ప్రాతస్తిష్ఠన్నితి ॥ * ॥ ప్రాతరిత్యుపలక్షణమ్, ఆదిత్యాభిముఖస్య సదా స్థితివిధానాత్ । అత్ర మనుః— ॥ శ్లో ॥ పూర్వాం సన్ధ్యాం జపంస్తిష్ఠన్నైశమేనో వ్యపోహతి । పశ్చిమాం

తు సమాసీనో మలం హన్తి దివాకృతమ్ ॥ * ॥ భరద్వాజసంవర్తవ్యాసాః — ॥ శ్లో ॥ సహస్రపరమాం దేవీం శతమధ్యాం దశావరామ్ । గాయత్రీం వై జపేద్విద్వాన్ ప్రాఙ్ముఖః ప్రయతః స్థితః ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ వా ॥ ఉభాభ్యాం హస్తాభ్యాం కృతాఞ్జలిభ్యాం ప్రణవవ్యాహృతిపూర్వయా త్రిపదయా మన్త్రితా ఆప త్యాభిముఖస్తిష్ఠనూర్ధ్వం త్రిస్సన్ధ్యయోః ప్రక్షిప్య ప్రదక్షిణ్య తత్ర ప్రాతస్తిష్ఠన్ సన్ధ్యాముపాసీతేతి ॥ * ॥ మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ఉత్థావశ్యకం కృత్వా కృతశౌచస్సమాహితః । పూర్వాం సన్ధ్యాం జపేత్తిష్ఠన్ స్వకాలే చాపరాహ్ణికమ్ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ వాగ్యతః ప్రాఙ్ముఖస్తిష్ఠన్ గాయత్ర్యా జపమాచరేత్ । ప్రాక్కూలేషు తతః స్థిత్వేతి చ ॥ * ॥ ఏతేషు వచనేషు, ఉదయాత్పూర్వాపరభావవిరహాత్, ప్రాతః కాలస్థితిపరత్వాత్, అసతి విశేషోపస్థాపకే సామాన్య సంకోచస్యాయుక్తత్వాచ్చ తిష్ఠన్నేవ గాయత్రీం జపేత్ । అత్ర స్మృత్యన్తరే విశేషః ॥ శ్లో ॥ తథా మధ్యమసన్ధ్యాయామాసీనః ప్రాఙ్ముఖో జపేత్ । స్థితో జపేత్సదా కాలమాదిత్యాభిముఖో ద్విజః ॥ * ॥ జపేత్పునరాదిత్యాభిముఖశ్చేత్, సదాకాలమ్ - ప్రాతర్మధ్యాహ్నే ఉత్తరాచ సర్వస్మిన్ కాలే, స్థిత ఏవ గాయత్రీం జపేదిత్యర్థః । తస్మాత్కుశబ్రుస్యామాసీనః కుశోత్తరాయాం వాఽక్షమాలామాదాయ దేవీం శతకృత్వ ఆవర్తయేత్ । సహస్రకృత్వో వా అపరిమితకృత్వో వేతి మార్కణ్డేయాది వచనమ్, సూర్యానభిముఖ విషయమ్, అశక్తవిషయమ్, దేవతాభిముఖ్యవిషయం వేత్యవిరోధ ఇత్యలమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ తురీయన్తు పదం తస్యాః పరే బ్రహ్మణి సంస్థితమ్ । ఉపస్థాయ తురీయేణ జపేత్తాం తు సమాహితః ॥ గాయత్ర్యాస్తు తురీయస్య ఋషిర్విమల ఉచ్యతే । ఛన్దస్తురీయగాయత్రీ పరమాత్మా తు దేవతా ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాగ్వ్యపదాని విత్త్వేవ తురీయం పదమవ్యయమ్ । బ్రహ్మణో యాతి సాయుజ్యం పదం జ్ఞాత్వా తురీయకమ్ ॥ * ॥ అత్ర తురీయపదముపదేశలభ్యమితి న లిఖ్యతే । తస్యాష్టావె

వాక్షరాణి, చత్వారి పదాని, మాపాత్రిపది త్యేతాభ్యాంసహ షట్పదానీ తే షడఙ్గాని స్యుః ॥ శ్లో ॥ యోనిముద్రా సౌరభేయీ మహాయోనిస్తథైవ చ । సురభ్యఞ్జాలిఙ్గముద్రా మహాముద్రా నమస్క్రియా ॥ ధ్యానమ్ — ॥ శ్లో ॥ యద్దేవాసురపూజితారుణనిభంసామార్క—తారాగణైః పున్నాగామ్బుజ నాగపుష్పవకుళై ర్వాసైస్సురైరర్చితమ్ । నిత్యంధ్యానసమస్తయోగకరణం కాలాగ్నిరుద్రోపమం తత్సంహారకరం నమామిసతతం పాతాలషణ్ముఖమ్ ॥ * ॥ ప్రథమంతురీయగాయత్రీంజపిత్వా తేన గాయత్రీ ముపస్థాయ అభిముఖీకృత్య తతోగాయత్రీంజపేత్ । ప్రాతర్మధ్యాహ్నే గాయత్రీమాసీనోనజపేత్, ప్రత్యవాయస్మరణాత్ । తథా దక్షః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతర్మధ్యాహ్నకాలేచ గాయత్రీంతుస్థితోజపేత్ । ఆసీనస్తు జపన్విప్రః పఙ్గుతాంయాతితత్క్షణాత్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ ఆసీనస్తుజపన్విప్రో మధ్యాహ్నేప్రాతరేవచ । పఙ్గుతాం యాతి విప్రేన్ద్రజన్మాన్తరశతేష్వపి ॥ * ॥ గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ తిష్ఠన్నేవజపేద్దేవీం గాయత్రీం వేదమాతరమ్ । అన్యథాకురుతేయస్తు బ్రహ్మహత్యాం సవిన్దతి ॥ కాలద్వయేస్థితోదేవీం గాయత్రీమభ్యసేద్ద్విజః । ఆసీనస్త్వభ్యసేద్యస్తుసయాతినరకంధ్రువమ్ । సాయమాసీనఏవస్తు జపేద్దైవ్యే వేదమాతరమ్ ॥

జపవిధిః

అథజపవిధిః ॥ అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఆచమ్యప్రయతోనిత్యముభేసన్ధ్యేసమాహితః । శుచౌదేశేజపఞ్జప్యముపాసీతయథావిధి ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ స్వరవర్ణపదైర్వాక్యం శుద్ధమావర్తయఞ్జపేత్ । నకమ్పయేచ్ఛిరోగ్రీవం దన్తాన్నైవప్రవేదయేత్ । (ప్రకాశయేదితిపాఠాన్తరమ్) తచ్చవాక్యంమనూక్తమ్— ॥ శ్లో ॥ ఏతదక్షరమేతాంచజపన్వ్యాహృతిపూర్వికామ్ । సన్ధ్యయోర్వేదవిద్విప్రో వేదపుణ్యేనయుజ్యతే ॥ * ॥ ఏతదక్షరమ్ - ప్రణవః, ఏతామ్ - గాయత్రీమ్, తయోరేవప్రకృతత్వాత్ । వ్యాసః— ॥ శ్లో ॥ ప్రణవవ్యాహృతియుతాంగాయత్రీంతుతతోజపేత్ ॥ ఏవం మనువ్యాసాభ్యాముక్తో జపప్రకారో గృహస్థవిషయ ఏవ । తథాహో

ధాయనః — ॥ వా ॥ ప్రణవో వ్యాహృతయస్సావిత్రీచేత్యేతే పఞ్చ బ్రహ్మయజ్ఞా అహరహర్బ్రాహ్మణం కిల్బిషాత్పావయన్త ఇతి ॥ * ॥ అత్ర సఙ్ఖ్యానియమేన వ్యాహృతిమధ్యే వ్యాహృత్యనన్తరం గాయత్ర్యాదన్తయోశ్చ ప్రణవప్రయోగోఽవ్యవచ్ఛిద్యతే । దీర్ఘ-గాయత్రీజపే గాయత్ర్యాదౌ ప్రణవప్రయోగస్తు శ్రుతిసిద్ధః । అనేన వ్యాహృత్యనన్తరం ప్రణవప్రయోగే, ద్విప్రణవత్వేనగృహస్థాదిగాయత్ర్యనన్తర్యాభావేన నిరర్థక ఏవ జపస్స్యాత్ । కించ ॥ శ్లో ॥ త్రికేణైవ జపేన్మర్త్యో జపయజ్ఞప్రసిద్ధయె ॥ * ॥ ఇతి వ్యాసేన ప్రణవో వ్యాహృతయస్సావిత్రీచేతి త్రికస్యైవ జప్యత్వవిధానాత్ ॥ శ్లో ॥ ప్రణవం వ్యాహృతీస్తిస్రో గాయత్రీంచ జపేత్క్రమాత్ ॥ * ॥ ఇతి జపక్రమనియమాచ్చ ॥ శ్లో ॥ ఓం భూర్వ్యాహృదితువిన్యస్య భువశ్శిరసివిన్యసేత్ ॥ * ॥ ఇతి న్యాసవిధాయక దక్షవచనే ప్రథమమేవ ప్రణవప్రయోగాచ్చ ॥ శ్లో ॥ ప్రణవో భూర్భువస్స్వశ్చ గాయత్రీచ తృతీయకా ॥ * ॥ ఇతిమార్జనే తథైవదర్శనాచ్చ, ॥ శ్లో ॥ ప్రణవవ్యాహృతియుతా స్స్వాహాన్తా హోమకర్మణి ॥ * ॥ ఇతి హోమే పితామహేనాదావేవ ప్రణవోపదేశాచ్చ ॥ వా ॥ ప్రణవవ్యాహృతిపూర్వయాగాయత్ర్యాఽభిమన్త్ర్యపః ॥ * ॥ఇతి భరద్వాజేనఅర్ఘ్యదానే క్రమనియమాచ్చ, జపాదిషుసర్వత్ర బ్రహ్మచారిగృహస్థయోరేకప్రణవైవగాయత్రీగ్రాహ్యా । స్మృతిసారసముచ్చయే—॥ శ్లో ॥ సమ్పుటైకాషడోఙ్కారాగాయత్రీత్రివిధామతా। తత్రైకప్రణవాగ్రాహ్యా గృహస్థైర్జపకర్మణి ॥ సమ్పుటాచషడోఙ్కారాయతీనామూర్ధ్వరేతసామ్ । గృహస్థవత్తుజప్తవ్యాగాయత్రీబ్రహ్మచారిభిః ॥ * ॥ సమ్పుటా ఏకప్రణవా షడోఙ్కారేతి త్రివిధైవ గాయత్రీ । తత్ర, ఏకప్రణవైవ గృహస్థవ్రతినోః ॥ శ్లో ॥ గృహస్థో బ్రహ్మచారీచ ప్రణవాద్యామిమాం జపేత్ । అన్తేయః ప్రణవం కుర్యాన్నాసౌ సిద్ధిమవాప్నుయాత్ ॥ * ॥ ఇతి వచనాచ్చ । సమ్పుటమాహయోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఓఙ్కారం పూర్వముచ్చార్య భూర్భువస్స్వస్తథైవచ । గాయత్రీం ప్రణవంచాన్తే జప ఏవముదాహృతః ॥ ఏషా

సంపుటగాయత్రీ సర్వపాపప్రణాశినీ ॥ * ॥ బోధాయనశ్చ — ॥వా॥ ఉభయతః ప్రణవాం సవ్యాహృతికామితి ॥ * ॥ మనుష్షడోఙ్కారమాహ— ॥ శ్లో ॥ షడోఙ్కారాం జపన్ విప్రో గాయత్రీం మనసాశుచిః । అనేకజన్మజైః పాపైర్ముచ్యతేనాత్రసంశయః ॥ తిస్రోవ్యాహృతయః పూర్వంప్రణవోఙ్కారసంయుతాః । పునస్సంహృత్యచోఙ్కారం మన్త్రిస్యాదన్తయోస్తథా ॥ ఏతయాజ్ఞాతయా నిత్యంవాఙ్మయం విదితం భవేత్ । ఉపాసితం భవేత్తేన విశ్వంభువన సప్తకమ్ ॥ * ॥ ఏతయా - త్రిరూపయాగాయత్ర్యా । నృసింహపురాణే — ॥ శ్లో ॥ త్రివిధో జపయజ్ఞస్స్యాత్తస్యభేదం నిబోధత । వాచికాఖ్యఉపాంశుశ్చమానసస్త్రివిధః స్మృతః ॥ త్రయాణాం జపయజ్ఞానాం శ్రేయాన్స్యాదుత్తరోత్తరః । యముచ్చనీచస్వరితైశ్శబ్దైః స్పష్టపదాక్షరైః ॥ మన్త్రముచ్చారయేద్వాచా జపయజ్ఞస్సవాచికః । శనైరుదీరయేన్మన్త్రమీషదోష్ఠౌ ప్రచాలయన్ ॥ కిఞ్చిచ్ఛబ్దం స్వయం విద్యాదుపాంశుస్సజపః స్మృతః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ ధియా యదక్షరశ్రేణ్యాం వర్ణాద్వర్ణం పదాత్పదమ్ । మన్త్రార్థచిన్తనాభ్యాసో మానసోజప ఉచ్యతే ॥ * ॥ వైయాఘ్రపాదః — ॥ శ్లో ॥ యోభవేదచలజ్జిహ్వోదశనావరణోజపః । సమానసన్సమాఖ్యాతో జపశ్శ్రుతివిభూషణైః ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ జపస్తు త్రివిధఃప్రోక్తస్సతూచ్చోపాంశుమానసః । ఉచ్చాదుపాంశురుత్కృష్ట ఉపాంశోరపి మానసః ॥ ఓష్ఠస్పన్దనమాత్రేణ యత్సూపాంశుతదధ్వని । కృత్వాజిహ్వాం నిర్వికల్పాం చిన్తయేత్తద్ధి మానసమ్ ॥ * ॥శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ కృత్వోత్తానౌ కరౌ ప్రాతస్సాయంచాధోముఖౌ కరౌ । మధ్యేస్కన్ధభుజాభ్యాం తు జపమేవముదాహృతః ॥ అఙ్గుళీర్న వియుఞ్జీత కిఞ్చిదాకుఞ్చితే తలే । అఙ్గుళీనాం వియోగేతు ఛిద్రేషు స్రవతేజపః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ అధోహస్తస్తు పైశాచో మధ్యహస్తస్తు రాక్షసః । బద్ధహస్తస్తుగాన్ధర్వఊర్ధ్వహస్తస్తు దైవతః ॥ * ॥ అతః స్కన్ధభుజయోర్మధ్యే కరౌకృత్వా జపః కార్య ఇత్యర్థః । బ్రహ్మే — ॥ శ్లో ॥ మనః ప్రహర్షణం

శౌచం మౌనం మన్త్రార్థ చిన్తనమ్। అవ్యగ్రత్వమనిర్వేదో జపసమ్పత్తిహేతవః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ నిష్ఠీవజృమ్భణక్రోధ నిద్రాలస్యక్షుధామదాః। పతితశ్వాన్త్యజాలోకా దశైతే జపవైరిణః ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నప్రక్రమన్నచ హసన్న పార్శ్వ్యమవలోకయన్ । నాపాశ్రితో నజల్పంశ్చ నప్రావృతశిరా స్తథా ॥ నపదా పాదమాక్రమ్య నచైవహి తథాకరౌ । నచాసమాహితమనా నచసంశ్రావయన్ జపేత్ ॥ అపాశ్రితః - స్తమ్భాద్యాశ్రితః, తథాకరౌ - హస్తే హస్తంకృత్వానజపేదిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ హోమః ప్రతిగ్రహోదానం భోజనాచమనే జపః। బహిర్జానునకార్యాణి సాఙ్గుష్ఠాని సదాచరేత్ ॥ * ॥ సుమన్తుః — ॥శ్లో॥ నాధోరత్ని ర్నాన్యమనా నచవ్యత్యస్తపత్కరః । అపవిత్రకరో నగ్నశ్శిరసి ప్రావృతో౽పివా ॥ ప్రలపన్వా జపేద్యావత్తావన్నిష్ఫలతామియాత్। ఖణ్డవస్త్రావృతస్యైవ వస్త్రార్థాలమ్బినస్తథా ॥ ఉత్తరీయవ్యతీతస్య సమస్తానిష్ఫలాఃక్రియాః ॥ * ॥ నారదశ్చ — ॥ శ్లో ॥ శ్వశూద్రపతితాంశ్చైవ రాసభంచ రజస్వలామ్ । దృష్ట్వాతోయముపస్పృశ్యాభాష్యస్నాత్వా పునర్జపేత్ ॥ ప్రచారే మైథునే హోమే ప్రస్రావే దన్తధావనే। స్నానభోజన జప్యేషు మౌనం కుర్యాత్తథాష్టసు ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ - ॥ శ్లో ॥ జపకాలే నభాషేత వ్రతహోమాదికేషుచ । ఏతేష్వేవావసక్తంతు యద్యాగచ్ఛేద్ద్విజోత్తమః ॥ అభివాద్యతతోవిప్రంయోగక్షేమం చకీర్తయేత్ । ధావతస్తిష్ఠతశ్చైవ స్వేచ్ఛయాకర్మకుర్వతః ॥ సంఖ్యాంచైవోపవీతేన జపహోమాదినిష్ఫలమ్ ॥ * ॥ తిష్ఠత ఇతి గాయత్రీవ్యతిరిక్తమన్త్రవిషయమ్, తత్ర స్థితేరేవ విధానాత్। యత్విదంమానవమ్ — ॥ శ్లో ॥ ఆర్ద్రవాసాస్తు యఃకుర్యాజ్జపహోమప్రతిగ్రహమ్ । సర్వంతద్రాక్షసం విద్యాద్బహిర్జానుచయత్కృతమ్ ॥ * ॥ ఇతి । ఏతత్స్థలవిషయమ్, ॥ శ్లో ॥ యదిస్యాత్క్లిన్నవాసావై వారిమధ్యగతోజపేత్ । అన్యథాతుశుచౌభూమ్యాం దర్భేషు సుసమాహితః ॥ * ॥ ఇతివ్యాసస్మరణాత్ । యత్తు గోభిలోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ మతిమాన్నకదాచిత్తు గాయత్రీము

దకేజపేత్ । గాయత్ర్యగ్నిముఖీప్రోక్తా తస్మాదుత్తీర్య తాం జపేత్ ॥ * ॥
ఇదం సర్వదా జలే గాయత్రీజపనిషేధపరమ్ । అతో వ్యాసవచనమాపద్విష
యమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలాశుచిపతితాన్ దృష్ట్వాఽఽచమ్య పున
ర్జపేత్ । తైరేవ భాషణం కృత్వా స్నాత్వాఽఽచమ్య పునర్జపేత్ ॥ * ॥
అశుచయః - శ్వశూద్రోదక్యాశౌచిప్రభృతయః । శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥
ప్రదక్షిణే ప్రణామే చ పూజాయాం హవనే జపే । నకణ్ఠావృతవస్త్రః
స్యాద్దర్శనే గురుదేవయోః ॥ ఆచార్యమేకభక్తం చ భగవన్మన్దిరం జలమ్ ।
అశ్వత్థమగ్నిమర్కం చ పృష్ఠీకృత్య జపేన్న తు ॥ * ॥ (యమః—॥ శ్లో ॥
అశ్వత్థమగ్నిమర్కం చ సోమం గురుమథో జలమ్ । పృష్ఠీకృత్య జపన్విప్రో
యాతి స్థావరతాం తతః ॥) నాభేరధస్స్వకాయం తు స్పృష్ట్వా ప్రక్షాళయేత్క
రమ్ । దక్షిణం వా స్పృశేత్కర్ణం స్మరేద్వా విష్ణుమవ్యయమ్ ॥ నాభేరధ
స్స్పర్శనం తు కర్మ యుక్తో వివర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇతి మరీచిః । యోగయాజ్ఞవ
ల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ యది వాగ్యమలోపస్స్యాజ్జపాదిషు కథంచన । వ్యా
హరేద్వైష్ణవం సూక్తం స్మరేద్వా విష్ణుమవ్యయమ్ ॥ * ॥ శౌనకః —
॥ శ్లో ॥ పూర్వాం సన్ధ్యాం జపంస్తిష్ఠేదుపాసీనస్తు పశ్చిమామ్ । న చాన్త
రా వ్యాహరేద్వా విరమేద్వా కథఞ్చన ॥ * ॥ కార్ష్ణే — ॥ శ్లో ॥ గుహ్య
కారాక్షసాస్సిద్ధా హరన్తి ప్రసభం యతః । ఏకాన్తే శుభదేశే తస్మాద్గు
ప్తం జపేద్బుధః ॥ * ॥ అఙ్గిరాః — ॥ శ్లో ॥ ప్రచ్ఛన్నాని చ దానాని జ్ఞా
నం చ నిరహంకృతమ్ । జప్తాని చ సుగుప్తాని తేషాం ఫలమనన్తకమ్ ॥ * ॥
యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ గృహే త్వేకగుణం ప్రోక్తం నద్యాదౌ
ద్విగుణం భవేత్ । గవాం గోష్ఠే దశగుణమగ్న్యగారే శతాధికమ్ ॥ సిద్ధక్షే
త్రేషు తీర్థేషు దేవతానాం చ సన్నిధౌ । సహస్రశతకోటిస్స్యాదనన్తం వి
ష్ణుసన్నిధౌ ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ అసఙ్ఖ్యాతాత్తు సఙ్ఖ్యాతస్సహస్ర
గుణ ఉచ్యతే । సఙ్ఖ్యాతాదపి సాహస్ర ఊర్ధ్వపుణ్డ్రాఙ్కితో జపః ॥ * ॥
వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ దర్భహీనా తు యా సన్ధ్యా యచ్చ దానం వినోదకమ్ ।
అసఙ్ఖ్యాతం తు యజ్జప్తం తత్సర్వం స్యాన్నిరర్థకమ్ ॥ * ॥ దర్భోదకసఙ్ఖ్యా

మోగే యత్పూర్వోక్తంఫలం తన్నాస్తీత్యర్థః । శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥
వాసుదేవేమనోయస్య జప హోమార్చనాదిషు । తస్యాన్తరాయో మై
త్రేయ దేవేన్ద్రత్వాదికంఫలమ్ ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ జపమాలా
విధింవక్ష్యే వర్ణానామానుపూర్వశః । కుశబన్ధైర్జపేద్విప్రస్సువర్ణమణి
భిర్నృపః । పుత్రజీవఫలైర్వైశ్యః పద్మాక్షైస్సర్వ ఏవవా ॥ మోక్షార్థీ ప
ఞ్చవింశత్యా ధనార్థీ త్రింశతాజపేత్ । పుష్ట్యర్థీ సప్తవింశత్యా పఞ్చద
శాభిచారకే ॥ జపస్య గణనాం ప్రాహుః పద్మాక్షైర్భుక్తివర్ధనమ్ । జపే
త్తు తులసీకాష్ఠైః ఫలమక్షయ్యముచ్యతే ॥ అథాఙ్గుళిభిరేవాపి జపమన్వహ
మాచరేత్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ మణ్యన్తరే గ్రన్థ్యభావాన్మిథస్సఙ్ఘర్ష
ణాత్తయోః । తేనైవజపనాశస్స్యాద్గ్రన్థింకుర్యాత్తతశ్శుభమ్ ॥ తర్జన్యా
నస్పృశేన్మాలాం నఖైశ్చ నకదాచన । మధ్యమాయాం సమాసజ్య హ్యఙ్గు
ష్ఠే నవివర్తయేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః—॥ శ్లో ॥ అప్రతిష్ఠితమాలాయాసాజ
పేనిష్ఫలాస్మృతా । తస్మాత్ప్రతిష్ఠాకర్తవ్యా జపస్యఫలమిచ్ఛతా ॥ జ
పే మోక్షప్రదోఙ్గుష్ఠో మధ్యాయుః పుష్టివృద్ధిదా । సమస్తాభీష్టఫలదా నా
మికామారణాదిషు ॥ క్షుద్రకర్మసు సర్వేషు తర్జనీతత్ఫలప్రదా ॥ * ॥
ఏతత్సర్వం జపాన్తరవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ పర్వభిస్తు జపేద్దేవీం నాక్షమాలా
దిభిస్తథా । గాయత్ర్యా వేదమాతృత్వాద్వేదః పర్వసుగీయతే ॥ * ॥ ఇతి
స్మృతేః । అత్రభరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ప్రణవస్యవ్యాహృతీనాం గాయ
త్ర్యాశ్చజపేభృశమ్ । శ్రేష్ఠాకుశాక్షమాలాస్యాత్సమస్తానాం జపస్ర
జామ్ ॥ జపసంఖ్యాచ విజ్ఞేయా పద్మాక్షాఙ్గులిపర్వభిః । ముఖమారభ్యపృ
ష్ఠాన్తం జప్త్వాపశ్చాత్ప్రదక్షిణమ్ ॥ భ్రామయిత్వాపునర్వక్త్రం ప్రార
భ్యజపమాచరేత్ । అయమేవసమాఖ్యాతో జపమాలాజపక్రమః ॥ నవా
మేన స్పృశేన్మాలాం కరేణ బ్రాహ్మణః క్వచిత్ । కరేకణ్ఠేఽథవాఙ్గుష్ఠే ధార
యేన్నకదాచన ॥ అన్యాక్షమాలయైతాని మన్త్రాణినజపేద్బుధః । నాన్యే
షామన్యమన్త్రాణాం జపకర్మార్థమర్పయేత్ ॥ * ॥ బ్రహ్మా — ॥ శ్లో ॥
తర్జన్యానస్పృశేత్సూత్రం కమ్పయేన్నచధూనయేత్ । అఙ్గుష్ఠస్యతుమ

ధ్యస్థేపరివర్తనమాచరేత్ ॥ మధ్యయాకర్షణంతస్యసర్వసిద్ధిప్రదాయకమ్ ।
నాన్యాఙ్గులిభిరాకర్షేన్నచనఖైశ్చతథాస్పృశేత్ ॥ ఉల్లంఘితేతథామేరౌ
పతితేచాక్షసూత్రకే । ప్రాణాయామశతంకృత్వాఘృతప్రాశనమాచ
రేత్ ॥ తర్జనీంవర్జయేద్విప్రః ఆచామేద్దన్తధావనే । జపేచహోమకా
లేచ ప్రాణాయామేవిశేషతః ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ ప్రారభ్యానా
మికాయాస్తుమధ్యమేపర్వణిక్రమాత్ । తర్జనీమూలపర్యన్తంజపేద్దశసు
పర్వసు ॥ అనామామూల మారభ్యప్రాదక్షిణ్యక్రమేణతు । మధ్యమా
మూలపర్యన్తం జపేద్దశసుపర్వసు ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ మధ్యా
ఙ్గులేర్మధ్యరేఖాం సమారభ్యప్రదక్షిణమ్ । మధ్యమామూలపర్యన్తమ
ఙ్గుష్ఠేనయథాక్రమమ్ ॥ స్పృష్ట్వాద్వాదశ సంఖ్యాస్యాదేకవారేణతన్న
వా । వామహస్తేనసంఖ్యాతం శతమష్టోత్తరం స్మృతమ్ ॥ అత్రపక్షత్ర
యే యథోపదేశమనుష్ఠేయమ్ ॥ మధ్యమాఙ్గులిమూలేన యత్పర్వద్విత
యంభవేత్ । తం వై మేరుం విజానీయాజ్జపేతన్నాతిలఙ్ఘయేత్ ॥ * ॥ పితా
మహః ॥ శ్లో ॥ (పర్వస్వేవజపేద్దేవీం పవిత్రాం వేదమాతరమ్ । నాక్ష
మాలాదిభిర్నిత్యమిత్యాహభగవాన్మనుః) గాయత్రీ త్రిపదాజ్ఞేయా చ
తుష్పాదాషడక్షరా । జపేత్తుత్రిపదాప్రోక్తా హ్యర్చనేతు చతుష్పదా ॥*॥
ఏవముక్తత్వాత్ప్రతిపదం విచ్ఛిద్యజపః కార్యః । అవిచ్ఛేదేతు ॥ శ్లో ॥ అచ్ఛి
న్నపాదాగాయత్రీ బ్రహ్మహత్యాం ప్రయచ్ఛతి । భిన్నపాదాతుగాయ
త్రీ బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి ॥ * ॥ ఇతిప్రత్యవాయస్మృతేః । చన్ద్రి
కాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ ఉష్ణీషీకఞ్చుకీనగ్నోముక్తకేశోగళావృతః । అ
శుచిరపవిత్రకరఃప్రలపన్నజపేత్క్వచిత్ ॥ ఏకవస్త్రో నభుఞ్జీత నకుర్యాద్దే
వతార్చనమ్ । నకుర్యాత్పితృకార్యాణి దానం హోమం జపం తథా ॥*॥
యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మచార్యాహితాగ్నిశ్చ శతమ
ష్టోత్తరంజపేత్ । వానప్రస్థో యతిశ్చైవ సహస్రాదధికంజపేత్ ॥ * ॥
తయోరనగ్నికత్వేన హోమకాలానతిపత్తేరితి భావః । ఆహితాగ్నిగ్ర
హణమేకాగ్నేరప్యుపలక్షణమ్ , తస్యాప్యుదయానన్తర హోమవిధా

గనిష్ఫలం భవేత్ ॥ తస్మాద్విధ్యుక్తమార్గేణ సాధయిత్వా ద్విజోత్తమః ।
తతః ప్రయోజయేన్మన్త్రమభీష్టఫలదం భవేత్ ॥ ఋషింశ్ఛన్దాంసి దేవాం
శ్చవర్ణతత్త్వానియత్నతః । ముద్రాశ్చవినియోగంచ బీజశక్త్యాసనానిచ ॥
స్థానంకాలం చ తద్ధ్యానం యథావద్గురువక్త్రతః । అధికృత్యతతోవిప్రోమ
న్త్రమేతత్పురశ్చరేత్ ॥ బ్రహ్మా మూర్ధా శిఖా రుద్రో విష్ణుర్హృదయసం
స్థితః । ఉపనయనేవినియోగో గోత్రం సాఙ్ఖ్యాయనస్యచ ॥ జ్ఞాత్వైవం
విశుద్ధాత్మా విశుద్ధభిక్షాశనస్సకృత్ । సత్రికాలాప్లవోమన్త్రంజపేద్ద్వాదశ
లక్షకమ్ ॥ కృతాదికలిపర్యన్తం క్రమాల్లక్షత్రయం త్రయమ్ । యుగం ప్ర
త్యేవమారోప్యపురశ్చరణమాచరేత్ ॥ పాపక్షాలైర్యనః సమ్భావ్యంభోజ్యం
హవ్యం మితం సకృత్ । పురశ్చరణ మేతద్ధి గాయత్ర్యాః పరికీర్తితమ్ ॥
కృత్వైతావత్పురః పశ్చాత్తతః కర్మాణిసాధయేత్ । త్రిపదాఽష్టాక్షరాప్రో
క్తా చతుష్పాదా షడక్షరా ॥ జపే త్రిపాదా యజనే చతుష్పాదేతికీర్తితా ।
విప్రః పాపక్షయార్థీ చేత్ప్రాతః ప్రథమవాసరే ॥ స్నాత్వాఽథనిత్యకర్మా
ణినిర్వర్త్యచ యథావిధి । బ్రహ్మకూర్చం పిబేదహ్ని ద్వితీయే ప్రథమో
క్తవత్ ॥ సర్వం కృత్వాఽథభుఞ్జీత విశుద్ధం యావకాశనమ్ । పూర్వవత్స
కలం కృత్వా తృతీయేదివసేపునః ॥ భుక్త్వా ద్విజోత్తమస్స్నానం గాయత్రీ
జపమాచరేత్ ॥ గాయత్ర్యా త్వభిమన్త్ర్యామ్భశ్శతవారం జలేస్థితః ।
స్నాత్వా పీత్వా శతం జప్త్వా సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ॥ బ్రహ్మహా
మద్యపస్స్వర్ణస్తేయీచగురుతల్పగః । గోమాతృపితృహాచాపి గృహ్ణన్
పృథ్వీం ససాగరామ్ ॥ సదాచార్యముఖాత్సమ్యగధీతాంతు విధానతః ।
గాయత్రీ మయుతం జప్త్వా పాపైరేతైః ప్రముచ్యతే ॥ ఏతత్ప్రాయ
శ్చిత్తం ప్రమాదికసకృత్కృత రహస్యపాపవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ సర్వకా
మసమృద్ధ్యర్థం పరం బ్రహ్మేయముచ్యతే । నిత్యే నైమిత్తికే కామ్యే త్రి
తయేఽస్మిన్ ప్రతిష్ఠితమ్ ॥ ఇయమ్ - గాయత్రీ । మధ్యందినేఽల్పభుఙ్నాగి
త్రికాలస్నానతత్పరః ॥ లక్షత్రయం జపేదేతత్పురశ్చరణసిద్ధయే । స
ర్వేషు కామ్యకేష్వేవం క్రమేణ విధిరీరితః । యావత్కర్మ సమాప్తి

గెనిష్ఫలం భవేత్ ॥ తస్మాద్విధ్యుక్తమార్గేణ సాధయిత్వా ద్విజోత్తమః । తతః ప్రయోజయేన్మన్త్రమభీష్టఫలదం భవేత్ ॥ ఋషీంశ్ఛన్దాంసి దేవాంశ్చ వర్ణతత్త్వానియత్నతః । ముద్రాశ్చవినియోగంచ బీజశక్త్యాసనానిచ ॥ స్థానం కాలం చ తద్ధ్యానం యథావన్గురువక్త్రతః । అధికృత్యతతో విప్రోమన్త్రమేతత్పురశ్చరేత్ ॥ బ్రహ్మా మూర్ధా శిఖా రుద్రో విష్ణుర్హృదయసంస్థితః । ఉపనయనే వినియోగో గోత్రం సాఙ్ఖ్యాయనస్యచ ॥ జ్ఞాత్వైవానిశుచిర్మౌనీ శుద్ధభిక్షాశనస్సకృత్ । సత్రికాలాప్లవో మన్త్రం జపేద్ద్వాదశలక్షకమ్ ॥ కృతాదికలిపర్యన్తం క్రమాల్లక్షత్రయం త్రయమ్ । యుగం ప్రత్యేవమారోప్య పురశ్చరణమాచరేత్ ॥ పావక్షాద్యైనః సమ్యాభ్యం భోజ్యం హావ్యం మితం సకృత్ । పురశ్చరణ మేతద్ధి గాయత్ర్యాః పరికీర్తితమ్ ॥ కృత్వైతావత్పురః పశ్చాత్తతః కర్మాణి సాధయేత్ । త్రిపదాఽష్టాక్షరా ప్రోక్తా చతుష్పాదా షడక్షరా ॥ జపే త్రిపాదా యజనే చతుష్పాదేతి కీర్తితా । విప్రః పాపక్షయార్థీ చేత్ప్రాతః ప్రథమవాసరే ॥ స్నాత్వాఽథనిత్యకర్మాణి నిర్వర్త్యచ యథావిధి । బ్రహ్మకూర్చం పిబేదహ్ని ద్వితీయే ప్రథమోక్తవత్ ॥ సర్వం కృత్వాఽథభుఞ్జీత విశుద్ధం యావకాశనమ్ । పూర్వవత్సకలం కృత్వా తృతీయే దివసే పునః ॥ భుక్త్వా ద్విజోత్తమస్స్యాన్నం గాయత్రీజపమాచరేత్ ॥ గాయత్ర్యా త్వభిమన్త్ర్యాప్సు శతవారం జలేస్థితః । స్నాత్వా పీత్వా శతం జప్త్వా సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ॥ బ్రహ్మహా మద్యపస్స్వర్ణస్తేయీ చ గురుతల్పగః । గోమాతృపితృహా చాపి గృహ్ణాన్ పృథ్వీం ససాగరామ్ ॥ సదాచార్యముఖాత్సఙ్గమధీతాంతు విధానతః । గాయత్రీమయుతం జప్త్వా పాపైరేతైః ప్రముచ్యతే ॥ ఏతత్ప్రాయశ్చిత్తం ప్రామాదికసకృత్కృత రహస్యపాపవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ సర్వకామసమృద్ధ్యర్థం పరం బ్రహ్మేయముచ్యతే । నిత్యే నైమిత్తికే కామ్యే త్రితయేఽస్మిన్ ప్రతిష్ఠితమ్ ॥ ఇయమ్ - గాయత్రీ । మధ్యన్దినేఽల్పభుఙ్మౌనీ త్రికాలస్నానతత్పరః ॥ లక్షత్రయం జపేదేతత్పురశ్చరణసిద్ధయే । సర్వేషు కాయికేష్వేవం క్రమేణ విధిరీరితః । యావత్కర్మ సమాప్తి

త్రికాలస్నానం నసంత్యజేత్ ॥ * ॥ ఏతదితి - ప్రాయశ్చిత్తార్థ పురశ్చరణ సిద్ధ్యర్థమిత్యర్థః । సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ అపవిత్రకరోనగ్నశ్శిరసిప్రావృతోఽపివా । ప్రలపన్వాజపేద్యావత్తావన్నిష్ఫలముచ్యతే ॥ శాస్త్రాదిషు సుదృష్టాపి సాఙ్గోపాఙ్గఫలోదయా । నప్రసీదతి వైవిద్యావివాసదుపదేశతః ॥ అనిచ్ఛయాశ్రుతోమన్త్రశ్ఛన్నేనాపిచ్ఛలేనవా । పత్రేక్షితోవా వ్యర్థస్స్యాత్తజ్జపస్తు హ్యనర్థకృత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యాత్రిపితామహాః — ॥ శ్లో ॥ ఏవం జప్త్వా యథాశక్తి హ్యుదితేతు దివాకరె । ఉత్తమేత్యనువాకేన హ్యుద్వాస్యతు యథాగతమ్ ॥ ఉత్తమేత్యనువాకస్య వామదేవ ఋషిస్స్మృతః । అనుష్టుప్చతథాఛన్దో గాయత్రీదేవతాస్మృతా ॥ జపిత్వాత్రిర్నియమ్యాసూన్ గాయత్రీ మభివాద్యచ । కృత్వాతురీయోపస్థానం తాముద్వాస్యోపతిష్ఠతే ॥ * ॥ తురీయోపస్థానమ్ ॥ శ్రు ॥ ఏకపదీ ద్విపదీ త్రిపదీ చతుష్పద్యపదసి నహిపద్యసేనమస్తే తురీయాయ దర్శతాయపదాయ ॥ * ॥ ఇత్యస్త్రై తురీయంపాదముక్త్వా, మాప్రాపదితివదేత్ । పితామహః — ॥ శ్లో ॥ మిత్రస్యేతిత్య్యచస్యేహ విశ్వామిత్ర ఋషిస్స్మృతః । భురిగ్గాయత్రమాదిస్తు త్రిష్టుభావిహపశ్చిమా ॥ దేవతాచైవమిత్రస్స్యాదిత్యువాచబృహస్పతిః । ఏతాభిఃప్రాఞ్జలిస్సమ్యగ్విస్పష్టాదితమణ్డలమ్ ॥ భగవన్తం సహస్రాంశు ముపతిష్ఠేత భాస్కరమ్ । తతస్తస్మై నమస్కృత్య చతుస్సన్ధ్యాదిదేవతాః ॥ ప్రదక్షిణనమస్కారై ర్దిశశ్చైవోపతిష్ఠతే ॥ (సన్ధ్యాద్యాఃపఞ్చదేవతాః) ఇతిపాఠాన్తరమ్ । పరమాత్మానమాత్మానం భావయిత్వా ద్విజోత్తమః । ఆత్మానమాత్మనాధ్యాత్వా హ్యాత్మన్యేవోప సంహరేత్ ॥ * ॥ ఆత్మానమ్ - స్వమ్, ఆత్మనా - మనసా, ఆత్మని - పరమాత్మని, ఉపసంహరేత్ - సమర్పయేత్ ॥ శ్లో ॥ నివేదయేతచాత్మానం విష్ణావమలతేజసి । తదాత్మా తన్మనాశ్శాన్త స్తద్విష్ణోరితిమన్త్రతః ॥ * ॥ ఇతి వ్యాసస్మృతేః ॥ పరమాత్మానమాత్మానం భావయిత్వాద్విజోత్తమఇతి విశిష్టాద్వైతపరమ్ । కేవలైక్యపరంకింనస్యాత్ ? నస్యాత్ - బ్రహ్మాదైవత్యారుద్ర

ద్వైవత్యేతి భేదవ్యపదేశాత్, సంజ్ఞామాత్ర భేదేఽప్యభేద ఏవ త్రిమూర్తీనామితిచేత్ । నను భోః కస్యమతే? న తావచ్ఛైవమతే - భేదస్యైవ సిద్ధాన్తితత్వాత్। నాపిమాయిమతే - నైయ్యాయికాదిభిరభేదనిరాకరణాత్। ప్రతితన్త్రసిద్ధాన్తేఽభేద ఇతి చేన్న - భేదస్యచ ప్రతితన్త్రసిద్ధాన్తసిద్ధత్వాద్భేద శ్రుతివిరోధాచ్చ । తర్హి గాయత్రీరుద్రదైవత్యాపి స్యాత్? నైవమ్ - సావిత్రీత్యేవప్రసిద్ధేః, నతు బ్రాహ్మీ రౌద్రీతి - సాస్యదేవతేత్యణిఙీపిచకృతేహి సావిత్రీత్యుచ్యతే ॥ శ్లో ॥ సవితుర్దేవతాత్వాచ్చ సావిత్రీ పరికీర్తితా । సవితా దేవతాయస్యా ముఖమగ్నిస్త్రిపాచ్చయా ॥ * ॥ ఇత్యాది స్మృతిభ్యః । అతో బ్రహ్మరుద్రదైవత్యత్వవాదోఽర్థవాద ఏవ ప్రశంసాత్మకః । "సావా ఏషా సర్వదైవత్యా" ఇతివత్ ।సవితా విష్ణురేవేతి నిరణాయి । అతో విష్ణుదైవత్యైవ గాయత్రీ । తస్మాత్ "సాహమస్మీత్యుపాసీత, సోహమితి చిన్తయామః" ఇత్యాదికంచ శరీరాత్మభావనిబన్ధనమేవ । సచ శరీరశరీరిభావః, యస్యాత్మా శరీరమ్ - పూః ప్రాణినస్సర్వగుహాశయస్య - జగత్సర్వం శరీరంతే - ఆత్మా నారాయణః పరః - ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా - అహమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః - ఇత్యాదిప్రమాణశత సిద్ధః । ఏవం తత్త్వమసి - అహం వై త్వమసి - త్వం వాఽహమస్మీత్యాదికంచ । అయమర్థః - తదాత్మకస్త్వమసి, మచ్ఛరీరకస్త్వమసి, త్వదాత్మకోఽహమస్మి, బ్రహ్మాత్మకోఽహమస్మీతి । ఏవమేవహి పరమాత్మభావనయా "తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే, అహం మనురభవం సూర్యశ్చేత్యాది, తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ" ఇతి ॥ శ్లో ॥ సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థితః । ఇత్యాది పరమాత్మవిదోఽనుసన్దధుః । ఏవం సర్వజ్ఞో రుద్రోఽపి "అహమేకః ప్రథమమాసం వర్తామి చ భవిష్యామి చేత్యాదికమనుసన్దధతోఽన్తరాదన్తరం ప్రావిశత్" ఇతి । తదనన్తరవాక్యే స్వాన్తరాత్మభూతవిష్ణుభావనయైవ హ్యనుసన్ధానమితి సుస్పష్టమ్। నత్వైక్యభావనయా వామదేవేన్ద్రాద్యనుసన్ధానమ్, భేదశ్రుతివిరోధాత్ । శ్రుతిషు భేద ఔపాధికఇతిచేన్నైవమ్ "ఇమం మానవమావర్తం నావర్తన్తే - సదాపశ్యన్తి

సూరయః, ॥శ్లో॥ ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః । సర్గేపి నోపజాయన్తే ప్రళయేన వ్యథన్తి చ ॥ జ్ఞానేన తు తదజ్ఞానం యేషాం నాశితమాత్మనామ్ । తేషామాదిత్యవజ్జ్ఞానమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాదిభిర్నిశ్శేషనష్టావిద్యాత్మబహుత్వప్రతిపాదనాత్ । అతః “ నానాత్మానో వ్యవస్థాత ” ఇతి నిశ్చీయతే॥ అత్రవిశేషో భరద్వాజేన దర్శితః — ॥ శ్లో ॥ ఏవం సమ్యగ్విధానేన జపం సర్వం సమాప్య చ । సమాహితోఽథ సద్భక్త్యా దేవీం విప్రోఽభివాదయేత్ ॥ కర్ణయుగ్మం స్వహస్తాభ్యాం సంస్పృశ్య జానుద్వయాదికమ్ । చరణాఙ్గుష్ఠపర్యన్తం సంమృజ్య తు శనైశ్శనైః ॥ దక్షశ్రోత్రసమం బాహుం దక్షిణం తు ప్రసార్య చ । బాహూపరి శిరో నమ్రముక్తం తదభివాదనమ్॥ ఇత్యేతద్భూషణం యత్త మన్త్రం స్యాదభివాదనే । మన్త్రేణానేన గాయత్రీం యథావదభివాద్య చ ॥ ఉత్తమే త్యాదిమనునా దేవీముద్వాసయేత్తతః। అనువాకస్యైతస్యైవ వామదేవాహ్వయో మునిః ॥ ఛన్దోఽనుష్టుప్చ సావిత్రీ దేవతోపస్థితౌ విధిః । అథ క్రమాన్మనుష్యాచ్చతుస్సన్ధ్యాదిదేవతాః ॥ సన్ధ్యా పురస్తాద్గాయత్రీ సావిత్రీ చ సరస్వతీ । ఏతాస్సన్ధ్యాదయః ప్రోక్తాశ్చతస్రో దేవతాః క్రమాత్ ॥ స్వస్వనామచతుర్థ్యన్తం ప్రణవాది నమోన్తకమ్ । మన్త్రమాసామిహ ప్రోక్తం ప్రణమేత్స్వస్వమన్త్రతః ॥ కేచిద్ధి మునయః ప్రాహుః ప్రతిమన్త్రం ప్రదక్షిణమ్ । కుర్వన్ప్రణామం కుర్వీతేత్యేతాభ్యో భక్తితో ద్విజః ॥ మిత్రస్యేత్యాదిభిరృగ్భిరీశ్వస్పృష్టోదితమణ్డలమ్ । ఆదిత్యం తిసృభిర్దేవముపతిష్ఠేత వై ద్విజః ॥ ఆసామృషిర్విశ్వామిత్రో దేవతా వై దివాకరః । భురిగ్గాయత్రమాదిస్తు త్రిష్టుభావిహ పశ్చిమా ॥ అథోపతిష్ఠేదాదిత్యముదయన్తం సమాహితః । మన్త్రైశ్చ వివిధైస్సౌరైరృగ్యజుస్సామసమ్భవైః ॥ ఇత్యేవముక్త్వోపస్థాయ తతస్తమభివాదయేత్ । అభివాదనమన్త్రేణ సద్భక్త్యా లోకసాక్షిణమ్ ॥ స్వగోత్రనామ శర్మాహం భోః పదైరభివాదయేత్ । ఇత్యేతద్భూషణం యత్తన్మన్త్రమరాభివాదనే ॥ సర్వాభ్యో దేవతాభ్యశ్చేత్యేతత్ప్రణవసంపుటమ్ । ఉక్త్వా నమో నమ ఇతి ప్రణమేత్సర్వదేవతాః ॥ కామోఽకార్షీన్మన్యుర

కాష్ఠాదిత్యేతత్పూర్వమన్త్రవత్ । ఉక్త్వా ప్రదక్షిణేనైవ నమస్కుర్యా
త్త్రియా తనుమ్ ॥ ప్రాచీచ దక్షిణా చైవ ప్రతీచీ చోత్తరోర్ధ్వకా । అథ
రాచాన్తరిక్షంచ హ్యేతాస్సప్త దితాదిశః ॥ సన్ధ్యాదీనాం యథాప్రో
క్తం మన్త్రమాసాం తథైవచ । జ్ఞాత్వా ప్రదక్షిణేనైతాః ప్రణమేత్స్వ
స్వమన్త్రతః ॥ గాయత్ర్యసీతి నత్వాథ ప్రణవ వ్యాహృతిపూర్వ
యా । సాయగ్గాయత్ర్య జలం దద్యాదథవైతద్విసర్జనమ్ ॥ * ॥ ఇదం
గాయత్త్రీ విసర్జనార్ఘ్యం పశ్చాన్తరం, తచ్చ జపాన్తేకార్యమ్ , నతు
జపమధ్యేరవావుదితే ॥ శ్లో ॥ జపమధ్యోదితే భానౌ జపాన్తేఽర్ఘ్యం ప్రదా
పయేత్ । ఇతి యాదవప్రకాశీయేదర్శనాత్ ॥ అనగ్న్యాదివిషయే భరద్వా
జః — ॥ శ్లో ॥ ఓం సూర్యాయనమః ప్రాతస్సాయమేవాగ్నయే నమః ।
ఇత్యనగ్నిబ్రహ్మచారీ ప్రదద్యాచ్చోదకం తతః ॥ దత్వోదకం జపేద
న్యజ్జపాన్తేఽనగ్నిమద్ద్విజః । మరుతాం పితౄణాం తృప్త్యై ఋషయాయ సక
లైనసామ్ ॥ ఆత్మానం పరమాత్మానం భావయిత్వా ద్విజోత్తమః । ఆత్మా
నమాత్మనాధ్యాత్వా హ్యాత్మన్యేవోపసంహరేత్ ॥ ఏవం సన్ధ్యాముపాస్యా
థ పితరావగ్రజాన్గురూన్ । త్రివర్షపూర్వాంశ్శిష్టాంశ్చ పార్శ్వస్థా
నభివాదయేత్ ॥ ఏవం సన్ధ్యాం సమాప్యాథ దృగ్భ్యాం యంయం ప్రప
శ్యతి । యంయం స్పృశతి పాణిభ్యాం ససర్వశ్శుచిర్భవేత్ ॥ * ॥ ఇత్య
త్రాదిత్యోపస్థాన దిఙ్నమస్కారమాత్రం పితామహోక్తమ్ , పునశ్చ
కించిదపి భరద్వాజోక్తమ్ , తస్మాద్యథోపదేశమత్రానుష్ఠేయమ్ । య
త్తుచన్ద్రికాయాముక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ తెతథైవ మహాబాహూదంశితా
రణమూర్ధని । సన్ధ్యాగతం సహస్రాంశుమాదిత్యముపతస్థిరే ॥ * ॥ ఇతి
ధర్మపుత్రాదిభిరుపస్థానమాత్రస్య కృతత్వాత్తదేవ ప్రధానమన్యన్మా
ర్జనాదికమఙ్గమితి, తన్నసాధీయః । జపార్ఘ్యదానయోరపి “ సూతకే
సావిత్ర్యాఽఞ్జలిం ప్రక్షిప్య ప్రదక్షిణీకృత్య, సూర్యంధ్యాయన్నమస్కు
ర్యాత్ ॥ శ్లో ॥ ప్రక్షిపేత్సూతకేఽప్యర్ఘ్యం గాయత్రీంతు సముచ్చరన్ । ”
ఇత్యాదిభిస్సర్వకర్మపర్యుదాసకే ద్వివిధాశౌచేఽప్యవశ్యకార్యత్వవిధానా

త్, అకరణే “ త్యజేద్ గజేచ్ఛదధోద్విజః ” ఇతిప్రత్యవాయస్మరణాచ్చ, అర్ఘ్యదానం జపః ఉపస్థానమితి త్రయమపి ప్రధానమితి సువ్యక్తమ్। తద్వచనంతు క్షత్రియస్య యుద్ధప్రాధాన్యదర్శనపరమ్, ధర్మద్వయసన్నిపాతే శక్త్యంశస్యావశ్యకర్తవ్యతాప్రదర్శనపరంవా । నహియుద్ధే అర్ఘ్యదానం జపోవా కర్తుం శక్యమ్ । స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ సావిత్ర్యాదిక్రియాస్సర్వా ఆదిత్యాభిముఖశ్చరేత్ । దేవాలయసమీపే తు తమేవాభిముఖశ్చరేత్ ॥ జపస్థానాన్ననిర్గచ్ఛేద్దేవతాసన్నిధౌ క్వచిత్ । ప్రదక్షిణనమస్కారాన్నకుర్యాద్దేవతాలయే ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ ఆర్ద్రవాసా జలే కుర్యాత్తర్పణాచమనే జపమ్ । ఉపస్థానే ననిర్గచ్ఛేద్వర్జయేచ్చప్రదక్షిణమ్ ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ లాజహోమేచ సీమన్తే దేవతావాహనే వరే । అర్ఘ్యతిష్ఠేదుపస్థానే షడేతే భృగుచోదితాః ॥ * ॥

సన్ధ్యాదిలోపే ప్రాయశ్చిత్తమ్

శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యాది నిత్యలోపేతు దినమేకమభోజనమ్। దినద్వయే త్రిరాత్రంస్యాత్కృచ్ఛ్రార్ధంతు దినత్రయే ॥ దశాహేకృచ్ఛ్రమేకంస్యాదూర్ధ్వంచాన్ద్రాయణం భవేత్ । చాన్ద్రాయణంపరాకంచ మాసాదూర్ధ్వం విధీయతే ॥ తతోప్యేవం ప్రకల్ప్యంస్యాద్వ్యాసస్య వచనం యథా ॥ * ॥ ఇతి । అఙ్గిరాశ్చ — ॥ శ్లో ॥ అగ్నికార్యపరిభ్రష్టాస్సన్ధ్యోపాసనవర్జితాః । వేదంచాయెఽనధీయానాస్తేసర్వేవృషలాః స్మృతాః ॥ గాయత్ర్యష్టశతం చైవ ప్రాణాయామత్రయం తథా । ప్రాయశ్చిత్తమిదంప్రోక్తం నియమాతిక్రమే సతి ॥ * ॥ పులస్త్యః — ॥ శ్లో ॥ అకాలే చేత్కృతంకర్మ కాలంప్రాప్యపునఃక్రియా । కాలాతీతం తు యత్కుర్యాదకృతం తద్వినిర్దిశేత్ ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ విధినాపి కృతాసన్ధ్యా కాలాతీతాఽఫలాభవేత్ । అయమేవహి దృష్టాన్తో వన్ధ్యాస్త్రీమైథునం యథా ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ వేదోదితం స్వకంకర్మనిత్యంకుర్యాదతన్ద్రితః । తద్ధి కుర్వన్యథాశక్తిప్రాప్నోతిపరమాంగతిమ్

॥ అథాభివాదనవిధిః ॥

తత్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ కణ్డూయపృష్ఠతో గాంతు కృత్వా చాశ్వత్థవన్దనమ్ । ఉపగమ్య గురూన్ సర్వాన్ విప్రాంశ్చైవాభివాదయేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ లౌకికం వైదికం వాపి తథాధ్యాత్మికమేవ వా । ఆదదీత యతో జ్ఞానం తం పూర్వమభివాదయేత్ ॥ అభివాదపరో విప్రో జ్యాయాంసమభివాదయేత్ । అసౌనామాహమస్మీతి స్వం నామ పరికీర్తయేత్ ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ సభాసు చైవ సర్వాసు యజ్ఞే రాజగృహేషు చ । నమస్కారం ప్రకుర్వీత బ్రాహ్మణానభివాదయేత్ ॥ విప్రాఘుదర్శనాత్ క్షిప్రం క్షీయన్తే పాపరాశయః । వన్దనాన్మఙ్గళావాప్తి స్పర్శనాదచ్యుతం పదమ్ ॥ జన్మప్రభృతి యత్కించిచ్చేతసా ధర్మమాచరేత్ । తత్సర్వం నిష్ఫలం యాతి నైకహస్తాభివాదనాత్ ॥ * ॥ ఏతద్విపద్విషయమ్ ॥ తేనైవోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ శిష్యాణామాశిషం దద్యాత్ పాదసంగ్రహణం గురోః । స్పృష్ట్వా కర్ణౌ తు విదుషాం మూర్ఖాణాం నైకపాణినా ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వం ప్రాణా హ్యుత్క్రామన్తి యూనః స్థవిర ఆగతే । ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాం పునస్తాన్ప్రతిపద్యతే ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ వృద్ధాన్నాతివదేజ్జాతు న చ సంప్రేషయేదపి । నాసీనస్స్యాత్ స్థితేష్వేవమాయురస్య న రిష్యతి ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ అభివాదనశీలస్య నిత్యం వృద్ధోపసేవినః । చత్వారి సమ్యగ్వర్ధన్తే హ్యాయుః ప్రజ్ఞా యశో బలమ్ ॥ * ॥ ధర్మసారే — ॥ శ్లో ॥ అపూజ్యా యత్ర పూజ్యన్తే పూజ్యా యత్రావమానితాః । త్రీణి తత్ర వివర్ధన్తే దుర్భిక్షం మరణం భయమ్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఆయుష్మాన్ భవ సౌమ్యేతి వాచ్యో విప్రోఽభివాదనే । అకారశ్చాస్య నామ్నోఽన్తే వాచ్యః పూర్వాక్షరః ప్లుతః ॥ యో న వేత్త్యభివాదస్య విప్రః ప్రత్యభివాదనమ్ । నాభివాద్యస్స విదుషా యథా శూద్రస్తథైవ సః ॥ అభివాదే కృతే యస్తు తం విప్రం నాభివాదయేత్ । శ్మశానే జాయతే వృక్షః కఙ్కగృధ్రనిషేవితే ॥ అభివాదేతు యః పూర్వమాశి

షం నప్రయచ్ఛతి । యద్దుష్కృతం భవేదస్య తస్మాద్భాగంప్రపద్యతే ॥ తస్మాత్పూర్వాభిభాషీస్యాచ్చణ్డాలస్యాపి ధర్మవిత్ । సురాంపిబేతివక్తవ్య మేవం ధర్మో నహీయతే ॥ స్వస్తీతి బ్రాహ్మణంబ్రూయాదాయుష్మానితిభూమిపమ్ । వర్ధతామితి వైశ్యంతు శూద్రంతు స్వాగతంవదేత్ ॥ * ॥ స్వస్తిశబ్దార్థమాహ మనుః — ॥ శ్లో ॥ యత్సుఖంత్రిషులోకేషు వ్యాధివ్యసనవర్జితమ్ । యస్మిన్సర్వేస్థితాఃకామాస్తత్స్వస్తీత్యభిసంజ్ఞితమ్ ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ కదాచిత్కవచంభేద్యం నారాచేనశరేణవా। అపి వజ్రశతాఘాతైర్బ్రాహ్మణాశీర్నభిద్యతే ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణంకుశలంపృచ్ఛేత్ క్షత్రబన్ధుమనామయమ్ । వైశ్యంక్షేమం సమాగమ్య శూద్రమారోగ్యమేవచ ॥ పరపత్నీతుయాస్త్రీ స్యాదసంబన్ధా చ యోనితః । తాం బ్రూయాద్భగినీత్యేవ సుభగే భగినీతి వా ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ అభివాద్యో నమస్కార్యశ్శిరసావన్ద్యఏవచ । బ్రాహ్మణః క్షత్రియాద్యైస్తు శ్రీకామైస్సాదరం సదా ॥ నాభివాద్యాస్తు విప్రేణ క్షత్రియాద్యాః కథంచన । జ్ఞానకర్మగుణోపేతా యద్యప్యేవబహుశ్రుతాః ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ సవర్ణేషు సవర్ణానాం కార్యమేవాభివాదనమ్ । అభివాద్యోఽసవర్ణస్తు బ్రాహ్మణైర్నకదాచన ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ క్షత్రవైశ్యాభివాదేచ ప్రాయశ్చిత్తంకథం భవేత్ । బ్రాహ్మణానాం దశాష్టౌ వా అభివాద్య విశుధ్యతి ॥ అభివాద్య ద్విజశ్శూద్రం సచేలస్నానమాచరేత్ । బ్రాహ్మణానాం శతంసమ్యగభివాద్య విశుధ్యతి ॥ అర్చయేత్పుణ్డరీకాక్షం దేవంవాపి త్రిలోచనమ్ । బ్రాహ్మణంవామహాభాగ మభివాద్య విశుధ్యతి ॥ ఉదక్యాంసూతికాం నారీం భర్తృఘ్నీం గర్భఘాతినీమ్ । అభివాద్య ద్విజో మోహాదహోరాత్రేణశుధ్యతి ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ దశాబ్దాఖ్యంపౌరసఖ్యం పఞ్చాబ్దాఖ్యం కళాభృతామ్ । త్ర్యబ్దపూర్వశ్శ్రోత్రియాణా మల్పేనాపి స్వయోనిషు ॥ * ॥ అయమర్థః, పౌరసఖ్యమ్ - సమానపురవాసినాం విద్యావిహీనానాం దశభిర్వర్షైస్సఖ్యం భవతి । తతోఽధికో

జ్యాయాన్ , కలాభృతామ్ - గీతాదివిద్యాభృతామ్ , పఞ్చాబ్దపూర్వస్సఖాభవతి । శ్రోత్రియాణాం - వేదాధ్యాయినాం, త్ర్యబ్దపూర్వస్సఖాభవతి । తతోఽధికో జ్యాయాన్ । స్వయోనిషు - భ్రాత్రాదిషు , అల్పేనాపి - వయసా పూర్వోఽభివాద్యః । ఏతచ్చ బ్రాహ్మణవిషయమ్ ॥ * ॥ తేనైవోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణం దశవర్షంచ శతవర్షంచ భూమిపమ్ । పితాపుత్రౌ విజానీయాత్తయోస్తు బ్రాహ్మణః పితా ॥ విప్రాణాం జ్ఞానతో జ్యైష్ఠ్యం క్షత్రియాణాంతు శౌర్యతః । వైశ్యానాం ధాన్యధనతః శూద్రాణామేవ జన్మతః ॥ విత్తం బన్ధుర్వయః కర్మ విద్యాభవతి పఞ్చమీ । ఏతాని మాన్యస్థానాని గరీయోయద్యదుత్తరమ్ ॥ పఞ్చానాం త్రిషువర్ణేషు భూయాంసి గుణవన్తిచ । యత్రస్యుస్సోఽత్రమానార్హః శూద్రోఽపి దశమీంగతః ॥ * ॥ వర్షశతస్యాస్తి యో భాగో దశమీ , నవతిహాయనాతీత ఇత్యర్థః । మనుః — ॥ శ్లో ॥ నహాయనైర్నపలితైర్నవిత్తైర్నచబన్ధుభిః । ఋషయశ్చక్రిరే ధర్మం యోఽనూచానస్సనో మహాన్ ॥ * ॥ నహాయనైర్నపలితైరితి మాసనహస్రజీవివ్యతిరిక్తవిషయమ్ । రత్నావళ్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ వర్షత్రయాధికాశీతిం తీర్త్వా మాసచతుష్టయమ్ । యోజీవేత్స తు వన్ద్యస్స్యాద్విష్ణోరపి సుపూజితః ॥ * ॥ ఏతత్సవర్ణవిషయమ్ । మనుః— ॥ శ్లో ॥ యస్యదేశంనజానాతి స్థానం త్రిపురుషం కులమ్ । కన్యాదానం నమస్కారం శ్రాద్ధం తస్య వివర్జయేత్ ॥ * ॥

——— నమస్కారక్రమః ———

స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ స్వశ్రోత్రే పూర్వమాలభ్య స్వపద్భ్యాంజానుతోఽప్యథః । స్వగురుం బ్రాహ్మణశ్శ్రోత్రసమం హస్తం ప్రసార్యతు ॥ ఉరస్సమంతు రాజన్యో వైశ్యో మధ్యసమం తథా । నీచైశ్శూద్రస్తతోఽన్యోఽపి తం ప్రత్యభివదేన్ముదా ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ వ్యత్యస్తపాణినా కార్యముపసఙ్గ్రహణం గురోః । సవ్యేన సవ్యస్స్ప్రష్టవ్యో దక్షిణేనతుదక్షిణః ॥ తతోఽభివాదయేద్వృద్ధానసావహమితిబ్రువన్। భో ఇతి శ్రవణే బాహుం దక్షిణంచ ప్రసారయేత్ ॥ * ॥ సఙ్గ్రహే —

॥ శ్లో ॥ భోశ్శబ్దం కీర్తయేదన్తే స్వస్యనామ్నోఽభివాదనే । నామ్నాంస్వ
రూపభావోహి భోర్భావ ఋషిభిస్స్మృతః ॥ * ॥ అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ అభి
వాదేతు సర్వత్ర పాదస్పర్శనమేవవా । విప్రాణాం ప్రాఞ్జలిః కార్యో
నమస్కారస్స ఉచ్యతే ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ గురోర్గురౌ సన్నిహి
తే గురువద్వృత్తిమాచరేత్ । నచానిసృష్టో గురుణా స్వాన్ గురూనభి
వాదయేత్ ॥ గురువత్ప్రతిపూజ్యాస్స్యుస్సవర్ణా గురుయోషితః । అసవ
ర్ణాస్తు సంపూజ్యాః ప్రత్యుత్థానాభిభాషణైః ॥ * ॥ స్మృతిసంగ్రహే—
॥ శ్లో ॥ ఋత్విక్పితృవ్యశ్వశురమాతులానాంయవీయసామ్ । ప్రవయాః
ప్రథమం కుర్యాత్ప్రత్యుత్థానాభిభాషణమ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః —
॥ శ్లో ॥ ఋషివిద్వన్నృపవరమాతులశ్వశురర్త్విజః । ఏతేఽర్ఘ్యాశ్శాస్త్ర
విహితాస్స్మృతాః కాలవిభాగతః ॥ భ్రాతృభార్యోపసంగ్రాహ్యా సవర్ణాఽ
హన్యహన్యపి । విప్రోష్యతూపసఙ్గ్రాహ్యా జ్ఞాతిసంబన్ధియోషితః ॥ స
ఏవ ॥ శ్లో ॥ అవృద్ధాగురుపత్నీచ నోపసంగ్రహమర్హతి । యోషిత్పతి
సమా సాధ్వీ నమస్కార్యా ప్రకీర్తితా ॥ కామంతు గురుపత్నీనాం యువ
తీనాం యువాభువి । విధివద్వన్దనం కుర్యాదసావహమితిబ్రువన్ ॥ * ॥
మనుః — ॥ శ్లో ॥ గురుపత్నీతుయువతీ నాభివాద్యేహ పాదయోః । పూ
ర్ణవింశతివర్షేణ గుణదోషౌవిజానతా ॥ అభ్యఞ్జనంచ స్నపనం గా
త్రోద్వర్తనమేవచ । గురుపత్న్యా నకుర్వీత కేశానాంచ ప్రసాధనమ్ ॥
సన్ధ్యాకాలాభివాదె విశేషశ్చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ జ్యాయాన
పి కనీయాంసం సన్ధ్యాయామభివాదయేత్ । వినాపుత్రంచ శిష్యంచ దౌ
హిత్రం దుహితుఃపతిమ్ ॥ * ॥ స్మృతిభాస్కరే — ॥ శ్లో ॥ సర్వేచాపి
నమస్కార్యాస్సర్వావస్థాసు సర్వదా । అభివాదో నమస్కారస్తథా ప్ర
త్యభివాదనమ్ ॥ ఆశీర్వాచ్య నమస్కార్యైర్వయస్యస్తు పునర్నమే
త్ ॥ * ॥ సర్వేచాపి నమస్కార్యా ఇతి వచనం బహువచనవిరోధాచ్చ అ
నాదరణీయమ్ ॥ తథామనుః — ॥ శ్లో ॥ ఏవం సన్ధ్యాముపాస్యాథ పి
తరౌ వగ్రజాన్ గురూన్ । త్రివర్షపూర్వాంఛిష్టాంశ్చ పార్శ్వస్థా

నభివాదయేత్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ శ్రోత్రియం పితరం భ్రాతౄన్ గురూన్మాతామహాన్యతీన్ । పితామహం మాతులంచ జ్యాయాంసంగురుపుత్రకమ్ ॥ ఏతాన్సర్వాన్యథాశాస్త్రమభివాద్యపునర్నమేత్.

* అథ నామ్నా౽నభిధేయాః *

స్మృతిసఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ అవాచ్యో దీక్షితో నామ్నా యవీయానితరో భవేత్ । భోశ్శబ్ద పూర్వకంచైన మభిభాషేత ధర్మ విత్ ॥ ఆచార్యం చైవ తత్పుత్రంతద్భార్యాం దీక్షితంగురుమ్ । పితరంచ పితృవ్యాంశ్చైవం మాతరం మాతులం తథా ॥ హితైషిణంచ విద్వాంసం శ్వశురం పతిమేవచ । నబ్రూయాన్నామతోవిద్వాన్మాతుశ్చ భగినీంతథా ॥ * ॥

* నాభివాద్యాః *

ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ సమిత్పుష్ప కుశాద్యమ్బు మృదన్నాక్షత పాణికః । జపం హోమంచ కుర్వాణో నాభివాద్యస్తథాద్విజః॥ పాషణ్డం పతితం వ్రాత్యం మహాపాతకినం శఠమ్ । నాస్తికంచ కృతఘ్నఞ్చ నాభివాదేత్కథంచన ॥ ధావన్తంచ ప్రమత్తంచ మూత్రోచ్చారకృతం తథా । భుఞ్జాన మాతురం నగ్నం నాభివాదేద్ద్విజోత్తమః । వమన్తం జృమ్భమాణంచ కుర్వన్తందన్తధావనమ్ । అభ్యక్తశిరసంచైవ స్నాస్యన్తం నాభివాదయేత్ ॥ కృపాణికమనాజ్ఞాతమశక్తం రిపుమాతురమ్ । యోగినంచ తపస్సక్తం కనిష్ఠం నాభివాదయేత్ ॥ * ॥ అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ అశ్రోత్రియం కృతఘ్నంచ బ్రహ్మఘ్నం స్వర్ణహారిణమ్ । పౌనర్భవం దేవలకం గర్భసంస్కారవర్జితమ్ ॥ అన్యాంశ్చ పతితాన్విప్రాన్నాభివాదేత్కదాచన । ఏవం సమ్యక్సమాలోక్య శాస్త్రాణిద్విజసత్తమః ॥ కర్తవ్యానిచ కర్మాణి యః కరోతి దినే దినే । సయాతి బ్రహ్మణః స్థానం పునరావృత్తి వర్జితమ్ ॥ * ॥ ఇతి .

ఇతి శ్రీహారీతకులతిలకస్య శ్రీరఙ్గనాథార్యపౌత్రస్య వైదికసార్వభౌమాపరనామధేయస్య శ్రీమద్వేఙ్కటనాథస్యకృతౌ స్మృతిరత్నాకరే ప్రాతస్సన్ధ్యానిర్ణయః

॥ అథాభ్యుక్షణవిధిః ॥

అత్ర శాట్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ తతస్సూర్యముపస్థాయ సమ్యగాచమ్య చ సవ్యయమ్ । అభ్యుక్షణం సమాదాయ సంయతాత్మా గృహం వ్రజేత్ ॥ * ॥ అభ్యుక్షణమ్ - ప్రోక్షణార్థజలమ్, వృద్ధమనుః — ॥ శ్లో ॥ తతస్సమ్యక్ద్విరాచమ్య హ్యభ్యుక్షణముదాహరేత్ । నవినాభ్యుక్షణం జాతు విధిజ్ఞః కించిదాచరేత్ ॥ * ॥ ప్రోక్షణరహితే గృహ ఇతి శేషః । అత్ర విశేషమాహ గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ సోపానత్క స్సదర్భశ్చ పాత్రస్థం సదశోత్తరః ॥ * ॥ సదశముత్తరీయం యస్య తథోక్తః । ప్రచేతాశ్చ — ॥ శ్లో ॥ అనుగుప్తా అపో గృహ్య ప్రచారార్థం గృహం వ్రజేత్ । సవనే ప్రోక్షణం కుర్యాద్గృహీ తేన సదాశుచిః ॥ * ॥ అనుగుప్తాః - కేనాప్యదృష్టాః । గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ త్రిసన్ధ్యం వాగ్యతో వారి గుప్తమాహృత్య శోధయేత్ ॥ * ॥ కాలనిర్ణయమాహ గోబిలః — ॥ వా ॥ పురా ప్రాతరుపస్కరణవేళాయాస్సాయం ప్రాతరనుగుప్తా అప ఆహరేత్పరిచరణీయా ఇతి ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః పాత్రమాహ — ॥ శ్లో ॥ సౌవర్ణం రాజతం తామ్రం ముఖ్యం పాత్రం విదుర్బుధాః । తదలాభేతు మృత్పాత్రం ప్రవర్తేయన్నధారితమ్ ॥ * ॥ శాట్యాయనిః — ॥ శ్లో ॥ అబ్జం హిరణ్మయం రౌప్యం దారవం మృణ్మయం దృఢమ్ । తామ్రం పత్రపుటం పుణ్యం పాత్రమభ్యుక్షణాయ వై ॥ పుణ్యగ్రహణాన్నిషిద్ధపాత్రనిషేధః ॥ శ్లో ॥ శైవాలవాలుకాహూర్వా తృణపర్ణాయసైరపి । అభ్యుక్షణం న గృహ్ణీయాదాపస్తమ్బోఽబ్రవీన్మునిః ॥ * ॥ పత్రమత్రైరణ్డాది ॥ శ్లో ॥ నాళికాభిన్నపాత్రేణ కాంస్యపాత్రేణ చైవహి । ప్రాణ్యఙ్గఫలజేనాపి కుర్యాన్నాభ్యుక్షణం తతః ॥ * ॥ నాళికా - వేణుమయీ, ప్రాణ్యఙ్గమ్ - శఙ్ఖశుక్త్యాది, ఫలజమ్ - నాళికేరాది । యమః — ॥ శ్లో ॥ పాత్రాద్విరహితం తోయముద్ధృతం సవ్యపాణినా । న తేన ప్రోక్షణం కుర్యాద్వస్త్రనిష్పీడనేన చ ॥ * ॥ శాట్యాయనిః — ॥ శ్లో ॥ నాహరేదేకవస్త్రం తు నావ్రతో న చ కన్యకా । న పాణినా న వస్త్రేణ తోయమభ్యుక్షణాయ వై ॥ * ॥

ప్రచేతాః — ॥ శ్లో ॥ నాహరేదేకజాతిస్తు నశిశుర్నచకన్యకా । నానుపేతో నైకవస్త్రః ప్రోక్షణాయ చతుష్పథే ॥ * ॥ ఏకజాతిః - శూద్రః ॥ తథామనుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణఃక్షత్రియో వైశ్య స్త్రయోవర్ణా ద్విజాతయః । చతుర్థ ఏకజాతిస్తు శూద్రోనాస్తితుపఞ్చమః ॥ * ॥ ప్రచేతాః — ॥ శ్లో ॥ అభ్యుక్షణోదపాత్రంతు నతావత్ స్థాపయేత్క్వచిత్ । యావన్నాచమనం దత్తం ప్రోక్షితానగళన్తియాః ॥ * ॥ శాట్యాయనిః — ॥ శ్లో ॥ ప్రోక్షణ గ్రహణం పాత్రం నిదధద్గృహమాగతః । అకృత్వాఽఽచమనం భూమావాచాన్తఃప్రయతో భవేత్ ॥ * ॥ ఆచమనమకృత్వా ప్రోక్షణపాత్రం భూమౌ నిక్షిపన్నాచాన్త శ్శుచిర్భవేదిత్యర్థః ॥ పులస్త్యః — ॥ శ్లో ॥ తేనద్రవ్యాణ్యశేషాణి ప్రోక్ష్యాచమ్య పునర్గృహే । తతఃకర్మాణి కుర్వీత సత్క్రియాశ్చద్విజోత్తమః ॥ * ॥ గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ త్రిసన్ధ్యం వాగ్యతోవారి గుప్తమాహృత్య శోధయేత్ । హోమోపహార భూగేహద్రవ్యాత్మ పరిచారకాన్ ॥ అభ్యుక్షేత్తు ప్రయత్నేన ప్రాతః పర్యుషితం గృహమ్ । మధ్యాహ్నే చైవ సన్ధ్యాయాం నచనాభ్యుక్షితేయజేత్ ॥ * ॥ శాట్యాయనిః — ॥ శ్లో ॥ నద్యాదౌసమ్యగాచాన్త స్సంయతో గృహమాగతః । ఉద్ధృత్య మణికాత్తోయమథాభ్యుక్షణమాచరేత్ ॥ గృహేవా సముపస్పృశ్య కృత్వాస్వర్ణ కుశోదకమ్ । కృత్వాచమనమాచాన్తఃపునః ప్రోక్షణమాచరేత్ ॥ * ॥ మణికః - ఉదపాత్రమ్ ॥ స్వర్ణంవాకుశంవాఉదపాత్రే నిక్షిప్య తేనప్రోక్షయేత్ ॥ ప్రచేతాః — ॥ శ్లో ॥ వైశ్వానరేణ యత్కించిత్కురుతే ప్రోక్షణం ద్విజః । గఙ్గాతోయ సమం సర్వం వదన్తి బ్రహ్మవాదినః ॥ * ॥ వైశ్వానర మన్త్రాభ్యుక్షణపాత్రమ్ .

అథ హోమవిధిః

అత్ర దక్షః — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యాకర్మావసానేతు స్వయంహోమో విధీయతే । స్వయంహోమే ఫలంయత్స్యాన్నతదన్యేన లభ్యతే ॥ హూయమానంతథాఽన్యేన ఫలమర్థం ప్రపద్యతే । ఋత్విక్పుత్రో గురు

ర్భ్రాతా భాగినేయోఽథ విట్పతిః ॥ ఏతైరపి హుతం యత్స్యాత్తద్ధుతం స్వయమేవతు ॥ * ॥ విట్పతిః - జామాతా ॥ కార్ష్ణే — ॥ శ్లో ॥ ఋత్విక్పుత్రోఽథపత్నీవా శిష్యోవాఽథ సహోదరః । ప్రాప్యానుజ్ఞాం విశేషేణ జుహుయుర్వా యథావిధి ॥ నిక్షిప్యాగ్నిం స్వదారేషు పరికల్ప్య తథర్త్విజమ్ । ప్రవసేత్కార్యవాన్విప్రోవృథైవ నచిరం వసేత్ ॥ * ॥ ఇత్యుక్తేః । భర్తుర్విప్రవాసె ఋత్విగాద్యభావే గోభిలః — ॥ వా ॥ కామం గృహ్యేఽగ్నౌ పత్నీ జుహుయాత్సాయం ప్రాతర్హోమావితి ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ అగ్నిహోత్రస్య శుశ్రూషా సన్ధ్యోపాసన మేవచ । కార్యంపత్న్యా ప్రతిదినం బలికర్మ చ నైత్యికమ్ ॥ * ॥ సన్ధ్యోపాసనమత్ర సాయం ప్రాతర్హోమః । విష్ణుః — ॥ వా ॥ స్వయమహుత్వా నపరంయాజయేదితి ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ అసమక్షంతుదమ్పత్యోర్హోతవ్యం నర్త్విగాదినా । ఉభయోరసమక్షంతు భవేద్ధుతమనర్థకమ్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ నైవకన్యా నయువతిర్నాల్పవిద్యో నబాలిశః । హోతాస్యాదగ్నిహోత్రస్య నార్తో నాసంస్కృతోఽశుచిః ॥ అగ్నౌప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే। ఆదిత్యాజ్జాయతేవృష్టిర్వృష్టేరన్నంతతః ప్రజాః ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ సూతకేమృతకేచైవ హ్యశక్తౌ శ్రాద్ధభోజనే । ప్రవాసాదినిమిత్తేషు హావయేన్నతుహాపయేత్ ॥

* హోమకాల నిర్ణయః *

హోమకాలమాహ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నక్షత్రం దృష్ట్వా ప్రదోషే నిశాయాంవా సాయమ్ । ఉషస్యుపోదయం సమయాధ్యుషిత ఉదితేవాప్రాతరితి ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఉదితేఽనుదితేచైవ సమయాధ్యుషితే తథా । సర్వథావర్తతే యజ్ఞ ఇతీయం వైదికీశ్రుతిః ॥ గ్రహక్షయుక్తోఽనుదితో నక్షత్రార్కవివర్జితః । సమయాధ్యుషితస్సూర్యఉదితస్త్రిషు హోమయేత్ ॥ * ॥ ఉశనా — ॥ శ్లో ॥ అర్ధమణ్డలసంప్రాప్తేభానావనుదితేహుతమ్ । తస్మిన్నస్తంగతేహోమోభవేదుదితహోమినః ॥ * ॥ సాయమర్ధమణ్డలంప్రాప్తేఽర్కేఽనుదితహోమపక్షే, హు

తం - హోమః కార్యః । ఉదితహోమపక్షేతు, తస్మిన్నస్తంగతే హోమ ఇత్యర్థః । జాబాలిః — ॥ శ్లో ॥ ఏకే తూదితహోమాస్స్యురన్యే ఽనుదితహోమినః । అన్యే భోజనహోమాశ్చ పక్షహోమాస్తథాపరే ॥ * ॥ పక్షహోమా ఇత్యాది శ్రౌతహోమ విషయమ్ । ఆశ్వలాయనః — ॥ వా ॥ ప్రదోషాన్తో హోమకాలస్సాయమ్, సఙ్గవాన్తః ప్రాతరితి ॥ * ॥ అయం ముఖ్యకాలః । గౌణకాల ఉక్తో బోధాయనీయే — ॥ శ్లో ॥ ఉక్తయోః కాలయోః కర్తుమశక్తౌ సాయమాహుతిమ్। రాత్రౌ కుర్వీత కృత్స్నాయాం కృత్స్నేఽహ్ని ప్రాతరాహుతిమ్ ॥ * ॥ గోభిలః — ॥ వా ॥ అథయది గృహ్యేఽగ్నౌ సాయం ప్రాతర్హోమయోర్దర్శపూర్ణమాసయోర్వా హవ్యం హోతారం వా నాధిగచ్ఛేత్, కథం కుర్యాత్? సాయమాహుతేః ప్రాతరాహుతి ర్నాన్యేతి । ఆ ప్రాతరాహుతేస్సాయమాహుతి ర్నాన్యేతి । ఆమావాస్యాయాః పౌర్ణమాసీ నాత్యేతి । ఆ పౌర్ణమాస్యా అమావాస్యా నాత్యేతీతి ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ ముఖ్యకాలే వ్యతీతే తు రాత్రావపి దినేఽపి వా । ప్రాణాయామువినీతాత్మా జుహుయాచ్చ యథావిధి ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ ముఖ్యకాలే యదావశ్యం కర్మ కర్తుం న శక్యతే । గౌణకాలేపి కర్తవ్యం గౌణోప్యత్రేదృశం భవేత్ ॥ రాత్రౌ ప్రహరపర్యన్తం దివాకృత్యాని కారయేత్ । బ్రహ్మయజ్ఞం చ సౌరం చ వర్జయిత్వా విశేషతః ॥ * ॥ బ్రహ్మయజ్ఞ శబ్దః పఞ్చయజ్ఞోపలక్షకః ॥ శ్లో ॥ మహాతః పఞ్చయజ్ఞాంస్తు దివైవేత్యాహ గౌతమః ॥ ఇతి స్మృతేః । స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ దివోదితాని కర్మాణి ప్రమాదాదకృతాని వై । శర్వర్యాః ప్రథమే యామే తాని కుర్యాదతన్ద్రితః ॥ నిశోదితాని కర్మాణి ప్రమాదాదకృతాని వై । దినస్య ప్రథమేయామే తాని కుర్యాదతన్ద్రితః ॥ రాత్రేస్తు ప్రథమేయామే దివా కర్మాణి కారయేత్। దివైవ పఞ్చయజ్ఞాంస్తు రాత్రావేతాంస్తు వర్జయేత్.

* హవిష్యనిర్ణయః *

కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ కృతమోదన సక్త్వాది తణ్డులాది కృతాకృతమ్ । వ్రీహ్యాదిచాకృతం ప్రోక్తమితి హవ్యం త్రిధా బుధైః ॥ తై

లం దధి పయస్సోమో యవాగూరోధనం ఘృతమ్ । తణ్డులా మాంసమాష
శ్చ దశద్రవ్యాణ్యకామతః ॥ హవిష్యేషు యవాముఖ్యాస్తదనువ్రీహయః
స్మృతాః । అభావేవ్రీహియవయోర్దధ్నావా పయసాపివా ॥ తదభావే
యవాగ్వావాజుహుయాదుదకేనవా । నీవారావ్రీహయశ్చైవగోధూమా
శ్శాలయోయవాః ॥ స్వరూపేణాపిహోతవ్యాస్స్వరూపేణైవవైతిలాః ॥
యథోక్తవస్త్వసమ్పత్తౌ గ్రాహ్యం తదనుసారియత్ । యవానామివగో
ధూమవ్రీహీణామివ శాలయః । ఆజ్యంహవ్యమనాదేశే జుహోతిషు వి
ధీయతే ॥ మన్త్రస్య దేవతాయాస్తు ప్రజాపతిరితిస్థితిః ॥ * ॥ మనుః —
॥ శ్లో ॥ మున్యన్నాని పయస్సోమో మాంసం యచ్చానుపస్కృతమ్ । అ
క్షారలవణంయచ్చప్రకృత్యాహవిరుచ్యతే ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥శ్లో॥
ప్రస్థధాన్యం చతుష్షష్టేరాహుతేః పరికీర్తితమ్ । తిలానాంతు తదర్ధం స్యా
త్తదర్ధం స్యాద్ఘృతస్యతు ॥ యజ్ఞార్థం గోఘృతం గ్రాహ్యం తద
లాభేతు మాహిషమ్ । ఆజంవాతదలాభేతుసాక్షాత్తైలంగ్రహీష్యతే ॥ * ॥

* సమిన్నిర్ణయః *

పురాణే—॥ శ్లో ॥ పాలాశ్యస్సమిధఃకార్యాఃఖాదిర్యస్తదలాభతః ।
శమీరోహితకాశ్వత్థా స్తదలాభేఽర్కవేతసౌ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే —
॥ శ్లో ॥ ఇధ్మాంశ్చైవ ప్రకుర్వీత ప్రశస్తస్య వనస్పతేః । ముష్టిస్థూ
లాఃసమాఃదీర్ఘాఃకృమిదోష వివర్జితాః ॥ శీర్ణాహ్రస్వా స్సుషిరాః
కర్మ సిద్ధి వినాశకాః ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ సమిత్పవిత్రం
వేదిశ్చ త్రయఃప్రాదేశసమ్మితాః । ఇధ్మస్తు ద్విగుణఃకార్యస్త్రిగుణఃపరి
ధిఃస్మృతః ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ నాఙ్గుష్ఠాదధికాకార్యా స
మిత్స్థూల తయాక్వచిత్ । నవియుక్తా త్వచాచైవ నసకీటానపాటితా ॥
ప్రాదేశన్యధికానాత్ర తథానస్యాద్విశాఖికా । నసపర్ణా ననిర్వీర్యా
హోమేషుచ విజానతా ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ పలాశఖ
దిరాశ్వత్థ బిల్వోదుమ్బరజాసమిత్ । అపామార్గశ్చ దూర్వాచ కుశా
శ్చేత్యపరేవిదుః ॥ వనస్పతీనాం సర్వేషామిధ్మః కార్యో విశేషతః । త

—§ ఇధ్మ నిర్ణయః §—

త్రైతాన్వర్జయేద్వృక్షాన్ కోవిదార విభీతకాన్ ॥ కపిత్థామలకాన్ రాజవృక్షవంశాంస్తథైవచ । నీప నిమ్బ కరఞ్జాంశ్చ తిలకం శాల్మలీమపి ॥ శ్లేష్మాతకమపిత్యక్త్వా గ్రాహ్యాఽన్యస్సకలద్రుమః ॥ * ॥ రాజేతి సప్త తృణరాజకాః (॥ శ్లో ॥ గుడాక తాల హిన్తాల కేతకాశ్చ బృహద్వటః । ఖర్జూరో నారికేళశ్చ సప్తైతే తృణరాజకాః ॥) స్మృత్యన్తరే— ॥ శ్లో ॥ అశ్వారగ్వధ కార్పాస కరవీర కరఞ్జకాన్ । ఇన్ధనే తిన్త్రిణీం నిమ్బం సర్వాన్ కణ్టకినస్త్యజేత్ ॥ * ॥ కణ్టకినః - యాజ్ఞీయేభ్యోఽన్యే । స్కాన్దే — ॥ శ్లో ॥ తులసీకాష్ఠయుక్తేఽగ్నౌ జుహ్వతామక్షయం ఫలమ్ । నాప్నోతి నైవ యత్పక్వం విష్ణోరానన్త్యమశ్నుతే ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నాప్రోక్షితమిన్ధనమగ్నావాదధ్యాత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ నామేధ్యం ప్రక్షిపేదగ్నౌ నచపాదౌ ప్రతాపయేత్ । అధస్తాన్నోపదధ్యాచ్చనచైన మతి లఙ్ఘయేత్ ॥ * ॥

* అగ్నిధమనవిధిః *

సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ నశూర్పేణ ధమేదగ్నిం నవస్త్రేణ నపాణినా । ముఖేనాగ్నిం సమిన్ధీత ముఖాదగ్నిరజాయత ॥ * ॥ ముఖాగ్నిధమనం కలౌ నిషిద్ధమ్ ॥ అతఏవ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ నాగ్నిం ముఖేనోపధమే న్నగ్నాం నేక్షేతచ స్త్రియమ్ । నచైనం లఙ్ఘయేద్విప్రో నహన్యాద్వ్యజనాదిభిః ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ పిటకేన భవేద్వ్యాధిశ్శూర్పేణ ధననాశనమ్ । పాణినా మృత్యుమాప్నోతి హ్యాయుః క్షీణం ముఖాద్ధమేత్ ॥ * ॥ యదీతి శేషః । కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ జుహూషుశ్చ హుతేచైవ పాణిశూర్పాస్య దారుభిః । నకుర్యాదగ్నిధమనం నకుర్యాద్వ్యజనాదినా ॥ * ॥ మరీచిః — ॥ వా ॥ నాగ్నిం ముఖేనోపధమేత్, యదిధమేద్ధమనిమన్తరేణ కృత్వా తృణం కాష్ఠం వా ధమేత్ ॥ * ॥

* హోమస్థానకర్మాది వివరణమ్ *

దక్షః — ॥ శ్లో ॥ అగ్నికర్ణే భవేద్రోగో నాసికాయాం ధనక్షయః

చక్షుషోర్నిన్దనం కుర్యాత్తేఽశే దారిద్ర్యకృద్భవేత్ ॥ హుతం శిరసి పాపం స్యాత్తస్మాజ్జిహ్వాసు హోమయేత్ । యత్ర కాష్ఠం తు తచ్ఛ్రోత్రం యత్ర ధూమస్తు నాసికా ॥ యత్రాల్పజ్వలనం నేత్రం యత్ర భస్మాన్వితచ్ఛిరః । యత్రైవ జ్వలతే వహ్నిర్జిహ్వా తత్రైవ కీర్తితా ॥ హిరణ్యా కనకా రక్తా కృష్ణా చైవాథ సుప్రభా । అతిరక్తా బహురూపా సప్తజిహ్వాః ప్రకీర్తితాః ॥ హిరణ్యా పశ్చిమే జిహ్వా కనకా మధ్యమే స్థితా । రక్తా చైవోత్తరే జిహ్వా కృష్ణా దక్షిణదిక్స్థితా ॥ సుప్రభా చైవ పూర్వాస్యామతిరక్తాఽగ్నిదిక్స్థితా ॥ బహురూపా చ శార్వాయాం జిహ్వాస్థానం ప్రకీర్తితమ్ । వివాహే పశ్చిమా జిహ్వా జాతకర్మణి మధ్యమా ॥ ఉత్తరా చోపనయనే పితృకార్యే తు దక్షిణా । సర్వకర్మసు పూర్వాస్యామభిచారేఽగ్నిదిక్స్థితా ॥ శాన్తికర్మణి శార్వాయాం స్థానకర్మసమీరితమ్ ॥ * ॥ ప్రకారాన్తరమప్యాహ యమః — ॥ శ్లో ॥ ఆగ్నేయ్యాం తిలహోమః స్యాదైశాన్యాం గృహకర్మణి చ । రక్తాయాం చరుహోమస్స్యాత్సుప్రభా సక్తుహోమకే ॥ పుష్పం స్యాద్బహురూపాయాం శేషాస్స్వాజ్యాహుతిర్భవేత్ । పూర్వదిక్సర్వహోమార్థమితి హోమస్య లక్షణమ్ ॥ * ॥ ॥ శ్లో ॥ తత్తత్స్థానేషు హోతవ్యం వివాహాదిషు కర్మసు । సప్తజిహ్వా అవిజ్ఞాయ యః కుర్యాదగ్నిసన్నిధౌ । హోమో నిష్ఫలతాం యాతి హోతా చ నరకం వ్రజేత్ ॥ * ॥ చతుర్వింశతిమతే — ॥ శ్లో ॥ హతం జ్ఞానం క్రియాహీనం హతాస్త్వజ్ఞానినః క్రియాః । అపశ్యన్నన్ధకో దగ్ధః పశ్యన్నపి చ పఙ్గుకః ॥

* హోమనియమః, ఆహుతిప్రమాణాదీని *

దక్షః — ॥ శ్లో ॥ పూర్వం ప్రాదేశికాం దత్వా తతో హోమో విధీయతే । ద్వితీయా పృష్ఠతో దేయా తతోఽగ్నిముపతిష్ఠతే ॥ * ॥ పృష్ఠతః - హోమాన్తే, ప్రాదేశికా - సమిత్ । చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ తీర్థాయతనసంపూర్ణం ప్రాతరుత్తానపాణినా । ద్వ్యఙ్గులం సమిధోఽతీత్య వాగ్యతో జుహుయాద్ధవిః ॥ * ॥ గృహ్యపరిశిష్టే — ॥ శ్లో ॥ ఉత్తానేన తు హస్తేన హ్యఙ్గుష్ఠాగ్రనిపీడితమ్ । సంహతాఙ్గుల

పాణిస్తు వాగ్యతో జుహుయాద్ధవిః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ పాణ్యాహుతిర్ద్వాదశపర్వపూరికా స్రువాహుతిశ్చేత్స్రువమాత్రపూరికా । స్వఙ్గారిణిస్వర్చిషిచైవపావకే దైవేనతీర్థేనచహూయతేహవిః ॥ * ॥ వృద్ధహారీతః — ॥ శ్లో ॥ దేవానాం తర్పణం హోమం బలికర్మ చ భోజనమ్ । అర్ఘ్యం మార్జనం కుర్యాద్దేవతీర్థేన సర్వదా ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ అప్రబుద్ధే సధూమే వా జుహుయాద్యో హుతాశనే । యజమానో భవేదన్ధః సోఽముత్రేతిహినశ్శ్రుతమ్ ॥ యోఽనర్చిషి జుహోత్యగ్నౌ వ్యఙ్గారిణిచ మానవః । మన్దాగ్నిరామయావీచ దరిద్రశ్చోపజాయతే ॥ బహుశుష్కేన్ధనే చాగ్నౌ సుసమిద్ధే హుతాశనే । విధూమే లేలిహానేచ హోతవ్యంకర్మసిద్ధయే ॥ * ॥

* శ్రౌతపూర్వత్వాది విధిః *

యస్య శ్రౌతాగ్నిః స్మార్తశ్చ, సపునః పూర్వం శ్రౌతం కుర్యాత్ । తథాహభరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ హోమం వైతానికం కృత్వా స్మార్తం కుర్యాద్విచక్షణః । స్మృతీనాం వేదమూలత్వాత్ స్మార్తం కేచిత్పురావిదుః ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ శ్రౌతం యత్నాత్స్వయంకుర్యాదన్యోఽపి స్మార్తమాచరేత్ । అశక్తౌ శ్రౌతమప్యన్యః కుర్యాదాచారమన్తతః ॥*॥ ప్రజాపతిః — ॥ శ్లో ॥ ప్రమాదాత్కుర్వతాంకర్మ ప్రచ్యవేతాధ్వరేషు యత్ । స్మరణాదేవ తద్విష్ణోస్సమ్పూర్ణంస్యాదితిశ్రుతిః ॥ * ॥ యదగాయి భగవతా — ॥ శ్లో ॥ యత్కరోషి యదశ్నాసి యజ్జుహోషి దదాసియత్ । యత్తపస్యసి కౌన్తేయ తత్కురుష్వ మదర్పణమ్ ॥ * ॥ మదర్పణం యథాభవతి తథా కురుష్వేత్యర్థః । చన్ద్రికాయామ్ — ॥శ్లో॥ నాహం కర్తా నమేతచ్చ బ్రహ్మైవకురుతే స్వయమ్ । ఏతద్బ్రహ్మార్పణం ప్రోక్తం ఋషిభిస్తత్త్వదర్శిభిః ॥ * ॥ గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ కృతదారో నవైతిష్ఠేత్క్షణమప్యగ్నినా వినా । తిష్ఠేతచేద్ద్విజోవ్రాత్యస్తత్యక్త్వా తు పతితోభవేత్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ వా ॥ అశ్రోత్రియాః అననూచానాః అనగ్నయశ్శూద్రకర్మాణోభవన్తీతి ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ క

పాలభిన్నపాత్రైర్వా ఆయసైర్గోమయేనవా । నాగ్నిప్రణయనంకుర్యా ద్యజమానభయావహమ్ ॥ * ॥ పక్షహోమే స్మృత్యర్థసారే విశేషః ॥ శ్లో ॥ పకా సమిత్సకృద్ధోమ స్సకృదేవ నిమార్జనమ్ ॥ ఉపస్థానం స కృత్కుర్యాచ్ఛేషా ప్రకృతి రుచ్యతే ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ కర్మ స్మార్తం వివాహాగ్నౌ కుర్వీత ప్రత్యహంగృహీ । దాయకాలాహృతేవాపి శ్రౌతం వైతానికాగ్నిషు ॥ * ॥ సమావృత్తస్యవివాహాత్ ప్రాక్కర్తవ్యమాహ బోధాయనః — ॥ వా ॥ సమావర్తనప్రభృత్యాజ్యేన వ్యాహృతిభిరేవ హూయతే ఆపాణిగ్రహణాత్, పాణిగ్రహణప్రభృతి వ్రీహిభిర్యవైర్వా హస్తేనైతే ఆహుతీ జుహోతీతి ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బశ్చ — ॥ వా ॥ సాయంప్రాతరత ఊర్ధ్వం హస్తేనైతే ఆహుతీ తణ్డులైర్యవైర్వాజుహుయాత్, స్థాలీపాకవద్దైవతం, సారీ పూర్వాహుతిః ప్రాతరిత్యేకే, ఉభయతఃపరిషేచనం యథాపురస్తాదితి ॥ * ॥ అతఊర్ధ్వమ్- ఆగ్నేయస్థాలీపాకానన్తరమ్, నవనాడ్యతిపత్తౌతు పరేద్యుర్వాసాయమారభ్యః । హస్తగ్రహణాద్దర్వీ స్రుగాది నిషేధః । ఏతే - అగ్నయే స్వాహా అగ్నయేస్విష్టకృతేస్వాహేతి హోమావిత్యర్థః । సాయమాహుతిరగ్నయేస్వాహా అగ్నయేస్విష్టకృతే స్వాహేతి । స్థాలీపాకవత్ - అగ్నిర్దేవతేత్యర్థః । సారీతి - ప్రాతరాహుతిః సూర్యాయస్వాహా అగ్నయె స్విష్టకృతెస్వాహేతి । ఉభయతః పరిషేచనమితి - అగ్నింపరిషిఞ్చత్యదితెఽనుమన్యస్వేతి గృహ్యోక్త క్రమేణ ప్రాగ్ఘోమాత్పశ్చాచ్చ పరిషేచనంకార్యమిత్యర్థః

*** పాత్రతోయస్పర్శవిధిః ***

॥ శ్లో ॥ హోమే పర్యుక్షణె శ్రాద్ధె సవ్యాకర్మణాసు మార్జనే । ఆచామే భోజనే పాత్రం తోయంవామేన సంస్పృశేత్ ॥ * ॥ హోమాదిషు పాత్రం సవ్యామార్జనే తోయం వామహస్తేన స్పృశేదిత్యర్థః .

హోమానన్తరకర్తవ్య విధిః

వామనపురాణే — ॥ శ్లో ॥ హోమంచకృత్వాఽఽలభనంపశూనాం తతో బహిర్నిర్గమనం ప్రశస్తం । దూర్వాశ్చ సర్పిర్దధిసాదకు

ష్ఠం ధేనుం సవత్సాన్వృషభం సువర్ణమ్ ॥ మృద్గోమయం స్వస్తిక మక్ష
తాని తిలాన్మధు బ్రాహ్మణ కన్యకాంశ్చ । శ్వేతాని పుష్పాణి తథా శ
మీంచ హుతాశనం చన్దన మర్కబిమ్బమ్ ॥ అశ్వత్థ వృక్షంచ సమాలభే
త తతశ్చ కుర్యాన్నిజజాతి ధర్మమ్ ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ లో
కేఽస్మిన్ మఙ్గళాన్యష్టౌ బ్రాహ్మణో గౌర్హుతాశనః । హిరణ్యం సర్పి
రాదిత్య ఆపో రాజాతథాఽష్టమః ॥ హరిద్రా లవణం ధాన్యం రాజమాషం
తథా గుడమ్ । జీరకం ఫలపుష్పే చ మఙ్గళాష్టకముచ్యతే ॥ * ॥ చన్ద్రి
కాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ రోచనం చన్దనం హేమ మృదఙ్గం దర్పణం మ
ణిమ్ । గురుమగ్నించ సూర్యంచ ప్రాతః పశ్యేత్సదాబుధః ॥ * ॥

* హోమకాలాత్యయ ప్రాయశ్చిత్తమ్ *

స్మృతిరత్నే — ॥ శ్లో ॥ కాలాతీతానికర్మాణి ప్రాప్నువన్త్యుత్తరాణిచ।
కాలాతీతాని కృత్వైవ విదధ్యాదుత్తరాణితు ॥ అకృత్వాఽతీతకర్మాణియః
కుర్యాదుత్తరాణితు । నచదేవాన్నచపితౄన్నతద్గచ్ఛతిమానుషాన్ ॥ * ॥
అనేన వచనద్వయేన ప్రాతర్వా సాయంవా, అతీతహోమంకృత్వా త
త్తత్కాలహోమంకుర్యాన్నతన్త్రేత ఇతి సిద్ధమ్ । యథాఽఽహుః —
॥ శ్లో ॥ అష్టాభ్యో హోమకాలేభ్యః ప్రాక్ప్రాయశ్చిత్తపూర్వకమ్।
పృథక్కుర్యాద్గతాన్హోమానూర్ధ్వ ద్విప్రాయ తత్పరమ్ ॥ * ॥ గతాన్ - అ
తీతాన్ । జాతుకర్ణిః — ॥ శ్లో ॥ అతీతకాలం జుహుయాదగ్నౌ విప్రాయ
వాఽవ్యయమ్ । నష్టేఽగ్నౌ విధివద్దద్యాత్కృత్వాఽఽధానం పునః కృతిః ॥
అగ్నౌ నష్టే త్రయః కృచ్ఛ్రాః కర్తవ్యావత్సరం ప్రతి । స్వాధ్యాయజపశీ
లానాం కృచ్ఛ్రమేకం విధీయతే ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ యా
వత్కాలమహోమీస్యాత్తావద్ద్రవ్యాణ్యశేషతః । తద్దానం చైవ విప్రే
భ్యో యథాహోమస్తథైవతత్ ॥ షష్టిప్రస్థమితం ధాన్యం త్రిప్రస్థప్ర
మితం ఘృతమ్ । ఔపాసనాగ్నౌ నష్టేతు వత్సరస్య విధీయతే ॥ * ॥ కా
లభేదనిబన్ధనాగ్నివిచ్ఛిత్తిప్రాయశ్చిత్తతారతమ్యమస్మదుక్తే దశనిర్ణయ
గ్రన్థే సుస్పష్టం ద్రష్టవ్యమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ యది మాసమహో

మీస్యాద్విప్రాయ గుణశాలినే । పఞ్చప్రస్థం ప్రదద్యాత్తు యావత్తణ్డులమేవచ ॥ * ॥ ఏవం ప్రతిమాసం పఞ్చప్రస్థపరిగణనయా వత్సరస్య షష్టిప్రస్థతణ్డులా దేయాస్స్యుః .

* అథ పునరాధాన నిమిత్తమ్ *

తత్ర కాత్యాయనః —. ॥ శ్లో ॥ విహాయాగ్నిం సభార్యశ్చేత్సీమాముల్లఙ్ఘ్య గచ్ఛతి । హోమకాలవ్యపేతస్య పునరాధానమిష్యతే ॥*॥ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ అగ్నావనుగతే యత్ర హోమకాలద్వయం వ్రజేత్ । ఉభయోర్విప్రవాసే తు లౌకికోఽగ్నిర్విధీయతే ॥ * ॥ అనుగతే - వర్తమానే, ఏతచ్చ హోమకాలద్వయాత్యయే పునరాధాన విధానం సమిదాత్మసమారూఢాగ్నివిషయమ్ ॥ వా ॥ ధార్యమాణశ్చతూరాత్రమహూయమానోఽగ్నిర్లౌకికస్సమ్పద్యతే ॥ * ॥ ఇత్యాపస్తమ్బేన విశేషస్మరణాత్ । అత్ర విశేషమాహ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ ధార్యమాణశ్చతుర్వారమహుతోఽగ్నిస్తు లౌకికః । సమిదాత్మసమారూఢో ద్వికాలమహుతస్తథా ॥ ప్రోషితస్య యదా పత్నీ యది గ్రామాన్తరం వ్రజేత్ । హోమకాలే యది ప్రస్థానసాదోషేణ యుజ్యతే ॥ యజమానశ్చ పత్నీచ ఉభౌ ప్రవసతో యది । ఆహోమాన్నివర్తేతాం పునరాధానమర్హతి ॥ * ॥ అతో హోమకాలే అన్యతరసన్నిధానె నదోషః । యత్తు "హోమద్వయాత్యయే దర్శపూర్ణమాసాత్యయే తథా పునరేవాగ్నిమాదధ్యాత్ ' ఇతిభార్గవశాసనమితి" ఇదం సమిదాత్మసమారూఢవిషయమ్। నన్వత్ర స్థాలీపాకద్వయాత్యయేఽపి పునరాధానం స్మర్యతె, తథాచ స్థాలీపాక ఔపాసనాఙ్గమ్ ? మైవమ్ ; సప్తపాకయజ్ఞేషు స్థాలీపాకౌపాసనయోః పృథక్కర్మత్వస్మరణేన అఙ్గాఙ్గిభావాభావాత్ , తత్సహపఠితేశాన బల్యాద్యకరణేప్యాధాన ప్రసక్తేశ్చ, స్థాలీపాకస్యావశ్యకర్తవ్యతాపరం తద్వచనమితి నవిరోధః । అత్ర విశేషః — ॥ శ్లో ॥ గృహేస్థితాయాం జ్యేష్ఠాయాం కనిష్ఠాయాం బహిఃస్థితా । హోమకాలద్వయేప్యత్ర నాత్రకించిన్నహాస్యతి ॥ గృహస్థితాయాం జ్యేష్ఠాయాం భార్యాయాం సన్ధ్యయోరపి । కనిష్ఠా నిర్గమాద్గ్రామాద్బ

హిశ్చేన్మాత్రమిష్యతి ॥ * ॥ అతస్సర్వజ్యేష్ఠా నిగమే భర్తుర్విప్రవాసే కనిష్ఠాయా అవస్థానేఽపి సంసృష్టాగ్నిర్దుష్యతీతి భావః ॥ శ్లో ॥ స్వేదార్థే వా ప్రతాపార్థే పాదస్పర్శే కృతేఽనలే । అస్పృశ్యామేధ్యసంస్పర్శే పునరాధానమిష్యతే ॥ నిక్షిప్యాగ్నింస్వదారేషు పరికల్ప్య తదృత్విజమ్ । ప్రవసేత్కార్యవాన్విప్రో వృథైవ నచిరం వసేత్ ॥ * ॥ పైఠీనసిశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ప్రష్ఠీకృతధర్మస్య పీడ్యమానస్య శత్రుభిః । మాసద్వయం ప్రవాసోఽస్తి పరతో నాహితాగ్నివత్ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ విచ్ఛిన్నవహ్నిమాధాయ కృత్స్నం విధివద్ద్విజః । సాయమారభ్య జుహుయాదాహుతీనాం చతుష్టయమ్ ॥ యదా సన్ధీయతే వహ్నిః ప్రాయశ్చిత్తపురస్సరః । తదా సాయం విజానీయాత్ప్రాతర్హోమం తతః పరమ్ ॥ ప్రతిపత్పర్వసన్ధానం కర్మకర్తృవినాశనమ్ । సన్ధాయ త్రిదినం హుత్వా స్థాలీపాకం సమాచరేత్ ॥

* అగ్న్యనుగతాది ప్రాయశ్చిత్తమ్ *

అత్ర ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నిత్యో ధార్యోఽనుగతో మన్థ్యశ్శ్రోత్రియాగారాద్వాఽగ్నిరాహార్య ఉపవాసశ్చాన్యతరస్య భార్యాయాః పత్యుర్వాఽనుగతేఽపి వా ఉత్తరయా జుహుయాన్నోపవసేదితి ॥ * ॥ అత్ర వ్యాఖ్యానార్థసఙ్గ్రాహకశ్లోకాః స్పష్టార్థా లిఖ్యన్తే — ॥ శ్లో ॥ నిశ్యహ్ని వా వినష్టేఽగ్నౌ సద్యస్సన్ధానమిష్యతే । తత్రైవాఽనుగతే సద్యస్సన్ధేయోఽపహృతేపి చ ॥ తతో ప్రోషణమేవస్యాన్నష్టే చాపహృతేఽనలే । ఉపోషణం వాఽనుగతావయాశ్చాహుతిరేవ వా ॥ భుక్తేః ప్రాగగ్నినాశశ్చేత్సద్యస్సన్ధాయ పావకమ్ । ఆహోమకాలం నాశ్నీయాద్ద్వికాలం తత్పరం యది ॥ * ॥ అనుగతః - స్వయమేవ నిర్వాణః, నష్టః - అమేధ్యాశుచిస్పృష్టః, అపహృతః - అన్యేన నీతః, తత్పరమ్ - భుక్తేః పరమిత్యర్థః.

* ఆత్మసమారోపణవిధిః *

కథంచిద్ధారణాశక్తౌ బోధాయనః — ॥ వా ॥ ఏకాగ్నేస్త్రివిధం సమారోపణమాత్మన్యరణ్యోర్వా సమిత్సు, సమిధశ్చాత్ర పాలాశాశ్వత్థబిల్వోదుమ్బరఖాదిరాః, తాస్వన్యస్మిన్ “అయన్తే యోనిః” ఇతిమ

స్యార్థః - ద్వయోరౌపాసనాగ్న్యోస్సంసర్గే సంసృష్టాగ్నిసమారోపణార్థం విభజ్య, మమాయమంశో మమాయమంశ ఇతి ప్రత్యేక మభిమానీకృత్య, స్వాంశే పూర్వహోతా, అగ్నయె వివిచయెస్వాహేతిహుత్వా ప్రాయశ్చిత్తాహుతీర్జుహుయాత్ । పశ్చాద్ధోతాతు, అగ్నయే పథికృతె స్వాహా అగ్నయె వివిచయెస్వాహా ఇతి హుత్వా ప్రాయశ్చిత్తాహుతీశ్చ జుహుయాత్ । తతస్తావుభౌ సహైవ సమారోపయెతామిత్యర్థః । ఏవం లౌకికాగ్నిసంపర్కే, వివిచమ్ - పాహిపఞ్చకంచ, జుహుయాత్ । అత్ర బోధాయనః — ॥ వా ॥ అథగృహమేధినః - ఇత్యారభ్య, కృతాగ్ని సంసర్గేచ - ఇత్యాది ప్రాయశ్చిత్త నిమిత్తాని పరిగణయ్యాహ, అగ్ని ముపసమాధాయ సంపరిస్తీర్య, “ పాహినోఅగ్న ఏనసెస్వాహా - పాహినోవిశ్వవేదసేస్వాహా - యజ్ఞంపాహి విభావసోస్వాహా - సర్వం పాహి శతక్రతోస్వాహా - పాహినో అగ్నఏకయా - పాహ్యుత ద్వితీయయా - పాహ్యూర్జం తృతీయయా , పాహిగీర్భిశ్చతసృభిరూర్జాంపతే - పాహిచతసృభిర్వసొస్వాహా ” ఇతి జుహోతీతి ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ ఔపాసనాగ్నౌ సంసృష్టె సమిధౌ ద్వే ప్రతాపయెత్ । అయన్తెయోనిఋత్విియ ఇత్యేవం యుగపత్తతః ॥ అచ్ఛాగిరో మతయఇతి విభజ్యాగ్నిం తతఃపునః । అప్రతిష్ఠౌ తతస్తస్మిన్ ప్రహరెదేకమేవహి ॥ ఆజుహ్వానేతి మన్త్రేణ ప్రాయశ్చిత్తం తతో హునేత్ । అయాశ్చ వ్యాహృతీభిశ్చ ఘృతంహుత్వా తతఃపునః ॥ అగ్నిం విభజ్యచైకేన స్మార్త కర్మ సమాచరేత్ । సంసృష్టాగ్నె గృహస్థస్య విధిరుక్తోమనీషిభిః ॥ * ॥ అస్యార్థః - యస్యద్వేభార్యే, తయోరౌపాసనాగ్నిసంసర్గే విధినాకృతే పునరేవం విభజ్య తయోరెకస్యాః స్మార్త కర్మాణి పుంసవనాదీని భర్తా సమాచరేదితి । పక్షాన్తరం చోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ భార్యాద్వయం యస్యభవేత్సతస్య సంసృష్టవహ్నౌ సవనం ప్రకుర్యాత్ । తత్రైవసీమన్తమపి ప్రశస్తం వదన్తి వహ్నేరవిభాగఇష్టః ॥ * ॥ అత్రపక్షే శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ ఏకోఽన్యరేకా యదిమృతా తాందగ్ధ్వా

స్యార్థః - ద్వయోరౌపాసనాగ్న్యోస్సంసర్గే సంసృష్టాగ్నిసమారోపణార్థం విభజ్య, మమాయమంశో మమాయమంశ ఇతి ప్రత్యేక మభిమానీకృత్య, స్వాంశే పూర్వహోతా, అగ్నయే వివిచయేస్వాహేతిహుత్వా ప్రాయశ్చిత్తాహుతీర్జుహుయాత్ । పశ్చాద్ధోతాతు, అగ్నయే పథికృతే స్వాహా అగ్నయే వివిచయేస్వాహా ఇతి హుత్వా ప్రాయశ్చిత్తాహుతీశ్చ జుహుయాత్ । తతస్తావుభౌ సహైవ సమారోపయేతామిత్యర్థః । ఏవం లౌకికాగ్నిసంపర్కే, వివిచమ్ - పాహిపఞ్చకంచ, జుహుయాత్ । అత్ర బోధాయనః — ॥ వా ॥ అథగృహమేధినః - ఇత్యారభ్య, కృతాగ్ని సంసర్గేచ - ఇత్యాది ప్రాయశ్చిత్త నిమిత్తాని పరిగణయ్యాహ, అగ్ని ముపసమాధాయ సంపరిస్తీర్య, “ పాహినోఅగ్న ఏనసేస్వాహా - పాహినోవిశ్వవేదసేస్వాహా - యజ్ఞంపాహి విభావసోస్వాహా - సర్వం పాహి శతక్రతోస్వాహా - పాహినో అగ్నఏకయా - పాహ్యుత ద్వితీయయా - పాహ్యూర్జం తృతీయయా , పాహిగీర్భిశ్చతసృభిరూర్జాంపతే - పాహిచతసృభిర్వసోస్వాహా ” ఇతి జుహోతీతి ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ ఔపాసనాగ్నౌ సంసృష్టే సమిధౌ ద్వే ప్రతాపయేత్ । అయన్తేయోనిఋత్వియ ఇత్యేవం యుగపత్తతః ॥ అచ్ఛాగిరో మతయఇతి విభజ్యాగ్నిం తతఃపునః । అప్రతిష్ఠా తతస్తస్మిన్ ప్రహరేదేకమేవహి ॥ ఆజుహోవ్నేతి మన్త్రేణ ప్రాయశ్చిత్తం తతో హునేత్ । అయాశ్చ వ్యాహృతీభిశ్చ ఘృతంహుత్వా తతఃపునః ॥ అగ్నిం విభజ్యచైకేన స్మార్త కర్మ సమాచరేత్ । సంసృష్టాగ్నే గృహస్థస్య విధిరుక్తోమనీషిభిః ॥ * ॥ అస్యార్థః - యస్యద్వేభార్యే, తయోరౌపాసనాగ్నిసంసర్గే విధినాకృతే పునరేవం విభజ్య తయోరేకస్యాః స్మార్త కర్మాణి పుంసవనాదీని భర్తా సమాచరేదితి । పక్షాన్తరం చోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ భార్యాద్వయం యస్యభవేత్సతస్య సంసృష్టవహ్నౌ సవనం ప్రకుర్యాత్ । తత్రైవసీమన్తమపి ప్రశస్తం వదన్తి వహ్నేరవిభాగఇష్టః ॥ * ॥ అత్రపక్షే శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ పత్న్యోరేకా యదిమృతా తాందగ్ధ్వా

స్మార్తవహ్నినా । ఆదధీతాన్యయా సార్ధమాధాన విధినా గృహీ ॥ * ॥

* ద్విభార్యాగ్నిసంసర్గవిధిః *

అత్ర బోధాయనః — ॥ వా ॥ అథయది గృహస్థస్తు ద్వే భార్యే వి న్దేత కథం తత్ర కుర్యాదితి, యస్మిన్ కాలే విన్దేతోభావగ్నీ పరిచరేత్, అ పరాగ్నిముపసమాధాయ సంపరిస్తీర్యాజ్యం విలాప్య స్రుక్ స్రువౌ నిష్ట ప్య స్రుచి చతుర్గృహీతం గృహీత్వా అన్వారబ్ధాయాం యజమానో జు హోతి “ నమస్తుభ్యం ... అవ్యథాయై త్వా స్వధాయై త్వా - మా నఇన్ద్రాభితస్త్వదృష్టాఽరిష్టా సః - ఏవా బ్రహ్మన్తవేదస్తు స్వాహా ” ఇ తి । అథసమారోపయత్యయన్తే యోనిరృత్వియ ఇతి సమిధి సమారోపయే త్ । పూర్వాగ్నిముపసమాధాయ, “ ఆజుహోన, ఉద్బుధ్యస్వాగ్నే ” ఇతి సమిధమాధాయ, సంపరిస్తీర్య, ఆజ్యం విలాప్యోత్పూయ, స్రుక్స్రువౌ నిష్టప్య, సంమృజ్య, స్రుచి చతుర్గృహీతం గృహీత్వా, ద్వయోర్భా ర్యయో రన్వారబ్ధయోః “ యో బ్రహ్మా బ్రహ్మణః ” ఇత్యనేన సూక్తేనై కం చతుర్గృహీతం జుహోతి । అష్టర్చం జుహోతి । ప్రసిద్ధమాగ్ని ముఖాత్కృత్వా, పక్వాజ్జుహోతి । “ సమితగ్ం సజ్కల్పేథామ్ ” ఇతి । “ పురోనువాక్యామనూచ్య - అగ్నే పురీష్య ” ఇతి యాజ్యయా జుహో తి । అథాజ్యాహుతీరుపజుహోతి । “ పురీష్యస్త్వమగ్నే ” ఇత్యాన్తాద నువాకస్య స్విష్టకృత్ప్రభృతి సిద్ధమాధేనువరప్రదానాత్ । అథాగ్రే ణాగ్నిం దర్భస్తమ్బేషు హుతశేషం నిదధాతి । “ బ్రహ్మజజ్ఞానమ్ - పితా విరాజామ్ ” ఇతి ద్వాభ్యామ్, ప్రసిద్ధమౌపాసనే పార్వణాది కుర్యాత్ । సన్తిష్ఠత ఔపాసనాది తన్త్రమితి ॥ * ॥

* బ్రహ్మచారిణః కర్తవ్యవిధిః *

హారీతః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మచారీయదాత్వగ్నౌ నాదధ్యాత్సమి ధః క్వచిత్ । కృచ్ఛ్రాయార్తం తదా మృత్యుర్నాదధ్యాత్సమిధస్తతః ॥ * ॥

యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యాం ప్రాతస్త్రి రేవం హి తిష్ఠేదాసూ ర్యదర్శనాత్ । అగ్నికార్యం తతః కుర్యాత్సన్ధ్యయోరుభయోరపి ॥ * ॥

సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మచర్యం తపోభైక్షం సన్ధ్యయోరగ్నికర్మ చ । స్వాధ్యాయోగురువృత్తిశ్చ చర్యేయం బ్రహ్మచారిణః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ విహితస్యాననుష్ఠానాన్నిన్దితస్య నిషేవణాత్ । అనిగ్రహాచ్చేన్ద్రియాణాం నరః పతనమృచ్ఛతి ॥ * ॥ ఇతి.

——⟶ అథ బ్రహ్మయజ్ఞవిధిః ⟵——

తత్ర శ్రుతిః ॥ బ్రహ్మయజ్ఞేన యక్ష్యమాణః ప్రాచ్యాం దిశి గ్రామాదచ్ఛదిర్దర్శఉదీచ్యాం ప్రాగుదీచ్యాంవోదిత ఆదిత్యఇతి ॥ * ॥ ఉదితఆదిత్య ఇతి - హోమానన్తరమిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ పశ్చాద్వాప్రాతరాహుతేః ॥ సన్ధ్యాకర్మావసానేతు స్వయం హోమోవిధీయతే ॥*॥ ఇత్యాదిస్మృతేః । అత్ర కథంచిత్ప్రాతఃకాలే బ్రహ్మయజ్ఞాసమ్భవే, కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ యశ్చశ్రుతిజపఃప్రోక్తో బ్రహ్మయజ్ఞస ఉచ్యతే ॥ * ॥ అతో వేదఏవబ్రహ్మయజ్ఞేఽధ్యేతవ్యః । బృహస్పతిః — ॥శ్లో॥ సచార్వాక్తర్పణాత్కార్యః పశ్చాద్వాప్రాతరాహుతేః ॥ * ॥ శైరీసిః — ॥ శ్లో ॥ స్వశాఖాధ్యయనం యత్తద్బ్రహ్మయజ్ఞం ప్రచక్షతే । బ్రహ్మయజ్ఞపరోవిప్రో బ్రహ్మలోకే మహీయతే ॥ * ॥ అత్ర స్వశాఖేతి విశేషితత్వాదధీతమపి వేదాన్తరం బ్రహ్మయజ్ఞే నాధ్యేతవ్యమితి సిద్ధమ్ ॥ శ్లో ॥ వైశ్వదేవావసానేవా నాన్యదత్ర నిమిత్తతః ॥ * ॥ వైశ్వదేవేతి మనుష్యయజ్ఞాన్తోపలక్షణమ్ ॥ తథాకార్ష్ణే — ॥ శ్లో ॥ యదిస్యాత్తర్పణాదర్వాగ్బ్రహ్మయజ్ఞః కృతో నహి । కృత్వా మనుష్యయజ్ఞంవై తతస్స్వాధ్యాయమారభేత్ ॥ * ॥ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాణాయామైర్దగ్ధదోషశ్శుక్లామ్బరధరశ్శుచిః । యథావిధ్యేవ ఆచమ్య ఆహరేద్దర్భసంస్తరమ్ ॥ పవిత్రపాణీ కృత్వాతు ఉపస్థే దక్షిణోత్తరౌ ॥*॥ అత్ర శ్రుతిః — దక్షిణత ఉపవీయోపవిశ్య హస్తావవనిజ్య త్రిరాచామేద్విః పరిమృజ్య సకృదుపస్పృశ్య శిరశ్చక్షుషీనాసికే శ్రోత్రే హృదయమాలభ్య దర్భాణాంమహదుపస్తీర్యోపస్థంకృత్వా ప్రాఙాసీనో దక్షిణోత్తరౌ పాణీకృత్వా సపవిత్రౌ వోమితి ప్రతిపద్యత ఇతి ॥ * ॥ బ్రహ్మయ

క్షస్యాపి మహాయజ్ఞత్వాత్, “అథో ఆహుః । సర్వేషు యజ్ఞక్రతుష్వితి। హైరాప్యర్క అప ఉపస్పృశేత్ । విద్యుదసి విద్య మేపాప్మానమితి । అథ హుత్వోపస్పృశేత్ । వృష్టిరసి వృశ్చమే పాప్మానమితి ” ఇతి శ్రుతేః, అత్రాపి విద్యుద్వృష్టీ భవతః । బ్రహ్మయజ్ఞేన యక్ష్య ఇతి సంకల్ప్య, విధివత్పాణిపాదౌ ప్రక్షాళ్య, త్రిఃప్రాశ్య ద్విరున్మృజ్య సకృదుపస్పృశ్య, దక్షిణేన పాణినా సవ్యం పాణిం పాదౌ శిరశ్చ ప్రోక్ష్య, శిరశ్చక్షుషీ నాసికే శ్రోత్రే హృదయంచ విధివత్ స్పృష్ట్వా, దర్భాన్ స్తృతే శుచౌ దేశే ఉపస్థంకృత్వా, ప్రాజాసీనస్త్రిః ప్రాణానాయమ్య, సపవిత్రౌ దక్షిణోత్తరౌ కరౌకృత్వా, తత్సవితురితి పచ్ఛోఽర్ధర్చశస్తతస్సర్వా వ్యాహృతీర్వ్యాహృతాః పాదాదిష్వన్తేషువా తథాఽర్ధర్చయోరుత్తమాం కృత్వాఽఽయామితి బ్రహ్మోపదేశోక్తక్రమేణసప్రణవముచ్చార్య, ॥ శ్లో ॥ హరిరోమితి నిర్దిశ్య యత్కర్మ క్రియతే బుధైః । అధీయతే వా దేవర్షే తద్ధీర్యోత్తరం భవేత్ ॥ * ॥ ఇతి వచనాద్ధరిరోమిత్యుచ్చార్య, స్వాధ్యాయమధీయీత । అయం పక్షోఽనేకశిష్టాదృతః । పక్షాన్తరంతు - ఓమితిప్రతిపద్య, భూర్భువస్సువరితి వాచస్సత్యముక్త్వా, గాయత్రీం పాదశోఽర్ధశస్సర్వా మితిక్రమాదుక్త్వా, అధీయీతేతి । “ఏకామప్యృచంయజుస్సామ వాసబ్రహ్మయజ్ఞస్సన్తిష్ఠతే, యదృచోఽధీతే పయసః కుల్యా అస్య పితౄన్ ” ఇతి శ్రుత్యర్థఫలసిద్ధ్యర్థం జపిత్వా, పరిధానీయాం త్రిరన్వాహేతి శ్రుతేః । నమోబ్రహ్మణ ఇతిపరిధానీయాం నమోవిష్ణవే బృహతేకరోమీత్యన్తం త్రిర్జపేత్ । అత్ర స్మృతి రత్నావళ్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ సవ్యస్యపాణేరఙ్గుష్ఠ ప్రదేశిన్యోస్తు మధ్యతః । దక్షిణస్యాఙ్గుళీర్న్యస్య చతస్రోఽఙ్గుష్ఠవర్జితాః ॥ తథాసవ్యకరాఙ్గుష్ఠం దక్షిణాఙ్గుష్ఠ వేష్టితమ్ । ప్రణవం వ్యాహృతీశ్చైవ గాయత్రీంచ జపేత్త్రిమాత్ ॥ పచ్ఛోఽర్ధర్చశ ఉచ్ఛ్వాసాద్వేదాదీంశ్చతురోజపేత్ ॥*॥ శౌనకశ్చ — ॥ వా ॥ ఓం పూర్వయావ్యాహృత్యా సావిత్రీమన్వాహ పచ్ఛోఽర్ధర్చశస్సర్వామితి । ద్యావాపృథివ్యోస్సమీక్షమాణ స్సంమీ

ల్యేవా, యథాయుక్తమాత్మానం మన్యేత ? తథాయుక్తోఽధీయీత ॥ * ॥ విష్ణుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ఓఙ్కారం వ్యాహృతీస్తిస్రో గాయత్రీంచ తదిత్యృచమ్ । మనసైతానను స్మృత్య వేదాదీన్ సముపక్రమేత్ ॥ * ॥ ఏవంచ నిత్యప్రశ్నమధీత్య నమో బ్రహ్మణ ఇతి పరిధానీయాం త్రిరన్వాహ, తతో వృష్టిరసీత్యుక్త్వాఽపఉపస్పృశ్య గృహానేతి, తతో యత్కిఞ్చిద్దదాతి సా దక్షిణా । ఏవం ప్రశ్నాధ్యయనాసామర్థ్యే, యథాశక్తివా వేదం క్రమాదధీయీత । అత్రమనుః — ॥ శ్లో ॥ ఆ హైవ సనఖాగ్రేభ్యః పరమం తప్యతే తపః । యస్స్రగ్వ్యపి ద్విజోఽధీతే స్వాధ్యాయం శక్తితోఽన్వహమ్ ॥ * ॥ ఆనఖాగ్రేభ్య ఇత్యన్వయః । హః ప్రసిద్ధౌ । తప్యతఏవ । స్రగ్వీతి స్వైరాచారం దర్శయతి । తథాపి యోఽధీతేఽన్వహం శక్త్యేతిచ । అత్రపక్షే, భూర్భువస్సువస్సత్యం తపః శ్రద్ధాయాం జుహోమీత్యుక్త్వా, పరిధానీయాం త్రిర్జపేత్, "తేనైవేహాస్య స్వాధ్యాయ ఉపాత్తో భవతి" ఇతిస్మృతేః । ఉపాత్తః - అధీతః, అయం నిత్యః ॥ శ్లో ॥ అగ్నికార్యపరిభ్రష్టః పతితః పరికీర్తితః । బ్రహ్మయజ్ఞ విహీనశ్చ బ్రహ్మహా కీర్తితో బుధైః ॥ * ॥ ఇతి ప్రత్యవాయస్మృతేః , "ఏతత్తం యోఽనూత్సృజత్య భాగో వాచి భవత్యభాగో నాకే" ఇతి శ్రుతేశ్చ । అతోఽనధీతస్యాపి బ్రహ్మయజ్ఞే గాయత్రీ యథ శక్తి జప్తవ్యా । తథామనుః — ॥ శ్లో ॥ అపాం సమీపే నియతో నైత్యికం విధిమాస్థితః । గాయత్రీమప్యధీయీత గత్వాఽరణ్యం సమాహితః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరేచ — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మయజ్ఞే జపన్ సూక్తం పౌరుషం చిన్తయన్ హరిమ్ । ససర్వాన్ జపతే వేదాన్ సాఙ్గోపాఙ్గాన్ విధానతః ॥ * ॥ అతోఽనధీతోఽశక్తోవా బ్రహ్మయజ్ఞే పురుషసూక్తమేవ జపేత్ । అయం కామ్యశ్చ । తథావిజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ యజ్ఞానాం తపసాం చైవ శుభానాం చైవ కర్మణామ్ । వేదఏవ ద్విజాతీనాం నిశ్శ్రేయసకరః పరః ॥ * ॥ ఇతి గ్రహణాధ్యయన ఫలముక్త్వా కామ్యబ్రహ్మయజ్ఞఫలమాహ ॥ శ్లో ॥ మధునా పయసా చైవ దేవాన్ సన్తర్పయేద్ద్విజః । పితౄన్మధుఘృతాభ్యాంచ ఋచోఽధీతేహి

యోఽన్వహమ్ ॥ యజూంషిశక్తితోఽధీతే యోఽన్వహంసఘృతామృతైః॥ ప్రీణాతి దేవానాజ్యేన మధునాచ పితౄంస్తథా ॥ సతుసామఘృతైర్దేవాంస్తర్పయెద్యోఽన్వహం పఠేత్ । సామానితృప్తిం కుర్యాచ్చపితౄణాం మధుసర్పిషా ॥ వాకోవాక్యం పురాణంచ నారాశంసీశ్చగాథికాః । ఇతిహాసాంస్తథావిద్యాం యోఽధీతే శక్తితోఽన్వహమ్ ॥ మాంసక్షీరోదన మధుతర్పణంసదివౌకసామ్ । కరోతితృప్తిం కుర్యాచ్చ పితౄణాం మధుసర్పిషా ॥ తేతృప్తా స్తర్పయన్త్యేనం సర్వకామఫలైశ్శుభైః ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర " యదృచోఽధీతే పయసఃకూల్యాఅస్య" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽనుసన్ధేయః । అతః ॥ శ్లో ॥ వేదాథర్వపురాణాని సేతిహాసానిశక్తితః । బ్రహ్మాయజ్ఞప్రసిద్ధ్యర్థం విద్యాంచాధ్యాత్మికీం జపేత్ ॥ * ॥ ఇత్యాది వేదవ్యతిరిక్తజపః కామ్యవిషయః । వాకోవాక్యమ్ - ప్రశ్నోత్తరరూపం వేదవాక్యమ్, పురాణమ్ - బ్రాహ్మాది, చశబ్దాన్మన్వాదిధర్మశాస్త్రమ్, నారాశంసీః - రుద్రదైవత్యమన్త్రాః, గాథాః - యజ్ఞగాథేన్ద్రగాథాద్యాః, ఇతిహాసాః - మహాభారతాదయః, విద్యాః - వారుణ్యాద్యాః, ఏవం వ్యాఖ్యాతమ్ । నిత్యకామ్యబ్రహ్మయజ్ఞసాధారణ ఫలమాహ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ యంయంక్రతుమధీయీత తస్యతస్యాప్నుయాత్ఫలమ్॥ త్రిర్విత్తపూర్ణపృథివీ దానస్య ఫలమశ్నుతే ॥ * ॥ నిత్యగ్రహణం కామ్యస్యాప్యుపలక్షణమితి వ్యాఖ్యాతమ్ । యోయద్యత్క్రతుప్రతిపాదక వేదభాగమధీయీత, సతత్తత్క్రతుఫలం త్రివారకృత విత్తపూర్ణభూదానస్యచ ఫలమాప్నోతీతి వ్యాఖ్యాతమ్ । అత ఏవహి మనుః — ॥ శ్లో ॥ వేదమేవ జపేన్నిత్యం యథాకాలమతన్ద్రితః । నహ్యస్యాహుః పరం ధర్మముపధర్మోఽన్య ఉచ్యతే ॥ * ॥ ఏవకారేణ అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః । అత్రాపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నిత్యప్రశ్నస్యచావిధినా తస్య విధిరకృతప్రాతరాశ ఉదకాన్తం గత్వా, ప్రయతశ్శుచౌ దేశే అధీయీత యథాధ్యాయ ముత్సృజన్వాచేతి ॥ * ॥ విధిం వినా నిత్యప్రశ్నస్య అధ్యయనంవ కార్యమ్ । అయమత్రవిధిః — ॥ వా ॥ అకృతప్రాతరాశ ఇత్యాది ॥*॥

అతో భుక్తస్య బ్రహ్మయజ్ఞే నాధికారః, తథా అస్పృశ్యాశౌచదుష్టస్యాపి। అదుష్టస్యాప్యమేధ్య శవ శూద్రాన్త్య పతితాన్తికే దేశే నాధ్యాయః। అత్ర "తస్య వా ఏతస్య యజ్ఞస్య ద్వావనధ్యాయౌ యదాత్మాఽశుచిర్యద్దేశః" ఇతి శ్రుత్యర్థోఽనుసన్ధేయః। మనుః — ॥ శ్లో ॥ నైత్యకే నాస్త్యనధ్యాయో బ్రహ్మసత్రం హి తత్స్మృతమ్। ద్వావేవ వర్జయేన్నిత్యమనధ్యాయౌ ప్రయత్నతః॥ స్వాధ్యాయభూమిం చాశుద్ధామాత్మానమశుచిం ద్విజః ॥ * ॥ యథాధ్యాయమితి పదక్రమానుషఙ్గనిషేధః। వాచేతి మానసస్య వ్యుదాసః। ఉచ్చైరధ్యేతవ్యమితి భావః। తదేవం, విద్యుదాద్యనధ్యయనేష్వప్యధ్యయనం కార్యమేవ। తథా బ్రాహ్మణమ్ — ॥ వా ॥ య ఏవం విద్వాన్ మేఘే వర్షతి విద్యోతమానే స్తనయత్యవస్ఫూర్జతి పవమానే వాయావమావాస్యాయాం స్వాధ్యాయమధీతే తప ఏవ తత్తప్యతే తపో హి స్వాధ్యాయ ఇతి ॥ * ॥ ఇతి। తథా వాజసనేయిబ్రాహ్మణం చ — ॥ వా ॥ బ్రహ్మయజ్ఞో హ వా ఏష యత్స్వాధ్యాయస్తస్యైతే వషట్కారా యత్ స్తనయతి యద్విద్యోతతే యదవస్ఫూర్జతి యద్వాతో వాయతి తస్మాత్ స్తనయతి విద్యోతమానే ఽవస్ఫూర్జతి వాతే వా వాయత్యధీయీతైవ వషట్కారాణామఛం బట్కారాయేతి ॥ * ॥ అఛం బట్కారాయ - అవ్యర్థత్వాయ। అధ్యయనాభావే బ్రహ్మయజ్ఞస్య స్తననాదయో వషట్కారస్వాహాకారాదయో వ్యర్థాః స్యురితి భావః। నన్వస్య "అథ యది వాతో వా వాయాత్ స్తనయేద్వా విద్యోతేత వాఽవస్ఫూర్జేద్వైకాంవర్చమేకం వా యజురేకం వా సామాభివ్యాహరేత్" ఇతి శాఖాన్తరే వాజసనేయిబ్రాహ్మణవాక్యస్య సమాప్త్యశ్రవణాత్, కథం ప్రశ్నాధ్యయనమ్? ఇతి చేన్న। విద్యాం ప్రత్యేవానధ్యాయశ్రూయతే "న కర్మయోగే మన్త్రాణామ్" ఇత్యనధ్యాయప్రతిక్షేపాత్। విద్యాం ప్రత్యేవ - వేదాధ్యయనం ప్రత్యేవానధ్యాయశ్రూయతే న పునర్మన్త్రాణామ్, కర్మయోగే గ్రహణ ధారణాధ్యయన విలక్షణత్వాత్। అర్థాన్తరం హి మన్త్రాణాం బ్రహ్మయజ్ఞాగ్నిహోత్రా

త్రాదికర్మయోగః । అతో నైవాత్ర దోషః । అన్యథా నిత్యత్వవ్యాఘాతాత్ । యథాశక్త్యధ్యయనేన తచ్చరితార్థమితి చేన్న; నిత్యప్రశ్నస్మరణవాక్యోపాపత్తేః, తత్సహపఠితాగ్నిహోత్రమన్త్రాణాꣳసపైకదేశాధ్యయనప్రసక్తేః, “తస్య వా ఏతస్య యజ్ఞస్య ద్వావనధ్యాయౌ యదాత్మాఽశుచిర్యద్దేశః” ఇతి ద్వయోరేవానధ్యాయనిమిత్తత్వశ్రుతేః, శ్రుత్యైవ “అమావాస్యాయాం స్వాధ్యాయమధీయీత” ఇతి నిత్యానధ్యాయేష్వపి అధ్యయనవిధానాచ్చ । అతో నిత్యప్రశ్నాధ్యాయినో హ్యనధ్యాయగన్ధో నాస్త్యేవ । అనియతప్రశ్నాధ్యాయినస్తు ॥ శ్లో ॥ అల్పం జపేదనధ్యాయే పర్వణ్యల్పతరం జపేత్ ॥ * ॥ ఇత్యనధ్యాయే అల్పమేవాధ్యయనమేకాం వర్చమిత్యుక్తమ్ । అతో నిత్యత్వాత్ప్రశ్నాధ్యయనం నిత్యమేవ కర్తవ్యమ్ । తథా మనుః — ॥ శ్లో ॥ నైత్యికే నాస్త్యనధ్యాయో బ్రహ్మసత్త్రం హి తత్స్మృతమ్ । బ్రహ్మాహుతిహుతం పుణ్యం స్వాధ్యాయశ్చ వషట్కృతమ్ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ వా ॥ అనధ్యాయదివసేష్వప్యేవమేవ అధ్యయనం కర్తవ్యమ్, నిత్యత్వాత్ ॥ * ॥ తథా మనుః — ॥ శ్లో ॥ వేదోపకరణే చైవ స్వాధ్యాయే చైవ నైత్యికే । నానురోధోఽస్త్యనధ్యాయే హోమమన్త్రేషు చైవ హి ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ నానధ్యాయోఽస్తి మన్త్రాణాం రౌద్రాణాం చ విశేషతః । పురుషసూక్తపావమానేఽగృహీత నియమాదృతే ॥ జపే నిత్యే చ కామ్యే చ క్రతౌ పారాయణేఽపి చ । నానధ్యాయోఽస్తి మన్త్రాణాం హోమమన్త్రేషు సర్వదా ॥ * ॥ ఉజ్జ్వలాయాం చ — ॥ వా ॥ కా పునరస్య స్మృతిః, యా బ్రహ్మయజ్ఞేఽప్యనధ్యాయముపదిశతి, మానవే తావద్విపర్యయశ్శ్రూయతే “నైత్యికే నాస్త్యనధ్యాయః” ఇతి, సామాన్యేనానధ్యాయోపదేశస్తు బ్రహ్మయజ్ఞాదన్యత్ర చరితార్థః । తస్మాత్తాదృశీ స్మృతిర్మృగ్యేతి ॥ * ॥ తథా స్మృతిరత్నావల్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ దేవతార్చనమన్త్రాణాం నానధ్యాయస్సదా స్మృతః । సఙ్కల్పితానాం మన్త్రాణాం వైదికానాం మహామతే ॥ నానధ్యాయనిరోధోఽస్తి జపకర్మణి సర్వదా ।

నిత్యే జపేచ కామ్యేచ క్రతౌ పారాయణే తథా । నానధ్యాయోఽస్తి వేదానాం గ్రహణే గ్రహణం స్మృతమ్ ॥ * ॥ ప్రారబ్ధే వేదపారాయణే, పురుషసూక్తమ్ - త్రిసుపర్ణమ్ - పఞ్చశాన్తిమ్ - రుద్రైకాదశీమ్ - నిత్యమహం జపిష్యామీతి సఙ్కల్పితవైదికమన్త్రాణాం జపే, ఛన్దఃకల్పాదివేదాఙ్గేషు, యజ్ఞమన్త్రేషు, నైమిత్తికవిధౌ, బ్రహ్మయజ్ఞేచ, నానధ్యయనగన్ధోఽస్తీత్యర్థః। స్మృతిసారసముచ్చయేఽపి — ॥ శ్లో ॥ సప్తానాం వ్యాహృతీనాంచ గాయత్ర్యాశ్శిరసస్తథా । నిత్యే నైమిత్తికే కామ్యే వ్రతే యజ్ఞేతథా క్రతౌ ॥ ప్రవృత్తే కామ్యకార్యేచ నానధ్యాయస్సదాస్మృతః ॥ * ॥ ధర్మోద్యోతే — ॥ శ్లో ॥ సౌరాణాం రౌద్రమన్త్రాణాం వైదికానాంచ నైత్యకే । జపహోమాది కార్యేషు నానధ్యాయో న కామ్యకే ॥ * ॥ ఇత్యాదిబహూని స్మృత్యన్తరవచనాని సన్తి; తాని విస్తరభయాన్నలిఖ్యన్తే । అతో నిత్యప్రశ్నే అనధ్యాయో నాస్తీతి నిశ్చీయతే। నను, “ మనసాచానధ్యాయే విద్యుతిచాభ్యగ్రాయాం స్తనయిత్నావప్రాయత్యే ప్రేతాన్నే నీహారేచ ” “ మానసం పరిచక్షతే । శ్రాద్ధభోజనఏవైకే ” ఇతి స్మరణాన్మనసైవాధ్యయనమనధ్యాయేష్వితి చేన్న “ గ్రామే మనసా” ఇతివదమావాస్యాయాం మనసా స్వాధ్యాయమధీయీతేత్యశ్రవణాత్, మన్వాదివచనేషు మానసత్వానాఘ్రాణాచ్చ। “ సర్వాహ్ణగ్ం సుయుక్తోఽధ్యయనాదనన్తరోఽధ్యాయే, తదాగురుకర్మసు మనసాచానధ్యాయే ” ఇత్యుక్తమానసాధ్యయనానువాదపవాయం విద్యుదాదిషు మానసాధ్యయనవర్జనార్థః । కించ, ఇదం మనసాచానధ్యాయఇతి వచనం బ్రహ్మయజ్ఞవిషయం నసంభవతి, శ్రాద్ధభోజనఏవేతి జ్ఞాపనాత్ । నహి భోజనానన్తరం బ్రహ్మయజ్ఞోఽస్తి, అకృతప్రాతరాశ ఇతిస్మృతేః। అతో భుక్తస్యార్థలోపేన తద్విషయమానసాధ్యయనవర్జనస్మరణానుపపత్తౌ, సర్వాహ్ణోధ్యయనస్య విహితమానసత్వానువాదపవాయం విశేషవిధానార్థమితి సువ్యక్తం సుధియామిత్యలమ్.

* అపత్నీకస్య బ్రహ్మయజ్ఞాద్యనధికారః *

కిఞ్చ, "అయజ్ఞో వా ఏషః, యోఽపత్నీకః" "పాణిగ్రహణాదధిగృహమేధినోర్వ్రతమ్" ॥ శ్లో ॥ పఞ్చక్లృప్తా మహాయజ్ఞాః ప్రత్యహం గృహమేధినామ్ ॥ * ॥ ఇత్యాదిభిః పఞ్చయజ్ఞానాం గృహమేధివిశిష్టత్వావగమాత్, అపత్నీకస్యాయజ్ఞార్హత్వశ్రుతేశ్చ, విధురస్య న బ్రహ్మయజ్ఞాది పఞ్చమహాయజ్ఞప్రసఙ్గః । బ్రహ్మచారిభిస్తు కర్తవ్య ఏవ । తథా నారదీయే — ॥ శ్లో ॥ సాయం ప్రాతరగ్నికార్యం యథాకాలం జితేన్ద్రియః । కుర్యాత్ప్రతిదినం వర్ణీ బ్రహ్మయజ్ఞం చ తర్పణమ్ ॥ తన్త్రిత్రయం కారకం చ వైశ్వదేవమనూర్ణ పఠేత్ । మన్త్రిప్రశ్నౌ పునశ్చైవం బ్రహ్మయజ్ఞే క్రమం విదుః ॥ * ॥

* అఙ్గాధ్యయనేనానధ్యాయః *

అఙ్గాధ్యయనవిషయే స్మృత్యర్థసారే విశేషః — ॥ శ్లో ॥ చతుర్దశ్యష్టమీపర్వప్రతిపద్వర్జితేషు తు । వేదాఙ్గన్యాయమీమాంసాధర్మశాస్త్రాణి చాభ్యసేత్ ॥ అనధ్యాయస్తు నాఙ్గేషు నేతిహాసపురాణయోః । న ధర్మశాస్త్రేష్వన్యేషు పర్వణ్యేతాని వర్జయేత్ ॥ * ॥ ఏతద్ధర్మశాస్త్రాదివర్జ్యత్వస్మరణమభ్యాసవిషయమ్ । అభ్యస్తస్య తు ॥ శ్లో ॥ పర్వసు ప్రయతో నిత్యముక్తదానఫలం లభేత్ ॥ * ॥ ఇతి బృహస్పతిస్మరణాన్న దోషః । అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ వేదాభ్యాసోఽన్వహం శక్త్యా మహాయజ్ఞక్రియామతా । నాశయత్యాశు పాపాని మహాపాతకజాన్యపి ॥ * ॥ అత్ర శిక్షాః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతః పఠేన్నిత్యమురఃస్థితేన స్వరేణ శార్దూలరుతోపమేన । మధ్యన్దినే కణ్ఠగతేన చైవ చక్రాహ్వసంక్రన్దితసన్నిభేన ॥ తారం తు విద్యాత్సవనే తృతీయే శిరోగతం తచ్చ సదా ప్రయోజ్యమ్ । మయూరహంసాన్యభృతస్వరాణాం తుల్యేన నాదేన శిరోగతేన ॥ మన్దమేవ పఠేత్ప్రాతరుచ్చైశ్చ మధ్యన్దినే పఠేత్ । ఉచ్చైరేవాపరాహ్ణే తు స్వాధ్యాయకాల ఉపారమేత్ ॥ * ॥ " స వా ఏష యజ్ఞస్సద్యః ప్రతాయతే సద్యస్సంతిష్ఠతే తస్య ప్రాక్సాయమవభృథః " ఇతి శ్రుతేః స్వాధ్యాయకాలాత్ప్రా

ర్యః, అన్యథాదోషశ్రవణాత్ ॥ తథామనుః — ॥ శ్లో ॥ యోఽనధీత్య ద్విజోవేదానన్యత్ర కురుతేశ్రమమ్ । సజీవన్నేవశూద్రత్వ మాశుగచ్ఛతిసాన్వయః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ యథాదారుమయోహస్తీ యథాచర్మమయోమృగః । తథావిప్రోఽనధీయానస్త్రయస్తే నామధారకాః ॥ * ॥ సారసముచ్చయె — ॥ శ్లో ॥ అనధీత్యత్రయీంవిప్రా యె హిశాస్త్రమధీయతే । సర్వాభరణసంత్యాగాన్నగ్నాః స్త్రియఇవధ్రువమ్ ॥*॥ విష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ అధీతమపి యోవేదం విముఞ్చతి యదానరః । భ్రూణహా సతు విజ్ఞేయో వియోనిమధిగచ్ఛతి ॥ * ॥ అతో ద్వితీయభాగే గృహస్థేన వేదస్యావిస్మరణార్థం వేదాభ్యాసఃకార్యః । అన్యథా "అధీతస్యచనాశనమ్ - పురుషవేదో బ్రహ్మోజ్ఝ్యమ్" ఇతి యాజ్ఞవల్క్యగౌతమాపస్తమ్బాదిభిరధీత వేదనాశే దోషస్మరణాత్ । తథా సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ అధీత్యవిధివత్పూర్వమృషిమాచార్యతన్ముఖాత్ । అనన్తరం యథాఽధ్యాయః కర్తవ్యోఽధీమతాధ్రువమ్ ॥ తతఃక్రమమధీయీత స్వరసంస్కారసంయుతమ్ । పదక్రమవిశేషజ్ఞో వర్ణక్రమవిచక్షణః ॥ స్వరమాత్రావిభాగజ్ఞో గచ్ఛేదాచార్యసమ్పదమ్ ॥ * ॥ శిక్షాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ యోఽనధీత్య ద్విజో వేదానన్యత్ర కురుతేశ్రమమ్ । సజీవన్నేవ శూద్రత్వ మాశుగచ్ఛతి సాన్వయః ॥ * ॥ యమః ॥ శ్లో ॥ నజాతు పరశాఖోక్తం బుధఃకర్మ సమాచరేత్ । ఆచరన్పరశాఖోక్తం కర్మారణ్డఃప్రకీర్తితః ॥ యదామ్నాతం స్వశాఖాయాం పారక్యమవిరోధిచ । విద్వద్భిస్తదనుష్ఠేయమగ్నిహోత్రాది కర్మవత్ ॥ యస్యయావత్స్వసూత్రోక్తం స్వల్పంవా యదివా బహు । తస్యతావతిశాస్త్రార్థే కృతేసర్వం కృతంభవేత్ ॥ స్వసూత్రేఽవిద్యమానేతు పరసూత్రేణ వర్తతే । బోధాయనమతం కృత్వా స్వసూత్రఫలభాగ్భవేత్ ॥ శాఖినామపి సర్వేషామభావే స్వప్రయోగినామ్ । ఆపస్తమ్బేన మార్గేణ కర్తవ్యం మనురబ్రవీత్ ॥ శ్రుతిస్మృతీతు విప్రాణాం చక్షుషీద్వేవినిర్మితే । కాణస్తత్రైకయాహీనో ద్వాభ్యామన్ధఃప్రకీర్తితః ॥ అధీత్యచతురోవేదాన్స

ర్యః, అన్యథాదోషశ్రవణాత్ ॥ తథామనుః — ॥ శ్లో ॥ యోఽనధీత్య ద్విజోవేదానన్యత్ర కురుతేశ్రమమ్ । సజీవన్నేవశూద్రత్వ మాశుగచ్ఛతిసాన్వయః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ యథాదారుమయోహస్తీ యథాచర్మమయోమృగః । తథావిప్రోఽనధీయానస్త్రయస్తే నామధారకాః ॥ * ॥ సారసముచ్చయే — ॥ శ్లో ॥ అనధీత్యత్రయీంవిప్రా యేహిశాస్త్రమధీయతే । సర్వాభరణనద్ధాఙ్గానగ్నాః స్త్రియఇవధ్రువమ్ ॥*॥ విష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ అధీతమపి యోవేదం విముఞ్చతి యదానరః । భ్రూణహా సతు విజ్ఞేయో వియోనిమధిగచ్ఛతి ॥ * ॥ అతో ద్వితీయభాగే గృహస్థేన వేదస్యావిస్మరణార్థం వేదాభ్యాసఃకార్యః । అన్యథా "అధీతస్యచనాశనమ్ - పురుషవేదోబ్రహ్మహ్యాఙ్గమ్" ఇతి యాజ్ఞవల్క్యగౌతమాపస్తమ్బాదిభిరధీత వేదనాశే దోషస్మరణాత్ । తథా సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ అధీత్యవిధివత్పూర్వమృషిమాచార్యతశ్శుభాత్ । అనన్తరం యథాఽధ్యాయః కర్తవ్యోధీమతాధ్రువమ్ ॥ తతఃక్రమమధీయీత స్వరసంస్కారసంయుతమ్ । పదక్రమ విశేషజ్ఞో వర్ణక్రమవిచక్షణః ॥ స్వరమాత్రా విభాగజ్ఞో గచ్ఛేదాచార్యసమ్పదమ్ ॥ * ॥ శిక్షాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ యోఽనధీత్య ద్విజోవేదానన్యత్ర కురుతేశ్రమమ్ । సజీవన్నేవశూద్రత్వ మాశుగచ్ఛతి సాన్వయః ॥ * ॥ యమః ॥ శ్లో ॥ నజాతు పరశాఖోక్తం బుధఃకర్మ సమాచరేత్ । ఆచరన్పరశాఖోక్తం కర్మారణ్డః ప్రకీర్తితః ॥ యదామ్నాతం స్వశాఖాయాం పారక్యమవిరోధిచ । విద్వద్భిస్తదనుష్ఠేయమగ్నిహోత్రాది కర్మవత్ ॥ యస్యయావత్స్వసూత్రోక్తం స్వల్పంవా యదివా బహు । తస్యతావతిశాస్త్రార్థే కృతేసర్వం కృతంభవేత్ ॥ స్వసూత్రేఽవిద్యమానేతు పరసూత్రేణ వర్తతే । బోధాయనమతం కృత్వా స్వసూత్ర ఫలభాగ్భవేత్ ॥ శాఖినామపి సర్వేషామభావే స్వప్రయోగినామ్ । ఆపస్తమ్బేన మార్గేణ కర్తవ్యం మనురబ్రవీత్ ॥ శ్రుతి స్మృతీతు విప్రాణాం చక్షుషీద్వేవినిర్మితే । కాణస్తత్రైకయాహీనో ద్వాభ్యామన్ధః ప్రకీర్తితః ॥ అధీత్యచతురోవేదాన్స

షడఙ్గపదక్రమైః । స్మృతిహీనానశోభన్తే చన్ద్రహీనేవశర్వరీ ॥ అధీత్య విధివద్విప్రో వేదార్థం నవిచారయేత్ । ససాన్వయశ్శూద్రసమః పాత్రతాం నప్రపద్యతే ॥ వేదశాస్త్రార్థతత్త్వజ్ఞో యత్ర యత్రాశ్రమేవసేత్ । సస్వర్గలోకమవాప్నోతి నరకంచ నగచ్ఛతి ॥ ధర్మ్యంయశస్యమాయుష్యం పుణ్యంస్వర్గ్యం తథైవచ । ధారణాద్ధర్మశాస్త్రస్య బ్రహ్మలోకమవాప్నుయాత్ ॥ శ్రుతిహీనమధీతం యన్నేహాముత్రచతద్భవేత్ । శ్రుతంతుకేవలమపిసముద్ధారాయకల్పతే ॥ సముచ్చితం స్తోకమపి శ్రుతాధీతం విశిష్యతే ॥ జ్ఞానంకర్మ చ సంయుక్తం ముక్త్యర్థం కల్పితంయథా । అధీతం శ్రుతిసంయుక్తం తథాశ్రేష్ఠం నకేవలమ్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ స్వరమాత్రావిహీనంతు పదాక్షర వివర్జితమ్ । న్యూనాతిరిక్తం యత్కించిదాభిర్గీర్భిరుదీరయేత్ ॥ ప్రాయశ్చిత్తాన్యశేషాణి తపః కర్మాత్మకాని వై । యానితేషామశేషాణాం కృష్ణానుస్మరణంపరమ్ ॥ * ॥ ఇతివచనాత్సర్వేషాం కర్మణామన్తే ప్రాయశ్చిత్తార్థం శ్రీకృష్ణస్మరణమేవకర్తవ్యమ్.

సమిత్పుష్పాద్యాహరణ విధిః

తత్రసంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ సమిత్పుష్పకుశాదీని శ్రోత్రియస్స్వయమాహరేత్ । శూద్రాహృతైః క్రయక్రీతైః కర్మకుర్వన్పతత్యధః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుమన్దిరే — ॥ శ్లో ॥ అరణ్యాద్వా గృహాద్వాపి విక్రీతాన్యాపణస్థలాత్ । అయాచితాని పుష్పాణి లబ్ధాన్యర్హాణినార్చనే ॥ త్యాజ్యం పర్యుషితం జన్తుదూషితం పాదలఙ్ఘితమ్ । మ్లానంస్పృష్టం తథాఽస్పృశ్యైర్ఘ్రాతంచ ప్రతిలోమజైః ॥ * ॥ తులసీమాహాత్మ్యే — ॥ శ్లో ॥ ఉత్తమం స్వార్జితంపుష్పం మధ్యమం వన్యముచ్యతే । అధమంతు క్రయక్రీతం పారక్యమధమాధమమ్ ॥ హస్తానీతం పటానీతం స్వయం పతితమేవ వా । దేవారామోద్భవం పుష్పం గృహదేవాయనార్చయేత్ ॥ అయనే హ్యుపరాగేచ భౌమభార్గవభానుషు । నాహరేత్తులసీపత్రం గృహదేవార్చనేబుధః ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ అర్కపుష్పాణిచాన్యాని హ్యర్కపత్రస్థితానిచ । నిర్గన్ధానిచపుష్పాణి సర్వాణ్యేతాని వర్జయేత్ ॥

స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ ఆరవారేచ శుక్రేచ మన్వాదిషుయుగాదిషు। నాహరేత్తులసీపత్రం మధ్యాహ్నాత్పరతస్తథా ॥ సఙ్క్రాన్త్యాం పక్షయోరన్తే ద్వాదశ్యాం నిశిసన్ధ్యయోః। తులసీం యేవిచిన్వన్తి తేకృన్తన్తి హరేశ్శిరః ॥ * ॥ తథాఅన్యత్ర — ॥ శ్లో ॥ భృగ్వఙ్గారకేవారే ద్వాదశ్యాం పఞ్చపర్వసు। నాహరేత్తులసీపత్రం నన్దాయాం శ్రవణేపిచ ॥ * ॥ మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ తులసీపత్రమాదాయ మద్భక్తోయత్రగచ్ఛతి। తమేవానుగమిష్యామి యథాగౌర్వత్సలాఽర్భకమ్ ॥ తులస్యాఽనుదినందేవం యోఽర్చయేద్గరుడధ్వజమ్। జన్మమృత్యుజరాదుఃఖైర్ముక్తోముక్తిమవాప్నుయాత్ ॥ * ॥ మాఘమాహాత్మ్యే — ॥ శ్లో ॥ మణికాఞ్చనపుష్పాణి ముక్తావైడూర్యకానిచ। తులసీపత్రదానస్య కళాం నార్హన్తి షోడశీమ్ ॥ * ॥ తులసీస్తవే — ॥ శ్లో ॥ సుమఞ్జరీదళైర్యుక్తైఃకోమలైస్తులసీదళైః। యేకుర్వన్తిహరేఃపూజాం తేకృతార్థాఃకలౌయుగే ॥ శుష్కంపర్యుషితంవాఽఽర్ద్రం కాష్ఠంవా తులసీదళమ్। అర్చనేవాసుదేవస్య లక్షకోటిగుణంభవేత్ ॥ తులసీగ్రహణంశస్తం విష్ణోరర్చనహేతవే। వర్జ్యం పర్యుషితం పుష్పం నవర్జ్యం తులసీదళమ్ ॥ * ॥ దేవలస్మృతౌ — ॥ శ్లో ॥ వర్జ్యం పర్యుషితం తోయం నవర్జ్యం జాహ్నవీజలమ్। అన్యత్పర్యుషితం వర్జ్యం నవర్జ్యం పద్మపుష్పకమ్ ॥ * ॥ శ్రీభగవానాహపాద్మే — ॥ శ్లో ॥ సర్వేషాంచైవపుష్పాణాం పత్రాణాం చైవసున్దరి। ఆధిక్యం తవదేవేశిప్రీతోఽహం తవదర్శనాత్ ॥ శుష్కైఃపర్యుషితైర్వాపికాష్ఠమూలమృదాదిభిః। అర్చనాన్మమబిమ్బస్య సదాశుద్ధిర్భవిష్యతి ॥ * ॥ నమస్కారమన్త్రః ॥ శ్లో ॥ యన్మూలే సర్వతీర్థాని యన్మధ్యే సర్వదేవతాః। యదగ్రే సర్వవేదాశ్చ తులసీంత్వాం నమామ్యహమ్ ॥ * ॥ గ్రహణమన్త్రః — ॥ శ్లో ॥ తులస్యమృతసమ్భూతే సదాత్వం కేశవప్రియే। కేశవార్థం లునామిత్వాం వరదాభవ శోభనే ॥ మోక్షైకహేతోర్ధరణి ప్రసూతే విష్ణోస్సమస్తస్య గురోః ప్రియే తే। ఆరాధనార్థం పురుషోత్తమస్య లునామిపత్రం తులసిక్షమస్వ ॥ ప్రసీదమమ దేవేశి ప్రసీదహ

రాః ॥ కుసుమానాం నివేద్యానాం గన్ధమాఘ్రాతియోనరః । సపూతిగన్ధసంయుక్తః కుష్ఠీచైవ భవేశుభే ॥ అసూత్రగ్రథితం పుష్పమస్నేహోక్తం తథోదనమ్ । అవాలుకాయుతం తోయం సర్వం పర్యుషితం భవేత్ ॥ నపర్యుషితదోషోఽస్తి తీర్థతోయస్యనిత్యశః ॥ * ॥ వైష్ణవధర్మశాస్త్రే— ॥ శ్లో ॥ పుష్పాలాభే తులస్యాస్తు పత్రైర్మామర్చయేద్బుధః । పత్రాలాభే శిఫాభిస్తు శిఫాలాభే శిఫాలవైః । లవాలాభే మృదాతత్ర భక్తిమానర్చయేత మామ్ ॥ * ॥ నారదీయే — ॥ శ్లో ॥ హరేరభ్యర్చనాయాంచ తులసీసాధనం పరమ్ । అలాభే తుళసీనాంచ తన్నామగ్రహణం పరమ్ ॥ భగవానరవిన్దాక్షః స్సన్తుష్యతి సహస్రధా ॥ నపద్మైర్నాపికల్హారైర్నహేమకుసుమైరపి । తథాతుష్యతి గోవిన్దో యథైవ తుళసీదళైః ॥ అన్యథైవతసంక్షిప్తైర్యోఽర్చయేద్గరుడధ్వజమ్ । సపవనరకంయాతి యావదాభూతసంప్లవమ్ ॥ తత్రైవ ॥ శ్లో ॥ సంగృహ్యతులసీం భక్త్యా సర్వాభీష్టఫలప్రదామ్ । తులస్యైవ హరేః పూజాం యేకుర్వన్తి నరాభువి ॥ తేకృతార్థా నరశ్రేష్ఠ తస్మాత్త్వమపి తత్కురు । తస్మాత్తులస్యాసదృశం నచభూతం నభావిచ ॥ తులసీకాననామోదవాసితా యత్రమారుతాః । నతత్ర ధరణీభాగే చరన్తి యమకిఙ్కరాః ॥ తులసీ తులసీత్యేవం నామాన్యావర్తయన్తియే । తేవిష్ణులోకమాసాద్య పశ్యన్తి గరుడధ్వజమ్ ॥ దర్శనాచ్ఛ్రవణాత్స్పర్శాత్ స్మరణాత్కీర్తనాదపి । పునాతితులసీపుణ్యాదశపూర్వాన్దశాపరాన్ ॥ తులసీకాననం యత్ర యత్రవాహరికీర్తనమ్ । తత్రైవాస్తే హరిః శ్రీమాన్ శఙ్ఖచక్రగదాధరః ॥ తస్మాత్పరాశరత్వం చ సర్వదా తులసీదళైః । నారాయణమిహారాధ్య ప్రాప్స్యసే పరమం పదమ్ ॥ యథాహితులసీమాన్యా విష్ణోర్భవతి సర్వదా । తథైవైకాదశీవిష్ణుం సన్తోషయతి సన్తతమ్ ॥ తులసీదలసంమిశ్రం తీర్థం తోయేన సంయుతమ్ । దివసేదివసేయేతు భుఞ్జతే తేహివైష్ణవాః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ ద్వితీయకాలేకర్తవ్యం తులస్యాహరణం ద్విజైః । అన్యకాలే నకర్తవ్యమిత్యేవ మనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ కాలే ద్వితీయేసంప్రాప్తేతు

రాః ॥ కుసుమానాం నివేద్యానాం గన్ధమాఘ్రాతియోనరః । సపూతిగన్ధ సంయుక్తః కుక్షౌచైవ ధరేశుభే ॥ అసూత్రగ్రథితం పుష్పమస్నేహోక్తం తథోదనమ్ । అవాలుకాయుతం తోయం సర్వం పర్యుషితం భవేత్ ॥ నపర్యుషితదోషోఽస్తి తీర్థతోయస్యనిత్యశః ॥ * ॥ వైష్ణవ ధర్మశాస్త్రే— ॥ శ్లో ॥ పుష్పాలాభే తులస్యాస్తు పత్రైర్మామర్చయేద్బుధః । పత్రాలాభే శిఫాభిస్తు శిఫాలాభే శిఫాలవైః । లవాలాభే మృదాతత్ర భక్తిమానర్చయేత మామ్ ॥ * ॥ నారదీయే — ॥ శ్లో ॥ హరేరభ్యర్చనాయాంచ తులసీసాధనం పరమ్ । అలాభే తుళసీనాంచ తన్నామగ్రహణం పరమ్ ॥ భగవానరవిన్దాక్షః స్సన్తుష్యతి సహస్రధా ॥ నపద్మైర్నాపికల్హారైర్నహేమకుసుమైరపి । తథాతుష్యతి గోవిన్దో యథైవ తుళసీదళైః ॥ అన్యథైవతసంక్లిష్టైర్యోఽర్చయేద్గరుడధ్వజమ్ । సపచనరకంయాతి యావదాభూతసంప్లవమ్ ॥ తత్రైవ ॥ శ్లో ॥ సంగృహ్యతులసీం భక్త్యా సర్వాభీష్టఫలప్రదామ్ । తులస్యైవ హరేఃపూజాం యేకుర్వన్తి నరాభువి ॥ తేకృతార్థా నరశ్రేష్ఠతస్మాత్త్వమపి తత్కురు । తస్మాత్తులస్యాసదృశం నచభూతం నభావిచ ॥ తులసీకాననామోదవాసితా యత్రమారుతాః । నతత్ర ధరణీభాగే చరన్తి యమకిఙ్కరాః ॥ తులసీ తులసీత్యేవం నామాన్యావర్తయన్తియే । తేవిష్ణులోకమాసాద్య పశ్యన్తి గరుడధ్వజమ్ ॥ దర్శనాచ్ఛ్రవణాత్స్పర్శాత్ స్మరణాత్కీర్తనాదపి । పునాతితులసీపుణ్యాదశపూర్వాన్దశాపరాన్ ॥ తులసీకాననం యత్ర యత్రవాహరికీర్తనమ్ । తత్రైవాస్తే హరిఃశ్రీమాన్ శఙ్ఖచక్రగదాధరః ॥ తస్మాత్పరాశరత్వం చ సర్వదా తులసీదళైః । నారాయణమిహారాధ్యప్రాప్స్యసెపరమంపదమ్ ॥ యథాహితులసీమాన్యా విష్ణోర్భవతి సర్వదా । తథైవైకాదశీవిష్ణుం సన్తోషయతి సన్తతమ్ ॥ తులసీదల సంమిశ్రం తీర్థం తోయేన సంయుతమ్ । దివసేదివసేయేతు భుఞ్జతే తేహివైష్ణవాః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ ద్వితీయకాలేకర్తవ్యం తులస్యాహరణంద్విజైః । అన్యకాలే నకర్తవ్యమిత్యేవ మనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ కాలే ద్వితీయేసంప్రాప్తేతు

లసింగ్రాహయేద్ద్విజః । అన్యకాలేషు నగ్రాహ్యమితి వాసిష్ఠభాషితమ్॥.

⟹ అథ కుశోత్పాటనాదివిధిః ⟸

తత్ర శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ శుచౌదేశే శుచిర్భూత్వాస్థిత్వాప్రాగుత్తరాముఖః । ఓఙ్కారేణైవమన్త్రేణకుశాఃస్పృశ్యాద్విజోత్తమైః ॥ * ॥ కుశోత్పాటనమన్త్రమాహాసఏవ — ॥ శ్లో ॥ విరిఞ్చినసహోత్పన్న పరమేష్ఠినిసర్గజ । నుదసర్వాణిపాపాని దర్భస్వస్తికరోమమ ॥ * ॥ అత్ర కాలమాహ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ మాసేనభస్యమావాస్యా తస్యాం దర్భోచ్చయోమతః । అయాతయామాస్తే దర్భానియోజ్యాఃస్యుః పునఃపునః ॥ దేవార్థాన్ప్రాఙ్ముఖోదర్భాన్పిత్రర్థాన్దక్షిణాముఖః । ఛిత్వోపవీతీప్రాచీనావీతీ తాన్ఛిన్దేత్పృథక్ ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ మన్త్రాః కృష్ణాజినం దర్భాబ్రాహ్మణాశ్చవిశేషతః । అయాతయామాస్తైసర్వే నియోజ్యాఃస్యుఃపునఃపునః ॥ * ॥ అయాతయామాః - అగతరసాః । వృద్ధవసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ కాశస్తురౌద్రో విఖ్యాతః కుశో బ్రాహ్మస్తథాస్మృతః । ఆర్షాన్దర్భస్సమాఖ్యాతో విశ్వామిత్రస్తువైష్ణవః ॥ కుశాలాభేఽశ్వవాలశ్చ విశ్వామిత్రోఽథవాయవః । దూర్వాశ్చైతేషు యేలబ్ధాస్తైఃకర్మాణిసమాచరేత్ ॥ శ్రుతిస్మృతిషు మిత్రత్వాద్విప్రాణాంవిశ్వకర్మణామ్। విశ్వాంహసామమిత్రత్వాద్విశ్వామిత్రఇతిస్మృతః ॥ దుస్స్వర్శనాశకరణాద్దుశ్శబ్దోచ్చారనాశనాత్ । దుస్స్వప్ననాశకరణాదేషాదూర్వేత్యుదాహృతా ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ నవభిస్సప్తభిర్దర్భైః పఞ్చభిశ్చ క్రమాత్కృతః । కూర్చశ్శ్రేష్ఠోమధ్యమశ్చ కనీయానితిచ స్మృతః ॥ * ॥ స్మృతిరత్నావళ్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ అహన్యహని కర్మార్థం కుశోద్ధారఃప్రశస్యతే । నపూర్వేష్వూద్ధృతకుశా యోగ్యాస్స్యురుత్తరేషుచ ॥ పవిత్రం స్వర్ణమజినం రూప్యంతామ్రంచ సీసకం । వసుధాగాస్తథావిప్రా నియోజ్యాఃస్యుఃపునఃపునః ॥ కుశాగ్రైస్తర్పయేద్దేవాన్ మనుష్యాన్ కుశమధ్యతః । ద్విగుణీకృత్యమూలాగ్రైఃపితౄన్సంతర్పయేద్ద్విజః ॥ సపిణ్డీకరణాదర్వాగృజుదర్భైఃపితృక్రియాః । పరతోద్విగుణైరేవ దైవకర్మ సదర్జు

భిః ॥ ఛిన్నమూలాగృహీతవ్యాః ప్రస్తరార్థంకుశోత్తమాః । అగ్నికార్యే చయాగేచ సమూలాన్పరివర్జయేత్ ॥ * ॥ మనుః —— ॥ శ్లో ॥ సమూలస్తుభవేద్దర్భః పితౄణాం శ్రాద్ధకర్మణి । మూలేనలోకాఞ్జయతి శక్రస్యచ మహాత్మనః ॥ * ॥ ఏతదేకోద్దిష్టశ్రాద్ధవిషయమ్ । యతస్సఏవాహ ॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టేకుశాగ్రాహ్యాస్సమూలాయజ్ఞకర్మణి । బహిర్లూనాస్సకృల్లూనాస్సర్వత్ర పితృకర్మణి ॥ * ॥ ఇతి । బహిర్లూనాః - ఉపమూలలూనాఇత్యర్థః । తతశ్చ —— ॥ శ్లో ॥ ఉపమూలేతథాలూనాఃశ్రాద్ధార్థేతుకుశాఃస్మృతాః । తథాశ్యామాకనీవారా దూర్వాచ సముదాహృతా ॥ * ॥ ఇతి బ్రహ్మాణ్డాదివచనమనేకోద్దిష్టశ్రాద్ధాది విషయమిత్యవగన్తవ్యమ్ ॥ శ్లో ॥ పిత్ర్యంమూలేన మధ్యేన మానుషంతు ప్రయత్నతః । దేవకర్మకుశాగ్రేణ కర్తవ్యం భూతిమిచ్ఛతా ॥ కుశాః కాశాస్తథాదూర్వా యవావ్రీహయ ఏవవా । బల్బజాఃపుణ్డరీకాణి సప్తధా బర్హిరుచ్యతే ॥

పవిత్రవిధిః

శాతాతపః —— ॥ శ్లో ॥ జపే హోమే తథా దానే స్వాధ్యాయే పితృతర్పణే । అశూన్యంతు కరం కుర్యాత్సువర్ణరజతైః కుశైః ॥ * ॥ నారదః —— ॥ శ్లో ॥ నశూన్యంకేవలంధార్యం దైవే పిత్ర్యేచకర్మణి । అనామికాధృతంహేమ తర్జన్యాధారయేత్తతత్ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ —— ॥ శ్లో ॥ యజ్ఞోపవీతేమౌఞ్జ్యాంచ తథాకుశపవిత్రకే । బ్రహ్మగ్రన్థిం విజానీయాదన్యత్రతు యథారుచి ॥ * ॥ యమః —— ॥ శ్లో ॥ సంత్యజ్య వైష్టరం మార్గం బ్రహ్మమార్గవినిస్సృతమ్ । సకృత్ప్రదక్షిణీకృత్యపవిత్ర మభిధీయతే ॥ తదేవద్విగుణీకృత్యబ్రహ్మగ్రన్థిర్విధీయతే ॥ చతురఙ్గుళమగ్రం స్యాద్గ్రన్థి రేకాఙ్గుళోభవేత్ । ద్వ్యఙ్గుళం రజ్జువలయం పవిత్రస్యతులక్షణమ్ ॥ త్రిభిర్దర్భైశ్శాన్తి కర్మ పఞ్చభిః పౌష్టికం తథా । పఞ్చభిశ్చాభిచారంతు కుర్వన్కుర్యాత్పవిత్రకమ్ ॥ * ॥ రత్నావళ్యామ్ —— ॥ శ్లో ॥ శూద్రఃపవిత్రమజ్ఞానాత్ జ్ఞానాద్వా యదిధారయేత్ । నపాపాత్మామహాఘోరే చిరంతిష్ఠతిదారుణే ॥ కుతూహలేన వా

శూద్రః పవిత్రం ధారయే ద్యది । సపచ్యతే మహాఘోరే సుచిరం నరకా గ్నిభిః ॥ దేవబ్రాహ్మణకార్యేషు శూద్రశ్చేద్భక్తిమాన్ భవేత్ । స్వ ర్ణాఙ్గుళీయకం ధృత్వా తేన కర్మాణి కారయేత్ ॥ * ॥ స్మృతిరత్నే — ॥ శ్లో ॥ శూద్రః పవిత్రమజ్ఞానాత్ జ్ఞానాద్వా యదిధారయేత్ । సకులో నరకం యాతి సద్యశ్చణ్డాళతాం వ్రజేత్ ॥ తస్మాత్పవిత్రం సతతం ద్విజై ర్వేదపరాయణైః । కర్మానుష్ఠాన నిరతైర్ధార్యం నేతరజాతిభిః ॥ * ॥ స్మృ తిసంగ్రహేచ — ॥ శ్లో ॥ ప్రథమం లఙ్ఘయేత్పర్వ ద్వితీయం నతులఙ్ఘ యేత్ । తయోస్తు పర్వణోర్మధ్యే పవిత్రం ధారయేద్బుధః ॥ * ॥ భరద్వా జః — ॥ శ్లో ॥ కూర్చేనవా పవిత్రేణ యేన కర్మాణి కారయేత్ । తస్య గ్రన్థిం విసృజ్యైవ కర్మాన్తే తత్పరిత్యజేత్ ॥ పవిత్రకూర్చయోస్త్యాగే స గ్రన్థ్యోస్తు ప్రమాదతః । ఉపవాసం చరేదేకముపవాసత్రయం తు వా ॥ * ॥ ధీపూర్వే ఉపవాసత్రయమితి గ్రాహ్యమ్ ॥ శ్లో ॥ ఊర్ధ్వాగ్రం ప్ర క్షిపేత్కూర్చం గలన్త్యాం కలశేషుచ । తతస్సంప్రోక్షణం కుర్యాత్తదగ్రే ణ ద్విజోత్తమః ॥ అగ్రే ఽఙ్గుళ్యాః స్థితో దర్భ స్తపోవృద్ధికరో హి సః । మధ్యే చైవ ప్రజాకామో మూలే సర్వార్థసాధకః ॥ * ॥ ఏవం ఫలభేదేన పవి త్రధారణే స్థానభేద ఉక్తః । పవిత్రం త్వనామికామూల ఏవ ధార్యమ్ । హారీతః — ॥ శ్లో ॥ పథిదర్భాశ్చితా దర్భా యే దర్భా యజ్ఞభూమిషు । వరణాసనపీఠాధార్షష్షడ్దర్భాన్ పరివర్జయేత్ ॥ యైః కృతః పిణ్డనిర్వాపః శ్రా ద్ధం వా పితృతర్పణమ్ । విణ్మూత్రాదిషు యే దర్భాస్తేషాం త్యాగో విధీయ తే ॥ బ్రహ్మయజ్ఞేచ యే దర్భాః యే దర్భాః పితృతర్పణే । అమేధ్యలిప్తా యే దర్భాస్తేషాం త్యాగో విధీయతే ॥ అమేధ్యాని - వసాదీని ద్వాదశమలాని । ॥ శ్లో ॥ అపూతైస్తు గృహీతా యే యే చచ్ఛిన్నా నఖైస్తథా । క్వథితానగ్నిద గ్ధాంశ్చ కుశాన్ యత్నేన వర్జయేత్ ॥ నీవీమధ్యే స్థితా స్త్యాజ్యా యజ్ఞభూమి స్థితాస్తథా । ఛాయాయామశుచౌ దేశే యే దర్భాస్తాన్ విసర్జయేత్ ॥ * ॥ అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మయజ్ఞే జపే చైవ బ్రహ్మగ్రన్థిర్విధీయతే । భోజ నే వర్తుళః ప్రోక్త ఏవం ధర్మో నహీయతే ॥ * ॥ పవిత్రమత్ర బ్రహ్మగ్రన్థియు

క్తమ్, తదేవ శూద్రాదేర్వ్యర్జ్యమ్ । తథాచన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ సప్తభిర్దర్భపుఞ్జైస్తైః కుర్యాద్బ్రాహ్మం పవిత్రకమ్ । పఞ్చభిః క్షత్రియస్యోక్తం చతుర్భిశ్చ తథావిశః ॥ ద్వాభ్యాం శూద్రస్య విహితమన్త్యజానాం తథైవచ ॥ నీవీమధ్యేచ యేదర్భా బ్రహ్మసూత్రేచ యేకృతాః। పవిత్రాంస్తాన్విజానీయాద్యథా కాయస్తథాకుశః ॥ పవిత్రం కరశాఖాస్థం దక్షిణే శ్రవణేన్యసేత్ । నాన్యత్ర నిక్షిపేద్దేహే నిక్షిప్తంయదితత్త్యజేత్ ॥ * ॥ అతో నీవ్యాం కేవలదర్భా ఏవ స్థాప్యాః । అత్రకాశికః — ॥ శ్లో ॥ గవాం వాలపవిత్రేణ ధార్యమాణేన నిత్యశః । నస్పృశన్తీహపాపాని శ్రీశ్చగాత్రేషు తిష్ఠతి ॥ గవాం వాలపవిత్రస్య సౌవర్ణస్య తథైవచ । నబ్రహ్మగ్రన్థినియమో ధారయేత్తు యథా తథా ॥ గవాం వాలపవిత్రేణ సన్ధ్యోపాస్తిం కరోతియః । జపహోమాగ్నికార్యాణి తస్యాక్షయఫలం భవేత్ ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ జపకర్మహరాహ్యేతే అసురావ్యక్తరూపిణః । పవిత్రకృతహస్తస్య విద్రవన్తి దిశోదశ ॥ * ॥ గోభిలః — ॥ శ్లో ॥ వజ్రం యథా మహేన్ద్రస్య శూలం హస్తే పినాకినః । సుదర్శనం యథా విష్ణోస్తథా విప్రకరే కుశః ॥ అప్రసూతాః స్మృతాదర్భాః ప్రసూతాస్తు కుశాః స్మృతాః । సమూలాః కుతపాః ప్రోక్తా భిన్నాగ్రాస్తృణసంజ్ఞితాః ॥ కుశాః కాశా యవాదూర్వా గోధూమాశ్చాథకున్దరాః । ఉశీరా వ్రీహయోమాఞ్జో్య దశదర్భాః ప్రకీర్తితాః ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ కుశదర్భాచ గోవాలపవిత్రం కనకం తథా । నవపఞ్చత్రిసంయుక్తమగ్రంతు చతురఙ్గుళమ్ ॥ వలయం ద్వ్యఙ్గుళం ప్రోక్తం గ్రన్థిరేకాఙ్గుళో భవేత్ ॥ అఙ్గుష్ఠేతు పితుర్నాశస్తర్జన్యాం మరణంభవేత్ । మధ్యమేపుత్రనాశశ్చ కనిష్ఠే సర్వదోషకృత్ ॥ తస్మాత్సర్వప్రయత్నేనానామికాయాంతు యోజయేత్ ॥ కూర్చాంస్తు త్రివిధానాహురుత్తమాధమమధ్యమాన్ । సప్త పఞ్చత్రయోదర్భా గ్రన్థిరేకాఙ్గులో భవేత్ ॥ దక్షిణావర్తితోగ్రన్థిః కూర్చాగ్రం చతురఙ్గులమ్ । తన్మూలేద్వాదశాఙ్గుల్యే త్రివిధఃకూర్చఉచ్యతే ॥ ఊర్ధ్వాగ్రఃపుష్టిదఃప్రోక్తోహ్య

ధో(గ్రశ్శాన్తికర్మణి । అన్తః కూర్చోహి కర్తవ్య స్త్వభిచారే ద్విజోత్త మైః ॥ కుశాఃకాశా ఉశీరాశ్చ దూర్వాశ్చ వ్రీహయస్తథా । విశ్వామిత్రాఃకుశాశ్చైవ సప్తదర్భాః ప్రకీర్తితాః ॥ సప్తవింశతి దర్భైర్వా ప కవింశతిభి స్తథా । దశపఞ్చభిరేవాథ కూర్చం కుర్వీత బుద్ధిమాన్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణానాం విశేషేణ విశ్వామిత్ర కుశౌస్మృతా । నృపాణాం మౌఞ్జిదర్భాశ్చ వైశ్యానాముశిరంస్మృతమ్ ॥ శూద్రాణాంచ తథాదూర్వా విపరీతేకులక్షయః ॥ * ॥ దత్తాత్రేయః — ॥శ్లో॥ అపవిత్రకరంకర్మ విప్రస్య విఫలం భవేత్ । అపవిత్రకరోవిప్రః కుర్యాత్కర్మనవైదికమ్ ॥ తస్య కర్మాణి సర్వాణి నిష్ఫలాని భవన్తిహి ॥

పోష్యవర్గవిచారః

తత్ర దక్షః ॥ శ్లో ॥ తృతీయేతు తథాభాగే పోష్య వర్గార్థచిన్తనమ్ । ద్రవ్యంహినిర్వపేత్తేషాం విద్యమానధనోగృహీ ॥ * ॥ మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ మాతాపితా గురుర్భార్యా ప్రజాదీనస్సమాశ్రితః । అభ్యాగతోఽతిథిశ్చాగ్నిః పోష్యవర్గఉదాహృతః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ మాతాపితాతథాభార్యా గురుర్భార్యేతి భేదతః । భరణం పోష్యవర్గస్యప్రశస్తం స్వర్గసాధనమ్ ॥ నరకం పీడనేతస్య తస్మాద్యత్నేన తంభరేత్ ॥ స జీవతియ ఏవైకో బన్ధుభిశ్చోపజీవ్యతే । జీవన్తోఽపిమృతాస్త్వన్యేపురుషాః స్వోదరంభరాః ॥ * ॥ గౌతమః — ॥ వా ॥ యోగక్షేమార్థమీశ్వర మధిగచ్ఛేన్నాన్యత్ర దేవగురుధార్మికేభ్యః ॥ * ॥ యోగః - అలభ్య లాభః, క్షేమః - లబ్ధస్యపాలనమ్, ఈశ్వరః - రాజా .

బ్రాహ్మణాదివృత్తయః

వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ ద్విజాతిభ్యోధనం లిప్సేత్ప్రకృష్టేభ్యోవిశేషతః । అపివా జాతిమాత్రేభ్యో నతుశూద్రాత్కథంచన ॥ * ॥ ప్రకృష్టేభ్యః - స్వధర్మవర్తిభ్యః ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ యాత్రామాత్ర ప్రసిద్ధ్యర్థం స్వైః కర్మభిరగర్హితైః । అక్లేశేన శరీరస్య కుర్వీతధనసంచయమ్ ॥ * ॥ కర్మభిః - యస్య యాని వృత్త్యర్థాని తైరిత్యర్థః । తానిచతైస్తై

వదర్శితాని ॥ శ్లో ॥ అధ్యాపనం చాధ్యయనం యజనం యాజనం తథా । దానం ప్రతిగ్రహశ్చైవ షట్కర్మాణ్యగ్రజన్మనః ॥ షణ్ణాంతు కర్మణాం మధ్యే త్రీణికర్మాణి జీవికాః । యాజనాధ్యాపనేచైవ విశిష్టాచ్చ ప్రతిగ్రహః ॥ * ॥ అనేనాధ్యయనాదీని త్రీణ్యేవావశ్యకర్తవ్యానీత్యుక్తం భవతి । తథా గౌతమః — ॥ వా ॥ ద్విజాతీనామధ్యయనమ్ ఇజ్యా దానమ్, బ్రాహ్మణస్యాధికాః, ప్రవచనయాజనప్రతిగ్రహాః, పూర్వేష్వనియమ ఇతి ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ త్రయో ధర్మా నివర్తన్తే బ్రాహ్మణాత్క్షత్రియం ప్రతి । అధ్యాపనం యాజనంచ తృతీయశ్చ ప్రతిగ్రహః ॥ వైశ్యం ప్రతి తథైవైతే నివర్తేరన్నితి స్థితిః ॥ శస్త్రాస్త్రభృత్త్వం క్షత్రస్య వణిక్పశుకృషీర్విశః । ఆజీవనార్థం ధర్మస్తు దానమధ్యయనంయజిః ॥ * ॥ శస్త్రాస్త్రభృత్త్వమ్ - ప్రజాపాలనద్వారాజీవనార్థమ్, వణిక్ - వాణిజ్యమ్, పశుశబ్దేన తత్పాలనమ్ । అత్ర విశేషమాహతుశ్శంఖలిఖితౌ — ॥ వా ॥ గోరక్షకః తాస్వపీతాసు నపిబేన్నతిష్ఠన్తీషూపవిశేన్నస్వయముత్థాపయేత్తాశ్శనైరార్ద్రశాఖయా సపలాశయా పృష్ఠతోఽభిహన్యాన్నాతీర్థే నవిషమే నాల్పోదకేఽవతారయేత్, బాలవృద్ధరోగాతురాః శ్రాన్తా ఉపాసీత శక్తితః ప్రతీకారం కుర్యాద్గవా మేషధర్మోఽన్యథావిప్లవ ఇతి ॥*॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ త్రివిధం క్షత్రియస్యాపి ప్రాహుర్వైశేషికం ధనమ్ । యుద్ధోపలబ్ధం కారంచ దాణ్డంచవ్యవహారతః ॥ * ॥ కారమ్ - కరప్రాప్తమ్ । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఇజ్యాధ్యయనదానాని వైశ్యస్యక్షత్రియస్యచ । ప్రధానం క్షత్రియేకర్మ ప్రజానాం పరిపాలనమ్॥ ప్రతిగ్రహోఽధికో విప్రే యాజనాధ్యాపనేతథా ॥ * ॥ తథేతిస్మృత్యన్తరోక్తవృత్త్యుపసంగ్రహః । తథా గౌతమః ॥ వా ॥ కృషివాణిజ్యేవాఽస్వయంకృతే కుసీదంచేతి । యత్తు యాజ్ఞవల్క్యోక్తమ్— ॥ శ్లో ॥ కుసూలకుమ్భీధాన్యోవా త్ర్యైహికోఽశ్వస్తనోఽపివా । జీవేద్వాఽథశిలోఞ్ఛేన శ్రేయానేషాం పరః పరః ॥ కుసూలమ్ - కోష్ఠకమ్, కుమ్భీ - ఉష్ట్రికాఖ్యం భాజనమ్, శాల్యాదిభ్యోనిపతితకణస్యోపాదానంశిలమ్, పక్వై

కప్రీహ్యుపాదానముఞ్ఛః, కుమ్భీవిషయేస్మృతిః ॥ శ్లో ॥ ముష్టీనాంస్యాచ్చతుష్కం తు మానతః కుడుపం మతమ్ । ప్రస్థఃస్యాత్తచ్చతుష్కేణ తేచచత్వారఆఢకమ్ ॥ తచ్చతుష్కం భవేద్ద్రోణం తద్ద్వయం ఖారికాభవేత్ । ఖారీత్రయంతు భారస్స్యాత్తుక్మ్భికాస్యాచ్చతుష్టయమ్ ॥*॥ ఏషాంవృత్తయోమనునాదర్శితాః — ॥ శ్లో ॥ షట్కర్మైకోభవేత్తేషాం త్రిభిరన్యఃప్రవర్తతే । ద్వాభ్యామేకశ్చతుర్థస్తుబ్రహ్మసత్రేణజీవతి॥*॥ అయమర్థః - ఏకఃకుసూలధాన్యోయజనాది షట్కర్మా భవేత్, అన్యోద్వితీయస్త్రైహికోయాజనాధ్యాపనప్రతిగ్రహైర్వర్తేత, ఏకస్తృతీయోఽశ్వస్తనికః ప్రతిగ్రహేతరాభ్యామ్, చతుర్థస్తు శిలోఞ్ఛవృత్తిః, బ్రహ్మసత్రేణ - అధ్యాపనేనేతి । అత్రాయంవివేకః — ద్వివిధో గృహస్థః - యాయావరశ్శాలీనశ్చ । తత్రాద్యశ్చతుర్విధః - కుసూలకుమ్భీధాన్యస్త్రైహికోఽశ్వస్తనికశ్శిలోఞ్ఛవృత్తిరితి । శాలీనశ్చతుర్విధః - యాజనాధ్యాపన ప్రతిగ్రహ కృషి వాణిజ్య పాశుపాల్యైర్జీవత్యాద్యః, త్రిభిరాద్యైర్ద్వితీయః, యాజనాధ్యాపనాభ్యాం తృతీయః, చతుర్థోఽధ్యాపనేనేతి । “ యథాహ దేవలః — ॥ వా ॥ ద్వివిధో గృహస్థోయాయావరశ్శాలీనశ్చ । తయోర్యాయావరః ప్రవరో యాజనాధ్యాపన ప్రతిగ్రహ రిక్థసంచయ వర్జనాత్ - షట్కర్మాధిష్ఠితః, ప్రేష్య చతుష్పదగృహగ్రామధనధాన్యాది యుక్తః, లోకానువర్తీ, శాలీన ఇతి । శాలీనోఽపి చతుర్విధః - యాజనాధ్యాపన ప్రతిగ్రహ కృషి వాణిజ్య పాశుపాల్యైష్షడ్భిర్జీవత్యేకః, యాజనాదిభిస్త్రిభిరన్యః, యాజనాధ్యాపనాభ్యామపరః, చతుర్థస్త్వధ్యాపనేనైవ ” ఇతి విజ్ఞానేశ్వరోక్తమ్ । కలావశ్వస్తనికాదేర్నిషిద్ధత్వాచ్చతుర్విధ యాయావరాద్యభావః, ప్రతిగ్రహాదీనాం త్రయాణాం శాలీనవిషయత్వాత్తత్తత్సద్భావేఽపి తేషామనియతత్వాదాపద్వృత్తిత్వాచ్చ । అవశ్యకర్తవ్యాని షట్కర్మాణి తేభ్యోఽన్యాన్యేవ । తథా పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ సన్ధ్యాస్నానం జపో హోమో దేవతానాంచ పూజనమ్ । వైశ్వదేవాతిథేయంచ షట్క

మార్గాణి దినేదినే ॥ * ॥ ఇతి । అతః ప్రతిగ్రహాదిపరో విప్రష్షట్కర్మేతి వాదో ధర్మశాస్త్రానభిజ్ఞత్వకృత ఇత్యలమ్ । అత్ర యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ కుసీదం కృషివాణిజ్యే పాశుపాల్యం విశః స్మృతమ్ । శూద్రస్య ద్విజశుశ్రూషా తయాఽజీవన్వణిగ్భవేత్ ॥ శిల్పైర్వా వివిధైర్జీవేత్పూర్వేషు హితమాచరన్ ॥ * ॥ కుసీదమ్ – వృద్ధ్యర్థం ద్రవ్యప్రయోగః । అత్ర దేవలః — ॥ వా ॥ శూద్రధర్మాః - ద్విజాతిశుశ్రూషా, పాపవర్జనమ్, కళత్రాదిపోషణమ్, పశుపాలనమ్, భారోద్వహనమ్, పణ్యవ్యవహారః, విక్రయకర్మ, నృత్తగీత వేణువీణా మురజమృదఙ్గ వాదనానీతి ॥ * ॥ శ్లో ॥ భార్యారతిశ్శుచిర్భృత్యభర్తా శ్రాద్ధక్రియాపరః ॥ * ॥ ఇతియాజ్ఞవల్క్యః । భార్యాయామేవరతిర్నాన్యాసు, శుచిః – బాహ్యాభ్యన్తరశౌచయుక్తః, భృత్యభర్తా – పోష్యవర్గరక్షకః, శ్రాద్ధాని – నిత్యాదీని, క్రియాః – స్నాతక వ్రతాద్యవిరుద్ధాని । మాఘ మాహాత్మ్యే — ॥ శ్లో ॥ శూద్రస్యపాకయజ్ఞేన నిషిద్ధాకరణేనచ । స్వర్గతిర్విహితావైశ్య తస్యనోనారకీగతిః ॥ * ॥ పాకయజ్ఞేనేతి వ్రీహ్యాదిదానమేవోచ్యతే, కలౌ శూద్రస్య పాకయజ్ఞ పచనక్రియాదేర్నిషిద్ధత్వాత్ । మనుః — ॥ శ్లో ॥ విప్రసేవైవశూద్రస్య విశిష్టం కర్మ కీర్త్యతే । యదతోఽన్యద్ధికురుతే తద్భవత్యస్యనిష్ఫలమ్ ॥ నచాస్యోపదిశేద్ధర్మం నచాస్యవ్రతమాదిశేత్ । నశూద్రాయమతిందద్యాన్నోచ్ఛిష్టం నహవిష్కృతమ్ ॥ * ॥ నారదీయే — ॥ శ్లో ॥ దద్యాద్దానాని శూద్రోఽపిపాకయజ్ఞైర్యజేతచ । బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం శుశ్రూషా నిరతోభవేత్ ॥ * ॥ పాకయజ్ఞశబ్దేనాత్రాపిదానంవా అష్టకాదిశ్రాద్ధంవోచ్యతే ॥ శ్లో ॥ శూద్రాణాం మాసికం కార్యం వపనం న్యాయవర్తినామ్ । వైశ్యవచ్ఛౌచకల్పశ్చ ద్విజోచ్ఛిష్టంచ భోజనమ్ ॥ * ॥ అత్రోచ్ఛిష్టం భుక్తపాత్రావశిష్టమన్నమ్ । మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఋతామృతాభ్యాం జీవేత మృతేన ప్రమృతేనవా । సత్యానృతాభ్యామపివా నశ్వవృత్త్యా కదాచన ॥ ఋతముఞ్ఛశిలం జ్ఞేయమమృతం స్యాదయాచితమ్ । మృతంతు యాచితం

ప్రోక్తం ప్రమృతం కర్షణం స్మృతమ్ ॥ సత్యానృతంతు వాణిజ్యం తేన వాపీహజీవ్యతే । సేవాశ్వవృత్తిరాఖ్యాతా తస్మాత్తాం పరివర్జయేత్ ॥ సప్తవిత్తాగమాధర్మ్యా దాయోలాభః క్రయోజయః । ప్రయోగఃకర్మయోగశ్చ సత్ప్రతిగ్రహఏవచ ॥ * ॥ దాయః - అన్వయాగత ధనమ్, పైతృకమిత్యర్థః । లాభః నిధేః, అయం విద్వద్విషయః ॥ శ్లో ॥ రాజాలబ్ధ్వా నిధిందద్యాద్ద్విజేభ్యోఽర్ధం ద్విజఃపునః । విద్వానశేషమాదద్యాత్ససర్వస్యప్రభుర్యతః ॥ * ॥ ఇతి యాజ్ఞవల్క్యస్మరణాత్ । క్రయః - ప్రసిద్ధః, ఏతేత్రయస్సర్వవర్ణానాంధర్మ్యాః । జయోయుద్ధేనక్షత్రియస్యైవ । ప్రయోగోవృద్ధ్యర్థం ధనప్రయోగః , కర్మ ప్రయోగఃకృషివాణిజ్యే , ఏతానివైశ్యస్యైవ । సత్ప్రతిగ్రహోవిప్రస్యైవ , సదితి దుష్టస్యవా దుష్టాద్వాప్రతిగ్రహనిరాసః ॥ శ్లో ॥ యోఽర్చితం ప్రతిగృహ్ణాతిదదాత్యర్చితమేవచ । తావుభౌగచ్ఛతస్స్వర్గం నరకంతు విపర్యయే ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ ఉపన్యస్తేనయల్లబ్ధం విద్యయాపణపూర్వకమ్ । శిష్యాదార్త్విజ్యతః ప్రశ్నాత్సన్దిగ్ధప్రశ్ననిర్ణయాత్ ॥ విజ్ఞానశాసనాద్వాదాల్లబ్ధంప్రాధ్యయనాచ్చయత్ । ధనమేవంవిధంసర్వం విజ్ఞేయం ధర్మశాసనమ్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ అయాచితశిలోఞ్ఛైశ్చ శిష్యదత్తైః క్రమాగతైః । జీవేత్కర్మవిశుద్ధేభ్యః ప్రతిగృహ్యాపివాధనమ్ ॥ యాచితేనాపివర్తేత దైన్యం హిత్వాశమస్థితః । స్తోకాదానేనవానిత్యంప్రతిగేహమతన్ద్రితః ॥ దధిక్షీరఘృతాదీనాం లవణస్యపశోస్తథా । విక్రయిభ్యోఽపి నాదద్యాదశ్వవిక్రయిణస్తథా ॥ నాచరన్తి యథోక్తంయే తేభ్యోఽపిభృతకార్చకాత్ । బీజప్రహారిణశ్చైవ బలీవర్దస్య సాక్షిణః ॥ కాసీదకాత్తథా భోక్తుశ్శ్రాద్ధస్య సతతం తథా । కాసీదకః - వార్ధుషికః । నగ్రామయాజకేభ్యశ్చనాగమ్యాగమినస్తథా । వణిగ్భ్యశ్చతథాశూద్రాదుత్సృష్టాగ్నేర్నచాహరేత్ ॥ బిమ్బప్రస్థాపకాచ్చైవ తథాశిల్పోపజీవినః । పరిస్రస్తాచ్చ నష్టాచ్చ శూద్రశిష్యాచ్చనాహరేత్ ॥ క్రమాగతైర్ధనైర్వాఽపి స్వక్షేత్రారామసమ్భవైః । భగవద్భక్తిపూతేభ్యోవిప్రేభ్యోయాచితైస్తు

వా ॥ శ్రోత్రియాధ్యాపకోభూత్వావృత్తింవాలభతేద్విజః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ క్షాత్రేణకర్మణాజీవేద్విశాంవాప్యాపది ద్విజః । నిస్తీర్యతామథాత్మానం పావయిత్వాన్యసేత్పథి ॥ * ॥ ఆపన్నిస్తారానన్తరం పూర్వలబ్ధం ధనం మహామార్గే నిధాయాత్మానం పావయేత్ , యద్వాస్వపథిస్వమార్గేవా వర్తేత । అత్ర పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అతఃపరం గృహస్థస్య కర్మాచారం కలౌయుగే । సం ప్రవక్ష్యామ్యహం పూర్వంపారాశర్యప్రచోదితమ్ ॥ షట్కర్మనిరతోవిప్రః కృషికర్మ చకారయేత్ । స్వయం కృష్టే తథాక్షేత్రే ధాన్యైశ్చస్వయమార్జితైః ॥ నిర్వపేత్పఞ్చయజ్ఞాంశ్చక్రతుదీక్షాం చకారయేత్ । క్షత్రియోఽపి కృషిం కుర్యాద్ద్విజాన్దేవాంశ్చపూజయేత్ ॥ వైశ్యశ్శూద్రస్తథాకుర్యాత్కృషిం వాణిజ్యమేవచ । చతుర్ణామపి వర్ణానా మేషధర్మస్సనాతనః ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ వేదః కృషివినాశాయ కృషిర్వేదవినాశినీ । శక్తిమానుభయంకుర్యాదశక్తస్తుకృషింత్యజేత్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ సంవత్సరేణయత్పాపంకురుతేమత్స్యఘాతుకః । దినైనైకేనచాప్నోతిసకృద్ధ్విత్వాతు లాంగలీ ॥ * ॥ ఏవం దోషస్మరణం తత్తద్భాగప్రదానాభిప్రాయమ్ । తదాహసఏవ — ॥ శ్లో ॥ వృక్షాంశ్ఛిత్వా మహీంభిత్వాహత్వాతు కృమికీటకాన్ । కర్షకః ఖలయజ్ఞేన సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే ॥ యోనదద్యాద్ద్విజాతిభ్యోరాశిమూలముపాగతః । సచోరస్సచపాపిష్ఠో బ్రహ్మహత్యాం సవిన్దతి ॥ (బ్రహ్మఘ్నంతం వినిర్దిశేదితి పాఠాన్తరమ్) రాజ్ఞోదద్యాత్తుషడ్భాగం దేవానాంచైకవింశతిమ్ । విప్రాణాం వింశతింభాగంతతః పాపైః ప్రముచ్యతే ॥ * ॥ కార్ష్ణే — ॥ శ్లో ॥ లబ్ధలాభఃపితౄన్దేవాన్బ్రాహ్మణాంశ్చాపి పూజయేత్ । తేతృప్తాస్తస్య తందోషం శమయన్తి నసంశయః ॥ దేవేభ్యశ్చ పితృభ్యశ్చ దద్యాద్భాగంతు వింశకం । త్రింశద్భాగం బ్రాహ్మణానాం కృషింకుర్వన్నరిష్యతి ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ భూమింభిత్వౌషధింఛిత్వా హత్వాకీటపిపీలికాః । పునన్తి ఖలయజ్ఞేన కర్షకానాత్ర సంశయః ॥ * ॥ అత్ర పరాశరః —

॥ శ్లో ॥ క్షుధితం తృషితం శ్రాన్తం బలీవర్దం నయోజయేత్ । హీనాఙ్గం
వ్యాధితం క్లీబం వృషం విప్రోనవాహయేత్ ॥ వాహయె ద్దివసస్యార్ధం ప
శ్చాత్స్నానం సమాచరేత్ ॥ స్నానమత్రవృషస్యైవ ॥ శ్లో ॥ బీజానాం
దమనంచైవ నకార్యం బలవాహనమ్ । వృద్ధానాందుర్బలానాంచ ప్రచే
తోవచనంయధా ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ అవిహితా బ్రాహ్మణ
స్య వణిజ్యా, ఆపదివ్యవహరేత పణ్యానామపణ్యాని వ్యుదస్యన్మనుష్యాన్
రసాన్ రాగాన్ గన్ధాన్ అన్నం చర్మ గవాం వశాం శ్లేష్మోదకే తోక్మకి
ణ్వే పిప్పలిమరిచే ధాన్యం మాంసమాయుధం సుకృతాశాంచ తిలతణ్డు
లాం స్త్వేవధాన్యస్య విశేషేణ నవిక్రీణీయాత్ ॥ * ॥ మనుష్యాః - దా
సాదయః, రసాః - క్షీరలవణాదయః, రాగాః - కుసుమ్భాదయః, వశా-
వన్ధ్యాగౌః, శ్లేష్మా - యెన విశ్లిష్టం చర్మాది సన్ధీయతే, తోక్మమ్ - ఈష
దఙ్కురితవ్రీహ్యాది, కిణ్వమ్ - సురాప్రకృతిద్రవ్యమ్, సుకృతాశా - సు
కృతఫలమ్, ఏతాని మనుష్యాదీని వర్జయన్నపణ్యానిచవ్యుదస్యన్ అన్యైః
పణ్యైర్వ్యవహరేత । అత్రమనుః — ॥ శ్లో ॥ సర్వాన్రసానపోహేత కృ
తాన్నంచతిలైస్సహ । అశ్మాచలవణంసోమఃపశవోయేచమానుషాః ॥ సర్వం
చ తాన్తవంరక్తం శాణక్షౌమావికానిచ । అపిచేత్తాని రక్తాని ఫలమూలే
తథౌషధీః ॥ అపశ్శస్త్రం విషంమాంసం సోమంగన్ధాంశ్చ సర్వశః । క్షారం
క్షీరం దధిఘృతం తైలం మధు గుడంకుశాన్ ॥ ఆరణ్యాంశ్చ పశూన్స
ర్వాన్ దంష్ట్రిణశ్చ వయాంసిచ । వస్త్రంనీలంచ లాక్షాంచసర్వాం
శ్చైకశఫాన్పశూన్ ॥ * ॥ అపోహేత - రసాదీన్నవిక్రీణీయాదిత్యర్థః । ఏ
షాంవినిమయమాహ — ॥ శ్లో ॥ రసారసైర్నిమాతవ్యా నత్వేవ లవణంర
సైః । కృతాన్నంచ కృతాన్నేన తిలాధాన్యేన తత్సమాః ॥ * ॥ ఆపస్త
మ్బశ్చ — ॥ వా ॥ ఏతేషాం మిథోవినిమయోఽన్నేనచాన్నస్య మను
ష్యాణాంచ మనుష్యైః రసానాంచ రసైః గన్ధానాంచ గన్ధైర్విద్యయాచవి
ద్యానామక్రీతపణ్యైర్వ్యవహరేత, ముఞ్జ బల్బజైర్మూలఫలైస్తృణకా
ష్ఠైరవికృతైర్నాత్యన్తమన్వవస్యేద్వృత్తిం ప్రాప్యవిరమేదితి ॥ * ॥ ము

జ్ఞాదిభిరసంసృష్టైరేవాన్నాదిభిశ్చాక్రీతైరేవ వ్యవహరేత । అత్యన్తం నసీదేత్తతోవృత్తిం ప్రాప్యవిరమేత్ । మనుష్యేతి నకన్యావిషయమ్, ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యుద్వాహోనైవకార్యో నైకస్మై దుహితృద్వయమ్ ॥ ఇతి తద్వినిమయప్రతిషేధస్మరణాత్ । మనుః — ॥ శ్లో ॥ శ్రేయాన్స్వధర్మోవిగుణో నపారక్యస్స్వనుష్ఠితః । పరధర్మేణజీవన్హి సద్యఃపతతి జాతితః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఫలోపలక్షౌమసోమమనుష్యాపూపవీరుధః । తిలౌదనరసక్షారాన్ దధిక్షీరం ఘృతంజలమ్ ॥ శస్త్రాసవమధూచ్ఛిష్టమధులాక్షాశ్చ బర్హిషః । మృచ్చర్మపుష్పకుతప కేశతక్ర విషక్షితీః ॥ కౌశేయనీలలవణమాంసైకశఫసీసకాన్ । శాకార్ద్రౌషధిపిణ్యాక పశుగన్ధాం స్తథైవచ ॥ వైశ్యవృత్త్యాపి జీవన్నో విక్రీణీత కదాచన ॥ * ॥ లాక్షా - జతు, బర్హిః - కుశాదిః, కేశః - చమర్యాదిసంబన్ధీ, ఏకశఫాః - అశ్వాదయః, పశవః - గ్రామ్యా ఆరణ్యాశ్చ । స ఏవ ॥ శ్లో ॥ లాక్షాలవణమాంసాని పతనీయాని విక్రయే । పయోదధిచ మద్యంచ హీనవర్ణకరాణితు ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ సద్యః పతతిమాంసేన లాక్షయా లవణేనచ । త్ర్యహేణశూద్రో భవతి బ్రాహ్మణః క్షీరవిక్రయాత్ ॥ ఇతరేషాంతు పణ్యానాం విక్రయాదిహ కామతః । బ్రాహ్మణస్సప్తరాత్రేణ వైశ్యభావం నిగచ్ఛతి ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ స్నేహద్రవ్యరసానాంచ సత్త్వానాంజీవతామపి । విక్రేతా దానపుణ్యానాం ప్రోచ్యతేబ్రహ్మహాబుధైః ॥ ఏకాగార్హప్రతిగ్రాహ్యా ద్వితీయా నకదాచన । సాచేద్విక్రయమాపన్నా దహత్యా సప్తమంకులమ్ ॥ దానాభ్యఞ్జన హోమేభ్యో యదన్యత్కురుతే తిలైః । క్రిమిర్భవతి విష్ఠాయాం కర్మణాఽనేనపాపకృత్ ॥ * ॥ అత్రమనుః — ॥ శ్లో ॥ కామముత్పాద్యకృష్యాంతు స్వయమేవ కృషీవలః । విక్రీణీత తిలాన్ శుద్ధాన్ ధర్మార్థమచిరస్థితాన్ ॥ * ॥ ఏతద్వినిమయాభిప్రాయమితి వ్యాఖ్యాతమ్, ॥ శ్లో ॥ క్రీతాః ప్రతిగృహీతాశ్చ నవిక్రేయాస్తిలాః స్మృతాః ॥ ఇతి నిషేధస్మరణాత్, తచ్చ ప్రతిగృహీత తిల విషయమితి కేచిత్ ॥

నారదః — ॥ శ్లో ॥ ఆపత్స్వపిహికష్టాసు బ్రాహ్మణస్యనవార్ధుషమ్ ।
భ్రూణహత్యాంచ వృద్ధించ తులయాసమతోలయత్ ॥ అతిష్ఠద్భ్రూణహా
కోట్యాం వార్ధుషిస్సమకంపత ॥ * ॥ అతోబ్రాహ్మణస్య కష్టాపత్స్వపి
వార్ధుషికత్వం దూరతోనిరాస్యమ్ ॥ శ్లో ॥ ఆపద్యపి నవార్ధుష్యంబ్రా
హ్మణస్య విధీయతే ॥ ఇతి స్మృతేః । బ్రాహ్మణవ్యతిరిక్తవిషయె పైఠీన
సిః — ॥ వా ॥ కామంతు పాపీయసే దద్యాన్నజ్యాయసీం వృద్ధిముపా
దధీత ॥ * ॥ తామాహమనుః — ॥ శ్లో ॥ వసిష్ఠవిహితాంవృద్ధిముత్సృ
జేద్విత్తవర్ధనీమ్ । అశీతిభాగం గృహ్ణీయాన్మాసాద్వార్ధుషికస్సదా ॥ జీ
వేదేతేనరాజన్య స్సర్వేష్వాపద్యనయంగతాః । నత్వేవజ్యాయసీం వృద్ధిమ
భిమన్యేతకర్హిచిత్ ॥ * ॥ అనయః - ఆపత్ । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥
అశీతిభాగోవృద్ధిస్స్యాన్మాసిమాసి సబన్ధకే । వర్ణక్రమాచ్ఛతద్విత్రిచతుః
పఞ్చకమన్యథా ॥ * ॥ అన్యథా - అబన్ధకె । మనుః — ॥ శ్లో ॥ వృ
ద్ధౌచమాతాపితరౌ సాధ్వీభార్యా సుతశ్శిశుః । అప్యకార్యశతం కృత్వా
భర్తవ్యా మనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ రాజాన్తే
వాసియాజ్యేభ్యస్సీదన్నిచ్ఛేద్ధనంక్షుధా । డమ్భిహైతుకపాషణ్డిబకవృ
త్తీంశ్చ వర్జయెత్ ॥ * ॥ ఏషాంలక్షణం సంజ్ఞాప్రకరణఏవోక్తమ్ । మ
నువ్యాసౌచ — ॥ శ్లో ॥ ద్విజాతిభ్యో ధనంలిప్సేత్ ప్రకృష్టేభ్యోవి
శేషతః । అపివాజాతిమాత్రేభ్యో నతు శూద్రాత్కథంచన ॥ * ॥ చతు
ర్వింశతిమతే — ॥ శ్లో ॥ సీదంశ్చేత్ప్రతిగృహ్ణీయాత్ బ్రాహ్మణేభ్య
స్తతోనృపాత్ । తతస్తువైశ్యశూద్రేభ్యశ్శ్లక్ష్ణస్యవచనంయథా ॥ * ॥ గౌ
తమః — ॥ వా ॥ తదలాభేక్షత్రియవృత్తిస్తదలాభేవైశ్యవృత్తిస్సర్వ
థావృత్తిరశక్తావ శూద్రేణ తదప్యేకెప్రాణసంశయఇతి ॥* ॥ యాజ్ఞవ
ల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ దేవాతిథ్యర్చనకృతే గురుభృత్యర్థమేవచ । సర్వతః
ప్రతిగృహ్ణీయాదాత్మవృత్త్యర్థమేవచ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥
ఆమంమాంసంమధుఘృతం ధాన్యం క్షీరం తథౌషధమ్ । గుడతక్రరసా
గ్రాహ్యా నివృత్తేనాపి శూద్రతః ॥ * ॥ అత్రవిశేషమాహ మనుః —

॥ శ్లో ॥ తత్రైవ సప్తమే భక్తే భక్తాని షడనశ్నతా । అశ్వస్తనవిధానేన హ
ర్తవ్యం హీనకర్మణః ॥ * ॥ త్ర్యహముపోష్యాన్యత్రాలాభే చతుర్థదినే
తద్దినమాత్రపర్యాప్తం శూద్రతో గృహ్ణీయాదిత్యర్థః । అతఏవాశ్వమే
ధికే — ॥ శ్లో ॥ కించిద్వేదమయం పాత్రం కించిత్పాత్రం తపోమ
యమ్ । పాత్రాణాముత్తమం పాత్రం శూద్రాన్నం యస్య నోదరే ॥*॥
పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ శూద్రాన్నం శూద్రసమ్పర్కః శూద్రేణ తు స
మాగమః । శూద్రాజ్జ్ఞానాగమః కశ్చిజ్జ్వలన్తమపి పాతయేత్ ॥ * ॥
యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ నరాజ్ఞః ప్రతిగృహ్ణీయాల్లుబ్ధస్యోచ్ఛాస్త్ర
వర్తినః । ప్రతిగ్రహే సూని చక్రి ధ్వజి వేశ్యా నరాధిపాః ॥ అష్టాద
శగుణాః పూర్వాత్పూర్వాదేతే యథాక్రమమ్ ॥ * ॥ ఏతేన ప్రతిగ్ర
హనిషేధవిషయ ఉక్తః, ధార్మికేభ్యః ప్రతిగ్రహోనుగ్రహస్మృతేః । సూనీ -
హింసకః, చక్రీ - తైలికః, ధ్వజీ - మద్యవిక్రయీ, వేశ్యా - ప్రసి
ద్ధా, నరాధిపః - సఙ్కరజాత ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ । అత్యన్తాపది తు —
॥ శ్లో ॥ నాధ్యాపనాద్యాజనాద్వా గర్హితాద్వా ప్రతిగ్రహాత్ । దో
షో భవతి విప్రాణాం జ్వలనార్కసమా హి తే ॥ * ॥ ఇతీదం ద్రష్టవ్యమ్।
తథా యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఆపద్గతస్సంప్రగృహ్ణన్ భుఞ్జానోఽపి
యతస్తతః । నలిప్యేతైనసా విప్రో జ్వలనార్కసమో హి సః ॥ * ॥ ఏవమ
పి సత్ప్రతిగ్రహ ఏవ కార్యః । ఇతిహాససముచ్చయే సప్తర్షిసంవాదే—
॥ శ్లో ॥ ధర్మార్థం సఞ్చయో యస్య ద్రవ్యాణాం సంప్రశస్యతే । తప
స్సఞ్చయ ఏవాసౌ విశిష్టో ద్రవ్యసంచయః ॥ యథా యథా న గృహ్ణాతి బ్రా
హ్మణోఽసత్ప్రతిగ్రహమ్ । తథా తథాఽస్య సన్తోషాద్బ్రహ్మ తేజోఽ
భివర్ధతే ॥ ఆకిఞ్చన్యం చ రాజ్యం చ తులాయాం సమతోలయత్ । అకి
ఞ్చనత్వమధికం రాజ్యాదపి జితాత్మనః ॥ యస్య ధర్మార్థమర్థేహా తస్యా
నీహైవ శోభనా । ప్రక్షాళనాద్ధి పఙ్కస్య దూరాదస్పర్శనం వరమ్ ॥ అత
స్సీదత్కుటుమ్బస్య న దోషః ॥ శ్లో ॥ యో రాజ్ఞః ప్రతిగృహ్యైవ శోచితవ్యో
ప్రహృష్యతి । సనజానాతి మూఢాత్మా నరకానేకవింశతిమ్ ॥ రాజప్రతి

గ్రహోఘోరో మధ్వాస్వాదోవిషోపమః । మలమూత్రంవరంప్రోక్తం నతు రాజప్రతిగ్రహః ॥ ప్రతిగ్రహేణ విప్రాణాం బ్రహ్మతేజః ప్రణశ్యతి ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ తీర్థే పాపం నకుర్వీత విశేషాచ్చప్రతిగ్రహమ్ । దుర్జరం పాతకంతీర్థే దుర్జరశ్చ ప్రతిగ్రహః ॥ తీర్థేహి దుర్జరంకృత్స్నమేతత్సర్వంవివర్జయేత్ ॥ * ॥ హేమాద్రౌ చ — ॥ శ్లో ॥ అసత్ప్రతిగ్రహఃప్రోక్తోదేశతఃకాలతస్తథా । స్వరూపతోజాతితశ్చ కర్మతశ్చేతి పఞ్చధా ॥ * ॥ దేశః - గయాసేతుగఙ్గాదిః , కాలః - గ్రహణాదిః , స్వరూపమ్ - మహిషీకృష్ణాజినాది, జాతిః - తిలాదిః , కర్మ - పతనీయవృత్తిః ॥ శ్లో ॥ మేషీంచ మహిషీంచైవ గామప్యుభయతోముఖీమ్ । కరిణం కాలపురుషం ప్రతిపురుషం తిలాచలమ్ ॥ అజావికం తథాఽశ్వంచ మరణేచాద్యమాసికమ్ । దుర్దానాన్యాహురేతాని ప్రతిగృహ్ణాన్త్రియెద్విజాః ॥ నతేషాం వదనంపశ్యేద్దృష్ట్వాచక్షుర్నిమీలయేత్ । కృష్ణాజినంచమహిషీంమేషీంచోభయతోముఖీమ్ । దాసీంచప్రతిగృహ్ణానోనభూయఃపురుషోభవేత్ ॥ కాలంచ మహిషీమాద్యమేకోద్దిష్టమృతుత్రయే । దాతాప్రతిగ్రహీతారం పశ్యేచ్చేత్సవినశ్యతి ॥ (పుణ్యనాశనమితి పాఠాన్తరమ్) ప్రతిగ్రహరుచిర్నస్యాద్యాత్రార్థంతు సమాహరేత్ । స్థిత్యర్థాదధికం గృహ్ణన్ బ్రాహ్మణోయాత్యధోగతిమ్ ॥ * ॥ అతః స్థిత్యర్థమాత్రే సత్ప్రతిగ్రహే నదోషః । తథామనుః — ॥ శ్లో ॥ యాత్రామాత్రప్రసిద్ధ్యర్థం స్వైఃకర్మభిరగర్హితైః । అక్లేశేన శరీరస్య కుర్వీత ధనసంచయమ్॥ తథా — ॥ శ్లో ॥ అభ్యక్తాత్సఘృతాదన్నాదచ్ఛిద్రాచ్చైవ వాససః । అపరప్రేష్యభావాచ్చ భూయ ఇచ్ఛన్పతత్యధః ॥ న్యాయార్జితస్యవిత్తస్యద్వావనర్థౌప్రకీర్తితౌ । అపాత్రేప్రతిపత్తిశ్చ పాత్రే చాప్రతిపాదనమ్॥*॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ నవిద్యయా కేవలయా తపసావాపి పాత్రతా । యత్రవృత్తమిమేచోభే తద్ధిపాత్రంప్రచక్షతే ॥ విద్యాతపోభ్యాం హీనేన నతుగ్రాహ్యఃప్రతిగ్రహః । గృహ్ణన్ప్రదాతారమధో నయత్యాత్మానమేవ చ ॥ * ॥ సంగ్రహేచ — ॥ శ్లో ॥ కపాలస్థం యథాతోయం శ్వదృతౌ

చ యథాపయః । దుష్టంస్యాత్ స్థానదోషేణ వృత్తహీనే తథాశ్రుతమ్ ॥ అనర్హతే యద్దదాతి నదదాతి యదర్హతే । అర్హానర్హపరిజ్ఞానాద్ధ నాద్ధర్మాచ్చహీయతే ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ ధనమూలాఃక్రియాస్స ర్వాస్తత స్తస్యార్జనం మతమ్ । వర్ధనం రక్షణంభోగ ఇతి తస్య విధిఃక్ర మాత్ ॥ తత్పునస్త్రివిధం జ్ఞేయం శుక్లం శబల మేవచ । కృష్ణంచ తస్య విజ్ఞేయః ప్రభేదస్సప్తధాపునః ॥ శ్రుతశౌర్యతపఃకన్యాశిష్యయాజ్యాన్వ యాగతమ్ । ధనం సప్తవిధం శుక్లముదయోఽప్యస్యతద్విధః ॥ కుసీదకృషి వాణిజ్య శుక్లశిల్పానువృత్తిభిః । కృతోపకారాదాప్తంచ శబలం సముదా హృతమ్ ॥ పాశకద్యూతచౌర్యార్త ప్రతిరూపకసాహసైః । వ్యాజేనో పార్జితం యచ్చ తత్కృష్ణం సముదాహృతమ్ ॥ యథావిధేన ద్రవ్యేణ యత్కించిత్కురుతే నరః । తథావిధమవాప్నోతి తత్ఫలంప్రేత్యచేహ చ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ హిరణ్యమశ్వం భూమింగామన్నంవాసస్తి లాన్ఘృతమ్ । అవిద్వాన్ప్రతిగృహ్ణానో భస్మీ భవతికాష్ఠవత్ ॥ అత పాస్త్వనధీయానః ప్రతిగ్రహరుచిర్నరః । అమ్భస్యశ్మ ప్లవేనైవ సహతే నైవమజ్జతి ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ ఉపారుదన్తి దానాని గౌరశ్వఃకా ఞ్చనం క్షితిః । అశ్రోత్రియస్య విప్రస్య కరందృష్ట్వా నిరాకృతేః ॥*॥ సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ దూరస్థమపి సత్పాత్రం మనసా చిన్త్యవిష్ణువత్ । భూమౌనిక్షిప్యతోయం తద్ద్రవ్యంచ ప్రతిపాదయేత్ ॥ * ॥ శాతాత పః — ॥ శ్లో ॥ ప్రశ్నపూర్వంతు యోదద్యాద్బ్రాహ్మణాయ ప్రతి గ్రహమ్ । సపూర్వంనరకంయాతి బ్రాహ్మణస్తదనన్తరమ్ ॥ * ॥ వ్యా సః — ॥ శ్లో ॥ ఆత్మార్థం భోజనం యస్య రత్యర్థం యస్యమైథునమ్ । వృత్త్యర్థం యస్యచాధీతం నిష్ఫలం తస్యజీవితమ్ ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ వేదాక్షరాణియావన్తి నియుఞ్జ్యాదర్థకారణాత్ । తావతీంబ్రహ్మ హత్యాం వై వేదవిక్రయ్యవాప్నుయాత్ ॥ అవమత్యతుయోదద్యాద్గృ హ్ణీయాద్యఃప్రతిగ్రహమ్ । తావుభౌ నరకేమగ్నౌ కాలసూత్ర అవాక్ఛి రౌ ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ ఆపదం బ్రాహ్మణస్తీర్త్వా క్షత్రవృ

త్త్యాధృతో ద్విజః । ఉత్సృజ్య క్షత్రవృత్తిం తాం కుర్యాత్పావనమాత్మనః ॥ తస్యామేవతు యోవృత్తౌ బ్రాహ్మణో వర్తతే సదా । కాణ్డపృష్ఠశ్చ్యుతో మూఢస్సోఽపాఙ్క్తేయో ద్విజాధమః ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ యోఽర్థార్థమాం ద్విజో దద్యాత్పఠేచ్చైవావిధానతః । అనధ్యాయేచ తం ప్రాహుర్వేదవిప్లావకం బుధాః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ప్రఖ్యాపనం ప్రాధ్యయనం ప్రశ్నపూర్వప్రతిగ్రహః । యాజనాధ్యాపనే వాదష్టడ్విధో వేదవిక్రయః ॥ * ॥ పరాశరసంవర్తౌ — ॥ శ్లో ॥ నవేదబలమాశ్రిత్య పాపకర్మరతిర్భవేత్ । అజ్ఞానాచ్చ ప్రమాదాచ్చ దహ్యతే కర్మ నేతరత్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ప్రతిగ్రహసమర్థో పినాదత్తే యః ప్రతిగ్రహమ్ । యే లోకా దానశీలానాం స తానాప్నోతి పుష్కలాన్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ అద్రోహేణైవ భూతానామల్పద్రోహేణ వా పునః । యావృత్తిస్తాం సమాస్థాయ విప్రో జీవేదనాపది ॥ ఉత్కృష్టం వాఽపకృష్టం వా తయోః కర్మ నవిద్యతే । మధ్యమే కర్మణీహిత్వా సర్వసాధారణే హితే ॥ శూద్రస్యోత్కృష్టం బ్రాహ్మం కర్మ నాస్తి, బ్రాహ్మణస్య నశూద్రకర్మ, మధ్యమే కర్మణీ - క్షత్రియవిట్కర్మణీ, సర్వతుల్యే ఇత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ యో మోహాదధమో జాత్యా జీవేదుత్కృష్టకర్మభిః । తం రాజా నిర్ధనం కృత్వా క్షిప్రమేవ ప్రవాసయేత్ ॥ శిల్పేన వ్యవహారేణ శూద్రాపత్యైశ్చ కేవలైః । గోభిరశ్వైశ్చ యానైశ్చ కృష్యా రాజోపసేవయా ॥ అయాజ్యయాజనైశ్చైవ నాస్తికేనచ కర్మణా । కులాన్యకులతాం యాన్తి యానిహీనాని మన్త్రతః ॥ * ॥ శిల్పేన - “ కర్షణం పశుపాలనం భారోద్వహనం పణ్యవ్యవహారో విక్రయకర్మ నృత్తగీత వేణువీణామురజ మృదఙ్గవాదనాని ” ఇతి దేవలేనోక్తశూద్రధర్మేణ , స్మృతిరత్నే — ॥ శ్లో ॥ మహదాపద్గతో విప్రో యన్త్రిణేక్షూన్నపీడయేత్ । ప్రతికాణ్డప్రభేదేన బ్రహ్మహత్యాసమం విదుః ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ ఇక్షువంశోద్భవస్సోమస్సోమవంశోద్భవో ద్విజః । ఇక్షూన్నపీడయేత్తస్మాదిక్షుఘాతాత్మఘాతుకః ॥ తిలాన్నపీడయేద్విద్వాన్ యన్త్రిచక్రే స్వయంస్థితః ।

పీడయన్హిద్విజో మోహా న్నరకం యాతి దారుణమ్ ॥ స్నేహద్రవ్యర సానాంచ సత్త్వానాం జీవతామపి । విక్రేతా దానపుణ్యానాం ప్రోచ్యతేబ్రహ్మ వాదిభిః ॥ * ॥ స్నేహద్రవ్యమ్ - తైలఘృతాది, జీవత్సత్త్వాః - పశుశవాదయః, దానమ్ - ఇష్టాపూర్తాది, పుణ్యాని - తపః ఫలాని, తేషాం నవిక్రయః కార్యః । దానంతు స్వేష్టదేవతాదిభ్యః కార్యమ్। తథా విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ దేవతానాం గురూణాంచ మాతాపిత్రో విశేషతః । పుణ్యందేయం ప్రయత్నేన నాపుణ్యం చోదితం క్వచిత్ ॥*॥ అత ఏవహి కర్మాన్తే " బ్రహ్మార్పణమ్ " " భగవత్సమారాధనమ్ " ఇతివదన్తి సన్తః । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ కృషిశ్శిల్పం భృతిర్విద్యాకుసీదంశకటం గిరిః । సేవానూపో నృపో భైక్షమాపత్తౌ జీవనానితు ॥ * ॥ శిల్పమ్ - సూపకరణాది, భృతిః - ప్రేష్యత్వమ్, విద్యా - భృతకాధ్యాపకత్వద్వారా, కుసీదమ్ - వృద్ధ్యర్థం ధనప్రయోగః, ఇదంబ్రాహ్మణవ్యతిరిక్తవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణః క్షత్రియోవాపి వృద్ధిం నైవప్రయోజయేత్ । ఆపద్యపి నవార్ధుష్యం బ్రాహ్మణస్య విధీయతే ॥ * ॥ ఇతి స్మృతేః । శకటమ్ - ధాన్యాదివహనద్వారా, గిరిః - శాకమూలఫలాదిభూయిష్ఠత్వేన జీవనార్థః, అనూపః - బహువృక్షజలప్రాయప్రదేశః, మనుః — ॥ శ్లో ॥ విద్యా శిల్పం భృతిస్సేవా రాజాచ విపణిఃకృషిః । గిరిర్భైక్షంకుసీదంచ దశజీవనహేతవః ॥ * ॥ విపణిః - పణ్యవ్యవహారః, క్రయవిక్రయధర్మ ఇతియావత్ । కేషు చిద్ద్రవ్యేషు పరిగ్రహానుగ్రహమాహ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ కుశా శ్శాకం పయో మత్స్య గన్ధాః పుష్పం దధిక్షితిః । మాంసంశయ్యాఽఽసనం ధానాఃప్రత్యాఖ్యేయా నవారిచ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ శయ్యాం గృహాన్ కుశాన్ గన్ధానపః పుష్పం మణిందధి। మత్స్యాన్ ధానాః పయోమాంసం శాకంచైవ ననిర్నుదేత్ ॥ తథోదకం మూలఫలే అన్నమభ్యుద్యతంచ యత్ । సర్వతః ప్రతిగృహ్ణీయాన్మధ్వథాభయదక్షిణామ్ ॥ * ॥ అస్యక్వచిదపవాదమాహ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అయాచితాహృతం గ్రాహ్యమపిదుష్కృతకారిణః । అన్యత్ర

కులటాషణ్ఢపతితైభ్యస్తథాద్విషః ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ చికిత్సకస్య మృగయో వేశ్యాయాః కితవస్యచ । షణ్ఢసూచకయోశ్చైవ ముద్యతామపి వర్జయేత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ కులటాషణ్ఢపతిత వైరిభ్యః కాకణీమపి । ఉద్యతామపిగృహ్ణీయాన్నాపద్యపి కదాచన ॥ మహాపాతకినశ్చోరాదమ్బష్ఠాద్భిషజస్తథా । మృగయోః పిశునాచ్చైవ నాదద్యాదుద్యతామపి ॥ ఏవంచ ॥ అయాచితోపపన్నేషు నాస్తిదోషః ప్రతిగ్రహే। అమృతం తద్విదుర్దేవా స్తస్మాత్తం నైవనిర్నుదేత్ ॥ అయాచితాని దేయాని సర్వదానాని యత్నతః । అన్నం విద్యాచ కన్యాచ హ్యనర్థిభ్యో నదీయతే ॥ అభిగమ్యతు యద్దానం యచ్చదానమయాచితమ్ । దృశ్యతే సాగరస్యాన్తస్తద్దానస్య నదృశ్యతే ॥ * ॥ ఇత్యాదికం షణ్ఢాదివ్యతిరిక్తవిషయం ద్రష్టవ్యమ్ । అతఏవాపస్తమ్బేన , కళశ్యాన్న ఇతిమత భేదముపన్యస్య, శుద్ధాభిక్షాభోక్తవ్యైకకుణికా కాణ్వకుత్సౌ తథాపుష్కరసాదిరితి శుద్ధభిక్షాయాఏవగ్రాహ్యత్వం బహుసంమతమిత్యుక్తమ్ । అనన్తరంచ, సర్వతోపేతం వార్ష్యాయణీయం పుణ్యస్యేప్సతోభోక్తవ్యం పుణ్యస్యాప్యనీప్సతోనభోక్తవ్యం యతః కుతశ్చాభ్యుద్యతమభోక్తవ్యం నానుయోగపూర్వకమితి । హారీతోఽథపురాణశ్లోకావుదాహరతి — ॥ శ్లో ॥ ఉద్యతామాహృతాంభిక్షాం పురస్తాదప్రవేదితామ్ । భోజ్యాం మేనేప్రజాపతిరపిదుష్కృతకారిణః ॥ నతస్య పితరోఽశ్నన్తి దశవర్షాణి పఞ్చచ । నచహవ్యం వహత్యగ్ని ర్యస్తామభ్యవమన్యతే । ఇతి స్వయమభ్యుద్యతగ్రహణం తన్నిరాకరణే నిన్దార్థవాదంచాభిధాయోక్తమ్ ॥ * ॥ చికిత్సకస్య మృగయో శ్శల్యకృన్తస్య పాశినః కులటాయాష్షణ్ఢకస్య తేషామన్నమనాద్య మథాప్యుదాహరన్తి "అన్నాదేర్భ్రూణహామార్ష్టి" ఇత్యనేనాభిశంసతి "స్తైనః ప్రముక్తో రాజని యాచన్ననృతసఙ్కరః" ఇతి । అన్నమ్ - పక్వమపక్వంచ, అతశ్శుద్ధైవ భిక్షాప్యుద్యతాగ్రాహ్యేతిసిద్ధమ్ । అత్ర శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ అకర్మణ్యాని లబ్ధాని యదిద్రవ్యాణ్యకామతః । తేషాంవినియమేనైవ శుద్ధిస్త్యాగేనవాపునః ॥ కించ ॥ సమీ

పస్థమతిక్రమ్య బ్రాహ్మణం వేదపారగమ్ । దానేచ శ్రాద్ధకాలేచ తత్సర్వం నిష్ఫలంభవేత్ ॥ అశ్రుతస్యాప్రదానేన దత్తస్యహరణేనచ । జన్మప్రభృతియద్దత్తం తత్సర్వం నశ్యతిధ్రువమ్ ॥ మాదదస్వేతి యో బ్రూయాద్గవ్యగ్నౌ బ్రాహ్మణేషుచ । తిర్యగ్యోనిశతంప్రాప్య చణ్డాలేష్వభిజాయతే ॥ * ॥ ఇత్యాదికం మూర్ఖాది వ్యతిరిక్తవిషయమ్ । తథాబృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణాతిక్రమోనాస్తిమూర్ఖేమన్త్రవివర్జితే । జ్వలన్తమగ్నిముత్సృజ్య నహిభస్మని హూయతే ॥ * ॥ తల్లక్షణమాహబోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ శజాపిహితచారిత్రో యస్స్వాభిప్రాయమాశ్రితః । శాస్త్రాతిగఃస్మృతోమూర్ఖో ధర్మతన్త్రోపరోధనాత్ ॥ * ॥ గౌతమః — ॥ వా ॥ ప్రతిశ్రుత్యాప్యధర్మసంయుక్తాయ నదద్యాత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ నవార్యపిప్రయచ్ఛేత బైడాలవ్రతికేద్విజే । నబకవ్రతికేచైవ నావేదవిదిధర్మవిత్ ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ షణ్డస్యపుత్రహీనస్య డమ్భాచారయుతస్యచ । నక్షత్రపాఠకస్యాపి దత్తంభవతి నిష్ఫలమ్ ॥ యత్తు ॥ శ్లో ॥ సమమబ్రాహ్మణేదానం ద్విగుణంబ్రాహ్మణబ్రువే । శ్రోత్రియేశతసాహస్రమనన్తం వేదపారగే ॥ * ॥ ఇతి, తత్తుగ్రహణవిషయమ్, తత్రైవ "సర్వోబ్రహ్మసమఃస్మృతః" ఇతిస్మరణాత్ । అబ్రాహ్మణబ్రాహ్మణబ్రువదానమాపద్విషయంవా । యత్తు ॥ శ్లో ॥ పితుశ్శతగుణం దానం సహస్రం మాతురుచ్యతే । భగిన్యాశ్శతసాహస్రం సోదర్యేదత్తమక్షయమ్ ॥ * ॥ ఇతి, తద్విభక్తవిషయమ్, అన్యథాద్రవ్యస్యమధ్యగతత్వేన దానాయోగాత్ । నారదః — ॥ శ్లో ॥ మాతాపితృవిహీనస్యసంస్కారోద్వహనాదిభిః । యఃస్థాపయతి తస్యేహపుణ్యసంఖ్యానవిద్యతే ॥ నతచ్ఛ్రేయోఽగ్నిహోత్రేణ నాశ్వమేధేన లభ్యతే । యచ్ఛ్రేయఃప్రాప్నుయాత్సమ్యగ్విప్రేణస్థాపితేనవై ॥ * ॥ దక్షుస్మృతావప్యేవమేవ మాతా పితృవిహీనస్యేత్యాది సమానమ్ । ఏవమప్యన్యస్మై దానాయ స్తేయంనకార్యమ్ । అత్ర నారదః — ॥ శ్లో ॥ అపహృత్యద్విజస్యార్థం యఃపరేభ్యఃప్రయచ్ఛతి । సదాతానరకం యాతి

యస్యార్థస్తస్యతద్భవేత్ ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ నవిషంవిషమిత్యాహుర్బ్రహ్మస్వం విషముచ్యతే। విషమేకాకినంహన్తి బ్రహ్మస్వంపుత్రపౌత్రకమ్ ॥ * ॥ పురాణేచ — ॥ శ్లో ॥ ఇన్ద్రః పృచ్ఛతి చణ్డాలీం కిమిదంపచ్యతే శుభే। శ్వమాంసంసురయాసిక్తం కపాలేనచితాగ్నినా ॥ కిమర్థంవదకల్యాణిచర్మణాపిహితంత్వయా ॥ బ్రహ్మస్వం బ్రాహ్మణక్షేత్రం హరన్తేపారయన్తియే। తేషాంపాదరజోభీత్యా చర్మణాపిహితంమయా ॥ * ॥ సప్తర్షిసంవాదే — ॥ శ్లో ॥ దారత్యాగీ కృతఘ్నశ్చ భూమిహర్తాచతే త్రయః। నరకాన్ననివర్తన్తే యావచ్చన్ద్రదివాకరౌ ॥ వనేవనతరూనగ్నిర్దహన్మూలాని రక్షతి। కులంసమూలం దహతి బ్రహ్మస్వారణిపావకః ॥ స్వదత్తాద్ద్విగుణంపుణ్యం పరదత్తానుపాలనే। పరదత్తాపహారేణ స్వదత్తం నిష్ఫలంభవేత్ ॥ దానపాలనయోర్మధ్యే దానాచ్ఛ్రేయోఽనుపాలనమ్। దానాత్స్వర్గమవాప్నోతి పాలనాదచ్యుతం పదమ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ప్రజాపీడనసన్తాపసముద్భూతోహుతాశనః। రాజ్ఞశ్శ్రియం కులంప్రాణాన్నాదగ్ధ్వావినివర్తతే ॥ * ॥ తతశ్చ — ॥ శ్లో ॥ అపత్సువిహితంస్తైన్యం విశిష్టసమహీనతః। హీనాదాదేయమాదౌస్యాత్సమాద్వా తదనన్తరమ్ ॥ అసమ్భవేత్వాదదీత విశిష్టాదపి ధార్మికాత్ ॥ * ॥ ఇతి వ్యాసవచనం ఫలాదివిషయమేవ। తథాపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ పరపరిగ్రహమవిద్వానాదదానపథోదకే మూలే పుష్పే ఫలే గన్ధే గ్రాసే శాకఇతి వాచా బాధ్యో విమషౌ వాససః పరిమోషణమదణ్డ్యః కామకృతే తథా ప్రాణసంశయే భోజనమాదదాన ఇతి ॥ * ॥ పరిమోషణమ్ - అపహారః, ఏవమధ్వశ్రాన్తావపి। తథా మనుః — ॥ శ్లో ॥ చణకవ్రీహిగోధూమయవానాం ముద్గమాషయోః। అనిషిద్ధో గృహీతవ్యోముష్టిరేకోఽధ్వనిర్గతైః ॥ ద్విజోఽధ్వగః క్షీణవృత్తిర్ద్వావిక్షూద్వేచ మూలకే। ఆదదానః పరక్షేత్రాన్నహస్తచ్ఛేదమర్హతి ॥ * ॥ ద్విజగ్రహణాదన్యోదణ్డ్యఏవ ॥ శ్లో ॥ తృణంవా యదివాకాష్ఠం మూలంవా యదివాఫలమ్। అనాపృష్టంతు గృహ్ణానో హస్తచ్ఛేదనమర్హతి ॥ * ॥

ఇతి స్మృతేః। అతోఽనుమత్యైవ సర్వం గ్రాహ్యమ్। తథాపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ యథాతథాచ పరపరిగ్రహమభిమన్యతే స్తేనోహభవతీతి కౌత్స హారీతౌ, తథా కాణ్వపుష్కరసాదీ, సన్త్యపవాదాః పరిగ్రహేష్వితివార్ష్యాయణిః, శమ్యోషాయుగ్యఘాసో నస్వామినః ప్రతిషేధయన్త్యతి వ్యవహారే వృద్ధో భవతి సర్వత్రానుమతిపూర్వమితి హారీతః ॥ * ॥ ఇతి। అపవాదా ఇతి - ఆపదీతి శేషః। శమ్యోషాః - చణక ముద్గాదయః, న స్వామినః ప్రతిషేధయన్తి - స్వామినః ప్రతిషేధం నకారయన్తి, స్వామినా నప్రతిషేద్ధవ్యమిత్యర్థః। విషయభేదేన దోషాభావమాహాత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ వానస్పత్యం ఫలం మూలం దార్వగ్న్యర్థంతృణాని చ। తృణం చ గోభ్యోగ్రాసార్థమస్తేయం మనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణేభ్యో యదుద్దిష్టం తత్సద్యస్సంప్రదీయతే। అహోరాత్రమతిక్రమ్య తద్దానం ద్విగుణంభవేత్ ॥ త్రిరాత్రంషడ్గుణం దద్యాద్దశరాత్రంతుషోడశ। మాసే శతగుణందద్యాద్వత్సరేతు సహస్రకమ్ ॥ వత్సరాత్పరతో నాస్తి దాతాతు నరకంవ్రజేత్। బ్రాహ్మణస్యతు యద్దత్తం తదభావేతుతద్ధనమ్। సకుల్యేతస్యనినయేత్తదభావేఽస్యబన్ధుషు। దద్యాత్సజాతిశిష్యేభ్యస్తదభావేఽప్సునిక్షిపేత్ ॥ విప్రాయదీయమానేతు యోవిఘ్నం కురుతే నరః। సయాతి బ్రహ్మహత్యానాంసహస్రాణాంశతాయుతమ్ ॥ ఉపకారాయయోబ్రూయాద్బ్రాహ్మణానాంగవామపి। బ్రహ్మయోనిశతంప్రాప్యదేవత్వమధిగచ్ఛతి ॥ రోగితాన్బ్రాహ్మణాన్యస్తు రక్షతిక్షితిరక్షకః। సకోటికులసంయుక్తో వసేద్బ్రహ్మపురే యుగమ్ ॥ కర్మణామనసావాచా యోరక్షత్యామయావినమ్। తస్యవిష్ణుః ప్రసన్నాత్మా సర్వాన్కామాన్ప్రయచ్ఛతి ॥ యోదదాత్యభయంభూపో భయవిహ్వలచేతసామ్। తస్య పుణ్యఫలం వక్తుం కస్సమర్థోఽస్తి పణ్డితః ॥ పరోపదేశనిరతా వీతరాగావిమత్సరాః। హరిపాదార్చనరతాః ప్రయాంతి బ్రహ్మణః పదమ్ ॥ * ॥ ఏతదన్తం నారదీయమ్। ఇతిహాససముచ్చయేచ — ॥ శ్లో ॥ ఏకతః క్రతవస్సర్వేసమగ్రవరదక్షిణాః। ఏ

కతోభయభీతస్యప్రాణినః ప్రాణరక్షణమ్ ॥ మహతామపియజ్ఞానాంకా
లేన క్షీయతేఫలమ్ । భీతాభయప్రదానస్యక్షయఏవ నవిద్యతే ॥ * ॥
సముచ్చయే — ॥ శ్లో ॥ తరుణీరూపసంపన్నాసుశీలాచపయస్వినీ । న్యా
యార్జితాసవత్సాచప్రదేయాశ్రోత్రియాయగాః ॥ వృద్ధా సరోగా
హీనాఙ్గా వన్ధ్యాదుష్టామృతప్రజా । దూరస్థాఽన్యాయలబ్ధాచ నదేయా
గాః కథఞ్చన ॥ * ॥ ఇతిహాససముచ్చయే ఔద్దాలికప్రశ్నే — ॥ శ్లో ॥
జితేన్ద్రియాయ శాన్తాయ వైష్ణవాయ యథావిధి । ధేనుందత్వా ఘృత
మయీం విష్ణుసాయుజ్యమాప్నుయాత్ ॥ యస్యవిష్ణుపరంజ్ఞానం యస్య
విష్ణుపరం మనః । తస్మైదేయామహాభాగ భూమిస్సర్వఫలాన్వితా ॥ నత
స్మాద్భూమిదానస్య పాత్రమస్తీతిమేమతిః ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డేపార్వతీంప్ర
తిరుద్రః — ॥ శ్లో ॥ చక్రాఙ్కితాయ విప్రాయ విష్ణుభక్తాయ పా
ర్వతి । గోకర్ణమాత్రికాం భూమిందద్యాద్రాజ్యమవాప్నుయాత్ ॥
విషువాయనకాలేషు చక్రచిహ్నాయ పార్వతి । తిలద్రోణం మహాదా
నం మహాపాతకనాశనమ్ ॥ * ॥ గారుడే పురాణే — ॥ శ్లో ॥ విష్ణుచ
క్రాఙ్కితం గాత్రం పవిత్రమితి వైశ్రుతిః । చక్రాఙ్కితాయ దాత
వ్యం హవ్యం కవ్యం ద్విజాతయే ॥ * ॥ తత్రైవ భగవానాహ —
॥ శ్లో ॥ మద్భక్తా యే ద్విజశ్రేష్ఠా మత్కథా మత్పరాయణాః । తాఙ్
పఙ్క్తిపావనాన్విద్ధి పూజ్యాంశ్చైవ విశేషతః ॥ * ॥ పాద్మే —
॥ శ్లో ॥ పాపైర్నలిప్యతే దేహీ చక్రాద్యాయుధలాఞ్ఛితః । హవ్యంక
వ్యంచ యద్దేయం తస్మై తద్దానమక్షయమ్ ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే —
॥ శ్లో ॥ వాసుదేవం సముద్దిశ్య సర్వదానాని పార్థివ । వైష్ణవేభ్యః ప్రయ
త్నేన దాతవ్యాని మనీషిణా ॥ * ॥ మానసతీర్థప్రశంసాయాంవ్యాసః —
॥ శ్లో ॥ తస్మాద్విష్ణుప్రసాదాయ వైష్ణవాన్పరితోషయేత్ । ప్రసాదసుము
ఖోవిష్ణుస్తేనైవస్యాన్నసంశయః ॥ * ॥ అత్రవిజ్ఞానేశ్వరే సర్వదానవిష
యే త్రైవిధ్యం ఫలతారతమ్యంచోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ గత్వాయద్దీయతే
దానం తదనన్తఫలం స్మృతమ్ । సహస్రగుణమాహూయయాచితేతుతదర్ధ

కమ్ ॥ * ॥ అతోఽయాచితేఽపి ప్రీతిపూర్వకం దేయమేవ। తథా యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ దాతవ్యం ప్రత్యహం పాత్రే నిమిత్తేతు విశేషతః। యాచితేనాపిదాతవ్యం శ్రద్ధాపూర్వంతుశక్తితః ॥ * ॥ అత్రమనుః — ॥ శ్లో ॥ జలదస్తృప్తిమాప్నోతిసుఖమక్షయ్యమన్నదః। తిలదస్తు ప్రజామిష్టాం దీపదశ్చక్షురుత్తమమ్ ॥ భూమిదో భూమిమాప్నోతి దీర్ఘమాయుర్హిరణ్యదః। గృహదోఽగ్ర్యాణి వేశ్మాని రూప్యదో రూపముత్తమమ్ ॥ వాసోదశ్చన్ద్రసాలోక్య మశ్విసాయుజ్యమశ్వదః। యానశయ్యాప్రదో భార్యామైశ్వర్యమభయప్రదః ॥ ధాన్యదశ్శాశ్వతం సౌఖ్యం బ్రహ్మదో బ్రహ్మ సామ్యతామ్। యజ్ఞోఽనృతేనక్షరతి తపః క్షరతి విస్మయాత్ ॥ ఆయుర్విప్రపరీవాదా ద్దానంతు పరికీర్తనాత్ ॥ * ॥ మాఘమాహాత్మ్యే — ॥ శ్లో ॥ దత్తంహిప్రాప్యతేస్వర్గే దత్తమేవోపభుజ్యతే। యతిఽ్ఛద్దత్తమశ్నాతి నాదత్తముపతిష్ఠతే ॥ * ॥ శ్రీమద్రామాయణే — ॥ శ్లో ॥ ఉత్పతన్నపిచాకాశం విశన్నపి రసాతలమ్। అటన్నపి మహీం కృత్స్నాం నాదత్త ముపతిష్ఠతే ॥ * ॥ ఏవమపి నప్రతి పిపాదయిషయాజిఘృక్షేత్ ॥ శ్లో ॥ సన్తోషంపరమాస్థాయ సుఖార్థీ సంయతో భవేత్। సన్తోషమూలంహిసుఖం దుఃఖమూలం విపర్యయః ॥ యత్పృథివ్యాంవ్రీహియవం హిరణ్యం పశవః స్త్రియః। నాలమేకస్యతత్సర్వ మితిమత్వాశమంవ్రజేత్ ॥ యోఽసాధుభ్యోఽర్థమాదాయసాధుభ్యస్సంప్రయచ్ఛతి। సకృత్వాప్లవమాత్మానం సన్తారయతి తావుభౌ ॥ * ॥ ఇత్యాదిస్మృతిభ్యః। అతోవృత్తిలాభేనాధికమిచ్ఛేత్। తథాబృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ యథోత్పన్నైస్తు సన్తోషః కర్తవ్యస్స్వగతైర్ధనైః। పరార్థం నాభిలాషేతసాఽస్పృహాపరికీర్తితా ॥ * ॥ అగాయిచ — ॥ శ్లో ॥ యదృచ్ఛాలాభసన్తుష్టస్తతోయాతి పరాంగతిమ్ ॥ * ॥ సముచ్చయేచ — ॥ శ్లో ॥ తేనాధీతం శ్రుతంతేన తేనసర్వమనుష్ఠితమ్। యేనాశాంపృష్ఠతఃకృత్వా నైరాశ్యమవలమ్బితమ్ ॥ * ॥ అతోదరిద్రస్య శక్త్యనుగుణదానేఽపితద్దానంమహద్భవతీతి దర్శితమ్। అత్రైవ — ॥ శ్లో ॥ నాల్పత్వంవా బ

హుత్వంవా దానస్యాభ్యుదయావహమ్ । శ్రద్ధాభక్తిశ్చ దానానాం వృద్ధిక్షయకరేహితె ॥ * ॥ నైవంశక్తస్య । అత్రమనుః — ॥ శ్లో ॥ ప్రభుః ప్రథమకల్పస్య యోఽనుకల్పేన వర్తతే । నసాంపరాయికంతస్యదుర్మతేర్విద్యతేఫలమ్ ॥ * ॥ సాంపరాయికమ్ - పారలౌకికమ్ । అత్రయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ హీనకల్పం నకుర్వీత సతిద్రవ్యేఽఫలప్రదమ్ ॥ * ॥

* మహాదానాని *

బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ కనకాశ్వతిలా నాగా దాసీ భూమిగృహారథః । కన్యాచకపిలాచైవమహాదానాని వైదశ ॥ * ॥ అత్రమనుః — ॥ శ్లో ॥ త్రీణ్యాహురతిదానాని గావఃపృథ్వీ సరస్వతీ । అతిదానానిదానానాం విద్యాదానంతతోఽధికమ్ ॥ * ॥ త్రిభావ్యరత్నే — ॥ శ్లో ॥ విద్యానాంచ పరావిద్యా బ్రహ్మవిద్యా సమీరితా । అతస్తద్దాతురస్త్యేవ లాభస్స్వర్గాపవర్గయోః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ యోదద్యాత్ జ్ఞానమజ్ఞానాం కుర్యాద్వా ధర్మదేశనమ్ । సకృత్స్నాం పృథివీందద్యాత్తేనతుల్యం నతత్ఫలమ్ ॥ * ॥ ధర్మదేశనమ్ - ధర్మోపదేశః । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సర్వధర్మమయంబ్రహ్మ ప్రదానేభ్యోఽధికం యతః । తద్దదత్సమవాప్నోతి బ్రహ్మలోకంసనాతనమ్ ॥ * ॥ (బ్రహ్మలోకమవిస్లవమితిపాఠాన్తరమ్) యతః - యస్మాత్, బ్రహ్మ - వేదః, సర్వధర్మమయం - సర్వధర్మప్రతిపాదకత్వేన, తస్మాత్తద్దానంసర్వదానేభ్యోఽధికమ్ । అత్రచ బ్రహ్మదానే పరస్వత్వాపాదనమాత్రం దానమ్, స్వస్వత్వనివృత్తేః కర్తుమశక్యత్వాత్, విద్యాజ్ఞానదానె ద్రవ్యాది దానవద్ధస్తే దాతుమశక్యత్వేఽపి బుద్ధివిశేషసంపత్తిస్సమానా, భూదానేచ । స్వస్వత్వనివృత్తిః పరస్వత్వాపాదనంచ దానం విద్యావ్యతిరిక్తవిషయమ్ । నారాయణీయేచ — ॥ శ్లో ॥ జ్ఞానమజ్ఞస్యయోదద్యాద్వేదశాస్త్రసముద్భవమ్ । అపిదేవాస్తమర్చన్తిభర్గబ్రహ్మదివాకరాః ॥ * ॥ అత్రపరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అర్థస్యమూలంనికృతిః క్షమాచధర్మస్యమూలంహితపోదయాచ । కామస్యమూలంహి వపుర్వయశ్చ మోక్షస్య సర్వార్థనివృత్తిరేవ ॥ * ॥

విద్యాదానఫలమాహ — ॥ శ్లో ॥ దశవాజిసమా కన్యా భూమిదానంచ తత్సమమ్ । భూమిదానాత్పరం నాస్తి విద్యాదానంతతోఽధికమ్ ॥ * ॥ మనురపి — ॥ శ్లో ॥ సర్వేషామేవదానానాం బ్రహ్మదానం విశిష్యతే । వస్త్రాన్నగోమహీవాహతిలకాఞ్చనసర్పిషామ్ ॥ * ॥ బృహస్పతిరపి — ॥ శ్లో ॥ విద్యాదానేన సుమతిర్బ్రహ్మలోకే మహీయతే ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మవిద్యాప్రదానస్య దేవైరపి నశక్యతే । ప్రతిప్రదానమథవా దద్యాచ్ఛక్తిత ఆదరాత్ ॥ * ॥ ప్రజాపతిః — ॥ శ్లో ॥ దానానాంచైవ సర్వేషాం బ్రహ్మదానం విశిష్యతే । బ్రహ్మదానేన దేవషేః బ్రహ్మలోకం సగచ్ఛతి ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ సర్వేషామేవదానానాం ఫలంవక్ష్యే ద్విజోత్తమ । అన్నదానాత్స్వర్గలోకం కన్యాదానాత్పరంపదమ్ ॥ విద్యాదానాద్బ్రహ్మలోకం బ్రహ్మత్వంహరిపూజనాత్ ॥ * ॥ మనురపి — ॥ శ్లో ॥ విషాదప్యమృతం గ్రాహ్యమమేధ్యాదపి కాఞ్చనమ్ । నీచాదప్యుత్తమాంవిద్యాం స్త్రీరత్నం దుష్కులాదపి ॥ * ॥ ఇతివచనం బ్రహ్మవిద్యాప్రదానవ్యతిరిక్తవిషయమితి మన్తవ్యమ్ .

అథాచార్యలక్షణమ్

అనన్తరమాచార్యలక్షణమాహ మనురేవ — ॥ శ్లో ॥ నిషేకాదీని కర్మాణి యః కరోతి యథావిధి । సమ్భావయతిచాన్నేన సవిప్రో గురురుచ్యతే ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఉపనీయదదద్వేదమాచార్యస్స ఉదాహృతః ॥ అల్పం వా బహువా యస్య శ్రుతస్యోపకరోతియః । తమపీహగురుం విద్యాచ్ఛ్రుతోపక్రియయాతయా ॥ * ॥ మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ఉపనీయతు యశ్శిష్యం వేదమధ్యాపయేద్ద్విజః । సకల్పం సరహస్యంచ తమాచార్యం ప్రచక్షతే ॥ ఏకదేశంతు వేదస్య వేదాఙ్గాన్యపి వాపునః । యోఽధ్యాపయతి వృత్త్యర్థముపాధ్యాయస్స ఉచ్యతే ॥ ఉపాధ్యాయాన్దశాచార్య ఆచార్యాణాం శతంపితా । సహస్రంతు పితుర్మాతా గౌరవేణాతిరిచ్యతే ॥ ఉత్పాదకబ్రహ్మదాత్రోర్గరీయాన్బ్రహ్మదః పితా । బ్రహ్మజన్మహి విప్రస్య ప్రేత్యచేహచ శాశ్వతమ్ ॥ * ॥

వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ యశ్చమన్త్రప్రదోఽర్థంవా యశ్చవిద్యాంప్ర
యచ్ఛతి । గురూతావపి జానీయాన్మన్త్రార్థగ్రహణాద్ద్విజః ॥ కా
మాన్మాతాపితాచైనం యదుత్పాదయతో మిథః । సమ్భూతిం తస్య తాం
విద్యాద్యద్యోన్యావధిజాయతే ॥ ఆచార్యో హ్యస్య యాం జాతిం విధివద్వే
దపారగః । ఉత్పాదయతి సావిత్ర్యా సా సత్యా సాఽజరామరా ॥ బ్రా
హ్మస్య జన్మనః కర్తా స్వధర్మస్య చ శాసితా । బాలోపి వృద్ధో విప్రస్య
పితా భవతి మన్త్రదః ॥ అజ్ఞో భవతి వై బాలః పితా భవతి మన్త్రదః । అ
జ్ఞం హి బాలమిత్యాహుః పితేత్యేవ చ మన్త్రదమ్ ॥ న హాయనైర్న పలితై
ర్న విత్తైర్న చ బన్ధుభిః । ఋషయశ్చక్రిరే ధర్మం యోఽనూచానస్స నో మ
హాన్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ తస్మిన్నభిజనవిద్యాసముదితం సమాహి
తం సంస్కర్తారమీప్సేత్తస్మిన్నేవ విద్యాకర్మాన్తమవిప్రతిపన్నే ధర్మేభ్యో య
స్మాద్ధర్మానాచినోతి స ఆచార్యస్తస్మై న ద్రుహ్యేత్కదాచన స హి విద్యా
తస్తం జనయతి తచ్ఛ్రేష్ఠం జన్మ శరీరమేవాస్య మాతాపితరౌ జనయతః ॥*॥
మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ఆచార్యశ్చ పితా చైవ మాతా భ్రాతా చ పూర్వజః ।
నార్తేనాప్యవమన్తవ్యా బ్రాహ్మణేన విశేషతః ॥ ఆచార్యో బ్రహ్మణో మూ
ర్తిః పితా మూర్తిః ప్రజాపతేః । మాతా పృథివ్యా మూర్తిస్తు భ్రాతా స్వో
మూర్తిరాత్మనః ॥ యన్మాతాపితరౌ క్లేశం సహేతే సంభవే నృణామ్ ।
న తస్య నిష్కృతిశ్శక్యా కర్తుం వర్షశతైరపి ॥ తయోర్నిత్యం ప్రియం కు
ర్యాదాచార్యస్య చ సర్వదా । తేషు హి త్రిషు తుష్టేషు తపస్సర్వం సమా
చరేత్ ॥ తేషాం త్రయాణాం శుశ్రూషా పరమం తప ఉచ్యతే । న తైర
నభ్యనుజ్ఞాతో ధర్మమన్యం సమాచరేత్ ॥ త ఏవ హి త్రయో లోకాస్త ఏ
వ త్రయ అశ్రమాః । త ఏవ హి త్రయో వేదాస్త ఏవోక్తాస్త్రయోఽగ్న
యః ॥ పితా వై గార్హపత్యోఽగ్నిర్మాతాఽగ్నిర్దక్షిణః స్మృతః । గురురా
హవనీయోఽగ్నిస్సాఽగ్నిత్రేతా గరీయసీ ॥ ఇమం లోకం మాతృభక్త్యా పి
తృభక్త్యా తు మధ్యమమ్ । గురుశుశ్రూషయా చైవ బ్రహ్మలోకం సమ
శ్నుతే ॥ సర్వే తస్యాదృతా ధర్మా యస్యైతే త్రయ ఆదృతాః । అనా

దృతాస్తు యస్యైతే సర్వాస్తస్యాఫలాః క్రియాః ॥ యావత్త్రయస్తే జీవన్తి తావన్నాన్యత్సమాచరేత్ । తేష్వేవ నిత్యం శుశ్రూషాం కుర్యాత్ప్రియహితే రతః ॥ తేషామనుపరోధేన పారక్యం సర్వమాచరేత్ । తత్తన్నివేదయేత్తేభ్యో మనోవాక్కాయకర్మభిః ॥ ఏషధర్మః పరస్సాక్షాదుపధర్మోఽన్య ఉచ్యతే ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ నాస్తి మాతృసమం దైవం నాస్తి పిత్రాసమో గురుః । తయోః ప్రత్యుపకారో హి న కథంచన విద్యతే ॥ సర్వార్థసమ్భవో దేహో జనితః పోషితో యతః । న తయోర్యాతి నిర్వేశం పిత్రోర్మర్త్యశ్శతాయుషా ॥ అస్వాధీనం కథం దైవం ప్రకారైరభిరాధ్యతే । స్వాధీనం సమతిక్రమ్య పితరం మాతరం గురుమ్ ॥ మాతా మాసదశావస్థాం ధృత్వా శూలైస్సమాకులా । వేదనావివిధైర్దుఃఖైః ప్రసూయేత విమూర్ఛితా ॥ ప్రాణైరపి ప్రియాన్పుత్రాన్ మన్యతే సుతవత్సలా । కస్తస్యా నిష్కృతిం కర్తుం శక్తో వర్షశతైరపి ॥ బ్రహ్మోపదేశమేకత్ర వేదశాస్త్రాణ్యథైకతః । ఆచార్యస్స తు విజ్ఞేయో తథైకైకాస్తు దేశికాః ॥ బ్రహ్మోపదేశమారభ్య యావద్వేదాన్తదర్శనమ్ । ఏకేన వక్ష్యతే యేన స మహాగురురుచ్యతే ॥ * ॥

కర్మవిపాక వివరణమ్

అథ కర్మవిపాకమాహ మనుః — ॥ శ్లో ॥ పూర్వజన్మకృతం పాపం వ్యాధిరూపేణ బాధతే । తచ్ఛాన్తిరౌషధైర్దానైర్జపహోమార్చనాదిభిః ॥ ఇహ దుశ్చరితైః కేచిత్కేచిత్పూర్వకృతైస్తథా । ప్రాప్నువన్తి దురాత్మానో నరా రూపవిపర్యయమ్ ॥ సువర్ణచోరః కౌనఖ్యం సురాపశ్శ్యావదన్తతామ్ । బ్రహ్మహా క్షయరోగిత్వం దౌశ్చర్మ్యం గురుతల్పగః ॥ పిశునః పూతినాసత్వం సూచకః పూతివక్త్రతామ్ । ధాన్యచోరోఽఙ్గహీనత్వమాతిరిక్త్యం తు మిశ్రకః ॥ అన్నహర్తాఽఽమయావిత్వం మౌక్యం వాగపహారకః । వస్త్రాపహారకశ్శ్విత్రం పఙ్గుతామశ్వహారకః ॥ ఏవం కర్మవిశేషేణ జాయన్తే సద్విగర్హితాః । జడాన్ధమూకబధిరా వికృతాకృతయస్తథా ॥ చరితవ్యమథో నిత్యం ప్రాయశ్చిత్తం విశుద్ధయే । నిన్దితైర్లక్షణై

ర్యుక్తా జాయన్తేఽనిష్కృతైనసః ॥ బహూన్ వర్షగణాన్ ఘోరాన్న
రకాన్ ప్రాప్య తత్క్షయాత్ । సంసారాన్ ప్రతిపద్యన్తే మహాపాతకిన
స్త్విమాన్ । శ్వసూకరఖరోష్ట్రాణాం గోజావిమృగపక్షిణామ్ । చణ్డా
లపుల్కసానాంచ బ్రహ్మహా యోనిమృచ్ఛతి ॥ క్రిమికీటపతఙ్గానాం వి
డ్భుజాంచైవ పక్షిణామ్ । హింస్రాణాంచైవ సత్త్వానాం సురాపో బ్రా
హ్మణో వ్రజేత్ ॥ లూతాహిసరటానాంచ తిరశ్చాంచామ్బుచారిణామ్ ।
హింస్రాణాంచ పిశాచానాం స్తేనో విప్రస్సహస్రశః ॥ తృణగుల్మలతా
నాంచ క్రవ్యాదానాంచ దంష్ట్రిణామ్ । క్రూరకర్మరతానాంచ క్ర
మశో గురుతల్పగః ॥ సంయోగం పతితైర్గత్వా పరస్యైవతు యోషితమ్ ।
అపహృత్యచ విప్రస్వం భవన్తి బ్రహ్మరాక్షసాః ॥ హింస్రా భవన్తి క్ర
వ్యాదాః క్రిమయోఽభక్ష్యభక్షిణః । పరస్పరాదినః స్తేనాః ప్రేతాన్త్య
స్త్రీనిషేవకాః ॥ మణిముక్తాప్రవాళాంశ్చ హృత్వా లోభేన మాన
వాః । వివిధానిచరత్నాని జాయన్తే హేమకర్తృషు ॥ ధాన్యం హృత్వా
భవత్యాఖుః కాంస్యం హంసో జలం ప్లవః । మధుదంశః పయః కాకో రసం
శ్వా నకులో ఘృతమ్ ॥ మాంసం గృధ్రో వపాం మద్గుస్తైలం తైలపకః ఖగః ।
చక్రవాకస్తు లవణం బలాకా శకునిర్దధి ॥ కౌశేయం తిత్తిరిహృత్వా క్షౌ
మం హృత్వాతు దర్దురః । కార్పాసం తాన్తవం క్రౌఞ్చో గోధా గాం
వాగ్గుదో గుడమ్ ॥ చుచున్దరీ శుభాన్ గన్ధాన్ పత్రశాకంతు బర్హిణః । శ్వా
విత్కృతాన్నం వివిధమకృతాన్నంతు శల్యకః ॥ బకో భవతి హృత్వాఽగ్నిం
గృహకారీ హ్యుపస్కరమ్ । రక్తాని హృత్వా వాసాంసి జాయతే జీవజీవ
కః ॥ వృకో మృగేభం వ్యాఘ్రోఽశ్వం ఫలపుష్పంతు మర్కటః । స్త్రీమృ
క్షః స్తోకకో వారి యానాన్యుష్ట్రః పశూనజః ॥ యద్వా తద్వా పరద్రవ్యమప
హృత్య బలాన్నరః । అవశ్యం యాతి తిర్యక్త్వం జగ్ధ్వాచైవాహుతం హవిః ॥
యథా యథా నిషేవన్తే విషయాన్ విషయాత్మకాః । తథా తథాఽకుశలతా
తేషాం తేష్వేవ జాయతే ॥ అభ్యాసాత్కర్మణాం తేషాం పాపానామల్ప
బుద్ధయః । సంప్రాప్నువన్తి దుఃఖాని తాసు తాస్విహ యోనిషు ॥ తామి

స్రాదిషు చోగ్రేషు నరకేషు వివర్తనమ్ । అసిపత్రవనాదీని బన్ధనచ్ఛేద
నానిచ ॥ వివిధాశ్చైవ సమ్పీడాః కాకోలూకైశ్చ భక్షణమ్ ॥ కరమ్భ
వాలుకాతాపాన్ కుమ్భీపాకాంశ్చ దుస్సహాన్ । సమ్భవాంశ్చ వియో
నీషు దుఃఖప్రాయాసు నిత్యశః ॥ శీతవాతాభిఘాతాంశ్చ వివిధాని భ
యానిచ । అసకృద్గర్భవాసేషు వాసం జన్మచదారుణమ్ ॥ బన్ధనానిచ క
ష్టాని పరప్రేష్యత్వమేవచ । బన్ధుప్రియవియోగాంశ్చ సంవాసంచైవ దు
ర్జనైః ॥ ద్రవ్యార్జనంచ నాశంచ మిత్రామిత్రస్య చార్జనమ్ । జరాంచై
వాఽప్రతీకారాం వ్యాధిభిశ్చోపపీడనమ్ ॥ క్లేశాంశ్చ వివిధాంస్తాంస్తాన్
మృత్యుమేవచ దుర్జయమ్ । కర్మఫలేన యాంతీతి శేషః ॥ శ్లో ॥ యేన యే
న గుణేనేమాన్ సంసారాన్ ప్రతిపద్యతే । తాన్ సమాసేన వక్ష్యామి స
ర్వస్యాస్య యథాక్రమమ్ ॥ దేవత్వం సాత్వికాయాన్తి మనుష్యత్వం
తు రాజసాః । తిర్యక్త్వం తామసా యాన్తి ఇత్యేషా త్రివిధా గతిః ॥
త్రివిధా త్రివిధైవైషా విజ్ఞేయాగౌణికీగతిః ॥ అధమామధ్యమాఽగ్ర్యా
చ కర్మవిద్యావిశేషతః । స్థావరాః కృమికీటాశ్చ మత్స్యాస్సర్పాస్స
రీసృపాః ॥ పశవశ్చ సృగాలాశ్చ జఘన్యాతామసీగతిః । హస్తినశ్చతు
రఙ్గాశ్చ శూద్రామ్లేచ్ఛాశ్చ గర్హితాః । సింహావ్యాఘ్రవరాహాశ్చమ
ధ్యమా తామసీగతిః ॥ చారణాశ్చ సుపర్ణాశ్చ పురుషాశ్చైవ డామ్భికాః ।
రక్షాంసిచ పిశాచాశ్చ తామసీహ్యుత్తమాగతిః ॥ ఝల్లా మల్లా నటాశ్చై
వ పురుషాశ్చ కువృత్తయః । ద్యూతయానప్రసక్తాశ్చ ప్రథమారాజసీగ
తిః ॥ రాజానః క్షత్రియాశ్చైవ రాజ్ఞాం చైవ పురోహితాః । దానయు
ద్ధప్రధానాశ్చ మధ్యమారాజసీగతిః ॥ గన్ధర్వాగుహ్యకాయక్షా విబుధాను
చరాశ్చయే । తథైవాప్సరసస్సర్వా రాజసీహ్యుత్తమాగతిః ॥ తాపసా
యతయో విప్రాయేచవైమానికాగణాః । నక్షత్రాణిచ దైత్యాశ్చ ప్ర
థమాసాత్వికీ గతిః ॥ యజ్వానో ఋషయో దేవా వేదాజ్యోతీంషి వత్స
రాః । పితరశ్చైవసాధ్యాశ్చ ద్వితీయాసాత్వికీ గతిః ॥ బ్రహ్మా విశ్వసృ
జోధర్మో మహానవ్యక్త ఏవచ । ఉత్తమాం సాత్వికీమేతాం గతిమాహుర్మ

నీషిణః ॥ యాదృశేనహి భావేన యద్యత్కర్మ నిషేవతే । తాదృశేన
శరీరేణ తత్తత్ఫలముపాశ్నుతే ॥ * ॥ అథ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥
మహాపాతకజాన్ ఘోరాన్ నరకాన్ప్రాప్య దారుణాన్ । కర్మక్షయా
త్ప్రజాయన్తే మహాపాతకినస్త్విహ ॥ మృగశ్వసూకరోష్ట్రాణాం బ్ర
హ్మహా యోనిమృచ్ఛతి । ఖరపుల్కస వేనానాం సురాపో నాత్ర సంశ
యః ॥ క్రిమికీటపతఙ్గత్వం స్వర్ణస్తేయీ సమాప్నుయాత్ । తృణగుల్మ
లతాత్వంచ క్రమశో గురుతల్పగః ॥ అన్నహర్తాఽఽమయావీస్యాన్మూకో
వాగపహారకః । ధాన్యహర్తాఽతిరిక్తాఙ్గః పిశునఃపూతినాసికః ॥ తైలహృ
త్తైలపాయీస్యాత్పూతివక్త్రస్తు సూచకః । పరస్యయోషితంహృత్వా
బ్రహ్మస్వమపహృత్యచ ॥ అరణ్యే నిర్జలేదేశే భవతిబ్రహ్మరాక్షసః ॥
హీనజాతౌ ప్రజాయేత రత్నానామపహారకః । శ్వాసకాసయుతోమర్త్యో
వహ్నిగ్రాహసుతోభవేత్ ॥ నిరీక్షితా పరస్త్రీణాం చక్షూరోగీప్రజాయ
తే । సర్వాపహరణంకృత్వా విసర్పీజాయతేనరః ॥ గురోర్వచనముల్ల
ఙ్ఘ్యమతిభ్రష్టః ప్రజాయతే । పత్రశాకం శిఖీహృత్వాగన్ధాన్ఛుచ్ఛు
న్దరీశుభాన్ ॥ మూషకోధాన్యహారీస్యాద్యానముష్ట్రః ఫలంకపిః । జలంప్ల
వః పయఃకాకో గృహకారీహ్యుపస్కరమ్ । మధు దంశః పలంగృధ్రో గాం
గోధాఽగ్నింబకస్తథా ॥ శ్విత్రీ వస్త్రంశ్వారసంతుచిరీలవణహారకః ॥ * ॥
బ్రాహ్మే — ॥ శ్లో ॥ అన్నహర్తాభవేన్మూర్ఖ పూతివక్త్రస్త్వసూయకః ।
పరద్రవ్యాపహారీచ పరరత్నాపహారకః ॥ పరస్యసన్తతిద్వేషీ పరాణామ
హితస్సదా । మాతాపితృగురుద్వేషీ భార్యాత్యాగీ తథైవచ ॥ పిశునోమ
ర్మభేదీచ పాదరోగీప్రజాయతే । పరస్త్రీగామినశ్చైవ తాపసీగామిన
స్తథా ॥ పరస్త్రీవ్యసనకూలాశ్చ జాయన్తేతేప్రమేహినః ॥ * ॥ యోగీశ్వ
రః — ॥ శ్లో ॥ గురుంత్వఙ్కృత్యహుఙ్కృత్యవిప్రంనిర్జిత్యవాదతః ।
అరణ్యేనిర్జలేఘోరే సభవేద్బ్రహ్మరాక్షసః ॥ కాంస్యపాత్రస్య యో
హర్తా పరిభాషీ నిరన్తరమ్ । కార్పాసస్యతు యోహర్తా శ్వేతకుష్ఠీప్ర
జాయతే ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ శాస్త్రోక్తే నైవమార్గేణ విచ్యుతశ్చా

సత్యమార్గగః । మహాశబ్దాతి ఘాతశ్చ బధిరశ్చోపజాయతే ॥ * ॥ మార్క-
ణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ యస్స్వామినిన్దకశ్చైవ గురునిన్దక ఏవ చ । దేవతాని
న్దకశ్చైవ హ్యపస్మారీ ప్రజాయతే ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ దేవద్ర
వ్యోపభోక్తా చ దేవకార్యవిఘాతకః । అభక్ష్యభక్షకశ్చైవ పాణ్డురోగీ ప్ర
జాయతే ॥ మనస్తాపం తు యః కుర్యాద్బ్రాహ్మణానాం విశేషతః । జ్వర
వాన్ భవితా మర్త్యో మేహవానథవా భవేత్ ॥ విశ్వాసఘాతుకశ్చైవ ఛ
ర్దియుక్తః ప్రజాయతే । వాపీకూపతటాకాదిభేదకస్త్వతిసారవాన్ ॥
సూచనాచ్ఛూలవాన్మర్త్యో విస్ఫోటీ రవినిన్దకః । నిక్షేపస్య చ యో హర్తా
శోషవాన్ జాయతే భృశమ్ ॥ బహుదేశాన్ సమాసాద్య స యాతి నరకం
ధ్రువమ్ । కృతఘ్నస్తు కృతో విప్రో యమస్య విషయం గతః । అసిపత్ర
వనం ఘోరం యాతి వాలూకకిల్బిషమ్ ॥ దేవతానిన్దకశ్చైవ వేదనిన్దక
ఏవ చ । కర్మణాం నిన్దకశ్చైవ కర్మభ్రష్టోఽభిజాయతే ॥ ప్రదర్శ
నార్థమేతత్తు మయోక్తం స్తేయకర్మణి ॥ యథా కర్మఫలం ప్రాప్య
తిర్యక్త్వం కాలపర్యయాత్ । జాయన్తే లక్షణభ్రష్టా దరిద్రాః పురు
షాధమాః ॥ తతో నిష్కల్మషీభూతాః కులే మహతి యోగినామ్ । జాయ
న్తే విద్యయోపేతా ధనధాన్యసమన్వితాః ॥ విహితస్యాననుష్ఠానాన్నిన్దిత
స్య నిషేవణాత్ । అనిగ్రహాచ్చేన్ద్రియాణాం నరః పతనమృచ్ఛతి ॥ * ॥
గౌతమః — ॥ శ్లో ॥ పాపమేవం పరిజ్ఞాత్వా తత్పాపం న సమాచరేత్ ।
తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన పుణ్యమేవ సమాచరేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥
మానసం మనసైవాయముపభుఙ్క్తే శుభాశుభమ్ । వాచైవ వాచా కృతం
కర్మ కాయేనైవ తు కాయికమ్ ॥ శరీరజైః కర్మదోషైర్యాతి స్థావరతాం
నరః । వాచికైః పక్షిమృగతాం మానసైరన్త్యజాతితామ్ ॥ పతజ్ఞాత్వా
ద్విజో ధర్మం పాపం నైవ సమాచరేత్ ॥ * ॥ అథ మహాపాతకప్రాయశ్చి
త్తమాహ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ వేదవేదాఙ్గతత్త్వజ్ఞా ధర్మశాస్త్రవిశార
దాః । స్వధర్మనిరతాశ్శాన్తాస్తేషాం పాపం నివేదయేత్ ॥ * ॥ వసి
ష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ యేన యేన తు పాపేన కర్మణా పురుషో గతిమ్ । ప్రయా

తినరకం ఘోరం తతో వక్ష్యామ్యతః పరమ్ ॥ పతితాత్పరిగృహ్యార్థం శు
నాం యోనిషు జాయతే । పతితం యాజయానస్తు మృగయోనౌ ప్రజాయ
తే ॥ గురోర్భార్యాం సమాగమ్య కృత్వా చాలిఙ్గనాదికమ్ । శునాం యో
నిశతం ప్రాప్య సర్వయోనిషు జాయతే ॥ మాతాపితరౌ చాక్షిప్య శల్యక
స్సంప్రజాయతే । తాడయేద్వా ద్విజం మోహాత్తఽజోఽగృధ్రశ్చ జాయ
తే ॥ పరదారాభిమర్శేన ధార్తరాష్ట్రః ప్రజాయతే ॥ భ్రాతృభార్యాం
చ మమేధా యోఽధిగచ్ఛతి మోహితః । గర్దభత్వమవాప్నోతి తతస్సర్పోఽ
భిజాయతే ॥ సఖిభార్యాం మాతులానీం యోఽధిగచ్ఛతి మోహితః । మృ
తః శ్వత్వమవాప్నోతి సూకరశ్చాపి జాయతే ॥ ఉపస్థితే వివాహే చ దాన
కాలే తథైవ చ । విఘ్నం కరోతి యో మోహాన్మృతో జాయేత సూకరః ॥ య
శ్శూద్రో బ్రాహ్మణీం గత్వా క్రిమియోనౌ ప్రజాయతే । తస్యాం పుత్రం
సముత్పాద్య విష్ఠాయాం జాయతే క్రిమిః ॥ శూద్రః శయనమారోప్య బ్రా
హ్మణీం యాత్యధోగతిమ్ । జనయిత్వా సుతం తస్యాం బ్రాహ్మణ్యా
దేవహీయతే ॥ స్త్రియం హిత్వా త్వధర్మేణ యమస్య విషయం గతః ॥*॥
మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఏకోఽపి వేదధర్మజ్ఞో యమాచష్టే సమాహితః । స వి
జ్ఞేయః పరో ధర్మో నాజ్ఞానామయుతైర్నతు ॥ * ॥ జాబాలిః — ॥ శ్లో ॥ ద
శ ద్వా దశ వా విప్రాన్ వేదశాస్త్రవిశారదాన్ । స్వకర్మనిరతాన్ శా
న్తాన్ పరిషత్త్వే నివేశయేత్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ జన్మకర్మపరి
భ్రష్టాస్సన్ధ్యోపాసనవర్జితాః । రహితా వేదశాస్త్రేభ్యస్తే ద్విజా నామ
ధారకాః ॥ ప్రాయశ్చిత్తం ప్రయచ్ఛన్తి యే ద్విజా నామధారకాః । తే ద్వి
జాః పాపకర్మాణస్సమస్తా నరకం యయుః ॥ విజ్ఞాప్యనఖలోమాని ప్రవా
ప్య స్నానమాచరేత్ । మృత్తికాగోశకృద్భ్యాం చ పఞ్చగవ్యకుశోదకైః ॥
రాజా వా రాజపుత్రో వా బ్రాహ్మణో వా బహుశ్రుతః । కేశానాం ర
క్షణార్థాయ ద్విగుణం వ్రతమాచరేత్ ॥ * ॥ విశ్వామిత్రః — ॥ శ్లో ॥ స
ర్వాన్ కేశాన్ సముద్ధృత్య చ్ఛేదయేదఙ్గులిత్రయమ్ । భస్మగోమయమృద్వా
రిపఞ్చగవ్యప్రకల్పితైః । మలాపకర్షణం కుర్యాద్బాహ్యశౌచాదిసిద్ధయే ॥

స్నాత్వాఽఽచమ్యశుచిర్భూత్వాసార్ద్రవాసాస్సమాహితః । ప్రదక్షిణ
త్రయంకృత్వాపాపాని వినివేదయేత్ ॥ సభైవనప్రవేష్టవ్యావక్తవ్యంవా
సమఞ్జసమ్ । అబ్రువన్విబ్రువన్వాపి నరోభవతికిల్బిషీ ॥ అజ్ఞాత్వాధర్మశా
స్త్రాణి ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతె । ప్రాయశ్చిత్తీ భవేత్పూతః పరి
షత్కిల్బిషంవ్రజేత్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ యద్వదన్తి తమో
మూఢామూర్ఖాధర్మమజానతః । తత్పాపం శతధాభూత్వా తద్వక్తౄ
నధిగచ్ఛతి ॥ ప్రాజాపత్యంచరేత్కృచ్ఛ్రమజ్ఞాత్వాయోఽభిధాస్యతి ।
ప్రాజాపత్యేత్వశక్తశ్చేద్గాం దద్యాచ్ఛుభలక్షణామ్ ॥ * ॥ ఇతి —
॥ శ్లో ॥ ప్రాయోనామతపః ప్రోక్తం చిత్తం నిశ్చయఉచ్యతె । తపోనిశ్చ
యసంయోగాత్ప్రాయశ్చిత్తమితిస్మృతమ్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మ
హత్యాసురాపానం స్తేయం గుర్వఙ్గనాగమః । మహాన్తిపాతకాన్యాహుస్త
త్సంయోగీచపఞ్చమః ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మఘ్నశ్చసురాపశ్చ
స్తైనశ్చగురుతల్పగః । మహాపాతకినస్త్వేతె తత్సంయోగీచపఞ్చమః ॥
బ్రహ్మహాద్వాదశాబ్దానికృచ్ఛ్రంకుర్యాద్ధనేనవా । చాతుర్వర్ణ్యంచ
రేద్భైక్షం తత్పాపంవాచయేత్సదా ॥ వారాణసీంతతోగచ్ఛేత్తత్రశ్రీపా
వనాదికమ్ । అన్యానితీర్థయానాని గాయత్రీం చసమాచరేత్ ॥ * ॥ మ
నుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మహాద్వాదశాబ్దాని కుటీం కృత్వావనేవసేత్ ।
భైక్షమాత్మవిశుద్ధ్యర్థం కృత్వాశవశిరోధ్వజమ్ ॥ జపన్వాఽన్యతమం వేదం
యోజనానాం శతం వ్రజేత్ ॥ బ్రహ్మహత్యాపనోదాయమితభుఙ్ని
యతేన్ద్రియః । సర్వస్వం వా వేదవిదెబ్రాహ్మణాయోపపాదయేత్ ॥ జ
పేద్వానియతాహారస్త్రివేదస్యచసంహితామ్ ॥ కృతవపనోనివసేద్గ్రా
మాంతెగోవ్రజెఽపివా । ఆశ్రమేవృక్షమూలెవా గోబ్రాహ్మణహితే
రతః ॥ ముచ్యతెబ్రహ్మహత్యాయా గోప్తాగోర్బ్రాహ్మణస్యచ ॥ ఏవం
దృఢవ్రతోనిత్యం బ్రహ్మచారీసమాహితః । సమాప్తే ద్వాదశేవర్షే
బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి ॥ బ్రహ్మహత్యాకృతం పాపంవ్యపోహత్యా
త్మవత్తయా । హత్వాగర్భమవిజ్ఞాత మేతదేవవ్రతం చరేత్ ॥ ఉక్త్వా

చైవానృతం సాక్ష్యేప్రతిరుధ్యగురుం తథా । అపహృత్యచ నిక్షేపంకృ
త్వాచస్త్రీసుహృద్వధమ్ ॥ ఇయంవిశుద్ధిరుదితా ప్రమాప్యాఽకామతో
ద్విజమ్ । కామతోబ్రాహ్మణవధేనిష్కృతిర్నవిధీయతే ॥ * ॥ యాజ్ఞవ
ల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ శిరఃకపాలీధ్వజవాన్ భిక్షాశీకర్మవేదయన్ । బ్ర
హ్మహాద్వాదశాబ్దానిమితభుక్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్ ॥ బ్రాహ్మణస్యపరిత్రా
ణాద్గవాం ద్వాదశకస్యచ । తథాఽశ్వమేధావభృథస్నానాద్వాశుద్ధిమా
ప్నుయాత్ ॥ అరణ్యేనియతోజప్త్వాత్రిఃకృత్వోవేదసంహితామ్ । శుధ్య
తేచావగాహిత్వాప్రతిస్రోతాంసరస్వతీమ్ ॥ పాత్రేనిధాయ పర్యాప్తం
ధనం వాబ్రహ్మహాశుచిః ॥ * ॥ పరాశరశ్చ — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మహా
ద్వాదశాబ్దాని కపాలం ధారయేత్కరే । పావనం భైక్షమాహారం కపాలె
నైవభోజయేత్ ॥ అహం దుష్కృతకర్మావై మహాసాహసకారకః । గృహ
ద్వారేషుతిష్ఠామి భిక్షార్థీ బ్రహ్మఘాతుకః ॥ తపోవనేషు తీర్థేషు నదీప్ర
స్రవణేషుచ । పర్యటన్సర్వతీర్థేషు ఛత్రోపానద్వివర్జితః ॥ సమ్పూర్ణే
ద్వాదశేవర్షే చరేత్కృచ్ఛ్రం మహావ్రతమ్ । పునఃప్రత్యాగతోవేశ్మ
కుర్యాద్బ్రాహ్మణభోజనమ్ ॥ * ॥ అగస్త్యః — ॥ శ్లో ॥ సేతుం దృ
ష్ట్వా సముద్రస్య బ్రహ్మహాగురుతల్పగః । ముచ్యతేసర్వపాపేభ్యః కృ
తఘ్నోఽపివిముచ్యతే ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ సురాంపీత్వాద్విజోమో
హాదగ్నివర్ణాంసురాం పిబేత్ । తయాస్వకాయేనిర్దగ్ధే ముచ్యతేకిల్బిషాత్త
తః ॥ గోమూత్రమగ్నివర్ణంవాపిబేదుదకమేవవా । పయోఘృతంవాఽఽ
మరణాద్గోశకృద్రసమేవవా ॥ యస్య కాయగతంబ్రహ్మమద్యేనాప్లావ్య
తే సకృత్ । తస్య వ్యపైతి తద్బ్రహ్మ శూద్రత్వంచ సగచ్ఛతి ॥ * ॥
యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సురాంఘృతం మేహమూత్ర పయసామగ్ని
సన్నిభమ్ । సురాపోఽన్యతమంపీత్వామరణాచ్ఛుద్ధిమాప్నుయాత్ ॥ అజ్ఞా
నాత్తుసురాంపీత్వా రేతోవిణ్మూత్రమేవచ । పునస్సంస్కారమర్హన్తి త్ర
యోవర్ణాద్విజాతయః ॥ పతిలోకం నసాయాతిబ్రాహ్మణీయాసురాం
పిబేత్ । ఇహైవసాశునీగృధ్రీ సూకరీవాపిజాయతే ॥ * ॥ మనుః —

శ్లో ॥ సువర్ణస్తేయకృద్విప్రో రాజానమభిగమ్యతు । స్వకర్మ ఖ్యాప
యన్బ్రూయాన్మాం భవాననుశాస్త్వితి ॥ గృహీత్వా ముసలం రాజా సకృ
ద్ధన్యాత్తుతం స్వయమ్ । వధేన శుధ్యతి స్తేనో బ్రాహ్మణస్తపసైవ వా ॥
చీరవాసా ద్విజోఽరణ్యే చరేద్బ్రహ్మహణో వ్రతమ్ । ఏతైర్వ్రతైరపోహే
త పాపం స్తేయకృతం ద్విజః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ బ్రా
హ్మణస్స్వర్ణహారీ తు రాజ్ఞాం ముసలమర్పయేత్ । స్వకర్మ ఖ్యాపయం
స్తేనో హతో ముక్తోఽపి వా శుచిః ॥ అనివేద్య నృపం శుధ్యేత్సురాపో వ్రతమా
చరేత్ । ఆత్మతుల్యసువర్ణం వా దద్యాద్వా విప్రతుష్టికమ్ ॥ * ॥ మ
నుః — ॥ శ్లో ॥ గురుస్త్రీగమనీ యస్తు వ్రతైరేతైరపానుదేత్ । సూ
ర్మిం జ్వలన్తీం స్వాశ్లిష్యేన్మృత్యునా స విశుధ్యతి ॥ స్వయం వా శిశ్నవృ
షణావుత్కృత్యాధాయ చాఞ్జలౌ । నైరృతీం దిశమాతిష్ఠేదానిపాతాదజి
హ్మగః ॥ ప్రాజాపత్యం చరేత్కృచ్ఛ్రమబ్దమేకం సమాహితః । చాన్ద్రా
యణం వా త్రీన్మాసానభ్యస్యేన్నియతేన్ద్రియః ॥ ఏభిస్తు సంవసేద్యో వై
వత్సరం సోఽపి తత్సమః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బశ్చ — ॥ వా ॥ గురుతల్పగా
మీ సవృషణం శిశ్నం పరివాస్యాఞ్జలావాధాయ దక్షిణాం దిశమనావృతం వ్ర
జేత్ । జ్వలితాం వా సూర్మిం పరిష్వజ్య సమాప్నుయాత్తతశ్శుద్ధో భవతీతి ॥*॥
అథ మహాపాతక సమానమాహతుర్మనుయాజ్ఞవల్క్యౌ — ॥ శ్లో ॥ గు
రూణామధ్యధిక్షేపో వేదనిన్దా సుహృద్వధః । బ్రహ్మహత్యాసమం జ్ఞే
యమధీతస్య చ నాశనమ్ ॥ గురోరాక్షేపణం నిన్దా వేదస్య సుహృదో వ
ధః । బ్రహ్మహత్యాసమం విద్యాదితి వేదవిదో విదుః ॥ * ॥ గౌతమః —
॥ శ్లో ॥ యజ్ఞే వివాహకాలే చ అన్యస్మిన్ ధర్మసఙ్కటే । విఘ్నమాచర
తే యస్తు తమాహుర్బ్రహ్మఘాతుకమ్ ॥ జ్యోతిషం వ్యవహారం చ ప్రా
యశ్చిత్తం చికిత్సకమ్ । వినా శాస్త్రేణ యో బ్రూయాత్తమాహుర్బ్రహ్మ
ఘాతుకమ్ ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ సంరుద్ధౌ బ్రాహ్మణౌ దృష్ట్వా స్ప
ర్ధమానౌ పరస్పరమ్ । అనివార్య చ యో గచ్ఛేత్తమాహుర్బ్రహ్మఘాతుకమ్॥
మర్మోద్ఘాటం తాడనం చ దూషణం తర్జనం తథా । త్వంకృత్య బ్రా

హ్మణం బ్రూయాత్తమాహుర్బ్రహ్మఘాతకమ్ ॥ * ॥ యోగీశ్వరః — ॥ శ్లో ॥ నిషిద్ధభక్షణం జైహ్మ్యమనృతంచ సభాన్తరే । రజస్వలాముఖాస్వాదస్సురాపానసమంభవేత్ ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ రత్యర్థంచ ధనార్థంచ క్షేత్రదారార్థమేవచ । యముద్దిశ్యత్యజేత్ప్రాణాంస్తమాహుర్బ్రహ్మఘాతకమ్ ॥ క్రోధాద్ద్వేషాద్వివాదాద్వా బ్రాహ్మణానాంచ మూఢధీః । అవమానంచ యఃకుర్యాత్తమాహుర్బ్రహ్మఘాతకమ్ ॥ అశ్వరత్నమనుష్యస్త్రీభూధేనుహరణంతథా । నిక్షేపస్యచ సర్వంహి సువర్ణస్తేయసంమితమ్ ॥ బ్రహ్మస్వం విక్రీకృత్య యోహరేత నరాధమః । స్వర్ణస్తేయసమంప్రాహ మాణ్డవ్యమునిసత్తమః ॥ * ॥ ఉశనా — ॥ శ్లో ॥ సఖీనాం భార్యయాసార్ధం భగిన్యామాతురేవచ । ప్రహర్షహాస్యవాక్యంహి గురుతల్పసమంభవేత్ ॥ పితుస్స్వసారంశ్వశురీం జాయాంవా మాతులస్యచ । మాతుస్సపత్నీం భగినీమాచార్యతనయాంతథా ॥ ఆచార్యపత్నీం తనయాం గచ్ఛంస్తు గురుతల్పగః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ గాయత్ర్యాస్తు జపేత్కోటిం బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి । లక్షాశీతిం జపేద్యస్తు సురాపానాత్ప్రముచ్యతే ॥ పునాతి హేమహర్తారం గాయత్ర్యాలక్షసప్తతిః । గాయత్ర్యాష్షష్టిభిర్లక్షైర్ముచ్యతే గురుతల్పగః ॥*॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ మణ్డలం పావమానీభిర్జపేత్పక్షంహవిష్యభుక్ । నాశయేద్బ్రహ్మహత్యాంవా వసిష్ఠస్యవచస్తథా ॥ * ॥ ఆశ్వలాయనః — ॥ శ్లో ॥ ఇన్ద్రమిన్ద్రమిదంసూక్తం మధుచ్ఛన్దసమేవచ । సురాపానాత్ప్రముచ్యేత మాసమేకం జపేద్బుధః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ షణ్మాసం పక్షమాసంవా నియతేన్ద్రియమానసః । జప్త్వాతుపౌరుషం సూక్తం ముచ్యతేసర్వపాతకైః ॥ * ॥ యమస్మృతౌచ — ॥ శ్లో ॥ రహస్యంచేద్రహఃకుర్యాద్దృష్టంచేద్దృష్టవత్తథా । మన్వాదిభిస్సమామ్నాతం తత్రయత్కిల్బిషాపహమ్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ సంవత్సరేణ పతతి పతితేన సమాచరన్ । సంవత్సరేతు సంపూర్ణే ప్రాయశ్చిత్తంసమాచరేత్ ॥ ఏకశయ్యాఽఽసనంపానంభాణ్డంపక్వాన్నమిశ్రణమ్ । యా

జనాధ్యాపనాధ్యయనాత్పాపం సంక్రమతేనృణామ్ ॥ * ॥ పరాశర
శ్చ — ॥ శ్లో ॥ కృచ్ఛ్రందేవ్యయుతంచైవప్రాణాయామశతద్వయమ్ ।
పుణ్యతీర్థేనార్ద్రశిరస్స్నానంద్వాదశసఙ్ఖ్యయా ॥ ద్వియోజనే తీర్థయా
త్రాకృచ్ఛ్రమేకంప్రకల్పితమ్ । జన్మప్రభృతియత్కించిత్పాతకంచో
పపాతకమ్ ॥ తావదావర్తయేత్కృచ్ఛ్రంయావదష్టగుణంభవేత్ ॥ * ॥
వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ బాల్యాత్ప్రభృతియత్పాపం పాతకంచోపపాతకమ్।
షడబ్దేనైవశుద్ధ్యేత మహతఃపాతకాదృతే ॥ ఆత్మనోఽర్థంప్రకుర్వీతప్రా
యశ్చిత్తమతఃపరమ్ ॥ * ॥ బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ పతివ్రతాచరోగీచవృ
ద్ధశ్చైవవిశేషతః । అకామకృతపాపేచ ప్రాయశ్చిత్తార్ధమర్హతి ॥ * ॥
ఉపపాతకమాహ యోగీశ్వరః — ॥ శ్లో ॥ గోవధో వ్రాత్యతాస్తేయమృ
ణానాం చాపనిష్క్రియా । అనాహితాగ్నితాఽపణ్యవిక్రయః పరివేదన
మ్ ॥ భృతకాధ్యయనాదానం భృతకాధ్యాపనం తథా । పరవిత్తం పార
దార్యంవార్ధుష్యం లవణక్రియః ॥ స్త్రీశూద్రవిట్క్షత్రవధోనిన్దితాన్నే
నజీవనమ్ । నాస్తిక్యం వ్రతలోపశ్చ సుతానాంచైవ విక్రయః ॥ ధాన్య
కుప్యపశుస్తేయమయాజ్యానాంచ యాజనమ్ । పితృమాతృసుతత్యాగ
స్తటాకారామవిక్రయః ॥ కన్యాయాదూషణంచైవ పరివిత్తికయాజనమ్ ।
కన్యాప్రదానంతస్యైవకౌటిల్యంవ్రతలోపనమ్ । ఆత్మనోఽర్థే క్రియార
మ్భో మద్యపస్త్రీనిషేవణమ్ ॥ తథైవానాశ్రమే వాసో పరాన్నపరిపు
ష్టతా । అసచ్ఛాస్త్రాధిగమనమాకరేష్వధికారితా ॥ భార్యాయావిక్ర
యశ్చైషామేకైకముపపాతకమ్ ॥ * ॥ మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ అనృతం
స్వసముత్కర్షేరాజగామిచపైశునమ్ । గురోశ్చాళీకనిర్బన్ధస్సమాని
బ్రహ్మహత్యయా ॥ బ్రహ్మోజ్ఝతా వేదనిన్దా కౌటసాక్ష్యం సుహృ
ద్వధః । గర్హితానాద్యయోర్జగ్ధిస్సురాపానసమానిషట్ ॥ నిక్షేపస్యా
పహరణంనరాశ్వరజతస్యచ । భూమివజ్రమణీనాం చరుక్మస్తేయసమం
స్మృతమ్ ॥ రేతస్సేకంస్వయోనీషుకుమారీష్వన్త్యజాసుచ । సఖ్యుః పుత్ర
స్యచస్త్రీషుగురుతల్పసమం విదుః ॥ గోవధోఽయాజ్యసం యాజః పా

రదారాత్మవిక్రయాః । గురుమాతృపితృత్యాగః స్వాధ్యాయాగ్న్యో
స్సుతస్య చ ॥ పరివిత్తతాఽనుజేన పరివేదనమేవ చ । తయోర్దానం చ కన్యా
యాస్తయోరేవ చ యాజనమ్ ॥ కన్యాయా దూషణం చైవ వార్ధుష్యం వ్రత
లోపనమ్ । తటాకారామదారాణామపత్యస్య చ విక్రయః ॥ వ్రాత్య
తా బాన్ధవత్యాగో భృత్యాఽధ్యాపనమేవ చ । భృతాచ్చాధ్యయనాదా
నమపణ్యానాం చ విక్రయః ॥ సర్వాకరేష్వధీకారో మహాయన్త్రప్రవ
ర్తనమ్ । హింస్రౌషధీస్త్ర్యాజీవోఽభిచారో మూలకర్మ చ ॥ ఇన్ధనార్థ
మశుష్కాణాం ద్రుమాణామవపాతనమ్ । ఆత్మార్థం చ క్రియారమ్భో
నిన్దితాన్నాదనం తథా ॥ అనాహితాగ్నితా స్తేయమృణానాం చానపక్రి
యా । అసచ్ఛాస్త్రాధిగమనం కౌటిల్యం వ్యసనక్రియా ॥ ధాన్యకుప్యపశు
స్తేయం మద్యపస్త్రీనిషేవణమ్ । స్త్రీశూద్రవిట్క్షత్రవధో నాస్తిక్యం చో
పపాతకమ్ ॥ * ॥ అథ ధేనువధే ప్రతీకారమాహ — తత్ర సంవర్తప
రాశరౌ ॥ శ్లో ॥ కూపే తు పాతితే కృచ్ఛ్రం పాషాణే తు త్రయం చరేత్ ।
శస్త్రైర్వింశతికృచ్ఛ్రాణి యష్ట్యాం పఞ్చదశైవ తు ॥ అన్యోన్యం బన్ధనం కృ
త్వాప్యతికృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ । నదీతరణే తు కృచ్ఛ్రం స్యాదగ్నిదాహేఽ
ష్టకృచ్ఛ్రకమ్ ॥ శకటాదతికృచ్ఛ్రం చ తప్తకృచ్ఛ్రత్రయం చరేత్ ॥
సర్వేషాం వపనం కృత్వా గాం దద్యాత్తు పయస్వినీమ్ ॥ * ॥ మనుః —
॥ శ్లో ॥ తైలభేషజపానే తు ఔషధార్థం ప్రకల్పితే । విషతైలేన గర్భాణాం
ప్రమృతే నాస్తి పాతకమ్ ॥ అతిబాలామతికృశామతివృద్ధాం చ రోగిణీమ్ ।
హత్వా పూర్వవిధానేన చరేచ్చాన్ద్రాయణం ద్విజః ॥ ఏకవర్షే హతే వత్సే కృ
చ్ఛ్రపాదో విధీయతే । అబుద్ధిపూర్వకే సస్యాత్ప్రమృతే నాస్తి పాతకమ్ ॥
అగ్నివిద్యుద్విపన్నానాం ప్రమృతే నాస్తి పాతకమ్ । యన్త్రితా గా
శ్చికిత్సార్థం మూఢగర్భవిపాతనే । యత్నే కృతే విపత్తిశ్చేత్ప్రాయ
శ్చిత్తం సమాచరేత్ ॥ గవాం చ సర్వతారోహే నమ్యత్రారే తథైవ చ ।
ప్రాయశ్చిత్తం న కుర్వన్తి ద్విజా వేదపరాయణాః ॥ * ॥ యోగీశ్వరః —
॥ శ్లో ॥ గోఘ్నస్సౌమ్యత్రయం కృత్వా కృచ్ఛ్రం వా నవమాసికమ్ ।

గోమూత్రయావకాహారస్త్రిభిర్మాసైర్విశుధ్యతి ॥ * ॥ సంవర్తః —
॥శ్లో॥ క్షత్రియస్యవధంకృత్వా చరేత్సంవత్సరత్రయమ్ । వైశ్యస్యాపి వధం
కృత్వా అబ్దంకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ శూద్రస్యతు వధం కృత్వా అ
ర్ధార్ధం కృచ్ఛ్రమాచరేత్ । ప్రకృతేస్తు వధం కృత్వా షణ్మాసం కృ
చ్ఛ్రమాచరేత్ ॥ హస్తినంతురగం ఛాగమహిషోష్ట్రకపీం స్తథా । రో
హిణీం చమరీం హత్వా చరేచ్చాన్ద్రాయణత్రయమ్ ॥ అజావికాఖరం
శ్వానం సృగాలం సూకరం తథా । మార్జారం శశకం హత్వా ప్రాజా
పత్యేన శుధ్యతి ॥ ప్రమాపణాత్ప్రాణభృతాం కుర్యాత్తత్ప్రతిరూపకమ్।
తస్యానురూపం మూల్యంవా కుర్యాదిత్యబ్రవీన్మనుః ॥ * ॥ పరాశరదక్షౌ
చ — ॥శ్లో॥ సింహవ్యాఘ్రవృకాదీనాం గృధ్రాణాం హననం ద్విజః।
సర్వేషాం పక్షిణాం కృత్వా పాదకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ అనస్థి బ్రా
హ్మణోహత్వా ప్రాణాయామేన శుధ్యతి ॥ * ॥ మనుశ్చ — ॥శ్లో॥ అను
మన్తావిశసితాని యన్తాక్రయవిక్రయీ । సంస్కర్తాచోపహర్తాచ ఘా
తుకశ్చాతిఘాతుకః ॥ * ॥ యోగీశ్వరః ॥ — ॥శ్లో॥ వసేత్సనరకే ఘోరే ది
నానిపశురోమభిః । సంమితాని దురాచారో యోహన్త్యవిధినాపశూన్॥*॥
సంవర్తః — ॥శ్లో॥ వ్రతస్థాంవిధవాంనారీం రతశ్చేత్స్మనయోఽబ్రువన్ ।
బ్రహ్మచారిస్త్రియంగత్వా అవకీర్ణి వ్రతం చరేత్ ॥ అకామతఃస్కన్దనంచ
స్నానం కుర్యాత్సితాసితే ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ గృహస్థః కా
మతః కృత్వా రేతసఃస్ఖలనం యది । సహస్రంతు జపేద్దేవ్యాః ప్రాణాయా
మైస్త్రిభిస్సహ ॥ * ॥ గౌతమశ్చ — ॥ శ్లో ॥ సకృచ్ఛూద్రీంద్విజో గ
త్వా చరేత్కృచ్ఛ్రాణివింశతిమ్ । తథైవకుర్యాత్కృచ్ఛ్రాణి వృషలీస
హభోజనే ॥ యఃకరోత్యేకరాత్రేణ వృషలీసహభోజనమ్ । సదాస్నాత
కిన స్తస్య బ్రహ్మహత్యాపదేపదే ॥ మదమోహేనయశ్శూద్ర్యాంపుత్ర
ముత్పాదయేద్ద్విజః । యావద్గర్భః పతేద్భూమౌ తావత్తిష్ఠేత్సుదారు
ణే ॥ * ॥ యోగీశ్వరః — ॥ శ్లో ॥ అమ్బష్ఠాబ్రాహ్మణీంగత్వా ప్రా
జాపత్యద్వయంచరేత్ । చణ్డాలీగమనేవిప్రః ప్రాజాపత్యాబ్దకంచరేత్ ॥

రజకశ్చర్మకారశ్చ నటోబురుడ ఏవచ । కైవర్త మేద భిల్లాశ్చ సప్తైతే అన్త్యజాతయః ॥ నటీం శైలూషకీంచైవ రజకీం వేణుజీవినీమ్ । ఏతాగత్వానరో మోహాత్ షష్టికృచ్ఛ్రంసమాచరేత్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ మాతరం యదివాగచ్ఛేత్స్వసుతాం భగినీమపి । ఏతాస్తు కామతస్సోఽపి ఆత్మ మేఢ్రం నికృన్తయేత్ ॥ అకామతస్తు యోగత్వా కుర్యాచ్చాన్ద్రాయణద్వయమ్ । దశగోదక్షిణాం దద్యాచ్ఛుద్ధిం పారాశరోఽబ్రవీత్ ॥ మాతులానీం పితృవ్యస్య భార్యాంచ స్వసుతస్యచ । గురుపత్నీం స్వసారంచ భ్రాతృభార్యాం తథైవచ ॥ అజ్ఞానాద్గచ్ఛతిజ్ఞానాత్సారసీంతు సగచ్ఛతి । చణ్డాలీంవా శ్వపాకీంవాఅనుగచ్ఛతియోద్విజః । త్రిరాత్రముపవాసిత్వా విప్రాణామనుశాసనాత్ ॥ సశిఖం వపనంకృత్వా ప్రాజాపత్యద్వయం చరేత్ । గోద్వయం దక్షిణాం దద్యాచ్ఛుద్ధిం పారాశరోఽబ్రవీత్ ॥ * ॥ పునరపి సఏవాహ — ॥ శ్లో ॥ క్షత్రియోవాపివైశ్యోవా చణ్డాలీం గచ్ఛతోయది । ప్రాజాపత్యద్వయం కుర్యాద్దద్యాద్గోమిథునద్వయమ్ ॥ శ్వపాకీంవాఽథ చణ్డాలీం శూద్రోవా యదిగచ్ఛతి । ప్రాజాపత్యం చరేత్కృచ్ఛ్రంచతుర్గోమిథునందదత్ ॥ మాతరం యదిగచ్ఛేత్తు స్వసుతాం భగినీంతథా । ఏతాస్తు మోహతో గత్వా త్రీణికృచ్ఛ్రాణి సఞ్చరేత్ ॥ చాన్ద్రాయణత్రయం కుర్యాచ్ఛిశ్నచ్ఛేదేనశుధ్యతి ॥ మాతృష్వసృగమేచైవమాత్మమేఢ్ర నికర్తనమ్ । అజ్ఞానేనతు యోగచ్ఛేత్కుర్యాచ్చాన్ద్రాయణ ద్వయమ్ ॥ దశగోమిథునం దద్యాచ్ఛుద్ధిం పారాశరోఽబ్రవీత్ ॥ పితృదారాంత్సమారుహ్యమాతురాప్తాం తు భ్రాతృజామ్ । గురుపత్నీం స్నుషాంచైవ భ్రాతృభార్యాం తథైవచ ॥ మాతులానీం సగోత్రాంచ ప్రాజాపత్యత్రయంచరేత్ । గోద్వయం దక్షిణాందద్యాచ్ఛుధ్యతే నాత్రసంశయః ॥ పశువేశ్యాభిగమనే మహిష్యుష్ట్రీకపీంతథా । ఖరీంచ సూకరీంగత్వా ప్రాజాపత్యంసమాచరేత్ ॥ గోగామీచ త్రిరాత్రేణ గామేకాం బ్రాహ్మణోదదత్ । మహిష్యుష్ట్రీఖరీగామీ త్వహోరాత్రేణశుధ్యతి ॥ డామరేసమరేవాపిమ

ర్భిక్షే వా జనక్షయే । బన్దీగ్రాహే భయార్తే చ సదా స్వస్త్రీం నిరీక్షయేత్ ॥
అఙ్గారసదృశీ నారీ ఘృతకుమ్భసమో నరః । తత్సమీపే న వస్తవ్యం నరాణాం
చఞ్చలం మనః ॥ మాత్రా స్వస్రా దుహిత్రా వా భిన్నాసనగతో భవేత్ ।
బలవానిన్ద్రియగ్రామో విద్వాంసమపి కర్షతి ॥ నరో గోగమనం కృత్వా
చరేచ్చాన్ద్రాయణవ్రతమ్ । పతితాగమనే విప్రశ్చరేచ్చాన్ద్రాయణద్వ
యమ్ ॥ * ॥ గోభిలః — ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యాగమనే విప్రః అష్టకృచ్ఛ్రం స
మాచరేత్ । అజ్ఞానాత్స్పర్శనే విప్రస్సచేలస్నానమాచరేత్ । ప్రథమేఽహ
ని చణ్డాలీ ద్వితీయే బ్రహ్మఘాతినీ । తృతీయే రజకీ ప్రోక్తా చతుర్థేఽహని శుధ్య
తి ॥ శుద్ధా భర్తుశ్చతుర్థేఽహ్ని స్నానేన స్త్రీ రజస్వలా । దైవే కర్మణి పి
త్ర్యే చ పఞ్చమేఽహని శుధ్యతి ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ వ్యభిచా
రేణ ఋతౌ శుద్ధా గర్భే త్యాగో విధీయతే ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ వ్య
భిచారేణ యా దుష్టా ప్రాయశ్చిత్తీయతే తు సా । త్యాగో గర్భసముద్దిష్టో న
తాం సమ్భాషయేత్తత్త్వవిత్ ॥ * ॥ విష్ణుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ దివాఽభిగమ
నే విప్రః స్నానం చైవోపవాసనమ్ । నన్దాయాం కృచ్ఛ్రపాదః స్యాత్
ప్రాజాపత్యం తు పర్వణి ॥ * ॥ యోగీశ్వరః — ॥ శ్లో ॥ విప్రదణ్డో
ద్యమే కృచ్ఛ్రమతికృచ్ఛ్రం నిపాతనే । అతికృచ్ఛ్రమసృక్పాతే కృ
చ్ఛ్రోఽభ్యన్తరశోణితే ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ మనసా చిన్తితం పా
పం పశ్చాత్తాపేన శుధ్యతి । వచసా చేష్టితం పాపం జపహోమాదిభిర్హ
రేత్ ॥ బాహుభిస్తు కృతం పాపం బ్రహ్మహత్యాది సమ్భవమ్ । ప్రా
యశ్చిత్తిర్భవేత్సర్వం కృచ్ఛ్రచాన్ద్రాయణాదిభిః ॥ * ॥ సంవర్తః —
॥ శ్లో ॥ యథా తోయబలో వహ్నిర్దహత్యపి చ బల్బజాన్ । ఏవం దహతి వే
దజ్ఞః కర్మదోషం స్వమాత్మనః ॥ అకామతః కృతం పాపం వేదాభ్యాసేన
శుధ్యతి । కామతస్తు కృతం పాపం ప్రాయశ్చిత్తైః పృథక్పృథక్ ॥ * ॥ ప
రాశరః — ॥ శ్లో ॥ పథి చణ్డాళకం స్పృష్ట్వా కుర్యాత్సూర్యావలోకనమ్ ।
యది సమ్భాషణం చైవ సావిత్రీం తు సకృజ్జపేత్ ॥ * ॥ విష్ణుశ్చ — ॥ శ్లో ॥
స్పృష్ట్వా చణ్డాళపతితసఙ్కరాన్త్యజవాయసాన్ । పాత్రాది క్షాళయేత్

స్పృష్టం పశ్చాత్కృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ ద్విజశ్చణ్డాళభాణ్డస్థసలిలం
పిబతేయది । షణ్మాసానాచరేత్కృచ్ఛ్రం పఞ్చగవ్యం తతః పిబేత్ ॥
తస్యాన్నమత్తియోవిప్రో ద్విగుణం వ్రతమాచరేత్ ॥ * ॥ మనుః —
॥ శ్లో ॥ గౌడీమాధ్వీచపైష్టీచ విజ్ఞేయా త్రివిధా సురా । సురాయాఘ్రా
ణమాత్రేణ ప్రాణాయామత్రయంచరేత్ ॥ అనాశ్రమీనతిష్ఠేత క్షణ
మేకమపిద్విజః । తిష్ఠతేయది మోహేన తప్తకృచ్ఛ్రం షడాచరేత్ ॥
ప్రాజాపత్యత్రయంకుర్యాద్వత్సరంతు నిరాకృతౌ । ఔషధం పథ్యమాహా
రం దద్యాద్గోబ్రాహ్మణేషుచ । మృతోవాప్యమృతోవాపి ప్రాయశ్చి
త్తం నవిద్యతే ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ సూతకాన్నం నవశ్రా
ద్ధం మాసికాన్నం తథైవచ । బ్రహ్మచారీతు యోఽశ్నీయాత్పాదకృచ్ఛ్రేణ
శుధ్యతి ॥ దురాచారస్య విప్రస్య నిషిద్ధాచరణస్యచ । అన్నం భుక్త్వా ద్వి
జః కుర్యాద్దినమేకమభోజనమ్ ॥ * ॥ పరాశరశ్చ — ॥ శ్లో ॥ సదాచార
స్య విప్రస్య తథావేదాన్తవేదినః । భుక్త్వాఽన్నం ముచ్యతే పాపాదహో
రాత్రాన్తరాన్నరః ॥ * ॥ అఙ్గిరాః — ॥ శ్లో ॥ అజ్ఞానాద్బ్రాహ్మ
ణోభుఙ్క్తే శూద్రస్యాన్నం యఆతురః । ప్రాయశ్చిత్తం భవేత్తస్య షణ్మా
సాన్కృచ్ఛ్రమాచరేత్ ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ శూద్రహస్తేన యోఽ
శ్నీయాత్పానీయం వాపిబేత్క్వచిత్ । అహోరాత్రోషితో భూత్వా ప
ఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి ॥ కాలే నవోదకం శుద్ధం నపిబేదహరేవతత్ । అకాలే స
ప్తరాత్రంతు నపిబేచ్చ నవోదకమ్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అజ్ఞానా
ద్యదిశూద్రాన్నం యోభుఙ్క్తే హి ద్విజాధమః । తస్యపాపవిశుద్ధ్యర్థం ప్రా
జాపత్యద్వయంచరేత్ ॥ శ్వకాకోచ్ఛిష్టగోచ్ఛిష్టక్రిమికీటాదిభక్షణే । అమే
ధ్యానాంచ సర్వేషాం ప్రాజాపత్యవ్రతంచరేత్ ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥
క్షీరంవా యదివాతైలం తక్రమాజ్యం మధూనిచ । ఏతేషాం విక్రయే వి
ప్రో రౌరవం నరకం వ్రజేత్ ॥ పూగీఫలం మాతులుఙ్గం ద్రాక్షాం ఖ
ర్జూరమేవచ । ఏతేషాం పాదకృచ్ఛ్రం స్యాజ్జమ్బీరాదేస్తథైవచ ॥ కస్తూ
రీకాలాది గన్ధానాం ప్రాజాపత్యం సమాచరేత్ । కర్పూరాదేస్తదర్ధం

ధనభేద నిరూపణమ్

ఇదానీం ప్రకృతముచ్యతే — ॥ శ్లో ॥ ధనేతు ద్వివిధే జ్ఞేయే దైవమానుషభేదతః । మానుషాన్నరకంయాతి దైవాత్స్వర్గమవాప్నుయాత్ ॥ తస్మాద్దైవంహి కర్తవ్యం సర్వదా మనుజేశ్వర । మానుషంహి న కర్తవ్యం సర్వదాపాపకారకమ్ ॥ తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన మానుషం నసమాచరేత్ ॥ * ॥ అథ దైవవిత్తవిషయె కించిదుచ్యతె । కుణ్డధారకోపాఖ్యాన శుకానుశాసనాదిష్వితిహాససముచ్చయెచ — ॥ శ్లో ॥ మానుషం మునయోవిత్తమర్థమాహురశాశ్వతమ్ । దైవమాహుస్తథా విత్తం ధర్మం దివ్యసుఖప్రదమ్ ॥ నార్థలోభాన్నచస్నెహాన్నక్రోధాన్నచమత్సరాత్ । నకామాన్నభయాద్వాపి ధర్మంప్రాజ్ఞఃపరిత్యజేత్ ॥ అర్థహీనోఽపి ధర్మాత్మా స్వర్గం గచ్ఛతి మానవః । అర్థవాన్ ధర్మహీనస్తు నరకం ప్రతిపద్యతె ॥ అభావీన భవత్యర్థో నాశో నాస్త్యేవ భావినః । ఏతద్విదన్తో విబుధాః క్లిశ్యన్తె నైవమోహితాః ॥ నమన్త్రబలవీర్యేణ ప్రజ్ఞయా పౌరుషేణ వా । అలభ్యం లభతె మర్త్యస్తత్రకాపరిదేవనా ॥ సర్వ ఏవహి లోకోఽయం యదిస్యాద్ధర్మతత్పరః । తతోనిరన్తరస్స్వర్గో భవేచ్ఛూన్యాచ మేదినీ ॥ శ్రద్ధయాసాధ్యతేధర్మో మహద్భిర్నార్థసఞ్చయైః । అకిఞ్చనాహి మునయశ్శ్రద్ధాధర్మాద్దివంగతాః ॥ ధర్మార్థకామమోక్షాణాంచతుర్ణామిహసాధనమ్। విద్యాతపో బలంశౌర్యం కులీనత్వమరోగతా ॥ రాజ్యం ధర్మశ్చమోక్షశ్చ సర్వం ధర్మాదవాప్యతే ॥ నాముత్రహిసహాయార్థంపితా మాతాచ తిష్ఠతః । నపుత్రదారానజ్ఞాతిర్ధర్మస్తిష్ఠతి కేవలమ్ ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ పుత్రదారకుటుమ్బాని శరీరం సంచయాశ్చయే । పారక్యమధ్రువం సర్వం స్వన్తె సుకృతదుష్కృతె ॥ నహివేదాస్త్వధీతాశ్చ నశాస్త్రాణి శ్రుతాన్యపి । తత్రగచ్ఛన్తి యత్రాసౌ ధర్మ ఏకోఽనుగచ్ఛతి ॥ ఏకోహి జాయతేజన్తురేకఏవవిపద్యతె । ఏకోఽనుభుఙ్క్తెసుకృతమేకఏవచదుష్కృతమ్ ॥ మృతంశరీరముత్సృజ్య లోష్ఠకాష్ఠ సమం క్షితౌ । విముఖా బాన్ధవాయాన్తి ధర్మస్తమనుగచ్ఛతి ॥ కర్మణా మనసావాచా సర్వావస్థాసు

ధన భేద నిరూపణమ్

ఇదానీం ప్రకృతముచ్యతే — ॥ శ్లో ॥ ధనేతు ద్వివిధే జ్ఞేయే దైవమానుష భేదతః । మానుషాన్నరకం యాతి దైవాత్స్వర్గమవాప్నుయాత్ ॥ తస్మాద్దైవంహి కర్తవ్యం సర్వదా మనుజేశ్వర । మానుషంహి న కర్తవ్యం సర్వదా పాపకారకమ్ ॥ తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన మానుషం న సమాచరేత్ ॥ * ॥ అథ దైవవిత్త విషయే కించిదుచ్యతే । కుణ్డధారకోపాఖ్యాన శౌనకానుశాసనాదిష్వితిహాససముచ్చయేచ — ॥ శ్లో ॥ మానుషం మునయోవిత్తమర్థమాహురశాశ్వతమ్ । దైవమాహుస్తథా విత్తం ధర్మం దివ్యసుఖప్రదమ్ ॥ నార్థలోభాన్నచస్నేహాన్నక్రోధాన్నచమత్సరాత్ । నకామాన్నభయాద్వాపి ధర్మంప్రాజ్ఞః పరిత్యజేత్ ॥ అర్థహీనోఽపి ధర్మాత్మా స్వర్గం గచ్ఛతి మానవః । అర్థవాన్ ధర్మహీనస్తు నరకం ప్రతిపద్యతే ॥ అభావీ న భవత్యర్థో నాశో నాస్త్యేవ భావినః । ఏతద్విదన్తో విబుధాః క్లిశ్యన్తే నైవ మోహితాః ॥ న మన్త్రి బలవీర్యేణ ప్రజ్ఞయా పౌరుషేణ వా । అలభ్యం లభతే మర్త్యస్తత్ర కా పరిదేవనా ॥ సర్వ ఏవహి లోకోఽయం యదిస్యాద్ధర్మతత్పరః । తతో నిరన్తరస్స్వర్గో భవేచ్ఛూన్యాచ మేదినీ ॥ శ్రద్ధయా సాధ్యతే ధర్మో మహద్భిర్నార్థసఞ్చయైః । అకిఞ్చనాహి మునయశ్శ్రద్ధాధర్మాద్దివంగతాః ॥ ధర్మార్థకామమోక్షాణాంచతుర్ణామిహ సాధనమ్। విద్యా తపో బలం శౌర్యం కులీనత్వమరోగతా ॥ రాజ్యం ధర్మశ్చ మోక్షశ్చ సర్వం ధర్మాదవాప్యతే ॥ నాముత్రహి సహాయార్థం పితా మాతా చ తిష్ఠతః । న పుత్రదారా న జ్ఞాతిర్ధర్మస్తిష్ఠతి కేవలమ్ ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ పుత్రదారకుటుమ్బాని శరీరం సంచయాశ్చయే । పారక్యమధ్రువం సర్వం స్వన్తు సుకృతదుష్కృతే ॥ నహి వేదాస్త్వధీతాశ్చ న శాస్త్రాణి శ్రుతాన్యపి । తత్ర గచ్ఛన్తి యత్రాసౌ ధర్మ ఏకోఽనుగచ్ఛతి ॥ ఏకోహి జాయతే జన్తురేక ఏవ విపద్యతే । ఏకోఽనుభుఙ్క్తే సుకృతమేక ఏవ చ దుష్కృతమ్ ॥ మృతంశరీరముత్సృజ్య లోష్ఠకాష్ఠ సమం క్షితౌ । విముఖా బాన్ధవా యాన్తి ధర్మస్తమనుగచ్ఛతి ॥ కర్మణా మనసా వాచా సర్వావస్థాసు

సర్వదా । తస్మాత్సర్వాత్మనాధర్మం తాత నిత్యం సమాచర ॥ మా ధర్మ విముఖః ప్రేత్య తమస్యన్ధే పతిష్యసి । కోజానీతేకదాకస్య మృత్యు కాలోభవిష్యతి ॥ శ్వఃకార్యమద్య కుర్వీతపూర్వాహ్ణేచాపరాహ్ణికమ్ । నహిప్రతీక్షతేమృత్యుః కృతంవాఽస్య నవాఽకృతమ్ । నవ్యాధయో నచ యమః శ్రేయఃప్రాప్తిం ప్రతీక్షతే ॥ యావదేవభవేత్కాలస్తావచ్ఛ్రేయస్సమాచరేత్ ॥ ఇహైవ నరకవ్యాధేశ్చికిత్సాం నకరోతిచేత్ । గత్వానిరౌషధం దేశం సరుజఃకింకరిష్యతి ॥ మమమిత్రమిదంమమపుత్రోఽసౌ మమజననీయమితి ప్రలపన్తః । సహసా యమసాదనముగ్రం సర్వమిదం విరహాయ్యభజన్తే ॥ భార్యామే పుత్రోమె విభవోమె స్నిగ్ధబన్ధు సుహృదోమె । ఏవం వదన్తమేనం పశుమివమృత్యుర్నరం నయతి ॥ ఇదంకృత్యమిదం కార్యమిదమన్యత్కృతాకృతమ్ । ఏవమీహాసమాయుక్తం కృతాన్తః కురుతేవశే ॥ ప్రశస్తాని నిషేవస్వ స్వకర్మాణిప్రయత్నతః । ఏతావద్ధర్మసర్వస్వం నిన్దితానివివర్జయ ॥ నాస్తిధర్మసమోబన్ధుర్నాస్తిధర్మసమస్సుహృత్ । నాస్తిధర్మసమోలాభో నాస్తిధర్మసమాగతిః ॥ * ॥ అతఏవ ధర్మార్థయోర్యుగపదుపస్థితౌ ధర్మమనాదృత్యార్థగ్రహణే బ్రహ్మహత్యావ్రతమాహాపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ " ధర్మార్థయోస్సన్నిపాతే అర్థగ్రాహిణ ఏతదేవ " ఇతి ప్రాయశ్చిత్తస్యాతి గురుత్వాత్ ఉత్కోచగ్రహణేన మహానర్థకరకూటసాక్ష్యరాజగామిపైశున్యాది విషయమ్ ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ తపస్తప్త్వాఽసృజద్బ్రహ్మా బ్రాహ్మణాన్వేదగుప్తయే । తృప్త్యర్థం పితృదేవానాం ధర్మసంరక్షణాయచ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ద్విజాతీనామయం దేహో నోపభోగాయ కల్ప్యతే । ఇహక్లేశాయ మహతే ప్రేత్యానన్తసుఖాయచ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ గృహస్థ ఏవ సర్వేభ్యో ధర్మంబ్రూయాన్మహామతిః । పరివ్రాడపివా బ్రూయాత్సర్వశ్రేష్ఠో గృహాశ్రమీ ॥ * ॥ సముచ్చయే — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మచారీగృహస్థో వా వానప్రస్థోఽథభిక్షుకః । యథోక్తకారిణస్సర్వే గచ్ఛన్తి పరమాం గతిమ్ ॥ * ॥

ద్రవ్యశుద్ధివిధిః

అథద్రవ్యశుద్ధిరుచ్యతే । తత్ర పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అథాతో ద్రవ్యశుద్ధిస్తు పరాశరవచో యథా । దారుపాత్రాణి సర్వాణి లోహానోల్లిఖితాశ్శుచిః ॥ ఉల్లిఖితాః - ఉల్లిఖితాని , ఏవంకృతే శుచిశ్శుద్ధిరిత్యర్థః । ॥ శ్లో ॥ భస్మనా శుధ్యతే కాంస్యం తామ్రమమ్లేన శుధ్యతి ॥ రజసా శుధ్యతే నారీ చావికం తు సదా శుచిః । నదీ వేగేన శుధ్యేత యత్రామేధ్యం న లక్ష్యతే ॥ భస్మనా శుధ్యతే కాంస్యం సురయా యన్న లిప్యతే । సురామూత్రపురీషైస్తు శుధ్యతే తాపలేఖనైః ॥ అయసా చాయసం పాత్రం దీప్తే చాగ్నౌ ప్రతాపయేత్ । దన్తశ్శుక్తిస్తథా శృఙ్గం రౌప్యం సౌవర్ణభాజనమ్ ॥ మణిపాత్రాణి శఙ్ఖశ్చ తేషాం ప్రక్షాళనాజ్జలైః ॥ * ॥ ఇదం నిర్లేపవిషయమ్ । సలేపే తు ॥ శ్లో ॥ గవాఘ్రాతాని కాంస్యాని శూద్రోచ్ఛిష్టాని యాని చ । శుధ్యన్తి దశభిః క్షారైః శ్వకాకోపహతాని చ ॥ * ॥ క్షారైః - లవణసహితైస్తోయైరిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ పాషాణానిపునర్ఘృష్ట్యా శుద్ధిరేషాముదాహృతా । మృద్భాణ్డం దహనాచ్ఛుధ్యేద్ద్రవ్యాణాం మార్జనాచ్ఛుచిః ॥ * ॥ మార్జనమ్ - దర్భైరుత్ప్లావనమ్ ॥ శ్లో ॥ తన్తువల్కలచీరాణాం వస్త్రం కార్పాసరోమకమ్ । ఊర్ణానేత్రపటానాంచ ప్రోక్షణం తు విధీయతే ॥ తూలికాముపధానంచ చిత్రరక్తామ్బరాణి చ । శోషయిత్వాఽఽతపే నైవ ప్రోక్షణాత్తు శుచీని వై ॥ వేణుపర్ణశూర్పాణాం శణస్యఫలచర్మణోః । తృణకాష్ఠాదిరజ్జూనాముదకాభ్యుక్షణాచ్ఛుచిః ॥ అఙ్గారేణ భవేచ్ఛుద్ధిస్తామ్రాణాం కాఞ్చనస్య చ । జలశౌచం చ వస్త్రాణాం పరిత్యాగేన మృణ్మయమ్ ॥ ఏతదుచ్ఛిష్టస్పృష్టివిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ కుసుమ్భం గుడకార్పాసలవణం తైలసర్పిషీ । ద్వారే కుర్వీత ధాన్యాది గృహే దద్యాద్ధుతాశనమ్ ॥ రజకశ్చర్మకారశ్చ లుబ్ధకో వేణుపుల్కసః । చాతుర్వర్ణ్యేషు గేహేషు నావిజ్ఞాతేషు నిష్కృతిః ॥ జ్ఞాతేషు నిష్కృతిం కుర్యాత్పూర్వోక్తస్యార్ధమేవ చ ॥ గృహస్యాభ్యన్తరం గచ్ఛేచ్చణ్డాలో యస్య కస్యచిత్ । తస్మాద్గేహాద్వినిస్సృత్య మృద్భాణ్డాని విసర్జయేత్ ॥

రసపూర్ణంతుమృద్భాణ్డం నత్యజేత్స్పర్శవర్జితమ్ । గోమయైర్మిశ్రి
తైస్తోయైర్మార్జయిత్వాగృహాన్తరమ్ ॥ శ్రితం ద్రోణాఢకస్యాన్నంకా
కశ్వానోపఘాతితమ్ । కేనేదం శుధ్యతేచాన్నం బ్రాహ్మణేభ్యోనివేద
యేత్ ॥ ప్రస్థద్వాత్రింశతిర్ద్రోణః స్మృతోద్విప్రస్థ ఆఢకః । తతో
ద్రోణాఢకస్యాన్నం శుద్ధమేవేత్యుదాహృతమ్ ॥ కాకశ్వానావలీఢంతు
గవాఽఽఘ్రాతం ఖరేణచ । స్వల్పమన్నం త్యజేద్విద్వాన్ శుద్ధం ద్రో
ణాఢకంతు తత్ ॥ గ్రాసముద్ధృత్య తద్భోజ్యం యచ్చ లాలాహతంభ
వేత్ । సువర్ణోదకమభ్యుక్ష్య వహ్నినా చోపతాపయేత్ ॥ హుతాశనోప
సంస్పృష్టం సువర్ణ సలిలేనవా । విప్రాణాంబ్రహ్మ ఘోషేణశుద్ధిమాప్నో
తి తత్క్షణాత్ ॥ * ॥ ఏతదత్యన్తాపద్విషయమ్ । సఏవ — ॥ శ్లో ॥ మ
క్షికా కీట మార్జార పతఙ్గక్రిమిదర్దురాః । మేధ్యామేధ్యస్పృశన్తోఽపి
నోచ్ఛిష్టం మనురబ్రవీత్ ॥ బాలైర్నకులమార్జారైరన్నముచ్ఛిష్టతేయ
ది । తిలదర్భోదకైః ప్రోక్ష్య శుధ్యతే నాత్ర సంశయః ॥ * ॥ ఇతిపరాశ
రవచనాని । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సౌవర్ణరజతాబ్జానామూర్ధ్వపా
త్రగ్రహాశ్మ నామ్ । శాకరజ్జుమూలఫల వాసోవిదళచర్మ ణామ్ ॥ పాత్రా
ణాం చమసానాంచ వారిణాశుద్ధిరుచ్యతే ॥ * ॥ అబ్జమ్ - ముక్తాఫల శఙ్ఖ
శుక్త్యాది , ఊర్ధ్వపాత్రమ్ - యాజ్ఞీయోలూఖాది , గ్రహాః - షోడశీ
ప్రభృతయః , రజ్జవః- బల్బజాదినిర్మితా , విదళమ్ - వైణవాది , చర్మ-
అజాదీనామ్ । విదళచర్మణోర్గ్రహణం తద్వికారాణాంఛత్రవరత్రశూ
ర్పపాత్రాదీనాముపలక్షణమ్ । పాత్రాణి - ప్రోక్షణపాత్రాదీని , ఏ
తేషాముచ్ఛిష్టస్పర్శమాత్రే వారిణా ప్రక్షాళనేనశుద్ధిః । సఏవ ॥ శ్లో ॥
చరు స్రుక్స్రువసస్నేహ పాత్రాణ్యుష్ణేనవారిణా ॥ శుధ్యన్తీతి శేషః ।
చరుః - చరుస్థాలీ , సస్నేహపాత్రాణి - ప్రాశిత్రహరణాదీని । అత్ర
మనుః — ॥ శ్లో ॥ నిర్లేపం కాఞ్చనం భాణ్డమద్భిరేవ విశుధ్యతి । అబ్జమ
శ్మమయం చైవరాజతం చానుపస్కృతమ్ ॥ తైజసానాం మణీనాంచ సర్వ
స్యాశ్మమయస్యచ । భస్మనాద్భిర్మృదాచైవ శుద్ధిరుక్తామనీషిభిః ॥ * ॥ అ

శ్మమయమ్ - దృషదాది, ఏతేషాం సలేపానాం భస్మనా అద్భిర్వా శుద్ధిః।
కాకాదిముఖావఖాతేషు “ కృష్ణశకునిముఖావమృష్టం నిర్లిఖేచ్ఛ్వపద
ముఖావమృష్టంపాత్రంనప్రయుజ్యేత ” ఇతి విజ్ఞానేశ్వరేణోదాహృ
తం స్మృత్యన్తరం ద్రష్టవ్యమ్ । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ స్ఫ్యశూ
ర్పాజిన ధాన్యానాం ముసలోలూఖలానసామ్ । స్ఫ్యః - యజ్ఞాఙ్గమ్, అ
నః - శకటమ్, ఏషాముష్ణేన వారిణా శుద్ధిరితిచ । స్రుక్ స్రువ సస్నే
హపాత్రాణ్యుష్ణేన వారిణాఇతి పూర్వేణసంబన్ధః ॥ శ్లో ॥ ప్రోక్షణం
సంహతానాంచ బహూనాం ధాన్యవాససామ్ ॥ * ॥ ఉక్తశుద్ధీనాం ధా
న్యవాసఃప్రభృతీనాం బహూనాం రాశీకృతానాం ప్రోక్షణేనైవశుద్ధిః।
అత్రచవిజ్ఞానేశ్వరః — ॥ వా ॥ యదా ధాన్యాదీని వస్త్రాదీనివా
రాశీకృతాని తత్రచణ్డాలాదిస్పృష్టాన్యల్పాని అస్పృష్టానిచ బహూని,
స్పృష్టానాముత్తైవశుద్ధిః, ఇతరేషాం ప్రోక్షణమ్ । తథా స్మృత్యన్తరమ్ —
॥ శ్లో ॥ వస్త్రధాన్యాదిరాశీనామేకదేశస్య దూషణే । తావన్మాత్రం
సముద్ధృత్య శేషం ప్రోక్షణమర్హతి ॥ * ॥ ఇతి । స్పృష్టానాం బహు
త్వే, మనుః— ॥ శ్లో ॥ అద్భిస్తు ప్రోక్షణంశౌచం బహూనాం ధాన్య
వాససామ్ । ప్రక్షాళనేనత్వల్పానామద్భిశ్శౌచంవిధీయతే ॥ * ॥ ఏవం స్పృ
ష్టాస్పృష్టసమత్వేఽపి ప్రక్షాళనమేవ, అధికేఽపి ప్రక్షాళనమేవ ॥ శ్లో ॥
తక్షణందారుశృఙ్గాణాంగోవాలైఃఫలసమ్భువామ్ । మార్జనంయజ్ఞపాత్రా
ణాం పాణినా యజ్ఞకర్మణి ॥ * ॥ దారూణామ్, మేషమహిషాదిశృఙ్గా
ణామ్, కరివరాహాద్యస్థ్నామ్, దన్తానాం చోచ్ఛిష్టస్నేహాదిలిప్తానామ్,
మృద్భస్మోదకాదిభిరనపగతగన్ధలేపానామ్, తక్షణమ్ - తావన్మాత్రా వ
యవాపనయనంశుద్ధిః । ఫలసమ్భువామ్ - బిల్వాలాబూనారికేళాదిఫల
జానాం పాత్రాణామ్, గోవాలైరుద్ఘర్షణం శుద్ధిః, స్రుక్స్రువాదీనాం
యజ్ఞపాత్రాణాం దక్షిణేన హస్తేన దర్భైర్దశాపవిత్రేణవా మార్జనం
శుద్ధిః । ఇదంపూర్వోక్తశౌచానన్తరం కర్తవ్యమ్ । ఏవం కేషాంచిత్సలే
పానాం లేపాపకర్షణ విశేషహేతూనాహ ॥ శ్లో ॥ సోష్ణైరుదకగోమూ

త్రైశ్శుధ్యత్యావికకౌశికమ్ । సశ్రీఫలైరంశుపట్టం సారిష్టైః కుతుపం తథా ॥ సగౌరసర్షపైః క్షౌమం పునఃపాకేనమృణ్మయమ్ ॥ * ॥ ఆవికం - ఊర్ణామయమ్, కౌశికమ్ - కోశప్రభవమ్ , ఊషరమృత్సహితేన గోమూత్రేణోదకేనవాశుధ్యతి । అంశుపట్టాదికమ్ , శ్రీఫలసహితైః ప్రక్షాళితంశుధ్యతి । అంశుపట్టమ్ - వల్కలతన్తుకృతమ్ , కుతుపః - పార్వతీయచ్ఛాగరోమనిర్మితకమ్బళమ్ , అరిష్టఫలసహితైః ఫేనరహితైరుదకగోమూత్రైశ్శుధ్యతి । ఏవముచ్ఛిష్టస్నేహాదియోగే । అల్పోపఘాతే తు ప్రోక్షణాదేవ , క్షాళనాసహత్వాత్ , సర్వత్రద్రవ్యవినాశేనైవ శుద్ధేరిష్టత్వాత్ । యథాహదేవలః — ॥ శ్లో ॥ ఔర్ణకౌశేయకుతుపపట్టక్షౌమదుకూలజాః । అల్పశౌచాభవన్త్యేతే శోషణప్రోక్షణాదిభిః ॥ తాన్యేవామేధ్యయుక్తాని క్షాళయేచ్ఛోధనైస్స్వకైః । ధాన్యకల్కైస్తు ఫలజైరసైరాగానుగైరపి ॥ * ॥ ఇతి । ఔర్ణాదిగ్రహణం తదారబ్ధతూలికాదిప్రాప్త్యర్థమ్ । అతస్తస్యాల్పోపఘాతేనైవక్షాళనంకార్యమ్ ॥శ్లో॥ తూలికాముపధానంచ పుష్పరక్తామ్బరం తథా । శోషయిత్వాఽఽతపేకించిత్కరైస్సంమార్జయేన్ముహుః ॥పశ్చాచ్చ వారిణా ప్రోక్ష్య వినియుఞ్జీతకర్మణి । తాన్యప్యతిమలినాని యథావత్పరిశోధయేత్ ॥ * ॥ ఇతిదేవలస్మరణాత్ । కుఙ్కుమకుసుమ్భపుష్పగ్రహణం హారిద్రాది రక్తద్రవ్యస్యక్షాళనాసహస్యప్రాప్త్యర్థం , నమాఞ్జిష్ఠాదేః , తస్యక్షాళనసహత్వాత్ । శఙ్ఖేనాప్యుక్తమ్ — ॥ వా ॥ రాగద్రవ్యాణిప్రోక్షితాని శుచీనీతి ॥ * ॥ గౌరసర్షపసహితై రుదకగోమూత్రైశ్శుధ్యతి । క్షౌమమ్ - క్షుమా అతసీ తత్సూత్రనిర్మితమ్ , మృణ్మయమ్ - ఘటాది , పునఃపాకేనశుధ్యతి । ఏతచ్చోచ్ఛిష్టస్పర్శే । చణ్డాలాదిస్పర్శేతు త్యాగఏవ । యథాహపరాశరః — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలాద్యైస్తు సంస్పృష్టం ధాన్యంవస్త్రమథాపివా । ప్రక్షాళనేన శుధ్యేత పరిత్యాగాన్మహీమయమ్ ॥ * ॥ ఇతి ॥ శ్లో ॥ కారుహస్తశ్శుచిఃపుణ్యం భైక్షంయోషిన్ముఖంతథా ॥ * ॥ కారవః - రజకచేలధావక సూపకారాద్యాః , తేషాం హస్తశ్శుచిః । శు

చిత్వంచ, తత్తత్సాధ్యేకర్మణి వస్త్రధావనాదౌ సూతకాదిసమ్భవేఽపి। పణ్యమ్ - ఆపణస్థద్రవ్యంవిక్రేయం వ్రీహ్యాది, అనేకక్రేతృజనహస్త పరిఘట్టితమప్యప్రయతం నభవతి, సూతకాదినిమిత్తేచ వణిజామ్ । భిక్షూణాం సమూహో భైక్షమ్, తత్ బ్రహ్మచర్యాధిగతమ్ । అనాచాన్త స్త్రీప్రదానాశుచిరథ్యాక్రమణాదినాపి నదుష్యతి । తథాయోషిన్ముఖం సమ్భోగకాలేశుచి ॥ శ్లో ॥ వత్సః ప్రస్నవనేమేధ్యః శకునిఃఫలశాతనే । స్త్రియశ్చ రతిసంసర్గే శ్వామృగగ్రహణేశుచిః ॥ * ॥ ఇతి స్మరణాత్ — ॥ శ్లో ॥ కాలోఽగ్నిఃకర్మమృద్వాయుర్మనోజ్ఞానం తపోజలమ్ । పశ్చాత్తాపో నిరాహారస్సర్వేఽమీశుద్ధిహేతవః ॥ * ॥ అస్యవిషయవిభాగమాహ — ॥ శ్లో ॥ అకార్యకారిణాం దానం వేగోనద్యాస్తుశుద్ధికృత్ । శోధ్యస్య మృచ్చతోయం చ సన్యాసోఽథద్విజన్మనామ్ ॥ తపోవేదవిదాంక్షాన్తిర్విదుషాం వష్మణోజలమ్ । జపః ప్రచ్ఛన్నపాపానాం మనసస్సత్యముచ్యతే ॥ భూతాత్మనస్తపోవిద్యే బుద్ధేర్జ్ఞానం విశోధనమ్ । క్షేత్రజ్ఞస్యేశ్వరజ్ఞానాద్విశుద్ధిః పరమామతా ॥ * ॥ ఇతి । మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ క్షాన్త్యాశుధ్యన్తివిద్వాంసో దానేనాకార్యకారిణః । ప్రచ్ఛన్నపాపాజప్యేన తపసావేదవిత్తమాః ॥ అద్భిర్గాత్రాణిశుధ్యన్తిమనస్సత్యేనశుధ్యతి । విద్యాతపోభ్యాంభూతాత్మాబుద్ధిర్జ్ఞానేనశుధ్యతి ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ అద్భిశ్శుధ్యన్తిగాత్రాణిబుద్ధిర్జ్ఞానేన శుధ్యతి । అహింసయాచభూతాత్మా మనస్సత్యేనశుధ్యతి ॥ వా ॥ తైజసానాముచ్ఛిష్టానాం గోశకృద్భస్మమృద్భిః పరిమార్జనమన్యతమేనవా తామ్రరజతసువర్ణానామమ్లైరమత్రాణాం దహనేన దారవాణాంతక్షణేన వైణవానాంగోమయేనఫలమయానాంగోవాలరజ్వా కృష్ణాజినానాం బిల్వతణ్డులైః కుతుపానామరిష్టై రౌర్ణానామాదిత్యేనక్షౌమాణాం గౌరసర్షపకల్కేన మృద్భిశ్చైలానాం చేలవచ్చర్మణాం తైజసవదుపలమణీనాం దారువదస్థ్నాం క్షౌమవచ్ఛఙ్ఖశృఙ్గశుక్తిదన్తానాం పయసావా మూత్రపురీషాసృక్శుక్లకుణపస్పృష్టానాంపూర్వోక్తానామన్యతమేనత్రిస్స

ప్రకృత్వః పరిమార్జనమ్, అత్రైజసానామేవం భూతానాముత్సర్గోవచనా
త్ । యజ్ఞేచమసపాత్రాణాంన “ నసోమేనోచ్ఛిష్టాభవన్తి ” ఇతిశ్రుతిః
॥ శ్లో ॥ కాలోఽగ్నిర్మనసశ్శుద్ధి రుదకాద్యనులేపనం । అవిజ్ఞాతంచభూతా
నాంషడ్విధం శౌచముచ్యతే ॥ నిత్యంశుద్ధః కారుహస్తః పణ్యం యచ్చప్ర
సారితం । బ్రహ్మచారిగతం భైక్షంనిత్యం మేధ్యమితిశ్రుతిః ॥ ఆకరాశ్శుచ
యస్సర్వేవర్జయిత్వాసురాకరం । అదూష్యాస్సన్తతాధారా వాతోద్ధూతా
శ్చరేణవః ॥ అమేధ్యేషుచయేవృక్షారూఢాః పుష్పఫలోపగాః । తేషామ
పినదుష్యన్తిపుష్పాణిచఫలానిచ ॥ వృక్షగ్రహణాద్వల్లీఫలనిషేధః ॥ శ్లో ॥
ఆసనంశయనం వస్త్రంజాయాఽపత్యంకమణ్డలుః । ఆత్మనశ్శుచిరేతాని ప
రేషామశుచిర్భవేత్ ॥ ఏతానిస్వీకర్తుస్స్వస్యశుద్ధాని, నాన్యేషామిత్యర్థః
॥ శ్లో ॥ ఆసనంశయనంయానం నావః పథి తృణానిచ । చణ్డాలపతితస్పృ
ష్టంమారుతేనైవశుధ్యతి ॥ త్రీణిదేవాఃపవిత్రాణి బ్రాహ్మణానామకల్ప
యన్ । అదృష్టమద్భిర్నిర్ణిక్తంయచ్చవాచాప్రశస్యతే ॥ * ॥ ఇత్యేత
దన్తంబోధాయనీయమ్ । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ త్రపుసీసకతా
మ్రాణాంక్షారామ్లోదకవారిభిః । భస్మాద్భిః కాంస్యలోహానాం శుద్ధిః
ప్లావోద్రవస్యతు ॥ * ॥ త్రపుప్రభృతీనాంక్షారోదకేన వారిణా చో
పఘాతాపేక్షయా సమస్తైరవ్యస్తైర్వా శుద్ధిః కార్యా, కాంస్యలోహా
నాంభస్మోదకేన, తామ్రగ్రహణాద్రీతికావృత్తలోహయోర్గ్రహణమ్,
ఏకయోనిత్వాత్, ఏతచ్చ తామ్రాదీనామమ్లోదక వారిభిఃశుద్ధ్యభిధా
నంనియమార్థమ్, ॥ శ్లో ॥ మలసంయోగజం తజ్జం యస్య యేనోపహ
న్యతే । తస్యతచ్ఛోధనం ప్రోక్తం సామాన్యం ద్రవ్యశుద్ధికృత్ ॥ ఇత్య
విశేషస్మరణాత్ । అతో నతామ్రాదేరుచ్ఛిష్టోదకాదిలేపస్యాన్యేనాపగ
మసమ్భవే నియమేనామ్లోదకాదినాశుద్ధిః కార్యా । అతఏవ మనునాసా
మాన్యేనోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ తామ్రాయసకాంస్యరైత్యానాం త్రపుణస్సీ
సకస్యచ । శౌచం యథార్హం కర్తవ్యం క్షారామ్లోదకవారిభిః ॥ ఇతి,
యత్తు ॥ శ్లో ॥ భస్మనాశుధ్యతేకాంస్యం తామ్రమమ్లేనశుధ్యతి ॥ ఇతి,

తత్రప్రాదేశ్యైచస్యపరాం కాష్ఠాం దర్శయితుమ్ , నాన్యనిషేధార్థమ్ ।
యదాతూపఘాతాతిశయః , తదా అమ్లోదకానామావృత్తిః, ॥ శ్లో ॥ గవా
ఘ్రాతాని కాంస్యాని శూద్రోచ్ఛిష్టాని యానిచ । శుధ్యన్తి దశభిః క్షా
రైః శ్వకాకోపహతానిచ ॥ ఇతిస్మరణాత్ । శుద్ధిః ప్లావో ద్రవస్యేత్యతి
ద్రవద్రవ్యస్య ఘృతాదేః ప్రస్థప్రమాణాదధికస్య శ్వకాకాద్యుపహత
స్యామేధ్య సంస్పృష్టస్యచప్లావః - ప్లావనమ్ - సమానజాతీయేన ద్రవద్ర
వ్యేణ భాణ్డస్యాతిపూరణం యావన్నిస్సరణంశుద్ధిరిత్యభిధీయతే। తతోఽ
ల్పస్యత్యాగః , బహుత్వమల్పత్వంచ దేశకాలాపేక్షయా వేదితవ్యమ్ ।
యథాహబోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ దేశం కాలం తథాఽఽత్మానం ద్రవ్యం
ద్రవ్యప్రయోజనమ్ । ఉపపత్తిమవస్థాం చ జ్ఞాత్వా శౌచం ప్రకల్పయే
త్ ॥ * ॥ కీటాద్యుపహతస్యతూత్ ప్లవనమేవ । యథాహమనుః — ॥ శ్లో ॥
ద్రవాణాంచైవసర్వేషాం శుద్ధిరుత్ ప్లవనంస్మృతమ్ ॥ * ॥ ఉత్ ప్లవనం చా
త్రవస్త్రాన్తరితే పాత్రే ప్రక్షేపః , అన్యథా కీటాద్యపగమస్యాసమ్భవా
త్ । శూద్ర భాణ్డస్థితస్యతు " మధూదకే పయస్తద్వికారాశ్చ పా
త్రాత్పాత్రాన్తరానయనేశుద్ధాః " ఇతి గౌతమస్మరణాత్పాత్రాన్త
రానయనాచ్ఛుద్ధిః । మధు దధి ఘృతాదేః వర్ణాపశదహస్తాత్ప్రాప్త
స్యపాత్రాన్తరానయనం పునఃపచనంచకార్యమ్ । యథాహశఙ్ఖః —
॥ వా ॥ అభ్యవహార్యాణాం ఘృతేనాభిఘారితానాం పునఃపచనమ్, ఏవం
స్నేహానాం స్నేహవద్రసానామితి " ఏవంవ్యాచఖ్యౌవిజ్ఞానేశ్వరః ।
అతోభస్మాదిభిః కాంస్యవత్తామ్రస్యాపి శుద్ధిః , అమ్లోదకైస్తామ్రవ
త్కాంస్యస్యాపీతి సిద్ధమ్ । అత్ర పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ కాకశ్వానావలీఢం
తు ద్రోణాన్నం నవివర్జయేత్ । గ్రాసముద్ధృత్యతన్మాత్రం యచ్చ లా
లాహతం భవేత్ ॥ హేమోదకేన చాభ్యుక్షే ద్రాజతేవామ్బునాఽథ
వా । అగ్నిజ్వాలోపసంస్పర్శాత్సువర్ణమధుసర్పిషామ్ ॥ విప్రాణాం మ
న్త్రఘోషేణ పూతం భోజ్యంచ తద్భవేత్ ॥ * ॥ ఏతదత్యన్తాపద్విష
యమ్ । దేవలః — ॥ శ్లో ॥ ద్రవ్యాణాం చైవ పక్వానాం లవణ

స్య గుడస్యచ । నానాశ్యశుద్ధిః పరిత్యాగా చ్చణ్డాలస్పర్శనేకృతే ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ వ్రీహయః ప్రోక్షణాదద్భిః శాక మూలఫలాని చ । తన్మాత్రస్యాపహారాద్వా నిస్తుషీకరణేనవా ॥ అపహారః - అపహృత్య త్యాగః । పాంసూపహతశజా(?)యాం సంమృజ్య ప్రోక్షణాచ్ఛుభమ్ ॥*॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ దివాకీర్త్యైస్తు సంస్పృష్టం ధాన్యం మూలం ఫలాని చ । ప్రక్షాళనేనశుధ్యేత పరిత్యాగాన్మహీమయమ్ ॥ ప్రక్షాళనేన సంగ్రాహ్యమితివై లోకసంమతమ్ ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ మృత్పిణ్డతృణకాష్ఠానాం శ్వభిశ్చణ్డాల వాయసైః । స్పర్శనేవిహితం శౌచం సోమ సూర్యాంశు మారుతైః ॥ * ॥ అఙ్గిరాః — ॥ శ్లో ॥ శూద్రాద్విప్రగృహే యాతం విప్రకృష్టం తథాశుచి । పాత్రాన్తరగతం గ్రాహ్యం శూద్రాత్స్వగృహమాగతమ్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ ఘృతస్థాలీం వినాసర్వం జలపూరాన్నసంశ్రయమ్ । కర్తవ్యం దివసేభాణ్డం మారుతాతపసేవితమ్ ॥ గృహోపకరణం సర్వం ముసలోలూఖలాదికమ్ । ప్రక్షాళయేజ్జగన్నాథ యాగోపకరణానిచ ॥ * ॥

భూశుద్ధి ప్రకారః

భూశుద్ధిమాహ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ భూశుద్ధిర్మార్జనాద్దాహాత్కాలాద్గో క్రమణాత్తథా । సేకాదుల్లేఖనాల్లేపాద్గృహం మార్జనలేపనాత్ ॥ * ॥ మార్జనమ్ - పాంసుతృణాదీనాం ప్రోత్సారణమ్, దాహః తృణకాష్ఠాద్యైః, కాలః - యావతా కాలేన లేపాదిక్షయోభవతి తావాన్, గోక్రమణమ్ - గవాం పాదపరిఘట్టనమ్, సేకః - గోమూత్రక్షీరగోమయవారిభిః ప్రవర్షణాద్వా, ఉల్లేఖనమ్ - ఖననమ్, లేపో గోమయాదిభిః, ఏతైర్మార్జనాదిభిస్సమస్తైర్వ్యస్తైర్వా అమేధ్యదుష్టా మలినాచ భూమిశ్శుధ్యతి । అత్రదేవలః — ॥ శ్లో ॥ యత్ర ప్రసూయతే నారీమ్రియతే దహ్యతేఽపివా । చణ్డాలాధ్యుషితం యత్ర యత్ర విష్ఠాదిసఙ్గతిః ॥ ఏవంకశ్మలభూయిష్ఠాభూరమేధ్యాప్రకీర్తితా । శ్వసూకరఖరోష్ట్రాది సంస్పృష్టాదుష్టతాం వ్రజేత్ । అఙ్గారతుషకేశాద్యైరస్థిభిర్మలినాభవేత్ ॥ * ॥ సం

స్పృష్టా - చిరకాలం తత్ర బద్ధైః శ్వాదిభిర్దూషితా , ఆదిశబ్దేన భస్మాది గ్రహణమ్ । ఏవం శోధ్యభూమేస్త్రైవిధ్యమభిధాయ శుద్ధిం విభజ్య దర్శయతి ॥ శ్లో ॥ పఞ్చధా వా చతుర్ధా వా భూరమేధ్యా విశుధ్యతి । దుష్టా తు యా ద్విధా త్రేధా శుధ్యతే మలినైకధా ॥ * ॥ యత్ర మనుష్యా దహ్యన్తే యత్ర చణ్డాలైరధ్యుషితం తయోః పఞ్చభిర్దహన కాల గోక్రమణ సేకోల్లేఖనైః శుద్ధిః । యత్ర మనుష్యా జాయన్తే యత్ర చ విష్ఠాదిసఙ్గః , తయోర్దాహవివర్జితైస్తైరేవ చతుర్భిశ్శుద్ధిః । శ్వసూకరఖరైశ్చిరకాలమధ్యుషితా గోక్రమణసేకోల్లేఖనైస్త్రిభిశ్శుధ్యతి । ఉష్ట్రకుక్కుటాదిభిశ్చిరకాలమధ్యాసితాయాస్సేకోల్లేఖనాభ్యాం ద్వాభ్యాం శుద్ధిః । అఙ్గారతుషభస్మాస్థిభిశ్చిరకాల మధివసితాయా మలినాయా ఉల్లేఖనేన శుద్ధిః । మార్జనానులేపనే తు సర్వత్ర సముచ్చీయేతే । ఏవం గృహం మార్జనానులేపనాభ్యాం శుధ్యతి । గృహస్య పృథగుపాదానం సంమార్జనలేపనయోః ప్రతిదివసప్రాప్త్యర్థమ్ । స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ ఖననాత్పూరణాద్దాహాత్ కాలాద్గోక్రమణాదిభిః । కుర్యాద్యథార్హం భూశుద్ధిం సేకేనోల్లేఖనేన చ ॥ ప్రాతః ప్రతిదినం గేహం సిఞ్చేద్గోమయవారిభిః । మార్జయేచ్ఛ తథా సాయం దీపైరుజ్జ్వలయేద్గృహమ్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ భూమేస్తు సంమార్జనప్రోక్షణోపలేపనావస్తరణోల్లేఖనైర్యథాస్థానం దోషవిశేషాత్ప్రాయశ్చిత్తమ్ , ఇతి । అథాప్యుదాహరన్తి ॥ శ్లో ॥ గోచర్మమాత్రా హ్యబ్బిన్దోర్భూమిశ్శుధ్యతి పాతితాత్ । సమూఢమసమూఢం వా యత్రామేధ్యం న లక్ష్యతే ॥ * ॥ వృద్ధగౌతమః — ॥ శ్లో ॥ సేచనాన్మార్జనాద్వేశ్మ శుధ్యేత్యున్నతిగృహం పునః । ఖననోల్లేఖమృల్లేపపుణ్యాహైర్వింశతేః పరమ్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ పుణ్యాహైర్వింశతేరూర్ధ్వం శుధ్యతే సూతికాగృహమ్ । సేచనోల్లేఖమృల్లేపగోవిప్రక్రమణైస్తథా ॥ ప్రాసాదగోపురస్తమ్భభిత్తిపాత్రైర్యతో మృతిః । శూద్రాణాం కర్మిణాం తత్ర ఖననం ధనుమాత్రకమ్ ॥ తన్మృత్తికాం సముద్ధృత్య నదీమధ్యే వినిక్షిపేత్ । పఞ్చామృతైస్తతస్స్నాప్య శాన్తికర్మస

మాచరేత్ ॥ * ॥ విష్ణుంయాముశ్చై — ॥ శ్లో ॥ ప్రాఙ్గణేమధ్యదేశేచదేవాగారేగృహేఽపివా । మాసంఖననితతాః ఊ్వపతితేమాపరోధపి ॥ శూద్రాణాం కర్మకారస్తు జలదర్శనమారితః । తంగర్తాద్బహిరుత్సృజ్యమధ్యేగుప్తిం ప్రకల్పయేత్ ॥ మృతస్థానసమాం భూమిం కృత్వా శాన్తిం సమారభేత్ ॥ త్రింశద్ధనుః కృతయుగే త్రేతాయాం విం శతిర్ధనుః । ద్వాపరే ద్వాదశధనుః కలౌ కాలేధనుర్దశ ॥ దృష్టేప్రేతేధనుస్త్రింశన్నిఖనేద్ధనురేకతః । శతాదూర్ధ్వం ధనుస్స ప్తశవదోషోనవిద్యతే ॥ * ॥.

——⟹ గ్రామోత్పాతశాన్తిః ⟸——

శాన్తిమాహబోధాయనః ॥ వా ॥ అథాతోగ్రామస్యోత్పాతశాన్తింవ్యాఖ్యాస్యామోఽగ్నిదాహే వ్యాఘ్రాభిభూతే సృగాలాదిరోదనేవా గ్రామస్యద్వారస్థూణావరోహణే మధునఉపవేశనే వల్మీకపుష్పతరూత్పన్నే దేవగాత్రస్వేదకమ్పేవా బహుబ్రాహ్మణమరణే గ్రామమధ్యేశ్మశానేవా దస్యుభిశ్చపీడితే రాత్రౌచతటాకసేతుభఙ్గేవా తేషామన్యతమేఉత్పన్నే శాన్తింకుర్యాత్ । శుభలగ్నే శుభవారే శుభనక్షత్రే ద్వాదశబ్రాహ్మణాన్కల్పయిత్వా, విష్ణుస్నానార్థేమహాదేవాభిషేకార్థేచ ద్వాదౌకల్పయిత్వా, నవగ్రహయజ్ఞార్థేచతురోబ్రాహ్మణాన్ కల్పయిత్వా, శాన్తిహోమార్థే చతురోబ్రాహ్మణాన్కల్పయిత్వా, గ్రామస్యోత్తరపూర్వదేశే అగారేచతుష్పథేవా శుచౌసమేదేశేగోమయేన గోచర్మమాత్రం చతురశ్రం స్థణ్డిలముపలిప్య, సర్షపతిలగన్ధాక్షతపుష్పైరవకీర్య, స్థణ్డిలం కల్పయిత్వాఽగ్నిముపసమాధాయ సంపరిస్తీర్య ఆప్రణీతాభ్యఃకృత్వోపస్థాయాగ్రేణాగ్నిం దేవతామావాహయతి । వ్యాహృతిభిర్యజ్ఞవరాహమావాహయామీతి దేవస్యదక్షిణతోబ్రహ్మాణమావాహయామి అగ్నేరుత్తరతస్త్ర్యమ్బకమావాహయామి దేవస్యాగ్నేశ్చ మధ్యే వాస్తుపురుషమావాహయామి ఇన్ద్రాదిదిగ్దేవతా ఆవాహయామి ఇత్యావాహ్య, పురుషసూక్తేన హరిముఖ్యర్చ్య, బ్రహ్మసూక్తేన చతుర్ముఖమ్, రుద్రసూక్తేన త్ర్యమ్బకమిన్ద్రాది దిక్పాలాన్ యథాక్రమేణ స్వైస్వైర్మ

న్త్రైరభ్యర్చ్య, పశ్చిమాయాం దిశ్యుపవిశ్య, అగ్నిముఖాత్కృత్వా, పక్వాజ్జుహోతి। "వాస్తోష్పతే ప్రతిజానీహ్యస్మాన్" ఇతి పురోనువాక్యామనూచ్య "వాస్తోష్పతే శగ్మయా సగ్ంసదా తే" ఇతి యాజ్యయా జుహోతి। తేనైవ మన్త్రేణ శమీసమిధోఽష్టోత్తర సహస్రం జుహుయాత్। "వాస్తోష్పతే ప్రతరణో న ఏధి" ఇత్యష్టోత్తర సహస్రమన్నం జుహుయాత్। "అమీవహా వాస్తోష్పతే" ఇతి అష్టోత్తరసహస్రమాజ్యాహుతీర్జుహుయాత్। "పవమానస్సువర్జనః" ఇత్యేతేనానువాకేన ప్రత్యృచమాజ్యాహుతీర్జుహుయాత్, పురుషసూక్తేన ప్రత్యృచమ్। బ్రహ్మసూక్తం విష్ణుసూక్తం రుద్రసూక్తం చ జుహుయాత్ "యత ఇన్ద్ర భయామహే, స్వస్తిదా విశస్పతిః" ఇతి ద్వాభ్యామ్ "అగ్నే నయ సుపథా రాయే" ఇతి "యోనస్సకోత్య" ఇతి "ఏష తే నిర్ఋతే భాగః" ఇతి "ఇమం మే వరుణ" "తత్త్వాయామి" ఇతి ద్వాభ్యామ్ "సముద్రాయ త్వా వాతాయ స్వాహా" ఇత్యేకయా "ఆప్యాయస్వ, సం తే పయాగ్ంసి" ఇతి ద్వాభ్యాం సమిదాధానమ్। "ఈశానస్సర్వవిద్యానామ్" "త్ర్యమ్బకం యజామహే" ఇతి ప్రత్యేకమాజ్యాహుతీర్జుహుయాత్। ఆ సత్యేనేత్యాది కేతుం కృణ్వన్నిత్యన్తమేకైకశ ఆజ్యాహుతీర్జుహుయాత్। హవ్యవాహం స్విష్టకృత్ప్రభృతి సిద్ధమాధేనువరప్రదానాత్। శమీపర్ణేషు హుతశేషం నిదధాతి। యో రుద్రో అగ్నావితి దేవతాభ్యో హవిర్నివేదయతి। అథోపతిష్ఠతే 'హేతయో నామస్థ' ఇతి యథాక్రమం దిశ ఉపస్థాయ పుణ్యాహం వాచయిత్వా ఘోత్తమేనానువాకేన శాన్తిం కృత్వా శాన్త్యుదకమాజ్యశేషం చ సర్షపశేషం నిక్షిప్యోదుమ్బర్యాం శాఖాయాం శమీశాఖాయాం వా దర్భానాదాయ శివగ్ం శివమితి శన్నో దేవీరభిష్టయ ఇతి శకునిసూక్తం జపిత్వా గ్రామం త్రిః ప్రదక్షిణం పరిషిచ్య బ్రాహ్మణేభ్యో భూరిభోజనం దత్వా, యథాశక్తి భూషితాన్ కృత్వా సహస్రదక్షిణాం దద్యాత్। ఏవం సప్తాహం ద్వాదశాహం వా కుర్యాత్। ఏవం సమస్తోత్పాత శాన్తిర్భవతీత్యాహ భగవాన్బోధాయనః ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ అన్త్యైరపి కృతే కూపే సేతౌ వాప్యాదికే తథా। తత్ర స్నాత్వా చ పీత్వా చ ప్రాయ

శ్చిత్తం నవిద్యతే ॥ * ॥ ఏతదజ్ఞానవిషయమాపద్విషయం వా, ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలఖాతవాపీషుపీత్వాసలిలమగ్రజః । అజ్ఞానాదుపయుక్తే న పఞ్చగవ్యేనశుధ్యతి ॥ * ॥ ఇతిపరాశరస్మరణాత్ । యమః — ॥ శ్లో ॥ తథాఽక్షోభ్య తటాకాది నదీవాపీ సరాంసిచ । చణ్డాలాద్యశుచిస్పర్శేతీర్థతః పరివర్జయేత్ ॥ తీర్థమత్రజలావతరణప్రదేశః । అక్షోభ్యాణామపాం నాస్తి ప్రస్రుతానాంచ ధావతామ్ । స్తోకానాముద్ధృతానాంచ దోష దుష్టత్వమిష్యతే ॥ * ॥ ఇతి । పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ వాపీకూపతటాకానాం దూషితానాంవిశుద్ధయే । ఉద్ధృత్యశతకుమ్భామ్బు పఞ్చగవ్యంవినిక్షిపేత్ ॥ వాపీకూపతటాకానామేవం శుద్ధిర్విధీయతే । అల్పానామేవపయసాంమహత్సు నతుదూషణమ్ ॥ * ॥ ఇతి । జాతుకర్ణిః — ॥ వా ॥ మూత్రపురీషాద్యుపహతాఆపస్సోమసూర్యాంశుమరుత్స్పర్శేన శుద్ధాః ॥ * ॥ ఇతి। విజ్ఞానేశ్వరేహారీతః — ॥ శ్లో ॥ క్లిన్నేభిన్నేశవేతోయేతత్రస్థంయదితత్పిబేత్ । శుద్ధ్యైచాన్ద్రాయణం కుర్యాత్తప్తకృచ్ఛ్రమథాపివా ॥ యదికశ్చిత్తతస్స్నాయాత్ప్రమాదేనద్విజోత్తమః । జపంస్త్రిషవణస్నాయీత్వహోరాత్రేణశుధ్యతి ॥ * ॥ తతః - తత్ర । జపన్ గాయత్రీమితిశేషః । జ్ఞానాత్తుచాన్ద్రాయణమ్, అజ్ఞానాదహోరాత్రమితిద్రష్టవ్యమ్। దేవలః — ॥ శ్లో ॥ క్లిన్నం భిన్నం శవంచైవ కూపస్థం యదిదృశ్యతే । పయఃపిబేత్త్రిరాత్రంతు మానుషేత్రిగుణం భవేత్ ॥ చణ్డాలకూపభాణ్డస్థం యస్తుకామాజ్జలంపిబేత్ । చరేత్సాన్తపనం విప్రఃశుధ్యేస్సో హోత్రిరాత్రతః ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ జలాశయేష్వథాల్పేషు స్థావరేషుమహీతలే । కూపవత్కథితాశుద్ధిర్మహత్సు నతుదూషణమ్ ॥ * ॥ ఆపద్విషయే విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ ప్రపాస్వరణ్యేపుటకేచ సైరేద్రోణ్యాం జలంకోశవినిస్సృతంచ । శ్వపాకచణ్డాలపరిగ్రహేషు పీత్వాజలంపఞ్చగవ్యేనశుద్ధిః ॥ * ॥ అనాపదితు చాన్ద్రాయణమ్, ॥ శ్లో ॥ సీరఖాతప్రపాతోయం పీత్వాచాన్ద్రాయణంచరేత్ ॥ * ॥ ఇతి పరాశరస్మృతేః । శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ కూపేతుపతితౌదృష్ట్వా శ్వసృగాలౌచమర్కటమ్ ।

అస్థిచర్మాదిపతనం పీత్వాశుధ్యేత్త్రిరాత్రతః ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥
ఉద్ధృతాశ్చాపిశుధ్యన్తి శుద్ధైఃపాత్రైస్సముద్ధృతాః । ఏకరాత్రోషితా
ఆపస్త్యాజ్యాశ్శుద్ధాఅపిస్వయమ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అమే
ధ్యాక్తస్యమృత్తోయైః శుద్ధిర్గన్ధాపకర్షణాత్ ॥ * ॥ అత్ర దేవలః —
॥ శ్లో ॥ మానుషాస్థిశవంవిష్ఠారేతోమూత్రార్తవేవసా । స్వేదాశ్రుదూ
షికాశ్లేష్మమజ్జాచామేధ్యముచ్యతే ॥ * ॥ ఏతైరమేధ్యైర్లిప్తానాంసౌవర్ణా
దీనాం మృదా తోయేనచయావద్గన్ధలేపాపకర్షణం శుద్ధిఃకర్తవ్యా, ॥ శ్లో ॥
తావన్మృద్వారిదేయంస్యాత్సర్వాసు ద్రవ్యశుద్ధిషు । యావన్నాపైత్య
మేధ్యాక్తా గన్ధోలేపశ్చతాదృశః ॥ * ॥ ఇతిమనుస్మృతేః । సర్వశుద్ధిషుప్ర
థమం మృత్తోయైరేవ గన్ధలేపాపకర్షణం కర్తవ్యం అశక్తావన్యేనచేత్యర్థః,
"అద్భిఃపూర్వంమృదాచేతి" గౌతమవచనాత్ । వసాదిగ్రహణంసర్వేషామ
మేధ్యత్వప్రతిపాదనాయ, నసమానోపఘాతాయ, ॥ శ్లో ॥ మద్యైర్మూ
త్రపురీషైశ్చశ్లేష్మపూయాశ్రుశోణితైః । సంస్పృష్టం నైవశుధ్యేతపునః
పాకేనమృణ్మయమ్ ॥ * ॥ ఇత్యుపఘాతవిశేషాభిధానాత్ । అమేధ్యత్వంచై
షామ్ "దేహాచ్చైవమలాశ్చ్యుతాః" ఇతివచనాద్దేహచ్యుతానామేవ, న
స్వస్థానావస్థితానామ్ । అతః ॥ శ్లో ॥ భస్మనాచ భవేచ్ఛుద్ధిరుభయో
స్తామ్రకాంస్యయోః । జలశౌచేనవస్త్రాణాం పరిత్యాగేనమృణ్మయ
మ్ ॥ * ॥ ఇత్యాదికం విణ్మూత్రాదిస్పృష్టమృణ్మయవిషయంద్రష్టవ్యమ్।
ఉశనా — ॥ వా ॥ తైజసానాం మూత్రపురీషోపహతానామావర్తన
ముల్లేఖనం భస్మనావాత్రిస్సప్తకృత్వఃపరిమార్జనమతైజసానాముత్స
ర్గః ॥ * ॥ కణ్వః — ॥ వా ॥ అనులోమశూద్రోపహతానాం ప్రతి
లోమస్పర్శోపహతానామేకవింశతికృత్వస్సంమార్జనమస్పృశ్యోపహ
తానామావర్తనమ్ ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ వా ॥ మాంసరుధిరోపహతానాం
మృదరిష్టకేఙ్గుదబిల్వసర్షపకల్కగోమూత్రభస్మగోమయాని శౌచద్రవ్యా
ణి, రజస్వలాస్పృష్టానామేకదినం పఞ్చగవ్యం ప్రక్షిప్య ఏకవింశతికృ
త్వస్సంమార్జనాచ్ఛుద్ధిః ॥ * ॥ పైఠీనసిః — ॥ వా ॥ రజ్జువిదళచర్మ

ణామస్పృశ్య స్పృష్టానాం ప్రోక్షణం ప్రక్షాళనంవా ॥ * ॥ ఇతి శూ
ద్రాదిస్పృష్టానాంప్రోక్షణమ్, చణ్డాలాదిస్పృష్టానాం ప్రక్షాళనమ్।
దేవలః — ॥ శ్లో ॥ ద్రవమార్ద్రికపక్వానాం లవణస్య గుడస్యచ । నా
న్యాశుద్ధిఃపరిత్యాగా చ్చణ్డాలస్పర్శనేకృతే ॥ * ॥ బోధాయనః —
పరోక్షమధిశృతస్యాన్నస్యావద్యోత్యాభ్యుక్షణం తథా ఆపణేయానాంచ
భక్ష్యాణామ్, శాకమూలఫలపుష్పౌషధీనాంతు ప్రక్షాళనమ్ ॥ * ॥ ఇ
తి । ఆపణేయేత్యాపద్విషయమ్। స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ గణ్డూషకర
ణంయస్తు కుర్యాద్దైవభుక్తభాజనే । భూమావిక్షిప్య షడ్రాత్రం పరిలేఖ
నమాచరేత్ ॥ యదిమూత్రపురీషాభ్యాం రేతసారుధిరేణవా । చేలంస
ముద్వహేదజ్ఞమద్భిఃప్రక్షాళయేత్తుతత్ ॥ యద్యన్యసాన శోధ్యంతు వ
స్త్రంచోపహతంధ్రువమ్ । ఛేదనంతస్యదాహోవా యన్మాత్ర ముప
హన్యతే ॥ ధ్రువమ్ - స్థిరమ్, మృజ్జలైర్గన్ధాపకర్షణమిత్యర్థః । ద్రవ్యా
ణాం మెఖలాదీనాం యద్యేకముపహన్యతే । తావన్మాత్రస్యతచ్ఛౌచం
నేతరేషామితిస్థితిః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ వాక్ఛస్తమమ్బు
నిర్ణిక్తమజ్ఞాతంచసదాశుచి ॥*॥ యథోక్తశౌచేఽపిమనసః అపరితోషాచ్ఛు
ద్ధిసన్దేహే శుద్ధమెతత్స్వీకురిత్వితి బ్రాహ్మణవచనేన శుద్ధం వాక్ఛస్తమ్।
అమ్బునిర్ణిక్తమ్ - యత్రప్రతిపదోక్త శుద్ధిర్నాస్తితస్య ప్రక్షాళనేనశు
ద్ధిః, ప్రక్షాళనాసహస్యప్రోక్షణేన । అజ్ఞాతంచసదాశుచి - యత్తు కా
కాద్యుపహతముపయుక్తం నకదాచిదపిజ్ఞాయతే తదుపయోగే దోషోనాస్తీ
త్యర్థః ॥ * ॥ తథాసంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ త్రీణిదేవాఃపవిత్రాణి బ్రా
హ్మణానామకల్పయన్ । అదృష్టమద్భిర్నిర్ణిక్తం యచ్చవాచా ప్రశస్య
తే ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ రశ్మిరగ్నీరజశ్ఛాయా గౌరశ్వో
వసుధాఽనిలః । విప్రుషోమక్షికాస్పర్శేవత్సఃప్రస్నవనేశుచిః ॥ అజాశ్వౌ
ముఖతోమేధ్యానగౌర్నవరజామలాః । పన్థానశ్చ విశుధ్యన్తి సోమసూ
ర్యాంశుమారుతైః ॥ సకర్దమస్తు వర్షాసు ప్రవిశ్యగ్రామసఙ్కటమ్ ।
జఙ్ఘయోర్మృత్తికాదేయా స్త్రిస్త్రిస్తు పాదయోః ॥ రథ్యాకర్దమతో

యాని స్పృష్టాన్యన్త్యశ్వవాయసైః । మారుతేనైవ శుధ్యన్తి పక్వేష్టకచితానిచ ॥*॥ రశ్మిః - సూర్యాదేః, రజః - గోధాన్యాదేః, ఛాయా - వృక్షాదేః, విప్రుషః - అవశ్యాయబిన్దవః, ముఖజానాముక్తత్వాత్ ॥ శ్లో ॥ ముఖజావిప్రుషో మేధ్యాస్తథాఽఽచమనబిన్దవః ॥ ఇతి । ఏతేదశచణ్డాలాదిస్పృష్టాఅపి స్పర్శే శుచయః । అజాశ్వయోర్ముఖం మేధ్యమ్, నగోః, నాపి మనుష్యదేహజాతమలా మేధ్యాః । తథాచణ్డాలాదిస్పృష్టాఅపి రాత్రౌ సోమాంశుభిర్దివా దివాకరాంశుభిర్మారుతేనచమార్గాః శుధ్యన్తి । రథ్యా - మార్గః, కర్దమః - పఙ్కః, తోయమ్ - జలమ్, రథ్యాస్థితాని తోయాని శ్వచణ్డాలవాయసాద్యైః స్పృష్టాని వాయునైవశుధ్యన్తి । తోయానీతి బహువచనం రథ్యాగత గోమయ శర్కరాదిప్రాప్త్యర్థమ్ । పక్వేష్టకాభిశ్చితాని ధవళగృహాదీని చణ్డాలాదిభిః స్పృష్టాని మారుతేనైవశుధ్యన్తి । ఇష్టకాగ్రహణాత్ తృణకాష్ఠపర్ణాదిమయానాం ప్రోక్షణమ్ । అత్రస్మృత్యన్తరమ్ — ॥ శ్లో ॥ శ్వకాకోష్ట్రఖరోలూక సూకరగ్రామ్యపక్షిణామ్ । అజావ్యోరేణుసంస్పర్శాదాయుర్లక్ష్మీశ్చ హీయతే ॥*॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ గజాశ్వరథధాన్యానాం గవాంచైవరజశ్శుభమ్ । అప్రశస్తం సమూహిన్యాః శ్వాజావిఖరవాససామ్ ॥*॥ ధర్మసారే — ॥ శ్లో ॥ గోగజాశ్వాజపుచ్ఛేషు ముఖేషుచ విశేషతః । యల్లగ్నముదకం తస్మాద్విప్రుషోదూరతస్త్యజేత్ ॥*॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ విప్రుషోమూషికానార్యో భూమిరాపో హుతాశనః । మార్జారశ్చైవదర్వీచ మారుతశ్చ సదాశుచిః ॥*॥ సంస్కారమఞ్జర్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ గోకులే రత్నశాలాయాం తైలయన్త్రేక్షుయన్త్రయోః । నమీమాంస్యానిశౌచాని స్త్రీభిరాచరితానిచ ॥*॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సోమశ్శౌచం దదౌస్త్రీణాం గన్ధర్వస్తు శుభాంగిరమ్ । పావకస్సర్వ మేధ్యత్వం మేధ్యావైయోషితోహ్యతః ॥ విప్రస్తు పాదతోమేధ్యో గావోమేధ్యాస్తు పృష్ఠతః । అజాశ్వాముఖతోమేధ్యాః స్త్రియోమేధ్యాశ్చ సర్వశః ॥*॥ వైఖానసే — ॥ వా ॥ ఆతురే బాలే మహానసేచ శౌచం నవిచారణీయమ్ ।

మనుః — ॥ శ్లో ॥ బాహైరనుపరిక్రాన్తంనిత్యంమేధ్యమితిస్థితిః ॥ * ॥ శ్రీ
మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ మనశ్శౌచం కర్మశౌచం కులశౌచంచ భారత ।
శరీరశౌచం వాక్ఛౌచం శౌచంపఞ్చవిధంస్మృతమ్ ॥ అభక్ష్యపరిహారశ్చసం
సర్గశ్చాప్యనిన్దితైః । స్వధర్మే చవ్యవస్థానం శౌచమేతత్ప్రచక్షతే ॥ * ॥
ఇతి సామాన్యేనోక్తం శౌచలక్షణం ద్రష్టవ్యమ్ । అతః ॥ శ్లో ॥ శౌచంస
ఙ్కరవర్జనమ్ । ఇత్యుక్తమ్ । అత్ర ॥ శ్లో ॥ రాగాద్యపేతం హృదయంవా
గదుష్టాఽనృతాదిభిః । హింసాదిరహితఃకాయః కేశవారాధనంత్రయమ్ ॥
పరద్రవ్యేషుజాత్యన్ధాః పరదారేష్వపుంసకాః । పరాపవాదేమూకా
స్తేతీవ దయితామమ ॥ స్త్రీశుద్ధిరర్థశుద్ధిశ్చ యస్యనాస్త్యపి ధర్మవాన్ ।
సపవనరకంయాతి శిరశ్ఛేదకుతోభిషక్ ॥ యోఽర్థశుచిర్హిసశుచిర్నమృ
ద్వారిశుచిశ్శుచిః ॥ * ॥ ఇత్యాదికంభావ్యమ్ । బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥
యథైవసోమసంయోగాచ్చమసో మేధ్యఉచ్యతే । అపాం తథైవసంయో
గాన్నిత్యంమేధ్యఃకమణ్డలుః ॥ తతశ్శౌచం తతఃపానం సన్ధ్యోపాసనమేవచ ।
నిర్విశఙ్కేనకర్తవ్యం నిత్యంమేధ్యఃకమణ్డలుః ॥ * ॥ అత్ర కమణ్డలుశబ్దేన
తామ్రకాంస్యపాత్రముచ్యతే, నతునారికేళఫలమ్ ॥ శ్లో ॥ దీర్ఘకాలంబ్ర
హ్మచర్యం ధారణంచ కమణ్డలోః ॥ * ॥ ఇతికలౌతస్యనిషేధాత్ । నాపిమృ
న్మయం వేణుదారుమయం వా ॥ శ్లో ॥ అలాబుదారుపాత్రం వావైణవం
మృణ్మయంతథా । చత్వారియతిపాత్రాణిమనుస్స్వాయం భువోఽబ్రవీ
త్ ॥ యతిపాత్రాణిమృద్వేణుదార్వలాబుమయానిచ ॥ * ॥ ఇతి తస్య
సన్న్యాసివిషయత్వస్మరణాత్ । యత్తు ॥ శ్లో ॥ ప్రాయశ్చిత్తైరపైత్యేనో
యాజనాధ్యాపనైఃకృతమ్ । ప్రతిగ్రహనిమిత్తంతుత్యాగేనతపసైవచ ॥ * ॥
ఇతి, తన్నకేవలం తపసాశుద్ధిపరమ్ , కింతు ॥ శ్లో ॥ షష్ఠాంశం కర్షకో
దద్యాత్పఞ్చమాంశం తథావణిక్ । ప్రతిగృహ్యచతుర్థాంశం దత్వాపా
పైర్విముచ్యతే ॥ * ॥ ఇత్యుక్తరీత్యా తురీయాంశదానేన తపసా కృచ్ఛ్ర
చాన్ద్రాయణాదినాచ శుద్ధిపరమ్, ॥ శ్లో ॥ యద్గర్హితేనార్జయన్తికర్మ
ణాబ్రాహ్మణాధనమ్ । తస్యోత్సర్గేణశుధ్యన్తిజప్యేనతపసైవచ ॥ * ॥ ఇ

తిమనుస్మృతేః । శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ పక్షేచ్ఛద్రియస్యదేహస్యబుద్ధేశ్చ మనసస్తథా । ద్రవ్యదేశక్రియాణాం చశుద్ధిరాచారఇష్యతే ॥ శాస్త్రద్రష్ట్యాసమీక్ష్యైవశుద్ధానాం ద్రవ్యసంపదామ్ । యత్నస్తుసఙ్గ్రహస్తద్ధిర్ద్రవ్యశుద్ధిరితీష్యతే ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ సర్వేషామేవశౌచానామర్థశౌచం పరంస్మృతమ్ । యోఽర్థేశుచిర్హిసశుచిర్నమృద్వారిశుచిశ్శుచిః ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ అవిజ్ఞాతమనానిత్యం తాపైరభిహతోఽపిసన్ । అన్తేశేనభవేత్తృప్తోవిశుద్ధద్రవ్యతత్పరః ॥ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ యస్త్వేవనె చరతివిభ్రమేణసద్వాఽసద్వాయాదృశంవా యథావా । ఉత్తరేచేద్వ్యయపిసాధువృత్తస్తదేవాస్యభవతినేతరాణి ॥ * ॥ అత్రాకృత్యప్రాయశ్చిత్తజాతమస్మదుక్తేదశనిర్ణయగ్రన్థే సుస్పష్టం ద్రష్టవ్యమ్ .

అథ మాధ్యాహ్నికస్నానవిధిః

తత్ర దక్షః — ॥ శ్లో ॥ తృతీయభాగేకర్మైవం సమాప్యతదనన్తరమ్ । భాగేచతుర్థే కుర్వీతస్నానమప్స్వకృత్రిమే ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ తతోమధ్యాహ్నసమయేపునః స్నానం సమాచరేత్ । తిలపుష్పకుశాద్యాతానాదాయప్రయతశ్శుచిః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ నస్నానమాచరేద్భుక్త్వానాతురోనమహానిశి । నవాసోభిస్సహాజస్రం నావిజ్ఞాతేజలాశయే ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ స్నానం మధ్యం దినేకుర్యాత్సుజీర్ణేఽన్నే నిరామయః । సముద్రగాపగాదేవఖాతవాపీహ్రదాశయే ॥ మర్త్యఖాతేఽపివాస్నాయాదద్భ్యఉద్ధృత్యతన్మృదమ్ । ధ్యాత్వాక్షీణాస్ననం తచ్చనిత్యం శిష్టనిషేవితే ॥ కూపతోయైరపిస్నాయాత్సర్వాలాభేసముద్ధృతైః । స్నానం తునఘ్నైః కార్యం నాసాచ్ఛిద్రవివర్జితైః ॥ గ్రామాదిసేవితే రూక్షేనీచావాససమీపగే । శ్మశానపార్శ్వగేఽజ్ఞాతేనస్నాయాన్నోపరోధతః ॥ నాత్రస్నాతవ్యమితిరక్షకేణోపరుద్ధోవిణ్మూత్రోపరుద్ధో వా నస్నాయాదిత్యర్థః । నభుక్త్వానాతురోఽజీర్ణో నాన్యకామీనకామతః । ననిశాయాం నచైకాకీ నచిరం తోయమధ్యగః ॥ నస్నాయాత్సహశూద్రేణనస్త్రీభిర్నచనాస్తికైః । నపాషణ్డైర్నబాలైశ్చనరోగాశుచిభిర్నరైః ॥

అమ్బునక్షోభయేదజ్ఞైః పాదేనోత్సాదయేన్నచ । నాచరేత్ప్లవనక్రీడాం నగణ్డూషం జలేక్షిపేత్ ॥ అన్యోన్యం నాక్షిపేత్తోయం నదేహమలముత్సృజేత్ । నకుత్సయేన్మహాతీర్థమన్యమన్త్రం నకీర్తయేత్ ॥ ఆరనాళంనసేవేత కదాఽపిభగవత్పరః । సురాకల్పం హితజ్జ్ఞేయం తస్మాద్యత్నేనవర్జయేత్ ॥ ధాన్యామ్లేననస్నాయాదిత్యర్థః, ॥ ఆరనాళంనసేవేతకదాచిత్తుద్విజోత్తమః । ఆరనాళం తువిప్రాణాం సురాతుల్యం నసంశయః ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ జలనిర్గమనద్వారస్థ మవతారప్రదేశకమ్ । అమేధ్యయుక్తం దుర్గన్ధి క్షోభితంసలిలం త్యజేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ స్నానముక్తం త్రిసన్ధ్యాసుయతీనాం బ్రహ్మచారిణామ్ । ప్రాతర్మధ్యాహ్నయోఃస్నానం వానప్రస్థగృహస్థయోః ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ మన్త్రపూతైర్జలైః స్నానం ప్రాహుఃస్నానంమహర్షయః । నవృథావారిమగ్నానాంయాదసామివ తత్ఫలమ్ ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మక్షత్రవిశాంచైవమన్త్రవత్స్నానమిష్యతే । తూష్ణీమేవహిశూద్రాణాం స్త్రీణాంచ కురునన్దన ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతఃస్నాతోఽపి మధ్యాహ్నే పునఃస్నానం సమాచరేత్ । నభుక్త్వాఽలఙ్కృతోరోగీ మన్త్రైర్వాస్నానమాచరేత్ ॥ * ॥ ఏతన్మన్త్రస్నానం ప్రాతఃస్నాతస్యాశక్తౌద్రష్టవ్యమ్ । అత్ర జాబాలిః — ॥ శ్లో ॥ అశిరస్కం భవేత్స్నానం స్నానాశక్తౌతుకర్మిణామ్ । ఆర్ద్రేణవాససా వాఙ్గమార్జనం కాపిలం స్మృతమ్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ అశిరస్కం భవేత్స్నానం కటిమాత్రమశక్తితః । ఆర్ద్రేణ వాససాచాఙ్గమార్జనం కాపిలంవిదుః ॥ * ॥ నన్విదమ్, ॥ శ్లో ॥ ప్రాతఃస్నాతుమశక్తశ్చేత్ కాపిలం స్నానమాచరేత్ । ఇతిస్మృతేః ప్రాతః స్నానవిషయమితిచేన్న, అశక్తోపాధికత్వేన విహితస్యాత్రాపి తుల్యత్వాత్ । కింతు, ॥ శ్లో ॥ అస్నాతాశీమలంభుఙ్క్తే హ్యజపఃపూయశోణితమ్ । అస్నాత్వా నాచరేత్కర్మ జపహోమాదికం చన ॥ నకుర్యాద్వైదికంకర్మ హ్యస్నాత్వా ద్విజసత్తమః । ఇతిస్మృతేః ॥ * ॥ అనాతురేణావశ్యంస్నాతవ్యమ్, శక్తేనతు సవనయోరితి విశేషః । చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ శుచౌ

దేశే సమభ్యుక్ష్య స్థాపయేత్కుశమృత్తికామ్ । మృత్తోయేన స్వకం దేహం బహిస్సంశోధ్య యత్నతః ॥ * ॥ బహిః - జలాద్బహిః, తీర ఇతి యావత్ । తథా శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ శోధయిత్వోర్ధ్వతామ్భోభిర్దేహం తీరే బహిర్జలైః । ప్రక్షాళ్య భూమిం కర్మార్థమవతారం చ శోధయేత్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ మలస్నానం తతః కృత్వా సమాచామేద్యథావిధి । జాన్వోరన్తః కరౌ కృత్వా ప్రాఙ్ముఖో వాప్యుదఙ్ముఖః । పాణీ పాదౌ చ సంప్రక్షాళ్య ప్రకృతిస్థాద్భిరేవ చ ॥ ఆదాయ విమలం తోయం బ్రహ్మతీర్థేన వాగ్యతః । హృద్గతం చ చతుః ప్రాశ్య సశబ్దం నావతారయేత్ ॥ తథా సంమార్జనం కుర్యాత్పాణీ పాదావవోక్ష్య చ ॥ అఙ్గుష్ఠానామికాభ్యాం తు చక్షుషీ సంస్పృశేత్తతః । అఙ్గుష్ఠతర్జనీభ్యాం తు నాసాపుటయుగం స్పృశేత్ ॥ కనిష్ఠాఙ్గుష్ఠయోగేన శ్రోత్రే చైవ సమాలభేత్ । అఙ్గుష్ఠమధ్యమాభ్యాం తు బాహుమూలే ఉపస్పృశేత్ ॥ సర్వాభిరఙ్గుళీభిర్వా బాహుమూలే ఉపస్పృశేత్ । ఇతి కేచిత్ । కేవలాఙ్గుష్ఠతో నాభిం తలేన హృదయం స్పృశేత్ ॥ సర్వాఙ్గుళీర్న్యసేన్మూర్ధ్ని జలం స్పృష్ట్వాఽన్తరాన్తరా ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ గోకర్ణాకృతిహస్తేన త్రిః పిబేద్బ్రహ్మతీర్థతః । పరిమృజ్య ద్విరాస్యం తు ద్వాదశాఙ్గాని చాలభేత్ ॥ ప్రత్యఙ్గముదకస్పర్శం కుర్యాదాచనే బుధః ॥ * ॥ మాత్స్యే — ॥ శ్లో ॥ స్నానం కుర్యాన్మృదా తద్వదాచమ్య తు విధానతః । అశ్వక్రాన్తే రథక్రాన్తే విష్ణుక్రాన్తేతి మన్త్రితః ॥ * ॥ జమదగ్నిః — ॥ శ్లో ॥ గన్ధద్వారామితి జప్త్వా స్వాన్యావాఙ్గాని లేపయేత్ ॥ * ॥ అత్ర విష్ణుః — ॥ వా ॥ మృత్తోయైః కృతమలాపకర్షో నిమజ్య ఉపస్పృశ్య, ఆపో హి ష్ఠేతి తిసృభిర్హిరణ్యవర్ణా ఇతి చతసృభిః పవమానస్సువర్జన ఇత్యేతేనానువాకేన ఇదమాపః ప్రవహతేతి చ తీర్థమభిమన్త్ర్య తతోఽప్సు నిమగ్నస్త్రిరఘమర్షణం జపేత్, తద్విష్ణోరితి వా సావిత్రీం వా యుఞ్జత ఇత్యనువాకం వా పురుషసూక్తం వా । స్నాతశ్చార్ద్రవాసా దేవర్షిపితృతర్పణమమ్భస్థ ఏవ కుర్యాదితి ॥ * ॥ మృత్తోయైర్మలాపకర్షణ ప్రకారమాహ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ మృదైకయా శి

రః ప్రక్షాళ్య ద్వాభ్యాం నాభేస్తథోపరి । అధశ్చతిసృభిః కాయం పాదౌ షడ్భిస్త
థైవ చ ॥ మృత్తికా చ సముద్దిష్టా ఆర్ద్రామలకమాత్రికా । గోమయస్య ప్ర
మాణం తత్తేనాఙ్గం లేపయేత్తతః ॥ లేపయిత్వాఽథ తీరే తు తల్లిఙ్గైర్నైవ మన్త్రి
తః । ప్రక్షాళ్యాచమ్య విధివత్తతః స్నాయాత్సమాహితః ॥ * ॥ అయమ
త్రానుష్ఠానక్రమః — ॥ శ్లో ॥ సహప్రపరమేత్యుక్త్వా దూరాత్స్నానం
సమాచరేత్ । అశ్వక్రాన్తేతి వై మన్త్రైర్దద్యాద్గాత్రేషు మృత్తికామ్ । గ
న్ధద్వారేతి చాలిప్య గోమయం క్షాళయేత్తతః ॥ ఏవం తీరే పురా కృత్వా ప్ర
విశ్య స్నానమాచరేత్ । ఉద్ధృతాసీతి మన్త్రేణ మృత్తికాం గ్రాహయేద్ద్వి
జః ॥ * ॥ ఇతి । స్మృత్యన్తరే విశేషః — ॥ శ్లో ॥ షడ్భిః పాదౌ చతుర్భిశ్చ
జఙ్ఘే నాభిం కటిం త్రిభిః । మృదైకయా శిరః క్షాళ్య తతః కుర్యాత్ప్రమా
ర్జనమ్ ॥ అశ్వక్రాన్తేతి మన్త్రేణ దద్యాద్గాత్రేషు మృత్తికామ్ । ప్ర
క్షాళ్యాథ ద్విరాచమ్య ప్రవిశ్యాప్సు నిమజ్జయేత్ ॥ * ॥ అశ్వక్రాన్త ఇత్యార
భ్య త్వయి సర్వం ప్రతిష్ఠితమిత్యన్తముక్త్వా, గాత్రేషు మృత్తికామాలిప్య
ప్రక్షాళ్య గన్ధద్వారేతి గోమయమఙ్గేష్వాలిప్య ప్రక్షాళ్య తతో జలం ప్రవి
శ్య విధివత్స్నాయాదిత్యర్థః । అత్ర వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ప్రక్షాళ్యా
చమ్య విధివత్తతః స్నాయాత్సమాహితః । అభిమన్త్ర్య జలం మన్త్రైస్తల్లిఙ్గై
ర్వారుణైశ్శుభైః ॥ భావపూతస్తమవ్యగ్రం ధ్యాయేద్వై విష్ణుమవ్యయమ్ ।
ఆపో నారాయణోద్భూతాస్తా ఏవాస్యాయనం పునః । తస్మాన్నారాయణం
దేవం స్నానకాలే సదా స్మరేత్ ॥ వీక్ష్య సోఙ్కారమాదిత్యం త్రిర్నిమజ్జే
జ్జలాశయే ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ అథ హస్తౌ ప్రక్షాళ్య కమణ్డ
లుం మృత్పిణ్డం చ పరిగృహ్య తీర్థం గత్వా త్రిః పాదౌ ప్రక్షాళ్య త్రిరాత్మా
నమపోఽభిప్రతిపద్యతే హిరణ్యశృఙ్గం వరుణమిత్యఞ్జలినాఽప ఉద్వహాత్
సుమిత్రా న ఆప ఓషధయః సన్త్వితి తాం దిశం నిరుక్షతి యస్యాం దిశి ద్వేష్యో భవతి
దుర్మిత్రాస్తస్మై భూయాసు రిత్యథాప ఉపస్పృశ్య త్రిః ప్రదక్షిణముద
కమావర్తయతి యదపాం క్రూరమితి అప్సు నిమజ్జ్యోత్తీర్యాచాన్తః పునరా
చామేత్ , ఆపః పునన్తు పృథివీమితి పవిత్రం ధృత్వాఽద్భిర్గాత్రం జలద్బాత్,

ఆపోహిష్ఠామయోభువ ఇతి తిసృభిః హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయః పావకా ఇతి
చతసృభిః పవమానస్సువర్జన ఇత్యేతేనా నువాకేన మార్జయిత్వాఽన్తర్జ
లగతోఽఘమర్షణేన త్రీన్ ప్రాణాయామాన్ ధారయిత్వోత్తీర్య వాసః
పీడయిత్వా ప్రక్షాళితోపవిష్టవానక్లిన్నవాసాంసి పరిధాయాచమ్య దర్భే
ష్వాసీనోదర్భాన్ ధారయమాణఃసావిత్రీం సహస్రకృత్వఆవర్తయేదితి ॥ * ॥
శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ ప్రక్షాళ్యజానుచరణౌమృజ్జలైఃపూర్వరావధి ।
హస్తౌనిర్ణిజ్యపాదౌచవిద్వానాచమనం చరేత్ ॥ శరీరం నిర్మలీకృత్యమ్న
దద్భిస్తుప్ర విశ్యతాః । శుద్ధావగాహనం కృత్వాసమాచామేద్యథావిధి ॥
తత్రస్థంభావయేద్దేవంస్తుతిభిర్వేదరాశిభిః । ఆసనాద్యైర్యథాశక్తిహృదాఽ
భ్యర్చ్యజగద్గురుమ్ ॥ ధ్యాత్వాగఙ్గాం హరేః పాదాత్పతమానాం స్వ
మూర్ధని । ధ్యాయేద్దేవం పరం బ్రహ్మనారాయణమనామయమ్ ॥ ప్రా
తః స్నాతోఽపివిధివత్స్నానం మధ్యం దినేచరేత్ । శక్తశ్చేదన్యతోరో
గాచ్ఛాట్యాసం మార్జనంచరేత్ ॥ * ॥ అనేనాపిప్రాతస్స్నాతస్యమధ్యా
హ్నస్నానాశక్తౌ కాపిలస్నానమనుజ్ఞాయతే । అనుకల్పమాహ యోగ
యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ యఏషవిస్తరఃప్రోక్తః స్నానస్యవిధిరుత్తమః ।
అసామర్థ్యాన్నకుర్యాచ్చేత్తత్రాయం విధిరుచ్యతే ॥ స్నానమన్తర్జలేచై
వ మార్జనాచమనేతథా । జలాభిమన్త్రణంచైవ తీర్థస్య పరికల్పనమ్ । అ
ఘమర్షణసూక్తేనత్రిరావృత్తేన నిత్యశః । స్నానాచరణమిత్యేతత్సముద్ది
ష్టం మనీషిభిః ॥ * ॥ తీర్థకల్పనంచ బహుధామ్నాయుక్తమితి తత్ప్రాత
స్స్నానప్రోక్తమ్ । శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ నమస్యేద్వరుణం దేవ మప్సాం
పతిమూర్జితమ్ । యాచేతదేహిమేతీర్థం సర్వపాపాపనుత్తయే ॥ వరుణోఽ
త్రనారాయణఏవ ॥ శ్లో ॥ వరుణోవారుణోవృక్షః । ఇతిసహస్రనామసునా
మత్వేనపఠనాత్ । అయమత్ర తీర్థయాచనమన్త్రః — ॥ శ్లో ॥ సమ
స్తజగదాధార శఙ్ఖచక్రగదాధర । దేహిదేవమమానుజ్ఞాం యుష్మత్తీర్థని
షేవణే ॥ * ॥ ఇతి । యమః — ॥ శ్లో ॥ ధ్యాయేన్నారాయణందేవం
స్నానాదిషుచ కర్మసు । ప్రాయశ్చిత్తంహిసర్వస్య దురితస్యేతివైశ్రు

తిః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ ధ్యాయేన్నారాయణం దేవం స్నానాదిషు చకర్మసు । బ్రహ్మలోకమవాప్నోతి న చేహాజాయతే పునః ॥ * ॥ వ్యాసశ్చ — ॥ శ్లో ॥ తద్విష్ణోరితిమన్త్రేణ మజ్జేదప్సు పునః పునః । గాయత్రీ వైష్ణవీ హ్యేషా విష్ణోస్సంస్మరణాయ వై ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యశ్చ — ॥ శ్లో ॥ అన్తర్జలగతో మగ్నః శుద్ధభావో హరిం స్మరేత్ । తద్విష్ణోరితిమన్త్రేణ మజ్జేదప్సు పునః పునః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ హిరణ్యవర్ణా ఇత్యాది చతుర్ణామమలస్త్వృషిః । ఛన్దస్త్రిష్టుబ్దేవతా స్యాదాపస్సంప్రోక్షణే విధిః ॥ పవమానస్యమునయో విశ్వేదేవాః ప్రకీర్తితాః । ప్రథమస్య ద్వితీయస్య గాయత్రం ఛన్ద ఉచ్యతే ॥ అనుష్టుప్చ తృతీయస్య గాయత్రీ చోపరిష్టయోః । షష్ఠసప్తమయోస్త్రిష్టుబ్గాయత్రీ చాష్టమస్య తు ॥ నవమప్రభృత్యష్టానామనుష్టుప్త్రిష్టుబన్త్యకమ్ । లిఙ్గోక్తా దేవతాః ప్రోక్తా వినియోగస్తు మార్జనే । అఘమర్షణసూక్తస్య ఋషిరేవాఘమర్షణః ॥ అనుష్టుప్చ తథా ఛన్దః పరమాత్మా చ దేవతా । కోకిలో రాజపుత్రస్తు ద్రుపదెత్యస్య వై మునిః ॥ ఛన్దోఽనుష్టుబ్దేవతాఽఽపో మార్జనే వినియుజ్యతే ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ ఋషిరౌర్వ్యహవోదన్యో గాయత్రీ ఛన్ద ఉచ్యతే । వరుణో దేవతా యోగో మార్జనే జుమ్బుమన్త్రకే ॥ * ॥ యోగః - వినియోగః, జుమ్బుకాయస్వాహేతిమన్త్రే । జుమ్బుకా నామ గాయత్రీ వేదే వాజసనెయకె । అన్తర్జలే సకృజ్జప్త్వా బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి । యమః — ॥ శ్లో ॥ ద్రుపదా నామ గాయత్రీ యజుర్వేదె ప్రతిష్ఠితా । అన్తర్జలే త్రిరావృత్య బ్రహ్మహత్యాం వ్యపోహతి ॥ అపః పాణౌ సమాదాయ త్రిః పఠేద్ద్రుపదామృచమ్ । తతోఽయం మూర్ధ్ని విన్యస్య సర్వపాపైః ప్రముచ్యతె ॥ హత్వా లోకానపీమాంస్త్రీంస్త్రిః పఠేదఘమర్షణమ్ । యథాఽశ్వమేధావభృథ ఏవం తమనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ తతోఽఘమర్షణం కుర్యాదృతం చేతి త్ర్యృచం జపేత్ । త్రిషడష్టౌ ద్వాదశ వాఽఽవర్తయేదఘమర్షణమ్ ॥ కృత్వాఽఘమర్షణం పశ్చాదుచ్చరన్ ప్రణవం రవిమ్ । భక్త్యా ప్రేక్ష్య నమస్కృత్య త్రిర్నిమజ్జేజ్జలాశయె ॥ యథాఽ

శ్వమేధః క్రతురాట్సర్వపాపం వ్యపోహతి । తథాఽఘమర్షణంసూక్తం సర్వపాపప్రణాశనమ్ ॥ * ॥ వసిష్ఠోమన్త్రాన్తరమాహ — ॥ శ్లో ॥ తతోమహావ్యాహృతిభిర్గాయత్ర్యావాఽభిమన్త్రయేత్ । ఆపోహిష్ఠేదమాపశ్చద్రుపదాదివఇత్యపి ॥ తథాహిరణ్యవర్ణాభిః పావమానీభిరన్తతః । తతోఽరుణమీక్ష్యసోఙ్కారం నిమజ్యాన్తర్జలేబుధః ॥ ప్రాణాయామాంశ్చకుర్వీత గాయత్ర్యాచాఘమర్షణమ్ । యథోక్తైః క్షోభితస్తైస్తు మజ్జేత్త్రిర్దణ్డవత్తతః ॥ * ॥ యథోక్తైః - రేచకాదిభిః , అఘమర్షణమ్ - " ఋతంచసత్యంచాభీద్ధాత్తపసోఽధ్యజాయత" ఇతివాక్యషట్కమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ కురుక్షేత్రం గయాంగఙ్గాంప్రభాసం నైమిశంతథా । తీర్థాన్యేతానిసర్వాణి స్నానకాలే భవన్తుమే ॥ గఙ్గేచయమునేచైవ గోదావరి సరస్వతి । నర్మదేసిన్ధుకావేరి జలేఽస్మిన్సన్నిధింకురు ॥ * ॥ తథాపురాణే గఙ్గావాక్యమ్ — ॥ శ్లో ॥ నన్దినీనళినీత్యాది తత్రతత్రభవామ్యహమ్ ॥ * ॥ ఇతిప్రాతస్స్నానావసరఏవోక్తమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నదీషుననదీంబ్రూయాత్పర్వతేషునపర్వతమ్ । నాన్యత్ప్రశంసేత్తత్రస్థస్తీర్థేష్వాయతనేషుచ ॥ గఙ్గాం గోదావరీంచైవ సర్వత్రపరికీర్తయేత్ ॥ * ॥ ఏవంచ ॥ శ్లో ॥ ఆపోనారాఇతిప్రోక్తా ఆపోవైనరసూనవః । తాయదస్యాయనంపూర్వం తేననారాయణఃస్మృతః ॥*॥ సృష్ట్వాతోయంనారమన్వస్థితోఽహంయేనస్యాన్మే నామనారాయణేతి ॥ * ॥ శ్లో ॥ తాఏవాస్యాయనంపూర్వం తేననారాయణఃస్మృతః ॥ * ॥ శ్లో ॥ ఆపోనారాయణోదేవః సర్వవేదేషు పఠ్యతే ॥ * ॥ శ్లో ॥ ఆపోనారాయణఃస్మృతః । ఇత్యాదివచనశతైరపాంనారాయణాయతనత్వావగమాత్ , ధ్యాయేత్స్మరేత్సఙ్కీర్తయేత్పూజయేన్నారాయణమితి నారాయణస్మరణకీర్తనాది విధానాచ్చ నాన్యంస్నానకాలే కీర్తయేత్ , ॥ శ్లో ॥ నాన్యత్ప్రశంసేత్తత్రస్థస్తీర్థేష్వాయతనేషుచ ॥ * ॥ ఇత్యనేనాన్యకీర్తననిషేధాచ్చ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ఆపోనారా ఇతిప్రోక్తా ఆపోవైనరసూనవః । తాయదస్యాయనంప్రోక్తా స్తపవాప్పతిరుచ్యతే ॥ తస్యైవసూనవస్త్వేతాస్తస్మాత్తంహృత్పునస్సంస్మరేత్ ॥ * ॥ అ

త్రతీర్థాదిస్మరణవిధిశ్చ అబ్రహ్మవిద ఏవ, ॥ శ్లో ॥ సర్వం బ్రహ్మేతి యో వేత్తి నాతీర్థం తస్య విద్యతే । ఇతిస్మృతేః, ॥ * ॥ బ్రహ్మవిదస్తు బ్రహ్మాత్మకత్వావభాసనాచ్చ । అత ఏవ స్మర్యతే — ॥ శ్లో ॥ ఇదం తీర్థమిదం నేతి యే నరా భేదవాదినః । తేషాం విధీయతే తీర్థగమనం తత్ఫలాని చ ॥ ఇతి ॥ శ్లో ॥ యత్తీర్థబుద్ధిశ్చ జలే న కర్హిచిత్ । ఇతి శుకస్మరణాత్సర్వతీర్థబుద్ధిః కార్యేత్యర్థః । గఙ్గామహాత్మ్యే చ — ॥ శ్లో ॥ గఙ్గాగఙ్గేతి యో బ్రూయాద్యోజనానాం శతైరపి । నరో న నిరయం యాతి కిం తయా సదృశం భవేత్ ॥ * ॥ ప్రజాపతిః — ॥ శ్లో ॥ స్నాత్వోత్థాయ జలాత్తీర మేత్యాసిత్వా సమాహితః । ఆచమ్యాపీత్వా మన్త్రాపోమార్జిత్వాఽభిముఖో రవేః ॥ సావిత్ర్యాఽఞ్జలిముత్క్షిప్య సముపాస్య హరిం పునః । దేవానృషీన్పితౄంశ్చైవ సన్తర్ప్య చ యథావిధి ॥ తతో నిష్పీడ్య వస్త్రం తు తలే తీరస్య చామ్బరమ్ । పరిధాయ పదాక్షిత్వా గాయత్రీం చ తతో జపేత్ ॥ * ॥ ఏవం స్నానమధ్యే సన్ధ్యోపాసనముక్తమ్ । తథా శఙ్ఖేనాపి — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతస్సన్ధ్యాం సనక్షత్రాం మధ్యమాం స్నానకర్మణి । సాదిత్యాం పశ్చిమాం సన్ధ్యాముపాసీత యథావిధి ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతస్సతారకాం సన్ధ్యాం సాయం సన్ధ్యాం సభాస్కరామ్ । స్నానకర్మణి తాం మధ్యాముపాసీత యథావిధి ॥ * ॥ బోధాయనీయేప్యేవముక్తమ్ ॥ వా ॥ అప్సు నిమజ్జ్యోత్తీర్య ఆచాన్తః పునరాచామేత్ "ఆపః పునన్తు పృథివీమ్" ఇతి ॥ * ॥ జమదగ్నిశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యాభిముఖో మజ్జేదాపో అస్మానితి త్వృచా । మధ్యన్దినేఽప ఆచామేన్మన్త్రేణాపః పునన్త్వితి ॥ అగ్నిశ్చ మేతి సాయం చ ప్రాతస్సూర్యశ్చ మేతి చ ॥ * ॥ ఏవం బహుస్మృతిసమ్మతత్వాత్స్నానమధ్యే వా మధ్యాహ్నసన్ధ్యా కర్తవ్యా । అత్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ ఆపః పునన్త్విత్యేతస్య మునిరాపోఽభిధానకః । ఛన్దోఽనుష్టుబితి ప్రోక్తం దేవతా బ్రహ్మణస్పతిః ॥ వినియోగః పయఃపానే ఇత్యుక్త్వాఽథ సమన్త్రకమ్ । పీత్వా జలమథాచామేదన్యత్ప్రాతరివాఖిలమ్ ॥ * ॥ అన్యత్ - మార్జనాది జపాన్తం ప్రాతః కాలవత్కర్తవ్యమిత్యర్థః । వ్యాసః —

॥ శ్లో ॥ ద్రుపదాంవాత్రిరభ్యస్యేద్వ్యాహృతీః ప్రణవాన్వితాః । గాయత్రీంవా జపేద్విద్వాంస్తథోచ్చైర్వాఽఘమర్షణమ్ ॥ తత్రైవ మార్జయేన్మన్త్రైరాపోహిష్ఠాదిభిస్త్రిభిః । ఆచాన్తః పునరాచామేన్మన్త్రేణాపః పునన్త్వితి ॥ అన్తర్జలగతోమగ్నోజపేత్త్రిరఘమర్షణమ్ । ద్రుపదాం వాఽథ సావిత్రీం తద్విష్ణోః పరమంపదమ్ ॥ ఆవర్తయేద్వా ప్రణవం దేవం వా సంస్మరేద్ధరిమ్ ॥ * ॥

స్నానే దిఙ్నియమః

అత్ర ప్రకరణేసూర్యాభిముఖస్నానమేవముఖ్యమితిసర్వేమునయ ఊచుః । వ్యాసఆహ — ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యాభిముఖోమజ్జేదాపోఅస్మానితి తృచా ॥ * ॥ గౌతమః — ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యాభిముఖఃస్నాయాత్ప్రతిర్మధ్యం దినేద్విజః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ అభిఘ్ననభిముఖఆదిత్యముదకముపస్పృశేత్ । ఇతి సర్వతోదకోపస్పర్శనవిధిః ॥ * ॥ ఉశనా — ॥ శ్లో ॥ సూర్యేమధ్యం దినం ప్రాప్తే సంస్నాయాత్తన్ముఖోద్విజః । తృతీయయామం సంప్రాప్తే దివానాథేద్విజోత్తమః ॥ మన్త్రవత్తన్ముఖఃస్నాయాదన్యథానిష్ఫలోభవేత్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ మధ్యం దినం గతేసూర్యేతం నిరీక్ష్యైవసం స్పృశేత్ ॥ * ॥ స్నాయాదిత్యర్థః । మనుః — ॥ శ్లో ॥ తతోమధ్యాహ్నసమయే పునఃస్నానం సమాచరేత్ । సౌరమన్త్రైణతం వీక్ష్యసూర్యం స్నాయాద్విజోత్తమః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ సతిప్రభూతేపయసినాన్యేస్నాయాత్కదాచన । ప్రవన్త్యశ్చేత్ప్రతిస్రోతః ప్రత్యర్కం చాన్యవారిషు ॥ అప్రవాహోదకస్నానం విప్రస్యాదావనేజనమ్ । గాయత్రీజపమర్ఘ్యం చహోర్యదిత్యాభిముఖశ్చరేత్ ॥ * ॥ ఇతి స్రోతోభిముఖత్వవిధానంప్రాతస్స్నానవిషయమ్, నతుమధ్యాహ్నస్నానవిషయమితిమన్తవ్యమ్, బహుస్మృతివిరోధాత్ ॥ శ్లో ॥ అరుణోదయవేళాయాంప్రాతస్స్నానంవిధీయతే । ఆదిత్యాభిముఖంస్నానం నకర్తవ్యం హితత్రవై ॥ తస్మాన్మధ్యం దినేకుర్యాదాదిత్యాభిముఖోద్విజః ॥ * ॥ స్నానమితిశేషః । తథాహిప్రాతఃకాలేస్రోతసాఽభిముఖం స్నా

యాన్మధ్యాహ్నేచాదిత్యాభిముఖం స్నాయాదిత్యర్థః । ఇదమేవసర్వస్మృతిషుసిద్ధమ్ । తథాజాబాలిః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతసాభిముఖం స్నాయాత్ప్రాతః కాలేద్విజోత్తమః । ఆదిత్యాభిముఖం స్నాయాన్మధ్యాహ్నే స్నానకర్మణి ॥ * ॥ ఇత్యలమ్ .

మృత్తికాస్నానే విశేషవిధిః

అత్ర శ్రీవైష్ణవవిషయేపాద్మేమృత్తికాస్నానేవిశేషః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాప్తేమధ్యాహ్నసమయే స్నానం కుర్యాద్యథావిధి । న్యాసమఙ్గేషడఙ్గానాంకృత్వాఽఽదాయమృదంకరే ॥ సవ్యేనిధాయకృత్వాతాం త్రేధామూలాగ్రమధ్యతః । మూలేస్థితాం మృదం పూర్వమభిమన్త్ర్యాస్త్రవిద్యయా ॥ విదిక్షుదిక్షుచోర్ధ్వాయామధరాయాం దిశిక్షిపేత్ । తతోమధ్యేస్థితాం మృత్స్నాముదకే మూలవిద్యయా । నిక్షిప్యభాగమగ్రస్థం కరాభ్యాం కరయోర్ద్వయోః ॥ విధాయపఞ్చమన్త్రైభిర్దర్శయిత్వాచపూషణమ్ । అస్త్రహీనాఙ్గవిద్యాభిరాపాదతలమస్తకమ్ ॥ ఆలిప్యదేహమఖిలమవగాహ్యచవారిషు । దేవమావాహ్యలక్ష్మీశం దద్యాదర్ఘ్యాదికం తతః ॥ తత్పాదక్షాళనామ్భోభిః పాణిభ్యాం కుమ్భముద్రయా । పావనైశ్శైరపిన్యస్తైరాత్మానమభిషిచ్యచ ॥ వాసుదేవమభిధ్యాయన్నఘమర్షణమాచరేత్ ॥ ఉత్తీర్యకర్మనిఖిలం మధ్యాహ్నసమయోచితమ్ । కృత్వాయజేతదేవేశం హోమాన్తం కమలాసన ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఏవం సంపూజ్యదేవేశం క్షణం ధ్యాత్వానిరఞ్జనమ్ । తతోఽవలోకయేత్సూర్యం హꣳసశ్శుచిషదిత్యృచా ॥ సయాతిబ్రహ్మణః స్థానంస్నాత్వేక్షేతానయాంతుయః ॥ * ॥ ఇదం మృత్తికాస్నానం ప్రాతః కాలే మధ్యాహ్నాతిక్రమే భౌమార్కవారయోశ్చ నకార్యమ్ ॥ శ్లో ॥ నప్రాతర్మృత్తికాస్నానం నచభౌమార్కవారయోః । మధ్యన్దినేతు కర్తవ్యం నాతిమధ్యందినేరవౌ ॥ * ॥ వా ॥ భౌమార్కయోశ్చమధ్యాహ్నాత్పరతః ప్రాతరేవచ నకార్యం మృత్తికాస్నానమిత్యాహభగవాన్భృగుః ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ యజ్ఞోపవీతీదేవాంస్తుకణ్ఠాభరణవానృషీన్ । ప్రా

వీనావీతీపితౄంస్తుతీరేతత్వఞ్జలిముత్క్షిపేత్ ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ త
తోవస్త్రద్వయంశుద్ధం వసిత్వాద్విరుపస్పృశేత్ । ఉపవీతీబద్ధశిఖస్సమా
చమ్యయథాగమమ్ ॥ పవిత్రపాణిస్సోఙ్కారం యజ్ఞేశంమనసా స్మరేత్ ।
ప్రాతస్సన్ధ్యావిధానేనఛన్దఆర్షంచ దైవతమ్ ॥ స్మృత్వాచాయమ్యచప్రా
ణానాచామేద్దర్భపాణినా । ఆపఃపునన్తు మన్త్రేణఆపోహిష్ఠేతిమన్త్రతః ॥
ప్రక్షిప్యచాఞ్జలిం సమ్యగుదుత్యం చిత్రమిత్యపి । తచ్చక్షుర్దేవహితం
చహంసశ్శుచిషదిత్యపి ॥ ఏతజ్జపేదూర్ధ్వబాహుస్సూర్యంపశ్యంత్సమాహి
తః । గాయత్ర్యాతుయథాశక్తిహ్యుపస్థాయదివాకరమ్ ॥ నోచ్చైర్జప్యం
బుధః కుర్యాత్సావిత్ర్యాశ్చవిశేషతః ॥ * ॥ ఆపోహిష్ఠేతిమార్జయిత్వా, ఆ
పః పునన్తుమన్త్రేణాచమ్య, సురభిమత్యా ఆపోహిష్ఠేతిచమార్జయిత్వా,
గాయత్ర్యా అర్ఘ్యమేకం ప్రక్షిప్య, గాయత్రీంజపిత్వా, ఆసత్యాదిభిర్మ
న్త్రైరూర్ధ్వబాహురాదిత్యముపతిష్ఠేతేత్యర్థః । స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥
తతోమధ్యాహ్నసమయేమన్త్రవత్స్నానమాచరేత్ । తతోవస్త్రద్వయం
శుద్ధమాచ్ఛాద్య ద్విరుపస్పృశేత్ ॥ ఊర్ధ్వపుణ్డ్రం పిధానేనధృత్వాస
న్ధ్యాం తతశ్చరేత్ ॥ * ॥ మనుదక్షౌ — ॥ శ్లో ॥ ఆపోహిష్ఠాదిమన్త్రేణ
మార్జయిత్వాయథావిధి । ఆపఃపునన్తుమన్త్రేణజలంపీత్వాసమాహితః ॥ సు
రభిమత్యాసహాబ్లిఙ్గైర్మార్జయిత్వాఽర్ఘ్యముత్క్షిపేత్ । ద్వౌపాదౌసమ్పు
టౌకృత్వా పాణిభ్యాం పూరయేజ్జలమ్ ॥ రవేరభిముఖస్తిష్ఠం స్త్రిరూర్ధ్వం
సన్ధ్యయోః క్షిపేత్ ॥ * ॥ ఇతి । స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ అర్ఘ్యమే
కం ప్రదాతవ్యం మధ్యాహ్నేభాస్కరం ప్రతి । ఉభయోస్సన్ధ్యయోశ్చై
వహ్యాపఊర్ధ్వం త్రిరుత్క్షిపేత్ ॥ * ॥ ఏవం వస్త్రపరిధానానన్తరంమాధ్యా
హ్నికముక్తమ్ । ఏవంసతి స్నానమధ్యేవా, ధౌతపరిధానానన్తరంవా, య
థారుచ్యనుష్ఠేయమ్ । మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఆర్ద్రవాసాస్తుయః కుర్యాజ్జప
హోమప్రతిగ్రహమ్ । తత్సర్వం నిష్ఫలం విద్యాదిత్యేవంమనురబ్రవీ
త్ ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ మతిమాన్నకదాచిత్తుగాయత్రీముదకేజ
పేత్ । గాయత్ర్యగ్నిముఖీప్రోక్తాతస్మాదుత్తీర్యతాంజపేత్ ॥ తీరేస్థి

త్వా జపేద్దేవీం గాయత్రీం వేదమాతరమ్ ॥ * ॥ ఇతివచనబలాద్గాయత్రీం జలే కదాచిన్నజపేదిత్యర్థః । సజలేషు వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ యది స్యాత్ క్లిన్నవాసా వై వారిమధ్యగతో జపేత్ । అన్యథాతు శుచౌభూమ్యాం దర్భేషు సుసమాహితః ॥ * ॥ జపేద్గాయత్రీమితి శేషః । అత్రహారీతః — ॥ శ్లో ॥ ఆర్ద్రవాసా జలేకుర్యాత్తర్పణాచమనే జపమ్ । ఉపస్థానం ననిర్గచ్ఛేద్వర్జయేచ్చ ప్రదక్షిణమ్ ॥ * ॥ అతోజలేగాయత్రీజపనిషేధోఽసజలవిషయః । యోగః — ॥ శ్లో ॥ తిష్ఠంశ్చ వీక్షమాణోఽర్కమాసీనః ప్రాఙ్ముఖోజపేత్ । ప్రాగగ్రేషుకుశాగ్రేషు ఆసీనస్త్వాసనేశుభే ॥ * ॥ ఆసీనఇతిమధ్యాహ్నేతరవిషయమ్ । ఇదంచాసనమశక్తవిషయమ్, శక్తస్త్వాదిత్యాభిముఖశ్చేత్ స్థిత ఏవ జపేదిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ సావిత్ర్యాదక్రియాస్సర్వా ఆదిత్యాభిముఖశ్చరేత్ । దేవాలయసమీపేతు తమేవాభిముఖశ్చరేత్ ॥ * ॥ ఇతిస్మృతేః, జపభోజనహోమాంశ్చ దేవస్యాభిముఖశ్చరేత్ । సావిత్ర్యాస్తు జపం కుర్యాదాదిత్యాభిముఖస్సుధీః ॥ * ॥ ఇతి శాణ్డిల్యవచనాచ్చ । ధ్యానవిషయే విశ్వామిత్రః — ॥ శ్లో ॥ సుప్రభం సచ్చిదానన్దం హృదయేమణ్డలేఽపివా । ధ్యాయఞ్జపేత్తదిత్యేతాం నిష్కామోముచ్యతేఽచిరాత్ ॥ * ॥ ఏతామ్ - గాయత్రీమ్ । హృదయేమణ్డలేఽపీత్యుభయావస్థానోక్త్యా "సయశ్చాయంపురుషే, యశ్చాసావాదిత్యే, సఏకః" ఇతి శ్రుత్యుక్తధ్యానార్థః ప్రదర్శితః । సః - నారాయణఏవ ॥ శ్రు ॥ ఏషసర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యోదేవ ఏకో నారాయణః ॥ శ్లో ॥ సర్వస్య చాహం హృదిసన్నివిష్టః ॥ శ్రు ॥ య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః ॥ శ్లో ॥ ధ్యేయస్సదా సవితృమణ్డలమధ్యవర్తీ నారాయణః, ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభ్యః । సనకస్మృతావిదం సుస్పష్టమ్, ॥ శ్లో ॥ రశ్మిజ్వాలాసహస్రాఢ్యం మణ్డలంవిపులంరవేః । తదన్తశ్శీతలాఙ్గంతుసోమస్యాపితుమణ్డలమ్ ॥ స్ఫురత్స్ఫులిఙ్గమనలజ్వాలామాలాసహస్రకమ్ । తస్యమధ్యేసమాసీనం తప్తహాటకసన్నిభమ్ ॥ చతుర్భుజలమాత్రాఙ్గం శుక్లవస్త్రనిభామ్బరమ్ । రక్తనేత్రామ్బరం రక్తపా

ణిపాదనఖం శుభమ్ ॥ శఙ్ఖచక్రగదాపాణిం శ్రీవత్సాఙ్కితవక్షసమ్ । ఉద్దామవిలసన్ముక్తాచ్ఛన్నహారోపశోభితమ్ ॥ కిరీటకేయూరయుతం కటిసూత్రోపశోభితమ్ । ఏవం ధ్యాత్వా జపేన్నిత్యం గాయత్రీం నియతశ్శుచిః ॥ ఇతి । కిఞ్చ ॥ శ్లో ॥ యో దేవస్సవితాఽస్మాకమ్ ॥ శ్లో ॥ ఆదిత్యమణ్డలే ధ్యాయేత్పరమానన్దమవ్యయమ్ ॥ * ॥ విష్ణుం చతుర్భుజమ్ । ఇత్యాదికం చాత్రానుసన్ధేయమ్ । ఏవం ధ్యాత్వా యథాశక్తి జపిత్వా ఆదిత్యాయార్ఘ్యం దత్వా ఉపతిష్ఠేత । అత్ర వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ అథోపతిష్ఠేదాదిత్యం క్షిప్త్వా పుష్పాన్వితాఞ్జలిమ్ । ఆసత్యేత్యృక్షు యన్నర్కముద్వయం తమసస్పరి ॥ ఉదుత్యం చిత్రమిత్యేతత్తచ్చక్షురితి మన్త్రితః । హంసశ్శుచిషదిత్యేతత్సావిత్ర్యా చ విశేషతః ॥ అన్యైశ్చ వైదికైర్మన్త్రైస్సౌరైః పాపప్రణాశనైః । ప్రదక్షిణం సమావృత్య నమస్కృత్య తతః క్షితౌ ॥ నిష్పీడ్య స్నానవస్త్రం వై ద్విరాచమ్యార్చయేద్ధరిమ్ ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ ప్రదక్షిణప్రణామాంశ్చ యుగ్మానేవ తు కారయేత్ । అన్యథా కురుతే మోహాద్బ్రహ్మహత్యాం స విన్దతి ॥ * ॥ వాసిష్ఠే — ॥ శ్లో ॥ యుగ్మానేవ ప్రణామాంశ్చ కారయేద్ద్విజసత్తమః । ప్రదక్షిణం చ తద్వచ్చ నాన్యథా సిద్ధిమాప్నుయాత్ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ తతః పుష్పాఞ్జలిం దద్యాత్ భానవే చోర్ధ్వబాహుకః । ఆదిత్యముపతిష్ఠేత తన్మనా నాన్యమానసః ॥ * ॥ అత్రోపస్థానమన్త్రేషు యథోపదేశం కార్యమ్ । పితామహః — ॥ శ్లో ॥ ఆసత్యాద్యృక్షుపూర్వే ద్వే త్రిష్టుభౌ కవయో విదుః । గాయత్రీ తు తృతీయా స్యాత్ చతుర్థీ జగతీ స్మృతా । ఉష్ణిక్తచ్చక్షురాద్యస్య ఛన్ద ఇత్యుచ్యతే బుధైః । హిరణ్యస్తూప ఇత్యేష ఋషిర్దేవోఽత్ర భాస్కరః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ అథోపతిష్ఠేదాదిత్యమాసత్యేనేతి మన్త్రితః । ఆసత్యేనేతి షడృచాం హిరణ్యస్తూప ఇత్యృషిః ॥ పూర్వే ద్వే త్రిష్టుభౌ పశ్చాద్గాయత్రీ జగతీ తతః । ఉష్ణిక్ త్రిష్టుబిత్యుక్తాని ఛన్దాంస్యర్కోఽధిదేవతా ॥ అన్యత్సర్వం యథాపూర్వం కర్మ కుర్యాద్ద్విజోత్తమః ॥ * ॥ అన్యత్ - ఋష్యాదికం దిక్ప్రణామాదికంప్రా

తస్సద్ధ్యావదిత్యర్థః ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ జప్త్వాఽఽదాయ సపుష్పాణి తోయాన్యఞ్జలినా ద్విజః । ప్రక్షిప్య ప్రతిసూర్యంతు వ్యోమముద్రాం ప్రదర్శయేత్ ॥ ఊర్ధ్వబాహుస్తతోభూత్వా సూర్యమీక్షేదుపస్థితా । తన్మణ్డలస్థమాధ్యాయేత్ తేజోమూర్తిం చతుర్భుజమ్ ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ జపయజ్ఞోహికర్తవ్యస్సర్వవేదప్రణీతకైః । పవిత్రైర్వివిధైశ్చాన్యైస్తథోపనిషదాంగణైః ॥ అధ్యాత్మ విద్యావివిధా జప్తవ్యాజపసిద్ధయే । అన్యైశ్చపావనైర్నిత్యం దేవతాస్తవనాదిభిః ॥ * ॥ విష్ణుశ్చ — ॥ వా ॥ స్నాతశ్చపవిత్రపాణిర్యథాశక్తి జపేద్విశేషతస్సావిత్రీం పురుషసూక్తంవా, నైతాభ్యామధికమస్తీతి ॥ * ॥ అనేనజప్యాన్తరప్రసంగోముద్రితః । అథాపి కిఞ్చిదుచ్యతే । అత్రమనుః — ॥ శ్లో ॥ ఏకాక్షరం పరంబ్రహ్మ ప్రాణాయామః పరంతపః । గాయత్ర్యాస్తు పరం నాస్తి మౌనాత్సత్యం విశిష్యతే ॥ యేపాకయజ్ఞాశ్చత్వారో విధియజ్ఞసమన్వితాః । సర్వేతేజపయజ్ఞస్య కలాం నార్హన్తి షోడశీమ్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ సర్వవేదపవిత్రాణి వక్ష్యామ్యహమతఃపరమ్ । యేషాంజపైశ్చహోమైశ్చ పూయన్తే నాత్రసంశయః ॥ అఘమర్షణం దేవకృచ్ఛుద్ధవత్యస్తరత్సమాః । కూశ్మాణ్డ్యః పావమాన్యశ్చ దుర్గాసావిత్ర్యస్తథైవచ ॥ అభీషఙ్గపదస్తోభ స్సామానివ్యాహృతిస్తథా । వారుణానిచసామానిగాయత్రంరైవతం తథా ॥ అగ్నిష్టాబార్హస్పత్యంచ వాక్సూక్తం మధ్వృచంతథా । శతరుద్రీయమథర్వశిరస్త్రిసుపర్ణం మహావ్రతమ్ ॥ గోసూక్తమశ్వసూక్తంచ ఇన్ద్రశుద్ధేచసామని ॥ త్రీణ్యాజ్యదోహానిరథన్తరంచ అగ్నేర్వ్రతం వామదేవ్యం బృహచ్చ । ఏతానిజప్యాని పునన్తి జన్తూన్జాతిస్మరత్వం లభతేయదిచ్ఛేత్ ॥ * ॥ విష్ణ్వాద్యుక్త పురుషసూక్తగాయత్రీ జపేదుర్బలబుద్ధిరేతాని జప్యాని, బహుమన్త్రజపస్యమనస్తృప్తికరత్వాత్ । అఘమర్షణమ్ - ఋతఞ్చేత్యాద్యాస్తిస్రః, దేవకృతః - దేవకృతస్యైనసఇత్యాదయః, శుద్ధవత్యః - ఏకోనిన్ద్రం స్తవామఇత్యాదయః, తరత్సమాః - తరత్సమన్దీధావతీత్యాద్యాశ్చతస్రః, కూశ్మాణ్డ్యః-

యద్దేవా దేవహేళనమిత్యనువాకత్రయమ్ , పావమాన్యః - పవమానస్సువర్జన ఇత్యనువాకః, స్వాదిష్ఠయా మదిష్ఠయేత్యన్యే, యదన్తియచ్చేత్యపరే। దుర్గాసావిత్రీ - జాతవేదసే సునవామ సోమమిత్యేకా ఋక్। అఘిపక్షాదయో రైవతాన్తాస్సామవిశేషాః। అబ్లిఙ్గాః - ఆపోహిష్ఠేత్యాద్యాస్తిస్రః , బార్హస్పత్యమ్ - యస్తస్తమ్భసహసా విజ్మో అన్తానిత్యేకాదశర్చమ్ , వాక్సూక్తమ్ - అహంరుద్రేభిర్వసుభిరిత్యష్టర్చమ్ , శతరుద్రీయమ్ - నమస్తేరుద్రమన్యవఇత్యేకాదశానువాకాః, త్రిసుపర్ణమ్ - బ్రహ్మమేతుమామిత్యనువాకత్రయమ్ , మహావ్రతంనామసామ , గోసూక్తమ్ - ఆగావో అగ్మన్నిత్యష్టర్చమ్ , అశ్వసూక్తమ్ - మానోమిత్రో వరుణ ఇతి ద్వాదశర్చమ్ , ఇన్ద్రశుద్ధాదయో బృహదన్తాస్సామవిశేషాః , ఏతానిపాపక్షయార్థినాం జప్యాని। యేషాం జప్యైశ్చ హోమైశ్చ పూయన్తఇత్యుపక్రమాత్ , ఏతాని జప్యాని పునన్తీత్యుపసంహారాచ్చ , ఏతేజపాః కామ్యాః। అతఏవశిష్టా గాయత్రీమాత్రంజపన్తి, నిత్యత్వాత్ , ప్రత్యవాయస్మృతేశ్చ ॥ * ॥ తథాభరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ వేదామ్బికాం పరిత్యజ్య గాయత్రీం యేద్విజాధమాః। పఠన్తి వేదాంస్తేషాంతు భవేయుర్గర్దభస్వనాః॥ ద్విజస్యజప్యం ధ్యేయంచ నగాయత్ర్యాః పరంపరమ్। సర్వప్రకారాల్లోకేషు త్రిషుసత్యం నసంశయః ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ గాయత్రీం మాతరంత్యక్త్వా పతతేనాత్రసంశయః। యోఽన్యమన్త్రపరోమూఢస్సర్వాస్తానిష్ఫలాఃక్రియాః॥ గాయత్ర్యా నపరం జప్యం గాయత్ర్యా నపరంతపః। గాయత్ర్యా నపరంజ్ఞానంగాయత్ర్యా నపరోజపః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ తదిత్యృచస్సమో నాస్తి మన్త్రో వేదచతుష్టయే। సర్వేయజ్ఞాశ్చవేదాశ్చ దానానిచతపాంసిచ ॥ సమానికలయాప్రాహుర్మునయోనతదిత్యృచః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ వేదమేవజపేన్నిత్యం యథా కాలమతన్ద్రితః। నహ్యస్యాహుః పరంధర్మముపధర్మోఽన్యఉచ్యతే॥ బ్రహ్మాభ్యాసేన చాజస్రమనన్తసుఖమశ్నుతే ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ ఋక్సామాథర్వవేదోక్తాన్ జపే

న్మన్త్రైర్యజూంషిచ । జపిత్వైవం తతఃకుర్యాద్దేవర్షి పితృతర్ప ణమ్ ॥ * ॥ యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ జపేద్వేదాదిమేకాగ్ర స్తటేబద్ధాఞ్జలిశ్శనైః । బ్రహ్మయజ్ఞప్రసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మవిద్యాం యథాపి వా ॥ జప్త్వైవా ప్రణవంశక్త్యా తతస్తర్పణమాచరేత్ ॥ * ॥ అత్ర ప్రాతః కాలె బ్రహ్మయజ్ఞాకరణే మాధ్యాహ్నికానన్తరం తర్పణాత్ప్రాక్ బ్రహ్మయజ్ఞఃకార్యః ॥ శ్లో ॥ సచార్వాక్తర్పణాత్కార్యః పశ్చాద్వాప్రాతరాహుతేః । వైశ్వదేవావసానేవా నాన్యదత్ర నిమిత్తతః ॥ * ॥ ఇతిస్మృతేః । అత్ర తర్పణీయేషు యథాస్వశాఖం వ్యవస్థా , యజుశ్శాఖినాం తుకాణ్డఋషితర్పణం కార్యమితి ప్రాగేవనిర్ణీతమ్ ॥ * ॥ అత్రవిష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ స్వశాఖాధ్యయనంకృత్వా తతస్తర్పణమాచరేత్ ॥ * ॥ ఇతి । విష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ స్వశాఖాధ్యయనంవిప్రా బ్రహ్మయజ్ఞం ప్రచక్షతే । బ్రహ్మయజ్ఞపరోవిప్రో బ్రహ్మభూయాయకల్పతే ॥ * ॥

అథదేవపూజా

అత్ర మహోపనిషది ॥ శ్రుతిః ॥ ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రఃపరమేశితారం నారాయణం పూజయతిస్మ భక్త్యా । అర్ఘ్యాదిభిః పౌరుషసూక్తమన్త్రైస్సమాప్నుయాద్విష్ణుపదం మహాత్మా ॥ * ॥ కఠవల్ల్యామ్ — ॥ శ్రు ॥ ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రఃపరమేశితారం నారాయణం సాఙ్ఖ్యయోగాదిగమ్యమ్ । జ్ఞాత్వావిముచ్యేతనరస్సమస్తై స్సంసారపాశైరిహచైవవిష్ణుః ॥ * ॥ అథర్వణి — ॥ శ్రుతిః ॥ ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రః కృతచక్రధారీ విష్ణుంపరం ధ్యాయతియోమహాత్మా । స్వరేణమన్త్రేణ సదాహృదిస్థం పరాత్పరం యన్మహతోమహాన్తమ్ ॥ * ॥ ఋచి — ॥ శ్రు ॥ ప్రవఃపాన్తమన్ధసోధియాయతే మహేశూరాయ విష్ణవేచార్చత ॥ * ॥ యజుషి — ॥ శ్రు ॥ భవామిత్రోనశేవ్యోఘృతాసుతిః , విభూతద్యుమ్నఏవయాఉ సప్రథాః , అధాతేవిష్ణో విదుషాచిద్రృధ్యః । బృహత్తేవిష్ణో సుమతిం భజామహే ॥ * ॥ శ్రీనారసింహే — ॥ శ్లో ॥ జలదేవం నమస్కృత్య తతోగచ్ఛేద్గృహంపునః । పౌరుషేణైవసూక్తేన తతోవిష్ణుం సమర్చయేత్ ॥ * ॥ నారద

శ్చ — ॥ శ్లో ॥ సర్వేషామేవలోకానాం గురుర్నారాయణోహరిః । తస్యసమ్పూజనం కార్యం సర్వపాపహరంహితత్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నిష్పాద్యస్నానవస్త్రాంవై ద్విరాచమ్యార్చయేద్ధరిమ్ । నవిష్ణ్వారాధనాత్పుణ్యం విద్యతే కర్మ వైదికమ్ ॥ తస్మాదనాదిమధ్యాన్తం నిత్యమారాధయేద్ధరిమ్ । తద్విష్ణోరితి మన్త్రేణ సూక్తేన పురుషేణవా ॥ నైతాభ్యాం సదృశోమన్త్రో వేదేషూక్తశ్చతుర్ష్వపి ॥ * ॥ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ శౌనకోఽహం ప్రవక్ష్యామి నిత్యం విష్ణ్వర్చనంపరమ్ । ప్రవః పాన్త మన్ధస ఇత్యర్ధర్చే విధానతః ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ పౌరుషేణైవసూక్తేన ప్రత్యృచం కమలాసన । నారాయణానువాకేన విష్ణుసూక్తేనవాఽర్చయేత్ ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ అభిషేకం తతశ్చక్రుర్విష్ణోర్దుగ్ధైః సుధామయైః । వైష్ణవైరనువాకైశ్చ శ్రీసూక్తేనమహర్షయః ॥ * ॥ తతః - క్షీరాబ్ధిమథనే సుధోత్పత్త్యనన్తరమ్ , వైష్ణవైరనువాకైః - సహస్రశీర్షా , అద్భ్యస్సమ్భృతః ,సహస్రశీర్షం దేవం ,ఇతిత్రిభిరనువాకైః శ్రీసూక్తేన - హిరణ్యవర్ణాం హరిణీమితిసూక్తేన । ఏవంచ ఏతైరనువాకైర్విష్ణుసూక్తేన శ్రీసూక్తేనచ విష్ణ్వభిషేచనంకార్యమ్, నపుంసూక్తమాత్రేణ । శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ హవిషాఽగ్నౌజలేపుష్పైర్ధ్యానేనహృదయేహరిమ్ । అర్చన్తిసూరయోనిత్యంజపేనరవిమణ్డలే ॥ * ॥ నారదః — ॥ శ్లో ॥ అగ్నౌక్రియావతాం దేవోదివిదేవోమనీషిణామ్ । ప్రతిమాస్వప్రబుద్ధానాం యోగినాం హృదయేహరిః ॥ * ॥ అనేనాభిప్రాయేణహారీతః — ॥ శ్లో ॥ కుర్వీతదేవతాపూజాం జపయజ్ఞాదనన్తరమ్ । స్థణ్డిలే ప్రతిమాయాంవా జలేఽగ్నౌహృదయేఽపివా ॥ * ॥ స్థణ్డిలాదిష్వర్చనేఽవశ్యకార్యేతత్ర తత్ర విష్ణుమావాహ్యయజేదిత్యర్థః । తథాశాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ శరీరం నిర్మలీకృత్యక్షీరెమృద్గోమయాదిభిః । శుద్ధావగాహనంకృత్వాద్విరాచమ్యయథావిధి ॥ ధ్యాయన్ బ్రహ్మజపేన్మౌనీతతోవైధ్యానమాచరేత్ । పౌరుషేణైవసూక్తేనతతోవిష్ణుంసమర్చయేత్ ॥ ఆవాహ్యాగ్నౌజగన్నాథంమనసాఽభ్యర్చ్యశక్తితః । జుహుయాత్తాంస్థపుష్పాన్నతిల

క్షీరఘృతాదికమ్ ॥ * ॥ అతః స్వస్వాధికారానుగుణం తత్రతత్ర విష్ణుం ధ్యాత్వా కుర్యాదితి సిద్ధమ్ । అకరణే ప్రత్యవాయమాహ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ యో మోహాదథవాఽఽలస్యాదకృత్వా విష్ణుపూజనమ్ । భుఙ్క్తే స యాతి నరకాన్ సూకరేష్వభిజాయతే ॥ * ॥ శ్రీభాగవతే — ॥ శ్లో ॥ గృహం శ్మశానం తవ బిమ్బవర్జితం కథావిహీనాశ్చ గిరశ్శివారుతమ్ । శ్వసఞ్ఛవో దాస్యవినాకృతం వపుర్వదన్తి హి త్వయ్యనివేదితం విషమ్ ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ విష్ణుం బ్రహ్మణ్యదేవేశం భజధ్వం పురుషోత్తమమ్ । లోకనాథమనాద్యన్తం జగతః కారణం పరమ్ ॥ నార్చయన్తి హి యే మూఢాః పరమాత్మానమవ్యయమ్ । తే యాన్తి నరకాన్ ఘోరానతుష్యాన్ పురుషర్షభ ॥*॥ ఏవం గృహే విష్ణ్వర్చనస్యైవ బహుస్మృతిసిద్ధత్వేపి, ॥ శ్లో ॥ తతో గృహార్చనం కుర్యాదభీష్టసురపూజనమ్ ॥ " అథాతో మహాదేవస్య అహరహః పరిచర్యా విధిం వ్యాఖ్యాస్యామః " ॥ శ్లో ॥ అథవా దేవమీశానమ్ । ఇతి దక్షాదిభిరుక్తత్వాద్రుద్రభక్త్యా రుద్రార్చనేఽపి, పూజాసాఙ్కర్యం న కార్యమ్, మహావిరోధశ్రుతేః ॥ శ్రు ॥ యః కామయేత క్షత్రాయ చ విశే చ సమదం దధ్యామిత్యైన్ద్రస్యావద్యన్ బ్రూయాదిన్ద్రాయానుబ్రూహీత్యాశ్రావ్య బ్రూయాన్మరుతో యజేతి మారుతస్యావద్యన్ బ్రూయాన్మరుద్భ్యోఽనుబ్రూహీత్యాశ్రావ్య బ్రూయాదిన్ద్రం యజేతి స్వ ఏవైభ్యో భాగధేయే సమదం దధాతి వితృగ్ంహాణాస్తిష్ఠన్త్యేతామేవ నిర్వపేద్యః కామయేత కల్పేరన్నితి యథా దేవతమవదాయ యథాదేవతం యజేద్భాగధేయేనైవైనాన్ యథాయథం కల్పయతి కల్పన్త ఏవ " ఇతి । అతో ద్రవ్యమన్త్రపాత్రనైవేద్యాది సఙ్కరో న కార్యః ॥ * ॥ నారదస్తు — ॥ శ్లో ॥ స్నాత్వా యథోక్త విధినా ప్రయతశ్శుద్ధమానసః । స్వశాఖోక్తక్రియాం కృత్వా హుత్వా చైవాగ్నిహోత్రకమ్ ॥ కుర్యాదారాధనం విష్ణోర్దేవదేవస్య శార్ఙ్గిణః । వేదేషు పౌరుషం సూక్తమర్చితం గుహ్యముత్తమమ్ ॥ అనుష్టుబస్య సూక్తస్య ఛన్దస్తస్యాధిదేవతా । పురుషో యో జగద్బీజమృషిర్నారాయణస్స్మృతః ॥ * ॥ అత్ర విశేషః ॥ శ్లో ॥ శ్రీమత్పురుషసూక్తస్య శ్రీమన్నారా

యణోమునిః । ఛన్దోఽనుష్టుప్ పఞ్చదశర్చాం తిసృణాం త్రిష్టుబన్తతః ॥ నారాయణోఽస్యభగవాన్ పరమాత్మాతుదేవతా ॥ * ॥ భగవచ్ఛాస్త్రే ప్రత్యృచమృషిభేద ఉక్తః — ॥ శ్లో ॥ బృహస్పతిర్మనుర్దక్షశ్శౌనకోఽత్రిశ్చముద్గలః । శాతాతపోవసిష్ఠశ్చ యాజ్ఞవల్క్యశ్చ నారదః ॥ గౌతమశ్చభరద్వాజశ్శుకగర్గౌశనాఙ్గిరాః । వ్యాసఃపరాశరశ్చైవ ఋషయోఽష్టాదశస్మృతాః ॥ మత్స్యఃకూర్మో వరాహశ్చ నారసింహశ్చ వామనః । రామోరామశ్చరామశ్చ కృష్ణఃకల్కిశ్చ తేదశ ॥ శ్రీవల్లభోహరిశ్శౌరిరచ్యుతోధరణీధరః । జనార్దనోహృషీకేశో మాధవశ్చత్రైవచ ॥ దేవా అష్టాదశప్రోక్తా న్యాసంవక్ష్యే యథాక్రమమ్ । ప్రథమాం విన్యసెద్వామే ద్వితీయాం దక్షిణేకరే ॥ తృతీయాం వామపాదేతు చతుర్థీందక్షిణేపదే । పఞ్చమీం వామజఙ్ఘాయాం దక్షిణస్యాం తథోత్తరామ్ ॥ సప్తమీం వామకట్యాంతు దక్షిణస్యాం తథాఽష్టమీమ్ । నవమీం నాభిదేశేతుదశమీం హృదివిన్యసెత్ ॥ ఏకాదశీం కణ్ఠదేశే ద్వాదశీం వామబాహుకే । త్రయోదశీందక్షిణేతు తథాఽఽస్యేతు చతుర్దశీమ్ ॥ అక్ష్ణోఃపఞ్చదశీంన్యస్య న్యసెన్మూర్ధనిషోడశీమ్ । ఆద్యయాఽఽవాహయేద్దేవమృచాతు పురుషోత్తమమ్॥ ద్వితీయయాఽఽసనందద్యాత్పాద్యంచద్యాత్తృతీయయా । చతుర్థ్యాఽర్ఘ్యంప్రదాతవ్యం పఞ్చమ్యాఽఽచమనీయకమ్ ॥ షష్ఠ్యాస్నానం ప్రకుర్వీత సప్తమ్యా వస్త్రమేవచ । యజ్ఞోపవీతమష్టమ్యానవమ్యాగన్ధమేవచ ॥ దశమ్యా పుష్పదానంస్యాదేకాదశ్యాతుధూపకమ్ । ద్వాదశ్యాతుతథాదీపం త్రయోదశ్యాచరుంతథా । చతుర్దశ్యా నమస్కుర్యాత్పఞ్చదశ్యాప్రదక్షిణమ్ ॥ షోడశ్యోద్వాసనంకుర్యాచ్ఛేషకర్మాణిపూర్వవత్ । స్నానవస్త్రోపవీతేషు చరావాచమనీయకమ్ ॥ పునష్షోడశభిర్మన్త్రైర్దద్యాత్పుష్పాణిషోడశ । తచ్చసర్వం జపేద్భూయః పౌరుషం సూక్తముత్తమమ్ ॥ తతః ప్రదక్షిణంకృత్వా నారాయణమనామయమ్ । శఙ్ఖచక్రగదాపాణిం నత్వా విష్ణుం సమాపయేత్ ॥ షణ్మాసాత్సిద్ధిమాప్నోతి హ్యేవమేవ సమర్చయన్ ॥ * ॥ ఇతి । పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ ఉపచారానహంవక్ష్యేద్వా

త్రింశత్సఙ్ఖ్యయా తథా । ఆవాహనాసనే చైవహ్యర్ఘ్యం పాద్యమనన్తరమ్ ॥ ఆచామో ముఖవాసశ్చ పాదుకే దన్తధావనమ్ । జిహ్వానిర్లేఖనం చైవ ధాత్ర్యాస్నానం హరిద్రయా ॥ వస్త్రం చైవోత్తరీయం చ గన్ధలేపశ్చ భూషణమ్ । మాల్యం చైవ మహాదర్శదర్శనం ధూపదీపకౌ ॥ మాత్రాదానం రథచ్ఛత్రే చామరం తూర్యఘోషణమ్ । మధుపర్కప్రాశనే చ నివేదనమనన్తరమ్ ॥ భక్ష్యం పానం నాగవల్లీ విసర్జనమథాచరేత్ । ఉపచారైష్షోడశభిరాత్మనః శక్త్యపేక్షయా ॥ ఆవాహనాసనే పూర్వమర్ఘ్యం పాద్యమనన్తరమ్ ॥ ఉపస్పర్శస్తథా స్నానం వస్త్రం యజ్ఞోపవీతకమ్ । గన్ధాలేపస్తథా భూషా మాల్యం ధూపప్రదీపకౌ ॥ మధుపర్కప్రాశనే చ విసర్జనమథాన్తిమమ్ । అర్ఘ్యమాచమనం చైవ హవిస్తాంబూలమేవ చ ॥ దక్షిణే దేవదేవస్య హస్తే దద్యాద్విచక్షణః । సాలిగ్రామశిలా యత్ర యత్ర ద్వారవతీశిలా ॥ ఉభయోస్సఙ్గమో యత్ర తత్ర ముక్తిర్నసంశయః ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ అథాతో మహాపురుషస్యాహరహః పరిచర్యావిధిం వ్యాఖ్యాస్యామః, ఇత్యుపక్రమ్య మన్త్రభేదేనావాహనాద్యుపచారానుక్త్వా “ప్రతిమాస్థానేష్వప్స్వగ్నావావాహనవిసర్జనవర్జం సర్వం సమానమ్” ఇత్యాహ । తత్ర నిత్యసన్నిహితత్వాదావాహనోద్వాసనవర్జమిత్యుక్తమ్ । పాద్యాదిషూపచారాభిప్రాయే న విరోధః ॥ * ॥ పూజానన్తరం యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఏవం సమ్పూజ్య దేవేశం క్షణం ధ్యాత్వా నిరఞ్జనమ్ । తతోఽవలోకయేద్దర్పం హఙ్సశ్శుచిషదిత్యృచా ॥ సయాతి బ్రహ్మణః స్థానం స్నాతే త్వేష్టే తానయా తు యః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుమన్దిరే — ॥ శ్లో ॥ హవిర్దానం త్రికాలే తు ఉత్తమోత్తమముచ్యతే । ద్వయోశ్చ మధ్యమం ప్రోక్తమేకకాలేఽధమం హవిః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ విష్ణుపూజావిహీనస్య దత్తం చేష్టం హుతం శ్రుతమ్ । తపశ్చ వ్యర్థతాం యాతి ప్రేతాలఙ్కారవద్ద్విజ ॥ మాతృవత్పరిరక్షన్తం సృష్టిసంహారకారణమ్ । యో నార్చయతి వై విష్ణుం సోఽక్షయ్యం నరకం వ్రజేత్ ॥ * ॥ అత్ర కారణతో ప్యుక్త్వా “కశ్చ ధ్యేయః కారణం తు ధ్యేయః” ఇ

తిశ్రుత్యర్థ ఉక్తః । నారాయణీయే — ॥ శ్లో ॥ తం దేవాఋషయశ్చైవ నానాతనుసమాశ్రితాః । భక్త్యా సమ్పూజయన్త్యేనం గతిం చేష్టాం దదాతి సః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ యుగకోటిసహస్రాణి విష్ణుమారాధ్య పద్మభూః । పునస్త్రైలోక్యధాతృత్వం ప్రాప్తవానితి శుశ్రుమ ॥ శక్రః క్రతుశతేనేష్ట్వా మారాధ్య గరుడధ్వజమ్ । దేవేన్ద్రత్వం గతస్తస్మాన్నాన్యః పూజ్యతమః క్వచిత్ ॥ దేవత్వం మనుజాః కేచిద్గన్ధర్వత్వమథాపరే । యక్షత్వమథ సిద్ధత్వమారాధ్యాపుర్జనార్దనమ్ ॥ * ॥ ఏవమితిహాసోత్తమే చ — ॥ శ్లో ॥ సంస్మృతః పూజితో వాఽపి యః పుంసాం భవహానిదః । తమారాధయ గోవిన్దం యదీచ్ఛసి పరాం గతిమ్ ॥ * ॥ తథా మార్కణ్డేయం ప్రతి రుద్రః — ॥ శ్లో ॥ ముహూర్తం స్థీయతాం తావన్మార్కణ్డేయాత్ర సువ్రత । కరోమ్యారాధనం యావద్దేవదేవస్య శార్ఙ్గిణః ॥ కిమారాధ్యః పరో దేవస్త్వయాప్యస్తి జగత్పతే । త్వమేవ సర్వభూతానాం పూజ్యశ్చేతి మతిర్మమ ॥ ఆరాధ్యో భగవాన్విష్ణురేక ఏవ మయాఽచ్యుతః । ఆరాధయ హృషీకేశం యదీచ్ఛసి పరాం గతిమ్ ॥ * ॥ పాద్మే పార్వతీం ప్రతి రుద్రః — ॥ శ్లో ॥ కైలాసశిఖరే రమ్యే విష్ణుమారాధ్య భక్తితః । ఉపవిష్టస్తతో భోక్తుం పార్వతీం శఙ్కరోఽబ్రవీత్ ॥ ఆరాధయామి దేవేశి వాసుదేవం సనాతనమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాది । మార్కణ్డేయే ఉమారుద్రసంవాదే — ॥ శ్లో ॥ నిత్యమర్చయసే దేవ కం దేవమధికం తవ । యస్మాన్ననమస్క్రాం కృత్వా త్రిభువనేశ్వర ॥ జపహోమానమస్కారైస్త్వం వదస్వ తథా మమ । శృణుష్వ త్వం మహాభాగే యథా నిత్యం నమామ్యహమ్ ॥ అజ్ఞానార్ణవమగ్నానాం సర్వేషామాత్మనామయమ్ । విష్ణుర్ధర్మోడుపః శ్రీమానుత్తారార్థ ఉదాహృతః ॥ * ॥ ఇతి । తస్మాద్విష్ణుం నిత్యమర్చయామీత్యుత్తరం సిద్ధమ్ । ఇతిహాససముచ్చయే — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మాదయస్సురాస్సర్వే విష్ణుమారాధ్య తే పురా । స్వం స్వం పదమనుప్రాప్తాః కేశవస్య ప్రసాదతః ॥ * ॥ శ్రుతిశ్చ — ॥ అస్య దేవమీఢుషో వయా విష్ణోరేషస్య ప్రభృథే హవిర్భిః । విదే హి రుద్రో రుద్రియం మహిత్వమితి । ఏ

వం తవశ్రియే మరుతఇత్యాదిషుచ విష్ణుప్రసాదేన రుద్రస్యైశ్వర్యాది
కమితిస్పష్టమ్ । క్వచిద్విష్ణోరుద్రానుధావనం రుద్రప్రార్థనయారుద్రో
త్కర్షపాదనార్థమితి ॥ * ॥ శ్రీవారాహపురాణాదౌ — ॥ శ్లో ॥ ఏవ
ముక్తేపునర్వాక్యమువాచోమాపతిర్ముదా । అన్యందేహివరం విష్ణో ప్రసిద్ధం
సర్వజన్తుషు ॥ మర్త్యోభూత్వా భవానేవ మామారాధయ కేశవ । మాం
వహస్వచ దేవేశ వరం మత్తో గృహాణచ ॥ యేనాహం సర్వ దేవానాం
పూజ్యాత్పూజ్యతమోభవేత్ ॥ * ॥ ఇత్యాదిషు స్పష్టమ్ । భవేయమిత్య
ర్థః । మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణైఃక్షత్రియైర్వైశ్యైశ్శూద్రైశ్చ
కృతలక్షణైః । అర్చనీయశ్చ సేవ్యశ్చ నిత్యయుక్తైః స్వకర్మభిః ॥ * ॥

స్త్రీశూద్రారాధిత విష్ణ్వాదివన్దననిషేధః

॥ శ్లో ॥ స్త్రీశూద్రపూజితం లిఙ్గం విష్ణుంవాపి నమేత్తుయః । త్రి
సప్తకులసంయుక్తో నరకం ప్రతిపద్యతే ॥ * ॥ అతః స్త్రీశూద్రపూజి
తంతన్నివేదితంచ స్త్రీశూద్రయోర్దేవార్హంనవైదికానామితి । కించ ।
॥ శ్లో ॥ జపస్తపస్తీర్థసేవా ప్రవ్రజ్యామన్త్రసాధనమ్ । దేవతారాధ
నంచైవ స్త్రీశూద్రపతనానిషట్ ॥ * ॥ ఇతివచనం వైదికాభిప్రాయమ్ ।
నారదః — ॥ శ్లో ॥ వైదికం బ్రాహ్మణానాంస్యాత్ రాజ్ఞాంవైదికతాన్త్రి
కమ్ । తాన్త్రికం వైశ్యశూద్రాణాం సర్వేషాంతాన్త్రికంతువా ॥ * ॥
ఇతి స్త్రీశూద్రయోస్తాన్త్రికాభ్యనుజ్ఞానాత్ .

ధనుర్మాసపూజా

మార్గశీర్షార్చనవిషయే కించిదుచ్యతే । జ్యోతిశ్శాస్త్రే భాస్క
రీయే — ॥ శ్లో ॥ అయనం దక్షిణంరాత్రిరుత్తరంతు దివాభవేత్ । దైవ
తం తదహోరాత్రం తత్రింశన్మాస ఉచ్యతే ॥ తద్దినస్య ఉషః కాలం
చాపమాసం విదుర్బుధాః । తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన చాపమాసే దినేది
నే ॥ ఉషఃకాలేతు సంప్రాప్తే బోధయిత్వా జగత్పతిమ్ । సమభ్యర్చ్య
భజేద్విష్ణుం జనానాం దోషశాన్తయే ॥ * ॥ బ్రహ్మాణ్డే — ॥ శ్లో ॥ ఆ
షాఢాదిషు మాసేషు శయానం కార్తికావధి । చాపంగతే దివానాథే ఉ

స్థాప్య శయనాద్ధరిమ్ ॥ సవిష్ణు లక్షణైస్స్తోత్రైర్బహుభిః పరిగీయతే । ఉషఃకాలేతు సంప్రాప్తే అర్చయిత్వా జనార్దనమ్ ॥ ఉపచారైష్షోడశభిస్ముద్గాన్నంచ నివేదయేత్ ॥ * ॥ ఆదిత్యపురాణే — ॥ శ్లో ॥ చాపంగతే తతస్సూర్యే ప్రత్యూషేస్నానమాచరేత్ । అర్చయేత్తుజగన్నాథం యావత్సూర్యోదయాత్పురా ॥ తతః ప్రభాతసమయే హ్యర్ఘ్యం ప్రక్షిప్య వైష్ణవః । గాయత్రీంచ తతోజప్త్వా హ్యుపతిష్ఠేత భాస్కరమ్ ॥ * ॥ అతః ప్రాగుదయాద్దేవార్చనం విష్ణ్వర్చానన్తరమేవ సన్ధ్యోపాసనమితిసిద్ధమ్ । శ్రీభాగవతే — ॥ శ్లో ॥ కోదణ్డస్థే సవితరి ప్రత్యూషః పూజనాద్ధరేః । సహస్రాబ్దార్చనఫలం దినేనైకేన లభ్యతే ॥ * ॥ వైఖానసే — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మే ముహూర్తేసంప్రాప్తే రవౌధనుషి సంస్థితే । స్నానంకృత్వా నృసూక్తేన షోడశైరుపచారకైః ॥ నగరగ్రామరక్షార్థమర్చయిత్వా శ్రియఃపతిమ్ । సహస్రవార్షికీపూజా దినేనైకేన లభ్యతే ॥ * ॥ పారమేష్ఠ్యే — ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యాం సితేపక్షే చాపేతిష్ఠతి భాస్కరే । ఉత్సవం కారయేద్ధీమాన్ వేదపారాయణైస్సహ ॥ * ॥ వాసిష్ఠే — ॥ శ్లో॥ చాపేస్థితే ఉషఃకాలే రవౌ ప్రతిదినంహరిమ్ । స్నాత్వా గృహస్థశ్శుద్ధాత్మాసమభ్యర్చ్య నివేదయేత్ ॥ * ॥ గృహస్థగ్రహణమన్యేషామప్యుపలక్షణమ్ , చాపస్థిత్యవలమ్బనేనైవార్చనవిధానాద్వృశ్చిక మార్గశీర్ష వ్యుదాసః । అత్ర — "తదస్యప్రియమభిపాథోఅశ్యామ్ , నరోయత్ర దేవయవో మదన్తి , ఉరుక్రమస్యసహిబన్ధురిత్థా , విష్ణోఃపదేపరమేమధ్వఉత్సః" ఇతి శ్రుత్యర్థఉక్తః । అయమత్ర శ్రుత్యర్థః — అస్యవిష్ణోః ప్రియంతత్పాథః తన్నివేదితమన్నాదికమశ్యామ్ , దేవయవోనరః - దేవారాధకాజనాః , యత్రమదన్తి - యస్మిన్నివేదితేహృష్యన్తి , నివేదితంతీర్థప్రసాదాదికం స్వీకృత్య హృష్టాభవన్తీత్యర్థః , ఇత్థా - ఇత్థంప్రతిదినం వర్తమానః , ఉరుక్రమస్య - విష్ణోః , బన్ధుః - స ఏవాతీవాభిమతః , పరమే - సర్వోత్కృష్టే, మధ్వే - మధువద్భోగ్యతమేవిష్ణోఃపదే , ఉత్సః - ఉత్సుకః , ఇతి ॥ శ్లో ॥ త్వయోపభుక్తస్రగ్గన్ధ వాసోఽలఙ్కారచర్చితాః । ఉచ్ఛిష్టభోజినోదాసా

స్తవమాయాంతి రేమహి ॥ * ॥ ఇత్యుక్తరీత్యా పరమపదోత్సవోవర్తే-
తేత్యర్థః । శైవేచ — ॥ శ్లో ॥ చాపరాశౌ స్థితేసూర్యే ఉషఃకాలే
దినేదినే । అభిషేకం తతఃకుర్యాద్రౌద్రమన్త్రేణ మన్త్రవిత్ ॥ అర్క-
పుష్పైశ్చ బిల్వైశ్చ పూజయిత్వామహేశ్వరమ్ । నైవేద్యంచ తతఃకు
ర్యాల్లోకసంహారశాన్తయే ॥ కోదణ్డస్థేసవితరిస్తోత్రైస్సమ్యోభ్య కేశ
వమ్ । ఉషఃకాలేసమభ్యర్చ్య ముద్గాన్నంచ నివేదయేత్ ॥ * ॥ పురా
ణాన్తరేచ — ॥ శ్లో ॥ చాపమాసేతు సంప్రాప్తే స్నానంకృత్వారు
ణోదయే । వాసుదేవం సమభ్యర్చ్య శర్కరాన్నం నివేదయేత్ ॥ * ॥ ఇ
తి । ప్రకృతముచ్యతే । పురాణే — ॥ శ్లో ॥ విష్ణ్వర్చనం తతఃకుర్యాద్గ
న్ధమాల్యైస్సుగన్ధిభిః । గుగ్గులుప్రముఖైర్ధూపైర్దీపైరాజ్యైశ్చ నత-
నైః ॥ సుసంస్కృతాన్నమాజ్యాఢ్యం దధిక్షీరమధూనిచ । ఫలమూలవ్య
ఞ్జనాని మోదకాంశ్చ నివేదయేత్ ॥ * ॥ తతః - మాధ్యాహ్నికానన్తరమ్ ।
వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నివేదయీతచాత్మానం విష్ణావమలతేజసి । తదాత్మా
తన్మనాశాన్త స్తద్విష్ణోరితి మన్త్రతః ॥ * ॥ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ ద
ద్యాత్పురుషసూక్తేన యఃపుష్పాణ్యపఏవవా । అర్చితంస్యాజ్జగదిదం తేన
సర్వం చరాచరమ్ ॥ అన్యత్పూర్ణాడపాంకుమ్భాదన్యత్పాదావనేజ
నాత్ । అన్యత్కుశలసంప్రశ్నాన్నచేచ్ఛతి జనార్దనః ॥ * ॥ విష్ణుర
హస్యే — ॥ శ్లో ॥ భక్త్యాదత్తం ఫలంపుష్పం పత్రం దూర్వాఙ్కురం
జలమ్ । అచిరాత్ప్రీతిగృహ్ణాతి భక్తిగ్రాహ్యోహి కేశవః ॥ * ॥ శా
ణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ నశబ్దయేత్పాత్రసఙ్ఘమమ్బునానార్ద్రయేన్మహీమ్ ।
నహుంకుర్యాన్నవాజల్పేద్వ్యశీమానర్చయేద్ధరిమ్ ॥ త్రిసన్ధ్యంకారయే
ద్బాలాః ప్రణామం దేవపాదయోః । పుత్రాః పౌత్రస్తథాశిష్యఇత్యే
వంచనివేదయేత్ ॥ వైశేషికేతుకుర్వీత దివసేషు విశేషవిత్ । పాకంపా
యసపూర్వాణాం సర్వేషాంవా యథాబలమ్ ॥ నజాత్రి స్త్రిర్జన్మ నక్ష
త్రం శ్రవణం ద్వాదశీద్వయమ్ । వర్షద్వయం సముద్దిష్టంసవిశేషక్రియా
విధౌ ॥ చన్ద్రసూర్యోపరాగేచ ప్రాదుర్భావదినేహరేః । మాసర్క్షే-

షు చ పుణ్యేషు విశేషారాధనం విదుః ॥ మన్నిమిత్తే చ మత్స్వప్నే సఞ్జాతే చ
మహాభయే । ఆగతేషు చ భక్తేషు కుర్యాద్వైశేషికీః క్రియాః ॥ * ॥ పా
ద్మే — ॥ శ్లో ॥ విష్ణోర్భాగవతైరేవ పఞ్చరాత్రపరాయణైః । పూజా
కార్యా న సామాన్య దేవతామాత్రపూజకైః ॥ సాలిగ్రామశిలాయాస్తు
న చ సంప్రోక్షణం స్మృతమ్ । న ప్రతిష్ఠా విధాతవ్యా నచైవావాహనాదికమ్ ॥
సాలిగ్రామశిలా యత్ర పూజ్యతే భగవన్మయైః । తద్దేశే యోజనాదర్వా
క్పృతో నిర్వాణముచ్యతే ॥ ద్వారవత్యాశ్చ శిలయా సాలిగ్రామశిలా
సమా ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణురహస్యే — ॥ శ్లో ॥ ఇతి విష్ణ్వర్చనం యే తు ప్ర
కుర్వన్తి నరా భువి । తే యాన్తి శాశ్వతం విష్ణోరనన్తపదమవ్యయమ్ ॥ * ॥

నైవేద్యనియమః

అథ నివేదనార్హానర్హపదార్థవిషయే కిఞ్చిదుచ్యతే । అత్ర మరీ
చిః — ॥ వా ॥ అథ హవిర్విధిం వక్ష్యే § వైణుకాన్యవాన్ షష్టికాన్ నీ
వారాన్ ప్రియఙ్గూన్ శాలిభేదానన్యాన్ వ్రీహీన్స్వాప్యేకజాతీయాంశ్చ
తుర్వర్ణైరేవానయేదేతేషాం పూర్వం పూర్వం శ్రేష్ఠం తస్మాద్వరక
కోద్రవాది కుధాన్యాని ప్రతిలోమాని, తాని చ వర్జయేత్, కదళీ చూతప
నస నారికేళ తిన్త్రిణీ కారవల్లీ వ్యాఘ్రీ శిమ్బభేద బృహతీభేద సింహీ
వ్యాఘ్రనఖీ కర్కన్ధూర్వారుక కూష్మాణ్డ కార్కోటకాని, సూరణకన్దముకు
ద్రకన్ద మహాకన్ద వల్లీకన్ద శృఙ్గబేరోత్పలకన్ద పిణ్డీత కశాకుటకన్దాని చ మరీ
చ సర్షపాణి ముద్గాఢక కుళుత్థ తిల మాష మసూరకాదీని, శాకేషు జీవన్తీ
ఝురస్యరక్తబాష్పాణి చాన్యాని భక్ష్యాణీతి మన్వాద్యైరుక్తాని యథా
లాభమాహరేత్, కోశాతకీమలాబుం చ విశేషేణ వర్జయేదితి ॥ * ॥ భృ
గుః — ॥ శ్లో ॥ అత ఊర్ధ్వం ప్రవక్ష్యామి హవిష్పాకవిధిక్రమమ్ । వరకం కో
ద్రవాదీని వర్జయేత్తు విచక్షణః ॥ కుళుత్థజాతిభేదం చ ప్రియఙ్గుం చైవ వర్జ
యేత్ । సూరణద్వయకన్దం చ లశునం హిఙ్గుమేవ చ ॥ గృఞ్జనాదిక శా
కాంశ్చ వర్జయేత్తు విచక్షణః । ఆరనాళద్వయం చైవ కోశాతక్యాది వర్జయే

§ వైణుకాదీనాం భాషాన్తరేఽర్థాః గ్రన్థాన్తే ద్రష్టవ్యాః.

త్ ॥ ఖురసస్యరక్తబాష్పంచ శాకేషుగ్రాహ్యముచ్యతే । కన్దసస్యశాకస్తై ర్భేదైస్సర్వంగ్రాహ్యముదీరితమ్ ॥ బిమ్బాలకఫలాదీని వర్జయేదితి కేచన । ఉత్పలత్రయకన్దంచ కుముదద్వయకంతథా ॥ పద్మాంకన్దంతు నగ్రాహ్య మితికాశ్యపచోదితమ్ ॥ భేదైశ్చ బృహతీసర్వం గ్రాహ్యమిత్యుచ్యతేబుధైః । భేదైస్తు కారవల్ల్యాది సర్వంగ్రాహ్యమితీరితమ్ ॥ కన్దం పిణ్డీతకంచైవ క్షుద్రకన్దం తథైవచ । మహాకన్దాదికంకన్దమాహరేతవిచక్షణః ॥ సహకారశ్చ తద్భేదైస్తథైవపనసద్వయమ్ । కదల్యాదితు భేదైశ్చ గృహ్ణీయాత్తుప్రయత్నతః ॥ కూశ్మాణ్డోర్వారుకేచైవ సింహీవ్యాఘ్రీ తథైవచ । కార్కోటకాదిసర్వాగ్రాహ్యం కలఞ్జాదీవివర్జయేత్ ॥ యథోక్తం వైదికాచారం యథోక్తం ద్రవ్యమాహరేత్ ॥ ఆఢకక్షీరసంయుక్తమాఢకార్ధజలైర్యుతమ్ । గుడంపలంచ నిక్షిప్య తణ్డులైరాఢకైర్యుతమ్ ॥ పాయసంపాచితంకుర్యాల్లవణం తత్ర యోజయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । కోద్రవాదిత్యాదిశబ్దాత్ యావనాళాదయఉచ్యన్తే ॥ శ్లో ॥ యస్యామన్తఃకుణ్డికాయాం త్రిఫలామిశ్రితాభవేత్ । తస్యాస్తు కాఞ్జికాగ్రాహ్యా నేతరస్యాఃకదాచన ॥ * ॥ ఇతి విజ్ఞానేశ్వరోక్తమాపదిసాధ్వర్థమ్, నదేవాహార్యమిత్యర్థః । ఆఢకమ్ - మాగధప్రస్థచతుష్టయమ్, లవణమితి - కేవలక్షీరయోగే దోషః, నతు పాయస ఇత్యర్థః । శ్లో ॥ ధాన్యానామపిసర్వేషాం కృష్ణధాన్యం వివర్జయేత్ । అథవాన్యాయలబ్ధంచ ధాన్యంశుద్ధం సమాహరేత్ । శుద్ధం కృష్ణం ధాన్య గ్రాహ్యమిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ త్రివర్షాతీతధాన్యానినప్రశస్తానివైదికే । తణ్డులానపిసర్వాంశ్చమాసాదూర్ధ్వం వివర్జయేత్ ॥ తణ్డులానాం శతప్రస్థం ప్రభూతమితికీర్తితమ్ । సహస్రప్రస్థసంయుక్తం మహావిరితిస్మృతమ్ ॥ శుద్ధైస్తు తణ్డులైస్తోయైః పక్వం శుద్ధాన్నముచ్యతే । మృణ్మయేతునవేపాత్రే పాచనం శ్రేష్ఠముచ్యతే ॥ అలాభే లోహపాత్రేవా పాచయేతవిధానతః । మృద్భాణ్డేషుపురాణేషు పచనం నైవ కారయేత్ ॥ ద్రోణార్ధాదధికంయత్తదేకపాత్రే నపాచయేత్ । అథవా పాచయేద్భాణ్డే చతుఃప్రస్థవిధానతః ॥ ఉద్ధారేణైవశుద్ధేన ప్రాఙ్ముఖో

వాప్యుదజ్ముఖః । పచేద్ధవీంషిసర్వాణి క్రమాదసర్వదయన్ క్వచిత్ ॥ దేవాస్తవ్వసర్వన్నమశ్నన్తి ప్రావిశర్వం వివర్జయేత్ । కదళీ జాతయస్స ర్వాశ్చూతంచపనసద్వయమ్ ॥ ఉర్వారుకంచబృహతీ క్షుద్రా చబృహతీతథా । కారవల్లీత్రయంసింహీ కర్కన్ధూర్వత్సరీతథా ॥ గృధ్రనఖీ చకూశ్మాణ్డం కార్కటంతిన్త్రిణీఫలమ్ । నారికేళమలర్కంచఫలాన్యేతానిచాహరేత్ ॥ కోశాతకీమలాబుంచ విశేషేణవివర్జయేత్ । ఉత్పలస్య చకన్దంచ వల్లీనాంకన్దమేవచ ॥ క్షుద్రకన్దం మహాకన్దం కన్దం పిణ్డీతమేవ చ । ఆర్ద్రకంజీరకంచైవ మరీచం సర్షపంతథా ॥ రాజమాషం మహామాషం శ్యామాకంకృష్ణయావకమ్ । మాషముద్గంమహాముద్గం నిష్పావం తిలతిల్లకా ॥ ఖురస్యరక్తబాష్పంచ శాకేషుగ్రాహ్యమేవచ । హవిష్యాణీతిమన్వాద్యైః ప్రోక్తాన్యన్యాని చాహరేత్ । ఆహృత్యక్షాళయిత్వా తు పృథక్పాత్రేయథావిధి ॥ మరీచజీరకైర్యుక్తం సుగన్ధిసరసంశుభమ్ । శాకాద్యాంత్రీంస్తథా సమ్యక్చతురోవా తతోఽధికాన్ ॥ విభవానుగుణం సమ్యగుపదంశాన్ పచేత్ప్రమాత్ । ఫలానిచూతకదళీపనసానాం సమాహరేత్ । సుపక్వానిచ శుద్ధాని యథాలాభం నివేదయేత్ ॥ సూపంచ సగుడంచైవ యథావిభవమాచరేత్ । స్నాత్వా సన్ధ్యాముపాస్యైవ తర్పయిత్వా విధానతః ॥ బ్రహ్మయజ్ఞంచకృత్వైవ విష్ణోరర్చనమాచరేత్ । ప్రాతరావాహయేద్దేవం త్రిషుకాలేషు చార్చనమ్ ॥ ఆచరేదన్త్యవేలాయాముద్వాసనమితిస్థితిః । హవిష్కాలెవిహీనంచేన్మహాదోషో భవిష్యతి ॥ తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన పూజయేద్ధవిషాయుతమ్ । తదభావేతు సవత్రపుష్పయుక్తంజలందిశేత్ ॥ * ॥ ఇతి మనుహారీతయమాః । అథ వేతి - శాల్యాద్యభావే శుద్ధం కృష్ణంధాన్యంగ్రాహ్యమిత్యర్థః । అన్యాని- కోద్రవాదీని, ఉర్వారుకమ్ - ఉర్వారుఫలసదృశమ్, యత్ పక్వం సత్స్వయమేవ వృన్తాత్ శ్లథం భవతి । ఉక్తాని - నీవారఫలమూలాని వన్యాని, సగుడమితి ఫలమూలాద్యుపలక్షణమ్ । పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ హవిర్యోగ్యాయజ్ఞియాఃసుర్యధాన్యభేదాంస్త్యజేదిమాన్ । నీచైర్దత్తాంస్తథాస్పృ

ష్టాన్ పతితైః ప్రతిలోమజైః ॥ ఆశౌచవద్భిరపరైరపక్వాః కలమాదయః । శస్యన్తే చరుపాకేషు పక్వాశ్చ తదలాభతః ॥ చాతుర్వర్ణ్యైరుపహృతా స్తణ్డులాదోషవర్జితాః । అఖణ్డితాః ఖణ్డితా వా సాధవైర్నిష్పలీకృతాః ॥ పక్వాజ్జలం వినిప్రావ్య సిక్త్వాఽఽజ్యేన చరుం పునః । యద్వా తూష్ణీం సాధయేయురుపదంశాంశ్చ చోదితాన్ ॥ ఫలమూలాది తత్రాదౌ ఫలాని కదలీఫలమ్ । ఆమ్రం పనసముర్వారుం బృహతీం కర్కటీమపి ॥ కారవల్లీమలాబుం చ కూశ్మాణ్డం తిన్త్రిణీమపి । కరవన్తీం చ నిష్పావం గవాక్షుం త్రపుసం తథా ॥ ముద్గభేదాంశ్చ నిర్దోషాన్ సదోషాన్ పరివర్జయేత్ । ఘ్రాతం లాలాజలస్పృష్టమమేధ్యప్రభవం తథా ॥ పదా స్పృష్టం చ ఫలిత మకాలే చాశుచిస్థితమ్ ॥ భుక్తశిష్టం తథాఽస్పృశ్యస్పృష్టం దత్తావశిష్టకమ్। వర్జ్యం వల్లీత్రయీ కన్దం సూరణద్వయముత్పలమ్ । కుముదద్వితయం చైవ హవిర్యోగ్యం చతుర్ముఖ ॥ జీవన్తీ వాస్తుకం శాకం కారవల్లీదళం తథా । తుమ్బీదళం చ బీజం చ శిమ్బముద్గదళాని చ ॥ శాకినీం శతపర్వాణమభ్రం చాశ్వాసనన్దనీమ్ । ఆగస్త్యం శాకుటం శాకం విహితం బ్రాహ్మణస్య చ ॥ శాకమూలాని చాన్యాని గృహ్ణీయాదనిషేధితాన్ । సర్షపైర్జీరకైర్హిఙ్గు కాలశాకవిమిశ్రితైః ॥ నారికేళఫలైరాజ్యైర్యథాయోగం విమిశ్రితైః । సంపాక్యం వ్యఞ్జనం యూష యుతం వియుతమేవ వా ॥ త్వచాపేతం చ కుల్మాషం కుర్యాద్వాఽథ యథోచితమ్ । ఆమ్రాదీని చ శుష్కాణి శుద్ధాని ఫలతిన్త్రిణీమ్ ॥ మిశ్రితం పచనీయాని యథాలవణవాసితమ్ ॥ అఙ్కురాణ్యపవిత్రాణి వస్త్రాణాం కమలాసన । శృఙ్గాటం లశునం శిగ్రుం నాళికాసు నిషణ్ణకమ్ ॥ శోభాఞ్జనం రక్తబాష్పం గ్రామపుష్పం త్రివర్ణకమ్ । ద్రోణపత్రం లిలిఙ్గం చ తణ్డులీయం తపస్వినీమ్ ॥ కోశాతకీయం వర్జ్యాని ఫలేషు త్యాజ్యముచ్యతే ॥ ఛాగం చ లశునం తాలఫలమాలేపటోలికా । బిమ్బకుష్మాణ్డనారఙ్గఫలాని పరివర్జయేత్ ॥ అన్యాని చ నిషిద్ధాని వర్జయేత్కమలాసన ॥ * ॥ కలమాః - నీవారభేదాః । ఘ్రాతం గోమహిష్యాదిభిరితి శేషః । వర్జ్యమిత్యుత్తరేణ సమ్బన్ధః । అమేధ్యప్రభవమ్ - అత్ర బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ ఆమే

ధ్యేషు చయే వృక్షా ఉప్తాః పుష్పఫలోపగాః । తేషామపి న దుష్యన్తి పుష్పాణి చ ఫలాని చ ॥ * ॥ వృన్తగ్రహణాత్పటోలాది ఫలనిషేధః । వర్జ్యమితి పూర్వేణ ఘ్రాతాదినా సమ్బన్ధః । వల్లీత్రయాదికం గ్రాహ్యమ్ । సూరణద్వయం అలాబువద్విధిప్రతిషేధాద్వికల్పః । నారదః — ॥ శ్లో ॥ కాలాయముద్గనిష్పావశిమ్బిమాషకుళుత్థకాః । సయూషా వా వియూషా వా పచనీయా గుణాన్వితాః ॥ ఆమ్రం చ శృఙ్గిబేరం చ తథా కేవలమిష్యతే ॥ (అభ్రం కపిత్థం బదరీఫలమ్) ద్రాక్షా రాజాదనం జమ్బూఫలం తాటజమప్యథ । ఖర్జూరం వేత్రజం చైవ మాతులుఙ్గం చ దాడిమమ్ ॥ ఫలాన్యేతాని పక్వాని కాలపక్వాని చాహరేత్ ॥ * ॥ కాశ్యపః — ॥ వా ॥ అథాతో హవిషాం విధిస్తదర్థం వ్రీహి శాలి ప్రియఙ్గు నీవార షాష్టిక యవ వేణూని ప్రశస్తాని ధాన్యాని, కృష్ణాని వర్జయేత్ । వ్రీహిభ్యో దశగుణశ్శాలిస్తద్దశగుణః ప్రియఙ్గుస్తత్సహస్రగుణో నీవారస్తద్ద్విగుణం షాష్టికమనన్తం వేణుయవా వేతాని చాతుర్వర్ణ్యైరేవావహనయేత్, తదలాభే పణ్యధాన్యాని వా వక్ష్తీతి, తథాఽన్యాన్యప్రశస్తాని త్రివర్షాతీతాని ధాన్యాని మాషాతీతతణ్డులాశ్చ, బృహతీ చూత పనసారార్వారు కూశ్మాణ్డ క్షుద్రకన్ద మహాకన్ద కుళుత్థ వత్సరీ బ్రహ్మపిణ్డీ రాజమాష మహామాష శ్యామాక తిలతిల్వకాః, యేఽన్యే హవిష్యాశ్చోపదంశాః ॥*॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ వ్రీహిముద్గాదికం సర్వమవహన్యుః కులాఙ్గనాః । అస్పృశన్త్యో నిజం దేహమజల్పన్త్యస్తథా స్త్రియః ॥ అవహన్యుశ్శ్రిమామ్బూని జీర్ణవస్త్రైర్నిష్పృజ్య చ । న పచేయుర్వ్రీహియవాన్నావహన్యురతాపితాన్ ॥ పచేయుర్వాపి తానన్నం యేషాం న హృదయోద్గతమ్ । యత్నేన సర్వశాకానాం క్రిమికీటాదివీక్షణమ్ ॥ విధాయాహత్య బహుశః పునః పునరుదీక్షయేత్ । సతణ్డులాని ముద్గాని శాకాని చ ఫలాని చ ॥ చతుః ప్రక్షాళ్య శుద్ధాద్భిర్గాలితాభిస్తథైవ చ ॥ గాలితాభిః - ॥ శ్లో ॥ యః కుర్యాత్సర్వకర్మాణి వస్త్రపూతేన వారిణా । స మునిస్స మహాసాధుస్స యోగీ స హరిం వ్రజేత్ ॥ * ॥ ఇతి స్మృతేః, జలం వస్త్రపూతం కృత్వా తేన గాలితేన సర్వకర్మ కుర్యాదిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ తణ్డులామ్భః కణం తద్వదన్నని

స్రావమేవచ । సంవిభాగాత్పురాసర్వముపయోగం నచార్హతి ॥ * ॥ ॥ శ్లో ॥ అన్నం నిస్రావమిత్యుక్తం స్రావిసర్వం వివర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇతి నిషేధః పాక్షికోఽవగమ్యతే । సంవిభాగః - నివేదనమ్ ॥ శ్లో ॥ మృణ్మయేషు నవేష్వేవ శక్తశ్చేత్పాచయేద్బుధః । పక్షాదూర్ధ్వం నకర్తవ్యా మృణ్మయే పచనక్రియా ॥ పక్షాదూర్ధ్వం నసంగ్రాహ్యం ముద్గసారం ఘృతం తథా । తామ్బూలం తణ్డులం చైవ మాసాదూర్ధ్వం నసఞ్చయేత్ ॥ అగ్నౌ ప్రజ్వలితే సమ్యక్పాచయేదోదనాదికమ్ । వస్త్రం కేశం శరీరం వాస్పృష్ట్వా ప్రక్షాళయేత్కరమ్ ॥ నాసోదకం నేత్రవారి స్వేదామ్బూని నిమృజ్య చ । ప్రక్షాళ్య హస్తం వస్త్రేణ మార్జయేచ్ఛోధయేత్కరమ్ ॥ వ్యఞ్జనాదీన్ప్రశస్తాని శాకాదీన్యపి పాచయేత్ ॥ కదళీజాతయస్సర్వాశ్చూతం చ పనసద్వయమ్ ॥ ఉర్వారుం చాపి బృహతీం కారవల్లీత్రయం తథా । కర్కన్ధూం క్షుద్రబృహతీం కూశ్మాణ్డం తిన్త్రిణీఫలమ్ ॥ నారికేళం చ సింహీం చ మహాకన్దం తథైవచ । కన్దం పిణ్డీతకం చైవ సూరణం మూలమేవచ ॥ మరీచం జీరకం చైవ నిష్పావం రాజమాషకమ్ । మహామాషం సర్షపం చ కృష్ణమాషం తథైవచ ॥ మాషముద్గం మహాముద్గం ఘురసీ శాకినీ తథా । శకుటం శిబుకం చాభ్రం జీవన్త్యాగస్త్యపప్ఫలాః । శృఙ్గిబేరం కుళుత్థం చ వ్యాఘ్రీం సింహీం తథైవచ ॥ శస్తాన్యన్యాన్యదుష్టాని సుశృతం కారయేద్బుధః ॥ కోశాతకీమలాబుం చ దూరతః పరివర్జయేత్ । జీరకాజ్యవిమిశ్రాణి నారికేళయుతానిచ । సమరీచాని కార్యాణి వ్యఞ్జనాని రసైస్సహ ॥ పయోమిశ్రాణి శాకాని హిఙ్గుమిశ్రాణి సాధయేత్ । ఆసురం స్యాద్విదగ్ధం యదపక్వం రౌద్రముచ్యతే ॥ దైవం సుశృతమేవాన్నం కర్తవ్యం సుశృతం హవిః । కేశకీటాదిభిర్దుష్టం విదగ్ధమశృతం త్యజేత్ ॥ శాకోదనాదికం సర్వం సర్వథా పరివర్జయేత్ । ముద్గాన్నం చ గుడాన్నం చ పాయసాన్నం విశేషతః ॥ శక్తశ్చేత్పాచయేన్నిత్యమపూపాన్భక్ష్యమేవచ ॥ * ॥ కృష్ణమాషాదిస్మరణాత్కృష్ణధాన్యనివర్జయేదితి నిషేధో ముద్గమాషవ్యతిరిక్తకుళుత్థనిష్పావ చణక రాజమాషాదివిషయః.

॥ భక్ష్యాభక్ష్యవస్తువివరణమ్ ॥

అథాన్యదపిభక్ష్యాభక్ష్యవిషయే కించిదుచ్యతే । అత్రజాతిదుష్ట మాశ్రయదుష్టం నిమిత్తదుష్టం కాలదుష్టం భావదుష్టమిత్యభక్ష్యం బహువిధమ్ । అన్యేషామభక్ష్యాణాం యథాయథమత్రైవాన్తర్భావో ద్రష్టవ్యః । స్మృతిమాధవీయే — ॥ శ్లో ॥ జాతిదుష్టాదిభేదేనాభక్ష్యం బహువిధం స్మృతమ్ । అభక్ష్యస్య నివృత్త్యైతు విశుద్ధం హృదయం భవేత్ ॥ అభక్ష్యభక్షణాచ్చిత్తమశుద్ధం భవతిధ్రువమ్ । అశుద్ధం భ్రాన్తవిజ్ఞానం జాయతేసుదృఢం నృణామ్ ॥ తస్మాదభక్ష్యం యత్నేనదూరతః పరివర్జయేత్ ॥ వివిధం గర్హితం ప్రాహురిత్యమన్నం మనీషిణః । జాతితో గర్హితం చైవతథైవాశ్రయగర్హితమ్ ॥ లశునాదికమన్నంయత్తజ్జ్ఞేయం జాతిగర్హితమ్ । అభోజ్యానాంద్విజాతీనామన్నమాశ్రయగర్హితమ్ । జాతిదుష్టంక్రియాదుష్టం కాలాశ్రయవిగర్హితమ్ ॥ సంసర్గాశ్రయదుష్టంచ సుహృల్లేఖ్యంపరిత్యజేత్ । నభక్షయేత్క్రియాదుష్టం యద్దుష్టం పతితైః పృథక్ ॥ కాలదుష్టంతు తజ్జ్ఞేయమస్తుతం చిరసంస్థితమ్ ॥ అస్తుతమ్ - అస్నేహోక్తమ్, ॥ శ్లో ॥ సురాలశునసంస్పృష్టం పీయూషాదిసమన్వితమ్ । సంసర్గాద్దూష్యతే తద్ధి శూద్రోచ్ఛిష్టవదాచరేత్ ॥ విచికిత్సాతుహృదయే అన్నేయస్మిన్ ప్రజాయతే । సుహృల్లేఖ్యంతు తజ్జ్ఞేయం పీయూషంతుస్వభావతః ॥ * ॥ ఇదమేవక్రియాదుష్టమ్ , భావదుష్టంచ । పరాశరః —— ॥ శ్లో ॥ లశునం గృఞ్జనం చైవపలాణ్డుకవకానిచ । వార్తాక వాలికాలాబూన్ జానీయాజ్జాతిదూషితమ్ ॥ * ॥ నిమిత్తదుష్టమాహదేవలః —— ॥ శ్లో ॥ విశుద్ధమపి చాహారం మక్షికాక్రిమిజన్తుభిః । కేశరోమనఖైర్వాపి దూషితం పరివర్జయేత్ ॥ అవలీఢం శ్వకాకాద్యైర్ధ్వాఙ్క్షకుక్కుటమూషకైః । భోజనే నోపయుఞ్జీత తదమేధ్యంహిసర్వదా ॥ * ॥ సంవర్తః —— ॥ శ్లో ॥ ఘ్రాణేనసూకరో హన్తి పక్షవాతేన కుక్కుటః । శ్వాతుదృష్టినిపాతేనస్పర్శేనావరవర్ణజః ॥ * ॥ ఇదమనాపది । ఆపదితు —— ॥ వా ॥ యదన్నాంశే నఖకేశకీటాఖుపురీషాణి దృశ్యేరంస్తస్మాదంశాత్పిణ్డమాత్రముద్ధృత్యావశిష్టమన్నమద్భిరభ్యు

క్ష్య భస్మ మృదం వా ప్రక్షిప్య వాచా ప్రశస్తముపయుఞ్జీత ॥ * ॥ శ్లో ॥ గో
ఘ్రాతేఽన్నే తథా కేశమక్షికాకీటదూషితే । సలిలం భస్మమృద్వాపి ప్ర
క్షేప్తవ్యం విశుద్ధయే ॥ బాలైర్నకులమార్జారైరన్నముచ్ఛిష్యతే యది । తి
లదర్భోదకైః ప్రోక్ష్య శుధ్యతే నాత్ర సంశయః ॥ అన్నాద్యే కీటసంయుక్తే
మక్షికాకేశదూషితే । తదన్తరాస్పృశేచ్చాపస్తచ్చాన్నం భస్మనాస్పృశే
త్ ॥ * ॥ ఇతి బోధాయనయాజ్ఞవల్క్యపరాశరాదిభిరుక్తం ద్రష్టవ్యమ్ ।
సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ కేశకీటాదిసంసర్గే శుద్ధిరేవం విధీయతే । భాణ్డస్థమి
తి కర్తవ్యం హస్తస్థంతుపరిత్యజేత్ ॥ ముఖస్థమపినిష్ఠీవ్య ఘృతప్రాశనమాచ
రేత్ । భక్షితంతూద్గిరేత్పూర్ణం జీర్ణే కృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ * ॥ కాల
దుష్టముక్తమపరార్కే —॥ శ్లో ॥ దివాకపిత్థఫలకం రాత్రౌ దధిమధూనిచ ।
ధాత్రీఫలంచసప్తమ్యాం మలక్ష్మీర్వసతే సదా ॥ భుఞ్జానస్యేతి శేషః । భా
నువారే దివా రాత్రౌ సప్తమ్యాంచ తథా దివా । ధాత్రీఫలం నరస్స్వాదయహ్యా
లక్ష్మీకో భవేత్సదా ॥ వీర్యహానిర్యశోహానిః ప్రజ్ఞాహానిస్తథైవచ । భవే
ద్యస్మాత్తతో రాత్రౌ ధాత్రీం యత్నేన వర్జయేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥
ధానాః ఖాదేన్నతు దివా దధిసక్తూం స్తథా నిశి । సర్వంచ తిలసమ్బద్ధం నా
ద్యాదస్తమయం ప్రతి ॥ తిక్తార్ద్రకదధిశ్రాణా తిలశాకాని నిశ్యదన్ । త్య
జ్యతే రూపవాక్ఛ్రీభిః పుష్టితః స్త్రీరతాద్యథా ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే —
॥ శ్లో ॥ అపిప్రస్థానసమయే రాత్రౌ దధి నభక్షయేత్ । మధుపర్కప్రదా
నంతు వర్జయిత్వా విశేషతః ॥ * ॥ సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ కూశ్మాణ్డంబృ
హతీంచైవ తరుణీం మూలకంతథా । శ్రీఫలంచ కళిఙ్గంచ ధాత్రీం ప్రతిపదా
దిషు ॥ శిరఃకపాలమాన్త్రంచ నఖచర్మతిలానిచ । ఆమ్లమామలకంచైవ
అష్టమ్యాదిషు వర్జయేత్ ॥ * ॥ అత్ర నిషిద్ధానామపి తిథినిబన్ధనత్వేన ని
షేధఆహితాగ్న్యన్యత నిషేధవద్దోషాధిక్యపరః । వైఖానసే — ॥ శ్లో ॥
నిర్యాసం లశునం శ్వేతవృన్తాకం సనిషణ్ణకమ్ । శ్లేష్మాతకం వ్రజకరిచ్ఛ
త్రాకం శిగ్రుభూస్తృణమ్ ॥ అమాషముద్గం కృష్ణాని కోవిదారంచ వర్జ
యేత్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ లశునాదిషుయే తుల్యా గన్ధవర్ణర

సాదిభిః । అభక్ష్యాస్తు ద్విజాతీనాం భుక్త్వా సాన్తపనంచరేత్ ॥ శణపుష్పం శాల్మలీంచ కరనిర్మథితందధి । బహిర్వేదిపురోడాశం జగ్ధ్వా నాద్యాదహర్నిశమ్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ శూక్తానిచద్విజోఽన్నాని న భుఞ్జీత కదాచన । ప్రక్షాళితాని నిర్దోషాణ్యాపద్ధర్మోఽయముచ్యతే ॥ శూక్తమ్ - స్వయమేవామ్లీభూతమ్ ॥ శ్లో ॥ ఓదనంతుపునఃపక్వం నారికేళాసవంతథా । తథాతోయమభూమిష్ఠం బ్రాహ్మణోనైవభక్షయేత్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ వ్రశ్చనప్రభవంసర్వం హిఙ్గుద్రవ్యం వినైవతు । భూస్తృణంశిగ్రుకంచైవ బ్రాహ్మణోనైవభక్షయేత్ ॥ అలాబుం గృఞ్జనంచైవ పలాణ్డుం పిణ్డమూలకమ్ ॥ గాన్ధారీకకరఞ్జాంశ్చ లవణాన్యౌషరాణిచ । లశునం భూస్తృణం విప్రోమోహేనాపి నభక్షయేత్ ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ యేషాంగృహాన్తరేనిత్యం కలహస్సంప్రవర్తతే । తత్రైస్థానం ప్రయచ్ఛామి వసత్రాశుభాన్వితా ॥ యస్యదేహే కపాలాస్థి భస్మకేశాది వాఙ్కృతమ్ । తంభజస్వాశుభేనిత్యం కలినాసహనిత్యశః ॥ తిలపిష్టం గృఞ్జనంచ మూలకం శిగ్రుగృఞ్జనమ్ । ఛత్రాకం విడ్వరాహంచ బిమ్బం కోశాతకీఫలమ్ ॥ అలాబూంశ్రీఫలంయేవై ఖాదయన్తి నరాధమాః । తేషాం గేహంతవస్థానం జ్యేష్ఠేదారిద్ర్యసౌహృదే ॥ * ॥ ఏతేషాంనిషేధవిషయః స్మృతిసారసముచ్చయేదర్శితః ॥ శ్లో ॥ బిమ్బంచ శ్వేతవృన్తాకమలాబుంవర్తుళంతథా । ఛత్రాకం లశునంచైవ మధూకం సురసంత్యజేత్ ॥ * ॥ సాయణీయేచ — ॥ శ్లో ॥ వర్జయేచ్ఛ్వేతవృన్తాకమలాబుం వర్తుళంతథా । ఛత్రాకంలశునంచైవ ఉద్భిదంచాసురీంతథా ॥ * ॥ స్మృతిచన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ కుమ్భీకఞ్చుకవృన్తాక కోవిదారాంశ్చ వర్జయేత్ ॥ * ॥ కఞ్చుకమ్-వర్తుళాలాబుఫలమ్ । "వృత్తతుమ్బ్యంతుకఞ్చుకమ్" ఇతివైజయన్తీ । హారీతః — ॥ శ్లో ॥ కుమ్భీఫలంచ బిల్వంచ విడ్జం నిర్యాసమేవచ । రక్తాగ్రస్త్యం కృష్ణకుళుత్థం రక్తశాకం తథైవచ ॥ ఆరగ్వధంచ నిర్గుణ్డీం కళిఙ్గంనాళికంతథా । వశాఙ్కురంచ వార్తాకం దూరతఃపరివర్జయేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ దధిభక్ష్యంచ శూక్తేషు సర్వంచ దధిసమ్భవమ్ । యాని

చైవాభిషూయన్తే పుష్పమూలఫలైశ్శుభైః ॥ యత్కించిత్స్నేహసంయుక్తం
భక్ష్యం భోజ్యమగర్హితమ్ । తత్పర్యుషితమప్యద్యం హవిశ్శేషం చ యద్భ
వేత్ ॥ * ॥ యాని పక్వాని పుష్పమూలఫలాని అభిషూయన్తే శూక్తాని భ
వన్తి తేషు దధి చ దధియుక్తం స్నేహయుక్తం భక్ష్యభోజ్యాదికమగర్హితం
గ్రాహ్యమిత్యర్థః, పర్యుషితత్వదోషాభావాత్ । శఙ్ఖః — ॥ వా ॥ నపా
పీయసోఽన్నమశ్నీయాన్న ద్విః పక్వం న శూక్తం న పర్యుషితమన్యత్ర రాగషా
డబతక్రదధిగుడగోధూమయవపిష్టవికారేభ్యః ॥ * ॥ ఇతి । అతో ద్రవ్యా
న్తరసంయోగాదమ్లీభూతం భోజ్యమేవ । తథా ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥
శూక్తం చాపరయోగమ్ ॥ * ॥ ఇతి । పరయోగరహితం శూక్తమ్, వస్త్వ
న్తరయోగరాహిత్యేన స్వయమేవామ్లీభూతం నాద్యాదిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ అ
పూపాస్సక్తవో ధానాస్తథా దధి ఘృతం మధు । ఏతత్పణ్యేషు భోక్తవ్యం
భాణ్డలేపో న చేద్భవేత్ ॥ * ॥ ఇతి కేషుచిత్పణ్యేషు భోజ్యత్వాభ్యనుజ్ఞా
నమాపద్విషయమ్, అన్యదా వర్జ్యమేవ । తథాపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నా
పణీయమన్నమశ్నీయాత్తథా రసానామామమాంస మధులవణానీతి పరిభా
వ్య తైలసర్పిషీ తూపయోజయేదుదకేఽవధాయ కృతాన్నం పర్యుషితమఖా
ద్యాపేయానాద్యం శూక్తం చ ఫాణితపృథుకతణ్డులకరమ్భభరుజసక్తుశాక
మాంసపిష్టక్షీరవికారౌషధివనస్పతి మూలఫలవర్జమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అస్యార్థః -
ఆపణీయమ్ - విక్రయవీథిస్థమ్, సర్వమన్నం నాద్యాత్, రసానాం మధ్యే
ఆమమాంసాది గ్రాహ్యమ్, తథా తైలసర్పిషీ ఆపణీయే సర్వథోపయోజ
యేత్, తథా కృతాన్నం పక్వాన్నం పర్యుషితం రాత్ర్యన్తరితం రాత్రౌ జ
లే నిహితముపయోజయేత్ ఉదకే నిక్షిప్తస్య పర్యుషితత్వం నాస్తీత్యర్థః ।
అత్ర స్మృతిచన్ద్రికాకారః — ॥ వా ॥ ఉపయోజయేదిత్యనువృత్తౌ ॥ * ॥
ఆపస్తమ్బోఽపి — ॥ వా ॥ ఉదకేఽవధాయ కృతాన్నం పర్యుషితమ్ ॥ * ॥
ఇతి । యదా కృతాన్నముదకేఽవధాయాప్సు రాత్రౌ స్థాపితం తదన్నం ప
ర్యుషితమప్యుపయుఞ్జీతేత్యర్థః । స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ శాకం పునశ్శృ
తం వహ్నౌ జలే క్షిప్తం తథౌదనమ్ । తీర్థం పర్యుషితం భోజ్యం యచ్చాన్య

త్స్నేహసంయుతమ్ ॥ * ॥ అతోఽజలేనిక్షిప్తాన్నభోజనే శిష్టగర్హా మధ్యాహ్నకృత్యాకరణ నిబన్ధనైవ , నహి ప్రాతర్వైశ్వదేవ పఞ్చమహాయజ్ఞాద్యనుష్ఠానం సంభవతి , అకాలత్వాత్ । ప్రకృతంవ్యాఖ్యాయతే । శుష్కం పర్యుషితంచ నభక్ష్యమ్, ఫాణితాది భక్ష్యమేవ, ॥ శ్లో ॥ హరిద్రాగోరసంచూర్ణం లవణం ధాన్యమౌషధమ్ । నత్వేషాం పాకదోషోఽస్తి క్రముకస్యగుడస్యచ ॥ * ॥ ఇతిస్మృతేః । కరమ్భః - దధిసక్తుసమాహారః , భరుజః - ధానాః , శాకమ్ - ॥ శ్లో ॥ మణ్డూకపర్ణీ జీవన్తీ కుబేరాక్షీచపప్పలీ । అగస్త్యైవైష్ణవీశాకీ విష్ణుభక్తివివర్ధినీ ॥ గాళీభాణ్డీచమత్స్యాక్షీ ముద్గశిమ్బాఽభ్రతుమ్బికా । నిర్గతోపోతకీచైవ కాలజ్ఞాఽలర్కశాకినీ ॥ * ॥ ఇతి ప్రసిద్ధమ్ । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అన్నం పర్యుషితం భోజ్యం స్నేహాక్తం చిరసంస్థితమ్ । అస్నేహాఅపిగోధూమయవగోరసవిక్రియాః ॥ * ॥ యమశ్చ — ॥ శ్లో ॥ శాకం మాంసమపూపంచ సూపం కృసరమేవచ । యవాగూఃపాయసంచైవ యచ్చాన్యత్ స్నేహసంయుతమ్ । సర్వంపర్యుషితంభోజ్యం స్నేహాక్తం చిరసంస్థితమ్ ॥ * ॥ కృసరః - గుడమిశ్రతిలః । పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అపూపాశ్చకరమ్భాశ్చ ధానావటకసక్తవః । శాకంమాంసం ఫలంమూలం సూపంచకృసరంయవాః ॥ పృథుకాఃపాయసంచైవ పర్యుష్యన్తి నతుక్వచిత్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ వా ॥ అపూపధానాఃకరమ్భసక్తుయావకపాయసశాకఫలమూలాని వికృతానివర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । వికృతాని - వికారాన్తరమాపన్నాని , అనుపయోగ్యానీత్యర్థః । అనుపయోగ్యం నష్టస్వాదంవిరసంచ నాద్యాదిత్యర్థః । అతోవైరస్యాభావాయ శాకం పునఃపునఃపచనీయమ్ , తస్యపునఃపాకదోషాభావాత్ , " శాకం పునశ్శృతంవహ్నౌ " ఇతిస్మృతేః । యదేవస్వీకారాహారం పక్వమపి పునఃపచ్యతే , తదేవ ద్విఃపక్వమ్ , అతస్తైలఘృతాభ్యాం మరీచ తణ్డులక్షోదాభ్యాంవా విశేషోపయోగాయ పునఃపచ్యమానం నతద్ద్విఃపక్వమ్, విశిష్టభోజ్యత్వోపయికస్య పాకస్యైకత్వాత్, ఉదకమాత్రపాకేనవిశిష్టభోజ్యత్వానిష్పత్తేః , " సయూషావావియూషావా " " మరీచైర్జీరకైః " ఇత్యాది

వచనాచ్చ । ఏవంతర్హి జలేనయవాగ్వా వా పక్వస్య దధ్యాదియుక్తస్య శుష్కస్య తణ్డులవటకస్య ద్విఃపక్వత్వపర్యుషితత్వాదిదోషో నాస్తీతి చేత్, సత్యమేవ । నను శాకస్య పర్యుషితత్వాదిదోషాభావే తద్రసస్య కథమితి చేన్న, తస్యాపి తద్వికారత్వేన పర్యుషితత్వదోషాభావాత్ । అత్ర విజ్ఞానేశ్వరః — ॥ వా ॥ వికారనిషేధే కృతే ప్రకృతేరనిషేధః, ప్రకృతినిషేధే తద్వికారస్యాపి నిషేధః ॥ * ॥ ఇతి । అతఃపర్యుషితశాకనిషేధాభావాత్తద్వికారస్యాప్యనిషేధఇతిసిద్ధః । శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ దధి భక్ష్యంచశూక్తేషు సర్వంచ దధిసమ్భవమ్ । ఋజీషపక్వం భక్ష్యంస్యాత్సర్పిర్యుక్తమితి స్థితిః ॥ * ॥ యమః — శ్లో ॥ మసూరమాషసంయుక్తం తథాపర్యుషితం చయత్ । తత్తుప్రక్షాళితంకృత్వా భుఞ్జీతహ్యభిఘారితమ్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ వృథాకృసరసంయావ పాయసాపూపమేవచ । అనుపాకృతమాంసాని దేవాన్నానిహవీంషిచ ॥ * ॥ నాద్యాదిత్యనువర్తతే । అత్రో దేవాన్నవర్జ్యత్వస్మరణమనివేదితవిషయమ్ । తథావ్యాఖ్యాతమ్ ॥ శ్లో ॥ "దేవతార్థంహవిశ్శిగ్రుంలోహితాన్వ్రశ్చనాంస్తథా" ఇత్యత్ర విజ్ఞానేశ్వరేణ । ఇదమత్ర తద్వాక్యం "దేవతార్థంబల్యుపహారనిమిత్తం సాధితం హవిః హవనార్థం సిద్ధం ప్రాగ్హోమాత్" ఇతి । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ఓదనంతుపునఃపక్వంనారికేళాసవంతథా । పక్వంతోయమభూమిష్ఠంబ్రాహ్మణో నైవ భక్షయేత్ ॥ ఉత్పలంచ వటంచైవ శణశాకం తథైవచ । ఉదుమ్బరం నఖాదేచ్చ శ్రేయోర్థీపురుషఃక్వచిత్ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ వృన్తాకకతకకాలిఙ్గబిల్వోదుమ్బరభిస్సటాః । ఉదరే యస్యవర్తన్తేతస్యదూరతరోహరిః ॥ * ॥ ఉశనా — ॥ శ్లో ॥ కుసుమ్భంనాళికాశాకం వృన్తాకంపోతకంతథా । భక్షయన్పతితస్తుస్యాదపివేదాన్తపారగః ॥ * ॥ పోతకమ్ - సోమలతా । శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ ఉత్పలంచ వటంచైవ శణశాకంతథైవచ । ప్లక్షాశ్వత్థోదుమ్బరాణి శ్రేయోర్థీ వర్జయేత్సదా ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ ఉక్తమేతత్తు సర్వేషాం భక్ష్యాభక్ష్యమశేషతః । వర్ణానాంత్వనులోమానాం తత్స్త్రీణాంచ విశేషతః ॥ కఞ్జాలం శ్వేతవృన్తా

కం కుష్మాణ్డంచైవ వర్జయేత్ ॥ * ॥ కుష్మాణ్డమ్ - వర్తులాలాబుఫలమ్ । వృద్ధహారీతః — ॥ శ్లో ॥ నిర్యాసంవర్జయేన్నిత్యం వినాహిఙ్గుంచగుగ్గులమ్ । కుమ్భీతకంచ పిణ్యాకం శ్వేతవృన్తాకమూలకే ॥ కోశాతకీం బిమ్బఫలం మద్యమాంససమానితు । వంశాఙ్కురమలాబుంచ తాలహిన్తాలకేఫలే ॥ అశ్వత్థం ప్లక్షనీపంచ వటమారగ్వధం తథా । ఔషరం లవణంచైవ శ్వేతంచ బృహతీఫలమ్ ॥ శ్లేష్మాతకంచ విడ్జాని ప్రత్యక్షలవణం తథా । తామ్రపాత్రయుతం గవ్యం క్షీరంచలవణాన్వితమ్ ॥ ఘృతంలవణసంయుక్తం సురాకల్పంవివర్జయేత్ ॥ * ॥ విడ్జాని - అత్రవిష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ మృద్వారి కుసుమాదీంస్తు ఫలకన్దేక్షుమూలకాః । విణ్మూత్రదూషితాః ప్రాశ్యపాదకృచ్ఛ్రంసమాచరేత్ ॥ సన్నికృష్టేఽర్ధమేవస్యాత్కృచ్ఛ్రస్యాథ విశుద్ధయే ॥ * ॥ అల్పసంసర్గేతు కృచ్ఛ్రపాదః, మహత్సంసర్గేఽర్ధమితి విజ్ఞేయమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ సంసర్గదుష్టం యచ్చాన్నం క్రియాదుష్టంచ కామతః । భుక్త్వా స్వభావదుష్టంచ తప్తకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ * ॥ అతశ్చామేధ్యప్రభవఫలాదిభక్షణే తప్తకృచ్ఛ్రః కార్యః । తిస్రోగావః నిష్కత్రయంవా శక్త్యపేక్షయా ప్రతినిధిః కార్యః । ఏవమన్యాభక్ష్యభక్షణే ప్రాయశ్చిత్తవిశేషోఽస్మదుక్తదశనిర్ణయగ్రన్థే సుస్పష్టం ద్రష్టవ్యః । ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ మద్భక్తః పాణ్డవశ్రేష్ఠ వ్రతానీమాని ధారయేత్ । నాన్యదాచ్ఛాదయేద్వస్త్రం మద్భక్తోజలతారణే ॥ స్వస్థస్తునదివాసుప్యాన్మధుమాంసానివర్జయేత్ । ప్రదక్షిణం వ్రజేద్విప్రాన్ గామశ్వత్థం హుతాశనమ్ ॥ నధావేత్పతితేవర్షే నాగ్రభిక్షాశ్చలోపయేత్ । ప్రత్యక్షలవణంనాద్యాన్నశోభాఞ్జనగృఞ్జనే ॥ గ్రాసముష్టిం గవేదద్యాద్ధాన్యామ్లంచైవ వర్జయేత్ । తథాపర్యుషితంనాద్యాత్పక్వం పరగృహాగతమ్ ॥ అనివేద్యంచ యద్ద్రవ్యం తత్ప్రయత్నేనవర్జయేత్ ॥ * ॥ ప్రత్యక్ష లవణమ్ - చక్షుర్గ్రాహ్యమేవ దత్తంనాద్యమ్, అతఏవాదనాన్తర్హితంప్రయచ్ఛన్తి । పర్యుషితమ్ - పక్వంరాత్ర్యన్తరితమ్ , నత్వపక్వం పూర్వేద్యుఃస్థాపితమ్ । అనివేద్యమ్ - నివేదనానర్హమ్ , అనివేదితంచ । అత్ర

శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ క్షుద్రంవస్తుసమాయాతమనివేదితమన్తరా । అగ్నియాన్మిశ్రితంకృత్వా సాక్షాత్పూర్వనివేదితైః ॥ విశిష్టం భోజ్యమాయాతమనివేదితమన్తరా । అర్చాపయేదనేనాన్తస్సుతశిష్యాదిభిఃపరమ్ ॥*॥ అగ్నియాదితి శేషః । పర్యుషితమితి దధ్యాదివ్యతిరిక్తమ్ । తథామనుః — ॥ శ్లో ॥ చిరస్థితమపిత్వాద్యం యత్స్నేహోక్తం ద్విజాతిభిః । యవగోధూమజంసర్వం పాయసంచైవవిక్రియాః ॥ * ॥ స్నేహాః - దధిఘృతతైలాని । వసిష్ఠః — ॥ వా ॥ అన్నంపర్యుషితం కామంతుదధ్నాఘృతేనవాఽభిఘారితముపయుఞ్జీత ॥ * ॥ ఇతి ॥ వా ॥ ఏవందధ్యాదియుక్తం పర్యుషితం కృసరవర్జ్యంభోజ్యమేవ, కృసరం ఘృతతిలచూర్ణమిశ్రోదనమ్ ॥ * ॥ ఇతి చన్ద్రికాయామ్ । త్రికాణ్డీ — ॥ శ్లో ॥ కళమ్బికాచనిర్గుణ్డీ ముణ్డీవార్తాకమేవచ । ఔషరం లవణంచైవ శ్వేతంచబృహతీఫలమ్ ॥ నఖచర్మకృతంచైవ పిచ్ఛిలంచైవ వర్జయేత్ ॥ * ॥

శ్రాద్ధవిషయే

నిగమే — ॥ శ్లో ॥ గవాం క్షీరం ఘృతం చైవక్షౌద్రమిక్షురసాసవమ్ । ఉర్వారుఃకారవల్లీచ పటోలం కాలపుత్రికా ॥ కదళీకణ్టకిఫలం ధాత్రీపిణ్యాకలమాతికా । కారజ్గం ద్రోణపుత్రీచ తణ్డులీచక్రవర్తికా ॥ వాలుకాచర్మవలయం కోశాతకిఫలం తథా । శ్రాద్ధేహ్యేతానిదేయాని తథా పితృరుచీనిచ ॥ నాగరం వైసదాదేయం దీర్ఘమూలకమేవచ । ఘృతేన భోజయేద్విప్రాన్ ఘృతంభూమౌసముత్సృజేత్ ॥ శర్కరాక్షీరసం యుక్తాః పృథుకానిత్యమక్షయాః । సర్పిషాతానిసర్వాణిపాకేసంస్కృత్య భోజయేత్ ॥ శ్రాద్ధేహ్యేతానియోదద్యాత్పితరః ప్రణమన్తితమ్ ॥ * ॥ ఇతి । దక్షః — ॥ శ్లో ॥ జలజం శ్వేతవృన్తాకం కూశ్మాణ్డంబృహతీద్వయమ్ । హస్తితుణ్డఫలం చైవఅలాబుద్వితయంతథా ॥ అవిక్షీరం ఘృతం తైలం మసూరం రాజమాషకమ్ । శ్యామాకం కోద్రవోద్దాలుమఘుత్థంచ తథైవచ ॥ నిష్పావంచవిశేషేణవర్జయేచ్ఛ్రాద్ధకర్మణి ॥ * ॥ హస్తితుణ్డఫలమ్ - ఆహితుణ్డికస్య ధమనసాధనమలాబుఫలమ్ । తద్వ్యతిరిక్తం ద్వి

విధమ్, దీర్ఘంవర్తుళంచ । నిష్పావమ్ - కృష్ణనిష్పావమ్, అన్యస్యగ్రాహ్యత్వాత్ । శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ ప్రాశాన్తికాస్సనీవారాశ్శ్యామాకాద్వివిధాస్తథా । వన్యౌషధిప్రధానాశ్చశ్రాద్ధార్హాఃపురుషర్షభ ॥ యవాః ప్రియఙ్గవోముద్గా గోధూమావ్రీహయస్తిలాః । నిష్పావాఃకోవిదారాశ్చ సర్షపాశ్చాత్రిశోభనాః ॥ * ॥ అన్యచ్చాత్రవర్జ్యావర్జ్య వస్తుజాతమస్మదుక్తే పితృమేధసారప్రశ్నవ్యాఖ్యానే శ్రాద్ధప్రకరణే ప్రపఞ్చితం ద్రష్టవ్యమ్.

వ్రతస్థవిషయే కించిదుచ్యతే

వ్రతవల్ల్యాదౌ — ॥ శ్లో ॥ ఉపోష్యపూర్వదివసే పురశ్చరణమాచరేత్ । లవణంచారనాళంచ గృఞ్జనం కాంస్యభోజనమ్ ॥ తాంబూలంచ ద్విభుక్తంచ దుస్సంవాసం ప్రమత్తతామ్ । క్షారం క్షౌద్రరసంచైవ కోద్రవాంశ్చణకానపి ॥ మసూరంచైవమాషంచ నిష్పావంచవిశేషతః । రాజమాషాన్క్షుద్రమాషాన్ పటోలాలాబుపిణ్డికాన్ ॥ కోశాతకీంచ శాఙ్గుష్ఠం తథాసర్వాముపోతకీమ్ । వర్జయేద్బృహతీభేదం కూశ్మాణ్డంచ త్యజేన్నఖాన్ ॥ క్షీరంఫలం తథాశాకం మూలం యావకమేవచ । హవిష్యంవాఽథభిక్షాన్నం ప్రశస్తం మన్త్రజాపినామ్ ॥ అశూద్రోపహృతం శుద్ధం పద్మాఖ్యమన్యైరదూషితమ్ । దధిక్షీరం ఘృతంగవ్యమైక్షవం గుడవర్జితమ్ ॥ తిలాశ్చైవాసితాముద్గాః కన్దం ప్రసవవర్జితమ్ । నారికేళఫలంచైవ క్షౌరమభ్యఙ్గమేవచ ॥ కదళీలవలీచైవ యానం మైథునమేవచ । అమ్లమామలకంచైవ పనసంబృహతీతథా ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ అమ్లమామలకంచైవ పనసార్ద్రిహరీతకీ । ప్రశస్తం సిన్ధులవణం ఘృతేనాఽభ్యఞ్జనంతథా ॥ అహ్నిస్వాపమసభ్యంచ నప్రశస్తం వ్రతాన్తరే । కావ్యాలాపంగన్ధలేపం పుష్పధారణమేవచ ॥ నృత్తాదిదర్శనంచైవ క్షౌరమభ్యఙ్గమేవచ । అనివేదితభుక్తించ వర్జయేన్మర్దనాదికమ్ ॥ త్యజేచ్చోష్ణోదకస్నానం సుగన్ధామలకాదికమ్ । వర్జ్యమేవం విధంసర్వం యదీచ్ఛేచ్ఛ్రియఆత్మనః ॥ * ॥ ఉపోష్యపూర్వదివసఇత్యుపక్రమ్య నప్రశస్తం వ్రతాన్తర ఇత్యుపసంహారాన్మధ్యేచ ప్రశస్తం మన్త్రజాపినామిత్యుక్తత్వాత్తచ్చ తత్రవర్జ్య

త్వేనోక్తమ్, పురశ్చరణంతు జపవ్రతపరవిషయమితి సుస్పష్టమ్। అతో౽న్యేషాం బృహతీకూశ్మాణ్డాదికం గ్రాహ్యమేవ । కాంస్యభోజనమన్యస్యనవర్జ్యమేవ। ఏవంతామ్బూలద్విర్భుక్తాదికంచ, దుస్సంవాదవర్జనం సర్వసమమ్ । అత్ర నిత్యవర్జ్యస్యాపి వర్జ్యత్వస్మరణం దోషాధిక్యప్రదర్శనార్థమ్ । అత్రావ్రతఘ్నత్వేన ముద్గగ్రహణాత్ఫలమూలాదిభిస్సహపాఠాచ్చ ఏకాదశీవ్రతే ముద్గాదికం ప్రశస్తమేవ, అతఏవముద్గసారం స్వీకుర్వన్తిసన్తః । సారార్ధే — ॥ శ్లో ॥ కాంస్యం మాంసం మసూరంచ చణకంకోరదూషకమ్ । శాకంమధుపరాన్నంచ హన్యురష్టావి మేఫలమ్ ॥ * ॥ విష్ణుధర్మే — ॥ శ్లో ॥ కాంస్యం మాంసం మసూరంచ పునర్భోజన మైథునే । ద్యూతమత్యమ్బుపానంచ ఫలప్రేప్సుర్వివర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇత్యాదికంచ కామ్యవిషయం ద్రష్టవ్యమ్, ॥ శ్లో ॥ జాత్యాదిమష్టంసర్వేషాం త్యాజ్యంతు బహుబీజజమ్ । కూశ్మాణ్డాదివ్రతస్థానామన్యేషాం ననిషిధ్యతే॥ * ॥ పారమేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ మరీచశుణ్ఠీలికుచతిన్త్రిణీరసమిశ్రితమ్ । చూర్ణేన జీరకోత్థేన సంస్కార్యాణ్యన్నవస్తుభిః ॥ రసభేదసముత్థాని పనసద్వితయోద్భవమ్ । చూతభేదసముత్థాని తానిపక్వానికాలతః ॥ బృహత్యోర్వారువార్తాకకూశ్మాణ్డప్రభవానిచ । కారవల్లీలతోత్థాని కార్కోటప్రభవానిచ ॥ పటోలద్వితయోత్థాని కోశాతక్యాఃఫలంతథా । అలాబుకర్కరీశిమ్బభేదోత్థం తిన్త్రిణీఫలమ్ । క్షుద్రకన్దసమేతంచ వల్లీకన్దద్వయంతథా। సూరణద్వయకన్దంచ తథాపిణ్డారకద్వయమ్ ॥ పద్మోత్పలసముత్థంచ హవిర్యోగ్యంవిశేషతః । జీవన్తీ వాస్తుకంశాకం కారవల్లీదళంతథా ॥ తుమ్బీదళంచపిణ్డీంచ శిమ్బముద్గదళానిచ । శాకినీశతపర్వాణాం తథైవాశ్వానన్దినీమ్ ॥ ఆగస్త్యంపాచయేచ్ఛాకం విహితంబ్రాహ్మణస్యతు ॥ * ॥ ఇతి। అత్ర అలాబుకోశాతకీఫలం హవిష్పాకేవిహితమ్, అన్యత్రతునిషిద్ధమ్।తదేవం విధిప్రతిషేధాభ్యాం వికల్పోవా పదార్థాన్తరాలాభవిషయోవావిధిరితి నవిరోధః ॥ శ్లో ॥ వినివేద్యం శుభంద్రవ్యం పాయసంలవణాన్వితమ్। గవ్యమాజ్యంతథాక్షీరం శర్కరామాహిషంతువా ॥ ఫలైశ్చ భక్ష్యభోజ్యైశ్చ

శ్చ పానకైర్వ్యఞ్జనైస్సహ । శుద్ధంహవిష్యంహృద్యంచ సురుచ్యంచనివేదయేత్ ॥ * ॥ పాయసేలవణయోగస్య క్వచిదపవాదఃపారమేశ్వరేదర్శితః ॥ శ్లో ॥ అక్షారలవణం శుద్ధం ఘృతక్షీరఫలాన్వితమ్ । శాన్తికేప్రతియజ్ఞేచ సాధితం హవిరుత్తమమ్ ॥ * ॥ ఇతి హవిష్పాకవిధిః .

అథసంవిభాగవిధిరుచ్యతే

అత్రదక్షః — ॥ శ్లో ॥ పఞ్చమేతుతథాభాగేసంవిభాగోయథార్హతః । పితృదేవమనుష్యాణాం కీటానాంచోపదిశ్యతే ॥ * ॥ నృసింహపురాణే — ॥ శ్లో ॥ పౌరుషేణైవసూక్తేన తతోవిష్ణుం సమర్చయేత్ । వైశ్వదేవం తతః కుర్యాద్బలికర్మతతోమఖాన్ ॥ వైశ్వదేవేనయేహీనాఆతిథ్యేనబహిష్కృతాః । సర్వేతేవృషలాజ్ఞేయాః ప్రాప్తవేదా అపి ద్విజాః ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ సాయంప్రాతర్వైశ్వదేవః కర్తవ్యోబలికర్మచ । అనశ్నతాపిసతత మన్యథాకిల్బిషీభవేత్ ॥ పఞ్చసూనాగృహస్థస్యవర్తన్తేఽహరహస్సదా । ఖణ్డనీపేషణీచుల్లీ ఉదకుమ్భఉపస్కరః ॥ ఏతాభిర్వాహయన్విప్రోబధ్యతేవైముహుర్ముహుః ॥ ఏతాసాంపావనార్థం తుపఞ్చయజ్ఞాః ప్రకీర్తితాః ॥ * ॥ ఖణ్డనీ - క్రకచోలూఖలాది, పేషణీ - దృషదాది, చుల్లీ - పాకస్థానమ్, ఉదకుమ్భః - ఉదధానమ్, ఉపస్కరః - శూర్పాదిః, ఏవం పావనార్థత్వమాత్రం నభవతి, కింత్వకరణేప్రత్యవాయః స్మృతేః । తథాఽఽశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ పఞ్చయజ్ఞాన్పరిత్యజ్యయోభుఙ్క్తేతు ద్విజాధమః । సభవేద్విడ్వరాహశ్చశ్వానయోనిషుజాయతే ॥ * ॥ వ్యాసశ్చ — ॥ శ్లో ॥ పయోమూలఫలైర్వాపి పఞ్చయజ్ఞాన్సమాచరేత్ । అకృత్వాపఞ్చయజ్ఞాంస్తుభుక్త్వాచాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఋషయఃపితరోదేవాఃభూతాన్యతిథయస్తథా । ఆశాసతేకుటుమ్బిభ్యః తేభ్యః కార్యం విజానతా ॥ స్వాధ్యాయేనార్చయేతర్షీన్హోమైర్దేవాన్యథావిధి । పితౄన్శ్రాద్ధైర్నరానన్నైర్భూతానిబలికర్మణా ॥ ఏకమప్యాశయేద్విప్రం పిత్రర్థం పాఞ్చయజ్ఞికే । నచైవాత్రాశయేత్కిఞ్చిద్వైశ్వదేవం ప్రతిద్విజః ॥

నామన్త్రణం న చావాహనం చ నాగ్నౌకరణం న విసర్జనమ్ । సపిణ్డదానం న చ లోనిత్యే కుర్యాద్ద్విజోత్తమః ॥ * ॥ న సురః పిత్రర్థమేవ భోజయేత్ ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ ఏకమప్యాశయేద్విప్రం పితృయజ్ఞార్థసిద్ధయే । అదైవం నాస్తి చేదన్యో భోక్తా భోజ్యమథాపి వా ॥ అప్యుద్ధృత్య యథాశక్తి కించిదన్నం యథావిధి । పితృభ్య ఇదమిత్యుక్త్వా స్వధాకారముదాహరేత్ ॥ * ॥ అత్రాప్యసామర్థ్యే వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ దద్యాదహరహః శ్రాద్ధమన్నాద్యేనోదకేన వా । పయోమూలఫలైర్వాపి పితృభ్యః ప్రీతిమాహరన్ ॥ * ॥ కూర్మపురాణే — ॥ శ్లో ॥ శాలాగ్నౌ లౌకికే వాపి జలే భూమ్యామథాపి వా । వైశ్వదేవస్తు కర్తవ్యో దేవయజ్ఞస్స వై స్మృతః ॥ దేవేభ్యస్తు హుతాదన్నాచ్ఛేషాద్భూతబలిం హరేత్ । భూతయజ్ఞస్స వై జ్ఞేయో భూతిదస్సర్వదేహినామ్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ అహరహర్భూతేభ్యో బలిం హరేదాపుష్పేభ్యోఽథైనం భూతయజ్ఞం సమాప్నోతి ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ అతిథిభ్యోఽన్నదానం తు నృయజ్ఞస్స తు పఞ్చమః ॥ అనిత్యం హి స్థితిర్యస్మాత్తస్మాదతిథిరుచ్యతే । తస్మింస్తృప్తేఽనృయజ్ఞోత్థాన్ముచ్యేతర్ణాద్గృహాశ్రమీ ॥ * ॥ ఇతి । కార్ష్ణాజనిః — ॥ శ్లో ॥ మనుష్యాణాం తథా కుర్యాత్తర్పణం ప్రత్యహం ద్విజః । హన్తేతి హన్తకారస్తు గృహస్థః ప్రత్యహం యజేత్ ॥ * ॥ హన్తేత్యుచ్చార్య యజేదిత్యర్థః ॥ అత్ర కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ స్వాహాకారనమస్కారవషట్కారా దివౌకసామ్ । స్వధాకారః పితౄణాం తు హన్తకారో నృణాం తథా ॥ * ॥ నారాయణః — ॥ శ్లో ॥ సభార్యస్తు శుచిః స్నాతో విధినాఽఽచమ్య వాగ్యతః । ప్రవిశ్య సుసమిద్ధేఽగ్నౌ వైశ్వదేవం సమాచరేత్ ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ లౌకికే వైదికే వాపి హుతోత్సృష్టే జలే క్షితౌ । వైశ్వదేవస్తు కర్తవ్యః పఞ్చసూనాపనుత్తయే ॥ * ॥ సూనాపనుత్తయ ఇత్యానుషఙ్గికం ఫలమ్, ప్రత్యవాయనివృత్తేరేవ ప్రధానత్వాత్ । తథాఽగస్త్యః — ॥ శ్లో ॥ సూనానిర్ముక్తదోషా యే సర్వే తే వృషలాః స్మృతాః । న తేషామధికారోఽస్తి క్వచిద్ధర్మే దురాత్మనామ్ ॥ * ॥

వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ పఞ్చయజ్ఞాంశ్చ యో మోహాన్న కరోతి గృహాశ్రమీ । తస్య నాయం న చ పరో లోకో భవతి ధర్మతః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ దేవాదినిశ్వాససహతం శరీరం యస్య వేశ్మ చ । న తేన సఙ్కరం కుర్యాన్న గృహాసనపరిచ్ఛదైః ॥ * ॥ యమశ్చ — ॥ శ్లో ॥ అకృత్వా వైశ్వదేవం చ భుఞ్జతే యే ద్విజాధమాః । వృథా తే నాన్నపాకేన కాకయోనిం వ్రజన్తి తే ॥ * ॥ వ్యాసశ్చ — ॥ శ్లో ॥ అకృత్వా వైశ్వదేవం తు యో భుఙ్క్తేఽనాపది ద్విజః । సమూఢో నరకం యాతి కాలసూత్రమవాక్శిరాః ॥ * ॥ వైశ్వదేవశ్చ సాయం ప్రాతః కర్తవ్యః, ॥ శ్లో ॥ సాయం ప్రాతర్వైశ్వదేవః కర్తవ్యో బలికర్మ చ ॥ * ॥ ఇతి స్మృతేః । ప్రజాపతిశ్చ — ॥ శ్లో ॥ వైశ్వదేవం బలిహృతం ప్రత్యహం గృహమేధినః । సాయం ప్రాతశ్చ కుర్వీరన్ స్నానాదో పాపనుత్తయే ॥ * ॥ ఆశ్వలాయనశ్చ — ॥ వా ॥ అథ సాయం ప్రాతస్సిద్ధస్య హవిష్యస్య జుహుయాత్ ॥ * ॥ ఇతి । పఞ్చమహాయజ్ఞాస్తు దివైవ నరాత్రౌ, ॥ శ్లో ॥ సాయం ప్రాతస్తు కుర్వీత వైశ్వదేవం యథావిధి । మహతః పఞ్చయజ్ఞాంస్తు దివైవేత్యాహ గౌతమః ॥ * ॥ ఇతి స్మరణాత్ । అస్య చ వైశ్వదేవస్య పఞ్చమహాయజ్ఞవత్పురుషార్థత్వమేవ న సంస్కారార్థతా యుక్తా, పురుషార్థత్వే సంస్కారకర్మతాఽనుపపత్తేః । యథా అన్నసంస్కారపక్షే పురుషార్థతా న యుక్తా వైశ్వదేవకర్మణః, సంస్కారకర్మతా పక్షే పురుషార్థత్వానుపపత్తేః పరస్పరవిరోధానోభయార్థత్వమ్, కింతు పురుషార్థత్వమేవ యుక్తమ్, ॥ శ్లో ॥ స్వాధ్యాయేన వ్రతైర్హోమైస్త్రైవిద్యేనేజ్యయా సుతైః । మహాయజ్ఞైశ్చ యజ్ఞైశ్చ బ్రాహ్మీయం క్రియతే తనుః ॥ * ॥ ఇతి మనుస్మరణాత్, ॥ శ్లో ॥ వైశ్వదేవే తు నిర్వృత్తే యద్యన్యోఽతిథిరావ్రజేత్ । తస్యాప్యన్నం యథాశక్తి ప్రదద్యాన్న బలిం హరేత్ ॥ * ॥ ఇతి వచనాచ్చ । అతః పురుషార్థత్వే వైశ్వదేవకర్మ న ప్రతిపాకమావర్తనీయమ్, “తస్మాత్సాయం ప్రాతస్సిద్ధస్య హవిష్యస్య జుహుయాత్” ఇత్యాదేరుత్పత్తిప్రయోగప్రదర్శనపరత్వాత్, “తాన్నేతాన్యజ్ఞానహరహః కుర్వీత” ఇత్యధికారవిధిపరత్వాచ్చేతి సర్వజ్ఞ-

నవద్యమ్ । నన్విదం వైశ్వదేవం పఞ్చమహాయజ్ఞేభ్యోనపృథగ్భూతమ్ , “ అహరహర్భూతబలిః ” ఇత్యాదయశ్చ పఞ్చమహాయజ్ఞానాముత్పత్తి విధయః । “ ఆర్యాః ప్రయతా వైశ్వదేవే ” ఇత్యాదిస్తు ప్రయోగవిధిః । తత్ర యదగ్నౌ క్రియతే స దేవయజ్ఞః , యద్బలిహరణం స భూతయజ్ఞః , యస్తు దక్షిణతః పితృలిఙ్గేన స పితృయజ్ఞః , యచ్చాగ్రదానం స మనుష్యయజ్ఞః , ఇతి తన్న సాధీయః , వైశ్వదేవ దేవతాకత్వేన శ్రుత్యాది చోదితత్వాత్ , తేభ్యస్సఙ్కల్పితస్య హవిషో దేవతాన్తరేభ్యో మన్త్రవర్ణాత్కల్పితేభ్యో దాతుమయుక్తత్వాచ్చ , అథాతః పఞ్చమహాయజ్ఞాన్ సాయంప్రాతర్వైశ్వదేవః కర్తవ్య ఇతి సంజ్ఞాభేదాచ్చ । అతః కర్మభేదస్సిద్ధః , ప్రకరణాన్తరాచ్చేత్యలమ్ । అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ వైవాహికేఽగ్నౌ కుర్వీత గృహ్యకర్మ యథావిధి । పఞ్చయజ్ఞవిధానఞ్చ పక్తిం చాన్వాహికీం క్రియామ్ ॥ * ॥ పక్తిః-హోమార్థపాకః । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ కర్మ స్మార్తం వివాహాగ్నౌ కుర్వీత ప్రత్యహం గృహీ ॥ * ॥ ఇతి । కుర్వీతేత్యాత్మనేపదశ్రవణాద్యత్ఫలం జాయాపతిగామ్యన్యతరగామి వా శాన్తికం పౌష్టికం వా తత్కర్మ వివాహాగ్నౌ కుర్యాత్ । ఏవం వైశ్వదేవ పఞ్చమహాయజ్ఞాదీనాం వివాహాగ్నౌ కర్తవ్యత్వవిధానాత్పాణిగ్రహణాదధి గృహమేధినో వ్రతమ్ , “ సభార్యస్తు శుచిస్స్నాతః ” ఇత్యాదిభిస్సపత్నీకస్యైవాధికారస్మరణాత్ । “ అయజ్ఞో వా ఏష యోఽపత్నీకః ” ఇతి శ్రుతేః , అపత్నీకస్యానాధికారః । చతుర్వింశతిమతే — ॥ శ్లో ॥ ప్రాగగ్నిహోమంతు నిర్వర్త్య సముద్ధృత్య హుతాశనాత్ । శేషం మహానసే కృత్వా తత్ర పాకం సమాచరేత్ ॥ * ॥ కార్ష్ణే — ॥ శ్లో ॥ యది స్యాల్లౌకికే పాకస్తతోఽన్నం తత్ర హూయతే । శాలాగ్నౌ తత్ర చేదన్నం విధిరేష సనాతనః ॥ * ॥ అన్యే వైవాభిప్రాయేణాపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ ఔపాసనే పచనే వా ॥ * ॥ ఇతి । వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ శాలాగ్నౌ తు పచేదన్నం లౌకికే వాపి నిత్యశః ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ వైశ్వదేవార్థం పృథగ్భక్తే పత్నీ స్నాత్వా పచేద్గృహే । వైశ్వదేవార్థమన్యస్మిన్ వ్యఞ్జనాని పృథక్పృథక్ ॥ ఏకస్మిన్వా పచేద్భక్తే పూర్వాగ్రం విష్ణునివేద

నమ్ । వైశ్వదేవం తతశ్శిష్టాద్వ్యాసస్యవచనంయథా ॥ యస్మిన్నేవ భవే
త్పాకస్తస్మిన్ హోమోవిధీయతే ॥ * ॥ విష్ణుః — ॥ శ్లో ॥ అభావాద
గ్నిహోత్రస్య ఆవసథ్యాస్తు బాహ్యతః । యస్మిన్నగ్నౌ భవేదన్నం తత్ర
హోమోవిధీయతే ॥ * ॥ ఇతి । యస్య సర్వాధానం తస్యావసథ్యాద్బా
హ్యతః పృథగగ్నిహోత్రస్యాభావాద్గృహ్యాగ్న్యభావేన యస్మిన్ లౌకి
కేఽగ్నౌ పాకస్తస్మిన్నేవ వైశ్వదేవః కార్య ఇత్యర్థః । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥
వైశ్వదేవం ప్రకుర్వీత స్వశాఖావిధిచోదితమ్ । సంస్కృతాన్నైర్హవిష్యై
శ్చ హవిష్యవ్యఞ్జనాన్వితైః ॥ జుహుయాత్సర్పిషాభ్యక్తం తైలక్షారవివ
ర్జితమ్ । దధ్యక్తం పయసాక్తం వా తదభావేఽమ్బునాపి వా ॥ * ॥ చతు
ర్వింశతిమతే — ॥ శ్లో ॥ అభావే యేనకేనాపి ఫలశాకోదకాదిభిః । ప
యోదధిఘృతైః కుర్యాద్వైశ్వదేవం స్రువేణతు ॥ హస్తేనాన్నాదిభిః కు
ర్యాదద్భిరఞ్జలినాజలే ॥ * ॥ అలాభేహవిష్యాణామితి శేషః । అత్రాపియద
శనీయంహవిష్యం తేనైవ హోమః కార్యః । తదుక్తం పరిశిష్టే — ॥ శ్లో ॥
శాకం వాయదివాపత్రం మూలం వాయదివాఫలమ్ । సఙ్కల్పయేద్యదా
హారస్తేనాగ్నౌ జుహుయాదపి ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నక్షారల
వణహోమోవిద్యతే, తథా పరాన్నసంసృష్టస్య చాహవిష్యస్య హో
మః, పరోక్షమన్నం సంస్కృతమగ్నావధిశ్రిత్యాద్భిః ప్రోక్షేత్తద్దేవప
విత్రమిత్యాచక్షతే ॥ * ॥ ఇతి । అతో హోమార్థమానీతం యత్తదౌపా
సనాగ్నావధిశ్రిత్యప్రోక్ష్య తేనహవిషాహోమః కార్యః । గృహ్యపరి
శిష్టే — ॥ శ్లో ॥ ఉత్తానేనతుహస్తేన అఙ్గుష్ఠాగ్రనిపీడితమ్ । సంహతా
ఙ్గులిపాణిస్తు వాగ్యతోజుహుయాద్ధవిః ॥ * ॥ శౌనకః ॥ శ్లో ॥ బహుశు
ష్కేన్ధనేచాగ్నౌసుసమిద్ధేహుతాశనే । విధూమేలేలిహానేచ హోతవ్యం
కర్మసిద్ధయే ॥ * ॥ అత్రాపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ ఔపాసనేపచనేవాష
డ్భిరాద్యైః ప్రతిమన్త్రం హస్తేన జుహుయాదుభయతః పరిషేచనం య
థాపురస్తాదేవం బలీనాం దేశేదేశేసమవేతానాం సకృత్సకృదన్తేపరిషేచ
నం సతిసూపసంసృష్టే నకార్యాఽపరేణాగ్నిం సప్తమాష్టమాభ్యాముదగప

వర్గముదధానసన్నిధానవమేన మధ్యేఽగారస్య దశమైకాదశాభ్యాం ప్రాగపవర్గముత్తరపూర్వదేశేఽగారస్యోత్తరైశ్చతుర్భిశ్శయ్యాదేశే కామలిఙ్గేన దేహల్యామన్తరిక్షలిఙ్గేనోత్తరేణాపిధాన్యాముత్తరైర్బ్రహ్మసదనే దక్షిణతః పితృలిఙ్గేన ప్రాచీనావీత్యవాచీనపాణిః కుర్యాద్రౌద్ర ఉత్తరో యథా దేవతాభ్యస్తయోర్నానా పరిషేచనం ధర్మభేదాన్నక్తమేవోత్తమేన వైహాయసమ్ ॥ * ॥ ఇతి । ఏవం బలీనామితి - బలీనాం తస్య తస్యేతి పూర్వోక్తానువాదో విధానవిశేషార్థమ్ । అయం విశేషః , తస్య తస్యేతి వచనాత్ యథా దేశసంస్కారః పరిమార్జనమవోక్షణం చ ప్రత్యేకం భవతి, తథా పరిషేచనమపి ప్రతిబలి స్యాదసత్యస్మిన్ సూత్రే, అతో దేశే దేశే సమవేతానాం సకృదేవాన్తే పరిషేచనం కార్యం న ప్రత్యేక మితి । అపరేణాగ్నిమ్, మధ్యేఽగారస్య, ఉత్తరపూర్వదేశే, ఇత్యాద్యుపదేశాదేకైకదేశాన్విత బలీనామన్తే సకృదేవ పరిషేచనం కార్యం న యథావృద్ధికసమవేతానామ్, వీప్సావచనాత్ । ప్రతిబలి దేశసంస్కారోఽవోక్షణమవదానం చ కార్యమ్ । రౌద్ర ఉత్తరో యథా దేవతాభ్యః - యథా రుద్రబలిః పితృబలేరుత్తరో భవతి తథా దేయః । యథా దేవతాభ్యః ప్రాచీనావీత్యవాచీన పాణిరిత్యన్తరోక్తో ధర్మోఽత్ర న భవతి, కింతు దేవతాభ్యః ఉపవీతీన్యుబ్జైర్దదాతి న పితృతీర్థేన , తథాఽత్రాపి పృథివ్యాది బలీనాం పితృబలేశ్చ మధ్యే దద్యాదిత్యర్థః । సమవేతత్వేఽపి తయోః పృథగేవ పరిషేచనమ్ , ప్రాచీనావీతోపవీతాది ధర్మభేదాత్పృథగేవ కార్యం చ । తదేవం సర్వదేవతాబలిభ్య ఉత్తరో రుద్రబలిర్దేయ ఇతి న భ్రమితవ్యమ్ , తథా పితృరుద్రబల్యోరేకదేశసమవేతత్వాభావేన తయోర్నానేతి తదపవాదకసూత్రవైయర్థ్యప్రసక్తేః । వైహాయసః - ఆకాశసమ్బన్ధీ అనావృతే దేశే పాణింకించిదుద్ధృత్యాకాశే బలిరుత్క్షేప్యః । “ యే భూతాః ప్రచరన్తి నక్తం బలిమ్ ” ఇత్యేవపాఠాత్తదనుసారేణ నక్తమేవేత్యేవకార ఉక్తః , అతో న దివా వైహాయస బలిరితి భావః । ఏవం చ ఏవకారో భిన్నక్రమః , నక్తముత్తమేనైవేతి , తేన బల్యన్తరాణాం నివృత్తిరితి వ్యాఖ్యానమసారమ్, కస్మైచిదేకదేశా

నుష్ఠానాయోగాత్ , తదనుష్ఠానేఽపి కృత్స్నకర్మానుష్ఠానేన పాకయజ్ఞలోపప్రాయశ్చిత్తంప్రసజేత, ॥ శ్లో ॥ వేదోదితానాం నిత్యానాం కర్మణాంసమతిక్రమే । స్నాతకవ్రతలోపేచ ప్రాయశ్చిత్తమభోజనమ్ ॥ * ॥ ఇతిమనుస్మృతేః । "నక్తం చారిభ్యోదివాచారిభ్యః" ఇత్యాశ్వలాయనేన భేదేనామ్నానాద్దివాపి శిష్టాఆచరన్తి । ఏవం మన్త్రాణాంక్రమేణసూత్రతోవినియోగాత్క్వచిత్సమామ్నానమస్తీత్యవగమ్యతే । తచ్చప్రాగ్స్వాహామన్త్రేభ్య ఇతిభాష్యకారవచనాత్సిద్ధమ్ । తతశ్చ "ప్రసుగ్మన్తా" ఇతి ప్రశ్నాత్ప్రాక్తేమన్త్రా అధ్యేతవ్యాః । ఏవమేవహి బ్రహ్మయజ్ఞపారాయణేచ తేషామధ్యయనం శిష్టైఃక్రియతే । తేష్వగ్నయేస్వాహేత్యనన్తరం సోమాయస్వాహేతి కేచిత్పఠన్తి , తదయుక్తమ్ , షడ్భిరిత్యుక్తసఙ్ఖ్యావిరోధప్రసఙ్గాత్ । అత్రసర్వమన్త్రప్రాధాన్యాత్స్విష్టకృతో నసాధారణత్వమ్ , తేనతేషామన్యతమవిస్మరణే ప్రయోగే సమాప్తేఽపి తత్సాఙ్గమనుష్ఠేయమ్ । తథాకాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ ప్రధానస్యాక్రియాయాంతు సాఙ్గంతత్క్రియతేపునః । తదఙ్గస్యాక్రియాయాంతు నావృత్తిర్నైవతత్క్రియా ॥ * ॥ ఇతి । స్విష్టకృతోఽఙ్గిత్వేన తదకరణే లోపప్రసక్తేః సర్వమన్త్రప్రాధాన్యపరభాష్యతాత్పర్యదర్శనాది గ్రన్థవిరోధ ప్రసక్తేశ్చ నాత్ర తత్ప్రసఙ్గః । అన్యేపునః శిష్టాస్సోమాయస్వాహేతినపఠన్తి నజుహ్వతిచ । కించ షడ్భిరాద్యైఃప్రతిమన్త్రమిత్యుపక్రాన్తత్వాద్దశమైకాదశాభ్యామితి మధ్యే ప్రయోగాదుత్తమేన వైహాయసమిత్యుపసంహారాచ్చ వైహాయసబల్యన్తం వైశ్వదేవాఖ్యమేకమేవకర్మ , ఆద్యన్తవ్యపదేశాత్ । కించ షడాహుత్యనన్తరం బలిహరణ సఙ్కల్పోఽన్థపరమ్పరైవ ।

॥ వైశ్వదేవానుక్రమః ॥

అత్రాయమనుక్రమః । గృహమేధినో యదశనీయమన్నం తతో హోమార్థం హవిష్యమన్నమగ్నావధిశ్రితం ప్రోక్షితమేకస్మిన్పాత్రే పఞ్చధావిభజ్య పరిషిచ్యాహుతిమాత్రమగ్నిదిగ్భాగాదాదాయాగ్నౌ షడాహుతీర్హుత్వా పరిషిచ్య హవిష్యముత్తరయా భస్మనిసోష్ణేహస్తేన

స్వాహేతి హుత్వా హుతశేష మిశ్రాత్సూపవ్యఞ్జనసంసృష్టాన్నిర్ఋ
తిదిగ్భాగాద్వైహాయస బల్యన్తం దత్వా ఆచమ్య రుద్రదిగ్భాగాదగ్రం
వాయవ్యాద్దేవ యజ్ఞం తత ఏవ పితృభూతయజ్ఞౌ మధ్యమాంశాన్మనుష్య
యజ్ఞం కుర్యాదితి శిష్టఘుణ్ఠాపథః । కిఞ్చ వైశ్వదేవకర్మణో వైహాయసబ
ల్యన్తత్వాత్తత్ప్రదానస్య చ బహిరేవానావృతే దేశే దేయత్వాచ్చ తం
బలిం బహిరాకాశ ఉత్క్షిప్యాచమ్య బలిషూద్ధృతేషు సత్స్వగత్య అగ్రదా
న దేవయజ్ఞాదికం కార్యమ్ । అగ్నిసమీపే తత్ప్రదానే ॥ శ్లో ॥ అనుద్ధృ
తాన్బలీన్దృష్ట్వా ప్రాణాయామాన్సమాచరేత్ । బుద్ధిపూర్వే త్రిరా
వృత్తం స్వయముద్ధరణే తథా ॥ * ॥ ఇతి కాత్యాయనస్మృతేః, అష్టాదశ
ప్రాణాయామరూప ప్రాయశ్చిత్తం ప్రసజేత, తదప్రదానే అసమా
ప్తే వైశ్వదేవకర్మణి దేవయజ్ఞాదికర్మానుష్ఠానాయోగాత్తథా న కార్యమ్।
తథా కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ అనుద్ధృతే బలావశ్నన్ప్రాణాయా
మాన్సమాచరేత్ । స్వోద్ధృతే తు త్రిరావృత్తమజ్ఞానే త్వేకమేవ తు ॥*॥
ఇతి । ఏవం వైశ్వదేవానన్తరం దేవయజ్ఞాదయః కర్తవ్యాః । అత్ర బోధా
యనః — ॥ వా ॥ అగ్నయే స్వాహేత్యాదిషడాహుతీర్జుహోతీత్యే
ష వైశ్వదేవస్సంతిష్ఠతే, ధర్మాయ స్వాహేత్యాదిన మో రుద్రాయ పశుప
తయ ఇత్యన్తాభిర్బలీన్హరతీత్యేతద్బలిహరణం సన్తిష్ఠతే, దేవేభ్యస్స్వా
హేత్యగ్నౌ జుహోతీత్యేష దేవయజ్ఞస్సంతిష్ఠతే, పితౄనుద్దిశ్యైకం బ్రా
హ్మణం భోజయేదపి వా దక్షిణేనాగ్నిం దర్భాన్సంస్తీర్య తేషు పిణ్డం దదా
తి పితృభ్యస్స్వధాస్త్విత్యపి వాఽపస్స పితృయజ్ఞస్సంతిష్ఠతే, ఉత్తరేణా
గ్నిం శుచౌ దేశే ప్రాగగ్రాన్ దర్భాన్సంస్తీర్య గన్ధపుష్పధూపదీపైరల
ఙ్కృత్య బలిముపహరతి భూతేభ్యో నమ ఇత్యేష భూతయజ్ఞస్సంతిష్ఠతే,
మనుష్యయజ్ఞార్థమతిథిమేకం భోజయేదపి వా హన్తకారం బ్రాహ్మణే ద
దాతి మనుష్యేభ్యో హన్తేతి స మనుష్యయజ్ఞస్సంతిష్ఠతే ॥ * ॥ ఇతి । పరిశి
ష్టే చ — ॥ వా ॥ వైశ్వదేవబలిహరణానన్తరమగ్రం దత్వా దేవయజ్ఞా
ర్థముద్ధృతాదన్నాద్దేవేభ్యః స్వాహేత్యేకామాహుతిమగ్నౌ జుహు

యః, పితృయజ్ఞార్థమపి వైశ్వదేవబలిహరణశిష్టాదన్నాత్ప్రాచీనావీతీదక్షిణతోఽగ్నేః పితృతీర్థేన పితృభ్యస్స్వధాస్త్వితిబలిం హరేయుః, భూతయజ్ఞార్థమపి వైశ్వదేవశిష్టాదన్నాదేవోత్తరతోఽగ్నేర్దేవతీర్థేన బలిముపహరేయుర్భూతేభ్యో నమ ఇతి, మనుష్యయజ్ఞార్థమతిథిం భోజయేయుః ॥ * ॥ ఇతి । అత్రపక్షే ఆగ్రార్థమేకో దేవయజ్ఞార్థమేకో వైశ్వదేవార్థమేక ఇతి భాగత్రయం కల్ప్యమ్ । పక్షాన్తరమాహయాజ్ఞవల్క్యః —॥ శ్లో ॥ భూతపిత్రమరబ్రహ్మమనుష్యాణాం మహామఖాః । దేవేభ్యస్తు హుతాదన్నశేషాద్భూతబలిం హరేత్ ॥ * ॥ భూతబలిః - భూతయజ్ఞః । కౌర్మేచ — ॥ శ్లో ॥ దేవేభ్యస్తుహుతాదన్నశేషాద్భూతబలింహరేత్ । భూతయజ్ఞస్సవై జ్ఞేయోభూతిదస్సర్వదేహినామ్ ॥ * ॥ ఏవమేవ తాత్పర్యదర్శనేచ । అతో దేవయజ్ఞశిష్టాదేవ పితృభూతయజ్ఞౌ కార్యౌ । వైశ్వదేవశిష్టాద్ధర్మాదయః, మనుష్యయజ్ఞాగ్రదానే భాగద్వయేనేతి పఞ్చధా విభక్తపక్షో బహ్వాదృతః। అత్ర విజ్ఞానేశ్వరేణ పురుషసంస్కారపక్షోఽఙ్గీకృతః । ఉభయార్థోఽనిగమె ప్రతిపాదితః ॥ వా ॥ వైశ్వదేవబలిహరణం దేవయజ్ఞాదయః పఞ్చమహాయజ్ఞాగృహమెధినాం స్యుస్సూనాదోషాపనుత్తయేయజ్ఞా ఇతరాన్నసంస్కారతయాఽపి ॥ * ॥ ఇతి । స్మృత్యర్థసారేచ — ॥ శ్లో ॥ గృహస్థోవైశ్వదేవాఖ్యం కర్మప్రారభతేదివా । అన్నస్య చాత్మనశ్చైవ సంస్కారార్థం తదిష్యతే ॥ అగ్నేర్దక్షిణతో దద్యాత్పితృభ్యః పిణ్డమప్యథ । దర్భేషు పితృయజ్ఞోఽయమోదపాత్రాత్సమర్పణమ్ ॥ దర్భేషూత్తరతోవహ్నేరాపుష్పేభ్యోఽర్చనంబలేః । భూతేభ్యోనమఇత్యేవదద్యాద్యజ్ఞస్సభౌతికః ॥*॥ ఇదం వైశ్వదేవకర్మ వ్యజనాకారమేవాగ్నిసమీపే శిష్టైరనుష్ఠీయతే । అత్ర కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ స్వధాకారం నరాకారం తథా వల్మీకరూపకమ్ । చక్రాకారంచ కామ్యానాం బలీనాం లక్షణం విదుః ॥ పఞ్చసెవ్వేషు విప్రాణాం నిత్యేచక్రాకృతిర్భవేత్ । చక్రాకారమథాష్టారం కుర్యాదగ్నిసమీపతః ॥ పక్వాభావెప్రవాసెతు తణ్డులానోషధీస్తువా । పయోదధిఘృతంవాపి కన్దమూలఫలానివా । జుహుయాదితి శేషః । అలా

భేయేన కేనాపి ఫలశాకోదకాదిభిః । అథవామన్త్రితఃకుర్యాదద్భి వైశ్వదైవికః ॥ * ॥ అత్ర నియమమాహ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ పయోదధిఘృతైః కుర్యాద్వైశ్వదేవం స్రువేణతు । హస్తేనాన్నాదిభిఃకుర్యాదద్భిరఞ్జలినాజలే ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ కేవలేనోదకేనాపిశాకేనసుశృతేనవా । నిత్యకర్మవిధేయంస్యాద్భుక్తానాంశుద్ధిమిచ్ఛతామ్ ॥*॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ ప్రవాసం గచ్ఛతోయస్య గృహేకర్తా న విద్యతే । పఞ్చానాంమహతామేష నృయజ్ఞైస్సహగచ్ఛతి ॥ ప్రవాసెకురుతేచైతాన్యదన్నముపపద్యతే । నచేదుత్పద్యతేచాన్నమద్భిరేతాన్ సమాచరేత్ ॥ * ॥ పరిశిష్టే — ॥ శ్లో ॥ శాకంవా యదివాపత్రం పుష్పం వా యదివాఫలమ్ । సఙ్కల్పయేద్యదాహారస్తేనాగ్నౌ జుహుయాదపి ॥*॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ అహుతంచహుతంచైవ తథాప్రహుతమేవచ । బ్రాహ్మంహుతం ప్రాశితంచ పఞ్చయజ్ఞాన్ ప్రచక్షతే ॥ జపోఽహుతోహుతోహోమః ప్రహుతోభౌతికోబలిః । బ్రాహ్మం హుతం ద్విజాగ్ర్యార్చాప్రాశితం పితృతర్పణమ్ ॥ * ॥ జపః - బ్రహ్మయజ్ఞః, హోమః - దేవయజ్ఞః, ద్విజాగ్ర్యార్చా - మనుష్యయజ్ఞః । ఏషాంబ్రాహ్మణాలాభే కూర్మపురాణెనియమోదర్శితః — ॥ శ్లో ॥ సర్వేషామప్యలాభేతు దత్తుంగోభ్యో నివేదయేత్ ॥ * ॥ ముఖ్యకల్పానన్తరంమనుష్యయజ్ఞం ప్రకృత్యతత్రైవోక్తమ్ ॥ శ్లో ॥ హన్తకారమథాగ్రంవా భిక్షాంవా శక్తితోద్విజః । దద్యాదతిథయేనిత్యం బుధ్యేతపరమేశ్వరమ్ ॥ * ॥ అత్ర శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ గ్రాసమాత్రా భవేద్భిక్షా హ్యగ్రం గ్రాసచతుష్టయమ్ ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ గ్రాసమాత్రం భవేద్భిక్షాపుష్కలం తచ్చతుర్గుణమ్ । హన్తకారశ్చతుర్భిస్స్యాదగ్రంతత్త్రిగుణంభవేత్ ॥ * ॥ పితృయజ్ఞం ప్రకృత్యవ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ విప్రాభావేతు పిణ్డంవా దద్యాద్దక్షిణతోభువి । కుక్కుటాణ్డకమాత్రస్తు పిణ్డఇత్యభిధీయతే ॥ అఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రంతు అవదానమితిస్మృతమ్ ॥ * ॥ కించ ॥ శ్లో ॥ యస్యచాగ్నౌనక్రియతే యస్యచాన్నం నదీయతే । నతద్భోజ్యం ద్విజాతీ

నాం భుక్త్వోప వసేదహః ॥ * ॥ ఇతి ప్రత్యవాయస్మరణాత్, “అగ్రంచదేయమ్” ఇతి విధానాచ్చ వైహాయసబల్యన్తేఽగ్రందత్వా దేవయజ్ఞాదయఃకార్యాః “అగ్రం దత్వా దేవయజ్ఞే” ఇతి పరిశిష్టేదర్శనాత్। “ఇదముకామహతాయ శ్రోత్రియాయాగ్రం దదామి” ఇత్యగ్రదాన మన్త్రః। కించ, “పఞ్చవాఏతేమహాయజ్ఞాస్సతతి ప్రజాయన్తే సతతిసన్తిష్ఠన్తే దేవయజ్ఞఃపితృయజ్ఞో భూతయజ్ఞో మనుష్యయజ్ఞో బ్రహ్మ యజ్ఞః” ఇతిపఞ్చమహాయజ్ఞానభిధాయ “యదగ్నౌ జుహోతి” ఇత్యాదినా తత్స్వరూపం శ్రుత్యైవ వివృతమ్। తతశ్చ “జుహోతి చోదనాత్స్వాహాకారప్రదానే” ఇతి గౌతమస్మరణాత్, “దేవేభ్యస్స్వాహా” ఇతి విధానాచ్చ, దేవయజ్ఞే దేవేభ్యస్స్వాహేతి మన్త్రః। తథా పితృయజ్ఞే, “పితృభ్యస్స్వధాకరోతి” ఇతిచోదనాత్, “పితృభ్యస్స్వధానమః” ఇతిదర్శనాచ్చ, పితృభ్యస్స్వధానమస్కరోమీత్యేవమన్త్రః। భూతయజ్ఞేచ “భూతేభ్యోబలింహరతి” ఇతివిధానాత్, “మనుష్యయజ్ఞేచాన్నందదాతి” ఇత్యనుశాసనాచ్చ “భూతేభ్యోబలింహరామి” ఇతి, “మనుష్యేభ్యోఽన్నం దదామి హన్త” ఇతిక్రమాన్మన్త్రోద్భవః। యథాఽహజైమినిః — ॥శ్లో॥ విధిశబ్దస్యమన్త్రత్వభావఃస్యాత్తేనచోదనా ॥ * ॥ ఇతిమన్త్రేఽనామ్నాతేవిధిశబ్దస్యైవ మన్త్రత్వం భావ్యమ్, తేనహిచోద్యతే। తథా సన్ధ్యాముపాసీత, సన్ధ్యాముపాసిష్యే, యజేతజ్యోతిష్టోమేన, యక్ష్యే, ఉపనయీతమాణవకమ్, ఉపనేష్యే, పితామాతాచదదతుః, అముష్యనామధాస్యావః, ఇత్యాది సఙ్కల్పేద్రష్టవ్యః। “సాయంప్రాతఃకుర్వీత వైశ్వదేవమ్” ఇతి విధేర్వైశ్వదేవంకరిష్యఇత్యేవం సఙ్కల్పః। యజ్ఞశబ్దవాచ్యత్వాత్పఞ్చమహాయజ్ఞేషుయక్ష్యఇతి సఙ్కల్పః। “అథోఆహుః, సర్వేషుయజ్ఞక్రతుష్వితి, హోష్యన్నపఉపస్పృశేత్, విద్యుదసివిద్యమేపాప్మానమితి, అథహుత్వోపస్పృశేత్, వృష్టిరసివృశ్చమేపాప్మానమితి” ఇతిశ్రుతేః విద్యుదవృష్టీచభవతః। సన్నిపాతితకర్తవ్యతయోరౌపాసనహోమవైశ్వదేవయోః “హస్తేనైతేఆహుతీ

జుహోతి ” “హస్తేనజుహుయాత్” ఇతిదర్శనాత్సన్నిపాతితకర్తవ్యతాకదేవ యజ్ఞాదిహోమశ్చహస్తే నైవకార్యః , తయోరేవదృష్టత్వాత్। అగ్నౌహోమోదేవయజ్ఞేచోభయతః పరిషేచనం యథావిధిఃస్యాత్ , పితృయజ్ఞాదిషు ధర్మాదివత్తూష్ణీంసమన్త్రమేవపరిషేచనమితివివేకః । అత్ర హారీతః — ॥ శ్లో ॥ దేవానృషీన్పితౄంశ్చైవభూతాని బ్రాహ్మణాంస్తథా । తర్పయన్విధినావిప్రో బ్రహ్మభూయాయకల్పతే ॥ * ॥ భృగుః — ॥ శ్లో ॥ యత్ఫలం సోమయాగేన ప్రాప్నోతిధనవాన్ద్విజః । సమ్యక్పఞ్చమహాయజ్ఞైర్దరిద్రస్తదవాప్నుయాత్ ॥ * ॥ గుణఫలాధికారవత్సం యోగపృథక్త్వన్యాయేనఫలార్థమపి భవతీతి భావః ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ యపతానవ్యగ్రోయథోపదేశం కురుతేనిత్యం స్వర్గః పుష్టిశ్చ ॥ * ॥ ఇతి । ఏవంకృత్వాఽతిథిముఖ్యైస్సహభుక్త్వాప్రతిపత్తికర్మ కుర్యాత్ । తథాఽఽపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ అమత్రేభ్యోలేపాన్సఙ్కృష్యాద్భిస్సంసృజ్యోత్తరతశ్శుచౌదేశేరుద్రాయనినయేదేవంవాస్తుశివంభవతి ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర ప్రాతర్బ్రహ్మయజ్ఞాకరణేమనుష్యయజ్ఞాన్తేకుర్యాత్ । తథాకార్ష్ణే — ॥ శ్లో ॥ యదిస్యాత్తర్పణాదర్వాగ్బ్రహ్మయజ్ఞఃకృతోనహి । కృత్వామనుష్యయజ్ఞం వైతతస్స్వాధ్యాయమారభేత్ ॥ * ॥ మనసేతి శేషః , “ గ్రామేమనసాస్వాధ్యాయమధీతే ” ఇతిశ్రుతేః । విధురం ప్రకృత్యఅత్రిః — ॥ శ్లో ॥ సాగ్నికః పితృయజ్ఞాన్తం బలికర్మసమాచరేత్ । అనగ్నిర్హుతశేషంతు బలింకాకబలిం హరేత్ ॥ పురుషయజ్ఞాదృతేనాన్యస్త్వనగ్నేస్తుమహామఖే ॥ * ॥ తుశబ్దాభ్యాం దేవాదియజ్ఞచతుష్టయం వ్యావర్తతే । “ స్వాధ్యాయాదవ్యవిస్మృత్యర్థం నిత్యం కేవలమధీయీత , నబ్రహ్మయజ్ఞం కుర్యాత్ ” ఇతి విశిష్యతే , ॥ శ్లో ॥ పఞ్చక్లృప్తామహాయజ్ఞాః ప్రత్యహం గృహమేధినామ్ ॥ * ॥ ఇతి పరాశరేణపఞ్చ యజ్ఞానాం గృహమేధివిశిష్టత్వస్మరణాత్ । మనుష్యేభ్యోఽన్నదానమితి నవిరోధః । వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ అనగ్నికస్తుయోవిప్రస్సోఽన్నం వ్యాహృతిభిస్స్వయమ్ । హుత్వాశకలహోమంచ శిష్టం కాకబ

కథమిత్యపేక్షితే, శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ దేవామనుష్యాః పశవోవ యాంసి సిద్ధాశ్చయక్షోరగదైత్యసఙ్ఘాః । ప్రేతాఃపిశాచాస్తరవస్సమస్తా యేచాన్నమిచ్ఛన్తి మయాప్రదత్తమ్ ॥ పిపీలికాః కీటపతఙ్గకాశ్చ బుభుక్షితాః కర్మనిబన్ధబద్ధాః । ప్రయాన్తు తే తృప్తిమిదంమయాన్నం తేభ్యోవిసృష్టంముదితాభవన్తు ॥ యేషాంనమాతానపితానబన్ధుర్నైవాన్నసిద్ధిర్నతథాఽన్నమస్తి । తత్తృప్తయేఽన్నం భువిదత్తమేతత్తేయాన్తు తృప్తింముదితాభవన్తు ॥ భూతానిసర్వాణి తథాఽన్నమేతదహంచవిష్ణుర్నతతోఽన్యదస్తి । తస్మాదిదం భూతహితాయభూతమన్నంప్రయచ్ఛామి భవాయతేషామ్ ॥ చతుర్దశోలోకగణోయఏషస్తత్రస్థితాయేఖిలభూతసఙ్ఘాః । తృప్త్యర్థమన్నంహి మయానిసృష్టం తేషామిదం తేముదితాభవన్తు ॥ ఇత్యుచ్చార్య నరోదద్యాదన్నంశ్రద్ధాసమన్వితః । భువిభూతోపకారాయ గృహీ సర్వాశ్రయోయతః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఏవం యస్సర్వభూతాని బ్రాహ్మణోనిత్యమర్చతి । సయాతిపరమంస్థానం తేజోమూర్తిరృజునా ॥ కృత్వైతద్బలికర్మైవమతిథిం పూర్వమాశయేత్ । భిక్షాంచ భిక్షవేదద్యాద్విధివద్బ్రహ్మచారిణే । యతీచబ్రహ్మచారీచ పక్వాన్నస్వామినావుభౌ । తయోరన్నమదత్వాతు భుక్త్వాచాన్ద్రాయణంచరేత్ ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ వా ॥ గోదోహమాత్రమృజ్జణెఽతిథిం ప్రతీక్షమాణఆసీత ॥ * ॥ పురాణే — ॥ శ్లో ॥ నాడికాయాశ్చతుర్భాగం గోదోహంబ్రువతేబుధాః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ బాలసువాసినీవృద్ధ గర్భిణ్యాతురకన్యకాః । సమ్భోజ్యాఽతిథిభృత్యాంశ్చ దమ్పత్యోశ్శేషభోజనమ్ ॥ * ॥ సువాసినీ - పరిణీతా పితృగృహేస్థితాదుహితా । ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ శేషభోజ్యతిథీనాంస్యాత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ విఘసాశీభవేన్నిత్యంనిత్యంచామృతభోజనః । విఘసంభుక్తశిష్టంస్యాద్యజ్ఞశిష్టంతథాఽమృతమ్ ॥*॥ భగవద్గీతాయాంచ — ॥ శ్లో ॥ యజ్ఞశిష్టాశినస్సన్తో ముచ్యన్తేసర్వకిల్బిషైః । తేత్వఘంభుఞ్జతేపాపాయేపచన్త్యాత్మకారణాత్ ॥ * ॥ అతోదేవతోద్దేశేనవినాస్వార్థంపాకోనకార్యః, “ కేవలాఘోభవతి కేవలాదీ ” ఇతి

కథమిత్యపేక్షితే, శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ దేవామనుష్యాః పశవో వయాంసి సిద్ధాశ్చ యక్షోరగదైత్యసఙ్ఘాః । ప్రేతాః పిశాచాస్తరవస్సమస్తా యే చాన్నమిచ్ఛన్తి మయా ప్రదత్తమ్ ॥ పిపీలికాః కీటపతఙ్గకాశ్చ బుభుక్షితాః కర్మనిబన్ధబద్ధాః । ప్రయాన్తు తే తృప్తిమిదం మయాన్నం తేభ్యో విసృష్టం ముదితా భవన్తు ॥ యేషాం న మాతా న పితా న బన్ధుర్నైవాన్నసిద్ధిర్న తథాఽన్నమస్తి । తత్తృప్తయేఽన్నం భువి దత్తమేతత్తే యాన్తు తృప్తిం ముదితా భవన్తు ॥ భూతాని సర్వాణి తథాఽన్నమేతదహం చ విష్ణుర్న తతోఽన్యదస్తి । తస్మాదిదం భూతహితాయ భూతమన్నం ప్రయచ్ఛామి భవాయ తేషామ్ ॥ చతుర్దశో లోకగణో య ఏష తత్ర స్థితా యేఽఖిలభూతసఙ్ఘాః । తృప్త్యర్థమన్నం హి మయా నిసృష్టం తేషామిదం తే ముదితా భవన్తు ॥ ఇత్యుచ్చార్య నరో దద్యాదన్నం శ్రద్ధాసమన్వితః । భువి భూతోపకారాయ గృహీ సర్వాశ్రయో యతః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఏవం యస్సర్వభూతాని బ్రాహ్మణో నిత్యమర్చతి । స యాతి పరమం స్థానం తేజోమూర్తిః పథార్జున ॥ కృత్వైతద్బలికర్మైవమతిథిం పూర్వమాశయేత్ । భిక్షాం చ భిక్షవే దద్యాద్విధివద్బ్రహ్మచారిణే । యతీ చ బ్రహ్మచారీ చ పక్వాన్నస్వామినావుభౌ । తయోరన్నమదత్త్వా తు భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ వా ॥ గోదోహమాత్రమఙ్గణేఽతిథిం ప్రతీక్షమాణ ఆసీత ॥ * ॥ పురాణే — ॥ శ్లో ॥ నాడికాయాశ్చతుర్భాగం గోదోహం బ్రువతే బుధాః ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ బాలసువాసినీవృద్ధగర్భిణ్యాతురకన్యకాః । సమ్భోజ్యాఽతిథిభృత్యాంశ్చ దమ్పత్యోశ్శేషభోజనమ్ ॥ * ॥ సువాసినీ - పరిణీతా పితృగృహస్థితా దుహితా । ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ శేషభోజ్యతిథీనాం స్యాత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ విఘసాశీ భవేన్నిత్యం నిత్యం చామృతభోజనః । విఘసం భుక్తశిష్టం స్యాద్యజ్ఞశిష్టం తథాఽమృతమ్ ॥*॥ భగవద్గీతాయాం చ — ॥ శ్లో ॥ యజ్ఞశిష్టాశినస్సన్తో ముచ్యన్తే సర్వకిల్బిషైః । తే త్వఘం భుఞ్జతే పాపా యే పచన్త్యాత్మకారణాత్ ॥ * ॥ అతో దేవతోద్దేశేన వినా స్వార్థం పాకో న కార్యః, “కేవలాఘో భవతి కేవలాదీ” ఇతి

ప్రత్యవాయశ్రుతేః । స్మృత్యన్తరేచ — ॥ శ్లో ॥ స్వవాసినీకుమారాంశ్చ రోగిణోగర్భిణీం తథా। అతిథిభ్యోఽగ్ర ఏవైతాన్ భోజయేదవిచారయన్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అవ్రతాహ్యనధీయానాయత్ర భైక్షచరాద్విజాః । తంగ్రామం దణ్డయేద్రాజా చోరభక్తప్రదోహిసః ॥ దద్యాచ్చభిక్షాత్రితయం పరివ్రాడ్బ్రహ్మచారిణామ్ । ఇచ్ఛయాచబుధోదద్యాద్విభవేసత్యవారితమ్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ సర్వేభ్యోఽతిథిభ్యోఽభ్యాగతేభ్యఆచణ్డాలేభ్యస్స్వాగతం కార్యమోషధివిభాగస్తు విభవవతాకార్యోఽభావే భూమిరుదకం తృణాని కల్యాణీవాగిత్యేతాని ॥ * ॥ ఇతి । ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ శూద్రమభ్యాగతం కర్మణి నియుఞ్జ్యాదథాస్మై దద్యాత్ , అసముదేతశ్చేదతిథిర్బ్రువాణఆగచ్ఛేదాసనముదకమన్నంశ్రోత్రియాయ దదామీత్యేవదద్యాదేవమస్య సమృద్ధంభవతి ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ ప్రియోవాయదివాద్వేష్యో మూర్ఖఃపణ్డితఏవవా । ప్రాప్తో యోవైశ్వదేవాన్తే సోఽతిథిస్స్వర్గసంక్రమః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ చోరోవాయదిచణ్డాలశ్శత్రుర్వా పితృఘాతుకః । వైశ్వదేవేతు సంప్రాప్తే సోఽతిథిస్స్వర్గసంక్రమః॥ * ॥అతః, ॥ శ్లో ॥ ద్విషదన్నం నభోక్తవ్యం ద్విషన్తం నైవభోజయేత్ ॥ * ॥ ఇతి వచనమదేశకాలే స్వయం ప్రార్థనావిషయమ్ । సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ యస్యాధ్వఖిన్నాఃపథికాగృహమాయాన్తి కర్శితాః । పూజ్యన్తైస్తృణభూమ్యాద్యైః పితరస్తేనపుత్రిణః ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ దూరాధ్వగంశ్రాన్తమనువ్రజన్తి దేవాశ్చసర్వే పితరోఽగ్నయశ్చ । తస్మిన్ద్విజేపూజితేపూజితాస్స్యుర్దితేనిరాశా అపితేప్రయాన్తి ॥ దితే - ఖణ్డితే, నిరాశీకృతే ॥ శ్లో ॥ అతిథిర్యస్యభగ్నాశో గృహాత్ప్రతినివర్తతే। సతస్మైదుష్కృతం దత్వాపుణ్యమాదాయగచ్ఛతి ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ నపృచ్ఛేద్గోత్రచరణౌ నస్వాధ్యాయంనచశ్రుతమ్ । చిత్తేవిభావయేత్తత్ర దేవోఽయం సముపస్థితః ॥ యానశయ్యాసనాన్యస్య కూపోద్యానగృహాణిచ । అదత్తాన్యుపయుఞ్జానఏనసస్స్యాత్తురీయభాక్ ॥ ఏకరాత్రంతు నివసన్నతి

థిర్బ్రాహ్మణఃస్మృతః । అనిత్యాహిస్థితిర్యస్మాత్తస్మాదతిథిరుచ్యతే ॥ న
వైస్వయం తదశ్నీయాదతిథిం యన్నభోజయేత్ । ధన్యం యశస్యమాయు
ష్యం స్వర్గ్యంచాతిథిపూజనమ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అధ్వనీ
నోఽతిథిర్జ్ఞేయశ్శ్రోత్రియో వేదపారగః । మాన్యావేతౌ గృహస్థస్య బ్ర
హ్మలోకమభీప్సతః ॥ అభ్యాగతోజ్ఞాతపూర్వ స్త్వజ్ఞాతోఽతిథిరుచ్యతే ॥*॥
పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ పాషణ్డినో వికర్మస్థాన్ శఠాన్ బైడాలవృత్తి
కాన్ । హైతుకాన్ బకవృత్తీంశ్చ వాఙ్మాత్రేణాపి నార్చయేత్ ॥ ఏతేసం
జ్ఞాప్రకరణే నిరుక్తాః ॥ షట్స్వప్యేతేషు యద్దత్తం విధినాఽప్యర్జితం ధ
నమ్ । దాతుర్భవత్యనర్థాయ పరత్రాదాతురేవచ ॥ * ॥ బృహస్పతిః —
॥ శ్లో ॥ నష్టశౌచే వ్రతభ్రష్టే విప్రే వేదవివర్జితే । దీయమానం రుదత్యన్నం
కింమయాదుష్కృతంకృతమ్ ॥ వేదవిద్యావ్రతస్నాతే శ్రోత్రియే గృహ
మాగతే । క్రీడన్త్యోషధయస్సర్వా యాస్యామః పరమాం గతిమ్ ॥ * ॥ మ
నుః — ॥ శ్లో ॥ నభోజనార్థం స్వేవిప్రః కులగోత్రే నివేదయేత్ । భో
జనార్థం హి తేశంసన్ వాన్తాశీత్యుచ్యతేబుధైః ॥ ద్వావిమౌ పురుషౌలోకే
స్వర్గస్యోపరితిష్ఠతః । అన్నప్రదాతా దుర్భిక్షే సుభిక్షే హేమవస్త్రదః ॥*॥
యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సత్కృత్యభిక్షవే భిక్షా దాతవ్యాసువ్రతాయ
చ । భోజయేచ్చాగతాన్ కాలే సఖిసమ్బన్ధిబాన్ధవాన్ ॥ మహోక్షంవా
మహాజంవా శ్రోత్రియాయోపకల్పయేత్ । సత్క్రియాన్వాసనంస్వా
దు భోజనం సూనృతంవచః ॥ * ॥ మహోక్షం వేతిగృహాదీనాముపలక్ష
ణమ్ । అయమర్థః - భవదర్థమయమస్మాభిఃకల్పిత ఇతి తత్ప్రీత్యర్థం బ్రూ
యాన్నతుప్రదానాయవా వ్యాపాదనాయవా ఏతత్సర్వంభవదీయమితిబ్రూ
యాదితి । సూనృతంవచః - ప్రియావాచః, భిక్షుః - యతిః । తద్విషయే,
॥ శ్లో ॥ యతిహస్తేజలం దద్యాద్భైక్షం దద్యాత్పునర్జలమ్ । తద్భైక్షం
మేరుణాతుల్యం తజ్జలం సాగరోపమమ్ ॥ యతిర్యస్యగృహేభుఙ్క్తే తస్య
భుఙ్క్తే హరిస్స్వయమ్ । హరిర్యస్యగృహేభుఙ్క్తే తస్యభుఙ్క్తే జగత్త్రయ
మ్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ వైశ్వదేవకృతం పాపం భిక్షురేకో వ్య

పోహతి । నభిక్షుణాకృతం పాపం వైశ్వదేవో వ్యపోహతి ॥ * ॥ తతశ్చ వైశ్వదేవాత్ప్రాగేవ భిక్షౌ సమాగతే సతి భిక్షైవ దేయా, వైశ్వదేవాకరణేన దోష ఇతి భావః । ఏతదేకభాణ్డపక్వవిషయమ్ , పృథక్పాకే తు వైశ్వదేవః కార్యః । మనుః — ॥ శ్లో ॥ ప్రోషితస్య దరిద్రస్య కుటుమ్బాత్ప్రచ్యుతస్య చ । అధ్వానం వా ప్రపన్నస్య భిక్షాచర్యా విధీయతే ॥ * ॥ తదేవమ్ — ॥ శ్లో ॥ యతయే కాఞ్చనం దద్యాత్తణ్డులం బ్రహ్మచారిణే । పక్వాన్నం తు గృహస్థాయ దాతా దుర్గాణి గచ్ఛతి ॥ * ॥ ఇత్యుక్తదోషో నాస్తీతి భావః । చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ మాధూకరీం య ఆదాయ బ్రాహ్మణేభ్యః ప్రయచ్ఛతి । దాతా తు నరకం యాతి భోక్తా భుఞ్జీత కిల్బిషమ్ ॥ * ॥ అతో నాన్యార్థం భిక్షేత బ్రహ్మచారీ యతిర్వా నాధికమాహరేదిత్యభిప్రాయః । యమః — ॥ శ్లో ॥ ఆహారమాత్రాదధికం న కిఞ్చిద్భైక్షమాచరేత్ । యుజ్యతే స్తేయదోషేణ కామతోఽధికమాహరన్ ॥ తస్మాన్నోపహరేద్భైక్షమతిరిక్తం యతిర్వ్రతీ ॥ * ॥ వ్రతీ - వర్ణీ , కామత ఇత్యుక్తేరకామతో న దోషః ॥ శ్లో ॥ హస్తదత్తా తు యా భిక్షా లవణవ్యఞ్జనాని చ । భోక్తా హ్యశుచితాం యాతి దాతా స్వర్గం న గచ్ఛతి ॥ హస్తే దద్యాత్తు యస్స్నేహం లవణవ్యఞ్జనాని చ । దాతారం నోపతిష్ఠన్తి భోక్తా భుఞ్జీత కిల్బిషమ్ ॥ తస్మాదన్తర్హితం చాన్నం పర్ణేనాథ తృణేన వా । ప్రదద్యాన్న తు హస్తేన న హస్తే తు కదాచన ॥ * ॥ అతో భోక్తృభ్యః పర్ణాదినాఽన్తర్హితమేవ దేయమ్, న తు కేవలేన హస్తేన హస్తే వా, ॥ శ్లో ॥ హస్తే దదాతి యః స్నేహం లవణవ్యఞ్జనాని చ । దాతా తు నరకం యాతి భోక్తా భుఞ్జీత కిల్బిషమ్ ॥ * ॥ ఇతి స్మృతేః । దర్వ్యాః క్వచిన్నిషేధమాహ యమః — ॥ శ్లో ॥ దర్వ్యా దేయం శృతాన్నం చ లవణవ్యఞ్జనాని చ । తైలపక్వమపక్వం చ న తు దర్వ్యా కదాచన ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ ఆయసేన తు పాత్రేణ యదన్నముపనీయతే । శునోచ్ఛిష్టమసౌ భుఙ్క్తే దాతా చ నరకం వ్రజేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః ॥ శ్లో ॥ అయస్పాత్రమయోగ్యం స్యాత్స్నానాచమనకర్మసు । తత్రస్థితం ఘునరసం నోపభోగ్యం ద్విజాతిభిః ॥ * ॥

శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ వేత్రచర్మకృతం చైవ తాలపత్రకృతం కుశమ్ । ఆయసం వర్జయేద్భుక్త్వా యాగయోగ్యోపయోగి చ ॥ * ॥ యాగయోగ్యోపయోగి - భగవదారాధనోపకరణమ్ , తేనాన్నాదీని నదద్యాదిత్యర్థః.

—— అథభోజనవిధిః ——

ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ భోక్ష్యమాణస్తు ప్రయతోఽపి ద్విరాచామేత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ యస్తు భోజనశాలాయాం భోక్తుకామ ఉపస్పృశేత్ । ఆసనస్థో నచాన్యత్ర స విప్రః పఙ్క్తిదూషకః॥ భోక్తుకామో యదా విప్ర ఆచాన్తో హ్యాసనే స్థితః । అభివాదం కరోత్యస్య పునరాచమనంచరేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ సాయం ప్రాతర్ద్విజాతీనామశనం శ్రుతిచోదితమ్ । నాన్తరా భోజనం కుర్యాదగ్నిహోత్రసమోవిధిః ॥ * ॥ శ్రుతిశ్చ — తస్మాత్సాయం ప్రాతరాశ్యేవస్యాత్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ అన్తరా ప్రాతరాశంచ సాయమాశం తథైవ చ। సదోపవాసీ భవతి యోనభుఙ్క్తే కదాచన ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ భుక్తవత్సు చ విప్రేషు స్వేషు భృత్యేషు చైవ హి । భుఞ్జీయాతాం తతః పశ్చాదవశిష్టం తు దమ్పతీ ॥ * ॥ భృత్యాః - బాలస్వవాసిన్యాదయః । అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ ఉపలిప్య సమస్థానే శుచౌ శ్లక్ష్ణాసనాన్వితే । చతురశ్రం త్రికోణంచ వర్తులం చార్ధచన్ద్రికమ్ ॥ కర్తవ్యమానుపూర్వ్యేణ బ్రాహ్మణాదిషు మణ్డలమ్ ॥ * ॥ తథాఽఽత్రేయః — ॥ శ్లో ॥ చతురశ్రం బ్రాహ్మణస్య త్రికోణం క్షత్రియస్య తు । వర్తులం చైవ వైశ్యస్య శూద్రస్యాభ్యుక్షణం స్మృతమ్ ॥ యాతుధానాః పిశాచాశ్చ హ్యసురాశ్చైవ రాక్షసాః। ఘ్నన్తి వై బలమన్నస్య మణ్డలేన వివర్జితమ్ ॥ బ్రహ్మా విష్ణుశ్చ రుద్రశ్చ శ్రీర్హుతాశన ఏవ చ । మణ్డలాన్యుపజీవన్తి తస్మాత్కుర్వీత మణ్డలమ్ ॥ గోమయేన మణ్డలం కృత్వా భోక్తవ్యమితి నిశ్చితమ్ । పిశాచా యాతుధానాద్యా అన్నాదాః స్యురమణ్డలే ॥ పాత్రావస్థానతో న్యూనమధికం వా న కారయేత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ ఉపలిప్య శుచౌ దేశే నిశ్ఛిద్రం చతురశ్రకమ్ । సవితానే సమీపే చ భోక్తవ్యం భగవన్మయైః ॥ * ॥ సమీపే-

ఇజ్యాప్రదేశస్య, భగవన్మయైః - భగవద్ధ్యానప్రచురైః ॥ శ్లో ॥ కబ
ళైకబళైకుర్వన్ గోవిన్దస్యానుకీర్తనమ్ । జీవన్ముక్తోఽన్యథాకుర్వన్ కేవ
లోదరపూరకః ॥ * ॥ ఇతి స్మృతేః । మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఆయుష్యం
ప్రాఙ్ముఖోభుఙ్క్తే-యశస్యం దక్షిణాముఖః । శ్రియం ప్రత్యఙ్ముఖోభుఙ్క్తే-
ఋతంభుఙ్క్తే-ఉదఙ్ముఖః ॥ కామయమానఇతి శేషః ॥ పఞ్చార్ద్రో భోజనం
కుర్యాత్ ప్రాఙ్ముఖోమౌనమాస్థితః । హస్తౌపాదౌతథైవాస్య మేషాపఞ్చా
ర్ద్రతామతా ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ వాఞ్ఛేత్ క్షుత్తృ
ట్పరీతాత్మాయచ్చాన్నం రససంయుతమ్ । గుప్తే చైవప్రదేశేతు ప్రా
ఙ్ముఖోవాప్యుదఙ్ముఖః ॥ * ॥ గోభిలః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాఙ్ముఖోఽవస్థి
తోవిప్రః ప్రతీచీంవాయిధారుచి । ఉత్తరంపితృకార్యేషు దక్షిణంతు వివ
ర్జయేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ యోవేష్టితశిరాభుఙ్క్తే యోభుఙ్క్తే
దక్షిణాముఖః । సోపానత్కస్తుయోభుఙ్క్తే తద్వైరక్షాంసిగచ్ఛతి ॥ * ॥
వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాఙ్ముఖోఽన్నాని భుఞ్జీత సూర్యాభిముఖఏవ
వా ॥ * ॥ అత్ర ప్రాఙ్ముఖోఽన్నాని భుఞ్జీతేతి నియమవిధిః, అన్యస్తు
కామ్యః । " వాగ్యతో దక్షిణాముఖో భుఞ్జీతానాయుష్యం త్వేవంముఖస్య
భోజనం మాతురిత్యుపదిశన్తి " ఇతిస్మరణం పుష్టికామస్యతిష్యశ్రాద్ధవి
షయమ్ । అత్ర విశేషమాహశాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ వృద్ధబాలాఙ్గనాదీ
నాం పూర్వాహ్ణేభోజనంభవేత్ । యథాకాలం సమభ్యర్చ్య సాగ్నిందే
వం తతోఽశనమ్ ॥ భువంస్పృష్ట్వాపదాగ్రేణ పాత్రం సవ్యేనపాణినా ।
ఇజ్యాప్రదేశాభిముఖస్సమశ్నీయాత్ప్రసన్నధీః ॥ * ॥ అత్ర నియమ
మాహమనుః — ॥ శ్లో ॥ నభుఞ్జీతోద్ధృతస్నేహం నాతిసౌహిత్యమాచ
రేత్ । నాతిప్రగేనాతిసాయం నసాయం ప్రాతరాశితః ॥ * ॥ అతిసౌహి
త్యమ్ - అతిభోజనమ్ । స్మృతిమాధవీయే — ॥ శ్లో ॥ ప్రశస్తశుద్ధపా
త్రేషు భుఞ్జీతాకుపితోద్విజః । సౌవర్ణేరాజతేకాంస్యే పద్మపత్రపలాశ
యోః ॥ భోజనేఽభోజనేచైవ త్రిరాత్రంఫలముచ్యతే । బ్రహ్మపత్రే
తుయోభుఙ్క్తే మాసమేకం నిరన్తరమ్ । త్రిభిశ్చాన్ద్రాయణైస్తుల్యం స

అపవాదపరిహారేణోత్సర్గప్రవృత్తేః । స్మృతిసఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ అర్కపత్రేచ పద్మేచ అశ్వత్థవటయోస్తథా . ఔదుమ్బరే పలాశేచ భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ కరే కర్పటకేచైవ పాషాణే తామ్రభాజనే । వటాశ్వత్థార్కపర్ణేషు భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ అత్ర చాన్ద్రాయణస్మరణం బహుకాలాభ్యాసవిషయమ్ , ప్రాయశ్చిత్తస్య గురుత్వాత్ । ఏవమన్యత్రాపి బోద్ధవ్యమ్ , ॥ శ్లో ॥ మృణ్మయే పర్ణపృష్ఠేవా కార్పాసే తాన్తవేఽశ్మని । నాశ్నీయాన్నపిబేచ్చైవ పకరే నతథాఽఞ్జలౌ ॥ * ॥ కార్పాసె - పత్రే , తాన్తవే - వస్త్రే । శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ చాతిదోషావహం కాంస్యం భోజనేఽశ్వత్థమేవచ । కుఙ్కుమ్బికామకామావామపీచ్ఛన్తిహ కేచన ॥ * ॥

——— పరిషేచనవిధిః ———

సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ అన్నం నిధాయ్యదర్వ్యాతు నహస్తేన కదాచన ప్రూజయిత్వా తదన్నంచాపోశనంతుసమన్త్రికమ్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ మహావ్యాహృతిభిః ప్రదక్షిణమన్నముదకం పరిషిచ్యసవ్యేనాముఞ్చన్ ॥ * ॥ ఇతి । సవ్యేనహస్తేనాముఞ్చన్ - పాత్రంస్పృశన్నిత్యర్థః । ఉశనాఽపి — ॥ వా ॥ సత్యన్త్వర్తేనేత్యనేనోదకం పరిషిచ్యామృతోపస్తరణమసీతి ప్రాశయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । పరాశరశ్చ — ॥ శ్లో ॥ తతోమహావ్యాహృతిభిః పాత్రం తత్పరిషిచ్యచ । సత్యన్త్వర్తేనచాద్భిశ్చహస్తం ప్రక్షాళయేత్తతః ॥ ఆసీనశ్చాసనేభోక్తుం పాదౌభూమౌప్రతిష్ఠితౌ । పాదాభ్యాం ధరణీం స్పృష్ట్వా పాదేనైకేనవాపునః ॥ తతోనిధాయాచమనం ధ్యాత్వాచాన్నాధిదైవతమ్ : సమ్యాచమనం కృత్వా ప్రాణాద్యాహుతిపఞ్చకమ్ ॥ దశనస్పృష్టిరహితం కృత్వాభుఞ్జీతవాగ్యతః ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ అథామృతోపస్తరణమసీతిచ నిపీయకమ్ । హుత్వా ప్రాణాహుతీః పఞ్చపాత్రం వామేనసంస్పృశన్ ॥ భుక్త్వాఽమృతాపిధానమసీతిచనిపీయకమ్। ఆచాన్తః పునరాచామేన్ముఖహస్తౌవిశోధ్యచ ॥ * ॥ కమ్ - జలమ్ .   ...

అపవాదపరిహారేణోత్సర్గ ప్రవృత్తేః । స్మృతిసఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ అర్కపత్రేచ పద్మేచ అశ్వత్థవటయోస్తథా . ఔదుమ్బరే పలాశేచ భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ కరె కర్పటకేచైవ పాషాణే తామ్రభాజనే । వటాశ్వత్థార్కపర్ణేషు భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ అత్ర చాన్ద్రాయణస్మరణం బహుకాలాభ్యాసవిషయమ్ , ప్రాయశ్చిత్తస్య గురుత్వాత్ । ఏవమన్యత్రాపి బోద్ధవ్యమ్ , ॥ శ్లో ॥ మృణ్మయేష న్నపృష్ఠేవా కార్పాసే తాన్తవేఽశ్మని । నాశ్నీయాన్నపిబేచ్చైవ వకరే నతథాఽఞ్జలౌ ॥ * ॥ కార్పాసె - పత్రే , తాన్తవే - వస్త్రే । శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ వాతిదోషావహం కాంస్యం భోజనేఽశ్వత్థమేవచ । కుఙ్కుమ్బినామకామావామపీచ్ఛన్తిహ కేచన ॥ * ॥

పరిషేచనవిధిః

సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ అన్నం నిధాయ్యదర్వ్యాతునహస్తేన కదాచన ప్రూజయిత్వా తదన్నంచాపోశనంతుసమన్త్రికమ్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ మహావ్యాహృతిభిః ప్రదక్షిణమన్నముదకం పరిషిచ్యసవ్యేనా ముఞ్చన్ ॥ * ॥ ఇతి । సవ్యేనహస్తేనాముఞ్చన్ - పాత్రంస్పృశన్నిత్యర్థః । ఉశనాఽపి — ॥ వా ॥ సత్యన్త్వ ర్తేనేత్యనేనోదకం పరిషిచ్యామృతోపస్తరణమసీతిప్రాశయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । పరాశరశ్చ — ॥ శ్లో ॥ తతో మహావ్యాహృతిభిః పాత్రం తత్పరిషిచ్యచ । సత్యన్త్వర్తేనచాద్భిశ్చహస్తం ప్రక్షాళయేత్తతః ॥ ఆసీనశ్చాసనేభోక్తుం పాదౌభూమౌప్రతిష్ఠితౌ . పాదాభ్యాం ధరణీం స్పృష్ట్వా పాదేనైకేనవాపునః ॥ తతోనిధాయాచమనం ధ్యాత్వాచాన్నాధిదైవతమ్ : సమన్త్రాచమనం కృత్వా ప్రాణాద్యాహుతిపఞ్చకమ్ ॥ దశనస్పృష్టిరహితం కృత్వా భుఞ్జీత వాగ్యతః ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ అథామృతోపస్తరణమసీతిచ నిపీయకమ్ । హుత్వా ప్రాణాహుతీః పఞ్చపాత్రం వామేనసంస్పృశన్ ॥ భుక్త్వాఽమృతాపిధానమసీతిచనిపీయకమ్। ఆచాన్తః పునరాచామేన్ముఖహస్తౌవిశోధ్యచ ॥ * ॥ కమ్ - జలమ్ . ...

* ఆపోశనవిధిః *

స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ ఆపోశనం వామభాగే సురాపానసమం భవేత్ । తదేవ దక్షిణేభాగే సోమపానసమం భవేత్ ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ ఆపోశనం సోమపానం యావదన్నం నలక్షితమ్ । హస్తేన లక్షితం చాన్నమభోజ్యం మనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ ఆపోశనం కరేకృత్వా పాత్రేకృత్వా తిలోదకమ్ । పూరణంతు పునః కృత్వా సురాపానసమం భవేత్ ॥ * ॥ పురాణే — ॥ శ్లో ॥ ఆపోశనంచాసనంచ తైలాభ్యఙ్గం తథైవచ । స్వయంకరకృతం ప్రోక్తమాయుః శ్రీపుత్రహానిదమ్ ॥ ఆపోశనం కరేకృత్వా ఆశీర్వచనమబ్రవీత్ । అభోజ్యం తద్భవేదన్నం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ వృద్ధవసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ సోదకం దక్షిణం పాణిం కుర్యాదన్నం ప్రదక్షిణమ్ । అపేయం తద్భవేదమ్బు పీత్వా చాన్ద్రాయణం చరే ॥ భోజనే తిష్ఠమానాస్తు స్వస్తికుర్వన్తియేద్విజాః । నదేవాస్తృప్తిమాయాన్తి నిరాశాః పితరస్తథా ॥ భుఞ్జానోఽభిభవేద్యస్తు తదన్నం పరివర్జయేత్ ॥ * ॥ చిన్తామణౌ — ॥ శ్లో ॥ అఙ్గుష్ఠస్తర్జనీచైవ మధ్యమా చ తృతీయకా । తిస్రోఽనామాఙ్గుళిశ్చైవ ప్రశస్తాః పాత్రధారణే ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ ఆపోశనమకృత్వాతు యోభుఙ్క్తేఽనాపది ద్విజః । భుఞ్జానో వాయది బ్రూయాద్గాయత్ర్యష్టశతం జపేత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ భోజనాదన్తయో ర్దివ్యపాదామ్బ్వేకం సమన్త్రికమ్ । పిబేదవశ్యం సద్భక్త్యోమిశ్రితం వాహరణాదిభిః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నావజహీతాపజహీత వా ॥ * ॥ ఇతి । భోజనాన్తం వామేన హస్తేన పాత్రం స్పృశన్ భుఞ్జీత నపాత్రం ముఞ్చేత్ , ప్రాణాహుత్యూర్ధ్వం త్యజేద్వా .

* ప్రాణాహుతినియమః *

తథా స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ ప్రాణాహుతిముపర్యాపసహుతాస్వేవ త్యజేద్గృహీ । పాత్రస్యధారణంవామం యావత్సిద్ధిర్భవేద్ద్విజః ॥ ఆస్యే వాన్నస్య నిక్షేపో మన్త్రైః ప్రాణాదిపఞ్చకైః । తదేవ భోజనం జ్ఞేయం

లత్త్రైవనియమాఃస్మృతాః ॥ * ॥ అతోఽవశ్యంపాత్రస్పర్శఃకార్యః ॥ శ్లో ॥ సముత్థితస్తుయోభుఙ్క్తే-యోభుఙ్క్తేముక్తభాజనే। ఏవంవైవస్వతః ప్రాహ భుక్త్వాసాన్తపనం చరేత్ ॥ * ॥ ఇతి ప్రాయశ్చిత్తస్మృతేః। ముక్తభాజనేవామహస్తేనేతి శేషః। సముత్థితః - ఉత్తరాపోశనమకృత్వామధ్యేఉత్థాయపునరుపవిశ్యయోభుఙ్క్తే ఇత్యర్థః। గౌతమః — ॥ శ్లో ॥ అన్నం నిధాయసత్పాత్రేపరిషిచ్యసమన్త్రికమ్। వామహస్తేనసంస్పృశ్యజుహుయాత్ప్రాణసంజ్ఞితైః ॥ * ॥ అతఏవవామహస్తేనభుక్తిపాత్రస్పర్శః కార్యఇత్యర్థః। యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఆపోశనేనోపరిష్టాదధస్తాచ్చైవభుఞ్జతా। అనగ్నమమృతం చైవకార్యమన్నం ద్విజన్మనా ॥ ఉపరిష్టాదధస్తాచ్చ ఆపోశనాఖ్యకర్మణాఅన్నమనగ్నమమృతంచ కార్యమ్। అత్రశాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ పరిధానమపోశానం పూర్వమాచ్ఛాదనం పరమ్। భవత్యన్నమనగ్నంహిసోత్తరీయంతథాఽమృతమ్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అశనం పూజితం నిత్యం బలమూర్జం ప్రయచ్ఛతి। అపూజితంతుయద్భుక్తముభయంతు హినస్తితత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ కార్యేహస్తమపోశానే ప్రక్షాల్యైవ సమన్త్రికమ్। జలంపీత్వాతతః పఞ్చహుత్వాభుఞ్జీతచాహుతీః ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాఙ్ముఖోఽన్నానిభుఞ్జీతసూర్యాభిముఖఏవవా। పఞ్చార్ద్రోభోజనం కుర్యాత్పాత్రం భూమ్యాం నిధాయవై ॥ ఉపవాసేనతత్తుల్యం మనురాహప్రజాపతిః ॥ మహావ్యాహృతిభిస్త్వన్నం పరిషిచ్యోదకేనతు। అమృతోపస్తరణమసీత్యాపోశనక్రియాం చరేత్ ॥ స్వాహాప్రణవసంయుక్తాం ప్రాణాయాన్నాహుతింక్షిపేత్। అపానాయతతోహుత్వావ్యానాయతదనన్తరమ్। ఉదానాయతతోహుత్వా సమానాయేతిపఞ్చమీమ్ ॥ శేషమన్నం యథాకామం భుఞ్జీతవ్యఞ్జనైర్యుతమ్। విజ్ఞాయ ధర్మమేతేషాం జుహుయాదాత్మవిద్ద్విజః ॥ * ॥ అత్ర ప్రాణాగ్నిహోత్రమన్త్రాణామ్ ¶ ఋషిచ్ఛన్దోదేవతాస్సదుపదేశతోలభ్యాఇతి నలిఖ్యన్తే। గోబి

¶ పుస్తకాన్తరే — ఋషిచ్ఛన్దోదేవతాశ్చ సదుపదేశతోలభ్యా ఇత్య

లః — ॥ శ్లో ॥ తర్జనీమధ్యమాఙ్గుష్ఠైః ప్రాణాయాన్నాహుతిర్భవేత్ । మధ్యమానామికాఙ్గుష్ఠైరపానాయాహుతిర్భవేత్ ॥ కనిష్ఠానామికాఙ్గుష్ఠైర్వ్యానాయజుహుయాత్తతః । కనిష్ఠతర్జన్యఙ్గుష్ఠైరుదానే చాహుతిం క్షిపేత్ ॥ సర్వాఙ్గుళిభిరాదాయ సమానాయాహుతిర్భవేత్ ॥ * ॥ శ్రీవారాహే — ॥ శ్లో ॥ నివేద్యహృదితద్భూయః పరిషేకాదిపూర్వకమ్ । జుహుయాదాహుతీః పఞ్చవిష్ణౌ ప్రాణాదిసంజ్ఞకే ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ మధ్యమానామికాఙ్గుష్ఠైః గృహీత్వాఽన్నం మితం పునః । ప్రాణాయ చేత్యపానాయ వ్యానాయ చ తతః పరమ్ ॥ ఉదానాయ సమానాయ స్వాహేతి జుహుయాత్క్రమాత్ ॥ * ॥ మధ్యమానామికాఙ్గుష్ఠైరేవపఞ్చప్రాణాహుతీః కుర్యాదిత్యత్రోక్తమ్ । ఆశ్వమేధికే విశేష ఉక్తః — ॥ శ్లో ॥ కుర్యాత్ప్రాణాహుతీః పఞ్చసమాదాయ సమం తతః ॥ * ॥ ఇ

త్రాపి పిలిఖ్యన్తే । అఖణ్డాదర్శే — ప్రాణాగ్నిహోత్రం వక్ష్యామి యథాశాస్త్రం ద్విజన్మనామ్ । ప్రాణాహుతిమన్త్రస్య, రుక్మవర్ణః క్షుధాగ్నిఋషిః, గాయత్రీచ్ఛన్దః, ఆదిత్యో దేవతా, ప్రాణే నివిష్ట ఇతి క్షుధాగ్నయే ఆదిత్యాయేదమ్ । అపానాహుతిమన్త్రస్య, గోక్షీరవర్ణః శ్రద్ధాగ్నిఋషిః, ఉష్ణిక్ఛన్దః, సోమో దేవతా, అపానే నివిష్ట ఇతి । శ్రద్ధాగ్నయే సోమాయేదమ్ । వ్యానాహుతిమన్త్రస్య, పద్మనాళవర్ణో హుతాశనఋషిః, అనుష్టుప్ఛన్దః, అగ్నిర్దేవతా, వ్యానే నివిష్ట ఇతి । హుతాశనాగ్నయ ఇదమ్ । ఉదానాహుతిమన్త్రస్య, ఇన్ద్రగోపవర్ణః స్పర్శాగ్నిఋషిః, బృహతీ ఛన్దః, వాయుర్దేవతా, ఉదానే నివిష్ట ఇతి । స్పర్శాగ్నయే వాయవ ఇదమ్ । సమానాహుతిమన్త్రస్య, విద్యుద్వర్ణో విరూపాగ్నిఋషిః, పఙ్క్తిశ్ఛన్దః, పర్జన్యో దేవతా, సమానే నివిష్ట ఇతి । విరూపాగ్నయే పర్జన్యాయేదం న మమ । అయమగ్నిర్వైశ్వానరో యం వాయుర్దైవత్యస్స చేతనాత్మనే గోవిన్దాయ స్వాహేతి । చేతనాత్మనే గోవిన్దాయేదమ్ । ఏతజ్జ్ఞో విధివద్భుక్త్వా బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే । ఏతద్ధి శాస్త్రసద్భావం భోక్తవ్యం తత్ప్రయత్నతః ॥ * ॥ ఇత్యేతావదధికం దృశ్యతే.

తి । ఆగమప్రామాణ్యే — ॥ శ్లో ॥ హృదిధ్యాయన్హరింతస్మైనివేద్యా
న్నం సమాహితః । మధ్యమానామికాఙ్గుష్ఠైర్జుహుయాదాహుతీః క్ర
మాత్ ॥ * ॥ ఇదం సర్వాశ్రమసాధారణమ్ ॥ శ్లో ॥ ఆపోశనేనోపరిష్టా
దధస్తాచ్చైవభుఞ్జతా । అనగ్నమమృతంచైవకార్యమన్నం ద్విజన్మనా ॥*॥
ఇతి భుఞ్జతాకర్తవ్యత్వవిధానాత్ , ద్విజన్మత్వానపాయాత్ , ఏషువచ
నేష్వధికారివిశేషానుక్తేశ్చ । అత్ర శ్రుతిః — విష్ణునాత్తమశ్నన్తివిష్ణునా
పీతం పిబన్తివిష్ణునాఘ్రాతంజిఘ్రన్తి ॥ * ॥ ఇతి । శ్రీభాగవతే — ॥ శ్లో ॥
త్వయోపభుక్తస్రగ్గన్ధవాసోలఙ్కారచర్చితాః । ఉచ్ఛిష్టభోజినోదాసాస్త
వమాయాంతరేమహి ॥ * ॥ మహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ పఞ్చరాత్రవిదో
ముఖ్యాస్తస్యగేహేమహాత్మనః । ప్రాపణం భగవద్భుక్తంభుఞ్జతేచాగ్ర్య
భోజనమ్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే ॥ శ్లో ॥ ప్రాపణేనమహావిష్ణోర్వైశ్వదే
వం కరోతియః । ప్రాణాగ్నిహవనం చైవ తేనలోకాజితాస్త్రయః ॥ * ॥
శ్రీగీతాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ అహం వైశ్వానరోభూత్వా ప్రాణినాం
దేహమాశ్రితః । ప్రాణాపానసమాయుక్తఃపచామ్యన్నం చతుర్విధమ్ ॥*॥
సుమన్తుః — ॥ వా ॥ దన్తచర్వణమాహుతీనాం వర్జయేదన్తరేనిగి
రేత్ ॥ * ॥ ఇతి । హారీతః — ॥ శ్లో ॥ పఞ్చప్రాణాహుతీఃకుర్యాచ్ఛ
ద్ధాన్నైరభిఘారితైః । ఉచ్ఛిష్టేనఘృతం దద్యాత్ ప్రాష్ఠుతేలవణాన్విత
మ్ ॥ * ॥ ప్రాణాహుతేఃపశ్చాదేవలవణాన్వితం వ్యఞ్జనం దద్యాదిత్య
ర్థః , ప్రాణాహుతిస్తు శుద్ధాన్నైరేవకార్యా । తథాపరాశరః —
॥ శ్లో ॥ అస్నాతాశీమలంభుఙ్క్తే హ్యజపఃపూయశోణితే । అహుతాగ్నిః
క్రిమింభుఙ్క్తే హ్యదాతావిషమశ్నుతే ॥ ప్రాణాహుతేస్తుయఃపూర్వం ల
వణాన్వితమీక్షతే । తదన్నం వర్జయేద్విద్వాన్ భక్షయన్ సర్వదోషభా
క్ ॥ * ॥ ఔర్వః — ॥ శ్లో ॥ అనిన్దన్ భక్షయేదిత్థం వాగ్యతోఽన్నమ
కుత్సయన్ । పఞ్చగ్రాసాన్మహామౌనీ ప్రాణాద్యాప్యాయనాయతు ॥
(ప్రాణాద్యాప్యాయతత్పరఇతిపాఠాన్తరమ్) ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః —
॥ శ్లో ॥ కృతాగ్నికార్యోభుఞ్జీత వాగ్యతోగుర్వనుజ్ఞయా । ఆపోశనక్రియా

పూర్వం సత్కృత్యాన్నమకుత్సయన్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ పవిత్రం ధారయేద్విప్రః కౌశేయం దక్షిణేకరే । భుఞ్జానస్తు విశేషేణ సోఽన్నదోషైర్నలిప్యతే ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మయజ్ఞేజపే హోమే బ్రహ్మగ్రన్థిర్విధీయతే । భోజనే వర్తులః ప్రోక్త ఏవం ధర్మోన హీయతే ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ భక్ష్యం భోజ్యంచ లేహ్యంచ నమోనారాయణేతియః । అభిమన్త్ర్య సదాశ్నన్ భుఙ్క్తే సయాతి పరమాంగతిమ్ ॥ * ॥ శఙ్ఖః — శ్లో ॥ పీతావశేషితం పీత్వా పానీయం బ్రాహ్మణఃక్వచిత్ । త్రిరాత్రంతు వ్రతంకుర్యాద్వామహస్తేన వాపునః ॥ * ॥ అత్ర పరిహారమాహవ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ పాత్రశిష్టంతుయత్తోయం పానేపాదావనేజనే । భూమావాతదమ్బు విస్రావ్య శిష్టం తత్పానమర్హతి ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ పానీయంతు పిబేద్యేనతత్పాత్రం నృపసత్తమ । అనుచ్ఛిష్టం భవేత్తావద్యావద్భూమౌ ననిక్షిపేత్ ॥*॥ అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ ఆస్యేన నపిబేత్తోయం తిష్ఠన్నాఞ్జలినాపిబేత్ । వామహస్తేన శైయ్యాయాం తథైవాన్యకరేణవా ॥ తోయం పాణినఖస్పృష్టం బ్రాహ్మణోనపిబేత్క్వచిత్ । సురాపానేన తత్తుల్యంమనుస్స్వాయంభువోఽబ్రవీత్ ॥ వామహస్తేనయోభుఙ్క్తేయోఽపఃపిబతివాద్విజః । సురాపానేనతుల్యంస్యాదిత్యేవం మనురబ్రవీత్ ॥ స్వహస్తే విద్యమానేఽపి బ్రాహ్మణోజ్ఞానదుర్బలః । తోయం పిబతివక్త్రేణ శ్వయోనౌజాయతేధ్రువమ్ ॥*॥ వసిష్ఠస్మృతౌచ — ॥ శ్లో ॥ జలంపిబేన్నహస్తాభ్యామ్ ॥ * ॥ ఇతి । అత్ర వామహస్తభోజననిషేధోదక్షిణహస్తస్యశక్యత్వే । స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ భుఞ్జానో దక్షిణం బాహుం నసంయుఞ్జ్యాత్కదాచన । ఉద్ధృత్యవామహస్తేన తృషార్తస్సలిలం పిబేత్ ॥ * ॥ అతోవామహస్తేన పాననిషేధోభోజనకాలాదన్యత్ర । మాధవీయే — ॥ శ్లో ॥ శఙ్ఖశుక్తీచకరకం యచ్చాన్యత్పానభాజనమ్ । దక్షిణేనైవ తత్కుర్యాన్నవామేనకదాచన ॥ నారికేళోదకం కాంస్యే తామ్రపాత్రోషితంమధు । గవ్యంచ తామ్రపాత్రస్థం మద్యతుల్యం ఘృతంవినా ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ నహస్తేన పిబే

త్తోయం భుక్త్వాతు ద్విజసత్తమః । అన్యేన కాంస్యపాత్రేణ పిబేదన్యైశ్చ సాధనైః ॥ * ॥ భుక్తిగ్రహణాదన్యత్రపాణినాపానే నదోషః, అఞ్జలినా తన్నిషేధాత్ । పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అర్ధభుక్తేన యోవిప్రస్తత్పాత్రేణజలంపిబేత్ । భుక్త్వాదైవంచ పిత్ర్యంచ ఆత్మానంచోపఘాతయేత్ ॥ * ॥ అత్ర శాణ్డిల్యో విశేషమాహ — ॥ శ్లో ॥ కుర్వత్సుభోజనం కర్మ సర్వేషు గృహమేధిషు । ప్రసాద్యతాననుజ్ఞాప్య సమశ్నీయాత్ప్రసన్నధీః ॥ నావశ్యంభోజనేమౌనం కుటుమ్బాశ్రమవాసినామ్ । వాచోపచారః కర్తవ్యో భుఞ్జతాం సహభోజనే ॥ పిబేద్భోజనపాత్రేణ పాణినావా నభోజనే । ప్రభూతం నపిబేత్తోయం నాపిబన్నశనంచరేత్ ॥ పీతాఽవశిష్టంచషకే పునస్తన్నపిబేజ్జలమ్ । శాకాద్యం నోత్సృజేత్ స్థాల్యాంపాణినావాపిభుఞ్జతామ్ ॥ స్నానాచమన పానార్థ మహార్ణాద్యర్థసమ్భృయత్ । ఉపయుక్తం భగవతా పానీయం తత్ప్రకల్పయేత్ ॥ మధుపర్కస్తథాన్నాద్యం యదుక్తం పరమేష్ఠినా । ప్రాణవద్రక్షణీయంతద్వినియోగావసానకమ్ ॥ భువంస్పృష్ట్వాపదాఽగ్రేణ పాత్రం సవ్యేనపాణినా । అశ్నీయాస్మన్దమాచ్ఛాద్య పాదౌవస్త్రాన్తరేణచ ॥ అఙ్కే నారోపయేత్పాదంపాణినా నాక్రమేద్భువమ్ । అఙ్గం వానస్పృశేత్పద్భ్యాం పాదం పాదాన్తరేణచ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ అన్నస్యవానిషేధార్థ ముపదంశస్యవాపునః । ధర్మ్యార్థాం విసృజేద్వాచం నాసద్వాచం కదాచన ॥ * ॥ ఏవమవశ్యవక్తవ్యార్థే వాగ్విసర్జనానుజ్ఞానాద్భాషయైవ వక్తవ్యమ్ । అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ శబ్దేనాపః పయఃపీత్వా శబ్దేన ఘృతపాయసమ్ । శబ్దేనాపోశనం కృత్వా సురాపానసమంభవేత్ ॥ * ॥ పైఠీనసిః — ॥ శ్లో ॥ నకుర్యాత్క్రన్దనంశబ్దం క్రోధమన్యత్రచిన్తనమ్ । శిశూనాం భర్త్సనంచాపి శ్వచణ్డాలాది దర్శనమ్ ॥ అశుచీనాం తథామధ్యే ప్రేక్షతామప్యైనశ్నతామ్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నాశ్నీయాత్ప్రేక్షమాణానాం ప్రమాదాదపి దుర్నృణామ్ । నయజ్ఞశిష్టాదన్యచ్చ నక్రుద్ధో నాన్యమానసః ॥ ఆత్మార్థంభోజనంయస్య రత్యర్థం యస్యమైథునమ్ । వృత్త్యర్థం యస్యచా

ధీతం నిష్ఫలంతస్యజీవితమ్ ॥ నార్ధరాత్రే నమధ్యాహ్నే నాజీర్ణే నార్ద్ర వస్త్రధృత్ । నచభిన్నాసనగతో నశయానఃస్థితోఽపివా ॥ నభిన్నభాజనేఽ శ్నీయాన్నభూమ్యాం నచపాణిషు । నాన్ధకారే నచాకాశే నచ దేవాల యాదిషు ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ నాజకాష్ఠే దారుసంస్థేవా నా కాశేనాన్ధకారితే । నాశ్నీయాచ్ఛయనారూఢో నదీపేనిహతేపునః ॥ న దృష్ట్వా కేశకీటాద్యం నచావైష్ణవదర్శనే ॥ * ॥ వైష్ణవః - " నచలతి నిజ వర్ణధర్మతోయః " " నిజాచారాదవిప్లుతః " ఇత్యుక్తలక్షణః । కేశేతిస హపాకవిషయమ్, అన్యస్యపరిహారోక్తేః । సఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ శూ న్యాలయేనచాశ్నీయాద్విహాయసి జలాశయే ॥ * ॥ విహాయసి - హర్మ్యాదౌ । తథాఽఽపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ దద్భిరపూపస్యనావచ్ఛిన్ద్యాద్యస్య కులేమ్రియేత నతత్రానిర్దశేభోక్తవ్యం తథాఽనుత్థితాయాం సూతి కాయామన్తశ్శవేచాప్రయతోపహతమన్నమప్రయతం నత్వభోజ్య మ ప్రయతేనతు శూద్రేణోపహృతమభోజ్యం పదావోపహతం పిచావా శు నావాఽపపాత్రేణవా దృష్టంపిచావోపహృతం దాస్యావానక్తమాహృతం భుఞ్జానంవా యత్ర శూద్ర ఉపస్పృశేదనర్హద్భిర్వాసమానపఙ్క్తౌ భు ఞ్జానేషువా యత్రానూత్థాయోచ్ఛిష్టం ప్రయచ్ఛేదాచామేద్వా కుత్స యిత్వావా యత్రాన్నం దద్యుర్మనుష్యైరవఘ్రాతమన్యైర్వాఽమేధ్యై ర్నవిభుఞ్జీత తథాప్రాసాదేకృతభూమౌతుభుఞ్జీత ॥ * ॥ ఇతి । దద్భిర పూపాన్నావచ్ఛిన్ద్యాత్కిన్తుహస్తేనావచ్ఛిద్య భక్షయేత్, ఉపలక్షణమి దమ్, ॥ శ్లో ॥ శాకమూలఫలేక్షూణిదన్తచ్ఛేదైర్నభక్షయేత్ ॥ * ॥ ఇతిస్మృ తేః । యస్యేతి - శాతాతపః — ॥ వా ॥ బ్రాహ్మణాదీనామాశౌచే యస్సకృదోదనమశ్నాతి తస్య తావదాశౌచం యావత్తేషామాశౌచస్యా పగమ ఆశౌచవ్యపగమే ప్రాజాపత్యం కుర్యాత్ ॥ * ॥ ఇతి । యత్వఙ్గిరో వచనమ్ — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మక్షత్రవిశాంభుక్త్వా నదోషస్త్వగ్నిహోత్రిణాం । సూతకేశావఆశౌచేపస్థిసఞ్చయనాత్పరమ్ ॥ * ॥ ఇతి తద్యాగా న్తరవిషయమాపద్విషయం వేతిమన్తవ్యమ్ । అన్తరితి అత్ర మనుః —

॥ శ్లో ॥ నాద్యాదన్తశ్శవే గ్రామే నాధీతేనజుహోతిచ । తానివీధ్యన్తరే కుర్యాదేకాదశఘనుష్వరే ॥ * ॥ అత్ర వక్తవ్యవిశేషోఽస్మదుక్తే ఆశౌచ శతకవ్యాఖ్యానే విస్తరేణ ద్రష్టవ్యః । అప్రయతేతి - అశుచినా ఉపహతం స్పృష్టమన్నమప్రయతం నత్వభోజ్యమ్ , అద్భిః ప్రోక్షితం భస్మాదినా సంస్పృష్టమభిఘారితం వాచాప్రశస్తం భోజ్యమేవ , కఃపునరప్రయతస్యాభోజ్యస్యచభేదః , అప్రయతేన విప్రేణ సంస్పృష్టమప్రయతమ్ , లశునాదికమభోజ్యమ్ , తత్ప్రోక్షణాదినాఽపి నభోజ్యమితి । అప్రయతేనేతి - శూద్రేణోపహృతమానీతం స్పృష్టమస్పృష్టంచాభోజ్యమ్ , ప్రోక్షణాదినాఽపి నభోజ్యమిత్యర్థః । పదేతి - పదా పాదేనవా , సిచా - వస్త్రేణవా , ఉపహతం స్పృష్టమభోజ్యమ్ । ఏవం శునావా పతిత చణ్డాలాదినా అపపాత్రేణవా స్పృష్టం దృష్టంచ , సిచా వస్త్రేణానీతం దాస్యావా , నక్తమాహృతం నభోజ్యమ్ । వస్త్రగ్రహణాత్పాత్రాన్తరానీతస్య నదోషః , నక్తగ్రహణాద్దివానదోషః । భుఞ్జానం శూద్ర ఉపస్పృశేద్యది తదానభుఞ్జీత । శూద్రగ్రహణమప్రయతోపలక్షణమ్ । అనర్హాద్భిః - వ్రాత్యదుర్వృత్తాదిభిస్సపఙ్క్తౌ నభుఞ్జీత । భుఞ్జానేషుచ యద్యేకఉత్థాయ భోజనాద్విరమ్య ఉచ్ఛిష్టం శిష్యాదిభ్యః ప్రయచ్ఛేదాచామేద్వా ఉత్తరాపోశనం కుర్యాత్తస్యాం పఙ్క్తౌ ఇతరే నభుఞ్జీరన్ । అతోభుఞ్జానేష్వేకోఽపి నవిరమేత్ , విరమన్భోజనకణ్టకఇత్యుచ్యతే । కుత్సయిత్వావేతి - మూర్ఖవైధేయవ్రాత్యేత్యాదిభిర్గర్హయిత్వాదత్తమన్నం నభుఞ్జీత , తథామనుష్యైర్మార్జారాదిభిరవఘ్రాతం నభోజ్యమ్ । నాపి ప్రాసాదే - దారుమయే మఞ్చేవా సౌధేశుద్ధేఽపి పాత్రే నభుఞ్జీత , కింతు కృతభూమౌ - గోమయాదినాసంస్కృతాయాం భూమౌభుఞ్జీతేతి।సంవర్తః—

॥ శ్లో ॥ దృష్ట్వోదక్యాశ్వచణ్డాలాన్ ప్రతిలోమాంస్తథాఽనుజాన్ । భుఞ్జానోఽనుద్గిరన్ భుక్తం త్రిరాత్రాదేకతశ్శుచిః ॥ * ॥ భుక్తముద్గిరన్నేకరాత్రేణ , అనుద్గిరంస్తుత్రిరాత్రోపవాసేనశుచిః । అనుజాన్-అనులోమజాన్ । స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలపతితంశ్వానముదక్యాం సూతికాం త

ధా । దృష్ట్వా భుక్త్యన్తరే స్నాత్వా మానస్తోకేత్ర్యృచం జపేత్ ॥ * ॥ సంవర్తశ్చ — ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యామథ చణ్డాలగ్రామసూకరకుక్కుటాన్ । భుక్త్యన్తరే సమీక్ష్యైతాన్ జపేత్పూర్వోదితామృచమ్ ॥ * ॥ ఋక్ - మానస్తోకేతి ॥ శ్లో ॥ హోమే దానే చ యాగే చ యదేభిరవలోకితమ్ । దైవే కర్మణి పిత్ర్యే చ తత్సర్వం పరివర్జయేత్ ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ రజస్వలాదృష్టమన్నం భుక్త్వా వమనమిష్యతే । చణ్డాలదృష్టమన్నం చ సూతికాదృష్టమేవ చ ॥ * ॥ ఏతేన స్వశూద్రాద్యదర్శనేఽపి తైర్దృష్టం త్యాజ్యమితి ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలపతితం ప్రేతం శ్వశూద్రాదీన్ రజస్వలామ్ । ఏతాన్నిరీక్ష్య భుఞ్జాన్హి వమిత్వోపవసేత్త్ర్యహమ్ ॥ ఉచ్ఛిష్టస్పర్శమాత్రే తు స్నాత్వా ప్రాణాయామవాన్ భవేత్ ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ ఉద్ధాయ చ పునః స్పృష్టం పాదస్పృష్టం చ లఙ్ఘితమ్ । కేశకీటాదిపతనం ముఖ్యమాజ్యవివర్జితమ్ ॥ అన్నం తద్రాక్షసం విద్యాత్తస్మాద్యత్నేన వర్జయేత్ ॥ రాక్షసోచ్ఛిష్టభుగ్విప్రస్సప్తపూర్వాన్ పరానపి । రౌరవే నరకే ఘోరే స్వపిత్రూన్పాతయిష్యతి ॥ * ॥ ముఖ్యమ్ - ముఖనిస్సృతమ్, ॥ శ్లో ॥ ఉపదంశమథాన్నం వా భోజనే ముఖనిస్సృతమ్ । ద్విజాతీనామభోజ్యం తద్భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ ఇతిస్మృతేః । పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ మృతసూతకపుష్టాఙ్గం ద్విజం శూద్రాన్నభోజినమ్ । అహం తన్న విజానామి కాం కాం యోనిం గమిష్యతి ॥ గృధ్రో ద్వాదశజన్మాని దశజన్మాని సూకరః । శునకస్సప్తజన్మ స్యాదిత్యేవం మనురబ్రవీత్ ॥ * ॥ బ్రాహ్మే — ॥ శ్లో ॥ శూద్రభుక్తావశిష్టం తు నాద్యాద్భాణ్డస్థితం క్వచిత్ । పాత్రాన్తరే నిధాయాస్మాద్దద్యాన్నిరవశేషతః ॥ * ॥ పాకభాణ్డాత్పాత్రాన్తరే నిధాయ తత్ర ఆదాయ వ్యఞ్జనోదనాదికం శూద్రోదక్యాదిభ్యః ప్రదేయమ్, ఏవం సతి పాకభాణ్డస్థం భోజ్యమిత్యర్థః। శఙ్ఖః — ॥ వా ॥ బ్రాహ్మణోచ్ఛిష్టాశనే మహావ్యాహృతిభిరభిమన్త్ర్యాపః పిబేత్, బ్రాహ్మీం సువర్చలాం పిబేత్, శూద్రోచ్ఛిష్టభోజనే త్రిరాత్రమ్ ॥ * ॥ ఇతి । ఇదమకామే। కామతస్తు బృహద్యమః — ॥ వా ॥ బ్రాహ్మణశ్శూద్రోచ్ఛిష్టభోజనే

సప్తరాత్రం పఞ్చగవ్యం పిబేత్, బ్రాహ్మణోచ్ఛిష్టాసనే త్వహోరాత్రమ్ ॥ * ॥ ఇతి । అభ్యాసే । మనుః — ॥ శ్లో ॥ భుక్త్వా సహ బ్రాహ్మణేన ప్రాజాపత్యేన శుధ్యతి । శూద్రేణసహ భుక్త్వాఽన్నం చాన్ద్రాయణమథాచరేత్ ॥ * ॥ అత్ర సహభోజనముచ్ఛిష్టభోజనమేవ । ప్రజాపతిః — ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యాయాః కరేణాన్నం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ । ప్రాజాపత్యమమత్యా చేత్త్రిరాత్రం స్పృష్టభోజనే ॥ తదర్ధం భోజనే చైవ త్రిగుణం సహభోజనే । చతుర్గుణం తదుచ్ఛిష్టే పానీయేఽర్ధార్ధమేవ చ ॥ * ॥ బుద్ధిపూర్వే అర్ధమ్, అజ్ఞానే అర్ధార్ధమిత్యర్థః । అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ తదుచ్ఛిష్టం ద్విజో భుక్త్వా కృచ్ఛ్రం చాన్ద్రాయణం చరేత్ । అజ్ఞానాత్కృచ్ఛ్రమేకం స్యాత్పానీయే తు తదర్ధకమ్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ ఉదక్యాయాస్సమీపస్థమన్నమద్యాత్ప్రమాదతః । ఉపవాసత్రయం కుర్యాన్మత్యా కృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ ఉదక్యాస్పృష్టమస్పృష్టమన్నం భుక్త్వా తు కామతః । ప్రాజాపత్యేన శుద్ధిస్స్యాదజ్ఞానే తు త్రిరాత్రతః ॥ శయనం భుక్తిపాత్రం వా స్పృష్ట్వా మోహాద్ద్విజోత్తమః । అస్నాత్వా భోజనం కుర్వన్నుపవాసేన శుధ్యతి ॥ భుక్త్వా రజస్వలాపాత్రే ప్రాజాపత్యేన శుధ్యతి । నిర్లేపే త్రిదినం కుర్యాదజ్ఞానే ద్విదినం భవేత్ ॥ స్పృష్ట్వా తు మోహాద్వాసో వా తదన్నం వా ప్రమాదతః । అస్నాత్వా భోజనం కుర్వన్నుపవాసత్రయం చరేత్ ॥ ఆర్తవాభిప్లుతాం నారీం దృష్ట్వా భుఙ్క్తే ప్రమాదతః । తదన్నం ఛర్దయిత్వా తు కుశవారి పిబేదహః ॥ దృష్ట్వా భుక్తిమధ్య ఇతి శేషః । జీర్ణం చేద్వమనాశక్త్యా పిబేత్కృత్వా విరేచనమ్ ॥ త్రిరాత్రం బుద్ధిపూర్వే స్యాదభ్యాసే త్రిగుణం భవేత్ ॥ పిబేత్పఞ్చగవ్యమితి శేషః ।

*** పక్వాన్నవ్యతిరిక్తభక్ష్యభక్షణే ***

॥ శ్లో ॥ భుక్త్వా చాన్నం తయా స్పృష్టం భక్ష్యం వా భక్షయేచ్ఛ్రుతమ్ । ఉపవాసత్రయం కుర్యాన్మత్యా కృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ * ॥ దక్షయమౌ — ॥ శ్లో ॥ భుఞ్జానేనతు విప్రేణ స్పృష్టా చేత్స్యాద్రజస్వలా । ప్రాజాపత్యేన శుద్ధిస్స్యాత్ప్రాణాయామశతేన చ ॥ * ॥ యత్తు సుమన్తు

నోక్తమ్ — ॥ వా ॥ లశున పలాణ్డు గృఞ్జన కవక భక్షణే సావిత్ర్యష్టసహస్రేణ మూర్ధ్ని సంపాతాన్నయేదేతాన్యేవ వ్యాధితస్య భిషక్క్రియాప్రతిషిద్ధాని భవన్తి యాని చైవం ప్రకారాణి తేష్వపి న దోషః ॥ * ॥ ఇతి । సంపాతాన్నయేత్ - ఉదకబిన్దూన్ ప్రక్షిపేదిత్యర్థః । స్మృత్యర్థసారే — ॥ శ్లో ॥ ఉచ్ఛిష్టస్పర్శనం జ్ఞాత్వా తత్పాత్రం పరిహృత్య చ । తత్పాత్రం పరిహృత్యాథ భూమిం సమనులిప్య చ ॥ అన్నం పాత్రే నిధాయైవ తదన్నం పరివేష్టయేత్ । పరిషిచ్య తతః పశ్చాద్భోజయేచ్చ న దోషకృత్ ॥ ఏకపఙ్క్త్యాం తు భుఞ్జానో బ్రాహ్మణో బ్రాహ్మణం స్పృశేత్ । తదన్నమత్యజన్ భుక్త్వా గాయత్ర్యష్టశతం జపేత్ ॥ భుఞ్జానేషు తు విప్రేషు యోఽగ్రే పాత్రం విముఞ్చతి । స చోరస్స చ పాపిష్ఠో బ్రహ్మఘ్నసమ ఉచ్యతే ॥ అప్యేకపఙ్క్త్యాం నాశ్నీయాద్బ్రాహ్మణస్స్వజనైరపి । కో హి జానాతి కిం కస్య ప్రచ్ఛన్నం పాతకం భవేత్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ ఏకపఙ్క్త్యుపవిష్టానాం దుష్కృతం యద్దురాత్మనామ్ । సర్వేషాం తత్సమానం స్యాద్యది పఙ్క్తిర్న భిద్యతే ॥ అగ్నినా భస్మనా వాపి స్తమ్భేన సలిలేన వా । దర్భాదినా చ మార్గేణ పఙ్క్తిభేదో విధీయతే ॥ ద్వారేణ నిమ్నభూమ్యా వా షడ్భిః పఙ్క్తిర్విభిద్యతే ॥ ఏకపఙ్క్త్యుపవిష్టా యే న స్పృశేయుః పరస్పరమ్ । భస్మాద్యైః కృతమర్యాదా న తేషాం సఙ్కరో భవేత్ ॥ * ॥ ఆదిశబ్దేన అగ్నినా భస్మనా వేత్యుక్తసఙ్గ్రహః । సఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ నరాణాం భోజనే కాలే యది దీపో వినశ్యతి । పాణిభ్యాం పాత్రమాదాయ భాస్కరం మనసా స్మరేత్ ॥ పునర్దీపమసౌ దృష్ట్వా తచ్ఛేషం భోజయేన్నరః ॥ పునరన్నం న భోక్తవ్యం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ నాశ్నీయాద్భార్యయా సార్ధమన్నం చాపి విశేషతః । న భార్యాదర్శనేఽశ్నీయాన్నైకవాసాశ్చ సంవిశేత్ ॥ * ॥ సఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ ఏకపఙ్క్త్యాం తు భుఞ్జాన ఉచ్ఛిష్టం స్పృశతే యది । ద్వౌ విప్రౌ విసృజేదన్నం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ అత్రాయం వివేకః - మిథస్స్పర్శే తదన్నమత్యజన్నిత్యుక్తం ద్రష్టవ్యమ్, భుక్తిపాత్రోచ్ఛిష్టస్పర్శే తు

ట్వా విప్రో విసృజేదన్నమిత్యుక్తం గ్రాహ్యమ్, అన్యతరస్యోచ్ఛిష్టస్ప ర్శాభావే తత్పాత్రం పరిహృత్యైవేత్యుక్తం కర్తవ్యమితి । పరాశరః— ॥ శ్లో ॥ సకృచ్చాన్ద్రం ద్విజో గత్వాచరేత్కృచ్ఛ్రాణి వింశతిమ్ । తద్వదేవ కుర్యాత్కృచ్ఛ్రాణి వృషలీ సహభోజనే ॥ * ॥ ఇదమభ్యాసవిష యమ్ । శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ యదా భోజనకాలేతు హ్యశుచిర్భవతి ద్విజః । భూమౌ నిధాయ తం గ్రాసం స్నాత్వా విప్రో విశుధ్యతి ॥ విశు ధ్యత్యుపవాసేన త్రిరాత్రేణైవ భోజనే ॥ * ॥ అశుచిః - శ్వాదిస్పర్శ నేన శ్వశూద్రాదిస్పర్శనేనచ గ్రాసనిధానస్నానాచ్ఛుద్ధిః, ముఖస్థగ్రా సభోజనే త్రిరాత్రేణేతి వివేకః । పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ ఏకపఙ్క్త్యుప విష్టానాం విప్రాణాం సహభోజనే । యద్యేకోపి త్యజేత్పాత్రం శేషమ న్నం నభోజయేత్ ॥ మోహాద్భుఞ్జీత చేద్విప్రః పఙ్క్త్యాముచ్ఛిష్టభో జనమ్ । ప్రాయశ్చిత్తం చరేద్విప్రః కృచ్ఛ్రం సాన్తపనం స్మృతమ్ ॥ ఏకపఙ్క్త్యుపవిష్టానాం విషమం యః ప్రయచ్ఛతి । యశ్చైవాశ్నాతివిష మం కుర్యాద్బ్రహ్మహణో వ్రతమ్ ॥ ఏతచ్చిరాభ్యాసవిషయమ్ । ప ఙ్క్తిభేదీ పృథక్పాకీ నిత్యం బ్రాహ్మణనిన్దకః ॥ ఆదేశీ వేదవిక్రయీ పఞ్చై తే బ్రహ్మఘాతకాః ॥ * ॥ పఙ్క్తిభేదీ - విషమదాతా, పృథక్పాకీ - స్వ స్యాన్యేషాంచ శ్లాఘ్యాశ్లాఘ్యవస్తుభేదపాకకరః । బ్రాహ్మణనిన్దకః - శ్రోత్రియోవా అశ్రోత్రియోవా తమపినన్దేత్ । ఆదేశీ - ॥ శ్లో ॥ య మిచ్ఛేన్నరకం నేతుం సపుత్రపశుబాన్ధవమ్ । తం దేవేష్వధిపం కుర్యాద్గో షుచ బ్రాహ్మణేషుచ ॥ * ॥ ఇత్యుక్తః । వేదవిక్రయీ - ॥ శ్లో ॥ ప్ర త్యాపనం ప్రాధ్యయనం ప్రశ్నపూర్వప్రతిగ్రహః । యాజనాధ్యాప నే వాదః షడ్విధో వేదవిక్రయః ॥ * ॥ ఇతిమనూక్తః, ॥ శ్లో ॥ వేదాక్ష రాణియావన్తి నియుఞ్జ్యాదర్థకారణాత్ । తావతీం బ్రహ్మహత్యాం వై వేదవిక్రయ్యవాప్నుయాత్ ॥ * ॥ ఇత్యుక్తోవా । యమః — ॥ శ్లో ॥ అశ్నాతియోభృత్యజనస్యమధ్యేమృష్టాన్నమేకోరసగృధ్నురేవ । దీనైః కటాక్షైరభివీక్ష్యమాణోవ్యక్తం విషం హాలహాలం సభుఙ్క్తే ॥ * ॥ భృ

త్యజనః - పోష్యవర్గః । మనుః — ॥ శ్లో ॥ దాసశిష్యాశ్చ భార్యాశ్చ పితరౌ గురవస్తథా । పుత్రాశ్చ మాతులాద్యాశ్చ పోష్యవర్గా ఉదాహృతాః ॥ * ॥ ఇతి । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ భార్యాభృతకదాసేభ్య ఉచ్ఛిష్టం శేషయేద్బుధః । భోజనంతు నని శ్శేషం కుర్యాత్ప్రాజ్ఞః కదాచన ॥ అన్యత్ర దధిసక్త్వాజ్యపలలక్షీరమధ్వపామ్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ పితుర్జ్యేష్ఠస్యచ భ్రాతురుచ్ఛిష్టం భోక్తవ్యం ధర్మవిప్రతిపత్తావభోజ్యమ్ ॥ * ॥ ఇతి । చిన్తామణౌ చ — ॥ శ్లో ॥ తామ్బూలాభ్యఙ్గనే చైవ కాంస్యపాత్రే చ భోజనమ్ । యతిశ్చ బ్రహ్మచారీ చ విధవా చ వివర్జయేత్ ॥ * ॥ స్మృతిమాధవీయే — ॥ శ్లో ॥ అఞ్జనం చైవ తామ్బూలం కాంస్యపాత్రే చ భోజనమ్ । బ్రహ్మచారీ యతిశ్చైవ నాశ్నీయాత్తు కదాచన ॥ అశ్నీయాద్యది మోహేన తప్తకృచ్ఛ్రం సమాచరేత్ ॥ * ॥ సనత్కుమారః ॥ శ్లో ॥ విధవా బ్రహ్మచారీ చ యతిశ్చ వ్రతవాంస్తథా । తామ్బూలమఞ్జనం చైవ కాంస్యపాత్రే చ భోజనమ్ ॥ దన్తకాష్ఠం మైథునం చ యావజ్జీవం న కారయేత్ ॥ వ్రతస్థస్య వ్రతానన్తరం కార్యమేవేత్యుక్తమ్ । బ్రహ్మచారివిషయే । నైష్ఠికో బ్రహ్మచారీ చ తామ్బూలాభ్యఙ్గనే తథా । మైథునం కాంస్యపాత్రస్థమన్నం చైవ న భోజయేత్ ॥ వివాహానన్తరం కార్యమన్యస్య బ్రహ్మచారిణః ॥ తైలయన్త్రేక్షుయన్త్రే దేశ్శబ్దో యావత్ప్రవర్తతే । తావత్కాలం న భోక్తవ్యం శూద్రాన్త్యపతితస్య చ ॥ శాహాళ్భ్రమణగ్రాణ్ణాం ముసలోలూఖలస్య చ । ఏతేషాం నినదో యావత్తావత్కాలమభోజనమ్ ॥ చణ్డాలసూతికోదక్యావాక్యం శ్రుత్వా ద్విజోత్తమః । భుక్త్వా తు గ్రాసమాత్రేణ దినమేకమభోజనమ్ ॥ * ॥ సనత్కుమారః — ॥ శ్లో ॥ ఏకాదశ్యాం మునిశ్రేష్ఠ యో భుఙ్క్తే మూఢచేతనః । ప్రతిగ్రాసమసౌ భుఙ్క్తే కిల్బిషం శ్వానవిట్సమమ్ ॥ నిష్కృతిర్మద్యపస్యోక్తా ధర్మశాస్త్రే మనీషిభిః । ఏకాదశ్యన్నకామస్య నిష్కృతిః క్వాపి నోదితా ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అనర్చితం వృథామాంసం కేశకీటసమన్వితమ్ । శుక్తం పర్యుషితోచ్ఛిష్టం శ్వస్పృష్టం పతితేక్షితమ్ । ఉదక్యాస్పృష్టసంఘు

న్నంచ వర్జయేత్ ॥ గోఘ్రాతంశకునోచ్ఛిష్టం పదాస్పృష్టంచకామతః । వృథాకృసరసం యావపాయసాపూపశష్కులీః ॥ * ॥ అత్రవిజ్ఞానేశ్వరః — ॥ వా ॥ అనర్చితమ్ - అర్చార్హాయయదవజ్ఞయాదీయతే। దేవతాద్యుద్దేశవ్యతిరేకేణాత్మార్థం యత్సాధితం తద్వృథా మాంసమ్, కేవలాత్మార్థమేవేత్యర్థః । శుక్తమ్ - యదన్నం కేవలంకాలపరివాసేనద్రవ్యాన్తరసంసర్గకాలపరివాసాభ్యాంవా అమ్లీభవతి తచ్ఛుక్తమ్, యద్వా అమ్లద్రవ్యసంసర్గాభావేఽపిస్వయమేవామ్లీభూతమ్। కేశకీటసమన్వితమ్ - కేశకీటాభ్యాం యుక్తం వర్జయేత్ । పర్యుషితంపూర్వస్మిన్ దినే పచితమ్ । ఉచ్ఛిష్టమ్ - భుక్తోజ్ఝితమ్ । ఉదక్యాస్పృష్టమ్, ఇదముపలక్షణమ్, "అమేధ్యపతితచణ్డాలపుల్కసరజస్వలాశునఖికుష్ఠిసంస్పృష్టాన్నం వర్జయేత్" ఇతి శఙ్ఖస్మరణాత్ । సంఘుష్టమ్ - కోభుఙ్క్తే ఇతి యత్సఙ్ఘుష్య దీయతేతత్సఙ్ఘుష్టాన్నమ్। అన్యసమ్బన్ధవ్యపదేశేనయద్దీయతేతత్పర్యాయాన్నమ్, బ్రాహ్మణాన్నం శూద్రేణయద్దీయతేశూద్రాన్నం బ్రాహ్మణేనయద్దీయతేతత్, యథా - "॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణాన్నం దదచ్ఛూద్రః శూద్రాన్నం బ్రాహ్మణోదదత్। ఉభావేతావభోజ్యాన్నౌ భుక్త్వాచాన్ద్రాయణం చరేత్" ఇత్యత్రోక్తాన్నమితియావత్ । పర్యాచాన్తమితిపాఠే పరిగతమాచాన్తం గణ్డూషగ్రహణం యస్మింస్తత్పర్యాచాన్తమ్, తన్నభోక్తవ్యమ్। ఏతదుక్తంభవతి - గణ్డూషగ్రహణాదూర్ధ్వమాచమనాత్ప్రాఙ్న భోక్తవ్యమితి । పార్శ్వాచాన్తమితి పాఠే ఏకస్యాం పఙ్క్తౌ పార్శ్వస్థేఽఆచాన్తే నభోక్తవ్యం భస్మోదకాదివిచ్ఛేదేనవినా। వృథా - దేవతాద్యుద్దేశమన్తరేణ సాధితాః । (కృసరసంయావపాయసాపూపశష్కులీర్వర్జయేత్) కృసరః - తిలమిశ్రగుడః, తిలముద్గసిద్ధౌదనశ్చ । సంయావః - క్షీరగుడఘృతాదికృత ఉత్కారికాఖ్యః । శష్కులీ - అపూపభేదః । అనేన దేవాన్నస్య మన్వాదిభిర్వర్జ్యత్వస్మరణం దేవతార్థత్వేన సాధితాని వేదితవిషయమ్, ననివేదితవిషయమ్, తస్య భోజ్యత్వాత్, "విష్ణునాత్తమశ్నన్తి" ఇతి శ్రుతేః । చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ హృదిరూ

పం ముఖేనామన్నైవేద్యముదరేహరేః । పాదోదకంచ నిర్మాల్యం యస్య
మూర్ధ్ని సవైష్ణవః ॥ * ॥ ఇతి ॥ శ్లో ॥ నైవేద్యమన్నం తులసీవిమిశ్రిత
మ్ ॥ * ॥ ఇతిచ । పార్వతీంప్రతిరుద్రః — ॥ శ్లో ॥ గురోస్సర్వస్యయ
దుచ్ఛిష్టం భోజ్యం తత్పుత్రశిష్యయోః । సర్వేషాంచ గురోర్విష్ణోరన్నా
ద్యంచ నివేదితమ్ ॥ అన్యేషాం నప్రదాతవ్యముచ్ఛిష్టం హిమవత్సుతే । అ
జ్ఞానాద్యది దద్యాత్తు సహభోజనమేవతత్ ॥ * ॥ షణ్ముఖం ప్రతిరు
ద్రః — ॥ శ్లో ॥ దుర్లభో భగవద్భక్తో భావో వైయస్యతత్వతః । పా
దోదకం ప్రతిశుభం శుద్ధాన్నంచనివేదితే ॥ స్రగాదికేచోపభుక్తే హ్యుపభో
గార్థమేవచ ॥ అతశ్చ భావహీనానాం సుభక్తానాంచషణ్ముఖ । నిషిద్ధం భగ
వన్మన్త్రైర్దృశ్వాతమఖిలం హియత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ వా
సాభూషణమాల్యాదిగన్ధతైలం తథౌషధమ్ । సర్వం భగవతేనిత్యముపయు
జ్యాన్నివేదితమ్ ॥ * ॥ దత్తాత్రేయః — ॥ శ్లో ॥ నిర్మాల్యం భక్షయి
త్వైవముచ్ఛిష్టమగురోరపి । మాసం పయోవ్రతో భూత్వా జపన్నష్టాక్ష
రం సదా ॥ బ్రహ్మకూర్చం తతః పీత్వా పూతో భవతి మానవః । నిర్మాల్యం
నైవసంస్పృష్టేతూర్ధ్వే పేసర్వం చనిక్షిపేత్ । స్వీకుర్యాద్యదితన్మోహాద్రౌ
రవం నరకం వ్రజేత్ ॥ మక్షికాపాదమాత్రం తునిర్మాల్యం నస్పృశేత్క్వ
చిత్ । యదిస్పృశేత్సమోహాద్వై నరకేషునిమజ్జతి ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే —
॥ శ్లో ॥ శూద్రాణాం భాజనేభుక్త్వా భుక్త్వా వా భిన్నభాజనే । ఉపోషి
తస్త్వహోరాత్రం పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి ॥ మాక్షికం ఫాణితం శాకం
గోరసం లవణంఘృతమ్ । హస్తదత్తానిభుక్త్వాతుదినమేకమభోజనమ్ ॥*॥
ఇదమకామవిషయమ్ । కామతస్తు, హారీతః — ॥ వా ॥ హస్తదత్తభో
జనే మస్తపఙ్క్తిభోజనే అభ్యక్తమూత్రపురీషకరణే మృతసూతకాన్నభోజ
నే శూద్రైస్సహసుప్తే త్రిరాత్రమభోజనమ్ ॥ * ॥ ఇతి । పైఠీనసిః —
॥ శ్లో ॥ లవణం వ్యఞ్జనం చైవఘృతం తైలంచ గోరసమ్ । లేహ్యం పేయం
చభక్ష్యంచ హస్తదత్తం నభక్షయేత్ ॥ ఏతానిహస్తదత్తానిభుక్త్వా సాన్తప
నం చరేత్ ॥ * ॥ ఏతదభ్యాసవిషయమ్ । శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ పక్షిజగ్ధం

గవాఘ్రాతమవధూతమవక్షుతమ్ । కేశకీటావపన్నంచ మృత్ప్రక్షేపేణ శుధ్యతి ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ కేశకీటాద్యుపహతేచాన్నేద్భిరాప్లావ్య ఘృతేనవా । ప్రక్షిప్యచాజ్యపూతాన్నం భుఞ్జీతప్రయతాత్మవాన్ ॥ కేశం కీటం నఖం ప్రాశ్య హ్యస్థికణ్టకమేవవా । హేమతప్తం ఘృతంపీత్వా తత్క్షణాదేవశుధ్యతి ॥ * ॥ ఇదమకామకృతవిషయమ్ । కామతస్తు "దినమేకమభోజమ్" ఇతి విజ్ఞానేశ్వరేణోక్తం ద్రష్టవ్యమ్ । పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలశ్వపచైఃస్పృష్టో విణ్మూత్రే కురుతేద్విజః । త్రిరాత్రం తత్ర కుర్వీత భుక్తోచ్ఛిష్టేషడాచరేత్ ॥ ఉచ్చరన్ యదిభుఞ్జీత భుక్త్వావా మేహనేకృతే । అహోరాత్రోషితస్స్నాత్వా జుహుయాత్సర్పిషాఽఽహుతీః ॥ * ॥ వ్యాహృతిభిరితి శేషః । అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ క్షీరం లవణసంయుక్తముచ్ఛిష్టేఘృతసేచనమ్ । రజస్వలాముఖాస్వాదస్సురాపానసమం స్మృతమ్ ॥ ఆసనారూఢపాదోవా వస్త్రార్ధప్రావృతోఽపివా । ముఖేనధమితం భుక్త్వా కృచ్ఛ్రంసాన్తపనం చరేత్ ॥ * ॥ శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ ముఖేన ధమితం భుక్త్వా వ్రతం చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరః — ॥ శ్లో ॥ భుక్తశ్చేత్పార్వణశ్రాద్ధే ప్రాణాయామాన్ షడాచరేత్ । ఉపవాసస్త్రిమాసాది వత్సరాన్తం ప్రకీర్తితః ॥ ప్రాణాయామత్రయంవృద్ధావహోరాత్రం సపిణ్డనే । ఆనురూపేస్మృతం నక్తం వ్రతం పార్వణికేతథా ॥ ద్విగుణం క్షత్రియస్యైవ త్రిగుణం వైశ్యభోజనే । సాక్షాచ్చతుర్గుణం హ్యేతత్ స్మృతం శూద్రస్య భోజనే ॥ ప్రాజాపత్యం నవశ్రాద్ధే పాదోనంచార్ధమాసికే । త్రైపక్షికే తదర్ధంతు పఞ్చగవ్యంద్విమాసికే ॥ * ॥ ఇదమాపద్విషయమ్ । అనాపదితుహారీతః — ॥ శ్లో ॥ చాన్ద్రాయణం నవశ్రాద్ధే ప్రాజాపత్యంతుమిశ్రకే । ఏకాహంతు పురాణేషు ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే ॥ * ॥ మిశ్రకే - ఆద్యమాసికే ద్వితీయాదౌ, షట్త్రింశన్మతే — ॥ శ్లో ॥ ప్రాజాపత్యం నవశ్రాద్ధే పాదోనంచార్ధమాసికే । త్రైపక్షికేతదర్ధంస్యాత్పాదోద్వైమాసికేతథా ॥ పాదోనంకృచ్ఛ్రముద్దిష్టం షాణ్మాసేతు తథాఽఽబ్దికే ॥ * ॥ అర్ధమాసి

కే - ఊనమాసికే । సర్వాదిహతశ్రాద్ధవిషయే శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ చాన్ద్రాయణం నవశ్రాద్ధే పరాకో మాసికే స్మృతః । పక్షత్రయే త్రికృచ్ఛ్రం స్యాత్షణ్మాసే కృచ్ఛ్రమేవతు ॥ ఆబ్దికే పాదకృచ్ఛ్రం స్యాదేకాహం పునరాబ్దికే । అతఊర్ధ్వం నదోషస్స్యాచ్ఛఙ్ఖస్యవచనంయథా ॥ * ॥ ఇదంస్తైనపతితక్లీబాదివిషయమ్, శూద్రశ్రాద్ధవిషయంచ । భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ అపాఙ్క్తేయాన్యముద్దిశ్య శ్రాద్ధమేకాదశేఽహని । బ్రాహ్మణస్తత్రభుక్త్వాన్నం తదాచాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ ఆమశ్రాద్ధేతథాభుక్త్వాతప్తకృచ్ఛ్రేణశుధ్యతి । సఙ్కల్పితే తథాభుక్త్వా త్రిరాత్రం క్షపణం భవేత్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ మాసికాదిషుయోఽశ్నీయాదసమాప్తవ్రతోద్విజః । త్రిరాత్రముపవాసోఽస్య ప్రాయశ్చిత్తం విధీయతే ॥ ప్రాణాయామత్రయం కృత్వా ఘృతం ప్రాశ్యవిశుధ్యతి ॥ * ॥ కామతస్తు సపవాహ ॥ శ్లో ॥ మధుమాంసంచయోఽశ్నీయాచ్ఛ్రాద్ధం సూతకఏవవా । ప్రాజాపత్యం చరేత్కృచ్ఛ్రం వ్రతశేషం సమాపయేత్ ॥ ఆమశ్రాద్ధే భవేదర్ధం ప్రాజాపత్యస్యసర్వదా ॥ * ॥ అభ్యాసేపునరుపనయనం బోధాయనోక్తంద్రష్టవ్యమ్ । అనుక్తప్రాయశ్చిత్తశ్రాద్ధేతు, ఉశనా — ॥ శ్లో ॥ దశకృత్వః పిబేదాపోగాయత్ర్యాశ్రాద్ధభుగ్ద్విజః । తతస్సన్ధ్యాముపాసీత శుధ్యేత్తుతదనన్తరమ్ ॥ * ॥ సంస్కారశ్రాద్ధభోజనేవ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నివృత్తే చూడహోమేతు ప్రాఙ్నామకరణాత్తథా । చరేత్సాన్తపనం భుక్త్వాజాతకర్మణిచైవహి ॥ అతోఽన్యేషుచ భుక్త్వాఽన్నం సంస్కారేషుద్విజోత్తమః । నియోగాదుపవాసేన శుధ్యతేనిర్వ్యభోజనే ॥ బ్రహ్మౌదనేచసోమేచ సీమన్తోన్నయనే తథా । జాతశ్రాద్ధే నవశ్రాద్ధే భుక్త్వా చాన్ద్రాయణంచరేత్ ॥ * ॥ ద్విజఇతి శేషః । శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ నవశ్రాద్ధం గ్రామయాజకాన్నం సద్గ్రహభోజనమ్ । నారీప్రథమగర్భాన్నం భుక్త్వాచాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ సద్గ్రహః - గ్రహణకాలః । మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ గ్రహణంతుభవేదిన్దోః ప్రథమాదధియామతః । భుఞ్జీతావర్తనాత్పూర్వం ప్రథమే ప్రథమాదధః ॥ * ॥ నిశిప్రథమేయామే గ్రహణేసతి

దివా ప్రథమయామాదర్వాక్ భుఞ్జీత, అన్యత్రా వర్తనాదధః ॥ బాలాదివి
షయే — ॥ శ్లో ॥ సాయాహ్నే గ్రహణం చేత్స్యాదపరాహ్ణే న భోజనమ్ ।
అపరాహ్ణే న మధ్యాహ్నే మధ్యాహ్నే న తు సఙ్గవే ॥ భుఞ్జీత సఙ్గవే చేత్స్యాన్న
పూర్వం భోజనక్రియా ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నాద్యాత్సూర్యగ్రహా
త్పూర్వం సాయాహ్నే న శశిగ్రహాత్ । గ్రహకాలే తు నాశ్నీయాత్స్నా
త్వాఽశ్నీయాత్తు మోచనే ॥ ముక్తే శశిని భుఞ్జీత యది న స్యాన్మహానిశా । అము
క్తయోరస్తగయోరద్యాద్దృష్ట్వాపరేఽహని ॥ * ॥ మేఘాదిచ్ఛన్నశశిసూర్య
యోర్దర్శనాభావేఽపి శాస్త్రతో విముక్తిజ్ఞానాద్భుఞ్జీత । తథా వృద్ధగౌత
మః — ॥ శ్లో ॥ చన్ద్రసూర్యగ్రహే నాద్యాత్తస్మిన్నహని పూర్వతః । రా
హోర్విముక్తిం విజ్ఞాయ స్నాత్వా కుర్వీత భోజనమ్ ॥ * ॥ గ్రస్తాస్తమయే
కాలద్వయే న భుఞ్జీతేతి భావః । తథా విష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ అహో
రాత్రం న భుఞ్జీత చన్ద్రసూర్యగ్రహేఽస్తగౌ । ముక్తిం దృష్ట్వా తు భోక్త
వ్యం స్నానం కృత్వా తతః పరమ్ ॥ * ॥ వృద్ధగార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ స
న్ధ్యాకాలే యదా రాహుర్గ్రస్తౌ తు శశిభాస్కరౌ । తదహర్నైవ భుఞ్జీత రా
త్రావపి కదాచన ॥ * ॥ చన్ద్రస్య గ్రస్తోదయే తదహర్నైవ భుఞ్జీత, రవేర్గ్ర
స్తోదయే పూర్వరాత్రౌ న భుఞ్జీతేత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ గ్రస్తోదయే విధోః పూర్వం నా
హర్భోజనమాచరేత్ । రవేర్గ్రస్తోదయే పూర్వరాత్రౌ భుఞ్జీత నైవ హి ॥
భుక్త్వా గ్రహణకాలే తు ద్విజశ్చాన్ద్రాయణం చరేత్ । తస్మిన్నేవ దినే భు
క్త్వా శ్రాద్ధే తు త్ర్యహమాచరేత్ ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ చ
న్ద్రస్య యది వా భానోర్యస్మిన్నహని భార్గవ । గ్రహణం తు భవేత్తస్మి
న్న పూర్వం భోజనక్రియా ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నరాణాం భోజనే
కాలే యది దీపో వినశ్యతి । పాణిభ్యాం పాత్రమాదాయ భాస్కరం మనసా
స్మరన్ ॥ పునర్దీపమసౌ దృష్ట్వా తచ్ఛేషం భోజయేన్నరః ॥ పునరన్నం న
భోక్తవ్యం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః —
॥ శ్లో ॥ నాశ్నీయాద్భార్యయా సార్ధమన్నం వాఽపి విశేషతః । న భార్యాయా ద
ర్శనేఽశ్నీయాన్నైకవాసా న సంస్థితః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ భార్యా

యా సహానాశ్నీయాన్న భార్యా పర్యనే తథా ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ సఙ్ఘస్యాన్నమభోజ్యం పరిక్రుష్టంచ సర్వేషాం శిల్పాజీవినాం యే చ శస్త్రమాజీవన్తి యే చాధిం భిషగ్వార్ధుషికో దీక్షితః క్రీతరాజకః “ అగ్నీషోమీయసంస్థాయామేవ హుతాయాం వపాయాం దీక్షితస్య భోక్తవ్యం యజ్ఞార్థే వా నిర్దిష్టే శేషాద్భుఞ్జీరన్ ” ఇతి హి బ్రాహ్మణమ్ , క్లీబో రాజ్ఞాం ప్రేషకోఽహవిర్యాజీ చారీ అవిధినా చ ప్రవ్రజితో యశ్చాగ్నీనపాస్యతి యశ్చ సర్వాన్వర్జయతే సర్వాన్నీ చ శ్రోత్రియో నిరాకృతిర్వృషలీపతిర్మత్త ఉన్మత్తో బద్ధోఽణికః ప్రత్యుపవిష్టో యశ్చ ప్రత్యుపవేశయతే తావన్తం కాలమ్ ॥ * ॥ ఇతి ।

సఙ్ఘః - సమూహః , తస్యాన్నమ్ - అన్నమ్ , నభోజ్యమ్ । పరిక్రుష్టమ్ - భోక్తుకామా ఆగచ్ఛతేత్యాహూయ దత్తమ్ , సర్వేషామితి । శిల్పమ్ - చిత్రనిర్మాణాది , అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ గోరక్షకాన్ వాణిజకాన్ తథా కారుకుశీలవాన్ । ప్రేష్యాన్వార్ధుషికాంశ్చైవ విప్రాన్ శూద్రవదాచరేత్ ॥ * ॥ శస్త్రమితి ప్రవిషయమిదమ్ । “ పరీక్షార్థమపి బ్రాహ్మణ ఆయుధం నాదదీత ” ఇతి స్మృతేః । అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ అగ్నిదో గరదశ్చైవ శస్త్రపాణిర్ధనాపహః । క్షేత్రదారహరశ్చైవ షడేతే హ్యాతతాయినః ॥ * ॥ ఆధిః - స్వగృహేఽన్యం వాసయిత్వా తతో భృతిగ్రహణమ్ । ॥ శ్లో ॥ పరం భూమావాకుట్టింకృత్వా స్వోపమార్థం వాసయేత్తు యః । స ఆధిజీవీ విజ్ఞేయస్సర్వకర్మబహిష్కృతః ॥ * ॥ ఇతి ప్రసిద్ధేః । భిషక్ - జాతివైద్యః । వృద్ధ్యుపజీవీ వార్ధుషికః । దీక్షణీయేష్ట్యాసంస్కృతస్యాన్నభోజనే పక్షచతుష్టయం స్పష్టమ్ । క్లీబః - నపుంసకః । అహవిర్యాజీ - నరరుధిరాదినాఽభిచారాదౌ యాజకః । చారీ - చారః । అవిధినా - “ విధిహీనమసృష్టాన్నమ్ ” ఇత్యవిధినా దత్తాన్నమభోజ్యమిత్యర్థః । ప్రవ్రజితః - యతిః । తత్ర హారీతః — ॥ శ్లో ॥ యత్యన్నం యతిపాత్రస్థం యతినా ప్రేరితం చ యత్ । అన్నత్రయం నభోక్తవ్యం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ యశ్చేతి - “ వీరహా వా ఏష దేవానాం యోఽగ్నిముద్వాసయతే ” ఇతి శ్రుతేః “ అగ్నిహీనస్య నాన్నమద్యాదనాపది ” ఇతి స్మృతేః । యస్తు భోజనే

నకంచిద్భోజయతి సర్వాంశ్చవర్జయతి , యశ్చసర్వేషామన్నం భుఙ్క్తే , తావుభావశ్రోత్రియావప్యభోజ్యాన్నౌ । నిరాకృతిః - నిస్స్వాధ్యాయః , శిష్టైస్తిరస్కృతోవా । వృషలీపతిః - “ సవిప్రో వృషలీపతిః ” ఇతిస్మర్యతే, నతుశూద్రాపతిః , కలౌ శూద్రావివాహనిషేధాత్ ॥ శ్లో ॥ చణ్డాలీ వర్ధకీ వేశ్యా రజస్స్థాయాచకన్యకా । ఊఢాచయాసగోత్రేణ వృషల్యః పరికీర్తితాః ॥ * ॥ ఇతి విజ్ఞానేశ్వరేణోక్తాయాః పతిర్వా.। మత్తః - మదకరద్రవ్యసేవయా అప్రకృతింగతో విద్యాదినాగర్వితోవా । ఉన్మత్తః - భ్రాన్తః । బద్ధః - నిగళితః । అణికః - పుత్రాచ్ఛాత్రగ్రాహీ , ఋణాదినా కారణేనాధమర్ణంనిరుధ్య తత్పార్శ్వఉపవిష్టః ప్రత్యుపవిష్టః । ఇతరస్తత్పరిహారమకుర్వన్యస్తేన సహాసీనః ప్రత్యుపవేశయితా । ఏతేమత్తాదయస్తావన్తం కాలమభోజ్యాన్నాః , యావత్మదాద్యపగమః । ఋణస్యదాతా అణికఇత్యన్యే ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ కదర్యబద్ధచోరాణాం క్లీబరఙ్గావతారిణామ్ । వైణాభిశస్తవార్ధుష్య గణికాగణదీక్షిణామ్ ॥ * ॥ కదర్యః- ॥ శ్లో ॥ ఆత్మానం ధర్మకృత్యంచ పుత్రదారాంశ్చ పీడయేత్ । లోభాద్యఃపితరౌభృత్యాన్ సకదర్యఇతిస్మృతః ॥ * ॥ ఇత్యుక్తోలుబ్ధః , బద్ధః - వాచానిరుద్ధః , చోరః - బ్రాహ్మణస్వవ్యతిరిక్తపరస్వాపహారీ , క్లీబః -నపుంసకః , రఙ్గావతారీ - నటచారణమల్లాదిః , వేణుచ్ఛేదజీవీ వైణః , అభిశస్తః - పతనీయైఃకర్మభిరభియుక్తః , వార్ధుష్యః - నిషిద్ధవృద్ధ్యుపజీవీ , గణికా - పణ్యస్త్రీ, గణదీక్షీ - బహుయాజకః , ఏతేషామన్నం నాద్యాత్, “ అగ్నిహీనస్యనాన్నమద్యాత్ ” ఇత్యనువృత్తేః, అగ్నిహీనస్య శ్రౌతస్మార్తాగ్న్యధికారహీనస్యశూద్రస్య ప్రతిలోమజస్య, అధికారవతోఽప్యగ్నిహీనస్యచ అన్నమనాపది నాద్యాత్ , ॥ శ్లో ॥ చికిత్సకాతురక్రుద్ధపుంశ్చలీమత్తవిద్విషామ్ । క్రూరోగ్రపతితవ్రాత్యదాంభికోచ్ఛిష్టభోజినామ్ ॥ * ॥ చికిత్సకః - భిషగ్వృత్త్యుపజీవీ , నతుధర్మార్థంభైషజ్యకరః , ఆతురః - అచికిత్స్యరోగీ , పుంశ్చలీ - వ్యభిచారిణీ, మత్తః - విద్యాదినాగర్వితః, విద్విట్ - శత్రుః , అత్రమహాభారతే — ॥ శ్లో ॥ ద్విషదన్నంనభోక్త

వ్యం ద్విషన్తం నైవభోజయేత్ । పాణ్డవాన్ద్విషసేరాజన్మమప్రాణాహి
పాణ్డవాః ॥ * ॥ క్రూరః - దృఢాభ్యన్తరకోపః, ఉగ్రః - వాక్కాయ
వ్యాపారేణోద్వేజకః, పతితః - బ్రహ్మహాదిః, వ్రాత్యః - పతితసావిత్రీ
కః, అత్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ వ్రాత్యస్సంస్కారహీనఃస్యాదవకీర్ణీ
క్షతవ్రతః । కుష్ఠీత్వగ్దోషరోగాఢ్యః పాపీయాన్పాపకృత్తమః ॥ * ॥ దా
మ్భికః - వఞ్చకఃలోకరఞ్జనార్థమనుష్ఠాయీ, ఉచ్ఛిష్టభోజీ - పరభుక్తోజ్ఝి
తాశీ, అత్ర దక్షః — ॥ వా ॥ పరోచ్ఛిష్టభోజినామన్నమభోజ్యమ్ ॥*॥
ఇతి, ఏతేషాం చికిత్సకాదీనామన్నం నాద్యాత్ ॥ శ్లో ॥ అవీరస్త్రీస్వ
ర్ణకారస్త్రీజితగ్రామయాజినామ్ । శస్త్రవిక్రయికర్మారతన్తువాయి
శ్వవృత్తినామ్ ॥ * ॥ అవీరస్త్రీ - స్వతన్త్రా, వ్యభిచారమన్తరేణ పతి
పుత్రరహితేత్యన్యే, స్త్రీజితః - సర్వత్ర స్త్రీవశవర్తీ, గ్రామయా
జీ - గ్రామస్య శాన్త్యాదికారీ, బహూనాముపనేతా వా శస్త్రవిక్రయీ-
శస్త్రవిక్రయోపజీవీ, కర్మారః - లోహకారస్తక్షాదిశ్చ - తన్తువాయః -
సూచీశిల్పోపజీవీ, శ్వవృత్తిః - శ్వభిరుపజీవీ, ॥ శ్లో ॥ నృశంసరాజరజక
కృతఘ్నవధజీవినామ్ । చేలధావసురాజీవసహోపపతివేశ్మనామ్ ॥
పిశునానృతినోశ్చైవ తథా చాక్రికవన్దినామ్ । ఏషామన్నంనభోక్తవ్యంసో
మవిక్రయిణస్తథా ॥ * ॥ నృశంసః - నిర్దయః, రాజా - భూపతిః, తత్సహచ
ర్యాత్పురోహితశ్చ, రజకః - వస్త్రాదీనాంనీలాదిరాగకారకః, కృతఘ్నః -
కృతస్యోపకారస్యహన్తా, అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ బ్రహ్మఘ్నేచసురా
పేచచోరేభగ్నవ్రతేతథా । నిష్కృతిర్విహితాసద్భిః కృతఘ్నేనాస్తిని
ష్కృతిః ॥ * ॥ చేలధావకః - వస్త్రనిర్ణేజకః, ఉపపతిః - జారః, సహో
పపతినా వేశ్మ యస్యాఽసౌసహోపపతివేశ్మా, మాహిషకఇత్యర్థః, అత్ర
పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ మాహిషీత్యుచ్యతేభార్యా సాచైవవ్యభిచారిణీ ।
తద్దోషం క్షమతేయస్తు సవైమాహిషకస్స్మృతః ॥ * ॥ పిశునః - పరదోష
ఖ్యాపకః, అనృతీ - మిథ్యావాదీ, చాక్రికః - తైలికః, శాకటికశ్చేత్యే
కే, అభిశస్తపతిత చాక్రిక తైలికేతిభేదేనాభిధానాత్, ఏతేషాం కదర్యాదీ

నామన్నం నాద్యాదిత్యర్థః । అత్ర పైఠీనసిః — ॥ వా ॥ కునఖీశ్యావ
దన్తకః పిత్రా వివదమానః స్త్రీజితః కుష్ఠీ పిశునస్సోమవిక్రయీ వాణిజ
కో గ్రామయాజకోఽభిశస్తకో వృషల్యభిజాతః పరివిత్తిః పరివివిదానో దధి
షూపతిః పునర్భూపుత్రశ్చోరః కాణ్డపృష్ఠస్సేవకశ్చేత్యభోజ్యాన్నా
అపాఙ్క్తేయాశ్శ్రాద్ధార్హాశ్చ, ఏషాం దత్వాచ భుక్త్వాచ అజ్ఞానా
త్త్రిరాత్రమ్ ॥ * ॥ ఇతి । విజ్ఞానేతుయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ భు
క్త్వాతోఽన్యతమస్యాన్నమమత్యా క్షపణం త్ర్యహమ్ । మత్యాభుక్త్వా
చరేత్కృచ్ఛ్రం రేతోవిణ్మూత్రమేవచ ॥ * ॥ లిఖితః — ॥ శ్లో ॥ భు
క్త్వా వార్ధుషికస్యాన్నం వ్రతస్యాసుతస్యచ । శూద్రస్యచ తథాభు
క్త్వా త్రిరాత్రంస్యాదభోజనమ్ ॥ పరపాకనివృత్తస్యపరపాకరతస్యచ ।
అపచస్యచభుక్త్వాఽన్నం ద్విజశ్చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ ఏతదభ్యాస
విషయమ్ । తల్లక్షణంచసఏవాహ — ॥ శ్లో ॥ గృహీత్వాఽగ్నిం సమా
రోప్యపఞ్చయజ్ఞాన్ననిర్వపేత్ । పరపాకనివృత్తోఽసౌమునిభిః పరికీర్తితః ॥
పఞ్చయజ్ఞాంస్స్వయంకృత్వాపరాన్నముపజీవతి । సతతం ప్రాతరుత్థాయ
పరపాకరతస్తుసః ॥ గృహస్థధర్మయుక్తోయోదదాతిపరివర్జితః । ఋషిభిర్ధర్మ
తత్త్వజ్ఞైరపచః పరికీర్తితః ॥ * ॥ పూర్వోక్తాభోజ్యాన్నవ్యతిరిక్తదురాచారా
న్నభోజనేషట్త్రింశన్మతేవిశేషః — ॥ శ్లో ॥ నిరాచారస్యవిప్రస్యని
షిద్ధాచరణస్యచ । అన్నం భుక్త్వాద్విజః కుర్యాద్దినమేకమభోజనమ్ ॥ * ॥
ఇదమజ్ఞానవిషయమ్, జ్ఞానేతుద్విగుణమ్, ॥ శ్లో ॥ విహితం యదకామా
నాం కామాత్తద్ద్విగుణం భవేత్ ॥ * ॥ ఇతి మనుస్మృతేః । అత్రైవసంవ
త్సరాభ్యాసేతత్రైవోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ ఉపపాతకయుక్తస్యహ్యబ్దమే
కం నిరన్తరమ్ । అన్నం భుక్త్వాద్విజః కుర్యాత్ప్రాకంతద్విశోధనమ్ ॥ * ॥
విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ భక్షయేద్యదినీలీంతుప్రమాదాద్బ్రాహ్మణః
క్వచిత్ । చాన్ద్రాయణేనశుద్ధస్స్యాదాపస్తమ్బోఽబ్రవీన్మునిః ॥ * ॥ ఔ
షణః — ॥ శ్లో ॥ అశ్నీయాత్తన్మనాభూత్వాపూర్వంచ మధురం రస
మ్ । లవణామ్లౌతథామధ్యే కటుతిక్తాదిచాన్తతః ॥ ప్రాగ్ద్రవం పురుషో

శ్ననైవమధ్యేతుకఠినాశనః । అన్తేపునర్ద్రవాశీతు బలారోగ్యే నముఞ్చ
తి ॥ * ॥ భగవద్గీతాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ ఆహారస్త్వపిసర్వస్యత్రివిధోభ
వతిప్రియః । ఆయుస్సత్వబలారోగ్యసుఖప్రీతివివర్ధనః ॥ గుణభేదేనఆహా
రస్త్రివిధః ॥ శ్లో ॥ రస్యాస్స్నిగ్ధాః స్థిరాహృద్యాఆహారాస్సాత్వికప్రి
యాః । సత్వగుణోపేతస్య సత్వమయా ఆహారాఆయురాదివివర్ధనాః ,
రస్యాః - రసోపేతాః , స్నిగ్ధాః - స్నేహసంయుక్తాః , స్థిరాః - స్థిరపరిణా
మాః , హృద్యాః - రమణీయవేషాః , ఏవం విధాస్సత్వమయాఆహారాస్సా
త్వికస్యప్రియాః ॥ శ్లో ॥ కట్వమ్లలవణాత్యుష్ణతీక్ష్ణరూక్షవిదాహినః ।
ఆహారారాజసస్యేష్టాదుఃఖశోకామయప్రదాః ॥ అతిశైత్యాతితైక్ష్ణ్యాది
నామరుపయోగాత్తీక్ష్ణాః , శోషకారారూక్షాః , తాపకరావిదాహినః , ఏ
వంరూపాఆహారారాజసస్యేష్టాః । తేచరజోమయత్వాద్దుఃఖశోకామయ
వర్ధనాః ॥ శ్లో ॥ యాతయామంగతరసం పూతిపర్యుషితంచయత్ । ఉచ్ఛి
ష్టమపిచామేధ్యం భోజనం తామసప్రియమ్ ॥ * ॥ యాతయామమ్ - చి
రకాలావస్థితమ్, గతరసమ్ - త్యక్తస్వాభావికరసమ్ , పూతి - దుర్గన్ధోపే
తమ్ , పర్యుషితమ్ - కాలాతిపత్త్యారసాన్తరాపన్నమ్ , రాత్రౌ జలస్థిత
మన్నం వా , ఉచ్ఛిష్టమ్ - గుర్వాదిభ్యోఽన్యేషాం భుక్తశిష్టమ్ , అమే
ధ్యమ్ - అయజ్ఞార్హమయజ్ఞశిష్టం చేత్యర్థః । ఏవం విధంతమోమయంభో
జనం తామసప్రియం భవతి । అతోహితైషిభిస్సత్వవివృద్ధయేసాత్వికా
హారఏవసేవ్యః । మనుః — ॥ శ్లో ॥ శ్రోత్రియస్యకదర్యస్యవదాన్య
స్యచవార్ధుషేః । మీమాంసిత్వోభయం దేవాస్సమమన్నమకల్పయన్ ॥
తాన్ప్రజాపతిరిత్యాహ మాకృధ్వం విషమం హితత్ । శ్రద్ధాపూతం వ
దాన్యస్యహతమశ్రద్ధయేతరత్ ॥ * ॥ అతఏవాపస్తమ్బః — ॥ వా ॥
పుణ్యస్యేప్సతోభోక్తవ్యమ్ , పుణ్యస్యాప్యనీప్సతోనభోక్తవ్యమ్ ॥ * ॥ ఇ
తి । ప్రజాపతిః — ॥ శ్లో ॥ శ్రద్ధధానస్యభోక్తవ్యం చోరస్యాపివిశేష
తః । నత్వేవబహుయాజ్యస్యయశ్చోపనయతేబహూన్ ॥ * ॥ బహూప
వేతాచాభోజ్యాన్నః । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ విహస్త్యన్నం మనః ప్రా

ణాం శ్చక్షుః శ్రోత్రం తథైవచ । స్మృతిం మేధాం ధృతిం శుక్లం పారక్యం యోఽన్నమశ్నుతే ॥ పరపాకాన్నపుష్టస్య సతతం గృహమేధినః । ఇష్టంచ త్తం తపోఽధీతం యస్యాన్నం తస్య తద్భవేత్ । యస్యాన్నం తస్య తే పుత్రా అన్నాద్రేతః ప్రజాయతే ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ ద్వావేవాశ్రమిణౌ భోజ్యావానప్రస్థస్తథాగృహీ । మునేరన్నమభోజ్యం స్యాత్సర్వేషాం లిఙ్గినాం తథా ॥ * ॥ స్మృతిమాధవీయే — ॥ శ్లో ॥ అభోజ్యాన్నాఇ మేషణ్ణ మార్జార రౌహ్యాఖుకుక్కుటౌ । పతితాశ్చాపవిద్ధాశ్చ చణ్డాలా అపచాస్తథా ॥ * ॥ ఏతేషణ్డాదయస్సంజ్ఞా ప్రకరణే ద్రష్టవ్యాః । అత్ర శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ యోహిహిత్వా వివాహాగ్నిం గృహస్థ ఇతి మన్యతే । అన్నం తస్య నభోక్తవ్యం వృథాపాకో హి స స్మృతః ॥ అత్రిః — ॥ శ్లో ॥ పీతశేషం తు నపిబేత్ఖాదితం తు నఖాదయేత్ । నఖలూనం చనాశ్నీయాత్పక్వం పరగృహాగతమ్ ॥ * ॥ స్మృతిదీపికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ యోభుఙ్క్తేఽనుపనీతేన యోభుఙ్క్తే చ స్త్రియా సహ । యోభుఙ్క్తే కన్యయా సార్ధం ద్విజశ్చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ కిల్బిషం హి మనుష్యాణా మన్నమాశ్రిత్య తిష్ఠతి । యోహి యస్యాన్నమశ్నాతి స తస్యాశ్నాతి కిల్బిషమ్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ అన్నాదే భ్రూణహా మార్ష్టి ॥ * ॥ ఇతిచ ॥ శ్లో ॥ స్వపాకే వర్తమానే తు పరపాకం నిషేవతే । స శ్వత్వం సూకరత్వంచ గర్దభత్వంచ గచ్ఛతి ॥ గృహస్థపతనం హ్యేతత్పరపాకోపజీవనమ్ ॥ * ॥ శ్లో ॥ పరపాకేన యో జీవేత్స్వపాకేతు గృహే స్థితే । స పాపాత్మా మహాఘోరే చిరంతి ష్ఠతి దారుణే ॥ * ॥ ఇతిచ యమాదివచనం నిత్యవిషయమ్, ॥ శ్లో ॥ పరపాకరుచిర్నస్యాదనిన్ద్యామన్త్రణాదృతే ॥ * ॥ ఇతి యాజ్ఞవల్క్యస్మరణాత్ । అతశ్శిష్టాన్నం భోజ్యమేవ । తథాచవ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ సదాచారస్య విప్రస్య తథా వేదాన్తవేదినః । భుక్త్వాఽన్నం ముచ్యతే పాపాత్పావనం నాత్ర సంశయః ॥ * ॥ అన్యత్రచ ॥ శ్లో ॥ మహాపాతకసంప్రాప్తౌ శ్రోత్రియస్య గృహం వ్రజేత్ । యాచయేదన్నమమృతం తదభావే జ

లం పిబేత్ ॥ * ॥ మాఘమాహాత్మ్యే — ॥ శ్లో ॥ ప్రార్థయేద్వైష్ణవస్యా
న్నం ప్రయత్నేన విచక్షణః। సర్వపాప విశుద్ధ్యర్థం తదభావే జలంపిబేత్ ॥
విష్ణుదాసస్య యేదాసా వైష్ణవాన్నభుజశ్చయే । తేపిక్రతుభుజాం వైశ్యగ
తింయాన్తి నిరాకులాః ॥ * ॥ ఇతి । కించ, “ భుఞ్జీతపితృసేవితం ” ఇత్య
స్యైకోద్దిష్టవిశేషేనిషేధోదృశ్యతే ॥ శ్లో ॥ నవశ్రాద్ధేతుయచ్ఛిష్టం గృహే
పర్యుషితంచయత్ । దమ్పత్యోర్భుక్తశిష్టంచ నభుఞ్జీతకదాచన ॥ * ॥ ఇ
తివిజ్ఞానేశ్వరేణ నవశ్రాద్ధే శేషస్యైవా భోజ్యత్వప్రతిపాదనాత్ , ఆప
స్తమ్బేన “ నచాతస్గుణాయోచ్ఛిష్టందద్యాః ” ఇతి శ్రాద్ధవిశేషేఽపి నిషు
న్ప్రితవిసదృశగుణేభ్యఏవ పితృశేషదాననిషేధాత్ , “ ఇష్టైస్సహాభుజ్య
తామ్ ” ఇతీష్టానాంచ శిష్టాన్న భోజనానుజ్ఞానాచ్చ , ॥ శ్లో ॥ ఏకోద్దిష్టే
తుయద్భోక్తురభోజ్యం శిష్టమోదనమ్। చన్ద్రసూర్యోపరాగేచ శిష్టమన్నం
చ వర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇతివిశేషనిషేధాచ్చ , పార్వణేషుపితృశేషస్యభో
జ్యమేవ । తథాపరాశరః — ॥ శ్లో ॥ స్త్రీశేషం పితృశేషంచ శూద్రశే
షంతథైవచ । తథారజస్వలాశేషం భుక్త్వాచాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥
యమః — ॥ శ్లో ॥ సతాంచపురుషాణాంహిపార్వణేషుద్విజోత్తమైః ।
పితృశేషమపేత్వద్యమితివాసిష్ఠభాషితమ్ ॥ * ॥ సత్పురుషాణాం పార్వ
ణే పితృశేషభోజ్యత్వప్రతిపాదనాచ్ఛిష్టవిషయే నదోషః , అశిష్టవిషయే
దోషస్మరణాత్ । తథా బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ అశిష్టాయేచపురుషాస్తే
షాం శ్రాద్ధేద్విజోత్తమైః । నభోక్తవ్యమితి ప్రాహుర్మునయస్సంశిత
వ్రతాః ॥ * ॥ ఇతి వచనాచ్ఛిష్టపితృశేషం భోజ్యమేవేతిసిద్ధమ్ । కించ
॥ శ్లో ॥ త్రిఫలామిశ్రితాం దర్భైః కాఞ్జికాయాం వినిక్షిపేత్ । త
స్యాస్తు కాఞ్జికా గ్రాహ్యా నేతరస్యాః కదాచన ॥ * ॥ ఇతి వ్యాసేన
త్రిఫలాదర్భసంయుక్తకాఞ్జికాగ్రహణవత్ ॥ శ్లో ॥ ఆరనాలంచ తక్రం
చ పాథేయం ఘృతపాయసమ్ । ఉదకంచ కుశచ్ఛన్నం నదుష్యేద్ద్రా
హువర్మనే ॥ * ॥ ఇతివచనాద్దర్భయుక్తముదకాదికం గ్రాహ్యమేవ ।
॥ శ్లో ॥ చిరస్థితమపిశ్వద్యం స్నేహయుక్తం ద్విజాతిభిః । యవగోధూ

మజం సర్వం పయసశ్చైవ విక్రియాః ॥ * ॥ ఇతి మనూక్తస్యాపవాద ఉక్తశ్చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ ఘృతాత్ఫేనం ఘృతాన్మణ్డం పీయూషంచ తథాఽఽర్ద్రగోః। గుడాదిద్రవ్యసంయుక్తం వర్జ్యం పర్యుషితం దధి ॥*॥ ఘృతాదుద్ధృత్య ఫేనమాత్రం తదగ్రమాత్రంచ గుడమరీచిమిశ్రం సత్పర్యుషితంచవర్జ్యమ్, తథాఆర్ద్రగోః - అనిర్దశాయాగోః, పీయూషమ్ - పయః। యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ సన్ధిన్యనిర్దశావత్సగోఃపయఃపరివర్జయేత్। ఔష్ట్రమైకశఫంస్త్రైణమారణ్యకమథావికమ్ ॥*॥ యాచైకాం వేళామతిక్రమ్యదుహ్యతేయాచవత్సాన్తరేణసన్ధీయతేసాచసన్ధినీ, సన్ధినీవృషాక్రాన్తేతి కేచిత్ , ॥ శ్లో ॥ ఏకాం వర్ణ్యాం విజానీయాద్వృషాక్రాన్తాంచ సన్ధినీమ్ ॥ ఇతి త్రికాణ్డీస్మరణాత్ । అనిర్దశా - ప్రసూతాఽనతిక్రాన్తదశాహా, అవత్సా - మృతవత్సా , ఆసాంపయః - క్షీరం వర్జయేత్। పయోగ్రహణాత్తద్వికారాణాం దధ్యాదీనాంచ నిషేధః। పయోనిషేధాచ్ఛకృన్మూత్రాదేరనిషేధః। ఉష్ట్రాజ్జాతమౌష్ట్రమ్। ఏకశఫాః - బడబాదయః, తత్ప్రభవమైకశఫమ్। స్త్రీప్రభవం స్త్రైణమ్। అరణ్యేభవా ఆరణ్యాః, తదీయమారణ్యకమ్। అవేర్జాతమావికమ్। ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ అపేయం తథైడకంపయఉష్ట్రీక్షీరమ్మృగీక్షీరసన్ధినీక్షీరయమసూక్షీరాణీతిధేనోశ్చానిర్దశాయాస్తథాకీలాలౌషధీనాంచ ॥ * ॥ ఇతి। ఏడకా - అవిః , యమసూః - యమళస్యప్రసవిత్రీ, కీలాలౌషధిః - సురాద్రవ్యమ్। గౌతమః — ॥ వా ॥ గోశ్చక్షీరమనిర్దశాయాస్సూతకేఽజామహిష్యోశ్చనిత్యమావికమపేయమౌష్ట్రమైకశఫంచ స్యన్దినీయమసూసన్ధినీనాంచ యాశ్చవ్యపేతవత్సాః ॥ * ॥ ఇతి। స్యన్దినీ - సదాస్రవత్పయస్తనీ। శఙ్ఖః — ॥ వా ॥ సర్వాసాం ద్విస్తనీనాం క్షీరమభోజ్యమ్ ॥*॥ ఇతి। విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ అనిర్దశాయాగోఃక్షీరమౌష్ట్రమైకశఫంతథా । ఆవికం సన్ధినీక్షీరం వివత్సాయాశ్చగోః పయః ॥ ఆరణ్యానాంచ సర్వేషాం మృగాణాం మహిషీంవినా । స్త్రీక్షీరం చైవవర్జ్యానిసర్వశూక్తానిచైవహి ॥ ఇత్యుక్త్వా “ శేషేషూపవసేదహః ” ఇతిమనూక్తోపవా

సోఽద్రష్టవ్యః ॥ * ॥ ఇతి। యత్తు పైఠీనసినోక్తమ్ — ॥ వా ॥ ఖరోష్ట్ర
మహిషీక్షీర ప్రాశనే తప్తకృచ్ఛ్రం పునరుపనయనంచానిర్దశాహగోమహి
షీక్షీరప్రాశనేఽహోరాత్రమభోజనం సర్వాసాం ద్విస్తనీనాం క్షీరపానే
ప్యజావర్జమేతదేవ ॥ * ॥ ఇతి, యచ్చశఙ్ఖోక్తమ్ — ॥ శ్లో ॥ క్షీరాణి
యాన్యపేయాని తద్వికారాశనే బుధః । సప్తరాత్రం వ్రతం కుర్యాత్ప్ర
యత్నేన సమాహితః ॥ * ॥ ఇతి యావకవ్రతమ్, తదుభయమపి కామ
తోఽభ్యాసవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ సన్ధిన్యమేధ్యభక్షాయా భుక్త్వా పక్షవ్రతం
చరేత్ ॥ * ॥ ఇతి చాభ్యాసవిషయమ్। సకృత్పానే విష్ణుః — ॥ వా ॥
గోఽజామహిషీవర్జం సర్వపయాంసి ప్రాశ్యోపవసేదనిర్దశాహం తాన్య
పి సన్ధినీయమసూ స్యన్దినీ వివత్సాక్షీరంచామేధ్యభుజశ్చ ॥ * ॥ ఇతి।
క్వచిచ్ఛకృన్మూత్రంచ వర్జ్యమిత్యాహ ॥ శ్లో ॥ క్షీరం క్షీర వికారాంశ్చ
శకృన్మూత్రమథాపి వా । అపేయమన్యవత్సాయా వివత్సాయాస్తథైవ
చ ॥ * ॥ అతోఽన్యవత్సవివత్సయోః పఞ్చగవ్యం వర్జ్యమ్। అత్ర బోధా
యనః — ॥ వా ॥ అపేయపయఃపానే కృచ్ఛ్రోఽన్యత్ర గవ్యాత్, గవ్యే
తు త్రిరాత్రముపవాసః ॥ * ॥ ఇతి ॥ శ్లో ॥ మాహిషం గవ్యమాజం చ భ
క్ష్యం క్షీరేషు నిర్దిశేత్ ॥ * ॥ ఇతి యమస్మృతే రేడకాది పయో వర్జ్యమేవ।
తథా చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ న పిబేత్కపిలాక్షీరం వైశ్యశ్శూద్రోఽ
థవా పునః । యః పిబేత్కపిలాక్షీరం న తతోఽన్యోఽస్తి పాపకృత్ ॥ క్షత్రియ
శ్చాపి వృత్తస్థో న పిబేత్కపిలం పయః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ కపి
లాక్షీరపానేన బ్రాహ్మణీగమనేన చ । వేదాక్షరవిచారేణ శూద్రః పతతి
తత్క్షణాత్ ॥ * ॥ ఇతి। వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ కాపిలం యః పిబేచ్ఛూద్రో
నరకే స చ పచ్యతే । హుతశేషం పిబేద్విప్రో విప్రస్స్యాదన్యథా పశుః ॥ * ॥
అన్యథా - అహుతశేషపయఃపానే, చకారాత్ క్షత్రవిశౌ। హారీతః —
॥ శ్లో ॥ ఆహారం తు రహః కుర్యాన్నిర్హారం చైవ సర్వదా। ఉభాభ్యాం లక్ష్మ్యు
పేతస్స్యాత్ప్రకాశే హీయతే శ్రియా ॥ * ॥ నిర్హారః - మలోత్సర్గః। సము
చ్చయే — ॥ శ్లో ॥ అనభ్యాసేన వేదానామాచారస్య చ వర్జనాత్। ఆలస్యా

దన్నదోషాచ్చ మృత్యుర్విప్రాన్ జిఘాంసతి ॥ * ॥ అన్నదోషోజాత్యాశ్ర యనిమిత్తకః । శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ యేభుఞ్జతేసమీపస్థా యేభాక్ష్యన్తితతఃపరమ్ । తాన్ సర్వాన్మనసాస్మృత్వా తదహాన్ మశనంచరేత్ ॥ * ॥ సుమన్తుః — ॥ శ్లో ॥ అన్నం నిధాయ్యదర్వ్యాతు నహస్తేన కదాచన । పూజయిత్వాతదన్నంచాపోశనంతు సమన్త్రకమ్ ॥ సోదకం దక్షిణంపాణిం కుర్యాదన్నం ప్రదక్షిణమ్ । అపేయంతద్భవేదమ్బుపీత్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ అకృత్వాపరిషేకంతు యస్త్వన్నం పరిమర్దతి । హస్తేన మర్దితం చాన్నం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ స్మృతిసారే — ॥ శ్లో ॥ పిబతఃపతితేతోయే యదా భోజనభాజనే । అభోజ్యం తద్భవేదన్నం భుక్త్వా చాన్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ అనారోగ్యమనాయుష్యమస్వర్గ్యం చాతి భోజనమ్ । అపుణ్యం లోకవిద్విష్టం తస్మాత్తత్పరివర్జయేత్ ॥ * ॥ వ్యాసపరాశరహారీతాః — ॥ శ్లో ॥ శయనస్థో నభుఞ్జీత న పాణిస్థో నచాసనే । సోపానత్కశ్చనాశ్నీయాన్నైకవస్త్రః స్త్రియాసహ ॥ * ॥ (కదాచనేతిపాఠాన్తరమ్) పైఠీనసిః — ॥ శ్లో ॥ నభిన్నపాత్రేభుఞ్జీత నభావప్రతిదూషితే । ప్రభిన్నం రాజతస్వర్ణతామ్రపాత్రం నదోషకృత్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ననిన్దేదన్నభక్ష్యాంస్తు స్వాద్వస్వాద్వపి భక్షయేత్ । ఆర్ద్రపాణిపదాస్యస్తు ప్రాఙ్ముఖో బ్రహ్మసూత్రధృత్ ॥ ద్వాత్రింశద్గ్రాసమశ్నీయాద్దీర్ఘమాయుర్జిజీవిషుః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ శ్లో ॥ అష్టౌగ్రాసామునేర్భక్ష్యాష్షోడశారణ్యవాసినః । ద్వాత్రింశచ్చ గృహస్థస్య హ్యమితం బ్రహ్మచారిణః ॥ * ॥ ఇదం కామ్యమ్ "దీర్ఘమాయుర్జిజీవిషుః" ఇతివ్యాసస్మృతేః । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ శ్లేష్మశిఙ్ఘాణికోత్సర్గో నాన్నకాలేప్రశస్యతే । బలిమఙ్గలజప్యాదౌ న హోమే న మహాజనే ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ భాషాంకాసం క్షవథుమిత్యభిముఖోఽన్నం వర్జయేత్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ భుక్త్వాఽమృతాపిధానమసీతిచ నిపీయకమ్ । ఆచాన్తః పునరాచామేద్వ్యావమ్మణ్డలశోధనమ్ ॥ — ॥ భుక్త్వాగ్రన్థిం విముచ్యాథ తేన పీత్వా జలం సహ । తత్పవి

త్రం త్యజేద్భూమావథమన్త్రేణ జాతుచిత్ ॥ విస్మృత్య భువి పాత్రేతు పవిత్రం విసృజేద్యది । ప్రాయశ్చిత్తం చరేత్కృచ్ఛ్రం తత్కల్బిషవిశుద్ధయే ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ గణ్డూషకరణాద్యస్తు హస్తం ప్రక్షాళయేద్ద్విజః । హతం దైవంచ పిత్ర్యంచ హ్యాత్మానంచోపఘాతయేత్ ॥ * ॥ గణ్డూషమన్త్రోత్తరాపోశనమ్ । యతస్సఏవాహ ॥ శ్లో ॥ అర్ధం పిబతిగణ్డూషమర్ధం త్యజతిభూతలే । ప్రీణన్తి పితస్సర్వే యేచాన్యే భూమిదేవతాః ॥ * ॥ గణ్డూషార్థత్యాగమన్త్రమాహ సఏవ ॥ శ్లో ॥ రౌరవే౽పుణ్యనిలయే పద్మార్బుదనివాసినామ్ । అర్థినాముదకం దత్తమక్షయ్యముపతిష్ఠతు ॥ * ॥ ఇతి । స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ హస్తంనిర్లిహ్యచక్షాళ్య విధూయోర్ధ్వాయ పాత్రతః । గణ్డూషం ధారయేద్యస్తు సురామివసధారయేత్ ॥ * ॥ అతోగణ్డూషముత్తరాపోశనమేవ, తదర్థంహస్తప్రక్షాళననిర్లేహనవిధూననాదికం నకార్యమ్ । శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ యస్తూత్తిష్ఠత్యనాచాన్తో భుక్తవానాసనాత్తతః । సద్యఃస్నానం ప్రకుర్వీత నాన్యథా శుద్ధిమాప్నుయాత్ ॥ * ॥ అనాచాన్తః - అమృతాపిధానమసీతి మన్త్రాచమనమకృత్వేత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ పవిత్రగ్రన్థిముత్సృజ్య మణ్డలే భువినిక్షిపేత్ । పాత్రేతు నిక్షిపేద్యస్తు సవిప్రః పఙ్క్తిదూషకః ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ భుక్త్వా౽౽చామేద్యథోక్తేన విధినాచసమాహితః । శోధయేన్ముఖహస్తౌచ మృదద్భిర్ఘర్షణైరపి ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ మాషాదిచూర్ణైర్మృద్భిర్వా ప్రక్షాళ్య కరయోర్ద్వయమ్ । ప్రక్షాళ్య జానుపాదౌచ కాష్ఠైర్దన్తాన్విశోధయేత్ ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ మూత్రేపురీషే భుక్త్యన్తే భక్ష్యాణాం భక్షణేతథా । చతురష్టద్విషష్ట్యష్టగణ్డూషైస్తువిశుధ్యతి ॥ విప్రస్య దక్షిణేభాగే దేవాస్తిష్ఠన్తి సర్వదా । ఆసీనఏవ గణ్డూషాన్వామపార్శ్వే వినిక్షిపేత్ ॥ కుర్యాద్దక్షిణపార్శ్వేతు రౌరవం నరకం వ్రజేత్ ॥ * ॥ బోధాయనః — ॥ వా ॥ ఆసీనఏవ గణ్డూషాన్విసృజేదాసీనస్త్రిరాచామేత్ ॥ * ॥ ఇతి । ఏవకారాత్తిష్ఠతో గణ్డూషకరణనిషేధః ॥ శ్లో ॥ యావదుక్తంతు గణ్డూషమకృత్వాచహ్యనాసనః । వి

నాయజ్ఞోపవీతేన ఆచాన్తోఽప్యశుచిర్భవేత్ ॥ ఆచాన్తోఽప్యశుచిస్తావద్యావ
త్పాత్రమనుద్ధృతమ్ । ఉద్ధృతేఽప్యశుచిస్తావద్యావన్మణ్డలశోధనమ్ ॥ * ॥
సఙ్గ్రహే — ॥ శ్లో ॥ భుక్త్వోచ్ఛిష్టస్త్వనాచాన్తశ్శూద్రాదీన్యదిపశ్య
తి । జ్ఞానతోఽజ్ఞానతో వాపి తైస్సార్ధం భుక్తవానసౌ ॥ * ॥ అతఃఖలు శు
ద్ధాచమనాన్తం శ్వశూద్రాది దర్శనం పరిహరన్తి సన్తః । ఔర్వః — ॥ శ్లో ॥
భుక్త్వా సమ్యగథాచమ్య ప్రాఙ్ముఖోదఙ్ముఖోఽపి వా । స్వస్థః ప్రశాన్తచి
త్తస్తు కృతాసనపరిగ్రహః ॥ అభీష్టదేవతానాంతు కుర్వీత స్మరణం బుధః ॥*॥
శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ ఆస్యం ప్రక్షాళ్య గణ్డూషం పిబేద్భుక్త్వా చ యో
ద్విజః । దైవం శ్రాద్ధమసౌ హన్యాత్పితౄనాత్మానమేవ చ ॥ * ॥ గణ్డూ
షకాలే ఆస్యస్థజలం న పిబేదిత్యర్థః । కుత్సః — ॥ శ్లో ॥ ఆచాన్తో నాభిదే
శం తు ప్రాణానాం గ్రన్థిరసీతి చ । విమృశ్యాదిత్యమీక్షేత రాత్రౌ దీపము
ఖం తతః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ వా ॥ భుక్త్వా ద్విరాచాన్తో హృదయ
దేశమభిమృశేత్ ప్రాణానాం గ్రన్థిరసి ॥ * ॥ ఇతి । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥
భుక్త్వాఽమృతాపిధానమసీత్యుపరిష్టాదపః పిబేత్ । ఆచమ్యాఙ్గుష్ఠమాత్రే
తి పాదాఙ్గుష్ఠే తు దక్షిణే ॥ నిస్స్రావయేద్ధస్తజలమూర్ధ్వహస్తస్సమాహితః ।
హుతానుమన్త్రణం కుర్యాచ్ఛ్రద్ధాయామితి మన్త్రతః ॥ అథాక్షరేణ
స్వాత్మానం యోజయేద్బ్రహ్మణీతి హి । సర్వేషామేవ యోగానామా
త్మయోగః పరస్స్మృతః ॥ యోఽనేన విధినా కుర్యాత్సయాతి పదమక్ష
యమ్ ॥ * ॥ అక్షరేణ - “ ఏతస్య వా అక్షరస్య ” ఇత్యామ్నాతేన, “ బ్ర
హ్మణిమ ఆత్మాఽమృతత్వాయ ” ఇతి యోజయేత్ । “ ఓమిత్యాత్మాన
యుఞ్జీత ” ఇత్యాత్మయోగం కుర్యాదిత్యర్థః । అత్ర బాహటే — ॥ శ్లో ॥
భుక్త్వోపవిశతస్తున్న మోజో భవతి తిష్ఠతః । ఆయుశ్చక్రమతో మృత్యుర్ధా
వతస్స్వపతో వపుః ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ భుక్త్వా తు సుఖమా
సీనస్తామ్బూలం భక్షయేద్ద్విజః । నివేదితం భగవతః పరిశుద్ధం యథావి
ధి ॥ * ॥ సఙ్గ్రహకారః — ॥ భుక్త్వా తు సుఖమాసీనస్తామ్బూలే నా
స్యశోధనమ్ । శుణ్ఠ్యామలకధాతూనామేకేనాథ విశోధనమ్ ॥ ఆసనే సవ్య

గాసీనశ్చ త్రివర్ణస్తృప్తమానసః । పఞ్చసప్తమభాగేఽపి పురాణాదీన్ నిరీక్ష యేత్ ॥ * శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ అగస్తిరగ్నిర్బడబానలశ్చ భుక్తం మయాఽన్నం జరయన్త్వశేషమ్ । సుఖంచ మేతత్పరిణామసమ్భవం యచ్ఛన్త్వరోగం మమచాస్తు దేహే ॥ విష్ణురత్తా తథైవాన్నం పరిణామశ్చ వై యతః । సత్యేన తేన మే భుక్తం జీర్యత్వన్నమిదం తథా ॥ ఇత్యుచ్చార్య స్వహస్తేన పరిమృశ్య తథోదరమ్ । అనాయాసప్రదాయీని కుర్యాత్కర్మాణ్యతన్ద్రితః ॥ * ॥ తథాఽన్యత్ర ॥ శ్లో ॥ సుపూగంచ సుపత్రంచ సుధయాంచ సమన్వితమ్ । ప్రదద్యాద్ద్విజదేవేభ్యస్తామ్బూలం భక్షయేద్బుధః ॥ ఏకపూగం సదాఽఽరోగ్యం ద్విపూగం నిష్ఫలం భవేత్ । అతిశ్రేష్ఠం త్రిపూగంచ అధికం నైవ దుష్యతి ॥ పర్ణమూలే భవేద్వ్యాధిః పర్ణాగ్రే పాపసమ్భవః । చూర్ణపర్ణం హరత్యాయుస్సిరా బుద్ధివినాశినీ ॥ తస్మాదగ్రంచ మూలంచ సిరాశ్చైవ విశేషతః । చూర్ణపర్ణం వర్జయిత్వా తామ్బూలం ఖాదయేద్బుధః ॥ అఖణ్డితంచ క్రముకం పర్ణమప్రాళితం తథా । అశోధితం తథా చూర్ణం భక్షయన్ సర్వదోషభాక్ ॥ అనిధాయ ముఖే పర్ణం పూగం ఖాదతి యో నరః । సప్తజన్మ దరిద్రస్స్యాదన్తే నరకేషు నిమజ్జతి ॥ పీత్వా భుక్త్వా చ యో మర్త్యశ్శూన్యం పాత్రం పరిత్యజేత్ । స భూయః క్షుత్పిపాసార్తో భవేజ్జన్మని జన్మని ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ మేహాస్వల్పిష్టంచ యత్తోయం బాష్పదన్తోష్ఠవిప్రుషః । భుక్త్వాఽఙ్గులిగతస్నేహం నోచ్ఛిష్టం ధర్మచోదితమ్ ॥ ఆర్ద్రపాదస్తు యో మర్త్యో భుక్త్వాఽఽగారాద్బహిర్వ్రజేత్ । తస్యాయుః కీర్తిలక్ష్మీశ్చ విద్యాప్రజ్ఞా చ నశ్యతి ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అతిథిం శ్రోత్రియం తృప్తమాసీమాన్తమనువ్రజేత్ । అహశ్శేషం సమాసీత శిష్టైరిష్టైశ్చ బన్ధుభిః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ ఇతిహాసపురాణాభ్యాం షష్ఠం సప్తమమభ్యసేత్ ॥ * ॥ కాలమిత్యనువర్తతే । శఙ్ఖః — ॥ శ్లో ॥ విచార్య చ పురాణార్థాన్ వేదార్థాన్ భక్తిమాస్థితః । విష్ణుం సదా హృది ధ్యాయేత్ సకలం నిష్కలం తు వా ॥ * ॥ లిఖితః — ॥ శ్లో ॥ భుక్త్వోపస్థాయ మార్తణ్డం పురాణాని సదా పఠేత్ । భావశుద్ధ్యా హరౌ భక్తిః

పురాణశ్రవణాద్భవేత్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ సాత్త్వికాని పురాణాని సాత్త్వికాంశ్చ జపాంస్తథా । కారయేద్భోజనాన్తేతు షష్ఠేవై సప్తమేద్విజః ॥ పురాణపఠనాశక్తౌ పౌరుషం సూక్తముచ్చరేత్ । తద్విష్ణోరితిమన్త్రం వాజపేదష్టాక్షరంతువా ॥ ఏవం యఃకురుతే నిత్యం స యాతి పరమాంగతిమ్। ఏవం గృహస్థధర్మా ఉక్తాః .

స్నాతకవ్రతనిరూపణమ్

సాంప్రతం స్నాతకవ్రతం ప్రతన్యతే । అత్రాపస్తమ్బః—॥ వా॥ అథస్నాతకవ్రతాని పూర్వేణగ్రామాన్నిష్క్రమణప్రవేశనాని శీలయేదుత్తరేణ వా, నకుసృత్యాగ్రామం ప్రవిశేత్ , యదా గ్రామాన్నిష్క్రామతి గ్రామంవా ప్రవిశతి తదాపూర్వేణ ద్వారేణోత్తరేణ వా కుర్యాన్నద్వారాన్తరేణశీలయేత్ । ఇతి॥ * ॥ గౌతమః — ॥ వా ॥ విధిపూర్వం స్నాత్వా భార్యామధిగమ్య యథోక్తాన్ గృహస్థధర్మాన్ ప్రయుఞ్జానఇమాని వ్రతాన్యనుకర్షేత్స్నాతకో నిత్యంశుచిస్సుగన్ధస్స్నానశీలస్సతి విభవే నజీర్ణమలవద్వాసాస్స్యాన్నరక్తముల్బణ మన్యధృతం వాసోబిభృయాన్నస్రగుపానహౌ నిర్ణిక్తమశక్తౌనరూఢశ్మశ్రురకస్మాన్నాగ్నిమపశ్చ యుగపద్ధారయేత్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ సర్వాన్రాగాన్వాససి వర్జయేత్కృష్ణంచ స్వాభావికమనూద్భాసివాసోవసీతాప్రతికృష్టంచ శక్తివిషయే ॥ * ॥ కుసుమ్బాదీన్ సర్వాన్ రాగాన్వాససివర్జయేత్ - నకేనచిద్రక్తం వాసో బిభృయాత్ , తథా స్వాభావికం కృష్ణం కమ్బలాది చ నవసీత, ఉద్భాసి - ఉల్బణమ్, తదన్యదనూద్భాసి । ఛాన్దసోదీర్ఘః । ఏవంభూతం వాసశ్చ వసీత ఆచ్ఛాదయేత్ , ప్రతికృష్టమ్- నికృష్టమ్, జీర్ణమ్- మలినం స్థూలంచ, “ నికృష్టప్రతికృష్టార్వరేఫయాప్యావమాధమాః ” ఇత్యమరః । తద్విపరీతమప్రతికృష్టమ్. తాదృగ్వాసోవసీత । తచ్చాప్రతికృష్టం శక్తౌసత్యాం నవసీత । తథామనుః — ॥ శ్లో ॥ నజీర్ణమలవద్వాసా భవేచ్చ విభవేసతి । ఉపానహౌచవాసశ్చధృతమన్యైర్నధారయేత్ ॥ ఉపవీతమలఙ్కారం స్రజం కరకమేవవా ॥ * ॥ మాధవీయే — ॥ శ్లో ॥

నగ్నో మలినవాసాశ్చ నగ్నో నీలపటస్తథా । నగ్నస్తు స్యూతవస్త్రః స్యాన్న
గ్నో భుగ్నపటస్తథా ॥ వికచ్ఛోఽనుత్తరీయశ్చ నగ్నశ్చావస్త్ర ఏవ చ । శ్రౌ
తం స్మార్తం తథా కర్మ న నగ్నశ్చిన్తయేదపి ॥ * ॥ విజ్ఞానేశ్వరే — ॥ శ్లో ॥ నీ
లం రక్తం చ యద్వస్త్రం యస్య దేహే సుతిష్ఠతి । అహోరాత్రోపోషిత
స్సన్ పఞ్చగవ్యేన శుధ్యతి ॥ * ॥ జాతుకర్ణిః — ॥ శ్లో ॥ కౌశేయం రక్త
కృష్ణం చ మలినం కేశదూషితమ్ । ఛిన్నాగ్రం చోపవస్త్రం చ కుత్సితం ధర్మ
తో విదుః ॥ * ॥ భృగుః — ॥ శ్లో ॥ దశాహీనేన వస్త్రేణ న స్యాత్కౌపీన
కాదృతే । నాన్యదీయేన నార్ద్రేణ న సూచ్యా గ్రథితేన చ ॥ బ్రాహ్మణస్య సి
తం వస్త్రం నృపతేరక్తముల్బణమ్ । చిత్రం వైశ్యస్య శూద్రస్య నీలం మలి
నమిష్యతే ॥ * ॥ అత్రాపస్తమ్బః ॥ వా ॥ వాసశ్శాణీక్షౌమాజినాని కా
షాయం చైకే వస్త్రముపదిశన్తి మాఞ్జిష్ఠం రాజన్యస్య హారిద్రం వైశ్యస్య ॥ * ॥
శణస్య వికారశ్శాణీ - శాటీ, క్షుమా - అతసీ, తద్వికారః క్షౌమమ్, దుకూ
లమ్, మఞ్జిష్ఠయా రక్తం మాఞ్జిష్ఠమ్, హరిద్రయా రక్తం హారిద్రమ్, ఏతా
ని వర్ణానుపూర్వ్యేణ వాసాంసి, కాషాయం తు బ్రాహ్మణస్యోత్తరీయార్థ
మిత్యర్థాద్గమ్యతే । అన్తరీయవిషయే భృగుః — ॥ శ్లో ॥ పరిధానాద్బ
హిః కచ్ఛ్యా రాక్షసీ పరికీర్తితా । సర్వకర్మణి విద్వద్భిర్వర్జనీయా ప్రయత్న
తః ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ స్వోక్తం వస్త్రం చ కౌపీనం ధారయే
త్ప్రథమాశ్రమీ । యజ్ఞోపవీతే ద్వైకత్యం దణ్డం ఛత్రం కమణ్డలుమ్ ॥ సౌ
వర్ణే కుణ్డలే స్వోక్తం వాసో దధ్యాద్గృహాధిపః । సాధనాని యథాపూర్వము
క్తాని గృహమేధినః ॥ యానితాన్యేవ ధార్యాణి వానప్రస్థేన ధారణే । ఉ
పవీతోత్తరాసఙ్గదణ్డకౌపీనమేఖలాః । కుణ్డికా ఛత్రవాసాంసి యతిర్దధ్యాద
నన్తరమ్ ॥ కౌపీనధారణాయాథ శుల్బం కృత్వోపవీతవత్ । యతిశ్చ బ్ర
హ్మచారీ చ దధాతాం ద్విః ప్రదక్షిణమ్ । నగ్నత్వపరిహారాయ గృహస్థ
వనినా తథా ॥ తదేవ ధారయేయాతామవశ్యం కేవలం చ తౌ ॥ * ॥ వాసి
ష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ అకచ్ఛః పుచ్ఛకచ్ఛో వా ద్వికచ్ఛః కటివేష్టితః । యావదా
స్తే ద్విజస్తావన్నగ్న ఏవ న సంశయః ॥ * ॥ సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ కటిసూత్రం

వినాకర్మ శ్రౌతం స్మార్తం కరోతియః । సర్వంతన్నిష్ఫలంవిన్ద్యాత్సోపి
నగ్నఇతిస్మృతః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ దివాచశిరసః ప్రావర
ణం వర్జయేదగ్నిమపో బ్రాహ్మణం గాం దేవతాద్వారం ప్రతిపాదౌచశక్తి
విషయే నాభిప్రసారయీత ॥ * ॥ గౌతమః — ॥ వా ॥ నైతా దేవతాః
ప్రతిపాదౌప్రసారయేన్నపర్ణలోష్టాశ్మభిర్మూత్రపురీషాపకర్షణంకుర్యాన్న
భస్మ కేశతుషకపాలాన్యధితిష్ఠేన్న మ్లేచ్ఛాశుచ్యధార్మికైస్సహ సంభా
షేత సంభాష్య పుణ్యకృతో మనసాధ్యాయేద్బ్రాహ్మణేనవాసహ సం
భాషేత ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ దేవతాభిధానంచాప్రయతః ॥*॥
అప్రయతస్సన్ దేవతానామగ్న్యాదీనాం నామనకీర్తయేత్ । అత్ర ప
రాశరః — ॥ శ్లో ॥ అపవిత్రః పవిత్రో వా సర్వావస్థాం గతోపి వా । యః
స్మరేత్పుణ్డరీకాక్షం సబాహ్యాభ్యన్తరశ్శుచిః ॥ * ॥ అతో దేవతాన్తరకీర్త
నమశుచినా నకార్యమ్ ॥ శ్లో ॥ నారాయణస్య నామాని సదా సర్వత్ర
కీర్తయేత్ । దేవతాన్తరనామాని నాశుచిః పరికీర్తయేత్ ॥ * ॥ దక్షః —
॥ శ్లో ॥ చక్రాయుధస్య నామాని సర్వదా పరికీర్తయేత్ । నాశౌచం కీర్త
నేతస్య పవిత్రో భగవాన్ హరిః ॥ కబళేకబళేకుర్వన్ గోవిన్దస్యానుకీర్త
నమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాదివచనాద్విష్ణుకీర్తనం సర్వదా కార్యమేవ । అతఏవహి
ష్ఠాశానేష్వాశౌచాదావపి నారాయణ గోవిన్దేతి లోకః కీర్తయతి । అతో భో
జనస్నానాదౌ మౌనవిధావప్రాయత్యేచ దేవతాన్తరకీర్తనమేవ నిషిద్ధమ్,
నవిష్ణోరితి సిద్ధమ్ ॥ శ్లో ॥ మౌనం వాచో నివృత్తిస్స్యాన్నాత్ర భాషా నసం
స్మృతమ్ । నాన్యదేవేరణం విష్ణుం సదాధ్యాయేచ్చకీర్తయేత్ ॥ యదివా
గ్యమలోపస్స్యాజ్జపాదిషు కథంచన । వ్యాహరేద్వైష్ణవం సూక్తం స్మరే
ద్వా విష్ణుమవ్యయమ్ ॥ * ॥ ఇతివ్యాసః । ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ స్పృ
హతీంచ గాం నాచక్షీత సంసృష్టాంచవత్సేనానిమిత్తే ॥ * ॥ స్పృహతీమ్ -
సస్యధాన్యాదికం భక్షయన్తీమ్, గౌరియం భక్షయతీతి నబ్రూయాత్, త
థావత్సేనానిమిత్తే సంసృష్టామ్ । "యస్యహవిషేవత్సా అపాకృతాధ
యన్తి" ఇత్యాదికే నిమిత్తే నదోషః ॥ వా ॥ వత్సతన్త్రీంచనోపరిగచ్ఛే

త్ప్రేఙ్ఖావన్తరేణచ నాతీయాత్ ॥ * ॥ వత్సతన్త్రీ - వత్సబన్ధనరజ్జుః, ప్రేఙ్ఖా - డోలాస్తమ్భౌ, తోరణస్తమ్భావిత్యన్యే ॥ వా ॥ నపతతస్సంచక్షీత ॥ * ॥ పతతః పక్షిణస్సంఘీభూతాన్నగణయేత్, పుణ్యక్షయేణ స్వర్గాత్పతతః పరస్మైనబ్రూయాజ్జ్యోతింషిపతన్తీతి ॥ వా ॥ నాబ్రాహ్మణాయోచ్ఛిష్టం ప్రయచ్ఛేద్యదిప్రయచ్ఛేద్దన్తాంస్కుప్త్వాతస్మిన్నవధాయ ప్రయచ్ఛేత్ ॥ * ॥ అబ్రాహ్మణః - శూద్రః, " నశూద్రాయోచ్ఛిష్టమనుచ్ఛిష్టం వాదద్యాత్ " ఇతివసిష్ఠస్మరణాత్తస్మాఉచ్ఛిష్టం నప్రయచ్ఛేత్ । ఇదమనాశ్రితవిషయమ్ । " అన్తర్ధాయైవశూద్రాయ " ఇత్యాశ్రితశూద్రాయోచ్ఛిష్టదానస్మృతేః । కుప్త్వా - దన్తాన్నఖేనావిలిఖ్యతజ్జలముచ్ఛిష్టేనిధాయ ప్రయచ్ఛేత్ । ఇదమాశ్రితవిషయమ్ । ఏవమేవ ॥ శ్లో ॥ నశూద్రాయమతిందద్యాన్నోచ్ఛిష్టం నహవిష్కృతమ్ । నచాస్యోపదిశేద్ధర్మం నచాస్యవ్రతమాదిశేత్ ॥*॥ ఇతిమనువచనం ద్రష్టవ్యమ్ । ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ మిథునీభూయచ నతయాసహ సర్వాం రాత్రిం శయీత, శయానశ్చాధ్యాపనం వర్జయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । మిథునీభూయ - మైథునంకృత్వా, తయా - భార్యయాసహ, సర్వాం రాత్రిం నశయీత - దివావానక్తంవా శయానోనాధ్యాపయేత్, స్వయంతుధారణార్థమధీయీత ॥ వా ॥ అనావిస్స్రగనులేపనః స్యాత్ ॥ * ॥ ఆవిర్భూతమాల్యానులేపనోనస్యాత్ ॥ వా ॥ సభాస్సమాజాంశ్చ నసేవేత నగరప్రవేశనానిచవర్జయేత్ప్రశ్నంచ నవిబ్రూయాత్ । అథాప్యుదాహరన్తి । " మూలంతూలం బృహతిదుర్వివక్తుః ప్రజాం పశూనాయతనంహినస్తి, ధర్మప్రహ్లాదన కుమాలనాయ రుదన్హమృత్యుర్వ్యువాచ ప్రశ్నమ్ " ఇతి దార్ఢభయానమారోహణే విషమారోహణావరోహణానిచవర్జయేద్బాహుభ్యాంచ నదీతరణం నావశ్చసంశయికీంతృణచ్ఛేదనలోష్టవిమర్దనష్ఠీవనానిచాకారణాద్యచ్చాన్యత్పరిచక్షతే ॥ * ॥ నవిబ్రూయాత్ - దుర్నిరూపమర్థం సహసా నవిచార్యబ్రూయాత్ । మూలమ్ - పిత్రాదిః, తూలమ్ - ఆగామినీసంపత్ ? తే ఉభయమపి, బృహతి - ఛినత్తి, దుర్వివక్తుః - అన్యథానిర్ణేతుః, ప్ర

జామ్ - పుత్రాదికామ్ , పశూన్-గవాదికాన్ , ఆయతనమ్ - గృహమ్ , హినస్తి - అత్ర బోధాయనః —— ॥ శ్లో ॥ బహుద్వారస్య ధర్మస్య సూక్ష్మా దురనుగా గతిః । తస్మాదవాచ్యో హ్యేకేన విధిజ్ఞేనాపిసంశయే ॥ * ॥ పరాశరశ్చ —— ॥ శ్లో ॥ సభావాన ప్రవేష్టవ్యా వక్తవ్యంవా సమఞ్జసమ్ । అబ్రువన్విబ్రువన్వాపి నరో భవతి కిల్బిషీ ॥ * ॥ అతోమృత్యురపిధర్మసఙ్కటే పతితోరుదన్ కస్యచిదృషేః ప్రశ్నం వివిచ్యకథితవాన్ । “ హేధర్మప్రహ్లాద కుమాలనస్య నేదం కృత్యమ్ ” ఇతి । బాహుభ్యామితివచనాత్ ప్లవేన నదీతరణే నదోషః । తృణచ్ఛేదనాదీన్యకారణాన్నకుర్యాత్ , “ ద్వే దర్భాగ్రే ప్రచ్ఛిద్య ” “ దర్భాగ్రే ప్రాదేశమాత్రే ప్రచ్ఛినత్తి ” ఇత్యాదికారణే నదోషః । యచ్చాన్యత్పరిచక్షతే - అత్ర గౌతమః —— ॥ వా ॥ గాంధయన్తీంపరస్మైనాచక్షీత నచైనాం వారయేన్నమిథునీభూత్వా శౌచంప్రతివిలమ్బేతాగ్నిముఖోపధమన విగృహ్యవాదబహిర్గన్ధమాల్యధారణ పాపీయోఽవలోకన భార్యాసహ భోజనాద్వారప్రవేశన పాదధావన సందిగ్ధభోజన నదీబాహుతరణ వృక్షవిషమారోహణావరోహణ ప్రాణవ్యాయచ్ఛనాని వర్జయేన్న సన్దిగ్ధాం నావమధిరోహేత్సర్వత ఏవాత్మానం గోపాయేన్నప్రావృత్యశిరోఽహని పర్యటేత్ప్రావృత్యరాత్రౌ ఉపానత్కశ్చ శయనాశనాసనాభివాదననమస్కారాన్వర్జయేచ్ఛేదన భేదన విలేఖన విమర్దనావస్ఫోటనాని నాకస్మాత్కుర్యాన్నోపరి వత్సతన్త్రీం గచ్ఛేన్నకులం కులః స్యాన్నయజ్ఞమవృతో గచ్ఛేద్దర్శనాయతు కామం నభక్ష్యానుత్సఙ్గే భక్షయేన్నరాత్రౌ ప్రేష్యాహృతముద్ధృతస్నేహవిలయన పిణ్యాకమథితప్రభృతీని చాత్తవీర్యాణి నాశ్నీయాత్ప్రథ మఙ్గల్యదేవతాయతన చతుష్పథాన్ ప్రదక్షిణమావర్తేత మనసావాతత్సమగ్రమాచారమనుపాలయేదాపత్కల్పస్సత్యధర్మార్యవృత్తశ్శిష్టాధ్యాపకశ్శౌచశిష్టశ్రుతినిరతస్స్యాన్నిత్యమహింస్రో మృదుర్దృఢకారీదమదానశీలఏవమాచారో మాతాపితరౌపూర్వాపరాన్సమ్బద్ధాన్ దురితేభ్యో మోక్షయిష్యన్స్నాతకశ్శశ్వద్బ్రహ్మలోకాన్నచ్యవతే ॥ * ॥ ఇతి । యాజ్ఞవల్క్యశ్చ ——

॥ శ్లో ॥ నస్వాధ్యాయవిరోధ్యర్థమీహేత నయతస్తతః । నవిరుద్ధప్రసఙ్గభ్యాం సన్తోషీ చ భవేత్సదా ॥ * ॥ స్వాధ్యాయవిరోధినమర్థం నాన్విచ్ఛేత్, నయతస్తతః - యతః కుతశ్చిదవిదితాచారాచ్చార్థం నేహేత । అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ ధర్మార్థావుచ్యతే శ్రేయః కామార్థౌ ధర్మ ఏవ వా । అర్థ ఏవేహ చ శ్రేయస్త్రివర్గ ఇతి హి స్థితిః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ పరిత్యజేదర్థకామౌ యౌ స్యాతాం ధర్మవర్జితౌ । ధర్మం చాప్యసుఖోదర్కం లోకసంక్రుష్టమేవ చ ॥ * ॥ విరుద్ధమ్ - అయాజ్యయాజనాది, ప్రసఙ్గః - గీతనృత్తాదిః, తాభ్యాం చార్థం నేహేత, కింతు యదృచ్ఛాలాభసన్తుష్టో భవేత్ । మనుః — ॥ శ్లో ॥ సన్తోషం పరమాస్థాయ సుఖార్థీ సంయతో భవేత్ ॥*॥ సముచ్చయే — ॥ శ్లో ॥ ధనం వా పురుషో లోకే పురుషం ధనమేవ వా । అవశ్యమేకం త్యజతి తస్మాత్కిం ధనతృష్ణయా ॥ శుక్లామ్బరధరో నీచకేశశ్మశ్రునఖశ్శుచిః । నభార్యాదర్శనేఽశ్నీయాన్నైకవాసా నసంస్థితః ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ నరక్తకృష్ణమలినవాసాంసి పరిధాపయేత్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నిత్యముత్తరం వాసః కార్యమపి వా సూత్రమేవోపవీతార్థే ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ శుద్ధిం కుర్యాత్తథా విద్వాన్మలానాం దేహజన్మనామ్ । కృత్తకేశనఖశ్మశ్రుస్త్రిపక్షేషు గృహీ భవేత్ ॥*॥ "గఙ్గాయాం భాస్కరక్షేత్రే" ఇత్యుక్తేషు తటేష్వేవ వపనమితి భావః ॥ శ్లో ॥ నసంశయం ప్రపద్యేత నాకస్మాదప్రియం వదేత్ । నాహితం నానృతం చైవ నస్తేనః స్యాన్నవార్ధుషిః । ప్రాణవిపత్తిసంశయావహం కర్మ నకుర్యాత్ । సన్దిగ్ధార్థం చ ॥ * ॥ గీతాచార్యః — ॥ శ్లో ॥ అజ్ఞశ్చాశ్రద్దధానశ్చ సంశయాత్మా వినశ్యతి । నాయం లోకోఽస్తి నపరో నసుఖం సంశయాత్మనః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నసంశయం ప్రపద్యేత యది ప్రపద్యేతోఽపి క్షణాదేవ నశ్యేశ్యప్రియముద్వేగకరం నవదేన్నవార్ధుషిర్నదద్యాత్త్వాపీయసే ॥ * ॥ అల్పకామిత్యుక్తవృద్ధిమన్తరేణాధిక వృద్ధ్యుపజీవీ వార్ధుషిః । "అనాపది తు బ్రాహ్మణస్య నవార్ధుష్యం లవణవిక్రియా" ఇత్యుపపాతక మధ్యేపాఠాత్ ॥ శ్లో ॥ దాక్షాయణీబ్ర

స్మా సూత్రీ వేణుమాన్ సకమణ్డలుః । కుర్యాత్ప్రదక్షిణం దేవమృద్గోవి
ప్రవనస్పతీన్ ॥ * ॥ దాక్షాయణమ్ - సువర్ణకుణ్డలమ్ । అత్ర మనుః —
॥ శ్లో ॥ వైణవీం ధారయేద్యష్టిం సోదకంచ కమణ్డలుమ్ । యజ్ఞోపవీతం వే
దంచ శుభేరౌక్మే చకుణ్డలే ॥ * ॥ వేదః - దర్భముష్టిః । భరద్వాజః —
॥ శ్లో ॥ సౌవర్ణా రాజితా శైల్బా త్రివృతా కుణ్డికా మతా । కాంస్యపిత్త
ల లోహైర్వా కుర్యాత్స్వర్ణాద్యలాభతః ॥ ఏషామలాభే గోచర్మనిర్మితః
స్యాత్కమణ్డలుః । ఉదుమ్బరవటాశ్వత్థప్లక్షజమ్బూత్వచాతథా । భస్మ
నాచమృదాఽద్భిశ్చ శ్రీఫలైశ్చ తతశ్శుచిః ॥ * ॥ "కలౌపఞ్చనకుర్వీత
భ్రాతృజాయాం కమణ్డలుమ్" ఇతి నాళికేరవృక్షమృణ్మయకమణ్డలుని
షేధాత్స్వర్ణాదిమయఃకమణ్డలుర్గ్రాహ్యః, "ఏషామలాభే గోచర్మ" ఇ
తి స్వర్ణాద్యలాభ ఏవ మృణ్మయవిధానాచ్చ । అత్ర వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥
కుర్వీతధారయాసన్ధ్యాం కాంస్యే హైమే చ రాజతే । తామ్రపాత్రేజలం
కృత్వాగృహేసన్ధ్యాం సమాచరేత్ ॥ * ॥ బ్రహ్మసూత్రీ - భరద్వాజః —
॥ శ్లో ॥ ఏకైకముపవీతంస్యాదాద్యన్త్యాశ్రమిణోర్ద్వయోః । దశాష్టౌవా
గృహస్థస్యచత్వారివనవాసినః ॥ * ॥ దశాష్టౌవేతికామ్యాభిప్రాయమ్,
"ఆయుష్కామస్తుబహూన్యుపవీతానిధారయేత్" ఇతిస్మృతేః, ॥ శ్లో ॥
యజ్ఞోపవీతేద్వేధార్యే శ్రౌతేస్మార్తేచకర్మణి । తృతీయముత్తరీయార్థం వ
స్త్రాభావేతదిష్యతే ॥ * ॥ "యజ్ఞోపవీతేద్వేధార్యే" ఇతి ద్వయోరే
వావశ్యధార్యత్వస్మృతేశ్చ । తథాచన్ద్రికాయామ్ । భృగుః — ॥ శ్లో ॥
ఉపవీతం వటోరేకం ద్వేతథేతరయోః స్మృతే । ఏకమేవయతీనాంస్యాదితి
శాస్త్రవినిశ్చితమ్ ॥ * ॥ ఇతి । ఇతరయోః - గృహస్థవనస్థయోః । ఏవం
స్మృతిషు యతేరుపవీతవిధానాత్తత్త్యాగో నయుక్తః । అత్ర దక్షః —
॥ శ్లో ॥ మేఖలాజినదణ్డేన బ్రహ్మచారీతిలక్ష్యతే । గృహస్థోయష్టివేదా
ద్యైర్నఖరోమైర్వనాశ్రమీ ॥ త్రిదణ్డేన యతిశ్చైవ లక్షణానిపృథక్పృథ
క్ । యస్యైతల్లక్షణంనాస్తి ప్రాయశ్చిత్తీనచాశ్రమీ ॥ * ॥ అఙ్గిరాః —
॥ శ్లో ॥ యతేర్లిఙ్గం ప్రవక్ష్యామియేనాసౌలక్ష్యతేయతిః । త్రిదణ్డముపవీతంచ

వస్త్రంజన్తునివారణమ్ ॥ యస్యైతద్విద్యతేలిఙ్గంసయతిర్నేతరోయతిః ॥ * ॥
హారీతః — ॥ శ్లో ॥ త్రిదణ్డముపవీతం చశిఖాం కాషాయమమ్బరమ్ । కమ
ణ్డలుర్భైక్షచరం యతీనాంతువిధీయతే ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామభివాద్యప్ర
కరణే — ॥ శ్లో ॥ దేవతాప్రతిమాందృష్ట్వాయతిం చైవత్రిదణ్డినమ్ । నమ
స్కారం నకుర్యాచ్చేదహోరాత్రేణశుధ్యతి ॥ * ॥ తత్రైవ ॥ శ్లో ॥
సహోపవీతినాభావ్యం సదాబద్ధశిఖేనచ । విశిఖోఽనుపవీతశ్చ యత్కరోతిన
తత్కృతమ్ ॥ * ॥ ఇతి । సదా - ఉపనయనప్రభృత్యా ప్రయాణాది
త్యర్థః ॥ శ్లో ॥ త్రిదణ్డముపవీతంచ వాసఃకౌపీనవేష్టనమ్ । శిక్యం కవచమి
త్యేతద్బిభృయుర్యావదాయుషమ్ ॥ * ॥ ఇతిస్మృతేః । వేణుమూలే - అ
త్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ గృహస్థస్య వనస్థస్య యతేర్వాసూత్రిజా
తిషు । వేణుదణ్డఃప్రశస్తస్స్యాన్నిర్గ్రోపస్సప్రమాణకః ॥ గృహారణ్యస్థ
యోర్దణ్డౌ యుక్తౌ తద్వద్యతేర్నోఽన్యథా । శిరఃప్రమాణోవిప్రస్యతు త్రి
యస్యాళికోన్నతః ॥ ఘ్రాణప్రమాణోవైశ్యస్య దణ్డ ఏషాం క్రమాత్
స్మృతః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ కేశాన్తికో బ్రాహ్మణస్య దణ్డః కార్యః
ప్రమాణతః । లలాటసంమితో రాజ్ఞః స్యాత్తునాసాన్తికో విశః ॥ * ॥ యాజ్ఞ
వల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ నేక్షేతార్కం ననగ్నాంస్త్రీం నచసంసృష్టమైథు
నమ్ । నచమూత్రం పురీషంవా నాశుచీరాహుతారకాః ॥ * ॥ మనుః —
॥ శ్లో ॥ నేక్షేతోద్యన్తమాదిత్యం నాస్తం యాన్తంకదాచన । నోపరక్తంన
వారిస్థం నమధ్యం నభసోగతమ్ ॥ నాశ్నీయాద్భార్యయాసార్ధం నైనామీ
క్షేతచాశ్నతీమ్ । క్షువతీం జృమ్భమాణాంవా నచాసీనాంయథాసుఖమ్ ॥
నాఞ్జయన్తీం స్వకేనేత్రే నచాభ్యక్తామనావృతామ్ । నపశ్యేత్ప్రసవ
న్తీంచ తేజస్కామోద్విజోత్తమః ॥ * ॥ నేక్షేతచాశ్నతీమిత్యత్ర చకా
రేణాశ్నన్తం స్త్రీచ నేక్షేతేత్యర్థస్సముచ్చీయతే, " జాయాయా అన్తేనా
శ్నీయాదవీర్యవదపత్యంభవతి " ఇతిశ్రుతేః । " నభార్యాదర్శనేఽశ్నీయా
త్ " ఇతిస్మృతేశ్చ ॥ శ్లో ॥ నాప్సుస్వం ప్రతిబిమ్బంతు తేజస్కామో
నిరీక్షయేత్ । మయి తేజ ఇన్ద్రియమిత్యాత్మచ్ఛాయేక్షణేజపేత్ ॥ ఇతి

స్మృతేర్న చోదకేనిరీక్షేత స్వంరూపమిత్యర్థః । అయమేవజ్ఞ ఇత్యేతత్సర్వం మన్త్రముదీరయేత్ । వర్షత్యప్రావృతో గచ్ఛేత్స్వపేత్ప్రత్యక్శిరా నచ ॥ * ॥ " అయమేవజ్ఞః పాప్మానమపహన్తు " ఇతిమన్త్రః ॥ శ్లో ॥ ష్ఠీవనాసృక్శకృన్మూత్ర రేతాంస్యప్సుననిక్షిపేత్ । పాదౌప్రతాపయేన్నాగ్నౌ నచైనమతిలఙ్ఘయేత్ ॥ * ॥ ష్ఠీవనమ్ - ఉద్గిరణమ్, అసృక్ - రక్తమ్, శకృత్ - పురీషమ్; అత్ర శఙ్ఖః — ॥ వా ॥ తుషకేశకరీషభస్మాస్థిశ్లేష్మ నఖలోమాన్యప్సు ననిక్షిపేన్న పాదేన పాణినా వా జలమభిహన్యాత్ ॥ * ॥ ఇతి । మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ నాగ్నింముఖే నోపధమేన్నగ్నాం నేక్షేత చస్త్రియమ్ । నామేధ్యం ప్రక్షిపేదగ్నౌ నచపాదౌ ప్రతాపయేత్ ॥ అధస్తాన్నోపదధ్యాచ్చ నచైనమతిలఙ్ఘయేత్ । నచైనంపాదతఃకుర్యాన్నప్రాణాబాధమాచరేత్ ॥ * ॥ అమేధ్యాని - ద్వాదశమలాని, నాశుచిః సంస్పృశేదగ్నిం పృష్ఠభాగం నతాపయేత్ ॥ శ్లో ॥ జలక్షీరాదికంపేయం సర్వంనాఞ్జలినాపిబేత్ । జలంపిబేన్నాఞ్జలినా నశయానంప్రబోధయేత్ ॥ నాక్షైః క్రీడేన్నధర్మఘ్నైః వ్యాధితైర్వానసంవసేత్ ॥ * ॥ నశయానం ప్రబోధయేదితివచనాదాత్మనోవా ఽధికశయానం నప్రతిబోధయేత్ । అత్రాపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ శయ్యాసనేచాచరితే నావిశేన్నానభిభాషితో గురుమభిభాషేత ప్రియాదన్యమ్వ్యుపతోద వ్యుపజాపవ్యభిహాసోదామన్త్రణనామధేయగ్రహణప్రేషణానీతి గురోర్వర్జయేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ శయ్యాసనేచాధ్యుషితే శ్రేయసేనసమాచరేత్ ॥ * ॥ ప్రియాదన్యత్ - సన్తోషజనకవాక్యాదన్యత్, వ్యుపతోదః - దణ్డతృణాఙ్గుళ్యాదిఘట్టనమ్, వ్యుపజాపః - హస్తాదినాపిధాయాస్యంకర్ణయోఃకథనమ్, వస్త్రాదినా ఆస్యం ప్రచ్ఛాద్యావశ్యవక్తవ్యార్థకథనేనదోషః । వ్యభిహాసః - ఆస్యం వ్యావృత్యాభిముఖ్యేన హాస్యమ్, అత్ర పరిహారః । " నస్మయేత యది స్మయేతాపిగృహ్య స్మయేత " ఇతిబ్రాహ్మణమ్ । ఉదామన్త్రణమ్ - దూరేస్థితోచ్చైరాహ్వానమ్, అత్రమనుః — ॥ శ్లో ॥ నోదాహరేదస్య నామ పరోక్షమపి కేవలమ్ । నచైవాస్యానుకుర్వీత గతిభాషితచేష్టితమ్ ॥

ఆత్మనామగురోర్నామ నామాతికృపణస్యచ । ఆయుష్కామోనగృహ్ణీ
యాజ్జ్యేష్ఠాపత్యకళత్రయోః ॥ * ॥ ఆపదిచోరవ్యాఘ్రాగ్నిసర్పాదిభయే
షు జ్ఞాపయేదేవ । ధర్మఘ్నైః - పశులఙ్ఘనాదిభిర్నక్రీడేత్ । వ్యాధితైః -
అత్ర స్మృతిః — ॥ శ్లో ॥ అక్షిరోగిహ్యపస్మారి జ్వరికుష్ఠిక్షయీతథా ।
శ్వాసకాసీతితైర్యుక్తామేకశయ్యాంతువర్జయేత్ ॥ విరుద్ధం వర్జయేత్కర్మ
ప్రేతధూమం నదీతరమ్ । కేశభస్మతుషాఙ్గార కపాలేషుచ సంస్థితమ్ ॥*॥
విరుద్ధమ్ - జనపదగ్రామాద్యాచారవిరుద్ధం వర్జయేత్ । అత్ర మనుః —
॥ శ్లో ॥ దేవతానాం గురోరాజ్ఞాం స్నాతకాచార్యయోరపి । నాక్రామే
త్కామతశ్ఛాయాం బభ్రుణో దీక్షితస్యచ ॥ * ॥ బభ్రుః - కపిలః । అ
త్రిః — ॥ శ్లో ॥ విప్రాగ్న్యోర్విప్రయోశ్చైవ దమ్పత్యోరిషుధన్వనోః ।
నాన్తరాగమనంకుర్యాద్దైవతాబలిపీఠయోః ॥ దివాస్వాపం నకుర్వీత నగ
చ్ఛేచ్చదివాస్త్రియమ్ । దివానిద్రాహరత్యాయుర్దివాస్త్రీ పుణ్యనాశి
నీ । స్నానార్ద్రభూమిం నాక్రామేద్రేతోవిణ్మూత్రమేవచ । శ్లేష్మని
ష్ఠ్యూతవాన్తాని నాధితిష్ఠేతకామతః ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ నా
నాగ్నీనాంసన్నివాపంవర్జయేద్దత్వావ నానుకథయేత్కృత్వాచనానుస్మరే
దాత్మప్రశంసాం పరగర్హామితిచ వర్జయేత్ ॥ * ॥ కృత్వా - ఉపకారమి
తిశేషః ॥ శ్లో ॥ విప్రాహిక్షత్రియాత్మానో నావజ్ఞేయాఃకదాచన । అమృ
తాచ్ఛ్రియమాకాఙ్క్షన్నకంచిన్మర్మణిస్పృశేత్ ॥ * ॥ విప్రః - బహు
శ్రుతః, అహిః - సర్పః, ఆత్మా - స్వయమ్, నావమన్తవ్యః ॥ శ్లో ॥ నా
చక్షీత ధయన్తీం గాం నాద్వారేణ విశేత్క్వచిత్ ॥ * ॥ ధయన్తీమ్ - పర
స్యక్షీరాదిపిబన్తీమ్, నాచక్షీత - ననివర్తయేత్ ॥ శ్లో ॥ గోబ్రాహ్మణా
నలాన్నానినోచ్ఛిష్టైనపదాస్పృశేత్ । ననిన్దాతాడనేకుర్యాత్సుతంశిష్యం
చ తాడయేత్ ॥ భార్యాపుత్రశ్చదాసశ్చశిష్యోభ్రాతాసహోదరః ।
ఆస్తాపరాధాస్తాడ్యాస్స్యూరజ్జ్వావేణుదళేనవా ॥ వయోబుద్ధ్యర్థవాగ్వే
షశ్రుతాభిజనకర్మణామ్ । ఆచరేత్సదృశీంవృత్తిమజిహ్మామశఠాం తథా ॥ * ॥
వేషః - వస్త్రమాల్యాదివిన్యాసః, శ్రుతమ్ - పురుషార్థశాస్త్రమ్,

॥ శ్లో ॥ హీనకల్పం నకుర్వీత సతి ద్రవ్యే ఫలప్రదమ్ । చణ్డాలో జాయతే య
జ్ఞకరణాచ్ఛూద్రభిక్షితాత్ ॥ * ॥ యోఽయం హీనకల్ప ఉక్తః, సతి
ద్రవ్యే అసౌ న కర్తవ్యః । యచ్చ ఫలప్రదం కామ్యం కర్మ, తద్ధీనకల్పం కర్త
వ్యమేవ । అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ ప్రభుః ప్రథమకల్పస్య యోఽనుకల్పే
న వర్తతే । న సాంపరాయికం తస్య దుర్మతేర్విద్యతే ఫలమ్ ॥ * ॥ సాంప
రాయికమ్ - పారలౌకికమ్ । దక్షః — ॥ శ్లో ॥ అకృత్స్నత్వాత్సాధ
నానాం మాధ్యాత్కర్మకృతస్తథా । ఫలస్య చాభిసమ్బన్ధాదపవిత్రో వి
ధిః స్మృతః ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ ఉపాదాయ ధనం శూద్రాద్యోఽగ్ని
హోత్రముపాసతే । దాతా తత్ఫలమాప్నోతి కర్తా చ నరకం వ్రజే
త్ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ ధర్మవిద్బ్రాహ్మణః శూద్రా
ద్యజ్ఞార్థం నాహరేద్ధనమ్ । జాయతే స హి చణ్డాలః శూద్రార్థేనేష్టదేవ
తః ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ న యజ్ఞార్థం ధనం శూద్రాద్ విప్రో
భిక్షేత ధర్మవిత్ । యజమానస్తు భిక్షిత్వా చణ్డాలః ప్రేత్య జాయతే ॥ * ॥
మనుశ్చ — ॥ శ్లో ॥ యే శూద్రాదధిగమ్యార్థమగ్నిహోత్రముపాస
తే । ఋత్విజస్తే హి శూద్రాణాం బ్రహ్మవాదిషు గర్హితాః ॥ తేషాం సత
తయుక్తానాం వృషలాగ్న్యుపసేవినామ్ । పదా మస్తకమాక్రమ్య దాతా
దుర్గాణి సన్తరేత్ ॥ * ॥ యదా తు ప్రక్రాన్తయజ్ఞస్య మధ్యే కథంచిత్పశ్వా
ద్యసంభవేన యజ్ఞః ప్రతిషిద్ధః, తదా "శూద్రాదేవ ప్రతిగ్రాహ్యమ్"
ఇతి తత్ప్రతిగ్రహపరం వచనం ద్రష్టవ్యమితి చన్ద్రికాయాముక్తమ్, ప్రా
రబ్ధస్యావశ్య సమాపనీయత్వాత్ । కాష్ణాయనిః — ॥ శ్లో ॥ పుత్రము
త్పాద్య చాధీత్య కుర్యాద్వైతానికం ద్విజః । యథాకథంచిదాదధ్యాత్ప్రా
ప్తం చేత్సాధుతో ధనమ్ ॥ * ॥ అఖణ్డాదర్శే — ॥ శ్లో ॥ దాయప్రాప్తై
స్స్వకృష్యా వా లబ్ధైః శిష్టపరిగ్రహాత్ । యజేత శ్రద్ధయా విష్ణుం శ్రేష్ఠైర్థై
నాన్యథా యజేత్ ॥ * ॥ చన్ద్రికాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ స్మార్తాన్యన్యాని
కుర్వీత శ్రద్దధానో జితేన్ద్రియః । న త్వల్పదక్షిణైర్యజ్ఞైర్యజేతేహ కథంచ
న ॥ అన్నహీనో దహేద్రాష్ట్రం మన్త్రహీనస్తథర్త్విజః । దక్షిణాహీ

నోయజమానం నాస్తియజ్ఞస మోరిపుః ॥ * ॥ సముచ్చయే — ॥ శ్లో ॥ ఏవమాచారతో దృష్ట్వా ధర్మస్య మునయో గతిమ్ । సర్వస్య జగతో మూలమాచారం జగృహుః పరమ్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ నవిస్మయేత తపసా వదేదిష్ట్వా చ నానృతమ్ । నార్తోప్యపవదేద్విప్రాం నదత్వా పరికీర్తయేత్ ॥ యజ్ఞోఽనృతేన క్షరతి తపః క్షరతి విస్మయాత్ । ఆయుర్విప్రపరీవాదాద్దానంతు పరికీర్తనాత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ యముద్వేగకరం వాక్యమన్యథార్థావబోధకమ్ । అసత్యమనృతార్థంచ నోచ్చరేత్తత్త్వవిగర్హితమ్ ॥ గోపయేన్నోచ్చరేద్ధర్మాన్నాపృష్టః కించిదుచ్చరేత్ । పృష్టోపినవదేదర్థం గుహ్యం సిద్ధాన్తమేవచ ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ నాపృష్టః కస్యచిద్బ్రూయాన్నచాన్యాయేన పృచ్ఛతః । జానన్నపిచ మేధావీ జడవల్లోకమాచరేత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ ప్రదక్షిణే ప్రణామేచ పూజాయాం హవనే జపే । నకణ్ఠావృతవస్త్రీస్స్యాద్దర్శనే గురుదేవయోః ॥ వల్మీకం గోమయం చైవ ఛాయామశ్వత్థతాలయోః । నలఙ్ఘయేద్ద్విజం విప్రోగవాం నిత్యమనాపది ॥ కుటుమ్బినో వినాఽన్యేషాం తీర్థయాత్రా విశిష్యతే । కుటుమ్బినో గృహే సర్వం నిర్గతో విఫలో భవేత్ ॥ * ॥ విశిష్యతే - విధీయతే । విఫలః - లుప్తనిత్యకర్మేత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ కుటుమ్బీ వర్జయేద్భిన్నం దార్వం శైలంచ మృణ్మయమ్ । గృహాభిత్తిమసంస్థంచ యోగనిద్రారసోత్సుకమ్ ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ పచనాగ్నిం నగృహ్ణీయాత్పరవేశ్మ నిజాతువిత్ । తేనపక్వేన చాన్నేన యత్కర్మ కురుతే శుభమ్ ॥ తచ్ఛుభస్య ఫలస్యార్ధమగ్నిదస్య భవేద్ధ్రువమ్ ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ కించిత్పరస్వం నహరేన్నాల్పమప్యప్రియం వదేత్ । ప్రియంచ నానృతం బ్రూయాన్నాన్యదోషానుదీరయేత్ ॥ నాన్యస్త్రియం తథా వైరం రోచయేత్పురుషర్షభః । అన్యేయథా తథా వా కుర్వంతి విభావః ॥ శ్లో ॥ నహుంకుర్యాచ్ఛవం చైవ శవగన్ధోహి సోమజః । నకుర్యాద్దన్తసంఘర్షం నఘృష్ణీయాచ్చ నాసికామ్ । నాసంవృతముఖో జృమ్భేచ్ఛ్వాసకాసౌ చ వర్జయేత్ ॥ నోచ్చైర్హసేత్సశబ్దం చ నముఞ్చేత్పవనం బుధః । న

ఖాన్నఖాదీన్నచ్ఛిన్ద్యాన్నతృణంనమహీంలిఖేత్ । నశ్మశ్రుభక్షయేల్లోష్టం నమృద్నీయాద్విచక్షణః ॥ నదుష్టపతితోన్మత్తబహువైరాతికణ్టకైః । బుధో మైత్రీంనకుర్వీత నైకఃపన్థానమావ్రజేత్ ॥ ఉపసర్పేచ్చనవ్యాళాన్ చిరంతిష్ఠేన్నచోత్థితః । నాతీవజాగరస్స్వప్న స్తద్వత్ స్థానాసనేబుధః ॥ దంష్ట్రిణశ్శృఙ్గిణశ్చైవప్రాజ్ఞోదూరేణవర్జయేత్ । అవశ్యాయంచరాజేన్ద్ర పురోవాతాతపౌత్యజేత్ । నస్నాయాన్నస్వపేన్నగ్నోనాద్యానోపస్పృశేన్నరః ॥ ముక్తకచ్ఛశ్చనాచామేద్దేవాద్యర్చాంవివర్జయేత్ । నాసమఞ్జసశీలైస్తుసహాసీత కదాచన ॥ సద్వృత్తసన్నికర్షో హిక్షణార్ధమపిశస్యతే । విరోధంనోత్తమైర్గచ్ఛేన్నాధమైశ్చసదాబుధః ॥ వివాహశ్చవివాదశ్చతుల్యశీలైర్నృపేష్యతే । అల్పాల్పహానిస్సోఢవ్యావైరేణార్థాగమంత్యజేత్ ॥ నారభేతకలింప్రాజ్ఞశ్శుష్కవైరంచవర్జయేత్ । పాదేనాక్రమేత్పీఠం నపూజ్యాభిముఖంనయేత్ ॥ నీచాసనం గురోరగ్రే భజేతవినయాన్వితః । దూషితోనాపమాన్యేతస్తైతేషాం విశ్వసేత్క్వచిత్ ॥ నచభూతాన్యుద్భవేతాశ్చనాధికుర్యాత్కదాచన ॥ మఙ్గల్యపుష్పరత్నాదిపూజ్యాననభివాద్యచ । ననిష్క్రామేద్గృహాత్ప్రాజ్ఞస్సదాచారపరోనృప ॥ శమంనయతియఃక్రుద్ధాన్ సర్వబన్ధురమత్సరీ । భీతాశ్వాసనకృత్సాధుస్స్వర్గస్తస్యాల్పకం ఫలమ్ । వర్షాతపాదికేఛత్రీదణ్డీరాత్ర్యటవీషుచ । శరీరత్రాణకామోవైసోపానత్కస్సదావ్రజేత్ ॥ నోర్ధ్వంనతిర్యగ్దూరం వానిరీక్షన్పర్యటేద్బుధః । యుగమాత్రం నరోగచ్ఛేన్మహీపృష్ఠం విలోకయన్ ॥ దోషహేతూన శేషాంశ్చవశ్యాత్మాయోనిరస్యతి । తస్యధర్మార్థకామానాం హానిర్నాల్పాపిజాయతే ॥ పాపేప్యపాపఃపురుషోహ్యభిధత్తేప్రియాణియః । మైత్రీద్రవాన్తఃకరణస్తస్యముక్తిఃకరేస్థితా ॥ తస్మాత్సత్యంవదేత్ప్రాజ్ఞోయత్పరప్రీతికారణమ్ । సత్యంయత్పరదుఃఖాయతత్రమౌనపరోభవేత్ ॥ ప్రియంయుక్తం హితం నైతదితిమత్వా నతద్వదేత్ । శ్రేయస్తత్రహితం వాక్యంయద్యప్యత్యన్తమప్రియమ్॥ ప్రాణినాముపకారాయయదేవేహపరత్రచ । కర్మణామనసావాచాతదేవమతిమాన్భజేత్ ॥ ఇత్యాహభగవానౌర్వస్సగరాయ

మహాత్మనే । సదాచారం పురాసమ్యజ్మై తేప్రియపరిపృచ్ఛతే ॥ మయాప్యే
తదశేషేణ కథితం భవతే ద్విజ । సముల్లఙ్ఘ్య సదాచారం కశ్చిన్నాప్నోతి శో
భనమ్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ అవమానమసామర్థ్యం హ్యుద్రోగం
రోగమాన్తరమ్ । అనర్థమృణమాయాసమకృత్యం న ప్రకాశయేత్ ॥ నా
హరేద్గోమయం రాత్రౌ గోమూత్రం చ న సన్ధ్యయోః । న సించేద్గోమయై
గేహం రాత్రౌ తోయం నచాహరేత్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥
దోషం బుధ్వా న పూర్వః పరేభ్యః పతితస్య సమాఖ్యానే స్యాద్వర్జయేత్త్వే
నం ధర్మేషు స్త్రీభ్యస్సర్వవర్ణేభ్యో ధర్మశేషాన్ ప్రతీయాదిత్యేకే ॥ * ॥
కాఞ్చనమాలీ — ॥ శ్లో ॥ ధర్మం భజస్వ సతతం త్యజ భూతహింసాం సే
వస్వ సాధుపురుషాన్ జహి కామశత్రుమ్ । అన్యస్య దోషగుణకీర్తనమాశు
ముఞ్చ సత్యం వదార్చయ హరిం జయ సర్వహానిమ్ ॥ * ॥ మనుః —
॥ శ్లో ॥ నాధార్మికే వసేద్గ్రామే నవ్యాధిబహులే వసేత్ । న పాషణ్డజనా
క్రాన్తే నోపసృష్టేఽన్త్యజైర్నృభిః ॥ నాస్ఫోటయేన్న చ క్ష్వేళేత్సంరక్తో
న విరావయేత్ । న పాదౌ ధావయేత్కాంస్యే కదాచిదపి భాజనే ॥ లోష్ట
మర్దీ తృణచ్ఛేదీ నఖఖాదీ చ యో నరః । స వినాశం వ్రజత్యాశు సూచకోఽశు
చిరేవ చ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ గురోర్గేహే దేవగృహే ప్రపువా
ట్యాం గవాం కులే । కృపణం చోల్బణం కర్మ వర్జయేదపి సంసది ॥ పాదప్రక్షాళ
నం వ్యాఖ్యానం విస్తరం చావకుణ్ఠనమ్ । న కుర్యాద్భగవద్గేహే హాసం కణ్ఠధ్వ
నిం తథా ॥ భోజనం స్వాపముద్ఘోషం తామ్బూలం కేశశోధనమ్ । ఛత్రా
ద్యం చ తథాన్యాశ్చ న కుర్యాదుల్బణక్రియాః ॥ విక్రీణన్ బ్రాహ్మణో ద్ర
వ్యం క్రీణన్వా వృద్ధికాఙ్క్షయా । భిన్నవృత్తిర్వికర్మస్థస్సత్వధాచ్చ్యవతే ద్వి
జః ॥ వార్ధుష్యముపజీవన్తి యే విప్రా లోభమోహితాః । అభోజ్యాస్తే హ్య
పాఙ్క్తేయాః క్రియాస్తేషాం తు నిష్ఫలాః ॥ మహతామవమానం చ శరీరక్లే
శపవచ । అర్థహానిశ్చ విజ్ఞానం వర్ధయత్యగ్నిమాజ్యవత్ ॥ మన్త్రో మన్త్రి
శ్వరశ్శాస్త్రం మన్త్రసిద్ధిస్తథా జపః । సిద్ధాన్తశ్చౌషసూత్రం చ గోప్యం
ధాన్యం ధనాయుషీ ॥ ధాన్యార్థబన్ధునాశేన నైర్ధన్యోపద్రవేణ చ । మూ

ష్ఠైః కృత్వావమానేన నఖిన్నస్స్యాత్కదాచన ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥
విభీతకకరఞ్జానాం ఛాయాం దూరాత్తువర్జయేత్ । విప్రదేవపరీవాదం వర్జ
యేత్పీడితోఽపిసన్ ॥ నాన్తరాగమనం కుర్యాన్నాగ్నిం ప్రయతః స్పృ
శేత్ । నాధః కుర్యాత్కదాచిత్తు నపృష్ఠం పరితాపయేత్ ॥ * ॥ శాణ్డిల్యః —
॥ శ్లో ॥ సర్వమైత్రీంచ కుర్వీత వివాదం నాచరేత్క్వచిత్ । అధీతం నోత్సృ
జేచ్ఛాస్త్రం నబ్రూయాదనృతం క్వచిత్ ॥ (అప్రియమితి పాఠాన్తరమ్)
శపథం నాచరేత్పాదం సంస్పృశ్య గురుదేవయోః । అనుల్బణశ్శస్త్రవా
సానియతాసనభోజనః ॥ అనుద్ధతస్సాధుసేవీ సిద్ధిం గచ్ఛతిశాశ్వతీమ్ । న
క్తముచ్చైర్నవక్తవ్యం వివాదం నస్మరేద్బుధః ॥ కూపం చ వృక్షమూలం చ
సభావాసం రిపోర్గృహమ్ । శూన్యాయతనమధ్వానం నవిశేన్నక్తమజ్ఞ
సా ॥ * ॥ సాయణీయే — ॥ శ్లో ॥ భౌమేశుక్రే తథా భానౌ మధ్యా
హ్నే నిశిసన్ధ్యయోః । నాశ్వత్థసేవనం కుర్యాత్కులక్షయకరం భవేత్ ।
కించ । పుంసాం దీపప్రశమనాత్ స్త్రీణాం కూశ్మాణ్డఖణ్డనాత్ । అచిరే
ణైవకాలేన వంశచ్ఛేదో భవిష్యతి ॥ క్షుతస్ఖలితజృమ్భేషు నృణామాయుః
ప్రహీయతే । తత్క్షణాత్ప్రతికర్తవ్యం జీవధూళ్యఙ్గులిస్వనైః । క్షుతేశ
తంజీవేతి ప్రతివక్తవ్యమ్, స్ఖలితే పాంసూనాదాయ లలాటే నిధాతవ్యమ్, జృ
మ్భణే తద్వఙ్గుళిస్ఫోటనేన పరిహర్తవ్యమిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ అధోబీజజలాన్నా
గ్నిక్షీరధాన్యౌషధాదికమ్ । రాత్రౌ దాతుర్గృహం శూన్యం ప్రతిసఙ్గ్రహ
ణం శుభమ్ ॥ యత్కించిద్ద్రవ్యప్రత్యాదానేన క్షీరాది దానే నక్తం నదో
ష ఇత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ కామః క్రోధశ్చ లోభశ్చ దేహే తిష్ఠన్తి తస్కరాః । జ్ఞా
నరత్నాపహారాయ తస్మాజ్జాగ్రత జాగ్రత ॥ త్రివిధం నరకస్యేదం ద్వారం
నాశనమాత్మనః । కామః క్రోధస్తథా లోభస్తస్మాదేతత్త్రయం త్యజేత్ ॥
పరరన్ధ్రేషు జాత్యన్ధాః పరదారేషు పుంసకాః । పరాపవాదే యే మూకా
స్తేఽతీవదయితా మమ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ కార్పణ్యం మత్సరో డమ్భః
క్రోధస్తృష్ణా భయం మదః । అనర్థాని విదుః ప్రాజ్ఞా దుఃఖాన్యేతాని దేహి
నామ్ ॥ రాగాద్యపేతం హృదయం వాగదుష్టానృతాదినా । హింసాదిర

హితఃకాయః కేశవారాధనం త్రయమ్ ॥ చత్వారియస్యద్వారాణి సుగుప్తాని మనీషిభిః । ఉపస్థఉదరంపాణిర్వాక్చతుర్థీసవైపుమాన్ ॥ తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన బుద్ధిమాస్థాయసాత్వికీమ్ । వేదోదితాని సర్వాణి కర్మాణిహాచరేద్బుధః ॥ * ॥ ఇత్యాదీన్యన్యత్రస్నాతకవ్రతాని ద్రష్టవ్యాని । అత్రాపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ సర్వవర్ణానాం స్వధర్మానుష్ఠానే పరమపరిమితం సుఖం తతఃపరివృత్తౌ కర్మఫలశేషేణ జాతిం రూపం వర్ణంబలం మేధాం ప్రజ్ఞాం ద్రవ్యాణి ధర్మానుష్ఠానమితి ప్రతిపద్యన్తే , తచ్చక్రతువదుభయోర్లోకయోస్సుఖఏవ వర్తతే ॥ * ॥ ఇతి .

అథసాయంసన్ధ్యావిధిః

తత్రహారీతదక్షశౌనకాః — ॥ * ॥ సాయంసన్ధ్యాం తతః కుర్యాత్తటాకేతుబహిర్జలే । ఉపాసీతబహిర్దేశే యదిపాపైస్సముచ్యతే ॥ ప్రాతః కాలేతుయత్ప్రోక్తం కర్మకుర్యాద్ద్విజోఽత్రవై ॥ * ॥ అత్రసాయఙ్కాలజపేవిశేషమాహదక్షః — ॥ శ్లో ॥ సప్తమ్యాదిప్రదోషేషుసప్తత్రింశద్విధీయతే । చతుర్థ్యాదిప్రదోషేషుశతార్ధంసచతుష్టయమ్ ॥ ఆదిశబ్దేనచతుర్థ్యష్టమీచతుర్దశ్యోగృహ్యన్తే ॥ శ్లో ॥ విషువాదికేపర్వణోశ్చ షట్త్రింశజ్జపఉచ్యతే । ప్రథమాయామంతదేవస్యాత్త్రితరేవం జపేన చ ॥ * ॥ ఏతచ్చసాయఙ్కాలవిషయమితిమన్తవ్యమ్ । అత్రకాశ్యపః — ॥ శ్లో ॥ నిత్యస్యార్ధం చతుర్థీవసుమనుతిథిషుస్యాజ్జపస్సప్తమీయామసప్తత్రింశచ్ఛతస్యాం ప్రతిపదిచపునష్షడుత్తరత్రింశదేవ । ఏవం పర్వద్వయేఽపిత్రియుతదశతిథావష్టభిర్వింశతిస్స్యాదేవంవిశ్వాదికాలేష్వఖిలమునిమతంసాయమేవం నకల్యే ॥ * ॥ తథాఽనుష్ఠానప్రకారః । తత్రలిఖితః — ॥ శ్లో ॥ విచార్యచపురాణానివేదార్థాన్ఛక్తితస్తతః । విష్ణుంసదాహృదిధ్యాయేద్యావద్యేష్ఠస్సప్తమః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ ఇతిహాసపురాణాభ్యాం షష్ఠం సప్తమమభ్యసేత్ । అష్టమేలోకయాత్రాంతువిచార్యచగృహీతతః ॥ బహిస్సన్ధ్యాముపాసీతనదీతటగతశ్శుచిః ॥ * ॥ లోకయాత్రా - బన్ధుజనకార్యమ్ , దేశవార్తా , ఆత్మగృహక్షేత్రాదిచిన్తాచోచ్యతే । వా

సః — ॥ శ్లో ॥ అనృతం మద్యగన్ధంచ దివాస్వాపంచ మైథునమ్ । పునా
తి వృషలస్యాన్నం బహిస్సన్ధ్యా హ్యుపాసితా ॥ * ॥ బహిః - గ్రామాద్బ
హిర్నదీతటాకాదౌ । శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ సూర్యేఽస్తశిఖరం ప్రా
ప్తే పాదశౌచక్రియాన్వితః । బహిస్సన్ధ్యాముపాసీత కుశపాణిస్సమాహి
తః ॥ వినా దర్భైశ్చ యత్కర్మ వినా యజ్ఞోపవీతతః । రాక్షసం తద్భవేత్స
ర్వం నాముత్రేహ ఫలప్రదమ్ ॥ బహిస్సన్ధ్యా దశగుణా గర్తప్రస్రవణాది
షు । పుణ్యతీర్థే శతగుణా సహస్రం జాహ్నవీజలే ॥ * ॥ తస్మాద్గ్రామాద్బ
హిర్గత్వా ప్రాతస్సన్ధ్యావదవశ్యకర్తవ్యాని కృత్వా దన్తధావనవర్జం పాదౌ
పాణీ ప్రక్షాళ్యాఽఽచమ్య ధౌతం పరిధాయ మన్త్రస్నానం కృత్వా ప్రాఙ్ము
ఖ ఉదఙ్ముఖో వా శుచౌ దేశే నిషణ్ణస్సాయంసన్ధ్యాముపాసిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య
ఋష్యాదిస్మరణపూర్వకమాపోహిష్ఠాదిభిర్మార్జయిత్వాఽగ్నిశ్చేత్యపః పి
బేత్ । అత్ర పితామహః — ॥ శ్లో ॥ అగ్నిశ్చేత్యనువాకస్య గాయత్రే
చ్ఛన్ద ఉచ్యతే । ఋషిస్సూర్య ఇతి జ్ఞేయో దేవతా చ హుతాశనః ॥ * ॥
ఏవం మన్త్రాచమనం కృత్వాఽఽచమ్య సురభిమత్యా చాపోహిష్ఠాదిభిః పూర్వ
వన్మార్జయిత్వాఽర్ధాస్తమితే రవౌ ప్రత్యఙ్ముఖస్తిష్ఠంస్త్ర్యృచేనాభిమన్త్రితము
దకమూర్ధ్వం త్రిరుత్క్షిప్య ప్రదక్షిణీకృత్య శుచౌ దేశే పవిత్రపాణిరాసీనో భ
గవన్తం విష్ణుం కంచిత్కాలముపాస్య గాయత్రీం పూర్వవజ్జపేత్ । అత్ర
వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ ఆసీనస్తు జపేద్దేవీం గాయత్రీం పశ్చిమాం ప్రతి ॥*॥
శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ పూర్వాం సన్ధ్యాం జపంస్తిష్ఠన్నైశమేనో వ్యపోహ
తి । పశ్చిమాం తు సమాసీనో మలం హన్తి దివాకృతమ్ ॥ * ॥ మహాభార
తే — ॥ శ్లో ॥ తిష్ఠేత్సన్ధ్యాం సదా పూర్వాం సదాఽఽసీత చ పశ్చిమామ్ । అ
న్యథా కురుతే యస్తు బ్రహ్మహత్యాం స విన్దతి ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥
సన్ధ్యయోశ్చ బహిర్గ్రామాదాసనమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాదిభిరాసనవిధానం
గాయత్రీజపవిషయమ్ ॥ శ్లో ॥ రవేరభిముఖస్తిష్ఠంస్త్రిరూర్ధ్వం సన్ధ్యయోః
క్షిపేత్ ॥ * ॥ శ్లో ॥ త్రిరూర్ధ్వం సన్ధ్యయోర్విప్రస్తిష్ఠన్నేవోదకాఞ్జ
లిమ్ ॥ * ॥ ఇత్యాదిభిర్బహుస్మృతిభిరర్ఘ్యప్రదానే సన్ధ్యయోః స్థితివిధానా

దవిగీతశిష్టాచారాచ్చ ॥ శ్లో ॥ ఈషన్నమ్రః ప్రభాతేతు మధ్యాహ్నేచర్జుసంస్థితిః । దద్యాదర్ఘ్యం తతోవిద్వాన్ సాయాహ్నేసమ్యగాస్థితః ॥ * ॥ ఇతి కాత్యాయనీయమనాదరణీయమ్, బహుస్మృతివిరోధాచ్ఛాఖాన్తరోక్తత్వాచ్చ । కించ " భూయసాం స్యాద్బలీయస్త్వమ్ " " ద్వైధే బహూనాం వచనమ్ " ఇతిసన్ధ్యయోః స్థితి విధాయి బహువచనానాం ప్రాబల్యాత్। " తిష్ఠేత్సాయమ్ " ఇతివచనాత్తిష్ఠన్నేవార్ఘ్యం కుర్యాదితి సిద్ధమ్ । శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ అధివృక్షేనవీక్షేత వీక్ష్యమాణే దివాకరే । విధాయ దేహశుద్ధించ వాసోఽపి పరిధాయ చ ॥ ప్రాక్షుణాచమనేకృత్వా దద్యాదర్ఘ్యం చ పూర్వవత్ । ధ్యాయన్నేవపరంబ్రహ్మ యావన్నక్షత్రదర్శనమ్ ॥ జపేద్విప్రః పవిత్రంతన్మనసావహానమాస్థితః । జప్త్వా దేవీంతుగాయత్రీమిమంమేత్యుపతిష్ఠతే ॥ * ॥ ఇమంమేవరుణేత్యాది పఞ్చానామాదితస్తిసృణాం శునశ్శేఫఋషిః, చతుర్థ్యా వసిష్ఠః, పఞ్చమ్యా అత్రిః; ప్రథమతృతీయయోర్గాయత్రీచ్ఛన్దః, ద్వితీయపఞ్చమ్యోస్త్రిష్టుప్, చతుర్థ్యాజగతీచ్ఛన్దః; సర్వాసాం వరుణోదేవతా, ఇతిసర్వానుక్రమణ్యాముక్తమ్ । అత్ర భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ అథపశ్చిమసన్ధ్యాయాం విశేషోఽత్రవిధీయతే । స్థితేరవావుపక్రమ్య పశ్చిమాయాంసమాప్నుయాత్ ॥ అగ్నిశ్చేత్యనువాకస్యఋషిస్సర్వోహుతాశనః । దేవతాగాయత్రీచ్ఛన్దః పానేఽపాంవినియుజ్యతే ॥ ఏతత్ప్రత్యఙ్ముఖః స్థిత్వా స్మృతోక్త్వాఽనేనకంపిబేత్ । మార్జయిత్వాఽథదత్వాఽర్ఘ్యమూర్ధ్వం త్రిసన్ధ్యయోః స్థితః ॥ ఉపాసనేవిశేషోఽయముపస్థానేఽథవక్ష్యతే । ఇమంమెత్యాదిపఞ్చర్చాం దేవరాతఋషిః స్మృతః ॥ గాయత్ర్యనుష్టుబ్గాయత్రీజగతీత్రిష్టుభిత్యపి । యథాక్రమేణచ్ఛన్దాంసివరుణశ్చాధిదేవతా ॥ ఉపస్థానేవినియోగ ఇత్యుక్తాభిశ్చపఞ్చభిః । వరుణం సముపస్థాయకుర్యాదన్యద్యథాపురమ్ ॥ * ॥ యథాపురమ్ - సన్ధ్యాద్యుపస్థానాదిత్యర్థః । అత్రవైఖానసః — ॥ వా ॥ ఉదితార్కం పశ్చిమార్కమితిచసన్ధ్యేయథాదిశం తన్నామాదినాదిగ్దేవతానమోన్తేనోపతిష్ఠేత ॥ * ॥ ఇతి । " యథాదిశం తన్నామాదినా " ఇతిస్మృతేః, పశ్చిమసన్ధ్యాయాం

ప్రతీచ్యాదిదిగుపస్థానం పూర్వసన్ధ్యాయాం ప్రాచ్యాద్యేవ పరిశేషాఽవిగీతశిష్టాచారాచ్చ । మధ్యమసన్ధ్యాయాంచప్రతీచ్యాద్యేవదిగుపస్థానమితి వివేకః। దక్షః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాచ్యైదిశేనమస్కుర్యాత్ప్రాతః కాలే ద్విజోత్తమః । మధ్యాహ్నేచైవసాయాహ్నే ప్రతీచ్యైచ దిశేనమః ॥ * ॥ ఇతిప్రతిదినంకుర్యాద్ద్విజన్మనస్కారమేవహి ॥ * ॥ ఇతి । హిశబ్దఃప్రసిద్ధౌ । యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ ఉపాస్యపశ్చిమాం సన్ధ్యాం హుత్వాఽగ్నిం స్తానుపాస్యచ । భృత్యైః పరివృతోభుక్త్వా నాతితృప్తోఽథసంవిశేత్ ॥ బోధాయనః — ॥ శ్లో ॥ మేరుకాఞ్చనతుల్యాని వాజపేయశతానిచ । కన్యాకోటిప్రదానంచనసమం సాయమాహుతేః ॥ * ॥ శ్రీధరీయే — ॥ శ్లో ॥ ప్రాతర్హోమస్సఙ్గవాన్త కాలః స్యాదుదితేరవౌ । సాయమస్తమితేహోమకాలస్తు నవనాడికః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ వాసుదేవేమనోయస్య జపహోమార్చనాదిషు । తస్యాన్తరాయోమైత్రేయ దేవేన్ద్రత్వాదికంఫలమ్ ॥ * ॥ సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ రాత్రియామాన్తరేకుర్యాద్దివాకార్యస్మృతేమఖైః । దివైవపఞ్చయజ్ఞాస్స్యుర్వైశ్వదేవం దివానిశమ్ ॥ * ॥ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ నిశాయాఃప్రథమేయామే జపహోమార్చనాదికమ్ । స్వాధ్యాయో భోజనం ప్రోక్తం వర్జయేత్తుమహానిశి॥*॥ శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ శాకకన్దఫలోపేతైర్గుడదధ్యాజ్యసంయుతైః । అన్నైఃప్రభూతైర్దేవేశం వివిధైఃపృథగర్చయేత్ ॥ సన్ధ్యయోరుభయోఃకుర్యాత్పూజాం సర్వోపచారకైః ॥ * ॥ మాఘమాహాత్మ్యే — ॥ శ్లో ॥ వినాతీర్థైర్వినావేదైర్వినాయజ్ఞైర్వినాజపైః । ముక్తిం యాన్తి నరావైశ్యసాలగ్రామశిలార్చనాత్ ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ ఔపనాయనికాదూర్ధ్వం మరణాన్తం చతుర్ముఖ । స్వార్థం స్వదేవపూజాంచ కుర్యాన్నిత్యమతన్ద్రితః ॥ * ॥ శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరె — ॥ శ్లో ॥ విష్ణుపూజావిహీనస్య దత్తం చేష్టం హుతంశ్రుతమ్ । తపశ్చవ్యర్థతాం యాతి ప్రేతాలఙ్కారవద్ద్విజ ॥ * ॥ పాద్మే — ॥ శ్లో ॥ న్యస్తైఽర్ఘ్యపుష్పే సంస్పృష్టే విష్ణుహస్తే సమాధినా। నికుఞ్చితాగ్రాఙ్గులినా సవ్యసంస్పృష్టేనపాణినా ॥ గృహీత్వా సార్ఘ్య

పుష్పేణ దర్శయేద్గ్రాసముద్రయా । దేవస్యత్వేతిమన్త్రేణ నివేద్యం త
ద్యథేప్సితమ్ ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ బ్రాహ్మణానాం హితార్థా
యప్రామర్చ్యాభవఃకృతోమయా । ప్రామర్చ్యాభవాకృతిఃకాచిదర్చనీయా
జనాధిప ॥ * ॥ శౌనకః — ॥ శ్లో ॥ సురూపాం ప్రతిమాం విష్ణోః ప్రస
న్నవదనేక్షణామ్ । సర్వావయవసంయుక్తాం శోభనాం దృష్టిహారిణీమ్ ॥
కృత్వాఽఽత్మనఃప్రీతికరీం సువర్ణరజతాదిభిః । తామర్చయేత్తాంప్రణమే
త్తాంయజేత్తాం విచిన్తయేత్ ॥ విశత్యపాస్తదోషస్తు తామేవ బ్రహ్మరూపి
ణీమ్ ॥ * ॥ విష్ణుధర్మోత్తరే — ॥ శ్లో ॥ అన్ధాః క్లీబా జడా వ్యఙ్గాః ప
తితారోగిణోఽన్త్యజాః । సాలగ్రామశిలాం పూజ్య పరం గచ్ఛన్త్యనుత్త
మమ్ ॥ నీచాయేచజనాస్తేషాం సాలగ్రామశిలాగతిః । నాస్తిగఙ్గాసమం
తీర్థం నాస్తిజ్ఞానసమంసుఖమ్ । నాస్తి విష్ణోః పరందైవంతపోనాఽనశనాత్ప
రమ్ ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ సర్వతీర్థమయీగఙ్గా సర్వదేవమయో
హరిః । సర్వవేదమయీగీతా సర్వశాస్త్రమయోమనుః ॥ * ॥ శాణ్డి
ల్యః — ॥ శ్లో ॥ నక్తం కుటుమ్బికోఽశ్నీయాద్ధితంపథ్యం సుతృప్తిమత్ ।
సర్వంచ తిలసమ్బద్ధం దధిశాకంచ వర్జయేత్ ॥ ముద్గసమ్బద్ధసర్వంచ శూక్తం
కాలాన్తరేభవేత్ । అపూపవర్జంతచ్చాపి వర్జ్యమేవ దినాన్తరే ॥ శుష్కం
వస్తుతథాపక్వం సఘృతం శాకమేవచ । పరిభూతంచ జీర్ణరం నపర్యుషిత
దోషభాక్ ॥ దధ్యన్నం పాయసాన్నంచ గుడాన్నంచ ఘృతోదనమ్ । అ
పూపాని సభక్ష్యాణి నపర్యుషితదోషభాక్ ॥ * ॥ అత్ర వృద్ధమనుః —
॥ శ్లో ॥ ఆర్ద్రపాదస్తు భుఞ్జీయాత్ప్రాఙ్ముఖస్త్వాసనేశుచౌ । పాదా
భ్యాం ధరణీం స్పృష్ట్వా పాదేనైకేనవాపునః ॥ నైకవాసాస్తుభుఞ్జీయాన్నా
నన్తర్ధాయవాపునః । నభిన్నపాత్రే భుఞ్జీత పర్ణపృష్ఠే తథైవచ ॥ అ
న్నం పూర్వం నమస్కృత్య ప్రహృష్టేనాన్తరాత్మనా । నాన్యదాలో
కయేదన్నం నజుగుప్సేత తత్పునః ॥ జుగుప్సితంచ యచ్చాన్నంరాక్షసా
ఏవభుఞ్జతే । పరిషేకజలాచ్చాన్యత్పేయమేవతుమన్త్రవత్ ॥ * ॥ ఋ
తన్త్వాసత్యేనేతి పాత్రస్థమన్నం పరిషిచ్య హస్తంప్రక్షాళ్య అన్యజ్జలమా

డాయ "అమృతోపస్తరణమసి" ఇతి పిబేదిత్యర్థః । అత్ర శ్రుతిశ్చ —
॥ వా ॥ ఋతన్త్వా సత్యేన పరిషిఞ్చామీతి సాయం పరిషిఞ్చతి । సత్యం త్వ
ర్తేన పరిషిఞ్చామీతి ప్రాతః ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ యథా ర
సం న జానాతి జిహ్వా ప్రాణాహుతౌ నృప । తథా సమాహితః కుర్యాత్ప్రా
ణాహుతిమతన్ద్రితః ॥ వక్త్రప్రమాణపిణ్డాంశ్చ గ్రసేదేకైకశః పునః । వ
క్త్రాధికం తు యత్పిణ్డమాత్మోచ్ఛిష్టం తదుచ్యతే ॥ పిణ్డావశిష్టమన్నం చ వ
క్త్రాన్నిస్సృతమేవ చ । అభోజ్యం తద్విజానీయాద్భుక్త్వా చాన్ద్రాయ
ణం చరేత్ ॥ స్వముచ్ఛిష్టం తు యో భుఙ్క్తే యో భుఙ్క్తే భిన్నభాజనే ।
చాన్ద్రాయణం చరేత్కృచ్ఛ్రం ప్రాజాపత్యమథాపి వా ॥ పిబతః పతి
తే తోయే భాజనే ముఖనిస్సృతే । అభోజ్యం తద్విజానీయాద్భుక్త్వా చా
న్ద్రాయణం చరేత్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ మానీ వాప్యథ వాఽమా
నీ ప్రహృష్టస్సంయతేన్ద్రియః । భుఞ్జీత విధివద్విప్రో న చోచ్ఛిష్టాని చావ
పేత్ ॥ న చ భిన్నాసనగతో న శయానః స్థితోఽపి వా । న భిన్నభాజనేఽశ్నీ
యాన్న భూమ్యాం న చ పాణిషు ॥ నాన్ధకారే న చాకాశే న చ దేవాలయాది
షు ॥ * ॥ హారీతపితామహౌ చ — ॥ శ్లో ॥ జ్యోత్స్నాలోకే లోకమా
ర్గేషు ప్రదోషే చ మహానిశి । కోణే చామార్జితే నాద్యాత్సంఘుశయ్యాసు
హర్మ్యకే ॥ శుద్ధం న్యాయేన సంప్రాప్తం సాధుయత్నేన సాధితమ్ । అభో
జ్యమేవ జానీయాన్నిజమన్త్రానివేదితమ్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥
యావద్గ్రాసం సన్నయన్నస్కన్దయన్నపజిహీతాపజిహీత వా కృత్స్నం
గ్రాసం గ్రసీత సహాఙ్గుష్ఠం న చ ముఖశబ్దం కుర్యాత్పాణిం చ నావధూనుయా
దాచమ్య చోర్ధ్వౌ పాణీ ధారయేదాప్రోదకీభావాత్తతోఽగ్నిముపస్పృశేద్ది
వా చ న భుఞ్జీతాన్యస్మాత్ఫలేభ్యః ॥ * ॥ ఇతి । ఆచమ్యేత్యాది పుష్టికా
మనయా పుష్టి శ్రాద్ధకృద్విషయమ్ । యావదిత్యాదికం తు స్నాతకవ్రతోప
లక్షణమ్ । "న రసార్థం గృహే భుఞ్జీత నిరవశేషమతిథిభ్యో నాత్మార్థమభి
రూపమన్నం పాచయేత్ ॥ * ॥ ఇతి । పాచయేత్పృథక్పాకీ స్యాత్ । నిర
వశేషమితి - "న వై స్వయం తదశ్నీయాదతిథిం యన్న భోజయేత్" ఇత్య

సార్థ్యమేవోక్తం । అతః “ శేషభోజ్యతిథీనాం స్యాత్ ” ఇతి పూర్వసూత్రం సుసఙ్గతమ్ । సంగ్రహే — ॥ శ్లో ॥ ఉత్తరాపోశనాత్పశ్చాత్పాత్రం హస్తాన్న సంస్పృశేత్ । యది స్పృశేత్తు మోహేన సచేలః స్నానమాచరేత్ ॥ పీత్వా భుక్త్వా చ యో మర్త్యశ్శూన్యం పాత్రం పరిత్యజేత్ । స భూయః క్షుత్పిపాసార్తో భవేజ్జన్మని జన్మని ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ అప్రణోద్యోఽతిథిస్సాయమపి వాగ్భూతృణోదకైః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ అప్రణోద్యోఽతిథిస్సాయం సూర్యోఢో గృహమేధినా । కాలే ప్రాప్తస్త్వకాలే వా నాస్యానశ్నన్ గృహే వసేత్ ॥ దివాఽతిథౌ తు విముఖే గతే యత్పాతకం నృణామ్ । తదేవాష్టగుణం ప్రోక్తం సూర్యోఢే విముఖే గతే ॥ అశనాసనశయ్యాభిరద్భిర్మూలఫలేన వా । నాస్య కశ్చిద్వసేద్గేహే శక్తితో నార్చితోఽతిథిః ॥ * ॥ స్మృత్యన్తరే — ॥ శ్లో ॥ అగ్నిహోత్రం జరన్కన్యా బన్ధుశ్చ పశవో గృహే । అతిథిః కులవృద్ధాశ్చ నిర్దహన్త్యవమానితాః ॥ * ॥ ఆశ్వమేధికే — ॥ శ్లో ॥ సఞ్చితం యద్గృహస్థస్య పాపమామరణాన్తికమ్ । నిర్దహిష్యతి తత్సర్వమేకరాత్రోషితోఽతిథిః ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ కృత్వా చైవం తతః పశ్చాత్స్వాధ్యాయం కించిదారభేత్ । ప్రదోషపశ్చిమౌ యామౌ వేదాభ్యాసేన యాపయేత్ ॥ యామద్వయం శయానో హి బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే ॥ * ॥ యత్తు ఆపస్తమ్బేనోక్తమ్— “ ప్రదోషే చ భుక్త్వా ప్రోదకయోశ్చ పాణ్యోః ” ఇతి, “ ప్రదోషే భుక్త్వా నాధీయీత ” తేనాధీత్యైవ భుఞ్జీతేతి వ్యాఖ్యాతమ్ । తత్కథం భోజనానన్తరమధ్యయనమ్ ? ఉచ్యతే - “ ప్రదోషే చ నాధీయీత, భుక్త్వా ప్రోదకయోశ్చ పాణ్యోర్నాధీయీత ” ఇత్యేవార్థత్వాత్ । “ భుక్త్వార్ద్రపాణిరమ్భోఽన్తః ” ఇతి యాజ్ఞవల్క్యాదివచనం విస్మృత్యైవ తథా వ్యాఖ్యాతమిత్యదోషః । “ భుక్త్వా యావదార్ద్రపాణిస్తావన్నాధీయీత ॥ * ॥ ఇతి కవివల్లభః ॥ వా ॥ భుక్త్వా యావదార్ద్రపాణిస్తావన్నాధీయీత ॥ * ॥ ఇతి న్యాయవిదః . ...

అథశయనవిధిః

శాణ్డిల్యః — ॥ శ్లో ॥ భగవత్సన్నిధావేవ వివిక్తేఽన్యత్ర వాస్థలే । యోగంమర్యాత్సమాధాయ యథాస్థానాసనోవశీ ॥ నిష్ప్రదీపే నభుఞ్జీత విశేషాన్నివర్జతేపునః । ప్రాగాత్రేరోగ్యగమాస్థాయ భుక్త్వాచమితమత్వరః ॥ ప్రోక్షితం సపవిత్రాద్భిరావిశేచ్ఛయనోత్తమమ్ । అనుహృతాంఽత్తువైబ్రాహ్మే దముహ్యైనం ప్రహరాత్సుధీః ॥ ధ్యానార్చనజపస్తోత్రపాఠైఃకాలం వినోదయేత్ ॥ * ॥ ఔర్వః — ॥ శ్లో ॥ ప్రాచ్యాందిశి శిరశ్శస్తం యామ్యాయామథచాపివా । సదైవస్వపతఃపుంసా విపరీతంతు రోగదమ్ ॥ * ॥ గార్గ్యః — ॥ శ్లో ॥ స్వగృహే ప్రాక్శిరాశ్శేతే శ్వాశురే దక్షిణాశిరాః । పథి ప్రత్యక్శిరాశ్శేతే నకదాచిదుదక్శిరాః ॥ ఆర్ద్రపాదస్తు భుఞ్జానో దీర్ఘమాయురవాప్నుయాత్ । నార్ద్రపాదశ్శయానశ్చదీర్ఘమాయురవాప్నుయాత్ ॥ ద్విరాచమ్యశుచిర్విప్రః పాదౌ ప్రక్షాళ్యవాగ్యతః । నమస్కృత్యయథాన్యాయం భగవన్తం సనాతనమ్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ పాదౌ ప్రక్షాళ్యసంమృజ్య ద్విరాచమ్యశుచిస్తతః । శుష్యత్పాదాస్యపాణిస్తు సంవిశేన్మాధవంస్మరన్ ॥ * ॥ మార్కణ్డేయః — ॥ శ్లో ॥ శూన్యాలయే శ్మశానేచ హ్యేకవృక్షే తథాపథి । మహాదేవగృహేచాపి మాతృవేశ్మ నినస్వపేత్ ॥ ధాన్యగోదేవవిప్రాణాంగురూణాంచ తథోపరి । నచైవభిన్నశయనే నాశుచౌ నాశుచిఃస్వపేత్ ॥ * ॥ మాతృవేశ్మ ని - బ్రాహ్మ్యాది సప్తమాతృగృహే । నారదః — ॥ శ్లో ॥ నార్ద్రవాసాశ్చనగ్నశ్చనోత్తరాపరమస్తకః । నాకాశేసర్వశూన్యేచనచచైత్యద్రుమేస్వపేత్ ॥ నయక్షనాగాయతనే స్కన్దస్యాయతనేతథా । కూలచ్ఛాయాసుచ తథా శర్కరాలోష్టపాంసుషు । నస్వపేచ్చతథాగర్భేవినాదీక్షాం కథంచన ॥ * ॥ రత్నావళ్యామ్ — ॥ శ్లో ॥ ముద్గళ్యంపూర్ణకుమ్భంతుశిరస్థానేనివేశితమ్ । వైదికైర్గారుడైర్మన్త్రైరక్షాంకృత్వాస్వపేన్నిశి ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ రాత్రిసూక్తంజపేత్స్మృత్వాసర్వాంశ్చసుఖశాయినః । నమస్కృత్వాఽవ్యయంవిష్ణుంసమాధిస్థస్స్వపేన్నిశి ॥ * ॥ శాణ్డి

లస్యః — ॥ శ్లో ॥ సువస్త్రవేషధరయాస్నాతయాశుద్ధచిత్తయా । అరో
గయాదయితయాస్వయమేవం విధస్స్వపేత్ ॥ ధాతుక్షయోరోగవృద్ధిగ
ర్భస్రుతక్రమవిప్లవః । సౌభాగ్యాయుర్యశోహానిః పుంసాం స్త్రీష్వతిసక్తి
నామ్ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ షోడశర్తునిశాస్స్త్రీణాం తా
సుయుగ్మాసుసంవిశేత్ । బ్రహ్మచార్యేవ పర్వాణ్యాద్యాశ్చతస్రశ్చవ
ర్జయేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఋతుకాలాభిగామీస్యాత్స్వదారనిర
తస్సదా । పర్వవర్జం వ్రజేచ్చైనాం తద్వ్రతోరతికామ్యయా ॥ * ॥ బృ
హస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ ఋతుకాలాభిగమనం పుంసాం కార్యంప్రయత్న
తః । సదైవవాపర్వవర్జం స్త్రీణామభిమతంహితత్ ॥ యథాకామీ భవేద్వా
ద్వాఽ స్త్రీణాంవరమనుస్మరన్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ మన్వాదిషు
యుగాదౌచమాతాపిత్రోర్మృతేఽహని । అమావాస్యామష్టమీంచ పౌ
ర్ణమాసీం చతుర్దశీమ్ ॥ బ్రహ్మచారీ భవేన్నిత్యమప్యృతౌస్నాతకోద్వి
జః ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ షష్ఠ్యమాపూర్ణిమాదాసుచతుర్దశ్యష్ట
మీషుచ । ఆసుసన్నిహితంపాపం తైలాభ్యఙ్గేక్షురేభగే ॥ * ॥ వ్యాసః —
॥ శ్లో ॥ పరదారాన్నగచ్ఛేతమనసాఽపికథంచన । పరదారరతిః పుంసాము
భయత్రాపి భీతిదా ॥ ఇతి కుర్యాత్స్వదారేషు ఋతుమత్సుబుధో వ్రజే
త్ ॥ * ॥ దేవలః — ॥ శ్లో ॥ యస్స్వదారాన్నృతుస్నాతాం స్వస్థస్స
న్నోపగచ్ఛతి । భ్రూణహత్యామవాప్నోతిగర్భప్రాప్తిర్వినశ్యతి ॥ త్రీ
ణి వర్షాణ్యృతుమతీం యో భార్యాం నోపగచ్ఛతి । సతుల్యం భ్రూణ
హత్యాయాదోషమృచ్ఛత్యసంశయః ॥ ఋతౌనోపైతియోభార్యామ
నృతౌయశ్చగచ్ఛతి । తుల్యమాహుస్తయోర్దోషమయోనౌయశ్చసి
ఞ్చతి ॥ * ॥ అనృతౌస్త్రీగమననిషేధేక్వచిదపవాదమాహ కాత్యాయ
నః — ॥ శ్లో ॥ అనృతౌవృతుకాలేవాదివారాత్రౌతథాఽపివా । ప్రోషి
తస్త్స్త్రియంగచ్ఛేత్ప్రాయశ్చిత్తీయతేనచ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥
వృద్ధాంవన్ధ్యామవృత్తాంచమృతాపత్యామపుష్పిణీమ్ । కన్యాంచబహు
పుత్రాంచవర్జయన్ముచ్యతేభయాత్ ॥ * ॥ పైఠీనసిః — ॥ వా ॥ నప్ర

థమే నద్వితీయే నతృతీయే నచతుర్థే స్త్రియమాహ్వయేత ॥ * ॥ ఇతి । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ రాత్రౌ చతుర్థ్యాం పుత్రస్స్యాదల్పాయుర్ధనవర్జితః । చతస్రో రాత్రయస్తస్మాద్వైవాయేవర్జయేత్సుధీః ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఋతుస్స్వాభావికస్స్త్రీణాం రాత్రయష్షోడశస్మృతాః । చతుర్భిరితరైస్సార్ధమహోభిస్సద్విగర్హితైః ॥ * ॥ శ్లో ॥ తాసామాద్యాశ్చతస్రస్తు నిన్దితైకాదశీచయా । త్రయోదశీచ శేషాస్తు ప్రశస్తా దశరాత్రయః ॥ * ॥ ఏవం చతుర్థదినవర్జ్యత్వస్మరణమల్పాయుర్ధనవర్జితపుత్రోద్భవాభిప్రాయమ్ । ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ చతుర్థీప్రభృత్యాషోడశీముత్తరాముత్తరాం యుగ్మాం ప్రజానిశ్శ్రేయసమృతుగమనఇత్యుపదిశన్తి ॥ * ॥ ఇతి చతుర్థదినగమనస్మరణం గన్తుర్దోషాభావాభిప్రాయమ్ । అత్ర మనుః — ॥ శ్లో ॥ యుగ్మాసుపుత్రాజాయన్తే స్త్రియోఽయుగ్మాసు రాత్రిషు । తస్మాద్యుగ్మాసుపుత్రార్థీసంవిశేదార్తవే స్త్రియమ్ ॥ * ॥ ఇతిస్మరణం ప్రాయికాభిప్రాయమ్ । వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ చతుర్థేసానగమ్యాఽహ్నిగన్త్రాల్పాయుః ప్రసూయతే । విద్యాహీనంవ్రతభ్రష్టంపతితంపారదారికమ్ ॥ దారిద్ర్యార్ణవమగ్నంచ తనయం వా ప్రసూయతే ॥ కన్యార్థినైవ గన్తవ్యా పఞ్చమ్యాంవిధివత్పునః । షష్ఠ్యాంగమ్యాయదా నారీసత్పుత్రజననీభవేత్ ॥ సప్తమ్యాం చైవకన్యార్థీగచ్ఛేచ్చైవప్రసూయతే । నవమ్యాం దారికార్థస్స్యాద్దశమ్యాం పణ్డితంతథా ॥ ఏకాదశ్యాం తథానారీం జనయేద్ధర్మదూషిణీమ్ । ద్వాదశ్యాం ధర్మతత్వజ్ఞం శ్రౌతస్మార్తప్రవర్తకమ్ ॥ త్రయోదశ్యాం తథానారీం వర్ణసఙ్కరకారిణీమ్ । జనయత్యఙ్గనాయస్మాన్నగచ్ఛేత్సర్వయత్నతః ॥ దారప్రియైరలఙ్కారైరలఙ్కృత్యప్రసన్నధీః । ప్రియాసమీపేశయనేసంవిశేత్ప్రహరద్వయమ్ ॥*॥ మనుః — ॥శ్లో॥ నోపగచ్ఛేత్ప్రమత్తోఽపి స్త్రియమార్తవదర్శనే । సమానశయనేచైవనశయీతతయాసహ ॥ రజసాఽభిప్లుతాం నారీం ద్విజస్యాభ్యుపగచ్ఛతః । ప్రజాతేజోయశశ్చైవ ఆయుశ్చైవప్రహీయతే ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నాస్నాతాంతుస్త్రియంగచ్ఛేన్నాతురాం నరజస్వలామ్ । నోపేయాద్గర్భిణీం నారీం దీర్ఘ

మాయుర్జిజీవిషుః ॥ నానిష్టాం న ప్రకుపితాం నాప్రశస్తాం నరోగిణీమ్ । నాదక్షిణాం నాన్యకామాం నాకామాం నాన్యయోషితమ్ ॥ క్షుత్క్షామాం నాతిభుక్తాంచ స్వయంచైతైర్గుణైర్యుతః । స్నాతస్స్రగ్గన్ధధృక్ప్రీతో వ్యవాయం పురుషో వ్రజేత్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ పుమాన్ పుంసోఽధికే శుక్లే స్త్రీ భవత్యధికే స్త్రియాః । సమే పుమాన్ పుంస్త్రియౌ వా క్షీణేఽల్పే చ విపర్యయః ॥ * ॥ అత్ర బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ స్త్రియాశ్శుక్లేఽధికే స్త్రీ స్యాత్పుమాన్ పుంసోఽధికే భవేత్ । తస్మాచ్ఛుక్లవివృద్ధ్యర్థం స్నిగ్ధముష్ణం చ భోజయేత్ ॥ లఘ్వాహారాం స్త్రియం కుర్యాదేవం సఞ్జనయేత్సుతమ్ ॥ * ॥ భరద్వాజః — ॥ శ్లో ॥ భార్యాసమ్భోగసమయే పుష్పకాలం వినాఽన్యదా । ఉపవీతం ద్విజః కుర్యాన్నివీతం పృష్ఠభాగతః ॥ * ॥ హారీతః — ॥ శ్లో ॥ మానుషేష్వంసయోస్సక్తం మైథునే పృష్ఠభాగికమ్ । తర్పణేఽఙ్గుష్ఠయోస్సక్తం నివీతం త్రివిధం స్మృతమ్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ ఋతుస్నాతాం తు యో భార్యాం సన్నిధౌ నోపగచ్ఛతి । ఘోరాయాం భ్రూణహత్యాయాం యుజ్యతే నాత్ర సంశయః ॥ * ॥ సన్నిధిగ్రహణాదసన్నిధానే న దోషః । తథా ॥ శ్లో ॥ యస్స్వదారాన్నృతుస్నాతాం స్వస్థస్సన్నోపగచ్ఛతి । భ్రూణహత్యామవాప్నోతి ప్రజాప్రాప్తిర్వినశ్యతి ॥ * ॥ ఇతి యమస్మరణాదస్వస్థస్య న దోషః । తథా చ — ॥ శ్లో ॥ ఋతుకాలాభిగామీ స్యాద్యావత్పుత్రోఽభిజాయతే ॥ * ॥ ఇతి కూర్మవచనాజ్జాతపుత్రస్య న దోషః । మనుయమౌ — ॥ శ్లో ॥ యది సంయోగకాలే తు పురుషో రాగమోహితః । ద్విధా సముత్సృజేచ్ఛుక్లం యమకం తత్ర జాయతే ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ న మాతృతో జ్యైష్ఠ్యమస్తి జన్మతో జ్యైష్ఠ్యముచ్యతే । యమయోశ్చైవ గర్భే చ జన్మతో జ్యేష్ఠతా స్మృతా ॥ * ॥ అతః ప్రథమజ ఏవ జ్యేష్ఠః । ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ స్త్రీవాససైవ సన్నిపాతస్స్యాద్యావత్సన్నిపాతం చైవ సహశయ్యా తతో నానోదకస్పర్శనమ్ ॥ * ॥ ఇతి । వ్యవాయావధి స్త్రియా సహశయనమ్, వ్యవాయోత్తరకాలం తు, నానా-పృథక్పృథక్ శయనమిత్యర్థః । ఉదకోపస్పర్శనం ఋతుగమనవిషయమ్ ।

తథామనుః — ॥ శ్లో ॥ ఋతౌతుగర్భశఙ్కిత్వాత్స్నానం మైథునినఃస్మృ
తమ్ । అనృతౌతుయదాగచ్ఛేచ్ఛౌచం మూత్రపురీషవత్ ॥ * ॥ శాణ్డి
ల్యః — ॥ శ్లో ॥ యావన్నిద్రాం సమభ్యేతి తావచ్ఛమనసాజపేత్ । ని
ద్రాన్తరేప్రబుద్ధస్సన్ కీర్తయేద్భగవద్గుణాన్ ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥
యస్మాత్త్రయోఽప్యాశ్రమిణో జ్ఞానేనాన్నేనచాన్వహమ్ । గృహమేవాభి
ధార్యన్తేతస్మాజ్జ్యేష్ఠాశ్రమోగృహీ ॥ * ॥ యాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥
విహితస్యాననుష్ఠానాన్నిన్దితస్యనిషేవణాత్ । అనిగ్రహాచ్చేన్ద్రియాణాం
నరః పతనమృచ్ఛతి ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ అకుర్వన్విహితం క
ర్మశక్తః పతతితద్దినే । ప్రాయశ్చిత్తేనమహతాశుద్ధిమాప్నోత్యనాపది ॥*॥
సంవర్తః — ॥ శ్లో ॥ సదాచారేణదేవత్వమృషిత్వంచతథైవచ । ప్రా
ప్నువన్తికుయోనిత్వం మనుష్యాస్తద్విపర్యయే ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥
వర్ణధర్మపరిభ్రష్టాఆశ్రమేభ్యః పరిచ్యుతాః । భిన్నదేశాన్ప్రపద్యన్తేప్రే
తీభూతాయమక్షయే ॥ * ॥ భిన్నదేశాన్ - నరకాన్ । శ్రీవారాహే భూ
మింప్రతిభగవాన్ — ॥ శ్లో ॥ శ్రుతిఃస్మృతిర్మమైవాజ్ఞాయస్తాముల్లఙ్ఘ్యయే
చ్ఛుభే । సర్వస్వేనాపి మాం దేవినాప్నోత్యాజ్ఞావిఘాతకృత్ ॥ * ॥ వసి
ష్ఠః — ॥ వా ॥ నిత్యానిహోవయం స్తైజస్వీభవతీతి విజ్ఞాయతే తథాఅ
శ్రోత్రియాఅననూచానా అననువాక్యాఅనగ్నయశ్శూద్రకర్మాణో భ
వన్తి ॥ * ॥ ఇతి । పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ దురాచారోహిపురుషో లోకేభవ
తినిన్దితః । దుఃఖభాగీచసతతం వ్యాధితోఽల్పాయురేవచ ॥ * ॥ సముచ్చ
యే — ॥ శ్లో ॥ వృత్తం యత్నేనసంరక్షేద్విత్తమేతిచయాతిచ । అక్షీ
ణోవిత్తతః క్షీణోవృత్తతస్తుహతోహతః ॥ తస్మాద్విద్ధిమహారాజవృత్తం
బ్రాహ్మణలక్షణమ్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నాస్తిక్యాదథవాఽఽలస్యా
చ్ఛాస్త్రోక్తంనకరోతియః । సయాతినరకాన్ఘోరాం స్తిర్యగ్యోనిషుజా
యతే ॥ యోయస్యవిహితోధర్మః సజాతిరితికీర్త్యతే । నిజధర్మపరిభ్రష్టస్స
ద్యః పతతిజాతితః ॥ * ॥ శ్రీగీతాయామ్ — ॥ శ్లో ॥ యశ్శాస్త్రవిధి
ముత్సృజ్యవర్తతేకామకారతః । నససిద్ధిమవాప్నోతినసుఖం నపరాం గ
తిమ్॥ తస్మాచ్ఛాస్త్రంప్రమాణంతే కార్యాకార్యవ్యవస్థితౌ । జ్ఞాత్వా

శాస్త్రవిధానోక్తం కర్మ కర్తుమిహార్హసి ॥ * ॥ ఇతి । మనుః — ॥ శ్లో ॥ ఆచారాల్లభతే చాయురాచారాదీప్సితాః ప్రజాః । ఆచారాద్ధనమక్షయ్యమాచారో హన్త్యలక్షణమ్ ॥ * ॥ శ్రీభీష్మః — ॥ శ్లో ॥ ఆచారప్రభవో ధర్మో ధర్మస్య ప్రభురచ్యుతః ॥ * ॥ సముచ్చయే — ॥ శ్లో ॥ ఆచారహీనం న పునన్తి వేదా యద్యప్యధీతాః సహ షడ్భిరఙ్గైః । ఛన్దాంస్యేనం మృత్యుకాలే త్యజన్తి నీడం శకున్తా ఇవ జాతపక్షాః ॥ * ॥ ఔర్వః — ॥ శ్లో ॥ సముల్లఙ్ఘ్య సదాచారం కశ్చిన్నాప్నోతి శోభనమ్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ వేదాధ్యయనహీనోఽపి శ్రద్ధధానో జితేన్ద్రియః । ఆచారయుక్తో విప్రస్తు పుణ్యాం గతిమవాప్నుయాత్ ॥ * ॥ వ్యాసః — ॥ శ్లో ॥ నాన్యో విముక్తయే పన్థా ముక్త్వాశ్రమవిధిం సుఖమ్ । తస్మాత్కార్యాణి కుర్వీత తుష్టయే పరమేష్ఠినః ॥ శ్రౌతం కర్మ న చేచ్ఛక్తః కర్తుం స్మార్తం సమాచరేత్ । తత్రాప్యశక్తః కరణే సదాచారం లభేద్బుధః ॥ ఏవమాచారతో దృష్ట్వా ధర్మస్య మునయో గతిమ్ । సర్వస్య జగతో మూలమాచారం జగృహుః పరమ్ ॥ * ॥ ఆపస్తమ్బః — ॥ వా ॥ సర్వవర్ణానాం స్వధర్మానుష్ఠానే పరమపరిమితం సుఖమ్ ॥ * ॥ ఇతి । యోగయాజ్ఞవల్క్యః — ॥ శ్లో ॥ వర్ణాశ్రమోక్తం కర్మైవ విధ్యుక్తం కామపూర్వకమ్ । యేన యత్క్రియతే గార్గి బన్ధస్తస్య కరేస్థితః ॥ వర్ణాశ్రమోక్తం యః కుర్యాద్విధ్యుక్తం కామవర్జితమ్ । విధివత్కుర్వతస్తస్య ముక్తిర్గార్గి కరేస్థితా ॥ చతుర్ణామాశ్రమస్థానాం వామహాన్యహాని నిత్యశః । విధ్యుక్తం కర్మ కర్తవ్యం కామసఙ్కల్పవర్జితమ్ ॥ * ॥ విష్ణుపురాణే — ॥ శ్లో ॥ న చలతి నిజవర్ణధర్మతో యస్సమమతిరాత్మసుహృద్విపక్షపక్షే । న హరతి న చ హన్తి కిఞ్చిదుచ్చైస్సితమనసం తమవేహి విష్ణుభక్తమ్ ॥ * ॥ మనుః — ॥ శ్లో ॥ వర్ణాశ్రమపరిభ్రష్టః పతితః పరికీర్తితః । తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన వర్ణధర్మం సమాచరేత్ ॥ * ॥ పరాశరః — ॥ శ్లో ॥ వర్ణాశ్రమోక్తం కర్మైవ యో న కుర్యాద్ద్విజాధమః । స యాతి నరకాన్ ఘోరాన్ శార్గాలీం యోనిమవాప్నుయాత్ ॥ * ॥ వసిష్ఠః — ॥ శ్లో ॥ వర్ణాశ్రమాచారయుతో వేదహీనోఽపి వై ద్విజః । స యాతి బ్రహ్మణః స్థానం న చేహాజాయతే పునః ॥ బ్రహ్మేతి భగవాన్ దేవో హరిర్నారాయణః స్మృతః ॥ * ॥

హారీతః — ॥ శ్లో ॥ వర్ణానామాశ్రమాణాంచ యత్కర్తవ్యం పురాతనమ్ । కర్మ యః కురుతే నిత్యం స యాతి పరమాం గతిమ్ ॥ * ॥ దక్షః — ॥ శ్లో ॥ నకర్తవ్యో నకర్తవ్యః కర్మలోపో ద్విజన్మనా । లుప్యతే యేన విప్రేణ స యాతి నరకాయుతమ్ ॥ * ॥ శాతాతపః — ॥ శ్లో ॥ నైమిత్తికాని నిత్యాని యో న కుర్యాద్ద్విజాధమః । స యాతి నరకం ఘోరం కాలసూత్రమవాక్శిరాః ॥ * ॥ కాత్యాయనః — ॥ శ్లో ॥ నిత్యం నైమిత్తికం కర్మ యో దూషయతి మూఢధీః । అహంతు న విజానామి కాం కాం యోనిం స గచ్ఛతి ॥ * ॥ యమః — ॥ శ్లో ॥ వేదోదితాని నిత్యాని కర్మాణి న కరోతి యః । పశ్వత్వం సూకరత్వంచ గర్దభత్వంచ గచ్ఛతి ॥ శక్త్యభావాచ్చ యో విప్రః కర్మైతత్ శ్లాఘయేద్యది ॥ కర్తుమితి శేషః । బృహస్పతిః — ॥ శ్లో ॥ వేదోదితాని కర్మాణి న కరోతి దినే దినే । చాణ్డాలీం యోనిమాప్నోతి శ్వయోనిషు చ జాయతే ॥ * ॥ ఇతి । మనుః — ॥ శ్లో ॥ వేదోదితం స్వకం కర్మ నిత్యం కుర్యాదతన్ద్రితః । తద్ధి కుర్వన్యథాశక్తి ప్రాప్నోతి పరమాం గతిమ్ ॥

కృత్యాకృత్యవివేకదం శ్రుతిశతజ్ఞేయార్థగర్భం సతామా
చారక్రమబోధకం భ్రమతమోవిధ్వంసదక్షోదయమ్ ।
త్రైవర్గార్థహితప్రకాశకమిమం యుష్మన్ముదే మత్కృతం
హృష్టా నిర్మదమత్సరాః కలయత స్మృత్యాదిరత్నాకరమ్ ॥

ఇతి శ్రీ హారీతకులతిలకస్య సరస్వతీవల్లభపౌత్రస్య
శ్రీరఙ్గనాథార్యపుత్రస్య వైదికసార్వభౌ
మాపరనామధేయస్య శ్రీవేఙ్కటనాథస్య
కృతిషు స్మృతిరత్నాకరో నామ
స్మృతిసంగ్రహస్సమాప్తః .

